

חיים ליברמן

אהל רח"ל

חלק שני

הוצתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

אינהאלט:

אין פרוזדור פון חסידות.
ליטעראַריש-היסטאָרישע ענינים.
אין פעלד פון יידיש-פאָרשונג.
הוספה לחלק ראשון.

ניו יורק

שנת חמשת אלפים שבע מאות ארבעים ואחת לבריאה

ב"ה, אלול תש"מ

אל הקוראים:

נהנית מהידיעות שהגיעו אלי, שהחלק הראשון של „אהל רחל“ מצא חן בעיני הקוראים ונהנו ממנו, והריני מגיש להם בזה את החלק השני, שכתבתי בלשון יידיש.

אבותינו, זכרונם לברכה, כשהיו מדפיסים, בשנים עברו, ספרים בלשון יידיש, היו נוהגים להדפיס על שערי הספרים, שהם מיועדים לאנשים פשוטים ולנשים שאינם מבינים לשון הקודש.

אין אדם עושה עצמו עם-הארץ, ולכן היו אז, בין רוכשי ספרים הללו, מי שהיה אומר שהוא קונה בשביל אשתו ומי שהיה אומר שהוא קונה בשביל בתו. לכן אני חושש, שמא קוראי החלק הראשון בלשון הקודש יהססו לקרוא את החלק השני ביידיש, מחשש שמא מנהג אבותינו בידי ואין חלק זה מיועד אלא לפשוטי-עם ונשים, ולכן הריני בזה להודיעם, שאעפ"י שחלק זה כתוב יידיש, הרי הענינים והנושאים שאני נושא ונותן בהם בחלק זה הם באותה הרמה של החלק הראשון בלשון הקודש וראויים להעלותם על שלחן נבונים, אלא שרציתי לחלק כבוד ללשון זו שהנחילנו אבותינו ז"ל, שהיתה שגורה בפיהם ובכתבם במשך קרוב לאלף שנה ושמשה גם קשר בין יהודי ארצות שונות במרחבי תבל ובזמן האחרון החלו רבים לזלזל בה. (מענין, שרב חשוב אחד בפולין כותב בספרו (שו"ת ויאמר יעקב, חלק יור"ד, סימן נ"ד) בלשון זו: „אם הורגלנו מאז נתפזרנו בארצות בלשונינו זה המדובר הוא ה„זארגאן“ עם היותו כלול מלשונות שונות . . . בכ"ז חביבה היא אצלנו כלה"ק [בלשון הקודש] שנשתמשו בו אבותינו ע"ה לענין שלא לשנותו ולהמירו בלשון אחר").

על-ידי סיבה אחת נשמטו מחלק הראשון בעברית כעשרה מאמרים, והריני מכניסם בסוף חלק שני זה בתור הוספה לחלק הראשון.

אני מקוה שגם חלק שני זה ימצא חן בעיני הקוראים ויהנו ממנו. ומכיון שאנו עומדים בחודש הרחמים, הריני מברך את כל הקוראים, הן אותם שקראו והן אותם שיקראו, בברכת כתיבה וחתימה טובה בגור.

חיים ליברמן

אינהאלט

אין פרוודור פון חסידות

- 1 צו דער פראגע וועגן דער באציאונג פון חסידות צו יידיש
17 לעגענדע און אמת וועגן די חסידישע דרוקערייען
161 ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים
198 א פלאגיאט פון ר' נחמן בראצלאווער'ס א מעשה
199 דער סדר פון ר' לוי יצחק בארדיטשעווער'ס רבנות

ליטעראריש-היסטאָרישע ענינים

- 201 ר' יחיאל מיכל עפשטיין א „קעמפער פאר יידיש“
231 וועגן דעם „ספר המגיד“ און זיין מחבר
די צוויי איבערדרוקן פון בליצס תנ"ך איבערזעצונג אין
שמידס ווינער דרוקעריי
248 דער אָרגינאַל פון „משל ומליצה“
257 וועגן אמת'ן מחבר פון „תלאות המורים“
262 דער מחבר פון „יידישן פאר פסח“
273 ר' שאול מאָרטיערא און דער חרם אויף שפינאָזאָ
280 דער „משכיל“ הירשבער הורוויץ און זיין קוק אויף תלמוד . . .
294 פון בדחנישן רעפערטואַר
307 „דער בלומענגארטן“ – א אומבאקאנטע יידישע צייטשריפט . . .
314 א ליטערארישער קוריאָז
320 צו דער ביבלאָגראַפיע פון א. מ. דיק
324 א פאָשקעוויל אויף דער סטאַמבולער יידישער קהילה
331

אין פעלד פון יידיש-פאָרשונג

- 332 רבנישע עטימאָלאָגיעס פון יידישע ווערטער
337 וועגן א „שבח“ וואָס איז איינגעהילט אין אַ סוד
346 פון וואָנעט שטאַמט די ווענדונג צו דער פרוי „צי הערסטו“? . .
354 „חב"ד(י)ען זיך“ און „חב"דניצע“

361	ווער איז אַ שבת־שענקער.
365	ווייסע חברה
368	אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש
371	קאַלים, כלה־געלט, מוהר און - נדן
374	וועגן קלאַגמוטער.

הוספות לאהל רח"ל חלק ראשון

379	אגרת אדמו"ר הזקן „להבין משל ומליצה“
389	ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר
401	דפוסי רוסיא של ספר „מקדש מלך“
416	ספר הין צדק ותיקון המדות
424	ספר „ירושת משה“
426	ספר כללי התחלת החכמה
428	מלון הארמית החיה בעברית
431	ספר עמודי שמים
434	תקון טעויות בסיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט“
437	הדפוס העברי באוסטרהא
486	תרגום יידי בלתי ידוע של ספר „אלף לילות ולילה“
497	לוח התיקון לחלק א'
501	צילומי שערים שנשמטו מחלק ראשון
523	צילומי שערים מספרים נדירים דפוסי רוסיא

אהל רח"ל
חלק שני

צו דער פראגע וועגן דער באַציאונג פון חסידות צו יידיש

עס איז פארשפרייט, עס איז כמעט ווי אויף זיכער אַנגענומען די מיינונג, אז חסידים האָבן ברייט אויסגענוצט די יידישע שפראך ווי אַ פראַפאָגאַנדע-מיטל פאַר חסידות.

ד"ר י. צינבערג פאַרענדיקט זײַן זעקסטן באַנד „געשיכטע פון דער ליטעראַטור בײַ ייִדן“, וואָס פאַרנעמט זיך מיט דער אַלט־ייִדישער ליטעראַטור, מיט אַזעלכע שורות: „צו דער זעלבער צײַט איז אין די וײַטע דרום-פּראָווינצן פון דער גוססדיקער פּוילישער מלוכה אויסגעוואַקסן אַ שטאַרקע חסידות-באַוועגונג, ... און צונויפגעזאַמלט אונטער איר פאַן באַטייטיק ברייטע פּאַלקס-שיכטן. די בערלינער „אויפקלערער“ ... האָבן דערקלערט אַ פאַרביטערטן קאַמף דעם „פאַרדאַרבענעם זשאַרגאַן“ ... די חסידישע באַוועגונג אָבער וואָס האָט זיך געווענדט צו די ברייטע דעמאָקראַטישע שיכטן, האָט געשטרעבט וואָס ברייטער אויסצונוצן אַלס פּראַפּאָגאַנדע-מיטל די פּאַלקשפּראַך ...“¹

לענגער שטעלט זיך אָפּ אויף דעם מ. ווינער אין זײַן אַרבעט „די ייִדישע ליטעראַטור ביים אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט“,² וואו ער שרייבט צו אַנד: „דער חסידים האָט זיך אין זײַן שטרעבן אַרײַנ-צודרינגען אין די מאַסן זייער ענערגיש באַמיט אויסצונוצן די גערעדטע ייִדישע שפּראַך, ער האָט זיך אויף אַ באַטאַנטן אופן אַנגעכאַפט פאַר דער שפּראַך פון די פּאַלקסמאַסן.“ ווייטער שרייבט ער: „... דער קאַמף צווישן חסידים און השכלה האָט אויך אַרויסגערוּפן אַ געראַנגל אויף צו דעראַבערן די ברייטסטע מאַסן מיט דער הילף פון דער פּאַלקשפּראַך. דעם באַטייט פון ייִדיש אַלס אַגיטאַציע-מיטל האָט דער חסידים שוין לאַנג באַנומען, איצט האָט ער דאָס אַנגעהויבן באַזונדער

(1) דצײַן, ז' 402.

(2) סאַוועטיש, ליטעראַטור אַלמאַנאַך 9—10, מאַסקווע 1939, ז' 488.

צו באטאנען און צו רעאליזירן. די השכלה האט זיך געמוזט צווענדן צום זעלבן מיטל...³

וואס שייך השכלה איז ער משמעות גערעכט, ווארעם אין דער אמתן האבן זיך טייל משפילים געווארגן מיט דער יידישער שפראך און געווארפן שמוץ אויף איר. זען מיר טאקע, אז זייערע יידישע ווערק האבן כמעט אלע ס'רוב אן איין-און-איינציקן מאטיוו — אנטיסידות.⁴ אבער וואס שייך חסידות, דארף מען דעם ענין נאך באטראכטן. לאמיר נעמען א קורצן צייטאפשניט, פון 1780 (ווען ס'איז ארויס דער ערשטער חסידישער ספר, דער „תולדות יעקב יוסף“) ביז 1836 (ווען די רוסישע רעגירונג האט פארמאכט די יידישע דרוקערייען), און א באגרענעצטע טעריטאריע, אוקראינע און וויסרוסלאנד; און לאמיר זען, וואס אייגנטלעך האבן חסידים געדרוקט יעמאלט און דארטן אויף דער יידישער שפראך. מיר וועלן קיין לאנגע ביבליאגראפישע רשימה ניט קענען צונויפשטעלן, ווארעם אין אט דעם צייטאפשניט זינען אפגעדרוקט געווארן סך-הכל דריי חסידישע ווערק אין יידיש.

פון זיי איז איינער א חכדישער ספר, דער פוקח עורים.⁵ דאס איז אבער מער מוסר-ספר ווי חסידיש, און לויט א סברא ביי חב"ד-חסידים האט אים דער מחבר, דער מיטעלער רבי ר' בער, דעם רב מליאדיס זון,⁶ ספעציעל געשריבן פאר איינעם א זינדיקן וואס איז געווארן א בעל-תשובה, דער צווייטער איז די ספורי מעשיות,⁷ די בארימטע

(3) דצ"ו, זייט 493.

(4) מ. ווינער האלט, אז אפילו מענדל לעפינס קהלת-און משלי-איבערזעצונגען האבן אויך געזאלט זיין א קעמפערשע ארויסטרעטונג קעגן חסידים.

(5) די ערשטע אויסגאבע איז ניט באוואוסט. פרידבערג פארציכנט: ווארשע, 1805. דאס איז אבער א טעות, ווייל פידוע האט דער מיטעלער רבי ר' בער קיין איין ספר זינעם ניט אפגעדרוקט פארן יאר 1814.

(6) זע וועגן אים זלמן רייזענס לעקטיקאן ב' 4, ז' 820. ביים וועג וויל איך דא אויספארריכטען דעם טעות, וואס זלמן רייזען מאכט אַנרופנדיק אים מיטן פאמיליע-נאמען שניאורסאן (אויך ב. וואכשטיין מאכט דעם זעלביקן טעות, זע מפתח ההספדים 22.3). ר' בערס פאמיליע-נאמען איז ניט געווען שניאורסאן. די פאמיליע שניאורסאן האט אַנגענומען ניט הרב מליאדיס זון ר' בער, נאר זיין אייניקל ר' מענדעלע. ר' בערס פאמיליע איז געווען שניאורי (לויט א מינדלעכער מיטטיילונג פון ליובאוויטשער רבין וועלכער האט אין זיין ארכיוו אפיציעלע רוסישע דאקומענטן, וואו ר' בער שרייבט זיך אונטער שניאורי). זיין אוהל איז ניט אין ליובאוויטש, נאר אין יעזשוין, אוקראינע.

(7) געדרוקט צום ערשטן מאל אין יאר 1815, דרוקארט ניט אַנגעגעבן, ביי-עקב פארציכנט סתם „רוסיא“. פרידבערג פארציכנט בארדיטשעוון און פראפ' ג. שלום פארציכנט אסטריע מיט א פרעגצייכן.

בראַצלעווער מעשיות, און דער דריטער איז דער שבחי הבעש"ט.⁸ הגם י. צינבערג שרייבט, אַז אי „ספורי מעשיות“ אי „שבחי בעש"ט“ האָבן ביידע געהאַט אַ גוואַלדיקן דערפאַלג, זאָגט אונדז אַבער די ביבליאָגראַפֿיע, אַז דער דערפאַלג איז געווען ניט קיין גלייכער: אין דער צייט וואָס דער „שבחי בעש"ט“ האָט שוין אין די ערשטע צוויי יאָר געהאַט עטלעכע אויסגאַבעס האָט מען די „ספורי מעשיות“ ניט איבער-געדרוקט אין משך פון 25 יאָר.⁹ מיר דאַרפן אַבער נעמען אין אַכט די ספּעציפֿישע באַדינגונגען, אין וועלכע די „ספורי מעשיות“ האָבן זיך געפונען. עס זינען געווען די יאָרן פון די גרויסע רדיפות אויף די בראַצלעווער חסידים מצד חסידים פון אַנדערע ריכטונגען, ווי למשל מצד דעם שפּאַלער זידן, דעם סאַווראַנער א"א. עס איז אַזוי אַרום שווער געווען איבערצודרוקן די „ספורי מעשיות“ אין רוסלאַנד. אין גאַליציע ווידער איז געווען אַ פאַרבאַט צו דרוקן חסידישע ספרים.¹¹ און אויב מען זאָל זיין שטרענג אַפּגעהיט, קען מען דאָך אויך זאָגען: ווען

8 דער ערשטער העבראישער „שבחי בעש"ט“ איז ארויס אין קאָפּסט 1815, און שוין באַלט אין אַ קורצער צייט נאָך דעם איז ער איבערגעוועזען געוואָרן אין יידיש און אַפּגעדרוקט געוואָרן אין אַסטערע, נאַוידוואָר, קאַרעץ און זשאַלקווע. עס זינען דאָ דריי פאַרשיידענע איבערזעצונגען פון די „שבחי בעש"ט“. זע אַברהם יערי „שלשה תרגומים של „שבחי הבעש"ט“ ליוודית“, קרית 1997, 12, 529. יערי מאַכט דאָרטן אַבער אַ טעות, רעכענענדיק די נאַוידוואָרער איבערזעצונג תקעיו פאַר דער ערשטער. די ערשטע איבערזעצונג איז געווען די אַסטערע 1815, און שוין אין 1816 איז זי איבערגעדרוקט געוואָרן אַ צווייט מאַל אין קאַרעץ. יערי האָט פון די צוויי אויסגאַבעס ניט געוואוסט און ער פאַרצייכנט די דאָזיקע איבערזעצונג לויט אַ שפּעטערדיקער אַניגאַמער אויסגאַבע וואָס איז געדרוקט לויט יעריס השערה לערך 1840, בכּן די סאַמע שפּעטסטע איבערזעצונג. אין 1840 איז שוין קיין נייע איבערזעצונג ניט געווען. מען האָט איבערגעדרוקט לויט די פריערדיקע איבערזעצונג. אַלע איבערדרוקן וואָס איך האָב געזען, זינען געמאַכט געוואָרן לויט אַסטערע. איינע פון די איבערזעצונגען, די זשאַלקווער, געהער צו אליעזר פאַוויר, דעם איבערזעצער פון „גדולת יוסף“. נ. פּרילוצקיס מיינונג (זע יוואָבלעטער 3, 246, הערה 1), אַז זי איז פּלאַגיאַריט, דאַרף נאָך אויסגעפאַרשט ווערן. עס וואַלט בכלל געווען אַ יושר, אַז די וואָס זינען באַרופן צו דעם זאָלן פאַרגלייכן די דריי איבערזעצונגען.

צינבערג און אויך מ. ווינער דערמאָנען אַ לאַשטשעווער יידישע אויסגאַבע פון די „שבחי בעש"ט“. אַזאָ אויסגאַבע איז אַבער אומבאַקאַנט, די באַקאַנטע לאַשטשעווער אויסגאַבע איז אין העברעאיש. ווייזט אויס, אַז זיי מאַכן אַ טעות. מ. ווינער רעכנט בטעות אויך די באַרדיטשעווער אויסגאַבע 1815 פאַר אַ יידישער.

(9) גענטיכטע פון ליטעראַטור בב"י [דן VII, 2, ז' 205.

(10) זע ג. שלום, קונטרס אלה שמות, ירושלים תרפ"ח, ז' 28.

(11) עס איז אויך געווען אַן אַפּאָזיציע קעגן דרוקן די „ספורי מעשיות“ פון צווישן די בראַצלעווער חסידים גופא, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז אַזעלכע מעשיות זינען ניט צום דרוקן (זע ר' נתנן הקדמה שני') צו די „ספורי מעשיות“.

ספר בעתים שלך

בעל שלם מזכ

עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

1 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ
2 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

3 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ
4 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

5 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ
6 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

7 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ
8 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

9 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ
10 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

11 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ
12 עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

ספר בעתים שלך
עבדך עבדך בעלך שלם מזכ

אפילו די „ספורי מעשיות“ זאלן געווען האבן א גרעסערע צאל איבער-
 דרוקן, איז ווי באלד מען האט געדרוקט ביידע טעקסטן צוזאמען, דעם
 העברעאישן און דעם יידישן, קען מען דאך אויף זיכער ניט וויסן,
 וועלכן טעקסט מען דארף צושרייבן דעם דערפאלג: דעם העבראישן
 אדער דעם יידישן.

די בראצלאווער מעשיות ווערן אבער חסידיש ערשט ווען מען
 נעמט אין באטראכט די רמזים וואס ר' נתן, ר' נחמנס תלמיד, גיט צו צו
 זיי. פון זיי ערשט דערוויסן מיר זיך, אז די מעשיות זיינען מרמז טיפע
 ענינים, די בת-מלכה איז גאר קיין בת-מלכה ניט, נאר דאס מיינט די
 שכינה אאז"וו. גענומען פון דרויסן, אן די דאזיקע רמזים, האבן די
 מעשיות אין זיך גאר קיין חסידות ניט, עס זיינען פשוטע מעשיות פון א
 בן-מלך מיט א בת-מלכה אדער א בן-מלך וכו' שפחה אאז"וו. אבער
 אנשטייסן זיך דורך די רמזים אויף די טיפע אינעווייניקסטע פונות פון
 די מעשיות איז נאר בכוח דער העכערער סארט לייענער, — און פאר
 אים איז דא דער העברעאישער טעקסט. דער פשוטער לייענער, פאר
 וועמען עס איז באשטימט דער יידישער טעקסט, פאר אים זיינען די
 רמזים און טיפע פונות פון די מעשיות דאך געווען ניט צוטריטלעך,
 און אזוי ארום איז ביי דעם פשוטן לייענער די בת-מלכה טאקע געווען
 פשוט א בת-מלכה. היינט וואס פאר א חסידישע פראפאגאנדע האט דא
 געקאנט געמאלט זיין דורך אויסנוצן די יידישע שפראך? מעשיות פון א
 בן-מלך מיט א בת-מלכה זיינען געווען א סך אויפן ביכערמארק און מען
 האט זיי געלייענט נאך מיט דורות פריער איידער די חסידים זיינען
 אויפגעקומען.¹²

וואס שייך „שבחי בעש"ט“, האט ער טאקע געהאט א גרויסן
 דערפאלג. מיר קענען אבער ניט זאגן מיט זיכערקייט, אז אין דעם
 דערפאלג זיינען שולדיק חסידים. אט זען מיר א צווייט ווערק — וואס
 עס האט אויך איבערגעזעצט דער זעלביקער אליעזר פאווי, דער
 איבערזעצער פון „שבחי בעש"ט“, דעם גדולת יוסף. דאס איז ווייט ניט
 קיין חסידישער ספר, און דאך האט ער געהאט א קאלאסאלן דערפאלג,
 באין ערך א גרעסערן איידער דער „שבחי בעש"ט. דער „שבחי בעש"ט“

(12) אינטערעסאנט דערביי איז צו באמערקן ר' נתנס ווערטער (אין דער הקדמה
 שני')... „כי הלא על כל פנים סיפורי מעשיות נאים, וכבר נדפסו בעולם כמה וכמה
 סיפורי מעשיות רבו מספר ואין פצה פה ומצפצף...“ (ווי עס זעט אויס פון דער
 ערשטער הקדמה זיינען דאס ר' נחמנס ווערטער אליין).

קען זיך „ביבליאגראפיש“ בשום אופן ניט פארגלייכן אין דערפאלג צום „גדולת יוסף“. ד"ר י. שאצקי פארצייכנט¹³ גאנצע 40 אויסגאבעס פון דעם „גדולת יוסף“. און אפילו ווען מיר וועלן ארויסנעמען פון שאצקיס רשימה דעם „מכירת יוסף“ וואס איז ניט געווען קיין לייענשטאף, נאר געדרוקט ספעציעל פאר די פורים-שפילערס און עס איז ניט נוגע צו אונדזער ענין, בלייבט נאך אלץ א גרויסע צאל אויסגאבעס (מיר דארפן נאך צוגעבן צו זיי די בלויון, די אויסגאבעס וואס ד"ר שאצקי האט דורכגעלאזן). דער „שבחי בעש"ט" קען זיך גארניט פארגלייכן אין אויסגאבעס צום „גדולת יוסף“.

מיר מוזן אזוי ארום אָננעמען, אז די סיבות פארן דערפאלג פון דעם „שבחי בעש"ט" און דעם נאך גרעסערן פון דעם „גדולת יוסף“ דארף מען זוכן ניט אין די גרופעס וואס זינען געשטאנען הינטער זיי, נאר אין די ווערק גופא.

נעמען מיר דעם „גדולת יוסף“, איז טאקע פון אויבן אויף א חידוש, פון וואנען נעמט זיך אזא דערפאלג? נאך גרעסער ווערט דער חידוש, ווען מיר נעמען אין באטראכט, אז היפשע שטיקער פון דעם „גדולת יוסף“ זינען גארניט קיין גרינגער לייענשטאף. די דיאלאגן, למשל, וועגן מציאות הבורא, צי דער עולם איז א קדמון אדער א מחודש, וועגן תחית המתים א"א, זיי האבן שוין באדארפט האבן א לייענערין לכל הפחות א רביצין. פאר דער פשוטער לייענערין האט דאס שוין געמוזט זיין א צו הויכע טעמע, און אפשר לאנגווייליק אויך. היינט פאר וואס האט דאס אזוי אויסגענומען?

און פאראן נאך א מאדנע זאך מיטן „גדולת יוסף“. דער איבערזעצער, אליעזר פאוויז, איז געווען א גאליציאנער און דער „גדולת יוסף“ איז טאקע געווען געדרוקט צום ערשטן מאל אין גאליציע: דער דערפאלג אבער פון דעם „גדולת יוסף“ האט זיך אריבערגעטראגן פון גאליציע קיין רוסלאנד. פון דער גרויסער צאל אויסגאבעס זינען נאר 2—3 געדרוקט אין גאליציע, די איבעריקע זינען אלע אין רוסלאנד. וואס מיינט דאס?

ד"ר מ. ווינערנך ציטירט¹⁴ פון מענדעלעס „שלמה ר' חיימס": „לייענט איינער פון די קינדער פאר די מעשה פון יוסף הצדיק מיט די

13) זע ארכיוו פאר דער געשיכטע פון יידישן טעאטער און דראמע, וטער באנד, ייווא, ווילנע—ניו-יארק 1930, ז' 151—158.

14) ביכערוועלט, 1923, ז' 366.

ברידער אויף עברי־טייטש, מען האָט הנאה, מען וואונדערט זיך אויף דער גבורה פון יהודה... עס לייגט זיך אָבער ניט אויפן שכל, אָז די איינציקע סיבה פֿאַר דער פּאַפּולאַריטעט פון דעם „גדולת יוסף“ זאָל האָבן געווען אָט די הנאה וואָס אונדזערע באַבעס האָבן געהאַט פון יהודהס גבורות. און ווייטער: וואָס עפעס דווקא אונדזערע רוסישע באַבעס? פֿאַר וואָס האָבן יהודהס גבורות ניט אימפּאַנירט די באַבעס אין גאַליציע?

לויט מיין מיינונג איז דער דערפֿאַלג פון דעם „גדולת יוסף“ געווען ניט מחמת דער הנאה ביים לייענען נאָר ווייל די מעשה האָט טיף אָנגערירט דאָס שטאַרקסטע געפיל ביי דער פרוי, דאָס מוטער־געפיל. עס זיינען געווען די צייטן פון ניקאַלי דעם ערשטנס רעקרוטשינע, די שרעקלעכע תקופה פון די קאַנטאַניסטן און די כאַפּערס, איינע פון די שרעקלעכסטע גזרות, וואָס זי האָט צום שטאַרקסטן אָנגערירט די מוטערלעכע געפילן. שטעלט זיך פֿאַר, ווי אַ מוטער האָט געלייענט אין „גדולת יוסף“, ווי די מדינים פירן יוספּן אַ פֿאַרקויפטן פֿאַר אַ קנעכט קיין מצרים, ווי פֿאַרבנייענדיק דער מוטער רחלס קבר האָט ער זיך געוואָרפן אויף דעם קבר און מיט ביטערע טרערן דערציילט זיין מוטער וועגן זיין ביטערן אומגליק, דערמאַנענדיק איר דערבני: „ווי לאַנג האַסטו אָנגעקלאַפט אין די שיערי רחמים מיט גרויסע תפילות, וויפל טרערן האָבן דינע אויגן פֿאַרגאַסן ביז גאַט האָט... צוגעהערט דיין תפילה... און האָט דיר געגעבן אַ זון... האַסט זיך מיט אים משתעשע געווען אַלע טאָג... גרויסע טרחות און יגיעות האַסטו מיט אים געהאַט... היינט קום און זע... דיין זון גייט אַ גאַנצן טאָג באַרוועסיק... מוטער, מוטער, וואָרעם האַסטו ניט מרעיש עולמות געווען? ...“ און ווייטער לייענט זי די ווערטער: „זיי האָבן מיך פֿאַר אַ קנעכט פֿאַרקויפט, איד פֿאַרכט מיך חלילה, איך וועל נאָך וואָס פֿאַר־פעלן פון זייער באַפעל, וועלן זיי מיינע ביינער צוברעכן...“ דערנאָך לייענט זי ווי די מדינים דערהערן זיין געוויין, ווי זיי שרייען אויף אים און רייסן אים איבער גוואַלד אַוועק פון דער מוטערס קבר.

זי קומט צום פינאַל פון דער סצענע: נאָך דעם ווי יוסף דערציילט זיין מוטער וועגן זיין גרויסן אומגליק, פֿאַרענדיקט ער מיטן אויס־געשריין: „מוטער, מוטער!“ אַזעלכע ווערטער, אַזאַ סצענע האָבן אָנגערירט די טיפּסטע סטרונעס אין דער מוטערס האַרץ, זיי האָבן אַרויסגערופן זכרונות וועגן אירע אייגענע איבערלעבענישן. זי קלערט

וועגן איר אייגן קינד, אייגן פלייש און בלוט, ווי שווער איר איז אנגעקומען, ביז וואנען זי האט אויסגעבעטן ביי גאט, וויפל תחינות זי האט געזאגט, וויפל טרערן פארגאסן, צו גוטע-יידן געפארן. זי זעט ווידער, ווי זי האט זיך שפעטער משתעשע געווען מיט אים, די גרויסע יגיעות און טרחות, וואס זי האט געהאט צו דערציען אים: זי דערלעבט אים אין חדר אריינגעבן. שפעטער קומט יענער וויסטער טאג, ווען די כאפערס זיינען אנגעפאלן. זי דערמאנט זיך, ווי זי איז נאכגעלאפן נאך דער בויד מיט די כאפערס, וואו איר קינד, טאקע אפט אויך א פאר-קויפטער, איז געלעגן א געבונדענער און געפירט געווארן אין א ווייט לאנד פאר א קנעכט. זי לייענט וועגן יוספס געשריי און זי הערט איר קינדס געשריי „מוטער, מוטער!“ זי פילט נאך איצט, ווי די כאפערס האבן זי מיט דער בייטש אפגעטריבן און גענומען יאגן די פערד וואס גיכער אוועקצופירן איר זון... און אפשר „חלילה פארפעלט ער עטוואס פון זייערע באפעלן און מען טוט אים זיינע ביינער צוברעכן“. און ווען די אומגליקלעכע מוטער לייענט דעם צווייטן טייל „גדולת יוסף“, ווי נאך אזוי פיל יארן, וואס מען האט ניט געוואוסט וואו ער איז אהינגעקומען, האט זיך דאך יוסף אפגעזוכט, צינדט זיך ביי איר און א פונק האפענונג, אז אפשר... אולי ירחם... אפשר ווערט בטל די גזרה און איר קינד וועט זיך אויך אפזוכן. די רעקרוטן-סיסטעם איז דאך געווען א נייע ביי יידן, הונדערטער יארן האבן יידן ניט געהאט אזא גזרה, און עס איז קיין לעבנס-פראקטיק וועגן דעם ניט געווען און עס האט זיך ניט געגלייבט, אז אזוי וועט דאס בלייבן.

אט דא ליגט, האלט איר, דער דערפאלג פון דעם „גדולת יוסף“. די שטארקע און שטענדיקע בענקשאפט נאך דעם קינד האט געשטויסן צו לייענען נאך א מאל און נאך א מאל וועגן יוספס טראגעדיע, און אזוי ארום איז דאס ניט אלט געווארן און ניט צוגעגעסן געווארן, ווי למשל ביי א מעשה ווען מען ווייסט שוין פון פריער, וואס מיט דער בת-מלכה האט זיך פארלאפן. און דערפאר טאקע האבן מיר אין דעם קאנטאניסטן-פעריאד ארום 15 אויסגאבעס פון „גדולת יוסף“.

פארן דערפאלג פון דעם „שבחי בעש"ט" דארף מען זוכן אנדערע סיבות. דאס איז שוין געווען לייענשטאף לשם הנאה, א פארוויילונגס-מאטעריאל ווי א מעשה-בוך. און ער האט געהאט אט דעם דערפאלג וואס א מעשה-בוך האט געדארפט האבן. האט דאך אויך שטארק אויס-גענומען דער „ספורי הפלאות“, טאקע דעם זעליקן אליעזר פאוורס א

באארבעטונג פון דעם אלטן „מעשה-בוך“, הגם דאס זינען ניט געווען קיין חסידישע מעשיות. טאָמער איז דער דערפאלג פון „ספורי הפלאות“ געווען אַ ביסל קלענער פאַר דעם „שבחי בעש״ט“, איז דאָס דערפאַר ווייל די מעשיות פון „ספורי הפלאות“ זינען שוין געווען עבר-זמניקע. די העלדן פון די מעשיות ווייטע, האָלב לעגענדאַרישע. די מעשיות פון „שבחי בעש״ט“ זינען אָבער געווען פרישע, צאָפּלדיקע, שיער ניט פון דעם אייגענעם לעבן און פון דעם אייגענעם שטעטל: וועגן דעם אַרענדאַר וואָס האָט ניט מיט וואָס צו צאָלן די אַרענדע: וועגן דעם פריץ דעם מכשף: וועגן דעם בן-יחיד וואָס איז אוועק קיין ברעסלע איינקויפן סחורה און האָט זיך פאַרזאַמט לענגער ווי מען דאַרף און די עלטערן קוקן אַרויס יעדן טאָג אויפן וועג, צי פאַרט ניט זיין בריקע אאז״וו. דאָס זינען געווען מעשיות נאַענטע, אויך די פּערזאָנען פון „שבחי בעש״ט“ זינען געווען באַקאַנטע. עס האָבן נאָך געלעבט עלטערע יידן אין שטעטל וואָס האָבן „געדענקט“, ווען די אלע פּערזאָנען האָבן נאָך געלעבט, און אַנדערע האָבן זיי אפּשר אויך „פּערזענלעך געקענט“.

די גרויסע צאָל חסידישע ווערק אין ייִדיש האָט זיך ערשט גענומען באַווייזן אין דער צווייטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, ווען אפילו ווילנע האָט שוין אַנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים און אין לייבאַוויטש האָט מען שוין געקענט טרעפן דעם „תניא“ געדרוקט אין ווילנע. דער צענטער פון ייִדישן דרוק האָט זיך שוין געהאַט אַריבערגעטראָגן קיין פּוילן און גאַליציע, און דאַרט זינען דאָס אַרויס די גרויסע צאָל חסידישע ספרים אין ייִדיש.

צו יענער צייט האָט זיך שוין אָבער באַוויזן די וועלטלעכע ליטעראַטור אין ייִדיש, און עס קען גרייַלעך געמאַלט זיין, אַז די וועלטלעכע ליטעראַטור אין ייִדיש האָט טיילווייז גאַר אַרויסגערופן די חסידישע ליטעראַטור. דאָ, קען זיין, האָט זיך איבערגעחזרט דער מאַטיוו וואָס איז אונדז באַקאַנט פון די אַלטייִדישע ספרים, אַז אַנשטאַט לייַענען אַ „בבא-מעשה“ זאָל מען בעסער לייַענען אַ פּרומע מעשה, און אַט דער מאַטיוו האָט אפּשר געשפּילט אַ ראָלע ביים שאַפן חסידישע ליטעראַטור אין ייִדיש. צוליב וואָס לייַענען די אַפיקורסישע מעשה-ביכלעך? זאָל מען בעסער לייַענען חסידישע מעשיות מיט אַ מוסר-השכל. אָבער, ווי געזאָגט — די דאָזיקע תקופה פון דער חסידישער ליטעראַטור נייטיקט זיך אין אַ ספּעציעלער שטודיע.

דער עקזעמפלאַר פון די „שבחי בעשי״ט, וואָס זיין שער-בלאַט און צווייטע זײַט ווערן דאָ רעפּראָדוצירט, געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון ליובאַוויטשער רבין. — דער זאַצשפּיגל פון ספר איז 17.8 x 15.2 צ״מ.
אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אז אויפן שער-בלאַט פון דעם דאָזיקן עקזעמפלאַר איז דאָ אַן אויפּשריפּט אין רוסיש אַז דער קיעווער גובערנאַטאָר האָט אין יאָר 1834 דאָס בוך פאַרבאַטן, מן הסתם לויט אַ מסירה פון די משכילים פון יענער צײַט. מיט דעם קען מען דערקלערן פאַרוואָס דאָס איז אַ יקר המציאות, מען האָט מורא געהאַט צו האַלטן דאָס אין הויז.

ס פ ר

פוקח עורים

האט מחבר ניוועזין הרב דודו רובינאָביץ בנגייה ונכחה
 כבוד פרושת שמו מוהרר הרב בערד • כהן
 הנאן הסידא כדושא מוהרר'ד שניאור זלמן נבני'ם •
 אשר שפם נודע על ידי ספרדים הקרושים בנגדה
 יפוסר :

ענה) יצט אויף דעם האט ער איד השגחה נגעין
 אנה די נגיגע לייט אז זיי ווילן • שיבה טאן
 ווי זיי ווילן זיך נוהג זיין : האט ער סתם די גיגן דעם
 ספר אויף פייטש אז ארי ווילן דרשן אין ועהין
 ויאש ער האט נשקבו

ובוכה זה יבא לציון גואר • • • • •

כרשיט הצענוד דאקדמיה מוילנא

שקלאב

כרפוס הרב'ל מוהרר'ד יצחק כוהררד יוקף מענין

כשנת תקצנ יתק

ספר

פוקח עורים.

פחיבר הרב ההר"ף ובקי כנגלה ונסתר כבוד
 קדושת שמו טוהר"ר דוב בער בהרב
 הנאון הסידא קרוינא טוהר"ר שניאור זלמן
 נבנ"ם אשר שטם נודע על ידי ספריהם הקדושים
 כנגלה ובנסתר .

עֲפָה אִיצוּנְדֶרֶט אוֹף דָּעם קֵאט עֵר אוֹךְ
 הַשְּׁנִיחָה גִיגְעֵפִין אוֹיף דִיא גְמִינֵע
 גִיט אַז זײַא ווִילן תְּשׁוּבָה טָאן ווי זײַא
 זאלין זיך גוהג זײן: קֵאט עֵר מְחַפֵּר
 גײוען דָּעם סֶפֶר אוֹיף דײַטש: אַז אַלע
 זאלין דִרִינען אײן זעהן וואש עֵר קֵאט
 גִישְׁרִיבן: וּבִזְכוּת זֶה וּבֵא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל
 בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ:

ספר גדולת יוסף

אין דין זכאָרן ספר ווידר זיין איסטאָריעס פֿון זײַנס • וויס זאָן
 דעס איש זײַני ברודר גדולי וכוחים גיהמט : זאָן ווידר זײַן דײַן
 ספר פֿר אַפֿוד' אַסויס • זאָן זאָן גרויס אַנסר פֿון זאָנאָל. הבורח יאָבדך
 זאָן פֿון תּחית האַתּים • זאָן יצור אַפֿנט קײַן זײַן חרוט • זאָן זײַן אַוסר
 דעסל גמט בײַה לז דײַן • דעס ספר דעס הרבני אַוהר'ר **זאָלעזר**
פּאָוויר ספּראַ דעס קײַן זאָלעזר אַשהק גווען זאָן דעס ספר
 הנחמד **מלהמה בײַעלום** און זאָן הקודש לזאָן זאָנען : כּזו זאָן
 יצור זאָנען זאָנען זאָן קײַן זײַן דײַן ספר כּהענד זאָנען :

FRANCISZEK SALEZY LUKAWSKI
 DZIEDZIC DOBR Y MIASTA
 LASZCZUWA

נדפס פה קיק לאשצוב

ברטס של דרבני הנגיד מוהר ר יהודא ליב טהעני
 הנגיד מוהר יצחק כהרבני הנגיד המפורסם
 מוהר פרדכי ט"ח ט"א רבין שפיון
 • לפרט • וחי כרת יעקב אש : ובית יוסף • לרעה וכו' לפק

כפרו הזלאת

אודר

גריכטי גישכטי

די קייט ספר חיי גידואקס ניוטראן כסגול הס"ה * אקדאר בלס אטקיה
 זאגלונגה רייכטי אהר"ר חייט * צווייט סלברג ציקל נאוקא
 דאס ספר אטרויק ניוטראן אסון לח אקיי * כרי דו יסדר זא רסון בהסגר
 זיין : זיילן הרורח בו אקריי כסס **כיכורי דפרצות** זיין
 חין ריין ספר זיירר זאונדראיני אטפאל פו לויט 5 דונק דהסדר ריי יודרה
 זמלוי הגיין ריי **שיכואל דריד** זכיהט יטאליאנו חייק זיירר דריין
 סאר אטפאל כאלמיט פו לויט : זונטן זא : זיכיד זאיינרופין דוס ספר
 בהסגר : זאן זיין ניט דאס זיי : זאך * ביילת זע : זעט קאטע
 זאונר זמלה זיט : זאן זיין זיירר

FR
 LUKAWSKI
 DZ
 Y MIASTA
 CZOW

לאשענע

עס קע

על זיי האט פאסט הרנס זינגל זיכר * יודות לייב רבין זיין
 זחיה סרניי אטלר זוסר"ר זשח נלי זיקד

עס
 תקעז
 פ: 85

ספר שבחי בעל שם טוב

הספר שבחי בעש"ט נדפס באותיות יפות ובנייר
לבן וברז שחור ובעיני נדול

רעם כפר שבחי הבעש"ט חסיד האבין מיט דאס יידישע און לשון אשכנז
דאס איז אנהייב וואס דאס צווייטע מעלות ומדות דרב הקדוש בועז
קדושא כבוד קיימת שמו מדר"ר ישראל בעש"ט זצ"ל נוסח נוראות וואס
עס איז געווען געווען דורך אים און דער וועלט כדי מען זאל וויסן אין מען
זאל גלייבן אז מיר האבן אונז אלץ ישראל וואס קאן מאן ניסח ונפלאות
דורך וויי קענט נאך דיין אים באמת.

כהעית ובהוצאת של ה'המגיד' מרדכי בן משה אברהם הבי"ו
בדפוס הנגידים

ה'תרכ"ח חוה' משה זעליג וו"מ סוכני מוס' יודא חתמולד
למחנה

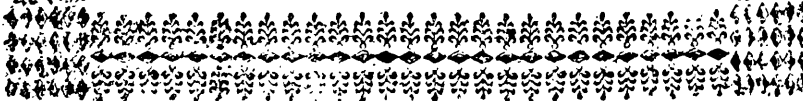
ביאנ

Къ носа Церквѣи

Издана въ Іамі на Іерусалимѣ.

1843

בשנת תרי"ג לפ"ק

ספר

שכחי

הספר שכחי נרפס באותיות יפות ובנייה לבן ובדיו שחור
ובעיין גדול :

דעם ספר שכחי וואס מיר האבן מעתיק גוועזן אויף לשון
אשכנז דאס איז אנדערש יאך ציל צילן סעלות ומדות
דרכ הקדוש כוצינא קדישא כבוד קדושת שמו מהר"ר ישראל בעשיט
ממעזיבכו ניסח נראות וואס עש איז גיטאן גווארן דורך אים אויף דר וועלט
כדי מען זאל ווישן אין מען זאל גלייבן אז מיר האבן אנאט אלקי ישראל
וואס קאן טאן ניסים ונפלאות דורך זיינ קעכט וואס דינין אים באמת :

Schwache.

Zolkiew b i Saul Meyer, offer 1848 .

ספר

שכחי

הספר שכחי נרפס באותיות יפות ובנייר לבן ובדיו שחור ובעיין גדול

דעם ספר שכחי וואס מיר האבן מעתיק גוועזן אויף לשון אשכנז דאס איז אנדערש יאך אז דר ציילן פנור
מעזיות ומדות דרכ הקדוש כוצינא קדישא כבוד קדושת שמו מהר"ר ישראל בעשיט ממעזיבכו ניסח
נראות וואס עש איז גיטאן גווארן דורך אים אויף דער וועלט כדי מען זאל ווישן אין מען זאל גלייבן אז מיר
האבן אנאט אהרי ישראל וואס קאן טאן ניסים ונפלאות דורך זיינ קעכט וואס דינין אים באמת :

לעגענדע און אמת וועגן די חסידישע דרוקערייען

וועגן דעם כאַראַקטער פון די אידישע דרוקערייען אין אוקראַינע,
וויסרוסלאַנד און ליטע ביז 1836

א

פאַראַן אַ פאַרשפּרייטע מיינונג, אַז די ייִדישע דרוקערייען אין פּוילן און רוסלאַנד אין 18טן יאָרהונדערט זיינען געגרינדעט געוואָרן מערסטנס פון חסידים. ד"ר אַברהם אליהו הרכבי שרייבט וועגן דעם:

אינם פון די . . . מעכטיקע פראַפאָגאַנדע-מיטלען פון חסידים אין דער צווייטער העלפט פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט און אין אָנהייב איצטיקן איז געווען דאָס גרינדן אַ היפשע צאַל דרוקן אין וואַלין, פּאַדאָליע, אין קיעווער און מאַהילעווער גובערניעס, וואו ס'האַבן זיך געדרוקט דער עיקר חסידישע . . . חיבורים.¹

בערך דאָס זעלבע שרייבט אויך שאָול גינזבורג:

ווי באַוואוסט, האָט די אַנטשטייונג פון דעם חסידים שטאַרק מיטגעוויקלט צו דער אַנטוויקלונג פון ייִדישן דרוקוועזן אין פּוילן און רוסלאַנד. די נייע רעליגיעז-געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג וואָס האָט אין גיבן געקראָגן אַ גרויסע פאַרשפּרייטונג און אַרויסגערופן אַן אייפעריקן ווידערשטאַנד פון אירע קעגענער האָט זיך, נאַטירלעך, גענייטיקט אין געדרוקטן וואָרט אַלס מיטל פון פראַפאָגאַנדע און פּאַלעמיק.² אויסנוצן דערויף די מתנגדישע דרוקערייען איז, זעלבסטפאַרשטענדלעך, געווען אוממיגלעך. דעריבער האָבן די חסידים גענומען גרינדן אייגענע

Сборник в пользу начальных еврейских школ, С-Петербург, 1896, стр. 164. (1)
(2) דאָס איז ניט ריכטיק. חסידים האָבן אין יענע צייטן נאָר געדרוקט חסידישע ספרים, אָבער ניט קיין פּאַלעמיק. חסידים האָבן שריפטלעך גאַרניט געענטפערט, ניט אויף דעם ערשטן אַנטי-חסידישן קונטרס זמיר עריצים אין יאָר 1772 און ניט אויף די שפּעטער געדרוקטע אַנטי-חסידישע ווערק פון יאָר 1798. ווי ד"ר י. ציבערג באַמערקט (געשיכטע פון ליטעראַטור ביי ייִדן, ב' 8, צווייטער בוך, ז' 105) האָבן חסידים נאָר אַנגעווענדט פּאַסיווע שוצמיטלען: זיי פלעגן אויפקויפן די אַנטיחסידישע ווערק און זיי פאַרברענען. ערשט אין דער צווייטער העלפט 19טן יאָרהונדערט, אין אַ רואיקער אַטמאָספּער, ווען די מחלוקת חסידים-מתנגדים האָט זיך שוין געהאַט אינגעשטילט, איז אַרויס אַ חסידיש פּאַלעמיש ווערק אײַט מצרף העבודה

דרוקערײַען, איבער הויפט אין יענע געגנטן וואו זייער ווירקונג אין געווען שטארק — אין וואַלין, פּאָדאָליע, אין קיעווער און מאַהילעווער גובערניעס אד״גל. זייערע קעגענער האָבן אויך נישט געשוויגן. אזוי זינען אין סוף 18טן און אָנהייב 19טן י״ה אַנטשטאַנען חסידישע און מתנגדישע דרוקערײַען אין פּיל שטעטײַ.

קומט אויס, הייסט עס, אַז די דרוקערײַען אין אוקראַינע און וויס-רוסלאַנד זינען געגרינדעט געוואָרן דורך חסידים און די דרוקערײַען אין ליטע — דורך מתנגדים. אין זייערע אָפטע מסירות צו דער רוסישער רעגירונג אויף חסידים, פלעגן די משכילים אין יענע צייטן אַנווייזן אויף דעם און שרײַבן, אַז די דאָזיקע דרוקערײַען זינען נעסטן פון פינצטערניש, פון וואַנען עס פאַרשפּרייט זיך פאַנאַטיזם צווישן דער ייִדישער מאַסע.⁴

צי איז די דאָזיקע פאַרשפּרייטע מיינונג אַ באַגרינדעטע, אַדער אפשר איז עס ניט מער ווי עמעצנס אַ השערה וועלכע וואַנדערט אַרום נישט קיין קאַנטראַלירטע?

איך וויל פּראַוווּן ענטפּערן אויף דער דאָזיקער זייער וויכטיקער קולטור-היסטאָרישער פּראַגע אויפן סמך פון דער פּראָדוקציע פון די דאָזיקע דרוקערײַען, אויף וויפל דאָס לאַזט זיך בײַם איצטיקן מצב פון דער ביבליאָגראַפיע.⁵ צוליב די ספּעציפישע באַדינגונגען אין פּוילן און גאַליציע (ווי דער פאַרבאַט צו דרוקן חסידישע ספרים אין גאַליציע, דאָס שפּעטיקע אַרײַנדרינגען פון חסידות קיין פּוילן א״אָנד) וועל איך

3) צוקונפּט. 1932, 1' 589 — זען אויך די רוסיש-ייִדישע ענציקלאָפּעדיע ב' 41, ז' 853 א״ו.

4) עס איז קיין ספק ניטאָ, אַז די ווענדונגען פון די משכילים צו דער מאַכט האָבן געהאַט אַ גרויסן חלק אין דער גזרה פון ניקאָליי דעם ערשטנס ממשלה אין 1836 צו פאַרמאַכן אַלע ייִדישע דרוקערײַען אין רוסלאַנד און צו דערלויבן סך-הכל צוויי: איינע אין ווילנע און איינע אין קיעוו (די קיעווער דרוק אין ניט צו שטאַנד געקומען: אַנשטאַט דעם האָט זיך אין 1847 געעפּנט אַ דרוק אין זשיטאָמיר). וועגן מסירות אויף ייִדישע דרוקערײַען אין רוסלאַנד זען:

Пережитое, III, стр. 14; С. Боровой, *Нариси з істории європейскої книги на Україні*, 2; *Восход*, 1903, 6. стр. 131-132; *Європейская Старина*, I (1909), стр. 251—255; *Ibid*, 7 (1915), стр. 95.

5) וויכטיקע אינפּאָרמאַציע וואַלט זיך געוויס געפונען אין די קיעווער צענזור-אַרכיוון, וואָס דער פאַרשטאַרבענער נחום שטיף האָט וועגן זיי געשריבן, אַז זיי האָבן אים געגעבן אַוועלכע מאַטעריאַלן וואָס „קלינגען ווי אַן אַנטדעקונג“ (פּון נאַענטן עבר. ווילנע, 1937, 1' 335). צום באַדויערן זינען די דאָזיקע מאַטעריאַלן ביז איצט ניט פאַרענפּנטלעכט געוואָרן און עס איז ניט באַוואוסט צי זיי זינען געבליבן גאַנץ.

יענע לענדער אויסטיילן אין א באזונדער אַרבעט: דאָ וועל איך זיך אַפּשטעלן אויף אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע.

ה.ד. פרידבערג אין זײַן תּולדות הדפּוס העברי בפּולניא גיט אַ רשימה פּון עטלעכע און פּופציק שטעט, וואו עס האָבן עקסיסטירט ייִדישע דרוקע-רייען אין יענע יאָרן. פּון זיי זײַנען אין אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע לויטן אַלף-בית (דאָרטן וואו דער אונטערשייד איז אַ גרויסער גיבן מיר אין קאַנטיקע קלאַמערן דעם אויסלייג וואָס מען געפינט, ניט אין גאַנצן אויסגעהאַלטן אַגב, אויף די ספרים גופא):

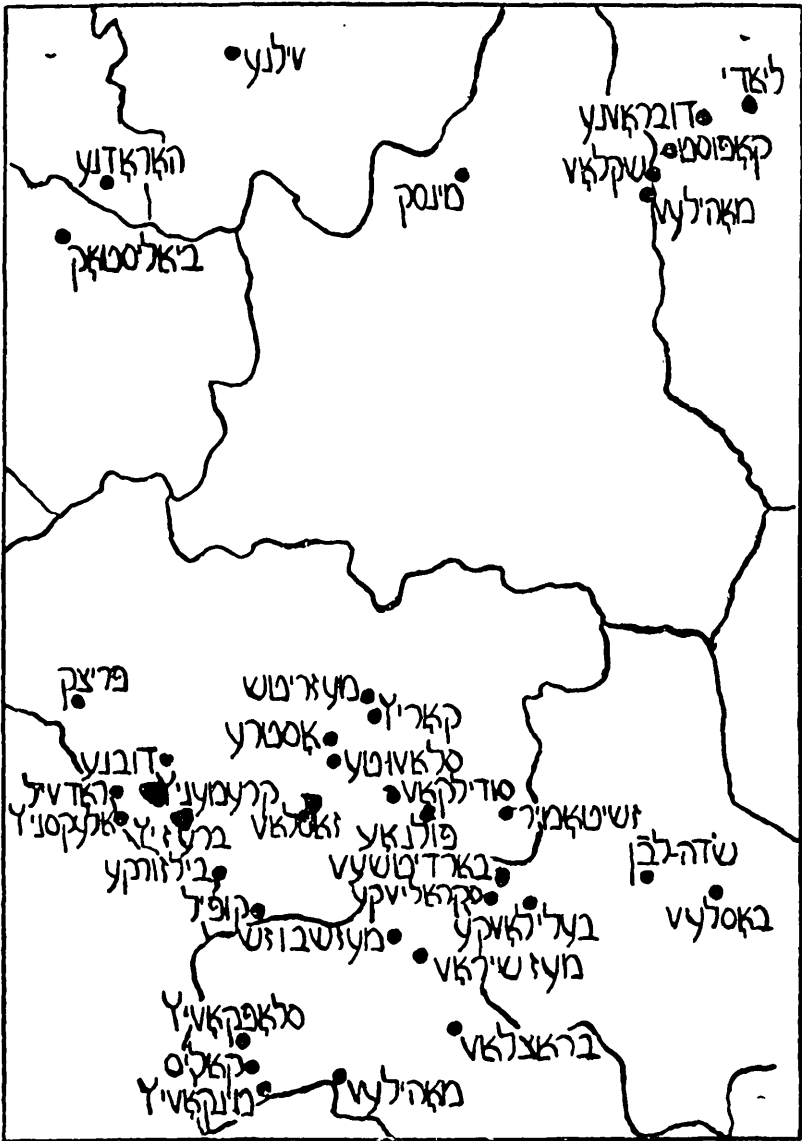
אַלעקסניץ, אַסטורע [אוסטרהאן], באַסלעוו [באהוסלאוו], באַרדיטשעוו, ביאַליסטאָק, בילזורקע, ברעזיץ (אויך: פּאַדברעזיץ), דובנע, דובראַוונע, האַראַדנע [הוראדנא], ווילנע, זאַסלאַוו, זשיטאַמיר, ליאַדי, מאַהילעוו (ביים דניעסטער), מאַהילעוו (ביים דניעפּער), מינסק, מינקאָוויץ, מעזריטש, מעזשבוזש [מעזיבוז], מעזשיראַוו, סודילקאָוו, סלאַוואטע, סלאַפּקאָוויץ, פּולנאַע [פּולנאה], פּריצק [פּאַריצק], קאַליס, קאַפּוסט, קאַריץ, קופּיל, קרעמעניץ, ראַדוויל, שדה-לבו, שקלאַוו. אַחוץ די דאָזיקע שטעט וואָס זײַנען דערמאָנט בײַ פּרידבערגן זײַנען נאָך

6) אין יאָר 1894 איז אַרויס אין פעטערבורג אַ בראַשור, אין העברעאיש און רוסיש,

א"ט:

Список еврейских изданий, напечатанных в России и в Царстве Польском, предназначенных для выставки.

רשימת הספרים העבריים שנדפסו בארץ רוסיא ומלכות פולין הנוטדים לבא בשערי המצבה קיין מחבר איז ניט אַנגעגעבן, נאָר שמואל ווינער אין זײַן הקדמה צום קהלת משה. אות ב, ז' 9, שרייבט, אַז ער האָט דאָס אַנגעשריבן דעם העברעאישן טעקסט און ד"ר. א. א. הרפּכי האָט געמאַכט הוספות און שינויים ווי אויך די רוסישע איבערזעצונג. אין דער דאָזיקער בראַשור רעכענען צו די מחברים קופּיל צו „מלכות פּולין“ און זיי שרייבן, אַז עס איז באַוואוסט נאָר איין ספר געדרוקט אין קופּיל, דאָס איז אַ מחזור מכל השנה. 1796. דאָס איז אַ טעות. אין דעם שטעטל איז געדרוקט געוואָרן אין זעלביקן יאָר אַ צווייטער ספר, חידושי מהרש"א. פּון וועלכן עס איז צו זען, אַז קופּיל, וואו עס איז געווען די ייִדישע דרוקעריי, געפינט זיך אין אוקראַינע, ניט אין פּוילן. אין דער הספּמה פּון ר' זאב וואַלף מטשאַרנאוסטראַ צו אַט דעם צווייטן ספר שטייט צוואַנד: „שהדפיסו ק"ק קופּיל בגבוליי...“ הייסט דאָס אַז קופּיל איז געווען לעבן טשאַרנאַסטורע. אויף די שער-בלעטער פּון די ביידע ספרים איז אַנגעגעבן „תחת ממשלת האדון הגדול החסיד יאסניא וועלמאַני סוועריני וויסלאַצקי“ און אין „גדולת ר' וואַלף מטשאַרנאוסטראַ“, געדרוקט אין יוסף פּערלס ייִדישע פּתבים. ביבליאָטעק פּון יוואָ, ווילנע, 1937, לייענען מיר ז' 221: „... מוז מען אַ גיי טאָן און נעמען ביים אַלטן וויסלאַצקי אין קופּיל (וואָס איז נאָך דעמאָלט אַ דאָרף געווען) אַ פּדיון שבויים... זײַן וועג איז ע"פּ רוב אויסגעקומען איבער טשאַרנאַסטורע...“ זעען מיר אויך, אַז קופּיל איז געווען לעבן טשאַרנאַסטורע אין אוקראַינע. אין דער ייִדיש-רוסישער ענציקלאָפּעדיע איז אַנגעגעבן אַ שטעטל קופּיל אין וואַלין, און ס'איז אויך געוויזן אויף דער מאַפּע פּון וואַלינער גובערניע, דאָרטן

מ'א'פ'ע' פ'ון' ד'י' ש'ט'ע'ט' ה'א'ס' ה'ע'ר'ן' ד'ע'ר'מ'א'נ'ט' א'י'ן' ד'ע'ם' א'ר'ט'י'ק'ל'.

ПЕРВАЯ ВСЕРОССИЙСКАЯ ВЫСТАВКА ПЕЧАТНАГО ДѢЛА.

—

VIII.

СПИСОКЪ ЕВРЕЙСКИХЪ ИЗДАНИЙ,

НАПЕЧАТАННЫХЪ

въ РОССИИ и въ ЦАРСТВѢ ПОЛЬСКОМЪ,
ПРЕДНАЗНАЧЕННЫХЪ ДЛЯ ВЫСТАВКИ.

המצבה הראשונה ברוסיה למעשה הדפוס.

רשימת הספרים העברים

שנדפסו

בארץ רוסיה ומלכות פולין

הנועדים לבוא לשער המצבה.

—

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФИЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лин., № 12.

1894.

געווען דרוקערייען אין בעלילאָווקע, בראַצלאָוו און סקראַליווקע [סקראַליבאָ סמוך לברדיטשוב].

37 פונקטן — אַ גאַנץ נישקשהדיקע צאַל! אויב מיר נעמען אין באַטראַכט, אַז אין אַ טייל שטעט האָט אין געוויסע צייטן עקסיסטירט איינציטיק מער ווי איין דרוקערני רופט אַזאַ צאַל אַרויס ביי אונדז אַ געפיל פון צופרידנקייט. אַט דאָס הייסט אַן עם הספר! און דאָס ניט אין אַ לאַנד, וואו ייִדן האָבן געלעבט אין עושר און אין כבוד. אַדרבא, ייִדן אין יענע מקומות האָבן געלעבט אין גרויס דחקות, אַחוץ געציילטע גבירים; דערצו האָבן זיך נאָך געשאַטן אויף זייערע קעפּ פאַרשיידענע גזרות פון דער רעגירונג — און דאָך אַזאַ גרויסע באַדערפעניש אין געדרוקטן וואָרט!

עס ווערט אונדז אָבער קשהדיק די פּראַפּאַרציע פון די דרוקערייען אין די אויבן דערמאָנטע דריי מדינות, פון די 37 שטעט מיט ייִדישע דרוקערייען קומט אויס אויף אוקראַינע 28, וויסרוסלאַנד 5 און ליטע 4. אוקראַינער ייִדן זינען אונדז גאַרניט באַקאַנט פאַר אַזעלכע לומדים. אין דער נייער ליטעראַטור האָט מען זיי גאַר געקרוינט מיטן נאָמען „עמך“. פאַר אַ מדינה מיט גרויסע לומדים און גאונים, מיט גרויסע ישיבות איז אונדז באַקאַנט דער עיקר ליטע, מיט ווילנע, „ירושלים דליטא“, אין דער שפיץ, טיילווייז אויך וויסרוסלאַנד. האָט דאָך געדאַרפט זיין אין פּלוג פאַרקערט: אויפן ערשטן פּלאַץ אין דער צאַל דרוקערייען האָט געדאַרפט גיין ליטע, אויפן צווייטן — וויסרוסלאַנד און ערשט אויפן דריטן די בעל-הבתישע אוקראַינע.

און דאָ קומט ווי געוואונטשן דער ענטפּער — חסידים! דאָס האָבן חסידים געגרינדעט די גרויסע צאַל דרוקערייען פאַר זייערע ספּעציעלע חסידישע אינטערעסן, און ממילא דאַרף שוין יאָ שטימען די פּראַפּאַרציע. די כּמעט הונדערט-פּראַצענטיק חסידישע אוקראַינע האָט זיך גענייטיקט אין אַ גרעסערער צאַל דרוקערייען: דאָס האָלב חסידישע וויסרוסלאַנד און די מתנגדישע ליטע האָבן זיך געקענט באַנוגעגען מיט אַ קלענערער צאַל.

לאַמיר אָבער אַריינקוקן אין דער ביבליאָגראַפיע פון די דרוקערייען און זען, צי די דאָזיקע טעאָריע שטימט מיט דער ווירקלעכקייט. דערביי מוז מען באַמערקן, אַז די ביבליאָגראַפיע פון די ייִדישע דרוקערייען אין מיזרח-איראָפּע איז היינט צו טאָג ווייט פון שלמות. די קומענדיקע ביבליאָגראַפיע וועט מסתמא די צאַלן וואָס איך ברענג דאָ קאַרעגירן.

דאך, וואָס שייך אונדזער ענין, וועט דאָס קיין גרויסע שינויים ניט אַרבייטראַגן, אַ פאַר ספרים מער צי ווייניקער אין יעדער שטאַט, דער אַדער יענער ספר איז געדרוקט ניט דאָ, נאָר דאָרטן, ניט אין דעם יאָר נאָר אין יענעם — דאָס אַלגעמיינע בילד וועט בלייבן דאָס זעלביקע. די ציפער וואָס איך באַנוץ דאָ זיינען גענומען מערסטנס פון פרידבערגס אויבן דערמאָנטן חולדות הדפוס און פון זיין בית עקד ספרים, אַחוץ דעם אויך פון קרית ספר (9, ז' 432; 11, ז' 95, 384; 19, ז' 277; 20, ז' 45; 21, ז' 214).

קודם כל לאַמיר אַרויסנעמען פון דער רשימה יענע שטעט, אין וועלכע די דרוקערייען האָבן קיין קיום ניט געהאַט, וואו מען האָט באַוויזן אין גאַנצן אַפצודרוקן אַ דריי-פיר ספרים, אַדער אַפילו גאָר איין און איינציק ספר, און די דרוקעריי האָט זיך געשלאָסן. די דאָזיקע בין-לילה-הייבין-לילה-אַבד-דרוקערייען האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געקענט האָבן קיין איינפלוס אויף דעם יידישן דרוק-וועזן אין אוקראַינע און וויסרוסלאַנד, אויב אַפילו מיר זאָלן אָננעמען, אַז חסידים האָבן זיי געגרינדעט. אַזעלכע דרוקערייען זיינען געווען 16, פון זיי 13 אין אוקראַינע און 3 אין וויסרוסלאַנד.

וויסרוסלאַנד: (1) דובראַוונע — 5 ספרים; (2) ליאַדי — 1: (3)

מאָהילעוו — 1.

אוקראַינע: (1) באַסלעוו — 4 ספרים; (2) בילזורקע — 5; (3) בעלילאַווקע — 1: (4) ברעזיץ — 6; (5) זאַסלאָוו — 4; (6) מעזריטש — 3; (7) סלאַפקאַוויץ — 3; (8) סקראַליווקע — 1; (9) קאַליס — 3; (10) קופיל — 2; (11) קרעמעניץ⁷ — 1; (12) ראַדוויל — 6; (13) שדה לבן — 3.

ליתר בטחון וועלן מיר נאָך צוגעבן, אַז אַרום און אַרום האָבן זיך אין די אַלע 16 שטעט אַפגעדרוקט 5-6 חסידישע ספרים, און אַפילו אין אַזאַ שטאַט ווי ליאַדי, דאָס וויגעלע פון חסידות-חב"ד, וואו עס האָט געהאַט זיין רעזידענץ דער רב מליאַדי ר' שניאור זלמן, איז דער איינציקער ספר וואָס איז דאָרטן געדרוקט געווען נישט דער תנ"א. נאָר שוין אַ געדרוקטער אַלטער הלכה-ספר⁸ (טאַקע מיט דער הסכמה פון

(7) פרידבערג פאַרצייכנט אַפילו צוויי ספרים, אָבער ער מאַכט אַ טעות: דער ספר

נחל אשכול איז געדרוקט אין דובנע, ניט אין קרעמניץ.

(8) עמודי גולה, געדרוקט צום ערשטן אין קאַנסטאַנטיןאָפּאַל, 1510, איבערגעדרוקט

אין ליאַדי אין יאָר 1805.

דעם רב מליאדי). מיר קענען אזוי ארום רואיק ארויסנעמען די דאזיקע שטעטלעך פון דער רשימה ווי ניט-וויכטיקע פאר אונדזער ענין. בלייבט שוין אונדז אין סך-הכל לערך צוואנציק שטעט מיט יידישע דרוקערייען וועלכע האבן עקסיסטירט לפי-ערך א לענגערע צייט. דערביי דארף מען אויך האבן אין זינען, אז ניט אין אלע צוואנציק שטעט האבן די דרוקערייען עקסיסטירט אין איין דער זעלבער צייט, און בשעת, למשל, אין סודילקאוו איז געגרינדעט געווארן די דרוקעריי, איז שוין די ערשטע דרוקעריי אין דער ריי, אין אלעקסניץ, געווען ארום פערציק יאר געשלאסן. מיט די אלע באווארענישן מאכט שוין די רשימה ניט אזא אימפאזאנטן איינדרוק.

ב

נאך דעם ווי מיר האבן ארויסגענומען פון דער רשימה די אויבן דערמאנטע דריי דרוקערייען אין וויסרוסלאנד, בלייבן אונדז נאך צוויי שטעט, שקלאוו און קאפוסט. דארטן האבן די דרוקערייען עקסיסטירט לאנגע יארן ביז דער סאמע גזרה פון 1836. אין שקלאוו האט מען אנגעהויבן דרוקן יידישע ספרים נאך אין 1783, און אזוי ארום האט מען דארטן געדרוקט ספרים איבער פופציק יאר. אין קאפוסט איז די דרוקעריי געגרינדעט געווארן אין 1804 און זי האט פונקציאנירט איבער דרייסיק יאר. אין די ביידע שטעט איז טאקע אפגעדרוקט געווארן א גרויסע צאל ספרים.

פון דער ביבליאגראפיע פון שקלאווער און קאפוסטער דרוקערייען זען מיר, אז מען האט טאקע געדרוקט דארטן חסידישע ספרים אויך, אבער אויסשליסלעך חב"דישע און נישט פון אנדערע חסידישע ריכטונגען.⁹

אבער אפילו חב"ד האט ווינציק געדרוקט, הגם א סך געשריבן. אנשטאט דרוקן האט חב"ד געהאט ארגאניזירט א סיסטעם קאפיסטן

(9) וועגן די ערשטע גרינדערס פון דער שקלאווער דוקעריי וועט קומען צו רייד שפעטער.

(10) מיטן אויסנעם פון דער ערשטער אויסגאבע פון שבחי בעש"ט. געדרוקט אין קאפוסט 1815, און „פרי הארץ, דארטן, 1814, וועמענס מחבר ר' מענדעלע וויטעבסקער די חב"ד-חסידיים האלטן פאר א זייעריקן, און מיטן אויסנעם פון נועם אלימלך. געדרוקט אנאנים אין שקלאוו (אז דרוקארט און אז יאר). דער נועם אלימלך איז לויט מין מיינונג געדרוקט געווארן ספעציעל פאר גאליציע (זען מין ארטיקל הדפוס העברי בשקלאוו (העברייאיש). געדרוקט אין אהל רח"ל ז. 176).

אָדער „שרייבערס“, ווי מען האָט זיי גערופן. צו ערשט אין ליאַזנע, וואו דער חב"ד איז געגרינדעט געוואָרן, שפעטער אין ליאַדי, וואוהין ר' שניאור זלמן, דער גרינדער פון חב"ד, האָט אַריבערגעפירט זיין רעזידענץ, דערנאָך אין ליובאַוויטש, וואוהין ר' שניאור זלמןס זון, דער מיטעלער רבי ר' בער, האָט אַריבערגעפירט די רעזידענץ פון חב"ד, זינען געזעסן שרייבערס און איבערגעשריבן דעם רבינס תורות. דער סדר דערביי איז געווען אַזא, דער רבי פלעגט פריער זאָגן די תורה פאַר די חסידים, שפעטער האָט ער אַליין זי פאַרשריבן און איבערגעגעבן דעם הויפט-שרייבער וועלכער האָט דאָס איבער-געשריבן; אַלע איבעריקע שרייבערס האָבן געמאַכט דערפון קאַפּיעס, וויפיל יעדערער האָט באַוויזן, און האָבן דאָס פאַרקויפט חסידים. האָט אַ חסיד ניט געהאַט קיין קליינגעלט אויף צו קויפן, האָט ער זיך אַוועק-געזעצט און אַליין איבערגעשריבן די תורה. פאַרנדיק אַהיים האָט דער חסיד מיטגענומען איינע אָדער עטלעכע אַזעלכע געשריבענע תורות. אין זיין ווינאַרט האָבן אים שוין אַפגעוואַרט די שטעטלדיקע חסידים, און ער האָט שוין געמוזט יעדערן געבן צו מאַכן אַ קאַפּיע פאַר זיך. שפעטער איז געפאַרן אַ צווייטער חסיד פון דעם זעלבן שטעטל און האָט מיטגעבראַכט אַן אַנדער תורה, און ווייטער האָבן אַלע חסידים זיך געלאָזט מאַכן קאַפּיעס. ווען עס האָט זיך אַנגעקליבן אַ גרעסערע צאַל תורות האָט מען דאָס געלאָזט אַינבינדן אין אַ ביכל, און אַזוי אַרום האָט זיך יעדער חסיד אין משך פון עטלעכע יאָר צונויפגעשטעלט אַ ביבליאָטעק פון חסידישע תורות.

(11) אין 1801.

(12) אין 1813. ליובאַוויטש איז פאַרבליבן דער צענטער פון חב"ד ביז נאָך סוכות תרעו (1915), ווען דער רבי, ר' שלום בער שניאורסאָן, איז צוליב די מלחמה-געשעענישן אַריבער קיין ראַסטאַוו-דאָן.

(13) חוץ דעם רב מליאַדי אַליין, וועלכער האָט זינען תורות — מיטן אויסנעם פון דעם חניא און נאָר עטלעכע פראַגעמענטן — אַליין ניט געשריבן. זינען תורות פלעגן פאַרשריבן די ערשטע יאָרן זיין ברודער, הרב ר' יהודה לייב יאַנאוויטשער, שפעטער זינען זי, און ער פלעגט זיי קאַרעגירן. זיין זון און ממלא-מקום, דער מיטעלער רבי ר' בער, און זיין אייניקל ר' מענדעלע, דער צמח צדק, פלעגן אַליין שרייבן זייערע תורות. (14) צום אונטערשייד פון אַ געדרוקטן ספר האָבן אַינגעבונדענע געשריבענע תורות געהייסן ביכלעך אין די שפעטערע יאָרן, ווען עס איז אויפגעקומען די נייע העברעאישע און יידישע ליטעראַטור-ווערק וועלכע האָבן אויך געהייסן ביכלעך. פלעגט מען מוזן צולייגן צום וואָרט ביכל דאָס וואָרט חסידות אָדער כתבים. און מען פלעגט זאָגן אַ ביכל חסידות אָדער אַ ביכל כתבים

תורא ותיי לסוס רבנן כול. היין אינו אמעלר הקול פסאח יטען טעפאליק היאכל בול.
 אך היין הוא אמעלר הנפט טענעל יטאר היעלם טו הנפט ליבו גילוי
 טהח נכנס יין יצא סוגי בול והטעם הוא לפי שהיין היז קלוע תולה קענקיק קהעלם
 יוצא ליבו גילוי בול יתרו תורא ותיי שהחיים תלוי בתורא בול [ועד אומרים אתיים בול]
 טעולה הוא קחי גילוי אלנות עז היין היטות אלנים באצלו ואנשים בקריאה יצא הוא
 בפתיל מוטל ונסחל בול וכשהיין קבולי התכיים ונטיביל אלנים עז יין היטות אלני כול היין
 אומרים אטו זה תורא ותיי לסוס רבנן פאור יונקם ראשית האילוי ארבען גבולו חכמים
 עונת העבר ואח"כ ארבעה ימים בול נבל :

האנטשריפט פון א לאנגיאריקו קאפיסט פון חב"ד'נע תורות אין ליובאוויטש, באוואוסט א.ד.ג. ר' שמואל דער שרייבער.

די דאָזיקע סיסטעם האָט אָבער געהאַט איר חסרון: דאָס פיל מאָל איבערשרייבן איינס פון צווייטן האָט געמוזט ברענגען צו אַ פאַרגרייזונג פון די תורות, און דאָס האָט טאַקע גורם געווען, אַז דער רב מליאָדי זאָל איבערגעבן צום דרוק דעם תנ"א, וואָס פריער איז ער אַ לאַנגע צייט געווען פאַרשפרייט אין אַ גרויסער צאָל געשריבענע קאַפּיעס.¹⁵ וואָס שייך די איבעריקע זיינע תורות האָט דער רב מליאָדי אוועקגעזעצט אַ צאָל מגיהים אונטער דער השגחה פון זיין ברודער, הרב ר' יהודה לייב,¹⁶ אויך האָט ער אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז יעדער חסיד וואָס וועט קומען צו פאַרן צו אים זאָל מיטנעמען מיט זיך אַלע געשריבענע כתבים וואָס ער האָט און איבערגעבן די מגיהים. זיי וועלן דאָס מגיה זיין און אומקערן די כתבים שוין אויספאַריכטע. דערביי האָט מען געמוזט אָפגעבן אַ שבועה, אַז מען האָט אַלץ מיטגעבראַכט און אין דער היים איז גאַרנישט געבליבן; אויך האָט מען געמוזט דערציילן, ווער אין שטעטל עס האָט געשריבענע תורות און איז ניט געקומען צו פאַרן. ווער עס האָט זיך ניט אונטערגעוואָרפן אַט דער פאַראַדענונג, דעם האָט מען ניט אַריינגעלאָזט צום רבין. אַזוי אַרום האָט דער רב מליאָדי דערגרייכט, אַז זיינע ברייט פאַרשפרייטע תורות זיינען קאַרעגירט געוואָרן.¹⁷

לויט אַט דער סיסטעם האָט זיך חב"ד ווייניק גענייטיקט אין אַ דרוקעריי. פאַרקערט, פון אַ געדרוקטן ספר איז מען גאַרניט געווען צופרידן, און ווען עס פלעגט פון צייט צו צייט אַרויס פון דרוק אַ חב"דישער ספר פלעגט מען אים ניט גערן קויפן. עס האָט געפעלט דער רייך און די אויפלעבונג וואָס מען האָט געהאַט ביים קומען פון רבין און מיטברענגען אַ נייע תורה, ווען חסידים, נייגעריקע, זיינען געקומען פּרעגן, וואָס פאַר אַ תורה מען האָט געבראַכט און יעדערער האָט געוואָלט זיין דער ערשטער אויף איבערשרייבן. מיט יעדער חסיד וואָס איז געקומען פון רבין האָט זיך די זאך איבערגעחזרט: אַ נייער רייך און אַ נייע אויפלעבונג. אַ געדרוקט ספר אָבער האָט יעדערער דאָך געקענט

(15) זען די הקדמה צום תנ"א.

(16) אַ יינגערער ברודער פון דעם רב מליאָדי. ער איז געווען אַ לענגערע צייט זיין סעקרעטאַר, שפּעטער געוואָרן רב אין יאַנאוויטש, וויטעבסקער קרייז: ער איז דער מחבר פון „שארית יהודה, ווילנע, תרא.

(17) זען „תקנות דליאזאנא" געדרוקט אין גנוי נסחרות, ירושלים, תרפ"ד, 3טער טייל,

זי' טו-טז.

וְהָיָה כִּי יִשְׁעַתְּ אֶת הַיָּם בְּיַם סוּף וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם

ספר :

שמחת הנפש

ראשית וּבְטַעַם מִן הַדְּבָר וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם

נרפס

בשקלאוו

תחת פתחלת הארון הגדול החמוד ופניכאלל מלייאר קלוואליכר סמאנן
 פמורילוויון ולרין יר"ה

ברפיה של היה הכבדו הוואש קאלין מוריר אריה ליב בנאננו
 פיהרר שניר אור לייבוש ונהיה

נמת ת קנו (כ"ק)

וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם

וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם
 וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם וְיָבִישׁ אֶת הַיָּם

תשובת

ארמ"ר האָן אַמתי' האסידי וקדוש המשרסם גאון חפארת ישראל כבוד מרנא ורננא קדוש ה' מוה' **שניאור זלמן** כשמתו בגבי מרומים

אשר השיב להרב המאה"צ המפורסם חריף ויקי האון האמתי איש חלק קדוש אמת לו כבוד שמו מוה' **לוי יצחק** אב"ד דק"ק. בביטשוב. על שאלת אשה עבונה ודין שומא :

הבטוח ומרמות על כל הדפוסים אף שמוץ למדינה שיבין אסורין מלהדפיס לא מיניס ולא מקלטיס בלי רשיון חבני רב שי' : כדפסו על ש"ס הלכות פסח :

ויען כי קצרה וערוכה בכל היא לא הדפסט פה הסכמה מיוחדת : אבל דבר שיה הוא בכל כתבי קודש של ארמו"ר נ"ע והיא גם היא כדפסה בידיעתם וחלילה להדפיס אותה משך שלשה שנים משנה דלמטה בלעד' ידיעת המדפיסים :

ברשיון האנמור להקדעמיה בווילנא :

Notarum de ...

Dagbladet

Vol. 40.

אשר יצחק
Rabbiner ...

נדפס
בקק קאפוסם

לפי

חכמה

משה

ספר פרי הארץ

מכבוד אדמו טאן המלך יהואל הכראווענישע בוציא קרישע עטרא דנהרא אור המאור
 לארץ וחסות כבוד עם קרישע מ' **צדקם מענדל** בדיב מדיד **משה** זצוקל
 אדע סקס ישיבתו ה' כלהק **מבריא** תוב"ב וחסה דברי קדשו בכל שנת השבת לסבתא פנים
 כעלו על הדבשה וקבען דרב המלול בתור החד עם' אלעד זוסמן והיה מיד הארעא קרישע
 תובכ"א וסמך תינו לדינו וכן המעט תה אור ענינו וכברי שיה' שמעתי' מברין בעלמא כבקשת
 דהעיה אורה באה"ך עולם וכפי' דהל טעגלל הרב אדע כוס הלכה ארון בק' ויגלה האור לשדשו
 דתהלו להדפיס רסיוו הק אשר טובלות אור יאחו כל הארץ **וצירפנו** לה מה שמאנו ר"ק של
 דרב הקדוש המצורעס מ' אברהם בדיב הקדוש המפורסם רשכנה"ג מ' חוב בעד כמעדי' שיש
 דזא ספ' בראשית עד כוננת המקוה כי אידי דומר מדכס: חסות דרבנס הק' יגן עלינו ועמדי
 לנו ויגלה לנו משה צדקט במידה כימינו אמן

כרשין הצענור אשר
 באקדמיע דשלא

ברפוס של היבנו הגוד
 המפלג מ' ישראל עם'
 יצחק יפה ול

בקאפוסט

Съдзволєнія Виленской
 Цензуры

בשנת ה'יה פרי הארץ לגאון ולראכה לפי

ספר

עמדת ראש

מדרב בענין ר"ה וי"ז ככלל ובפרט בניאור עיני מלכות
זכרונה ושופוטת ומגורף לזה דרוש לשנה טובה ע"פ
האזינו השמים וכו' ועוד דרושים יקרים על עיני ר"ה
וע"ת ע"פ חקש בחדש סופר כו' וע"פ דרשו ה' בהמנאו אלו עי"ת
כו' וע"פ כי עמד הסליחה כו' אשר הועתק מגוף כת"י של כבוד
אדמו"ר הרב הגדול המפורסם מוה"ר **רוב בער** שי •
ממלאר בהקדמת החיבור הקטן הזה

ברשון האטור אשר בקאדמיא דווילנא

ברפום של ארבי בעיד וכו' מוה' **יהודא יפה**

בקאפוסט

בשנת תקפ"א לס"ק

ס פ ר

ת ח ל י ם

מסורד ע"פ ימי השבוע והחדש עם פרש"י וקיצור
 אלשיך ועוד נוסף דבר חדש אשר עדיין
 לא היה מעולם פי' הזוהר מלוקט מספר הזוהר על כל
 מומד ומזמור מרז"ק ומנופה : בשלש עשרה נפה :
 ובזכות אמירת תהלים בכוונה . מכה לעלות לציון
 ברננה :

גם חלה לחמנים ויבטו תרומם כי לא נביים שהיו נתיי סתמי סב"ם ז"ל כנשים האלה אשר אנו
 מלצנורים נחלניחם כי המה היו צנודי כוכבים וחולות ודבקים בכל החושינות לא ידעו את
 כי זאת דבר קדש לא כבירו . אכל פעמים בנידינו את כי הם יראים ונחמים כמד לתורח
 עושי תשט ודק צלזותם והשד עם היהודים החוסים תחת כנפיהם וחלילם לנו לדבר אז
 לשונם שם גמלי עליהם וכל תקים אכזר כספרים גוי או נכרי חי ארצות כעולם וכדומה סגנונם
 על עכ"ל' אשתם אכזר נימי סכני המסמס

ע"י הרב'ש הגד' מ' צוהר"ר
 יהואל יפה ונא'קוסט

איינר סטכאט
 ז פאר
 ארדענמליכר
 קיאלכר אפניער
 און ווילנע 2

גידרוקט אין
 קאמפאט
 אין האהלינור
 געווענע מיט
 בעמאלינג

בקאפוסט

כשנת תקע"ח לפ"ק

סיניחות לחברה קדישא

גומלי חסד של אמת

שאימרים כיום שחזענים ומבקשים מחילה משוכני עזר על חשש שלא התעסקו ח"ו ביקרא רשבינו בראוי לכל אי ואי ובכל קהילות מתעניין אותו במ"ו בפסלו . ומה רצון הכבוד יחברק. שיחבטלו בגילת חענית הליו ויקיים בנו סגרא שכחוב בלע המות לנצח ויהופק לנו החענית למשחה ושכתה אכן כן יהי רצין :

נרפס - מתרש אשר לא היה כיה לעלכים ומחמת

שראינו שרוב העולם אינם בקיאים

פרס וצריכין לחשש בחיפוש

גדול לכן לקטנו בקיבוץ

אהר ותרפסנו אותם

באחיות נאמת

ובקירות בכרי

שיהי בעז

לכל

כמ"ו

בווין

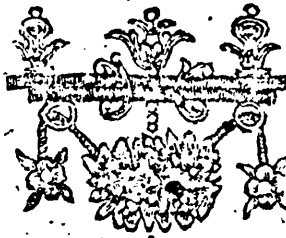
ספור הלכות קץ הפלאות

אשר נלקט מן ספרי חכמי דורוֹק ה'ראשונים' שכתבם אנחת הרב מ' יעקב
 שפורטי שהי' בימי תשיח הסקר שכתב לביימ"ש : ומן כפר הגאון
הרם צבי נ"ו ומן כפר הרב מ' **משה האגני** וזלזלם כהוי' דוחמהם
 וגם מקלה מן רב כחבי חכמי הדור שבין
 בימי שכתב זה בהס'א : אשר רי'לו אנחותיהם לז' לחכמי הליך שבאורזל' : והן
 יהס'ה אחר לבי סביר אשר היו נמוס'ם בחדריהם ועמה הכתו לביה הדפוס
 בדד' למרר ולהחיק לב עב"ל שלא יזו'ו אפי' זז כל סה'א מן מלוחיהם החותיהם
 והורחיהם ואל יטעו בלברי סקר המנגדים לח'הק דכחבי' למטן ישמעו יראו ולא
 יזדון עוד . וה'עמ' לדברי ח"ל יונטס והעב"ל : וח'ק ב'פיו החותיה עיניו
 יראו עיניו וישמת לביו כי'רא

ברשיון האמור

א'תקל"ח

ד'וי"ג

ברפוס של הרבני

הגיד

ח'ס'פ' מ'חור'ר

ישראל במחור

יצחק יפה ז"ל

נ ד פ ס

ב ק א פ ו ס ט

הדר ולפניו ונ'י ס'ר'ינו עמ'ך ינש'ו להעמ'ר ח'ו'ת ז'כ'ר'ו ג'מ'ך

1912

להבין ענין ההשתמחות על קברי הצדיקים • רנה ענין ההשתמחות על
הקברי יט בזה כמה מררינו ואופני שונים וכדרך כלל יש בזה ה'
מדינות • האי מה שמכואר בשו"ע אי"ח הטיב וז"ל ומה שנהגו לילך על
הקברות הוא כדי לעורר האכילו ולהכניע היצהיר ולשוב בתשובה • והוא
ע"ד מאמרו וא"ל יוכיר לו יום המית' שע"ז נכנע היצהיר וכמ"ש טוב לכת
אל בית אכל מלכת אל בית המשתה ורחי יתן אל לבו • הרי שבוה יוכל
להבניע את לבבו כנ"ל • והבי' הוא ג"כ נוכר בשו"ע הלכו ר"ה נוהגו לילך על
הדברו ולהדב"ו שם בתנועיו ויש מהטעם ששורב"ה ה' הוא מקום מנוחו
הצדיק • ומתוך כך הוא מקום קדוש ומתור והתפיל' נתקבלת שם ביותר
וכו' • ויבקש מה שנית' שיתן אליו רחמים בזכות הצדיק שוכני עפר ויש בזה
כ"י טעמים • האי שרמקום קדוש ומהורוה גורם שמקבלים תפלתו • הבי'
שכוראי יתפלל ששכנותה רצויה ביותר מהמת התעוררות הלב כתשובה
כנ"ל מטום ורחי יתן אל לבו כו' • זה גורם שתהיה תפלתו רצויה ומקובלת •
זהו ה' הוא מה שהולכים אל מקום מנוחות אבירם או בנו יהודו כו' וכדומה
שמעורר חכמיה וההספר ועושה פתיחות הלב לגמרי כמו עניתו מוגל
לפניו ממש שישבר לבבו כאמת מצד עני' שנגע עד נקודות לבבו לכנות
במר נפשו וכמו שאמר ר"י דין נרמא דעשיראה ביר שהי' נושא אצלו העצם
משום עני' שלא ישכח על בנו שמת ובעבור זה תמיד לבו נשבר וכמו יערב
אכינו ע"ה שהתאכל על בנו ימים רבים שהיה תמיד בוכה כמר נפשו על
הסתלקות בנו מצד שלא נשכח כלל נאיתו כידוע • ולמי' כהליכתו אל
הקבר אעפ"י שישכח מאתו ומן רכ אעפ"י כהוור ונוכר עד שיכול לבכו במר
נפשו מאד וגורם כזה פתיחו הלב לגמרי עד שיכול לבכו על הנאיו ממש
ג"כ בלב נשבר וערכה ובכמיה רכה ויכול לבוא לידי תשובה שלימה כידוע
כי עיכוב רת' זוכי הוא מחמת גסות וגברות הלב אבל אשה לב נשכי היטב
באמת יהיה מאוזה דבר שיהיה אוי' תמי' יכול לבוא לידי תשובה שלימה
וזוהי יסורים שכאן על האדם שנק' יכורים של אהבה אפי' בכני' חיי' ומווני
שמבטשים לאדם כדי להשיכו כזשוכה שלימה מקרב ולב עמוק ביותר
ורא' מר"י שאמר דין גרמי דעשיראה ביר שכוראי היה אצלו יכורים של

אהבת

א

קריגן ביים מוכר־ספרים ווען ער האט געוואלט, און א לענגערע צייט, איידער עס איז אפגעדרוקט געווארן א צווייטער ספר האט מען ניט געהאט קיין ניס. קלאגט זיך טאקע דער מיטעלער רבי ר' בער, דעם רב מליאדיס זון און ממלא־מקום, אויף זײַנע חסידים, אז א געשריבענע תורה קויפן זיי גערן און צאלן די העכסטע פרייזן און א געדרוקטן ספר ווילן זיי ניט קויפן אפילו פאר די ביליקסטע פרייזן.¹⁸

ארום און ארום האט דער חב"ד אפגעדרוקט ביז דער גזרה פון 1836 ספרים; פון זיי איז דער תניא געדרוקט געווארן צום ערשטן מאל אין וואלין, אין סלאוואטע, און איין ספר אין גאליציע.¹⁹ בליבט אונדז אין גאנצן 14 חסידישע ספרים וואס זײַנען געדרוקט געווען אין שקלאוו און קאפוסט; ליתר שאת לאַמיר נאָך צולייגן עטלעכע איבער־דרוקן וואס זײַנען מסתמא געווען, הגם די ביבליאָגראַפיע פאַרצייכנט זיי ניט, און לאַמיר שוין רעכענען צוואַנציק ספרים. אויב מיר טיילן דאָס אויף די איבער פופציק יאָר וואָס די דרוקערייען האָבן עקסיסטירט אין שקלאוו און די איבער דרייסיק יאָר — אין קאפוסט, זעען מיר גלייך, אז עס איז אַן אַבסורד צו מיינען, אז די דאָזיקע דרוקערייען זײַנען געגרינדעט געוואָרן דורך חסידים צוליב פראַפאָגאַנדע און פאַלעמיק.

וואָס ס'איז נוגע שקלאַוו, קענען מיר נאָך צוגעבן, אז הגם די דרוק איז דאַרטן געגרינדעט געוואָרן נאָך אין 1783, האָט פון דעסט וועגן דער רב מליאדי דעם תניא געלאָזט צום ערשטן מאל דרוקן אין דער ווייטער סלאוואטע, ניט געקוקט דערויף וואָס פון ליאָזנע, וואו דער רב מליאדי האָט יעמאַלט געוויינט, איז קיין שקלאַוו מיט דער האַנט צו דערלאַנגען. עס קענען דערויף זײַן צוויי השערות: אַדער וויל די טעכניק פון דער שקלאַווער דרוק איז געווען זייער אַ נידעריקע, אַדער אז אין שקלאַוו זײַנען נאָך די מתנגדים געווען גענוג שטאַרק ניט צו דערלאָזן דרוקן דעם תניא. ערשט שפּעטער, אין יאָר 1803, ווען דער רב מליאדי האָט שוין געהאַט דורכגעמאַכט זײַנע צוויי אַרעסטן און עס האָט זיך אַנגעהויבן דער גרויסער אויפשטייג פון חב"ד, ווען שקלאַוו

18) ... ידעתי טבע אניש שבדברים שבכתב שגם מלאים טעות לא יחוסו על כל הוצאה רבה להשיגם וכאשר יבואו אותן הדברים בעצמן בדפוס לא יחשו... לקנות גם במקח היותר זול וגם אותו שקונה כורכו יפה ומניחו בקרן זוית למשמרת כשיפנה ישנה ולא ימצא פנאי לעולם... דרך חיים. קאפוסט. תקע"ט. צום סוף פון דער הקדמה.

19) אור הגנוז לצדיקים. געדרוקט אין זשאַלקווע, תק"ס.

אליין איז געוואָרן האַלב חב"ד'יש, האָט ער דאָרט אָפּגעדרוקט זײַן סידור חב"ד און אין 1806 איבערגעדרוקט דעם חניא.

ג

מיר גייען איצט אַריבער צו די דרוקערייען אין אוקראַינע. די ערשטע ייִדישע דרוקעריי אין אוקראַינע איז געגרינדעט געוואָרן אין די זעכציקער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט אין אַלעקסניץ, אַ קליין שטעטלע אין וואַלין, ניט ווייט פון דער גרענעץ מיט גאַליציע.²⁰ זי האָט עקסיסטירט ביז 1776, ווען דער באַזיצער, צבי הירש בר' אַרי' ליב מרגליות, האָט זי אַריבערגעפירט קיין קאַריץ.

די אַלעקסניצער דרוקעריי האָט ניט געקענט זײַן קיין חסידישע, ווייל דער ערשטער חסידישער ספר אויף דער וועלט, דער תולדות יעקב יוסף (אָדער ווי חסידים רופן אים, דער תולדות), איז ערשט אַרויס אין קאַריץ אין יאָר 1780 שוין פיר יאָר נאָך דעם ווי די דרוקעריי אין אַלעקסניץ איז געווען געשלאָסן. נאָך מער, מיר קענען אפשר אָננעמען, אַז די דאָזיקע דרוקעריי איז געווען אַנטיחסידיש.

אין 1772 איז אַרויס פון דרוק אַ קליין ווערק א"ט זמיר עריצים וחרבות צורים, אַ שאַרפער אַנטיחסידישער פאַמפלעט²¹ מיט די ערגסטע זילולים אויף חסידים און זייערע פירערס — ריכטיקער געזאַגט אויף זייערע קומעדיקע פירערס. עס האָט נאָך יעמאַלט געלעבט דער מעזריטשער מגיד, דעם בעש"טס תלמיד און ממלא-מקום, בײַ וועמען די קומעדיקע חסידישע פירערס ווי ר' נחום טשערנאַבילער, ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער, דער רב מליאַדי א"א זינען אליין געווען תלמידים.

דער דאָזיקער פאַמפלעט האָט אַרויסגערוּפן אַ שטורעם קעגן חסידים. לויט דעם עדות פון דעם רב מליאַדי איז יעמאַלט געווען אַזאַ עת צרה פאַר די רביים אין וואַלין, אַז זיי האָבן אַזש נישט געקענט אַנזיניצן אין זייערע היימען.²² און אַט דער אַנטיחסידישער פאַמפלעט

(20) הגם עס האָט שוין עקסיסטירט אַ ייִדישע דרוק אין טורקא נאָך פאַר אַלעקסניץ, איז אָבער אַ ספק, וואו די דאָזיקע טורקע געפינט זיך. ווינער-הרכבי, אין דער אויבן דערמאָנטער באַשאַור (הערה 6), פאַרצייענען 2 טורקעס, איינע אין וואַלין און די צווייטע אין פוילן, און לאָזן די זאַך מיט אַ פרעגצייכן. לויט מ. באַלאַבאָן (סאַנטשינאַ-בלעטער, 3, ז' 18) זאָל דאָס גאַר זײַן אין גאַליציע, אין סאַמבאָרער קרייז.

(21) ש. דובנאַוו, תולדות החסידות, תל-אביב, דביר, תרצ"ז, ז' 417.

(22) "... וכתבו אז מוילנא קונטרס זמיר עריצים ... והיתה מזה צרה גדולה לכל

פועל צדק

הוא סדר התרי"ג מצות
 סדרם ה' און מופת הדור
 מוהר"ר שבתי כ"ץ בעל
 הש"ך וצ"ל: ומצאו בבית
 גיון חזו פתו התורני מו"
 חר במהור"ר דן מק"ק
 רשא' כתב ערו' נאמנה
 הזינדו' על הקונטרס הזה
 בו היא מכתב יד הגאון
 הש"ך וצ"ל :

טוב פה ק"ק
 ה' צדק

חת ממשלת איזנאו
 הפיוט הגדול
 חזונו ה' י"ס
 גמלתו חזונו מואלני
 גמלתו חזונו מואלני
 גמלתו חזונו מואלני

בפניו חזונו מואלני
 חזונו חזונו מואלני
 חזונו חזונו מואלני

חזונו חזונו מואלני
 חזונו חזונו מואלני

קִינוּת

לחשנה ב"ב

כפרה כל חמירות עם פיוש בלשון
אשכנז

דין קינא ויט טייטש יא טון פיל
וואו גרוקט בוי פון קיינעם ויט
קוינע מען קיין דאט קענען ווי אהוינן
קוינע אהוינן אהוינן קיין עס גרענט
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן

נרפס פה קיק אלעקסאין

חתת מעלת אהוינן מענטש
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן
אויפן אהוינן אהוינן אהוינן

זת תקרדי לסיק

W TURCE

Opędziszowa Miście I w Imci Pana Antoniego Jana Na Wielkich Kamionkach
 Turca Beniowolab &c Kalinowskiego Podkomorzego Inflanckiego Wołk ięz Kroliewicki
 MeCa y Rep Pol Pułkownika Pana y Dobrodzieca

קורר לפרש ראוויז דעזין ברנה ביוהשטעט לטק

איז אפגעדרוקט געוואָרן אין מרגליותעס דרוקעריי אין אלעקסניי 21 מוזן מיר אזוי אַרום די דאָזיקע דרוקעריי אַרויסנעמען פון אונזער רשימה, און עס בלייבן אונדז נאָר 14 שטעט אין אוקראַינע מיט יידישע דרוקערייען וועלכע מיר קענען נעמען אין באַטראַכט ווי חסידישע. קודם אָבער לאַמיר אַריינקוקן אין דער ביבליאָגראַפיע. וויפל איז בכלל אַפגעדרוקט געוואָרן אויף דער וועלט חסידישע ספרים ביז דעם יאָר 1836, ווען די גזרה אויף די דרוקערייען אין רוסלאַנד איז אַרויס? יוסף פערל²⁴ רעכנט אויס, אין יאָר 1819 19 חסידישע ספרים און זאָגט דערביי „וכאלה לאלפים ורבבות“. פאַרשטייט זיך, אַז דער „לאַלפים ורבבות“ איז נאָר אַ גוזמא אויף אַנצושרעקן די משכילים. ווייזט אויס אָבער, אַז ער רעכנט נאָר די קלאַסישע חסידישע ספרים וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר גאָר שעדלעך.²⁵ פרידבערג אין בית עקד ספרים פאַרצייכנט איבער זעכציק ספרים מיט אַ חסידישן אינהאַלט²⁶ וואָס זינען געדרוקט געוואָרן ביז 1836. פון זיי זינען אַרום צוואַנציק געדרוקט אין גאַליציע און פּוילן און זיי גייען ניט אַריין אין אונדזער שטח. בלייבט אויף אוקראַינע אַרום פערציק חסידישע ספרים: צו דעם פאַרצייכנט נאָך פרידבערג אַן ערך דרייסיק איבערדרוקן פון די זעלבע ספרים, צוזאַמען זיבעציק. לאַמיר נאָך זיין ברייטהאַרציק און צולייגן אויפן חשבון פון פרידבערגס בלויון, וואָס זיי זינען געוויס דאָ, נאָך

הצדיקים דוואלין ולא יכלו לישב בבתיהם ונאספו כולם לק"ק ראוונע בעת ההיא לרבינו הגדול נ"ע [מעזריטשער מגיד] לטכס עצה... בית רבי. באַרדיטשעוו, 1902, ז' 85. 23) די דאָזיקע אויסגאַבע איז היינט איינע פון די גרעסטע ביבליאָגראַפישע זעלטנקייטן. קיין מחבר איז ניט אַנגעגעבן. לויט דובנאָוס השערה זאָל דאָס זיין דער סעקרעטאַר (סופר) פון דער בראַדער קהילה און די פאַרלעגערס זאָלן זיין די קהילות פון ווילנע מיט בראַד בשותפות, און מיט דעם זאָל זיך דערקלערן, פאַר וואָס ס'איז געדרוקט אין אלעקסניי, ניט ווייט פון בראַד. מילא, דאָס וואָס ס'איז געדרוקט אין אלעקסניי דאַרף קיין דערקלערונג ניט, ווייל דאָס איז יעמאַלט געווען די איינציקע דרוקעריי אויף גאַנץ אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע. וואָס שייך דעם מחבר און די פאַרלעגערס האָבן מיר אַ באַגלייבטן עדות פון יענער צייט, דעם רב מליאָדי; ער שרייבט, וכתבו אז מווילנא... (זען הערה 22) און דערמאַנט ניט בראַד, וואָס דאָס ווייזט, אַז ווילנע איז געווען דער עיקר.

24) מגלה טמירין. ווין, תקעט, הקדמה א. 25) מיט אַ פאַר יאָר פריער, אין זיין ווענדונג צום גאַליצישן גובערנאַטאַר, האָט ער אַנגעגעבן נאָר 14 ספרים, צווישן זיי 2 קבלה-ספרים. זען ר. מאַהלער, דער קאַמף צווישן השכלה און חסידות אין גאַליציע. יוואָ, ניו-יאָרק, 1942, ז' 147. 26) דאָ גייען ניט אַריין די חב"ד-ספרים, וועגן וועלכע מיר האָבן געשריבן אין אַנהייב אַרטיקל.

דרייסיק ספרים, האָבן מיר צוזאַמען אַ הונדערט חסידישע ספרים וועלכע זײַנען געדרוקט געוואָרן אין אוקראַינע ביז 1836. זינט דער ערשטער חסידישער ספר אויף דער וועלט, דער תולדות, איז אַרויס אין יאָר 1780, זײַנען אַוועק 56 יאָר; אין דורכשניט קומט בכן אויס ווייניקער ווי צוויי ספרים אַ יאָר. ווען מיר זאָלן דאָס צעטיילן אויף די 14 שטעט וואו עס זײַנען געווען דרוקערייען אין אוקראַינע, צווישן זיי אַזעלכע, וואו עס איז געווען איינציטיק מער ווי איין דרוקעריי, ווייזט זיך באַלד אַרויס, אַז די גאַנצע מעשה מיט חסידישע דרוקערייען איז אַ דימיון. שאַל גינבורגס ווערטער, אַז „דער חסידישער באַוועגונג האָבן די ייִדישע דרוקערייען געהאַט צו פאַרדאַנקען די שטאַרקע אַנטוויקלונג וואָס זיי האָבן באַקומען אין וואַליו־פּאַדאַליע“²⁷ האָבן לחלוטין ניט קיין גרונט. אַ שיינע אַנטוויקלונג האָבן זיי דאָס באַקומען דורך דער חסידישע באַוועגונג וועלכע האָבן אַפּגעדרוקט אין מער ווי פּערצן דרוקערייען אין דורכשניט ווייניקער ווי צוויי ספרים אַ יאָר!

ד

מיר ווילן דאָ זיך ניט אַפּשטעלן אויף אַלע שטעט, וואו עס זײַנען געווען ייִדישע דרוקערייען אין אוקראַינע, נאָר בלויז אויף עטלעכע מער וויכטיקע, בפרט איז פּדאי צו באַטראַכטן די, וועמענס באַזיצערס עס זײַנען געווען באַוואוסטע חסידים און פון וועלכע מיר האָבן ממילא זיך געקענט ריכטן, אַז זייערע דרוקערייען זאָלן זײַן בפירוש חסידישע. די צווייטע שטאַט אין אוקראַינע, וואו עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ ייִדישע דרוקעריי, איז געווען אין קאַריץ, אין וואַליו. ווי דערמאָנט איז דאָרטן אַפּגעדרוקט געוואָרן דער ערשטער חסידישער ספר אויף דער וועלט, דער תולדות יעקב יוסף,²⁸ נאָך דעם ווי צבי הירש מרגליות האָט אין יאָר 1776 אַהין אַריבערגעפירט זײַן דרוקעריי פון אַלעקסניץ. און דאָ שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ קוריאָז: דער זעלביקער מרגליות וואָס האָט אין 1772 אַפּגעדרוקט דעם ערשטן אַנטיחסידישן פאַמפלעט האָט מיט אַכט יאָר שפּעטער אַפּגעדרוקט דעם ערשטן חסידישן ספר. דער קוריאָז ווערט נאָך גרעסער, ווען מיר לייענען וואָס פּרידבערג

(27) צוקונפּט. 1932 ז' 589.

(28) דער מחבר, ר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה, איז געווען דעם בעש"טס אַ תלמיד. דער ערשטער חסידישער ספר האָט בשעתו אַרויסגערופן אַ גרויסן שטורעם און מען האָט אים אין פּיל שטעט עפּנטלעך געברענט.

Handwritten notes in Hebrew script, possibly a signature or address, written vertically along the left margin.

מי נוי גדול אשר לו

הדברים את השבח פן מאר נשיך

משניות

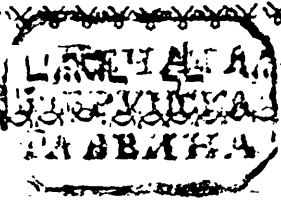
עם נקודות דביסק
סדר טהרות
חלק ששי

הדור חסר רבי יצחק - נזיר דא
וכח יצא רבי הקדוש נשואו
רן למטה היה חסניות נכיר קנו
הכחו ורג הקיות לחסות כל לום כה כו
עם כל הפ' הגד רבנו
בברבורה יג יעם קיניו היל
כ"ה רון הקותנו להבין פול חסות כי
בזום חרוב על כה רי נגלו חסות למנה
כפה ונחלות קיניו פתח דבר דות ו
למן חבור :

נחלק לכו ימים כלמיד חים
בכל יום מידו חירש בחדשו :
נדפס בארצות גדולות כרשון
הצופר עיי יחוסים חס
שעתי ורדני כסוי מן אברדם נתי
יעחק אייזיק יג ורדני כסוי חס
אידון : חס יעקב
: 1930

בקאריען

חתת תכנת ארנוני קוסט חס
אזכסנרד פאולאוו'יש חס

שרייבט וועגן דער סיבה, פאר וואס מרגליות האט אריבערגעפירט זיין דרוקעריי? פון אלעקסניץ קיין קאריץ.⁶¹ לויט פרידבערגן זאל מרגליות האבן געווען א פעיקער געשעפטסמענטש מיט א ווייטן קוק. ער האט דערשפירט, אז די חסידישע באוועגונג וועט זיך ברייט פונאנדער-וואקסן און עס וועט געוויס זיין א גרויסער נאכפרעג אויף חסידישע ספרים. זיינען אבער די אלעקסניצער בעלי-בתים געווען מתנגדים און האבן אויך זייערע קינדער ניט געלאזן צושטיין צו די חסידים. האט ער בלית ברירה אריבערגעפירט זיין דרוקעריי קיין קאריץ, שוין א חסידיש שטעטל, האט צוגענומען פאר א שותף זיין איידעם, שמואל בר' ישכר בער⁶² און אנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים. נאך דעם ווי פרידבערג ברענגט די רשימה פון די ספרים וואס זיי האבן געדרוקט אין קאריץ פארענדיקט ער מיט זיין מליצהדיקן סטיל, אז „כמעט כולם ספרים אשר בלשון חסידים יתקדשו, ובקרב קדושים יתהללו.“ מיט אנדערע ווערטער הייסט דאס, אז דאס דרוקן חסידישע ספרים אין זיין דרוקעריי אין קאריץ איז ניט געווען קיין צופעליקע זאך, נאר ער האט ספעציעל

(29) תולדות הדפוס העברי בפולניא. ז' 61.

(30) שמואל בר' ישכר בער, אדער ווי מען האט אים שפעטער גערופן, שמואל מדפיס, א פיאניר פון דעם יידישן דרוקוועזן אין מירזח-אייראפע, האט אנגעהויבן זיין דרוקערשע טעטיקייט ווי א שותף ביי זיין שווער צבי הירש מרגליות אין קאריץ: שפעטער איז ער אריבער מיט אים קיין שקלאוו, פון דארטן האט ער זיך אומגעקערט קיין אוקראינע און איז יארן לאנג געווען שטארק טעטיק אין פארלעגערע און דרוק. ער האט געגרינדעט דרוקערייען אין פארשידענע שטעט, ווי למשל אין בארדיטשעוו, פולנאע, אסטרא, און ער האט דערצויגן אין אוקראינע א דור ספעציאליסטן: זעצערס, פרעסן-ציערס אד"גל. ריכטיק שרייבן וועגן אים די בארדיטשעווער רבנים: „כי הוא החל להיות גבור וחכם באומנות הדפוס במדינתנו וממנו הושתלו המדפיסים במדינתנו, ועל המדינות בו יאמר כי הוא אבי כל תופש מלאכת הדפוס.“ ניט לאנג פאר זיין טויט האט ער איבער-געדרוקט דעם רמב"ם משנה תורה אין בארדיטשעוו. עס האט אבער גראד אויסגעבראכן א שרפה אין שטאט, און כמעט די גאנצע אויפלאגע איז פארברענט געווארן: דאס האט אים רואינירט. צוליב זיינע פארדינסטן אויפן געביט פון דרוקוועזן האט מען אים געוואלט געבן א שאנס, ער זאל מאכן א צווייטע אויפלאגע, בכדי ער זאל קענען זיך צוריק ארויפארבעטן. ער האט דאס אבער ניט באוויזן און איז געשטארבן אין 1817 (זען וועגן דעם אין די הסכמות צום חלק שני און חלק שלישי פון דער רמב"ם-אויסגאבע, בארדיטשעוו, תקע"ט). דאס וואס פרידבערג שרייבט וועגן אים (תולדות הדפוס העברי בפולניא. ז' 95), אז אין 1820 האט ער אפגעקויפט דעם שריפט פון דער ראדווילער דרוקעריי און אין 1821 האט ער אפגעקויפט די אויסשטאטונג פון דער מאהילעווער דרוקעריי און האט נאך אין די שפעטערדיקע יארן געדרוקט א ריי ספרים (פרידבערג רעכנט אפילו אויס די טיטלען פון די דאזיקע ספרים) איז אזוי ארום פשוט דברים בטלים. ר' שמואל האט געשטאמט פון א מיוחסדיקער פאמיליע, ער איז געווען א קרוב צו דעם בארימטן גאון ר' מאיר מרגליות, דער מאיר נחבי"ם

אריבערגעפירט זיין דרוקעריי קיין קאריץ מיט דער פוונה צו דרוקן חסידישע ספרים. און דאס אלץ נאך דעם ווי ער האט אין אלעקסניץ אָפּגעדרוקט דעם זמיר ערצים!

וויטער דערציילט אונדז פרידבערג, אז ווען יצחק סאטאָנאוויץ אין בערלין האָט דערהערט, אז מען האָט אין אוקראַינע אָנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים, האָט ער אין 1780 פאַרלאָזט בערלין און איז געקומען אַהיים, קיין אוקראַינע, האָט דאַרטן אָפּגעדרוקט אין קאריץ צוויי ספרים, און פון דעם ריווח וואָס ער האָט באַקומען פאַר די צוויי ספרים האָט ער דערנאָך, אומקערנדיק זיך אין 1783 קיין בערלין, אָפּגעדרוקט זינע אייגענע חיבורים.³² נאָך וויטער הערן מיר פון פרידבערג, אז דער קריסטלעכער דרוקער און פאַרלעגער פון יידישע ספרים, יאַהאַן אַנטאָן קריגער, וועלכער האָט געהאַט אַ יידישע דרוקעריי אין נאַוידוואַר,³³ האָט אין יאָר 1782 געעפנט אַן אַפטיילונג פון זיין יידישער דרוקעריי אויך אין קאריץ, אויך מיטן צוועק צו דרוקן ספעציעל קבלה און חסידישע ספרים. זייענדיק אַ גביר האָט ער אַוועקגעשטעלט זיין דרוקעריי אויף אַ ברייטער האַנט, און מרגליות מיט זיין איידעם האָבן ניט געקענט קאַנקורירן מיט אים; זינען זיי מושווה געוואָרן מיט אים, אז זיי וועלן פאַרלאָזן קאריץ, און זינען אַוועק קיין שקלאָוו,³⁴ וואו זיי האָבן געעפנט אַ דרוקעריי. איינער פון די תנאים, אויף וועלכע זיי זינען מושווה געוואָרן מיט קריגער, איז געווען, אז אַ געוויסע צאָל יאָרן זאלן זיי ניט דרוקן קיין חסידישע ספרים, און אזוי אַרום האָט קריגער געהאַט דעם מאַנאַפּאַל אויף דעם דאָזיקן אַרטיקל.³⁵

31) אַ משפּיל, פון מענדעלסאָנס חדר. וועגן אים: י. קלוזנר, היסטוריע של הספרות העברית החדשה. כרך ראשון, ירושלים, תרץ ז' 155-144.

32) תולדות... ז' 61, הערה 2.

33) וועגן יאַהאַן אַנטאָן קריגער זען: ע. רינגעלבלום, יאַהאַן אַנטאָן קריגער, דער ניהאַפער דרוקער פון העברעישע ספרים, יוואָבילעטער, (1934) vii, 83. זען אויך "וואָ" בלעטער, v (1933), ז' 340.

34) דער פאַרשטאַרבענער ביבליאָגראַף, א. טויבער האָט דאָ אַ ביסל פאַרפלאַנטערט דעם סדר. לויט אים קומט אויס, אז מרגליות איז געווען פריער אין קאריץ, דערנאָך אין אלעקסניץ, און פון דאַרטן ערשט איז ער אַוועק קיין שקלאָוו: זען קרית 199, א, ז' 302. פון טויבער האָט עס אויך אָפּגעשריבן א. יערי, קרית 199, כ"א, ז' 102, אָבער אין קרית 199, כ"ב, ז' 50, שרייבט ער שוין ריכטיק.

35) ולכן נכונה ההשערה, כי המדפיסים נטלו עליהם לחובה בהתפשרם עם האדון קריגער, לבל ידפיסו במשך שנות מספר שום חיבור מספרות החסידים והחסידות, ובאמת הוא ה"אז היחידי שהדפיס בלבדו כל הספרים במקצוע...". תולדות... דאַרטן.

פון דעם אלעם באקומט זיך א וואונדערלעך בילד. ניט חסידים האבן גאר געגרינדעט דרוקערייען אויף דרוקן חסידישע ספרים, נאָר מתנגדים „מיט אַ ווייטן קוק“, משפּילים פון בערלין: אפילו אַ קריסט פון אונטער וואַרשע — אַלע האָבן זיך אַ לאַז געטאָן דרוקן ספרים פאַר חסידים. טשיקאָווע ביז גאַר, אויב עס וואַלט אמת געווען.

ה

מיר וועלן פרואוון אויפקלערן די זאך.

קודם כל דאַרפן מיר נעמען אין אַכט, אַז צבי הירש מרגליות איז ניט געווען קיין פאַרלעגער, נאָר אַ דרוקער. אויב מיר זוכן ביי אַ פאַרלעגער אַ געוויסע אידעאָלאָגיע אַדער לכל הפחות אַ סיסטעם, דאַרפן מיר דאָס ניט זוכן ביי אַ דרוקער. מען האָט אים צוגעשיקט אין 1722 קיין אַלעקסניץ פון דער ווילנער קהילה דעם זמיר עריצים. האָט ער דאָס אָפּגעדרוקט: דער בעל התולדות האָט אים צוגעשיקט אין 1780 קיין קאַריץ דעם תולדות. האָט ער ווייטער אָפּגעדרוקט. זיין דרוק איז אַלעקסניץ אין 1722 איז געווען די איינציקע אין גאַנץ אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע, דאָס זעלבע זיין דרוקעריי אין קאַריץ אין 1780, און עס איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס סײַ די מתנגדישע קהילה אין ווילנע און סײַ דעם בעשײַטס תלמיד האָבן גענוצט זיין דרוקעריי.

די גאַנצע געשיכטע וואָס פרידבערג שרייבט וועגן דעם „ווייטן קוק“ און וועגן אַריבערפירן די דרוקעריי קיין קאַריץ ספּעציעל בכדי צו דרוקן חסידישע ספרים איז מער ניט ווי איינע פון יענע בויך-סברות וועלכע ער גיט אָפּט אין זיין תולדות הדפוס העברי בפולניא אַנשטאַט געשיכטע. אין דעם איז אפילו קיין לאַגיק ניטאָ. מען וואַלט נאָך געקענט פאַרשטיין, ווען מרגליות וואַלט זיך אַליין געזעצט שרייבן חסידישע ספרים, מיטן אויסקוק, אַז עס וועט אויף זיי זיין אַ גרויסער נאָכפּרעג, אַדער ווען חסידישע ספרים וואַלטן שוין געווען אַנגעשריבענע און ער וואַלט זיך אַנגענומען צו דרוקן זיי מיטן געדאַנק אַז עס וועט זיין אַ גוטער מאַרק אויף זיי; דאָס וואַלט געהייסן אויסגענוצעט די קאַניונקטור. אָבער קיין חסידישע ספרים האָט ער ניט געשריבן, קיין געשריבענע ספרים חסידישע זיינען דעמאָלט אויף דער וועלט ניט געווען און אַריבערפירן זיין דרוק איז אַ צווייטער שטאַט מיט אַן אויס-רעכענונג, אַז חסידים וועלן ווען עס איז שרייבן ספרים און ער וועט זיי

דרוקן, וואָלט זיך מער געפאַסט פאַר שלום עליכםס מנחם-מענדל ווי פאַר אַ פעיקן געשעפטסמאַן.

קוקן מיר אַריין אין פרידבערגס רשימה פון די ספרים וואָס מרגליות האָט אָפגעדרוקט אין קאריץ צווישן 1776 און 1782,³⁶ זעען מיר 13 אָדער 14 ספרים,³⁷ צווישן זיי נאָר 3 אָדער 4 חסידישע.³⁸ די איבעריקע זינען: איין לומדישער,³⁹ איין מוסר-ספר,⁴⁰ איין ספר מינהגים⁴¹ און 7 קבלה ספרים.⁴² און אַט דאָ ליגט פרידבערגס טעות: ער מישט צונויף קבלה מיט חסידות. קבלה-ספרים האָט מען שוין געלערנט און געדרוקט הונדערטער יאָרן איידער חסידים זינען געווען אויף דער וועלט, און אויך נאָך דעם ווי עס האָט זיך אָנגעהויבן דער קאַמף צווישן חסידים און מתנגדים האָבן מתנגדים געקעמפט נאָר קעגן חסידות, ניט קעגן קבלה; קבלה האָבן די מתנגדים אויך געלערנט און געדרוקט. ניט קיין אַנדערער ווי דער ווילנער גאון אַליין האָט געשריבן קבלה-ספרים, און מתנגדים האָבן זיי געדרוקט אין די מתנגדישע דרוקערייען אין האַראַדנע (גראַדנע) און ווילנע.⁴³ מתנגדישע רבנים, האָבן געגעבן הסכמות צו דרוקן קבלה-ספרים.⁴⁴ אַדרבא — דאָס וועט מסתמא זיין

(36) זען אויך: א. טויבער, „דפוסים קארעזי“, קרית ספר, א, ז' 222-225: 302-305.
 (37) דער פערצנטער ספר איז דער צפנת פענת. געדרוקט אין 1782. עס איז אָבער ניט אָנגעגעבן דער נאָמען פון דער דרוקעריי: אַזוי ווי אין דעם זעלבן יאָר האָט שוין קריגער איבערגענומען די דרוקעריי, קען דאָס זיין דער לעצטער ספר וואָס איז געדרוקט ביי מרגליות, אָדער דער ערשטער וואָס איז געדרוקט געוואָרן ביי קריגער.
 (38) דער אויבן דערמאָנטער חולדות יעקב יוסף. בן פורת יוסף, דעם זעלבן מחברס, און לקוטי אמרים. דעם מעזריטשער מגידס, וועגן דעם פערטן ספר, צפנת פענת. פונעם בעל-התולדות, איז שוין, ווי אויבן געזאָגט, אַ ספק, צי ער איז געדרוקט ביי מרגליות אָדער ביי קריגער.

פאַרבייגענדיק וויל איך דאָ באַמערקן, אַז אין דעם לקוטי אמרים, געדרוקט אין יאָר תקמ"א, איז אויף דער צווייטער זייט פון שער פאַראַן אַ התנצלות, וואו עס שטייט אַט וואָס: „מחמת גודל המהירות שהי' מלאכה זו נחפז מאד מלאכת הדפוס של הספר הקי' הזה מחמת קול השמועה של גזירת אדונינו המלך ושריו יר"ה בנידון הדפוס לא הי' שום פנאי להשיג הסכמות...“ טאַמער ווייס ווער עס איז, וועגן וועלכער שמועה דאָ גייט בעט איך זיך אַפרופן.

(39) חן טוב, ר' הלל אבדיק קאָפּוסט, אַ פירוש אויף מסכתות, און פרקי אָבות.
 (40) ראשית חכמה, ר' אליהו די וידאש, שוין פיל מאל געווען געדרוקט פריער.
 (41) ספר מנהגים, ר' אביזק מטירנא, שוין פיל מאל געווען געדרוקט פריער.
 (42) פון זיי 5 וואָס זינען שוין געווען געדרוקט מיט איבער צוויי הונדערט יאָר צוריק.
 (43) ווי למשל דער ספר יצירה מיטן גאָנס פירוש, דער ספרא דצניעותא מיט זיין פירוש.

(44) זען הוספה ו צום סוף פון דעם אַרטיקל.

פאַר אַ סך אַ חידוש — דער בעל שם טוב האָט גאַרניט געהייסן לערנען קיין קבלה! און אפילו די משפילישע דרוקערײ אין טאַרנאַפּאַל, וועגן וועלכער יוסף פערל באַרימט זיך, אַז זי האָט ניט אַנגענומען צום דרוקן קיין חסידישע ספרים,⁴⁶ האָט פון דעסט וועגן קבלה-ספרים יאָ געדרוקט,⁴⁷ הגם משפילים האָבן דאָך שוין געקעמפט קעגן קבלה אויך. מרגליות האָט אַזוי אַרום געקענט רואיק זיצן אין אַלעקסניץ, און אפילו די דרײ-פיר חסידישע ספרים האָט ער אויך געקענט דרוקן אין אַלעקסניץ. די פאַרלעגערס איז גאַר קיין נפקא מינה ניט געווען, וואו די דרוקערײ איז: קיין אַנדער דרוקערײ איז, ווי אויבן געזאָגט, ניט געווען. איי, דער דעת הקהל? איז, ערשטנס, פון וואַנען ווייס דאָס פרידבערג, אַז דווקא אַלעקסניץ איז געבליבן מתנגדיש? אַט שרייבט גאַר ש. דובנאָו פונקט דעם היפוך.⁴⁸ און, צווייטנס, וואָס פאַר אַ ממשות האָט געקענט האָבן אַלעקסניצער דעת הקהל? אויב מיר זאָלן אַננעמען, אַז אין שקלאָו האָט אַ מדפיס יענע יאָרן געמוזט זיך רעכענען מיטן דעת הקהל און דער רב מליאָדי האָט ניט געקענט דרוקן דעם תנאי אין שקלאָו, איז דאָך דאָס געווען אַן עיר ואם בישראל. שקלאָווער קהילה איז יעמאַלט געווען פון די חשובסטע, עס האָבן דאַרטן געוואוינט גרויסע גאונים און

(45) ...ומזה הטעם ציוה הבעש"ט שלא ללמוד ס' הקבלה, כי מי שאינו יודע להפשיט הדברים מגשמיותן מתגשם מאד ע"י לימוד זה כשנותן ציור בעניות דעתו לאלקותו ית' לפי מדות פרטיים... (דער רבי, דער צמח-צדק, אין ויין ספר. דרך מצותיך, פאלטאווא, תרע"א, ז. 230).

(46) אנו רואים שמי שידפיס שארי ספרים בלשון אשר קוראים אותו יפה המה אבדו הרבה מעות והכריחו לעזוב את הדפוס, כמו שראינו בדפוס דק"ק צידון הרבה [צידון הרבה] איז בני יוסף פערלען דער פאַרמאַסקירטער נאָמען פון טאַרנאַפּאַל: ביידע האָבן די זעלבע גימטריא — [372] אשר התחילו לדפוס שם שארי ספרים, ולא הדפוסו ספרים הקדושים מצדיקי זמננו... מגלה טמיר'ו, ויין, דף ב, עמוד ב.

(47) ווי, למשל, ר' שמשון אַסטראָפּאַלערס לקוטי שושנים. זען: א. מ. הברמן, הדפוס העברי בטארנאפאל, עלים לביבליוגראפיה, ז' 27.

(48) זען Chasidiana' הוספה להעבר. כרך ב', פטרוגרד, תרע"ח, ז' 8: ... הספרים שנדפסו באלעקסניץ, על גבול וואלין וגליציה, נמצאו אז ברשותם של החסידים, שמשלו שם בכיפה בעירות הקטנות (רק הכרכים הגדולים כמו בראד, לבוב וקראקא לא נכנסו עדיין לחוג השפעתם) והם יכלו לעשות עם המדפיס והודפס [דארף זיין. והדפוס] כטוב בעיניהם... ליידער גיט אונדז דאָ דובנאָו אויך ניט קיין געשיכטע נאָר אַן אייגענע סברה. וואָרעם וואַלט טאַקע האָבן יעמאַלט געווען אַזוי ווי דובנאָו שילדערט, וואַלט מסתמא מרגליות ניט ריזיקירט אַפצודרוקן אין זיין דרוקערײ אַזאָ שאַרף אַנטיחסידיש ווערק ווי דער זמיר ערצים. מיר האָבן אויף דעם אַן עדי־איה, דעם רב מליאָדי (זען אויבן הערה 22). ווען די לאַגע וואַלט געווען אַזאָ ווי דובנאָו שרייבט, וואַלט זיי געקענט רואיק זיצן אין ייערע היימען. בכלל זינען אין יענער צייט חסידים נאָך געווען נרדפים, ניט קיין רודפים.

פלל-טוערס. שקלאוו איז טאקע אויך געווען די פעסטונג פון וואנען די מתנגדים האָבן אָנגעפירט דעם קאַמף קעגן חסידים; דאָס האָט שקלאָוו אויפּגעקראָם געמאַכט ווילנע אויף דער חסידישע ספּנה און מערער געווען ווילנע אַרויסצוגיין אין קאַמף קעגן איר. מעגן מיר משער זיין, אַז עס האָט טאָקע ניט געקענט געמאַלט זיין, אַז אַ דרוקער זאַל אָפּדרוקן דאָרטן אַ חסידישן ספּר אָפּילו ווען ער זאַל וועלן. אָבער וואָס, מישטיינס געזאָגט, פאַר אַ ממשות האָט געקענט האָבן דער דעת הקהל פון די אַלעקסניצער פאַר צענדליג בעלי-בתים? אַ שטעטעלע אַ העק, וואָס ווען מען האָט דערמאַנט דעם נאָמען האָט מען געמוזט צולייגן „הסמוכה לבראד“, פּדי מען זאַל כאַטש האָבן אַ השגה וואו דאָס געפינט זיך!

די סיבה פון אַריבערפירן די אַלעקסניצער דרוקעריי קיין קאַריץ דאַרף מען זוכן ניט דאָ. ריכטיק וואָלט מען דאָס געקענט אויפקלערן נאָר דורך אַרכיוו-מאַטעריאַלן. לויט מײַן השערה האָט דאָס אפּשר אַ צוזאַמענהאַנג מיטן שטעמפל-געזעץ וואָס איז אַרויס טאָקע יענעם יאָר, אין 1776. לויט דעם דאָזיקן געזעץ האָט מען באַדאַרפט שטעמפלען אַלע ייִדישע ספּרים וואָס גייען אַרויס פון דרוק און צאַלן פאַר יעדער ספּר 1 זילבערנעם גראָשן (ניט-ייִדישע ביכער זינען געווען פטור פון דעם). די אַלעקסניצער דרוקעריי איז באַגאַנגען אַ ריי פאַלשקייטן מיט דעם דאָזיקן שטייַער, מען האָט זי צוגעצויגן צום געריכט, באַשטראַפּט מיט 800 גילדן און קאַנפּיסקירט די ספּרים⁴⁹ עס איז דעריבער זייער מיגלעך, אַז דאָס אַריבערקלייבן זיך קיין קאַריץ איז יענעם יאָר איז געווען נאָכן באַגיין די אומגעזעלעכקייט, פּדי צו פאַרווישן די שפורן. איצט די געשיכטע מיט יצחק סאַטאַנאָוו. מיר האָבן דאָ ווייטער פּרידבערגס טעות, וואָס ער מישט צונויף קבלה מיט חסידות. די צוויי

49) זען ע. רינגעלבלום, „דער שטעמפל אויף ייִדישע ספּרים אין פּוילן אין 1776 יאָרהונדערט“, יוואָײַבלעטער. בײַ 123, (1933), זײַ 123.

50) זען ע. רינגעלבלום, „די ציילונג פון די ייִדישע ספּרים אין פּוילן אין יאָר 1776“, דאָרטן. זײַ 339. לויט רינגעלבלומען איז דער פּראָצעס פאַרגעקומען ערשט אין יאָר 1780, אָבער יעמאַלט האָט געקענט געמאַלט זיין, אַז אַ פּראָצעס זאַל זיך ציען לאַנגע יאָרן, עס שטימען אָבער ניט די נעמען פון די דרוקערס: דער איינציקער דרוקער אין אַלעקסניץ איז געווען דער אויבן דערמאַנטער מרגליות. געמישפט האָט מען אָבער דרייען, און מרגליות איז ניטאָ צווישן זיי; זאַל עס אפּשר זיין טאָקע וויל ער איז אַנטלאָפּן, און די דריי זינען אפּשר געווען נאָר די פאַרלעגערס (וועלכע מען האָט אין יענע צייטן איד גערופן מדפיסים)? איד זאָג דאָס נאָר בתור השערה: די זאך דאַרף נאָר אויפגעקלערט ווערן.

ספרים וועלכע ער האט אפגעדרוקט אין קאריץ האבן גארניט צו טאן מיט חסידות. דאָס זינען די ספרים עץ חיים און פרי עץ חיים. די קלאסישע ספרים פון קבלת האר"י, וועלכע איז שוין א פאר הונדערט יאר געווען פארשפרייט אויף דער גאנצער וועלט, סיי אין אריענט און סיי אין אייראפע, און מיטן אפדרוקן זיי האט יצחק סאטאנאווי ניט געדארפט ווארטן ביז וואנען ער האט דערהערט, אז אין אוקראינע דרוקט מען חסידישע ספרים, אדרבא, ווען ער דרוקט זיי אפ מיט יארן פריער וואלט ער געהאט נאך מער רווח: ווייל יעמאלט האט מען נאך אין דייטשלאנד אויך געקויפט קבלה-ספרים... די גאנצע מעשה איז נאך פרידבערג א פאנטאזיע.⁵¹

1

מיר קומען איצט צום צווייטן פעריאד פון דער קאריצער דרוקעריי, ווען זי האט געהערט צום קריסטלעכן דרוקער יאהאן אנטאן קריגער. פון דער רשימה ספרים וועלכע קריגער האט געדרוקט קאנען מיר זעען, אז פרידבערג איז גערעכט, ווען ער שרייבט, אז קריגער האט אוועקגעשטעלט די דרוקעריי מיט א ברייטער האנט. פאר דער קורצער צייט וואָס די דאָזיקע דרוקעריי האט עקסיסטירט — פון 1782 ביז 1786 — האט ער באוויזן אפצודרוקן ארום פערציק ספרים.⁵² טוען מיר אבער א קוק אין דעם אינהאלט פון די ספרים, ווייזט זיך ארויס, אז אין גאנצן זינען צווישן די פערציק ספרים דא צוויי-דרין חסידישע. די איבעריקע זינען מערסטנס קבלה-ספרים: טיילווייז שוין געווען געדרוקט, וואָס קריגער האט זיי נאך איבערגעדרוקט, טיילווייז געדרוקט פון מאָנסקריפטן — אבער אלץ אלטע קבלה-ספרים, געשריבן מיט לאנגע יארן צוריק, וועלכע מען האט געקענט דרוקן אין אלע צייטן און אין אלע לענדער און מען האט ניט געדארפט ווארטן אויף חסידים.

פרידבערג האט אגב ניט באמערקט, אז ער איז דאָ סותר זיך אליין: אויב עס איז געווען אן אפמאך, אז מרגליות טאר ניט דרוקן דעם סארט ספרים וואָס קריגער וועט דרוקן, זינען זיי דאָך שוין אויס קאנקורענטן; היינט צו וואָס האט מרגליות באדארפט אריבערפירן זיין דרוקעריי? קיין שקלאָוו? חוץ דעם קענען מיר בכלל ניט אָננעמען קאנקורענץ פאר א מאַטיוו אויף שליסן מרגליותעס דרוקעריי אין

(51) זען הוספה ii צום סוף פון דעם אַרטיקל.

(52) זען א. טויבער, דפוסים קאריצ'ים, קריח 1907, א, ז' 305; ב, ז' 64.

קאריץ. ס'איז דאך ניט געווען קיין לאקאלע אונטערנעמונג צו באזארגן קאריצער בעלי-בתים מיט ספרים, די דרוקעריי איז דאך געווען באשטימט פאר דעם יידישן ספרים-מאָרק בכלל, און דער דאָזיקער מאָרק, אין אוקראַינע, וויסרוסלאַנד און ליטע, איז געווען אַ גאַנץ גרויסער און האָט געקענט באַזאָרגן מיט אַרבעט ניט נאָר צוויי דרוקערייען. אפילו אין די שפעטערע יאָרן, ווען אין רוסלאַנד זינען שוין געעפנט געוואָרן מערערע יידישע דרוקערייען, איז נאָך אַלץ געווען אַ דוחק אויף ספרים און מען פלעגט אַריינפירן אַ סך ספרים פון אויסלאַנד. מיר קענען אַזוי אַרום ניט אַינשטימען מיט פרידבערגן אפילו ביי די דרוקערייען פון די שפעטערע יאָרן, וואו ער גיט אַן קאַנקורענץ ווי אַ מאַטיוו פאַר שליסן זיך, און מפל שפן קען קיין רייד ניט זיין וועגן קאַנקורענץ צווישן צוויי יידישע דרוקערייען אויף גאַנץ רוסלאַנד, ווי עס זינען געווען די קאריצער. די גאַנצע געשיכטע וואָס פרידבערג שרייבט וועגן דעם אַפמאָך האָט קיין שום גרונט ניט, דעם טעם, פאַר וואָס מרגליות איז אַוועק קיין שקלאָוו, מוז מען זוכן ערגעץ אַנדערש. קיין חסידישע ספרים האָט קריגער אויך פּמעט ניט געדרוקט, און קבלה-ספרים האָט מרגליות אויך געדרוקט.⁵³

ערשט אין דעם דריטן פעריאָד פון דער קאריצער דרוקעריי, ווען זי האָט געהערט צו אַברהם בן יצחק אייזיק מקאריץ, האָבן זיך דאַרטן אַפּגעדרוקט אַן ערך צען חסידישע ספרים, נעמען מיר אָבער אין באַטראַכט, אַז די דרוקעריי האָט עקסיסטירט אַרום צוואַנציק יאָר און האָט באַוויזן אין גאַנצן אַפּצודרוקן אַרום דרייסיק ספרים, צווישן זיי צען חסידישע, קענען מיר שוין ניט זאָגן, אַז די חסידישע באַוועגונג האָט גורם געווען צו דער אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער דרוקעריי.

ז

אין פאַרבינדונג מיט יאהאַן אַנטאָן קריגער וויל איך זיך דאָ אַפּשטעלן אין קורצן אויף אַ באַשולדיקונג וואָס פרידבערג רוקט אַרויס קעגן חסידים. שרייבנדיק וועגן קריגערס דרוקעריי אין נאָוידוואָר (נייהאַף) דערציילט ער, אַז אין 1785 איז קריגער צוגעטראָטן איבער-צודרוקן דעם ש"ס. ער האָט שוין אַנגעזאַמלט הספּמות פון פּוילישע

53) זען א. יערי, "הדפוס העברי בשקלאוו", קרויט 1907, כב. איבעריקנס האָט פרידבערג דאָס מאָל אַליין געזאָגט, אַז ס'איז אַ השערה, הגם ער האַלט, אַז נכונה ההשערה.

רבנים, ער האָט אָבער באַוויזן נאָר אַפּצודרוקן די מסכת ברכות. פאַר אַ סיבה ברענגט פּרידבערג, אַן שום ראַיות, אַז צוליב חסידות האָט מען אין פּוילן שוין ניט געקענט דרוקן קיין ש"ס.⁵⁴ וועגן דעם וועט מיר אפשר אויסקומען צו ריידן באַריכות אין אַ צווייטער אַרבעט, וועגן די יידישע דרוקערייען אין פּוילן און גאַליציע. דאָ וויל איך נאָר באַמערקן אין קורצן אַט וואָס. דער פאַרגלייך צווישן דער ביבליאָגראַפיע פון די אוקראַינער דרוקערייען מיט די ליטווישע, אין ווילנע און האַראַדנע, ווייזט אונדז אַן אינטערעסאַנטע זאַך. די ליטווישע — בפּירוש מתנגדישע — דרוקערייען האָבן זיך ניט אַריענטירט אויף די לומדישע קרייזן, און פּמעט די גאַנצע דרוק-פּראַדוקציע איז געווען אַ בעל-הבתישע (חוץ אַ קליינער צאָל ספרים פון לאַקאַלע מחברים). קיין ש"ס,⁵⁵ קיין שאלות ותשובות, קיין ספרים פון ראשונים האָט מען דאָרטן ניט געדרוקט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס ס'איז געוויס געווען אַ ניוטווענדיקייט אין דעם.⁵⁶ און דווקא די חסידישע אוקראַינע האָט געדרוקט ש"ס, שאלות ותשובות, הלכה און פּילפּול (מערסטנס אין סלאַוויטע און סודילקאָוו). מיר דאַרפן נאָך נעמען אין באַטראַכט, אַז אין 1785, ווען קריגער איז צוגעטראָטן צו דרוקן דעם ש"ס אין נאַוידוואַר, איז נאָך חסידות אין פּוילן געווען אין די וויקעלעך. דער איינציקער חסידישע רבי אין פּוילן און גאַליציע איז געווען יעמאַלט ר' מלך, דער נועם אלימלך, וועלכער האָט געוויינט אין ליזשענסק, מיזרח-גאַליציע, און האָט קיין גרויסע צאָל חסידים אין פּוילן ניט געהאַט.⁵⁷ דער פאַרדינסט פאַר איינפלאַנצן חסידות אין פּוילן איז גאָר דער הויפּט זיין

54) ... כי השעה בלתי מוכשרת להדפיס את התלמוד כלי [כולן] מחסרו קונים, יען עיני בני ישראל אשר במדינה היו צופיות אז אך ורק על למודי הקדושים אשר בארץ המה, אשר לקחם ותורת פיהם הפיץ גם הוא באמצעות בית דפוסו אשר ערך בעיר קאַרעץ בוואליניען ... זען תולדות ... ז' 63. וועגן דעם, אשר לקחם ותורת פיהם הפיץ גם הוא האב איך שוין, געוויזן, אַז עס גייט דאָ אין גאַנצן אין צוויי-דרײַ חסידישע ספרים וועלכע קריגער האָט אָפּגעדרוקט אין קאַריץ.

55) ערשט אין 1835, סך-הכל אַ יאָר פאַר דער גזרה פון שליסן די דרוקן, איז ווילנע צוגעטראָטן צו דרוקן דעם ש"ס. דאָס איז דער באַרימטער ש"ס, צוליב וועלכן עס האָט זיך פּונאַנדער-געפלאַקערט די גרויסע מחלוקת צווישן סלאַוויטער און ווילנער דרוקערייען. די דאָזיקע מחלוקת האָט מסתמא אויך געהאַט אַ חלק אין דער קומענדיקער גזרה.

56) זען תולדות רבינו חיים מוואלאזין, ווילנע, תרס"ט, ז' 33.

57) ... הגם שהיו חסידי הרבי ר' אלימלך זלה"ה בימים ההם אולם היו נמצאים אחד בעיר ושנים במשפחה ... נפלאות הרבי מלובלין, דריטע אויסגאַבע, וואַרשע, 1910, דף 10, שפ' 4.

תלמידס, ר' יעקב יצחק הורוויצעס, אָדער, ווי חסידים רופן אים, דער לובלינער חוזה: שפעטערדיקע חסידישע רבישע דינאסטיעס אין פוילן און גאליציע שטאַמען כמעט אַלע פון די תלמידים פון דעם רבי פון לובלין, זײַן טעטיקייט אָבער איז דער עיקר געווען ערשט שפעטער, אין די ערשטע יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, און אויך ער האָט נאָך געהאַט אויסצושטיין פון אַ שטאַרקן מתנגדישן ווידערשטאַנד.⁵⁸ זאָגן, אַז אין 1785 האָבן ייִדן אין פוילן אַוועקגעוואָרפן די גמרות און גענומען לערנען נאָר ר' מלכס תורות אָדער די פיר חסידישע ספרים וואָס זײַנען שוין צו יענער צײַט געווען געדרוקט, און מען האָט שוין ניט געדאַרפט קיין ש״ס, איז פשוט אַ שטות און אַ חוצפא.

שווער צו וויסן, פאַר וואָס קריגערס פראַיעקט צו דרוקן דעם ש״ס האָט זיך ניט איינגעגעבן. רינגעלבלום האָט אַרויס געזאָגט אַ פאַר השערות וועגן דעם.⁵⁹ איך וואָלט נאָך צוגעלייגט, אַז קריגער אליין האָט זיך קאַליע געמאַכט מיט זײַן ביטע צו דער פינאַנצמאַכט אַרויסצוגעבן אַ פאַראַרדענונג וואָס זאָל אַרויפלייגן אַ צוואַנג אויף ייִדן צו קויפן דעם ש״ס בײַ אים, הגם די פינאַנץ-קאַמיסיע האָט קיין צוואַנג ניט אַרויפ־געלייגט, נאָר געבעטן אירע באַאַמטע, זיי זאָלן „דורך די איידלסטע מיטלען משפּיע זײַן אויף די קהילות“, האָבן אָבער ייִדן אַלע מאַל פּײַנט געהאַט, אַז אַ פרעמדע מאַכט זאָל זיך מישן אין זייערע אינעווייניקסטע רעליגיעז-שטייגערישע ענינים און עס איז גענוג געווען, אַז די פרעמדע מאַכט זאָל רעקאַמענדירן ייִדן צו קויפן דעם ש״ס נאָר בײַ קריגערן, אַז ייִדן זאָלן דאָס נישט טאָן.

ח

די דריטע שטאַט אין אוקראַינע, וואו עס איז געגרינדט געוואָרן אַ ייִדישע דרוקעריי, איז געווען פּריצק (פויליש: Poryck), אויך אין וואָלין. די דרוקעריי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1786 דורך דרײַ שותפים. די גרינדערס זײַנען טאַקע געווען חסידים, און ניט סתם חסידים. איינער פון זיי, ר' שלמה בר' אַברהם לויצקער, איז געווען אַ תלמיד בײַם מעזריטשער מגיד און אויך זײַנער אַ קרוב. דאָס איז ער געווען דער ערשטער וואָס האָט אַרויסגעגעבן דעם מעזריטשער מגידס תורות⁶⁰ מיט

58) וועגן ר' מלכס און זײַן תלמיד, דעם לובלינער, זען דובנאָוו, חולדות החסידות

59) ייִוואַ-בלעטער, ב' ח (1934), זײַ 96-98.

60) לקוטי אמרים קאַריץ, חקמ״א.

ספר קרניים

אשר חזרו ויסדו הקדוש האלקי בוצינא דקרדוניהא
 הגאון מוהר"ר **אהרן** בעל מחבר ספר
אגרות דרז'עמים ונבדיות שהספר
 הנאמר הוא הוא מאמר סחום
 וחתום באוצרות המלך מלכו של עולם העיר ה' את רוח
 הרב הגאון המפורסם בישראל גדול שמו המקובל האלקי
 כבוד מוה' **שמשון מאוסטרפאלי** ושיער
 בספר הזה בקרני
 הוד והדר לכל החוקים בכל התורה עם פירוט

הן ירין

נרפס פה קק פאריצק

להתחודיע שכ"מ שזכר כאן עכ"ס או גוי הכוונ'
 על עכ"ס שהיו בימים הקדמונים אבל
 עכ"ס שבזמננו את ה' יראי' ומחוייבי' אתו לדרוש בשלום'
הגורן נתינת ארוננו הקיבא אווסע פריטווי' ויפי'
 דרואווישע וויליקי האטינאר אימערפאל'
אלכסנדר פאוול אוויטש סאמיט דרז'עס
 אווסע ראפי' האטי' דאר אווסיע מילסטיווסע יר"ם :

ברשיון הנעמור דאקדעמיל מווילנא :

ברפום הרבני וכו' מוהר"ר **שלמה** צהמנה
 מוה' **רזינא** זצ"ל :

בשנת ונה' ב'אור תהיה קרנים מידו לפיק.

ספר קרניים

אשר מברו ויכלו קלרוש האלקי בולגא דקרנאיתא
 בגאון מוהר"ר **אדרן** בעל מחבר ספר
אגרת רמזים ובהיות מהטעם
 הנחמד הזה הוא מאמר סחוס
 יחוס צאורות המלך מלכו של עולם העיר ה' אח רוח
 רב קגאון המפורסם בישראל גדול שמו המקובל האלקי
 כבוד מוה"ר **שמשון מאוסטרפאלי** ועישר
 צר הזה בקרלי
 הוד והדר לכל האוסים בכל המורה עם פירושו

חן ידיו

גדפם פה ל"ק פאריצק

להתוודע שכ"מ שזכר כלן עכו"ם או גוי הכוונה
 על עכו"ם שהיו בימים הקדמונים אבל
 עכו"ם שבזמנינו את ה' יראי' ומהוייבי' אלו לדרוש בשמות'

תחת מתסלח הקניינו הקיטר אווסע פרי סוויטליושי
 דרוזאווישע וויליקי האפדאר אימבעראטאר
אלכסנדר פאולאווימ' א סאמיע דרויטס
 אווסע ראטי' האסירלאר אווסיע הילטעיוווע יד"ס:

בושיון האענוור האקעמיא מויללג :

ברשות הרבני וכו' מוהר"ר **שלמה** נהאמח
 מוהר"ר **חנינא ז"ל** :

בגא ונג' באור תורה קרנים מיהו לפ"ק :

ספר החיים

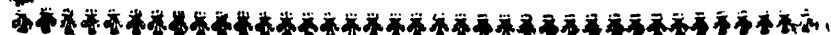
כשבו בן היא ניהנת עיו ומבשלת חיי הנצחיים לעומקיה ולעושיה ככל הבתוב כה לני ים
 כי דא יורה יורה הררך אשר ילך כה הארם קרם שיחמא ולאדר שחמא על דגפש גם
 שאר הנדגת הארם עם קונו ועם בני כיתי וזולתם בתורה ובעבודה ובגמילות חסדים הכל
 ביאור ע"ש רר"ל ובררשים באושים כתרשישים אשר פירם דמדבר ג"ע מצודת הבנת
 כיונתו עירום . ה"ה המופלא שבחכמים מנחת כבוד מורד ר חיים כרבי בצלאל
 ולה"ה עיניכם לנוכח הרקבת יביש ובת תחוו שפ
 מיטב חיבור הגו ומעשה .

כ"כ אחר מן כנאונים אשר נארץ יחדו של כנאון מכר"ר משה איכרלס בעל המפה על השלחן צרוך .
 אשר יאגדו בחוכמת מגולה ולהכנה מסותרת בספר וויטח מיס חיים נגד ספר תורת מטות . גם
 יש גו יד ושב כסדר דקדוק זהו לשון יגס חינר ביאורים על רש"י ז"ל . טודלי מנאלו מנת חיים .
 נלפס מקדם בק"ק קראקא
 אח"כ בק"ק אינטרדס . בשנת תש"ג . ושמה העיר ה' חת רוח המדפים דפס להעלות טווח על
 דלפוס ממדש כפקולת אלפ"ר איש אלקים פה דק"ק מעזיטו

במעזיבוז

תחת ממשלת אלונינו הקיסרמוסע פריסויטלוויסי דצרוזאזוישע ווליקי האסידלר אימפראטאר
אלכסנדר פאולאוויטש האמיע דצרוזאזוישע פווסע ראסיסקי האסידלר
 פווסע מילעספוישע ירוס כולדו . ויהנשא מלכותו :

לפרס **אחאך לפי"ו באריות החיים**

זינער אַ קדמה נאָך פינף יאָר פריער איידער די פריצקער דרוק האָט זיך געעפנט. ער אליין איז אויך געווען דער מחבר פון אַ חסידישן ספר, דברת שלמה, אָבער אָפגעדרוקט געוואָרן איז דאָס ערשט מיט יאָרן שפּטער, אין 1848, אין זשאַלקווע. אין דער פריצקער דרוק, הגם זי האָט געהערט צו חסידים, איז קיין איין חסידישע ספר ניט געדרוקט געוואָרן!

פרידבערג פאַרצייכנט יאָ איין חסידישן ספר פון פריצק. אין זיין בית עקד ספרים (ז', 414, נומ' 2071) לייענען מיר: „מרגליות התורה, [מאת] ר' צבי הירש בר' שמואל זיינוול, פשטים על התורה בדרכי החסידים, פאריצק תקמ"ח". קוקן מיר אָבער אַרײַן אין די הסכמות פון דעם דאָזיקן ספר, זעען מיר, אַז דער מחבר איז גאָר געווען דעם ווילנער גאַונס אַ תלמיד, איינער פון די זיבן תלמידים וואָס האָבן אָפגעדרוקט זײַנע ווערק נאָך זײַן פטירה.⁶¹ אַ שײנע מעשה איז דאָס: דעם ווילנער גאַונס אַ תלמיד האָט אָנגעשריבן אַ חסידישן ספר! פרידבערג מאַכט דאָ אָבער אַ טעות דורך דעם וואָס ער פלאַנטערט ווידער קבלה מיט חסידות. דער מרגליות התורה איז ניט קיין חסידישער ספר נאָר אַ קבלה-ספר. מיט חסידות האָט ער גאַרניט צו טאָן: בן-יעקב פאַרצייכנט עס טאַקע, אוצר הספרים. ז' 372, ווי אַ קבלה-ספר.⁶²

מיט אַ יאָר דרייסיק שפּעטער, ווען די דרוקעריי האָט שוין געהערט צו אַנדערע בעלי-בתיים, האָט מען דאַרטן אָפגעדרוקט בסך-הכל 3 חסידישע ספרים.

נעמען מיר די דרוקעריי אין מעזשבוזש, די שטאָט פון דעם בעש"ט, דער נאָמען אליין דערמאָנט שוין אין חסידות, און דער באַזיצער פון דער דרוקעריי, ר' יעקב פנחס, איז געוויס געווען אַ חסיד: ער איז געווען אַן איידעם פון דעם בעש"טס אייניקל, דעם באַרימטן ר' ברוך מעזשבוזשער.⁶³ אין דער צײַט וואָס די דרוקעריי האָט עקסיסטירט איז מעזשבוזש געווען די רעזידענץ פון דעם באַרימטן אַפּטער רב, דער „אוהב ישראל“, מיט וועמענס הסכמות עס זײַנען געדרוקט געוואָרן

61 צווישן די דאָזיקע זיבן תלמידים שטייט ער דער זעקסטער אין דער רײ. זען די קדמה צו מגיני ארץ, שקלאו, תקס"ג.

62 אַגב זעען מיר דאָ אַ פּײַנע טאַלעראַנץ פון חסידים: איר קען זיך ניט פאַרשטעלן, אַז אין יענע יאָרן זאָל אַ חסידישער מחבר קענען אָפּדרוקן אַ ספר אין ווילנע.

63 ... אותן אנשים שאינם יודעים את הרב הנ"ל [געמיינט דעם דרוקער ר' יעקב פנחס] אני מודיע להם שהוא חתן הצדיק ר' ברוך טולטשינער, וזוגתו נקראת אדל על שם אם הצדיק ר' ברוך ... יוסף פערל, מגלה טמירין, תקע"ט, דף כב, הערה א.

דאס רוב ספרים אין מעזשבוזש. און נאך דעם אלעמען פארצייכנט פרידבערג דארטן נאָר 3 חסידישע ספרים! די דאזיקע דרוקעריי האָט אָבער בכלל ניט געהאַט קיין גרויסן פאַרנעם.

נעמען מיר שפיראַס באַרימטע דרוקעריי אין סלאָוויטע, וואָס וועגן איר באַזיצער שרייבט יוסף פערל, אַז ער איז רייך געוואָרן פון דרוקן חסידישע ספרים.⁶⁴ ר' משה שפיראַ, דער גרינדער פון דער דרוקעריי, איז אויך ניט געווען אַ חסיד סתם, נאָר ר' פנחס קאַריצערס אַ זון. אין דער רשימה ספרים וואָס זײַנען געדרוקט געוואָרן בײַ די שפיראַס אין משך פון קאַרגע דרייסיק יאָר געפינען מיר כמעט ניט קיין חסידישע ספרים: מיר געפינען ש"סו, הלכה-ספרים, שולחן ערוך, שאלות ותשובות א"אנד. יוסף פערל האָט דאָ געמאַכט אַ טעות, די עטלעכע חסידישע ספרים וואָס זײַנען געדרוקט אין סלאָוויטע זײַנען געדרוקט אין אַ פריערדיקער דרוקעריי: זי איז אָבער אויך ניט רייך געוואָרן פון זיי. שפיראַ איז רייך געוואָרן ניט פון חסידישע ספרים, נאָר פון די פראַכטפולע ש"סו און אַנדערע לומדישע ספרים,⁶⁵ און פון דער טעכנישער הייד (גוטער קאַרקטור אד"גל), אויף וועלכער ער האָט אוועקגעשטעלט זײַן דרוקעריי.⁶⁶ זײַנע ש"סו זײַנען געווען זייער פאַפולער אין גאַנץ רוסלאַנד און פוילן ווי אויך אין אַנדערע מדינות, און אַפילו מתנגדים האָבן בײַ אים באַשטעלט ש"סו.⁶⁷ עס זעט אויס, לויט

(64) ובפרט שראינו בחוש שכל אותן המדפיסים והמחברים מספרי צדיקי זמננו נעשו בעזרת השם עשירים מופלגים, ובפרט המדפיס ד"ק סלאוויטא שית"י, מנלה טמירין. הקדמה, דף ב, עמוד ב. יוסף פערל רופט ניט אַן בפירוש דעם נאָמען שפיראַ, אָבער ס'איז קלאַר, אַז ער מיינט אים, ווייל די פריערדיקע דרוקעריי איז ערשטנס ניט געווען קיין רייכע, און צווייטנס, איז זי אין דער צייט פון דעם מנלה טמירין שוין געווען עטלעכע יאָר געשלאָסן.

(*) זען צושריפט צום סוף פון אַרטיקל, ז' 73.

(65) פרידבערג, תולדות הדפוס העברי בפולניא. ז' 78: "... מבית הרב ר' משה שפירא יצאו לאור ... זה אחר זה ספרים תורנים חשובים ... — ניט קיין אַנדערער ווי דער באַרימטער ווילנער רב ר' אַבאָלע פאַשוואַלער שרייבט וועגן שפיראַס דרוקעריי אין סלאָוויטע: "מדפיסי סלאוויטא אשר כבר ידוע שמן שמיא זכו להו להפיץ ולהרבות תורה כמה וכמה שנין ועבדו דלא תשתכחה תורה מישראל". זען זײַן הסכמה צום סלאָוויטער ש"ס, 1836, מסכת שבת.

(66) די שפיראַס האָבן אָגב אויך פאַרדינסטן פאַר דער ייִדישער שפראַך: זיי האָבן עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט שיינע אויסגאַבעס פון דעם המגיד. פון צאינה וראינה א"אנד.

(67) ... ספרי ש"ס לא היו נמצאים בעולם כלל כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בביהמדר' מעיירות גדולות לא נמצא ש"ס שלם ... וכשיסד רבה"ק [= רבינו הקדוש, געמיינט ר' חיים וואַלאַזשינער] את הישיבה [געמיינט די וואַלאַזשינער

רסו

מרגליות התורה

על

נביאים וכתובים וחמש מגילות

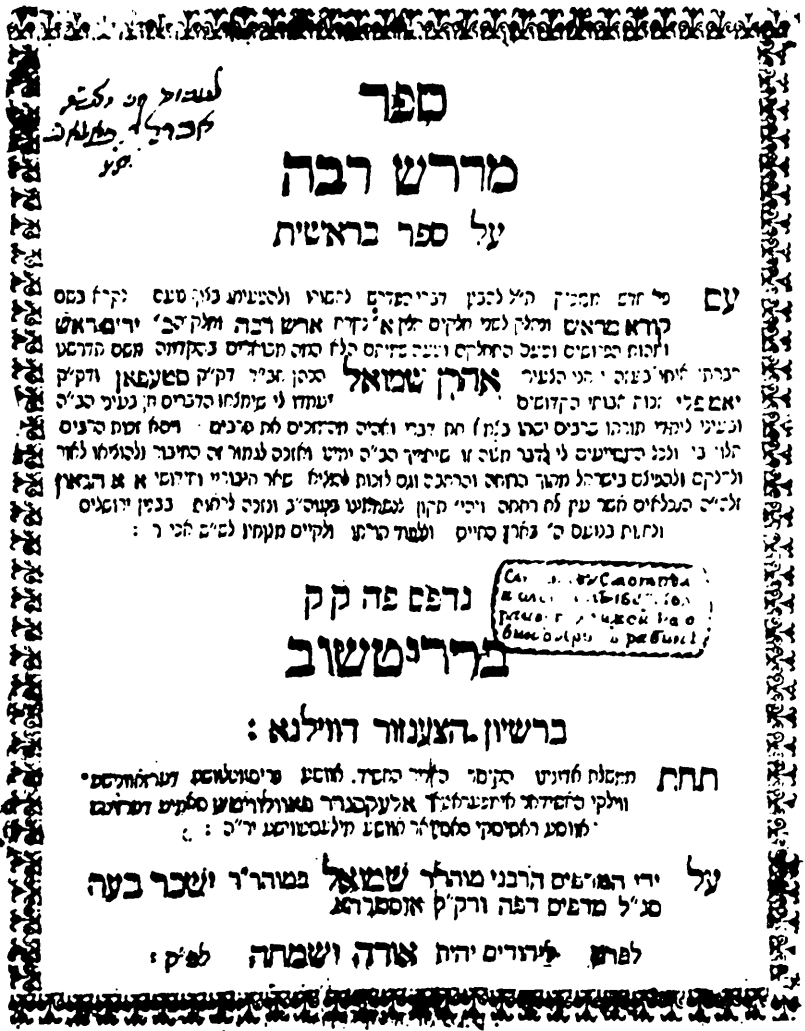
כשמו כן הוא אשר בו מדוקמים שבהן מרגלאין תרופיהן המרומים ברת
 או בסת. ונתבאר בו אצל הפסוקים דברי רז"ל בתורה שנעיפ הן נמרא
 ואגדה או מדרש או מן הזרז ותקוני זרז וזהו או כתבי הארז"ל הגונעים
 אל ענין הפסוק והוא ואל המרה אשר השם והוא מרמו עליה דבר רב
 על אופניו כאשר עיניכם תחזינה משרים :

חברו הרב הגדול קדוש ה' מה **צבי הירש** וצוקל למ ביקק סעמיאטיטש
 ובקיק נישעלסק ובקיק לעוירמאב. ונאסף אל עמיו ויקין ושבע יימיים
 בקיק סעמיאטיטש יע"א. והוא חד מגדולי תלמידי מין הגאון החסד
 רשכנהיג מ"ה **אליהו** מוילנא וצוקל כמבאר בהקדמה על שיע אויח
 ח"ל שם. השישי הרב הגדול הזריף ובקי המפרסם מה **צבי הירש** טרי
 מסעמיאטיץ כח רב בגולה ובפ. שמש אותו (להגאון חז"ל) שנים רבות
 דבק בקצת דרכי הסדוהו פרישתו וכן טאח לו ע"ל שם :

למסד אשר יצק מים על ידי אליהו למסד

PRINTED in POLAND

געדרוקט אין רוסלאנד. בעפאר די גזירה פון 1836

ספר

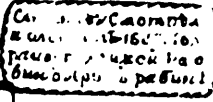
מדרש רבה

על ספר בראשית

למוד קט וזאת
אברהם בלעזר
פ.צ.

על דאס חסידן היל לעבן דעם חסידים נאטור וואסענעם בליקעס קרא בנס
 קרא בראשית וזאלען לעבן חסידים און א' נדחה ארש רבה וזאלען ירוסראט
 וזאלען ברוינס ובעט חסידים ובעט חסידים בלא סוד חסידים באקומען אסס חסידים
 יבנה ארש בעט ירוסראט **אדרה שמואל** אסס אביר דקיק סאפעאן דקיק
 יאב פלי און ארש חסידים יעשו לי עתמחו חסידים ח' בעט חסידים
 אבעט יעמד חסידים חסידים און ארש חסידים אס סידים אסס אסס חסידים
 און בי וזאלען חסידים לי אדר חסידים און חסידים אסס חסידים אסס חסידים
 וזאלען חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים
 אסס חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים
 אסס חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים

נדרש פה קק
ברייטשוב

ברישיון העגנוד דווילנא :

חת חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים
 וזאלען חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים
 חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים

על ירוסראט חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים
 אסס חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים

לפרט חסידים חסידים חסידים אסס חסידים אסס חסידים אסס חסידים

תלמוד בבלי מסכת ברכות

עם פי' רש"י והוספתו ושק"י חוספ' רבינו אשר וזהו יתרא' ש' יתרא
היסטוריה להרמב"ם י"ל חידה אור - מסורת ה"ט"ם י"ן משפט - כפי
אשר נהפך בק"ק ב"יון עם כל הנהגה לא נגל דבר חלל טוב הקוק: גם להוכיח
הנהגת ה"ט"ם לפי צנזורה - כדרך קטן מדרש'א חרושי הלכות ונ"ס חרושי
"הדרשיל" ודברי רבינו הגדול ר"י אלפסי עם כל (נשאלו בני אשר סניכ'ו
יתנה כ"ה ר"י ר"י ור"ן שלש' הגבורה - סיי"ב ויהו"ב ס"ה) - המאיר
הגדול - ומלחמית ה' - השנה הראבר ז' ויעולם ע"כ המעלות
שהט חכמי' בהלפסי גדולי הנדפסי - בא"ב ד' כולם עולגם
בקה א' פתור ופירח - כל ע"כ כ"ו פירח
תכל פרי הגנים ידש' ס' י"ב
יקדים הכניס - וככאן
הר"ף ונ"ע שבע' ו
צ"ע מהויל' הע"ו
ע"י משנה
הדפוס :

תקן בארדיטשוב יע"א

ברפוס מהור"ד שמואל במהור"ר ישכר בער סג"ל :

גם אלה לחמנים יכינו הדעת' - כי לא נעים שהיו בימרחמי כה"ם ז"ל הניו'
הז'ו אחד הם מתגוררים בחרטום כי היה היו עובדי כוכבים וז'ו
והקיום כולו התעורר זה ידעו הה"ס והה' דבר קדוש נח הכירו רכנ' העינים
עבודתו הם כ"ה יחלום וזמתי' כבוד להורח' עובדים הסד ומשפט בהר"ח
ורכ"ה עם הורוד' החוס' חרף כ"פיהם והלילה לנו לדבר או לכתוב סוס גימי
ענינים וז'ו מהר בספרים גי' או כרי' או חרופת העולם וברומה המונה על
עו"ט' אוקס שהיו בימי המשנה :

תחת מתשלח אדוניט הקיסר האדיר החסיד חווסע
פרעסוט' ליושיו דערנאונישע ווילקי האסידלר
אימיר'העאר **אלעקסנדר פאולאוויש** סאמיע
דערנישע חווסע רהמ"סקי האסידלר חווסע מילעסעג'יע י"ם :

ד"ב טנת לפרע גדלתי והוספתי מכל חס שהים לר"י

ספר

צפנת פענח

חלק שלישי

הובא קרינת דעיתים ודברי הימים ממציאות ארץ החרשה שקורין אמעריקא אשר העתיק הרבני הנגיד הקצין החכם דמפורסם מוהרר **חייקל הלוי הורוויץ מאומאין** מכתב ולשון העמים על לשון רמשתעי ביה אינשי בטריטטיט למען ירין הקורא בו , וימצא נרנע לנפשו

הובא לבית הדפוס על ידי הרבני המופלא מוהרר **יוסקא היילפרין מאומאין :**

ועל ידי הרבני הנגיד מה' **יעקב במהורר צבי הירש הלוי הערשין זאהן מופה**

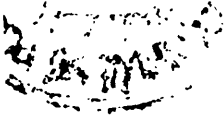
ברשיון הצענוואריע דק"ק ווילנא

ברדימשוב

בשנת

המה ראו מעשי ה'

לפ"ק

ספר

מנורת המאור

חברו החכם רבינו יצחק אבדחב הספרדי זצ"ל והמעשה המנורה עם
שבעה נרותיה בתבניתם אשר מראה כבוד כולה זהב טהור :

עם פירוש מספיק **נפש יהורה** משיבת נפש לובדיה

לקטו ודברו הימים הרחוקי סודר משה פרנקפורט ר"ן הקיק אשכנזים בעל החברו זה יחטטו (א) לידים השלם
הטוח סודר שמעון פרנקפורט זצ"ל : בעל החברו ספר הדיים : וספר חנין ; ועם סקנה סדקם הפוסקים
כפי שרשם באשכנזים :

ובעת הספדו להדיים גיד פירוש טריט טורי לטען ויהי רצון הדיי לכל נפש : יחטטו נשמה חסדי החברו כנאיש נטו דתי וכל איש אשר : כולו חזק לשנינו
סקנה : ובה חלום טורי סדק הקיקים החברו אבי : וכל נדון דג וחסד הכל לכל נפש פקטו כחזון נחול נקט ונדק נאיש נטו ויעלם : מזה טוב יחד
יחזון פירושם כ : (ב) ויהי רצון : ונשמה איש לטען חזון

טרפס קיי בן הרב סלאדקא כבוד סודר

פרידלנדרג
דטראלויטש
פאולאויטש
סלמיט
דטרויטש
פולסטקוטש
דיוס
טרו

דעת
מחלם
לחזון
פיקס
טוטט
סלדל
חמטראט
ניקאלייא
טוטט
חלסקי
סלדל
טוטט

בסלאוויטא

W SLAWUCIE W Drukarnie śmula abrama ślapiy własnymi nakładem Roku 1830

בשנת אל טול פני המנורה יארו שבעת הנרות לפק

דער ביבליאגראפיע, אז אין גאנצן אומפארדינט איז די דאזיקע דרוקעריי געווען פארהאסט ביי די משכילים וועלכע האבן איר געמאכט א רעפוטאציע ווי א פארשפרייטערין פון פינצטערניש און פאנאטיזם. אמת, די שפיראס האבן ניט געוואלט דרוקן קיין השכלה-ספרים, אבער דאס האט אויך ניט געוואלט די מתנגדישע דרוקעריי אין ווילנע. די עטלעכע השכלה-ספרים וואס ווילנע האט יא געדרוקט זינען געווען, אזוי צו זאגן, מיט א נייטראלן אינהאלט, ווי למשל נפתלי הירץ וויזלס 199 המדות. דעם ריב"לס אפס דמים און ענלעכע.

נעמען מיר אזא חסידישע שטאט ווי בארדיטשעוו, די שטאט פון ר' לוי יצחק, מיט וועמענס הסכמות עס זינען געדרוקט די מערסטע ספרים אין דער בארדיטשעווער דרוקעריי (נאך זיין הסתלקות — מיט די הסכמות פון זיין זון ר' ישראל) איז צווישן 56 ספרים געדרוקטע אין בארדיטשעוו אין משך פון דרייסיק יאר געפינען מיר אין גאנצן 14 חסידישע, ד"ה בלויז א פערטל.⁶⁸

ט

א וויכטיקע ראַלע אין דעם יידישן דרוקוועזן אין אוקראינע האבן געשפילט די דרוקערייען אין סודילקאוו. ארום צוואנציק יאר האט מען דארטן געדרוקט, און די לעצטע עטלעכע יאר פאר דער גזרה פון 1836 האבן דארטן איינציטיק עקסיסטירט דריי דרוקן. מען האט ארויס-געלאזן א גרויסע צאל ספרים, מערסטנס למדישע, איבערגעדרוקט אלטע הלכה-ספרים. שאלות ותשובות, פילפול-ספרים, פירושים א"אנד.⁶⁹ ריכטיק האב באמערקט דער פארשטארבענער ביבליאגראף א. טויבער, אז אין סודילקאוו זינען געדרוקט געווארן 99% שאלות-ותשובות און חידושים,⁷⁰ ד"ה אז חסידישע ספרים האט מען כמעט גארניט געדרוקט דאטן. דאך אבער איז באשערט געווען סודילקאוו צו

ישיבה] ויתבקשו גמרות הרבה והוצרכו לשלוח לעיירות גדולות ולקבץ גמרות... ובראות הרב מסלאוויטע נ"ע שהשי"ן נצרכים בעולם, הדפיס כמה מאות שסי"ן גדולים וקטנים, ומחמת שהיו חביבים בעולם נתפזרו בכל העולם... תולדות רבינו חיים מוואלאזין. תרס"ט, ז' 33. ערשט מיט צענדלינגער יארן שפעטער זינען געווארן פאפולער די שי"ס פון האלמנה והאחים ראם אין ווילנע.

68 אברהם יערי, "הדפוס העברי כבארדיטשוב", קרית ספר, כא, ז' 102-103.

69 תולדות... ז' 103: "... מן רשימת הספרים שנדפסו בסודילקאב נוכח לדעת כי המדפיסים עבדו בשנים האחרונות יומם ולילה בלי הרף והספרים צצו מעיר כעשב השדה ובכללם חבורים חשובים להגדיל תורה ולהאדירה..."

70 מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים, תרצ"ב, ז' 17.

פיגורירן אין א באשולדיקונג וואס איז ארויסגערוקט געווארן קעגן חסידים, און טאקע א וואגיקע באשולדיקונג, ווען דאס זאל געווען זיין אמת.

אין א קארעספאנדענץ צו דער יידיש-דיטשער צייטונג Der Orient (1843, 61) שרייבט איינער אן אנאנימער משכיל פון זשאלקווע צוואנד אט וואס:

די מערסטע דרוקערס און ארויסגעבערס ביזן באוואוסטן אוקאן [געמיינט די גזרה פון 1836 וועגן פארמאכן די יידישע דרוקן אין רוסלאנד] האבן געהערט צו די חסידים, און די דאזיקע פלעגן זיך אין זייער אומפאראנטווארטלעכער הפקרות נעמען דאס רעכט [איינצו-שטעלן] אן אייגענע צענזור כדי איבערצוהיפערן דאס וואס עס האט נישט געשטימט מיט זייער סיסטעם פון פארפינצטערונג, מיט זייער פארטיי [אינטערעס]...⁷¹

פאר א ביישפיל ברענגט דער אנאנימער משכיל טאקע סודילקאוו. אין 1833 זיינען דארטן איבערגעדרוקט געווארן (פון דער ערשטער אויסגאבע, ווענעציע, 1595) די שאלות ותשובות ר' בצלאל אשכנזי און עס איז ארויסגעווארפן געווארן אזא וויכטיקע תשובה ווי די תשובה ג', דאס איז די בארימטע תשובה פון ר' בצלאלס רבין, דעם רדב"ז, וועגן די קאראימער: דאס איז א חסידיש שטיקל ארבעט. דער שרייבער גיט שוין דערביי א גאנצן צעטל מיט שאלות ותשובות, איבערגעדרוקטע אין סודילקאוו, וועלכע ער שטעלט אוועק אונטערן חשד פון חסידישער צענזור, און בכלל עצהט ער נישט צו באנוצן זיך מיט ספרים פון חסידישע דרוקערייען, נישט קאנפראנטירנדיק זיי פריער מיט די עלטערע אויסגאבעס.

יצחק ריבקינד, אין זיין רעצענזיע אויף פרידבערגס תולדות הדפוס העברי בפולניא,⁷² האט טענות צו פרידבערג, הלמאי ער האט אזא וויכטיקע זאך נישט אנגעוויזן אין זיין ווערק. דערביי זאגט ער ארויס א השערה, אז דער אנאנימער קארעספאנדענט זאל זיין דער זשאלקווער רב, ר' צבי הירש חיות. אויך צינבערג האט אריינגענומען די דאזיקע באשולדיקונג אין זיין געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי י"דן (באנד 8,

71) Die meisten Drucker und Editoren bis zu dem bekannten Ukas gehörten zu den Chassidim und diese erlaubten sich nach unverantwortlicher Willkür eine eigene Zensur um das, was ihrem System der Verfinstung ihrer Partei nicht zusagte, wegzulassen.

72) קרית ספר, יא, ז' 100.

צווייטער בוך, ז' 81), אַננעמענדיק, וויזט אויס, ריבקינדס השערה, אַז דער אַנאַנימער משכיל אין געווען דער זשאַלקווער רב, ר' צבי הירש חיות.⁷³

דער קאַרעספּאַנדענט האָט אַבער ניט געדאַרפט אַנקומען צו די שאלות וחשובות ר' בצלאל: אין די שאלות וחשובות הרדב"ז גופא, וועלכע זיינען אויך איבערגעדרוקט געוואָרן אין 1836 אין דער זעלביקער סודילקאָוו, פעלט אויך די דאָזיקע תשובה.⁷⁴ אין דעם זעלביקן סודילקאָווער איבערדרוק פעלן אויך די „שאלות ותשובות מן השמים“, וואָס אין דער ערשטער אויסגאַבע, פון שו"ת הרדב"ז, חלק ה, ליוואָרנע, תקע"ח זיינען יאָ פאַראַן; און מיר געפינען נאָך עטלעכע קלענערע השמטות.

אַבער אַדרבא, וואָס פאַר אַ מאַטיוון האָבן חסידים געקענט האָבן ביים אויסמעקן די תשובה וועגן די קאַראַימער? אין וואָס פאַר אַ סתירה איז די תשובה מיט דער חסידישער אידעאָלאָגיע? אין דער זעלבער צייט זעען מיר, אַז אין די שאלות וחשובות נודע ביהודה וואָס זיינען אויך איבערגעדרוקט געוואָרן אין דעם זעלבן יאָר וואָס די שו"ת ר' בצלאל אין דערזעלבער סודילקאָוו, האָט די „חסידישע צענזור“ יאָ „דורכגעלאָזן די באוואוסטע אַנטיחסידישע תשובה, וואו דער נודע ביהודה שרייבט זיין באַרימטן פאַראַפּראָז: „והחסידים יכשלו במ“.⁷⁵ וואו וואָלט דאָ געווען די לאַגיק צו לאָזן דעם נודע ביהודה אַנטיחסידישע תשובה און אויסמעקן דעם רדב"ז אַנטיקאַראַימישע? און, דוכט זיך, וואָס קען זיין מער פאַסיק פאַר דער חסידישער אידעאָלאָגיע ווי די שאלות-ותשובות מן השמים?⁷⁶ פאַר וואָס האָט מען דאָס אויסגעמעקט? דעם שליסל אויפצוקלערן די זאך גיט אונדז אַ הוספה וואָס איז דאָ אין דער סודילקאָווער אויסגאַבע און איז ניטאָ אין דער ערשטער

73) איד גלייב ניט, אַז די השערה זאָל זיין ריכטיק. אין דער קאַרעספּאַנדענץ שטייט: *... gehört auch die treffliche Arbeit unseres Kreisrabbiners in seinen Urtum sowie sein Tugendhaftigkeit zu den besten Dankadressen an Sir Moses Montefiore gehört...*

צי זאָל ר' צבי הירש חיות האָבן געווען אזוי אומטאַקטיש?
74) אין דער ערשטער אויסגאַבע, ווענעציע, תקט"ט, איז דאָס אין חלק שני, תשובה תשצ"ו

75) פאַראַפּראָזירט פון דעם פסוק „ופושעים יכשלו במ“ (הושע יד, 10). זען אויך: בית רבי, באַרדיטשעוו, 1902, ז' 177, הערה 3.

76) חב"ד-חסידים האָבן אין די שו"ת מן השמים געפונען אַפילו אַ רמז אויף זייער יום-טוב יט פסלו. זען בית רבי, ז' 67.

אויסגאבע. די הוספה באשטייט אין גאנצן פון איין וואָרט. אין אַ תשובה, וואו דער רדב"ז שרייבט, אַז די מחמדאָנער זײַנען ניט קיין עובדי עבודה זרה, איז אין דער סודילקאָווער אויסגאָבע צוגעלייגט צום וואָרט „הישמעאלים“ אויך „והנוצרים“. די קריסטן זײַנען, הייסט עס, אויך ניט קיין עובדי עבודה זרה. עס איז קיין ספק ניט בײַ מיר, אַז דאָס איז די אַרבעט פון ניקאָליי דעם ערשטנס צענזור וועלכע האָט אין יענע צײַטן דערגרייכט ווילדע פאַרמען. דער זעלבער צענזאָר וואָס האָט אַרײַנגעשטעלט דעם „והנוצרים“ האָט אויך אויסגעמעקט, מעג מען רעכענען, די תשובה וועגן די קאַראַימער און די „שאלות ותשובות מן השמים“.

ווען מיר קוקן אַרײַן אין דער דאָזיקער תשובה זעען מיר, אַז ניקאָליי צענזאָר האָט זי ניט געקענט דורכלאָזן. עס איז גענוג צו ציטירן דעם ווייטערדיקן זאַץ וואָס דער רדב"ז ברענגט פון רמב"ם:

... ודע שמסורת בדינו... שומננו זה זמן הגלות שאין בו דיני נפשות אין זה אלא בישראל שעבר עבירת מיתה אבל המינין והצדוקין והבייתוסין כפי רוע דעותיהם הורגים אותם לכתחילה כדי שלא יפסידו את ישראל ויאכדו האמונה...

בכלל איז דער כאַראַקטער פון דער גאַנצער תשובה אַזאָ וואָס ניקאָליי צענזאָר האָט דאָס געמוזט פאַרבראַקירן.

אין יאָר 1882 איז אַרויס אין וואַרשע אַ נייע אויסגאָבע פון די שו"ת הרדב"ז, אין וועלכער די אַרויסגעבערס שרייבן, אַז זיי האָבן ניט גענוצט די סודילקאָווער אויסגאָבע, ווייל זי איז זייער אַ פאַרדאַרבענע, און האָבן איבערגעדרוקט פון דער ערשטער אויסגאָבע. זיי האָבן אַרײַנגענומען אַ סך זאַכן וואָס זײַנען ניט געווען אין דער סודילקאָווער אויסגאָבע; מערסטנס טאַקע וועגן ענינים וואָס האָבן צו טאָן מיט די באַציאָונג צווישן ייִדן און גוים, וואָס דאָס ווייזט, אַז דאָס זײַנען געווען צענזור-השמטות. אָבער די תשובה וועגן די קאַראַימער פעלט אין דער דאָזיקער אויסגאָבע אויך — הייסט עס, אַז אַפילו אַלעקסאַנדער דעם דריטנס צענזור האָט דאָס אויך ניט דורכגעלאָזן.

עס קומט אויס, אַז די „חסידישע צענזור“ אין סודילקאָו האָט עקסיסטירט נאָר אין דער פאַנטאַזיע פון דעם אַנאַנימען משכיל. אָגב ווייזט זײַן קאַרעספּאָנדענץ, אַז ער האָט געהאַט אַ שוואַכע השגה פון

דעם וואָס עס טוט זיך אין רוסלאַנד. אין יאָר 1843 ווייזט ער אַרויס אַ שטאַרקע שימחה פון דעם שליסן די „חסידישע“ דרוקערייען, אין דער צייט, ווען די משפּילים אין רוסלאַנד גופא האָבן שוין שטאַרק חרטה געהאַט, וואָס זיי האָבן מיטגעהאַלפּן דערצו. צווישן די געשלאָסענע דרוקערייען רעכנט ער אויס אַ דרוקעריי אין בריסק, וואָס דאָס איז גאָר אַן אויסגעטראַכטע זאַך, אַדער דרוקערייען וואָס זיינען שוין געווען געשלאָסן מיט לאַנגע יאָרן פריער, נאָך איידער די גזרה איז אַרויס.⁷⁸

,

די איינציקע אמתע חסידישע דרוקעריי, וואָס זי איז טאַקע געגרינדעט געוואָרן ספעציעל פון חסידים לשמו ולשמה, צוליב דרוקן חסידישע ספרים, איז געווען די דרוקעריי אין בראַצלאַוו. ר' נתן, ר' נחמן בראַצלאַווערס געטרעיער תלמיד, האָט זי איינגעאַרדנט ביי זיך אין הויז אין בראַצלאַוו ספעציעל אויף צו דרוקן ר' נחמנס ספרים.⁷⁹ די דאָזיקע דרוקעריי האָט עקסיסטירט פינף יאָר און האָט אָפּגעדרוקט 7-8 ספרים, אַלע ר' נחמנס. אָבער גראַד די דאָזיקע דרוקעריי איז ניט דערמאַנט מיט קיין איין וואָרט אין פרידבערגס תולדות הדפוס העברי 1907.

. . .

וואָס שייך די דרוקערייען אין ליטע קען מען יוצא זיין מיט עטלעכע ווערטער. די דאָזיקע דרוקערייען זיינען געווען מתנגדישע. זיי האָבן אָבער ניט געהאַט קיין אַקטיוון אַנטיחסידישן כאַרקטער, נאָר אַ פאַסיוון: קיין חסידישע ספרים האָט מען דאַרטן ניט געקענט דרוקן (ביז דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, ווען ווילנע האָט שוין אויך אָנגעהויבן דרוקן חסידישע ספרים), מען האָט אָבער אויך ניט געדרוקט קיין אָפענע פאַלעמיש-אַנטיחסידישע ספרים.⁸⁰ לויט פּנחס קאַנס אויפֿפאַרשונגען⁸¹ זיינען גאָר די דרוקערייען אין האַראַדנע און

(78) זען די הוספה 3 צום סוף פונעם אַרטיקל.

(79) זען זיין ספר ימי מהר"ת. וואו ער באשרייבט די צרות וואָס ער האָט געהאַט אויסצושטיין איבער דער דרוקעריי. באַריכות וועגן דער דאָזיקער דרוקעריי זען: א. יערי, הדפוס העברי בברסלב, קרית ספר, יג, ז' 528.

(80) די אַנטיחסידישע ספרים פון 1798 זיינען געדרוקט אין אַ קריסטליכער דרוקעריי אין וואַרשע. (זע מיין אַרטיקל, הדפוס העברי בּוואַרשאַ אהל רחיל חלק ראשון ע' 203 אין העברייאיש).

(81) פּנחס קאַנס, די התחלה פון יידישן דרוקוועזן און די ערשטע יידישע זעצער אין

ווילנע לכתחילה געגרינדעט געוואָרן פון קריסטן און לאַנגע יאָרן זײַנען ייִדן נאָר געווען פאַרלעגערס וואָס האָבן אָפּגעגעבן דרוקן ייִדישע ספרים אין די קריסטלעכע דרוקערייען.

וואָס נוגע די ייִדישע דרוקערייען אין ביאָליסטאָק און מינסק זײַנען זיי געווען פון אַ קליינעם פאַרנעם און האָבן געהאַט אַ קנאַפּע ווירקונג אויפן ייִדישן דרוקוועזן אין ליטע.

הוספות

I

טאַפּעלע הסכמות

אויף דעם קבלה-ספר ארבע מאות שקל כסף. געדרוקט אין קאַריץ תקס"ד, האָבן געגעבן הסכמות ס"י ר' חיים וואַלאַזשינער ס"י ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער. עס איז אַבער טשיקאווע, אַז אויף די עקזעמפלאַרן, וואו עס איז געדרוקט ר' לוי יצחק הסכמה, איז ניטאָ ר' חיים וואַלאַזשינערס און פאַרקערט. ה' יצחק ריבקינד איז מיט דער מיינונג (ספר הובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מאַרכס, נ"י, תשג, ז' 31), אַז דאָס איז געטאָן געוואָרן ספּעציעל צוליב חסידים און מתנגדים, ד"ה, אַז אין מתנגדישע געגענטן האָט מען פאַרקויפט די עקזעמפלאַרן מיט ר' חיים וואַלאַזשינערס הסכמה און אין חסידישע געגנטן האָט מען פאַר-קויפט די עקזעמפלאַרן מיט ר' לוי יצחק באַרדיטשעווערס הסכמה. איך גלייב אַבער ניט, אַז דאָס זאָל זײַן ריכטיק, וואָרעם מה נשתנה? וואָס עפעס דווקא דער ספר? עס זײַנען דאָ נאָך ספרים, וואו זייערע ביידנס הסכמות זײַנען געדרוקט צוזאַמען, ווי למשל דער ספר חולדות אדם וחווה, געדרוקט אין קאַפּוסט תקסח, א"אנד. און ווידער וואָס האָט מען דאָ פאַרדינט? אַנשטאַט ר' לוי יצחק הסכמה פיגורירט אַ הסכמה פון דעם קאַריצער רב, אויך אַ חסיד. וואַלט דאָך שוין, פון פראַקטישן שטאַנדפונקט, געלוינט בעסער איבערצולאָזן די הסכמה פון ר' לוי יצחק, וועלכער איז געווען מער אויטאָריטעט ווי דער קאַריצער רב. דאָ מוז זײַן עפעס אַן אַנדער סיבה. אַן ענלעכע פאַל איז דאָ אין דעם ספר

גראַדנע און ווילנע, יובל-בוך פון פראַפ' פאַראייין פון דרוקער-אַרבעטער אין ווילנע, 1936.
אַריס אויך אַ ספּאַראַטער אַפּדרוק.

אהלי יהודה, געדרוקט אין יעסניץ 1719, וואס אין פארשיידענע עקזעמפלארן זינע זינען געדרוקט פארשיידענע הסכמות. דארטן איז דאס געטאן געווארן צוליב פארשפארן דרוק-הוצאות; זעו אין דעם ספר די ספעציעלע מעלדונג וועגן דעם.

זע איצטער מיין העברעאישן ארטיקל „דפוסי קארעץ“ פרק ג. אין ערשטן חלק ע' 119.

II

וועגן דער באציאונג פון משכילים צו קבלה

לויט צינבערגן איז יצחק סאטאנאוו פערזענלעך טאקע געווען פריינדלעך צו קבלה און האט געהאלטן, אז זי קען זיך איינלעבן מיט „חקירה“ (געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי י"ד), באנד 7, ערשטער בוך, ז' 224 — 231), אבער עס בלייבט א קוריאז, וואס א משכיל א גדול האט אפגעדרוקט צוויי קבלה-ספרים, איינעם פון זיי, דעם עץ חיים, האט אגב שפעטער א צווייטער משכיל, יוסף פערל, גאר אריינגעשטעלט אין דער רשימה פון די ספרים וועלכע מען דארף פארבאטן צו דרוקן, וואס ער האט צוגעשטעלט צום גאליצישן גובערנאטאר (זעו מאהלער, דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע, ניו-יארק, יווא, 1942, ז' 147). ווען מיר לייענען אבער סאטאנאווס כאראקטעריסטיק ביי ד"ר קלויזנערן (זעו הערה 31) איז דער וואונדער ניט אזוי גרויס.

ביי די משכילים, הגם זיי האבן געקעמפט אויך קעגן קבלה, איז די באציאונג צו קבלה בכלל געווען א מילדערע ווי צו חסידות. אזוי זעען מיר, אז יוסף פערל אין מנלה טמירין ברענגט אפשפעטנדיקע ציטאטן נאך פון חסידישע ספרים, הגם פון דעם סארט ליצנות האט ער געקענט געפינען א היפשע צאל ציטאטן אויך אין קבלה-ספרים. אויך, ווי שוין אויבן געזאגט, האט ער אין דער טארנאפאלער דרוקעריי ניט געלאזט דרוקן קיין חסידישע ספרים, און א קבלה-ספר האט ער פון דעסט וועגן געלאזט אפדרוקן. אין זיין מסירה צום גאליצישן גובערנאטאר האט ער צוגעשטעלט א רשימה פון 14 חסידישע ספרים וועלכע מען דארף פארבאטן, און צווישן זיי האט ער אריינגעשטעלט נאך 2 קבלה-ספרים (מאהלער, דצ"ו). דאס לאזט זיך אפשר דערקלערן מיט דעם, וואס קבלה, הגם זי איז געווען הונדערטער יארן שטארק פארשפרייט, איז זי דאך געווען צוטריטלעך נאך צו יחידים; די מאסע האט ניט געהאט קיין

צוטריט צו קבלה (סיידן נאָר דורך די תפילות אָדער קמיעות אד"גל), אזוי ווי זי האָט ניט געהאַט קיין צוטריט צו לומדות. חסידות אָבער איז געוואָרן אַ מאַסן-באוועגונג וואָס האָט געשטערט דאָס אַרײַנדרינגען פון דער השפלה אין די מאַסן, און דערפון — דער גרויסער האָס צו חסידות. איבעריקנס האָט דאָך סאַטאַנאוּ געהאַט דערבײַ, לויט פרידבערג, גוטע כוונות, פאַר דעם רווח פון די קבלה-ספרים האָט ער דאָך אָפּגעדרוקט זײַנע השפלה-חיבורים און אזוי אַרום איז זײַן משפּילישער געוויסן מסתמא רואיק געווען: ער אליין שרײַבט אָבער, אַז ער האָט דאָס געטאַן „לזכות את הרבים!“ אַן ענלעכן פאַל האָבן מיר אין אַ שפּעטערער עפאַכע, ווען דער אַסימילאַטאָר אַרגעלבראַנד, אַ דרוקער און פאַרלעגער אין וואַרשע, האָט געדרוקט דעם שײַס און פון דעם רווח געדעקט דעם היזק וואָס ער האָט געהאַט פון אַרויסגעבן אַ פּוילישע ענציקלאָפּעדיע (זען י. שאַצקי, ״דישע בילדונגס־פּאַליטיק אין פּוילן, נײַ־יאָרק, ״וואָ, 1943, ז' 130).

III

סודילקאָוו און די רוסישע צענוור

די סודילקאָווער דרוקערײַען זײַנען אין צענוור-ענינים געווען אונטערגעוואָרפן דעם ווילנער צענוור-קאַמיטעט. אויף די צענוור-דערלויבענישן וועלכע מען פלעגט געוויינטלעך דרוקן אויף דער צווייטער זײַט פון די שער-בלעטלעך, פלעגט זיך אין יענע יאָרן אונטערשרײַבן לעוו באַראָוסקי, אַ פּראָפּעסאָר אין ווילנער אוניווערסיטעט, אַ קריסט. ער האָט אָבער קיין העברעאיש ניט געקענט, און זײַן אונטערשריפט איז געווען בלויז פאַרמעל. דער פאַקטישער צענזאָר אויף ״דישע ספרים איז געווען דער באַוואוסטער משפּיל טוגענדהאַלד (זען ״וואָ־בלעטער, vi (1934), ז' 167). אויב חסידים האָבן ניט געקענט האָבן קיין אידעאָלאָגישע מאַטיוון אַרויסצואוואָרפן די באַרימטע תשובה וועגן די קאַראַימער, האָט דאָס אָבער דער משפּיל טוגענדהאַלד יאָ געקענט האָבן, וואָרעם וואָס דען האָבן די משפּילים געפּריידיקט יענע יאָרן, אויב ניט דאָס אַוועקוואָרפן דעם תלמוד און אומקערן זיך צום תנך ? אזוי אַרום האָט געקענט זײַן אַן אידעאָלאָגישע נאַענטקײַט צווישן די משפּילים און די קאַראַימער. דער משכּילישער

ראציאנאליזם האט אויך ניט געקענט באנעמען אזא זאך ווי שו"ת מן השמים, און זייער הורא-פאטריאטיזם האט געקענט צושטעלן דעם ווארט „הנוצרים“ צום רדב"ז „הישמעאלים“.

וועגן דעם הורא-פאטריאטיזם פון משפילישן צענזאר זען י. צינבערג, „די צארישע צענזור און די בבא-מעשה“, יוואַבלעטער, iv, ז' 188.

וועגן טוגענדעהאלדן ווייסן מיר, אז ער האט אויך ניט געשוונט זינען אייגענע חברים משפילים, קלאגט זיך טאקע אויף אים מרדכי אהרן גינצבורג, אז „... כבוד ידידנו הרב הצענזאר בבקורתו הקשה מרפה את ידי... פסל דברים אשר לא מצא כל מחמיר בהם שמץ פסול...“ דבר, 2, ווארשע, 1883, ז' 83.

איך וויל אבער ניט באשולדיקן קיינעם אן געהעריקע דערווייזן, און אין שייכות מיט אונדזער ענין איז גענוג, אז טוגענדעהאלד האט דאס אלץ געטאן ווי אז אפיציעלער צענזאר, ניט שטיצנדיק זיך דערבן אויף זיין משפילישער אידעאלאגיע.

עס זיינען שוין געדרוקט א סך קוריאזן פון ניקאלי דעם ערשטנס צענזור. וויל איך דא דערציילן עפעס וואס איך האב געהערט אין יאר 1926 אין לענינגראד פון דעם פארשטארבענעם בארימטן ביבליאגראף שמואל ווינער (איך געדענק אבער ניט, צי ער האט דאס דערציילט ווי א פאקט אדער אפשר ווי אז אנעקדאט). נאכן פוילישן אויפשטאנד האט די רוסישע רעגירונג צוגענומען ביי פוילן דאס רעכט צו האבן איר אייגענע וואלוטע. אין יענעם יאר האט מען געדרוקט אין פוילן א הגדה של פסח, האט דער צענזאר ארויסגעווארפן דעם חד גדיא, ווייל עס שטייט דארט „זבין אבא בתרי זוזי“, און ווז טייטשט מען דאך, גילדן, איז עס דאך פוילישע וואלוטע.

באמערקונג פון מחבר דעם ארטיקל האב איך געשריבן אין 1943. וועגן ר' משה שפיראס דרוקעריי (ז' 77) וואו עס ווערט געזאגט, אז שפיראס דרוק איז שוין הדפוס העברי בפולניא. ז' 77, וואו עס ווערט געזאגט, אז שפיראס דרוק איז שוין געווען די צווייטע אין סלאוויטע און איז געעפנט געווארן אין תקס"ח. פון מאטעריאלן וואס זיינען מיר לעצטנס אויסגעקומען צו זען קומט אויס, אז שפיראס דרוק האט זיך געעפנט מיט א 16 יאר פריער און איז געווען די ערשטע אין סלאוויטע. עס איז דעריבער מיגלעך, אז די עטלעכע חסידישע ספרים וואס זיינען געדרוקט געווארן אין סלאוויטע און דעם נאמען פון דרוקער זיינען טאקע געדרוקט געווארן ביי שפיראן. פאר אונדזער ענין איז עס אבער ניט וויכטיק, ווייל עס האנדלט זיך אין גאנצן וועגן א פינף ספרים (גענויער וועגן דעם זען מיין העברייאישן נאטיץ, „הדפוס העברי בסלאוויטא“, אהל רח"ל ז. 199).

משניות

תלק ראשון

ורעים מועד נשים
עם פירוש קב ונקי

אמר יאמר עליו כי הוא זה המועד המסויה
התחרוטה בחלתו ולתקל על הקרה
הדפסורה בכרך קטן ככתוהו להיוה חזו
בגוהו וננהו ונהויות ונייר ודיו ביותר
כהוס להעתירו על פעתו ולבוקל וחנה
חבל כינועיות חקצו אל קתו : האר כל
רוחה יחלה פי חלתו :

באוסטרהא

תחת ממשלת אדונינו הקיסר
האדיר המסיד
ליוכס פריבוטליווי דר:אוויכס וויליק
האסידר התשתיטר אלעקסנדר
פאוולוויטש בעתיש הערויעס
ליוכס רהבסיו:האב דהר
ליוכס חילעכעוועי ירוס קנדר
על ידו המדפים הרבנו כהודר
שמואל במהדיר ישבר
בעד הלוי

בשנת תקס"ה לפ"ק

ל' תמוז ה'תשנ"ב

ספר

משל הקדמוני

דאש ספרעלט פון פון סיידי אסויק ע"ה אמן שם שפרט 17 ריון ספר פירן י אמן אמן
שפרט שם דארך וייחגן 18ן שחלין בני מיטן :

אין ספר איב ספר (אויפן אבתיאל האלן אפון השאש תרכעים) דס איינט הסית אפרט
אונד חלצה פון פון בהמת אונד חיות , און פון רוח פייג אפס אינטרן היאל טוסט ד
און מלין ריכט דר ויש דס ספר וייאגע בוד , קפן ניך ארויס נמאן פון דעם ימסות יאסויס , פון רבני
רביה אפון אונד דרד ארץ , אונד אפס חמבון חן פון הסית מינ וייטין , אונד אפס אפאין פון אטל און

נדפס

באוסטרהא

לפי

אשר י אמר משכ הקדמוני

כשנ

ל' תמוז ה'תשנ"ב

ספר

מעבר יבק

שיר יב שאן ווער באמאדאד אדריסא תקנול אלוי רוב גדול מיכיר אדך
 כרכיה געזירד **משה ממדינה** זעליג : דארט בינד אדך
 זינדי בארס
 מ'ו עבר מלא כנה וזיאל תינד עטש לעש : והלך אהו ל' חלקים : ת'מר מ'
ששתי צדק : חלמי ב' : מאדג' **ששתי רעות**
 והלרון כפי
עין הקמרת : וכו' כל... מיני דרושיכ : חלק מ' כדו' **פשיב הקמרת**
 חלק ב' **קרבו תענית** : זגל ג'
צנת אהרן : ובלהונק יטש סדיס **מסקי**
 אדך **אמר נועם** : דערין נעימים ונחמדיס : וכלאש כסר כל **עמד** מיני
 דברים : גענועים לערין תעשה אדך כל **כתב אתה רבדים** חזקיקים
 נחמדות טהורה ללש :

והוא נחמדות רוב החכמה כח רוב העלות של המדי הכבוד הוא : שיש הקדו ארבעים
 (למש פקס דערין וזלי יקן בחוכמה : אפרין מעטש כלאם וילא כלאם :
 וזירק מן היס מיט אנה של הרב אהרן כולל אלו : וזירק חודש תלל : ק'ס סבי
 עתה עתה לברי קשר תהי בנהו : ויקראו אשה ורוב : כל זה לא ידענה : וכל איות
 חל ונקוד : וזג פלש : כל אמותש (אבות סדיס) לו כדו אמתש (אמר) וזלי דו
 כ' כ' סדיס יקן : לקד : ככדן וכלאמן :

איסטרהא

כתנות אור

ודוא ספר

עין יעקב

אגור בין אמרים מש"ם ומדרשים מפורשים
חיבר אותם אחד אל אחד החכם השלם
אשר צדיק המים רבי יעקב בר שלמה ז"ל חביב הנצב"ה
עם כל פירש"י .

באחיות גדולה אשר היא יפה לזקנים ועם נערים ונשים
יפה אשר ערוך לא היה לעולמים אשר טיובם חמזים
מיסים : ובזכות זה נזכה לעלות לנין ברנה ז"ל

פסק השון

ארכיונו הקיסר
חיטליוש דערז
דיר אימפראטור
פאודויטש
אויסע ראסיסקי
חילטשטיוויטש
כ"ט

חת מחלמ
אויס' כיום
חס חלוקי האם
אכסנדר
ס'ט דערזויטש
ס' דאלר אויכט
ז"ה .

באמשרדם

לפ"ק

היא יעקב

בגת

ירושלמי מסכת זמא

ישה כן עליי הכתוב אומר פדה נפשו מעבוד בשחת
זנו' ואין מיית צריך למיזל ומפייסי' על קבדיה ומימר
ליה סרחת עלך א"ר ייסא בשאר בל העביות אבל
במוציא שם רע על חברו אין לו מחילה עולמית •

גריק הירושלמי ממסכת יומא

מיוח כו' • יפסה שרה שלי' אסיס וילך על קברו לפיוסו ויאר
מטאחי לה' ולכלומי זה שפצעתי בנוס ישיבו לו מחיר לך
מחול לך :

בעזרת נקרא ראש וראשון • שומע קול רחשון •
וינצריט כאישון • נשלם חלק ראשון

~~הנה נאמר כי יתקב והס"י יחן שאזכה לגמור עד גמירא חסן :~~

אודה ה' בכל לבב אהר זכיתי לעסוק בתלמידי שמים באחוס
בסידור האיתיות ומנרך אזי על המגמר על חלק ראשון
עין יעקב והס"י יזכה אחי להשלים אצריחו כדאיתו חסן :
הקטן נתן בהמסח מוהרר **זאב וואלף** ז"ל מק"ק פולגא
ולע"ע שוסק בק"ק **באהסלוב :**

וגם אזי באחי בהלל ותודות לברך אח' ה' אהר זכי אחי להיוח
מסייע בדבר מליה ולעסוק במחכש הרפוש ולגמור חלק ראשון
עין יעקב והס"י יחן שאזכה לגמור שאר החלקים : בלום **ישראל**
במוהרר **אברהם** סג"ל מק"ק פולגא כ"ח ולע"ע
בקה"ק באהסלוב :

ואם שנו שלש גס אזי ה"עני' באחי לברך ברכת הודא' על אהר זכית
להיוח מסייע במלכה במלאכת הקודש בלימנה בסידור אצריחו
ולגמור חלק ראשון עין יעקב והס"י יחן שאזכה לגמור עד גמירא חסן :
בלום מסחן **רוב בער** בהמנו' **ירושע** ז"ל מק"ק פולגא
כ"ח ולע"ע עחה פוסק **בקה"ק באהסלוב :**

ספר

החזון

להנשר הגדול הרב והראש לכל הפוסקים ה"ה

מורינו ורבינו מו"ה יעקב לנדא

בעה"מ ס' האמור והמונה עליו ס' המראה

שחיבר בהט"ס הל"ס והמזכה מו"ה בצלאל

בברב ע"ה יוסף יונל ונלה"ה

וגם עשה המסבר האקת לס' החזון הנ"ל כאשר

פניכם תמונה משרים .

ותועלת הספר' יבואר בהקדמת ספר העדוה

שנת פתחון קעזמ"ט ותר"ה בלוחות חרקים לפ"ק

שערי זמרה הארוך

אִתְּךָ חיצר הרב המדקדק הגדול המפורסם דבורו מוה' שלמה **זלביץ** העניח כ"ץ ז"ל אשר כבר נתפרסם
 ז. יזו בחיצוריו אשר חיצורו בספר בנין שלמה ויסוד
 הניקוד ולוהר החיצה ומקורו עכביש ואחריו הכבד
 זעה שער' בבנין ח. מחו צדרי שאין להם שיעור זולתו
 מתן בספר הזה טעמו' לבצח מלעיל כו' ומחמת שלא
 מלא אחד בעיר כו' כי כבר ספו תמו מן בלאו"ת וחף
 מנחנו דפסנו אותי ע"י ספר כ"י ואחר כלות הדפוס
 אפטר מלאנו דחתי לידיו הספר הזה הנדפס זה מ"ד
 ש. צפונדא והתחלנו להגיה אס נמלא דבריהם
 זויס והנה גם בו ענה קמשויס והי' לנו הלילה
 שמר יבו' עד אשר צעו"ה בררנו אותה ונחידדו קודם
 י. וכתבנו"כ לוח הטעות מע"ל ועתה הדור אהם ראו
 ל. תחושו למיניכס ועושו וחשו לקנות הספר הזה מעט
 מות ורב באיכות אשר לא היו במלאה במדינתנו עד
 הנה ובחרייחא עדיפא מקמייתא ;
יבא לבית הדפוס ע"י הרבני מוה' **שלום** זהרב
 מוה' **יעקב** זלנה"ה לורי' מילודי ק"ק ווילנא
 מתושבי ק"ק בראד וכעת מתגורר בק"ק זאבלודאווי .

נדפס פה ק"ק ביאליסטאק

בית ודפוס החדש של הרבני הנגיד מוה' **אהרן** הלוי

Printed in Pal... ישי הורוויץ כ"י .

צעת תקס"ו לס"ק :

ספר

אסיפת גאונים

הוא חבור נפלא · הפלא ופלא · נחמד להשכיל · והואוה לעינים · פילפולא חריפתא ·

מגאוני קדמאי : ומשפט הספר ומהומי ומיעלותיו מהם רבים · והולאות הדפוס מרובים · אזי חביבה על פתח השער · צרי ה · עתיק השני אשר צו הכל יחזמר : ז"ל ·

הא לכם זרע קודם דבר חדש · אשר לא הי' · עולמים · ימים עתיקים היו ספון ועמון חמדה גנוזה בגניו ברומים · מן רבותי הקיימים מן הגדול חור הגאונים זקני הגאון מוה' יושע הטל ז"ל מקראתא הנקרא רבי ר' העטיל · ומרבי הגדול האור הגנוח הגאון מוה' משה ז"ל ·

מוזכרת בעל המחז' ספר חזקת מח קק על ח"ה · אשר שני לנתיות הזהב האלה היו מתינים אגרותיהם זה לזה דרך שאלה ומשובה בפלסטיים עליינים · גם עוד סלף לים משארי גאוני זמנם אח כל חסלם אשר שאלו מהם והיו להם לזכרון גם דיני תפ סז לחיבור עיינו בעל הסמ"ע ז"ל · אשר נ"כ לא שזפתם עין גם כמה דרושים נחמדים מה · חון הרמ חי בעל פנים אחרות ז"ל זת כז אלה חיצו יחדיו יהיו חמים · והחזיבור הזה אש קצן היא בעיני יחס ספשי ישראל הוא · כן עומס מעט דבש הלא יערב ככל מיני מטעמים · כל זה היה ספון ועמון חמש אהלם עש ישלט בהם קב · והיו מעותק ס"ע איש המ זכר גם ה החיבור חבל היעתיק הרחשון לא העתיקם בנירירי וטעה בחיזה דברים ובליון הסמנים מחו"מ ודעי הס"ס המוצאים בזה החיבור גם העתק זוחס כלא על הסדר עד שקמתי חני הלעיר זעירא דמן חזרוח חרי' ליב בן כבוד · דיני חני מורי ורבי הגאון החמיתי עשרת תשאלת ישראל ·

המפורס · בדורו מוה' מרדכי סג"ל אצ"ר דק"ק סיקאן וע"א והעתיקתו על הסדר ועשיתי לו סמניות כיר ה' הכונת עלו ועשיתי הכרך הכורח הזה יפ לו מעינותיהם ח זה ועליהם לא יבול והי' עליהם נחופה דכריהם כחליו אש גחלי לחמים · ומסרתי איתו ליר ידידי הרבני המופלג השכון החכם השלם מוה' חברהם צמה' ליר משאקליב להוליחו לאור הדינים על הולאות שלו לזכות נשמות הגדויקים השלימים · וזכות הגדויקים יעמיד לנו ולזרענו עד עולם · שלא ימוש התורה מפניו ומפי זרעינו עד עולם · ובימינו יושע יה דא וישראל והוא ית' המקומי יפן ברחמים · ויקבן פזריוני מבין העמים · וישכון כבוד ה' במקום אשר הי' גם אהלו בחמילה כימי קדם הוא ישכון מרומים · חמני ·

נדרים פה

שנת חתן חמתי ליעקבי חסד לאברהם ש"ק

צבית וצדפוס הרבני הנגיד המארכוס מיה' אהרן הלוי הורוויץ ל"י :

על ידי התחמלות והתפעלות אשר חן לכסף מוכן ; נהליא לאור הספר הזה ה"ס הרבני המופלג השכון מוה' **אברהם משאקליב** ל"י · והוסיף עוד חיזה חידושים מהנחון בעל שער אש"ים ביאורים עכ רבני התו' אשר לייחו ב"י קמתי דק יחי · והוגה בעיון נמ"ץ על ידי הרבני מוה"ר הנ"ל כאשר עיניכם תחזה משקים :

ספר

אסיפת נאונים

הוא חבור נפלא · הפלא ופלא · נחמד להשכיל · וחאוה לעינים · פילפולא חריפהא ·

מנאוני קדמאי : ומעטס הספר ומהותו ותועלתיו מהם רבים · והולאח הדפוס מרובים ·
 חיו אביא על פתח השער דברי המעתיק השני אשר בו הכל יחברת ז"ל ·

הא לכם זרע קודש דבר חדש · אשר ליה ה' לעולמים · הרגלים עתיקים היו ספון וסמון תמדה
 גטוזה בנתיב ברומים · מן רבותיו הקדמונים מרובו הגדול נור הנאוניס · וקני הגאון מזה
 יושע העטל ז"ל מקראתא הקבאל רבי ר' העשיל · ומרבינו הגדול מאור הגולה בגאון מזה' משה ז"ל ·
 מוילנא בעל המחב' ספר חתקא מח קק על א"ה · אשר שני נכתובת הזהב האלה היו מרבים אגרותיהם
 זה לזה דרך שאנה ומשונה בעלפולים עליינים · גם עוד פלפולים משארי גאיני זמנם אח כל חפסם
 אשר שגלו מהם והיו להם למשיב גם דיני חסידים למאור עיניו בעל הסמ"ע ז"ל אשר נ"כ לא שזפתם
 עין גם כמה דבשים נחמדים מה' און האמו חי בעל פנים מאירות ז' לא אח כל אלה חזכרו יחדיו יהיו
 חמים · והחיבור תוח אח קמן הוא בעיניכם ראש שפטי ישראל הוא · כי שפתם מעט דש הלוא יערב
 ככל מוני מעמשים · כל זה היה ספון וסמון וחס אכלם עש יסלט בהם רקב · והיו מעתיקים ע"י אים
 המחבר גם; החיבור חבל המעתיק הראשון לא העתיקם בניכור וטעה באיזה דברים ובליון הסמנים
 מחו"מ ודפי ה"ס המוצאים זה החיבור גם העתיק אותם שלא על הסדר עד שקמחי אני הגעור
 זעירא דמן תכריא ארי' ליב בן כבוד ידיו אני מורי וכני הגאון האמיתי עטרת תפארת ישראל ·
 המפורסם בדורו מזה' מרדכי סב"ל אב"ד דק"ק טיקשין יע"א והעתיקתיו על הסדר ועשיתי לו סמניות
 כיד ה' הטובה עלו ועשיתי הכרך הנרחא הזה ישילו מעיינותיהם חלה ועליהם לא יבול וה' עליהם
 לתרופה דביהם בגללי אש בגללי חמשים · ומסרתו אותו ליד ידיו הרבני המופלג הטון
 החכם השלם מזה' אברהם בנה' דוד מסאקליב להוליו לאור הדפוס על הולאות שלו לזכות נשמות
 הלידיקים השלימים · וזכות הלידיקים יעמד לנו ולורעינו עד עולם · שלא ימוש החורה מפינו ומפי
 זרעינו עד עלינם · ובנינו יוושעיה דא ישראל והוא ית' ממקומו יפן ברחמים · ויקבן סוירנו מבין
 טעמים · וישכון כבוד ה' במקום אשר ה' שם אהלו בחילה כיוי קדם הוא ישכון מרומים · אמן ·

נדפס פה

ביאליסטאק

שנת הקס"ו לפ"ק

בית ודפוס הרבני הנגיד המפורסם מזה' **אהרן הלוי הורוויץ** ז"ל :

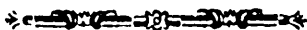
על ידי התמנות והתפעלות אשר נתן לכסף חולת · להוליו לאור הספר הזה ה"ס הרבני
 המופלג הטון מזה' **אברהם מסאקלוב** ז"ל · והסיק עוד איזה סודשים
 מהגאון בעל שער אפרים ביאורים ענ דברי החי' אשר לווחו בי' קמחי דקתילי · והנה בעין
 מנרן על ידי הרבני מוה"ר הל"ל כאשר עיניכם חתונה משרים :

סדר

המש מנילוח

נאה ויפה ומהודרת . אשר לא כדפס כזה מעולם . ועשינו זיח שהדפסנו אותו בין כל שורה ושורה הפירוש מהשורה שמחמי' בלשון אשכנז למען יוכל כל איש להבין מה שהוא אומר . ועשינו אותו בכרך קטן . למען יוכל כל איש לשאת אותו תמיד אצלו כי הוא כלרך בכל ערב שבת לומר שיר השירים . ובכל הימים הנלדכים לומר איזה מגילה . לכן אל תחוסו על כספיכם וקנו למלאות כלון קויכם :

נרפם

פה ק"ק ביאליסטק

בבית ובדפוס הרבני הנגיד מוה' **אהרן הלוי** הוורוויץ :
לפנים שיר השירים אשר למלמה לפ"ק

מנילח אסחר ט

מין דרױלענדן אױדען הונט דאס עין האט ענגלייט דױס בױ
 בשׁלושה עשר יום בו אשר הגיע דבר
 פון דען אױך סױ וױן נירױסל אױסערן יאָרן פון דען טאָג דױס
 המלך ודרתו להעשות ביום אשר
 יום המבן ניהמלט דױס פױנד פון די יהודים אױן גױטלױטן און יום
 שברו איבי היהודים לשלוש בהם
 סױ עס מױן ווױלדקעט גױסמאָר דױס יאָרן גױטלױטן דױס יהודים
 ונהפוך הוא אשר ישלחו היהודים
 יום פון מױן פױנד יום וױן זענען דער פארט ופאלט דױס יהודים
 המה בשנאיהם: גנקלו היהודים
 מױן מױן טעגן מױן מױן לענדל פון דען אױך געױס
 בעריהם בכל מדינות המלך אשר
 אױסערן דױס מױן אױן דױס געױסן מױן בױן אױן אױן אױן
 לשלח יד במבקשיהם ואיש
 המן וױך נױט געױסן פון וױסן מױן אױסערן געױסן
 לא עמד בפניהם כי נפל פחדם
 מױן מױן פארן סױ מױן הפּרױן פון דױס אױסערן
 על כל העמים: גוכל שרי המדינות
 סױ דױס העלױטן אױן דױס געױסן אױן דױס טױן דױס ווױסן
 והאחד רבנים והפחות עשי המלאכה
 דױס אױסערן ווױסן דױס ווױסן דױס ווױסן דױס ווױסן דױס
 אשר למלך מנשאים את היהודים כי
 פס מױן געױסן דױס אױסערן פון ארדױס מױן יום דען
 נפל פחד מרדבי עליהם: דױס
 גדול

מגילה אפטר מ פה

עב וואר גימלספארט ארדלי מין הויז בוי אלף און זיין הערונג
גדול מרדכי בבית המקד ושמעו

וואר גין מין אלף לעבר דען דער און ארדכי
הולך בכל המדינות כי האיש מרדכי

ער וואר גין און גימלספארט
הולך וגדול: ה (מליט אער און אער)

און זיס העכט גיט למין דים יהודים מאלף איז די סייד
ויכו דיהודים בכל איביהם

איט דען טאק פון טווערט און דר סאמאנט און פאר לינג
מפרת חרב וחרג ואבון

און זיס העכט גיט מן איז סייד מן איז מליט און זיס טווערט
ויעשו בשנאיהם פרזונם יובטוישין

די הויב טאט זיס העכט דער טאגין דים יהודים
הבירה וחרגו דיהודים

און איזן זר לרען סיגן הוכרעט און
ואבד חמש מאות איש:

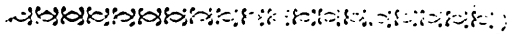
און פרטנדלע און דלפון
ואת פרשנדקא ואת דלפון

און אספתא און פוהקא
ואת אספתא ואת פוהקא

און אדקיא און ארדקא
ואת אדקיא ואת ארדקא:

און פראטתא און ארדיסי
ואת פראטתא ואת ארדיסי

ואת

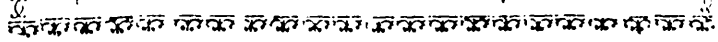
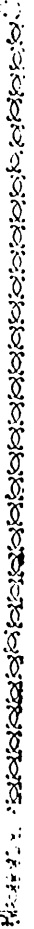
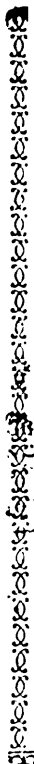
ספר

טהרת הקודש

ראו זה דבר חדש שלא היה לעולם! על פי אדם אחד נאמרו הלא היה קודם
 וישרים עשייתם על זקנים וישרים ועל נערים והם על אסרני וישרי
 חמולא דברים קלים והמורים נגלים וישרים דברים כנגלה להמין עי ויביתים ומי
 ובפניתי להשומדיו בסוד המורהים באיזה ח גדולות יותר משאר אנשי זנים כי יוסף דעת יוסף
 ומאוב עליכם רלו הדבריו ויחלק זה הספר נקשה סדרי סדר יו"ס וסדר גי"כ הושר הנהג"ח בית
 הכנסת וסדר גש"א וחמ"ן וסדר שבתות ויח"כ טובים; וסדר הנקבות בני אד"ס הנה כגולל
 הדבה דברי בחובות וישרים וישי האדם ויהיה כאלו עניכם יאש וישרים להוד דורים
 והעיקר הודיו גם פ"י ושה ישודר לב זקנים ונערים ע"כ האלו האחרים הנאמרים באלה הדברים
 דברי יושר והוקבה כמו שיהי ויח"כ נערים ופ"י רביע חשה ע"ה לאין ביתו נאמרים
 וכל יורים ורוב עליו להיות בהם מהרים וכמו כן לכניסו וכו' בעני עד דרי דרי א"ח ושוד לכל
 ופירוש גם בסו"גים ונדרים ובהחוק ונדרים • מש חכמי הקדמונים אגמי הניבונים • כי חרה
 שכתבו וחורה שבעל מה נאט בסני הבורס • ואין ליתן ריוח בין הדברים והמקשרים כאשר
 משהם הדרקים והקדמים וורים כי רחמנא לילל משחמיהם שאין ישרים • ולכן אט
 מהוויים בני האמונים בת"שכ • ובחמוד חבדי שחקבל לחשה בשני ולאבותיו
 ולכניס דרות אררי הבאים אחריו עד סוף כל המחורים ואוני בוכי זה מזה כי לנו להיות
 בביאת גואלנו בליל שיתורים בחרה ביומו כרעין האל החבולל בכל מיני חירות • ועלה
 לנו ס"ח לטובת נשלמות וירש לנו שיה"ז ויה"ב בשליחות • ויבוא לנו משה
 כן דוד גואלנו ויחמ"ן כל קושיה ואבטיח
 ועלה לנו מחימות ביהרה
 בינוט חמ"ן :

נרפס ב בליזורקע

החת חמשת אהוננו בקסר האריר חסדי אויסע פריסאעטעלויש וועליק האסארד
 אינשיטראטער **אלקסנדר פאוולאוויץ** הוא החושל בכל חדיטת
 רוסיא ועוד ועוד
 בדפוס המשונח של התרומי מוהרר מרדכי כמודרד שניואל יצו
 מהעובון של הכנות מרורד משה מדפים ממנקאויין
 בשנת תקס"ז יוס גימלא עהוכפל בו טוב לפ"ק

ספר

טהרת הקודש

ראו זה דבר גדול שהיה ילידים על פי אדם אחד האמרים הלא הקה קדושים הנבגים ונשיים עשייתם על וקיים ויקייס ועל נערים ורם על מקרי מסודרים , בהם תמלא דברים היום ומתורים , נגלים ונסתבים דברים שבנגה לרזון עם תזוירים ומזוירים , וקנסתם להעמיד בסוד ה' מוזרים ביוהרת גדוהת יישר משאר אנשי ירים כי יוסף דעת יוסף מלאוב עליהם הלו הדברים ונחלק זה הספר לסקה סדרי' סדר יו"ס ומדר לינה' וסדר הנהגות בית הכנסת וסדר מש"א מת"ן וסדר שבט"ת ויט"ס טו"ס : וסדר ההגות בני אד"ק הוא הקולל הרבה דברי צמכות מוסרים ועני האדם תזוירים כאשר עניכם יהיו מ'שרים לדרך זרים , והעיקר הוידו עם פירושה יעורר לב וקיים ונערים ע"כ האוית האמרים העלמרים גולה קדברים דברי מוסר ומוכחה כמו שהם תהאל ית"ש נערים וע"י רבינו משה ע"ה גלמן צוקו קמשרים ועלמרים וקוב עגית לקנות צדס טוהרים , וכמו כן לבנינו ובני בנינו עד דרי דרום זאת ועוד לבל ספרון גם כסוינים וגדרים וסנהזוק טוהרים , מפי הכמי הקדמונים חנטי הקוברים , כי תורה שבכתב וקורה שבעל פה נתנו כסוי מוזברים , ולון גמן ריווח צין הדברים והמקשרים כאשר עשיים הקדוקים והקדחים וזרים כי רהמנא לולן מדעוסיפיהם שלין ישרים : ולן אלו תלמונים בני מחמנים כס' שבכ , ובקלמוד הבר שחמקבל לשמה כסוי ולאוסינו ולקנסת , דורות , לתק' , רבויים אמרית עד סוף כל הממונים ואלו צבות זה נוכה כולנו ליהוש בביאלט גליל , שיתוקים צמרה בימינו כרען , האל המקולל בכל מיני וטורתי , ויגלה לנו ב"ת קטנות נעלמות וירש לנו עה"ו ועכ"ב בשלמות , ויבוא לנו משיח בן דוד גואלנו המחרן כל קשיט גאבעט ויגלה לנו סמותן צמרה צמיט אמן .

בבלי זורקע

תרת מחללת סחונט הקיש , גיורי המסד אונסט , קייטועענלישוש וועלוקי האסאדר
 איחמשיגראר **אלקסנדר פאולאוויץ** הוא המושל בכל מחמנת רוסא
 ישר

לרודע של מקום שנטו נמש האוי או עו"ס הכוונה על אמן עט"ס שקון צימי הכמי המסנה
 אכל הילנה , למטוב זאת על אמן שהס צומיטו :

כרעס , המ'שוכה של התרני סהדר סרדכי , בסמקור , שמואל יצו
 מהעובון של המנוח סהדר משה סרפס מסינקאוויץ
 כשנה תקצו יוס גימל שהוכפל בו טוב לפ"ק

יוסף יצחק שניאורסאהן

לייבאווויטש

אינר הספרים

ספר

נחל אשכל

אנכי - בריתי - ראה לאומי - צעירים בנותי - ולדור אחרון ספקתי : זכרון דברים : אשר חמי ר' :
 כתמיד לצד ולדורים : בורח רום ויחזר הקצט - פזביל ומרים : בנות אבותי הקרובים אשר
 עתה פועלים בצד וגודרי גדרים : אשר חילי אני חומר מנוע אשר נשעי ועשיתי ; וקד לחי מרם
 חלוקה ז"ל מצבה היקב בה עולום וישירם בלבושם : בלבושם בעקבי אבותם : אכב עולם לנורחם :
 תאספתו ברתה עד לתעלה רחש : הוא יהיה כבוד רגליו רבי טיסל לחדתורו שתי דוד חמיקהתי היתה
 נכד הגלון חמ"ל יליב האב"ד היה קרחה הקר"הב"ר ר' ליב חמ"ל יבני נש"א יגלון רש"ל זל"ה : ומנר
 ח' הקובלני חדורי ז"ל : שאתר לו רבו בתוכחה חוסר חמני מה איש חמירי בלחודו וכי איש יודע
 כי קרני ידב על רחש : שאתה בין ונכד להגלון רבינו ז"ל **אל** בעהמ"ל גים חרש : ומסנתי
 יקרנתי צרות אבותי הקרובים : ולטי יודע
 צל למדוט בוכרו יוספו : אלל תשובתה **צמח** כי חמ"ל אכר בע"ר
 עגולה חורנית דלחחוט"י גחמ"ל חמ"ל חרש וחזר
 קשין לא כגיעו חשני נשעי אבותי : וזה
 יגום כולך חמ"י בשל"ה פרש' בחוקתי :
 צמחוק ולרתי את כולל יעקב
 או' וזש חמ"ל קרובים :
 דברי הקטן חיים עק

הוציא לאור מוסד רחיל
 לייבאווויטש
 חמ"ל חרש

הוציא לאור מוסד רחיל
 לייבאווויטש
 חמ"ל חרש

דקדק

קד ע"כ ז"ל וזש חמ"ל חרש וזש חמ"ל חרש וזש חמ"ל חרש :
 על כרת המנוח בגלון חמ"ל חרש וזש חמ"ל חרש :

גדס פה קיק חובנא רבתי

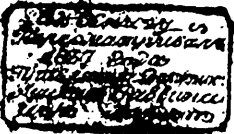

לוד וזש"ט גלל הרבר היה יברקא יח"י

1809 י"א

ספר נחל אשכול

אצ"ל כתיב: ראה ראינו' גאסנים בנותי' ולדור אהרון תקתו: זגון דברים: אשר חמי ל' החיוב לארץ ולגרים: בורא רוח ויוצר הרים: תשכיל ומרים: כקוים אבותי סקדוצים אשר גארן הנה עומדים בסמך ונודרו גרים: אשר חל' אתי חוטר תנצא טר נסעי מעמים: ומר' אחי תנצא מלכה יל' חלצה יהיה כח טובים וישעים בלכותם: הלאים בעקבי אבותם: אשר עולם ארונותם. ממשפחה הכמה עד למעלה דאש: הוא יהיה כביר בגאון דבי טיטל לאדמורו: שבי דוד אחי מקמי שסיפת נגד הגאון חתו' אר"צ האב"ד ק"ק קראקא סקרי' וכו' ר' לייב שחתי' רבי נשיא' הגאון רש"ל זצ"ל (נפ"ק) ס' מקובלוי מדורי ז"ל: שאתר לו רבי בחוכמת חוסר חמיר מה אידו תחמיר בלפרודי וכי איער יודע ניו קרני זב על דאש: שאתר כן ונכד להגאון רבינו יואל בעיהת"כ בים חיים: ותחמירי יקדומו בזכות אבותי הקדושים: ואני יודע שאתר יאמר הקדוש וכי תק' על לומר נארו יסוכו: אכל חשיבתו בירו כי אמינא להבד בעש"ר מלאות חסודות דלשחחוט' גמלא עבוכה חייב אבס לומר פדיון אל בנינו מעשי למעשי אבותי: וכו' יוח כיוור ועי' בשל"ס ברש' במקור'י: גאסתי חכרתי אל ברייתי יעקב וכו' ופס' חתול קרנע לנספד: דברי הקטן חיים טואב בעה"שפס הכין נ"י טלודי

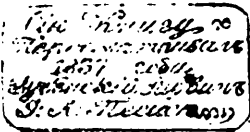
קריעתין וזמן חטורו בעיר בלוח אבי זמן ילן כה ק"ק צ"אד בחספנים יל' כסודע אפגו זמאנס בלוחין פ' דרב העמו הגאון החסיד פתאולר' חיים זלכר זצ"ל

גרים זה קק ברין

הנה וזמן יל' זמאנס בלוחין

[דובנא — שם העיר מזוייף]

סדר מליחות

מן, שבעה באדר יום מיתח **משה** רבינו : אשר האל גם תורחו על פיו
בלבנו : ולכן נזכיר נוֹאָמֵר סלחת כרנרך על סעאינו : לבקש
סליחה ומסילה על פשעינו :

וגם סדר מליחות מן ערב ראש חודש **מנחם** אשר בו **האב** לנו ינחם : ולזכרון
יוסף נפשותינו יחד נאסף : ולמען וינו **יהושע** את הכולכים
לכתוב את הארץ : לאמר לנו • והזהלנו בארץ : ולהיחית לנו לתשורת קבענו לדורי
דורות : וגמים בעתוננו : באל מצוינו • לשלום לנו משים צדקינו :
במכרה בימינו אמן :

קימו וקבלי עליהם הח"ק דק"ק דובנא לקדש צום ולקרוא עזרה בער"ח מנחם יום
• מיתח כבוד הרב הגאון מו' יהושיע העשול זצ"ל אב"ד דק"ק הג"ל עש"י מעשה
שארע כמנואר בענקס דח"ק סג"ל :

תחת מתגלת ארוננו הקימר באדיר כחמיד אווסע פרסוויטליוסי דערזאוונישא
וויעלקי האסיראר אימפעראטר **אלעקסנדר פאולראויץ** כאמיע
דערזיעטע אווסע ראס"י כאמידאר אווסע תילעסעטיוושע יר"ם :

גדפם פה ק"ק דובנא רבתי יע"א

ע"י התדפיס סרינו מוכרר **יהונתן** בארגני מוכרר **יעקב זצ"ל**
בעל תדפיס דפס

לפרט משה פלה לתרום • ויוסף בלך לדרבן

תקוני הזהר

טוהר אהנה האלוי רבי שמעון בן יוחאי זלמרי • אשר אדם שומע לו לשקוד על דלחפיו יום יום :
מונה יתחזקת אוח בלוח מני בסמרים :

ואתם אהבו תרה ולמדה ראו זה חכם כהובסח מחזנה על כראשונים מונס ומכמר בסדר אשר סדרוה קיוש
עליו עם פסקי טעמי כמקוד בא • לאלק בל ליע הלשון מה למעלה ומה למטה למען יבין וירח אקור
בו • ער מנאל אהו ביאורים והללים מהארצי וז"ל הכל באשר לכל בלו בספר הקדום הלו : ולכותה הרכים אנכ
הקניד מיום אל יום לקדם אלול עד יום בסמרים דבר יום כינמו בספר, בהקדוים מהנגל לרקון הנכס כנוצע לייצע
ק :

דבר זה מסר ביתם כל מקום אשר המגל בחלי גורן עגולה משי עבדיהם כיה () גמחוק זלא זלאגי לרי
למחוק מכל וכל אהנם טכ שמנאחי מחוק מכל וכל לא כדכבדו ואל יתשני הקדא שחברתי דבר • הל
מקום שחמאל חלי לבסר י"א כיה (י"א) הורס כיל ולמה לריד • ובאיה מן המקומות שהנאל לבנה כפולה כיה
() אף י"א גמחוק • וכל מקום שהנאל כוכב כיה * הוא המכורה אשר עשה הרב האלקי מההחד"ז ז"ל
איה הממר לו חידס אשר הכינה במקום אהר בתקונים שני המלאכה חף כי לא יאלחי ידי אמת כולם לא קישינן
לשיעורא ומה משפת זכ ביד כוכבים במהילאקס :

דוכנא 1884 פ"ק

מזוייף

והמשכילים יוררו כוהר הרקיע *

ספר

תיקוני הוהר

שחיבר הסגל האלרי רבי שמואל בן יוראי זצ"ל - אשכנזי אדם שזנע לו לסקוד על דלתותיו יום יום : מוגה ומדוקדק חות בלוח כתיקוני זהר דעים קושטאנדינא כפי הכנה אשר הגיה הרב מתקובל האלרי : כהה' רר יעקב ווילנא ירושלמי אשר ערה ויגע בעשר ארבעי חיי לפרים הזכסולות וטעמיות סגפלו בראשונים יחבל כאשר מנא בכתבי הארי' לר"א זל"ם כמזכר נכסמות במונים רבתי הסעדרה בתיקוני זהר דעים

קושטאנדינא

י' יוספנו צו מעלה יחירה שהצני נראה מקומית לספר (כסא גלג) וכמון לדבר זאת סביכנול חפ"י דיכנא דכניט סיחנא תלחא סול לספר ה"ס :

נרפס

זה סביבוא רבתי

תחת מחשבת אדונו האלרי קיסר חיסע פרוסיטליטוע דעראיונסע ווילרו הכפ"אר ליחסייראער : ייקסענדר באוראוווישט אלמע דערו : חיסע י' יוספנו פרוסיטליטוע ירוס ק"א

על ידי סדפים סרטי סגוד מי אדרו יחסיט מו י' יוספנו : כסמ על עיני יחסיט נכ אית ריחוק

והואל האלרי י' יוספנו : אלוטוס נואמא

ובצדק דעים נכונם לעולם ועד * נר עיני אמת

* אלוטוס נואמא י' יוספנו : אלוטוס נואמא

משניות

מטרי געווייט

עס פרושי האונים המפדילפיט

רבינו עובדי' מברטנורה : ותוספת יום טוב

כפי שנרמסו מקרם

ואלי נתוספו לכמה דברים

א כל הלוי נרמסו ונוסחו . כלשון המשנה זו לעומת זו טובאת : למען חיות דבריהם מלא איהם
ב חידושים מה שעשה ופעל ודבר הרב החסיד חבפורם טוורר וואל זעיל מאמשים סלאב ונפראי
כאם **פרושי טהרי**

ג כל מראה מקמות לכתב רף ובשרם וברמב"ם הצננו כל אחד על מקצת תראי לו :
ד הרפסנו בתכלית הויפי רבינו שחרר ובנייר לכן כאשר תחזנה עניי הרואה לשרים הכל כמו שנרמסו
כאמישטרדם
ה הונה בעיין רב ובהשגחה פרטיה ע"י איש עתי בקי ותגיל בעבודה וויכיל שמטואי בתלפמח
ו סמ בעויליונג איני העבשט פער ערדנענשין צענזור צו ריגע :
ז בבית וברפם של ה"ח הרבני הישי כטוורר איהו בס" שואל ובעל הלגל מאי מילייטי

מאיר טעמיר געזינד סודל נש"ט
נזרח סל סני כלו גלח נמלח סדנד
סל דת העענור לוח ניתן הרפאלי
למאדפים מה'אלי' במה' שמאלי
כק"ק דוהאונא להדשים ריגע
יומ כ די' בסליו תקס"ב לס"ק
פשוט כמו יחזקאל זע"ל
יחזקאל בפי דוד הלוי זע"ל

גמ' אלה לחמית ויפנו חרפסו כי
לא נעדים שהיו בימי הכ"ס ז"ל
הגם האלה אשר אנו מחנוררים
כארטולס כי תמה הן עופדי כוכבים
ומולות . והקיס בכל התעטו' לא
ידע את כוחות דבר קדשו לא הכירו'
אלל הגמים שזאנויע את ה' הם
יארם ופתיים כבוד לתורתו טופים
קשנ' זקק בחרותם וסעד פט
טאדריס האוסי' קתה כנטיה וחלינה
לנו נדב' או לכתוב שם נגז' עליהם
וכ"ת טגור כסדרם גוי חו ככרי
לא חיות חזולם וזלזלה הטונה על
פסם פט"ם קהיו בימי בתשנ"ג

Handwritten signatures and text in Cyrillic script, including dates like 1837.

דובראונא

בשנת תקסב למה סאטאטין צעצעק לאה

ספר זרע יעקב

אשר זרע חות"ר וקשר של בשמים : דרוזים הם לכל משניה'על כל קוץ חגלי תהלים רבומים : להשביע נפש שוקקה ונפש רעבה מל'ה טוב זו חזרה לחם הפנים פנים מאירות בהלכה דרוזים הריסים לא יסולה באדרב'עונים : על דרך אשר גבלו הראשונים : מאורות הגדולים אשר מעולם אנשי השם המפורסמים : פנים משכירות באגדה אשר זרעו בו על האר"ם פרי למלאכה מהלכת' שחורה ויראח השם כל הימים ושנים : אשף האדם מי על האדמה להקייצו משני' חרדמת הזמני' : ועוד כה שלישי' אשר זרעו לברכה בדרך ה' יצלו ופועל ידיו רב לו בסוד ה'ועש'י סודות הנשונים אשר הוציא לאור חלומות חכמה ה'ן אדם יקר חרוץ נבחר משגינים * טדע בשמו ובמעשיו שמעו הולך באשרסמונים : ה"ה הרב המאה' נאב"ד הישראלי יושב בשבת חתכמונים * כהקל עדה נעמי נעמנים : ק"ה וויסמיני' ז' מערי גלילות ק"ה **הוראדנא** הבורה יצו מימים קדמונים :

יעקב איש חס וישר וכל דרכיו לש"ם פונים : נבדא פרישא וחסידא לא פשיה פומיה מנירשא ימים ואשונים : אין גומרין עליו את ההלל על השם ס"ח להיותם מננים : כהמנהג התפוסם מהור"ר **חיים הכהן** זלה"ה שלשלח הוחסין עני' עץ חנו"ח הדר בארץ : כין אנכד הרב הגאון האלה"ה החסיד תפוסים' המקובל האלקי כמארר **יעקב** כהנא זלה"ה ראששויר אב"ד דמדינת **ערום** י"ו :

נדפס בדפוס חדש פה עיר הועד ק"ק

הוראדנא הבורה

פירוש של אדונינו הנזק האדיר החסיד חכם הגלגים **סטאניסל** **אנוסטום** מלך פולין דוכס גדול דליטא עעטרא עעטרא ירוס יצרו אמן :

GR. S. R. M. R. Pol. M. D. Lit. &c. &c.

בשנת עמך נדכוס ביום חילך כהררי קודש מרחם **משון** לפ"ה :

ספר
שלחן ארבע
זה השלחן אשר לפני ה'

חברו הרב רבינו צחיי' ז"ל ז"ל ז"ל • ונצמח • דוד מייחס
אוחו לסרמב"ן ז"ל ז"ל • ויגאל דינים וענינים השייכים
לסדר טעולתן ולאכילתם :

גדפם בדפוס פה עיר הוועד ק"ק
הוראדנא הבירה

בדפוס של אדונינו המלך האדיר החסיד חכם
המלכים סטאניסלאום
אגוסטאום מלך פולין
גדול דליסקא פאטרא פאטרא י"ה אמן
דובס

אגרת

ושאלות והשובות

למאור הגדול סג"ר שמעריזי ערנג ורננא
רבינו משה המיימוני ז"ל

שבאו אליו ממרחק ומקצרב מצפון וימים
מזכמי צרפת ואפ"ר * וחיסן ובבל ודברי סופר
וצוואה שצוה הרב הגדול ז"ל לבנו החכם
מהרב הנז' ז"ל ומשובותיו
עליון :

נדפס מה ק"ק

הוראדנא

למה מליך לימין משה

ספר

בינת מקרא

ע"ש הכתוב ויבינו במקרא:
 ודרשו חז"ל במגילה אלו פסקי
 הטעמים שהברתי אני הרל
 באזפי מנשה במוהר"ר יוסף
 זלחה בן פורת מאיליא :

לא השגתי אצל המדפיסים רק
 אותיות מרובעים וגדולים:
 ואפשר הוא לטובת המעיין שירויץ
 הקורא בו :

ברפוס של היה המהוקק מתי שטחה
 זימל במה יחוקאל זיל
 מקק הורארנא

בשנת תקע"ח לפ"ק

הקדמה

אמר הכותב • זה קרוב לשנתים ימים
שיערת להביא על הדפוס ליקומי
חידושי • ובעונותי נתעכב עיי כמה סיבות
וגלגולים • והוכרתי להיות מתון בדבר •
בכדי שיצא הדבר יותר מתוקן לפי קפי
שכלי • ובעת תל אני פנוי מכל טרדא •
אך עסוק בענין סידור היבורי : ומחמת
שעל כרחו יתארך עוד איזה משך • עד
שיהיי נעתק ומוגה מחברים המקשיבים
לקולי • שלא יהי בו יתור זנלעג לשון
ולשנא דמשתמע לתרי אפי : אמרתי
בתוך כך • ארפיס ענין קצר ונצרף מאוד
לכל מתחיל לקדוא בספר תורתה •
לפרגיל עצמו בזה • והוא פתח עינים
לכמה פירושי פסוקים עפיי עומק פשוטם :
וזה הוא ענין החיבור • לבאר ערכי וסידור
פסקי הטעמים וחיבוריהן : כדאמרינן
במגילה ובנדרים • זיבינו במקרא • אלו
פסקי הטעמים : זהנה אף שקשה עלי
מאוד לדעלות על ספר • ולדבר מטעורתי
ומגנות

ספר לקוטים

מאנאון סגדול החסיד המזריקם סמקובל אלטי קדוש
 יאמר לו מוקר'ה שמעון ז"ל מאוסטרפאלייא
 חדושים נפלאים גוראים ומתוקים
 מדבש ולפת צופים ראה כזה דבר חדש אשר לא היה
 לעולמים ועד שנה היה גנוז ונעלם מפני כל לא הזכירו
 טין וכעת נמצא אלל אחד בכחני יסן גושן
 והביאו לביח הדפוס כדי לזכות את הרבים וזכום
 הגאון החסיד מאחרי יעמוד לו ולכל ישראל אמן י

נדפס סט ק"ק הוראדנא

בדפוס של ארונו המלך האדיר החסיד
 חכם המלאכים סמאניסלאום
 אגוסטוס מלך פולין הוכום
 גדול דליטא עצמרא עצמרא
 ירום הורו אמן

כשנת תקנ"ד לפ"ק

ספר

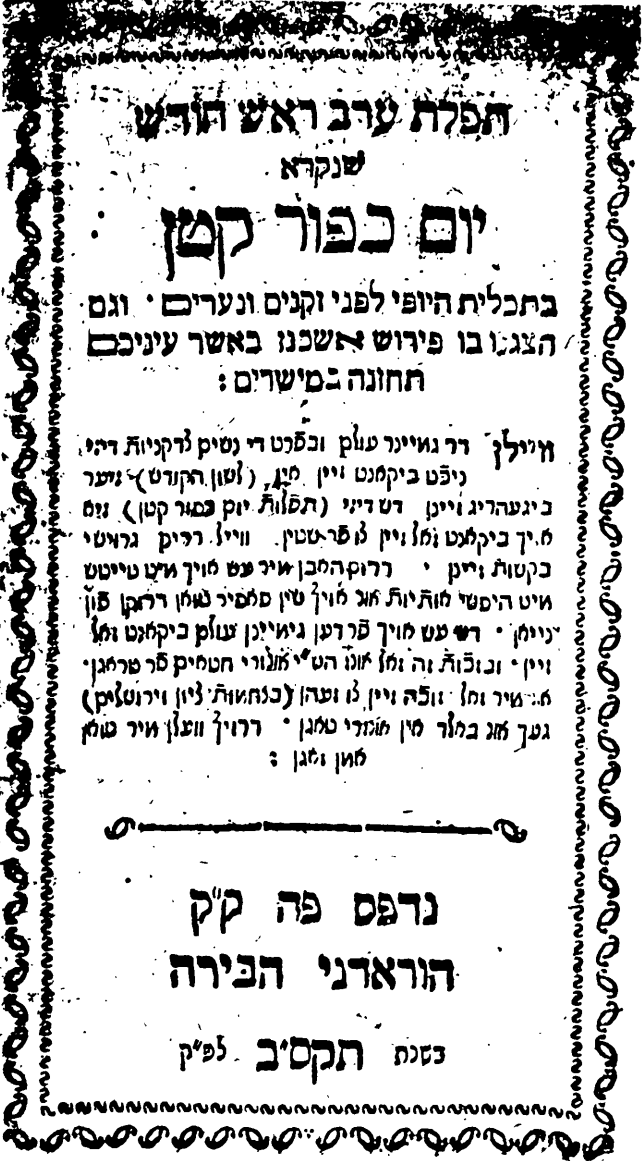
פתשגן השיר

הדוד אלס דהו סי' נעים יולאד על ספר שיר
השירים היעחק מרגום מעט הבמה ורב האיטח
לזטח אח הרבים ואורחי כנבור חלני ללקט אורות
כשדה חסומים ולקפץ באומרי חרגומי הסער הזה
ככדי שכל אחד ימעוס מניף דבש אמרי נועם ויקר
הלעח דברי מבוחר בהתקנה • אנכי הבזה וקרל
אישים יוסף בהרבי המעט מוזרר אכרסם ולה
נין ונכד של הגאון מואמר משה שהי' אב' ד בק"ק
מיר אלו של הגאון בעל המקבר ספר שנים מאיר
בני אחות הגאון בעל המקבר שפתי כהן

נדפס כמו בוויין

למס וליוסף אמר מכורכת

תפלת ערב ראש הודש

שנקרא

יום כפור קמץ

בתכלית היופי לפני זקנים ונערים • וגם
הצגו בו פירוש אשכנז באשר עיניכם
תחונה במישרים :

חוילן דר גוויינר טולק ובכרט די נטיק לרקניזת דהי
 ניכט ביקמנט ויין מיג, (אטון הקודט) גיער
 ביגעהריג וייקן דט דיני (תפלות יוק במזר קטן) זנס
 איך ביקמנט זאל ויין ל פראטטין ווייל רדיק גראטי
 בקטות וייקן • דרוקסמבן איז עט מויך ויז טייטט
 מיט היסטי מוזת יות אז מויך טין סמפיר טאון דראק פון
 ניומן • דש עט מויך פֿרדען גימיינן עאלן ביקמנט זאל
 ויין • ובכזות זה זאל אונז הט' אלגורי חטמים פֿר טראגן
 א-מיר זאל • זכיה ויין, לו זעהן (כנחמות) זיין וירנטאקן
 געך אז במזל טין מוזדי טאגן • דרויך וועלן מיר טאן
 אמן זאגן :

נרפס פה ק"ק

הוראדני הפירה

בשנת תקס"ב לפ"ק

ספר הישר

לרבינו רם

בעל התוספת וציל

זה הספר הישר, אורח חיים ותוכחה יוסר, מדרג עקם יסור,
 ללכת בנתיב הישר, בעיני אלקי אלהים, ומי יפאר גדול פאר
 המעלות וחרויות ספר הנחמד הוא, מעט הכמות, ורוב האיכות איש
 אשר יראת אלקים בלבבו, יסקד בזה הספר יום יום, יסור לו
 למורכח, אם ישכח יזכרו, אם ישנה יזכרו, ויהיה למכתו מזיו, ו
 ושב ורפא לו, ויקבל שכר טוב בעמלו, ויזרח סי חילו, וכבר נדפסו
 זה כמה פעם ס בונים, אך עלה בו קצמונים, בלעני שפה, ואין
 הדרכים מכוונת, והעיר ד' אח רוח ה'ים הרבני המיפלא המופלג
 המנוח מו' יהודה ליב יצ"י מק"ק הרובשוב והסר האכסאות
 ה'לשין, וזכירור אח הפכרת:נקדוקן מאוד ב'אטו' הלח והעמידו על
 מרכזו האצח והסדיר אחרו' על מזונו כלי מוקדם ומאוחר כאשר נתח
 עדיהו עליו רבני גאוני הדור המפורסמים בכל קלוי ארץ, ועתה
 הסגנו אח מכתבי המטת ד', והעחקו אות ב'און כלי שום גרעון,
 והדפסנו אותו בדפוס, יפה ומדויק מאוד כאשר עיניכם חתומים
 מישרים :

HRUBIESZOW

על פי רשיון לעמ"ה

בהרובשין

ברפוס הרבני העניג הנביל המפורס' מו' מנחם מענדל פיש :

וה'ים הרבני העניג מוהר"ר משה ברי יצחק :

כשנת וישר הוא סאוד לפ"ק
 1877
 1877
 1877
 1877

ספר

שערי תשובה

שעשה הסוד השלם **רבינו יונה**
ז"ל אשר טוב

וישר הוא על דרך יורה מטאים בדרך והעשיר ישפיל
 ויכניע עמלו ויקים שפל בדרך • ועל העונות וחטאים
 ימנח חלקו וחרץ • לשוב לצוראיו בלבב שלם ולשבור
 לרו בעבודת מרן • והקורא בו והמקיימו ימלא רשאה
 וזעלה וחרץ :

H RUBIESZOW

בדרובשוב

בדפוס הדפני הנוד המפורסם **מש"ר**
 בראי **ציקור מלאשצוב**

כשת תקפיג לפ"ק

פירוש על כמה אנדות

מאת אדונינו * מאור עינינו * גאון עוזנו מורינו ורכינו א"א הנאון
החסיד האמתי המפורסם גדול שמו בישראל * בדורו וכבמה
דורות שלפניו * כבוד קדושת הורתו והסידותו וגדל ענותנותו
; רבינו הגדול קדוש ישראל ואורו רבינו אליהו זללה"ה מווילנא :

הביטו וראו בעיון השיב * וחדעו וחבינו דבר דבור על אפניו
אמת לאמתתן של תורה * כנתינתן מסיני ויהנו כולם
מאורו ודהתענג ברוב טובו * אשר הניח אחריו ברכה * ואשרי
העם שלו ככה * אשר זכינו להנות מאורו בדורינו דור אחרון

דובא לבית הרפוס ע"י בניו ורע ברכה' היקרים הרבנים המופלגים המפורסמים נ"י

מיט בעוויליגונג אייני העכשט כבראדענין צענוזר צו ריגע

פה קיק ווילנא

שנת יראו ישרים וישמחו

נדפוס על הזקן וויסלמאזונגא קאלניקא ווילנא יעקלמא מדסקינא ומסודא קאנסטאבלי
ווילנא פראגא קונליסקי * זצ"ל 1800

פירוש על יונה

בואה ארונינו * סאר עינינו * גאין עונינו מורינו ורבינו א"א תואון
החסיד האמתי הפירסם גדול שמו בישראל * ברורו ובכמה
הדוה שלפניו * כבוד קדושת תורתו והסידותו וגדל צעותנותו
רבינו הגדול קדוש ישראל ואורו רבינו אלי זללה"ה מוילנא :

הביטו וראו בעיני הטיב * וחדעו ותביטו רבר רבור על אפניו
אמת לאמתתן של תורה * כנתנתן מסיני ויהנו כולם
מאירו ולהתענג ברוב טובן * אשר הניח אהריו ברכה * ואשרי
העם שלו בכה * אשר זבינו להגות מאורו ברוריתו רור אחרון
דובא לבית הדפוס ע"י בניו ירע ברך ה' היקרים הרבנים המפלגים המפורסמים ג"י

מיט בעוויליגותנ אייני העכשט מכרארדענין צעצור צו דיגע

פה ק"ק ווילנא

שנת ידא ישרים וישמח

כרפוס 58 הדרון וויסליאזנשא קאליניקא ווילענסקיפנא יאזיפאסא מוסקויענא לעשדא קאנסייעלרי
ווילענסקייענא מרליצא קאנסייעקי

ב"ת 1800

ספר

שיר חדש

שר יסדתי בעורח הש"י לעח זקנתי לכלכל אח
יבחי אשר נחתי אל לבי מקרוב להכין פשטי הדברים
אל ספר שיר השירים ויחר הדברים מעבר לדף
בהקדמה :

בקהל קדשא רבתי עם

ויהי לנא ישיא

עיר גבעתסקי, הליטא

מיט בווייליגנג פון צענזור פון רש לאנד

לפרט קיסת הספר במחניו לפ"ק

דפוס של הארון וויעלאזנעגא קאנאניקא
ווילענסקיעגא יויפאטא מירסקיעגא
אסעסארא קאנאסיסארא ווילענסקיעגא
פראבאשטשא קובליצקיעגא בשנת 1800

ישיבת רבינו יצחק אייזיק וויזניץ
הגדולה קובליצקא

ספר

זרע יעקב

ודעא פו' נחסד על בנילה

רות

יעקב איז עס ניוון לשיח משכח נכבד קרן הודו וברר פעל וקול יעקב פון יקרא קריאה של דינה נודעה כשרי קודם הילני ענת: דלכבש עיב הטולה על ראש ומראה פנים מאירות כהלכ' זנים שחוקות למצח פה כנר בכחוס עלהלו ויבולו חגיגותו מקהאל קנה דהיינו זרע יעקב על הכלים ועל קהלת ונחקבל כראון אלל לאוני זמנו: וזקן כחכמתו חסור על ה: דך פה פה בא יעקב בשלום ורק לדסום על רוח ממת טולאו' הדפס ויעקב איז חסוב דרשיו לט' ש נים נכרא חבייה פירש' ה' ה' הרב המאה'ג אבי' דק' וויסטיניץ טרב מע' **יעקב** נתי' **היים פייבוש** הבהן: כלכלת היחוס מוחסי כוונה כהרב מו' חסא חכהן **יעקב** חסיד המקובל איז חלקים מו' יעקב כהן אבי' דק' ק' ראכטייד כמדינש ענוום :

הקדמת הרב המחבר

השבח קדושה ויהי' אלהי' קבל כרוח פיו כרא חקקים דברי חילעם יעקב דל אשר כחיוני כי לא נח' ביעקב להנניס רחמי' לעמוד לפני גדולי הדור אשר קבנם ענה מתחתי כי מי חכמי עסר ועסר לדבר לפני נאמי ארץ וסארי לומדים משלמים רך כחיוני אשר חנוני הסא אעלה לפני אנשי' כערכי נעשיח פו' על חר'ך * ונס מחזיק אני ליתן הודאה אבק להלך יעקב כעורני לעמוד להיליח איר חיבור על חר'ך * ונס שכתוב בס' חסידים כל מי שילכה לו ה' ח' דיוס חזירה ונא חזכה הריוק גיול להסם ולנני' * נס אכני חולעת יעקב ויבשר מדעת * אמס סקיה בני יונה אמה וכחד בני ינאוני חלקים כחכמם כמחמר ר' יוחנן כסר' שחפון כ' כל מי שאינו מניח בן לירושם הסם חל' עליו עברה ועל דא היה ארבעותי דא כרא קרן אר' כהיום אודה אה' סוכותי לעת וקנתי שונלד לי בן בני' וראיתי שני נראון יוסף כה אובה לנדלו לתייה ילדעיות ויזול פליו כרבת כהנים * ויה אכני וקנתי ולא ידעתי יום עתו ויחיה כל חיבורי של חר'ך כסר זרע יעקב ככדוהו ולא יוכע אינן כיעקב * וכל שרן אחי לבק וכות ישולם לו כש' ז' * כמתיחא איהו ירמי ספר זרע יעקב ככדוהו ולא יוכע אינן כיעקב * וכל שרן אחי לבק וכות ישולם לו כפרי מעללו * ויהה כענין ירושלים עין ישה מעללו * כמקרה כחיוני חמן * כ'ד הנזיר השכל הק' **יעקב** כמתי' חיים שייכוס הבהן * אחי הרב חסיד מו' מרדכי הבהן * אחי הרב המאה'ג מו' יחזקאל וללה' אבי' דק' ס' חיוני: ומילאו כנו ארמי' את מקומי חרב המאה'ג מו' משה וללה' אבי' דק' ח'ד' ואחריו קם אחיו הרב המאה'ג מו' בלאל כהרב מו' משה הבהן כהגאון מחסיד חלקי אוקובל מו' יעקב הבהן אבי' דק' דמנוח שלום * ומילאו אחריו בנו הרב המאה'ג מו' דוד הבהן: אבי' דק' כרייך * וכוו הרב הגאון מו' יצחק הכהן אבי' דק' וזלנבורג הרב עטרי' הוא חתן הנייד טר נישאר אל מו' גרדני מתשס"ח כרענניל חיוילנא ומתשפח מקר'ם סארווי ואמי עורתי כח הרב המאה'ג מו' גרשון הבהן מתשפח לוספים :

פה קי פה קי
 ווילנא ווילנא
 יצו יצו
 בשנת תקס"ב בשנת תקס"ב
 לט"ק לט"ק

ספר
תמים יחדיו

תמים יהיו יחדיו כל מדרשי רשנ"י על כל פסוק
מפשיקי חורה כסדרן נאששים ונקבצים
על ידי הרב הגדול הקריף ובקי המשורש מו'
מנחם מענדל ז"ל מילידי ק"ק לובלין
ורביץ חורה הרבה במדינת זאמוט והיתה מנוחתו
כבוד בק"ק פאניוועז :

ואור לנתיבות השפר הזה * יאירו בהקדמה
הנחמד להשכיל וטוב לעינים לראות *
35 יראו ישרים וישמחו :

בדפוס יגנ"ס קשאנדז לודאנסקי פרוחקאראטאר
מישסינחרסקי וויזנ.סקי :

ברשיון הצענוור אשר באקאדעמיע דק"ק ווילנא

נדפס

פה ק"ק ווילנא יע"א

בשנת תקפ"ח לפ"ק

אשר באקאדעמיע דק"ק ווילנא

מת וועגן די חסידישע דרוקערייען

ספר שמעתה לא דרב

על קישית מדרש"ה ומ"ב

פתחו
 ובלמד לשמור לעשות ולקיים: עשיתי חומר למיד
 ונשים. כולם בשם יקרא. ביום יושע"ה אשא ונקרא בשם שמעתי:
 נזכר בשם יקרא. ביום יושע"ה אשא ונקרא בשם שמעתי:
 דרב ובהורא בתרא ומכנים לכל ה...
 ומ"ב להיות מציא ומכנים לכל ה...
 כנה משכחות קענתי עמו כלי
 ומיכה אח אחיו העיון יעוין ב
 ולהקל מהם העיון יעוין ב
 שיבה ציון

בשנה תקע"ג לפ"ק

ווילנא

190

גלות הארץ החדשה

על ידי

קריסטאף קאלומבוס

חובר מאת חכם גדול מתכמי עם אשכנז
הארזון קאמפא ונעתק ללשון הקודש צח
ונקי ובלשון קצרה לתועלת ילדי בני עמינו
ללמדם למדד דבר צרות :

מחתי מדרכי ארדן בללז' מוכי אשר מאננום גילבורג :

ווילנא

W Drużdzian XX. Miastonarsów

לכ"ט ה'תקפ"ג נסאח

דיא
ענטרעקונג

ווילנא

w Drukarni XX. Misjonarzyw.

באט הקפ"ר וס"ק

A B H A N D L U N G
 über die
Krankheiten der Kinder
 u n d
 über die P h y s i s c h e E r z i e h u n g d e s s e l b e n
 V o n
Doctor Christoph Girkaner

לימוד

החלואי הילדים, ואיכני האמנה שלהם על פי
 דרכי הטבע (פיוטע ערלי הונג) :

ראו זה דבר חדש, לא היה עוד לשלמים, בין עמנו
 והוא אופן אמנת הילדים, מיום הולדם, עד אשר יגדלו
 ויבואו לימי הנעורים. גם נסיון היומי מהחלואים, מומים ומקרים,
 החלואים אולם, בימי הילדות. גם ההעלות וההרדכות :
 להולידם מחסור זה, ולכביהם לשלמות הנריחות, כאשר יחוו
 עיניכם בפנים הספר באריכות :

והוא מהנדרת הדאקטער המפורסם קריסעוף
 גירם אנער אשר נעקק ללשון עברי :

כאתי ישעיה במהיר צנח : הוא וילרף :

בשנת הקפיה לס, ק

Printed in Russia

WILNIE

Drukarni Zymela Nochimowicza Typografia i
 Saryft - Gissera Grodzienskigo et komp.

לוח משנת תקפ"ג לפ"ק

עם כל המועדום והצומות • מולדות והקופות • אמירת היוצרות קריאת הפרשיות והפסוקת • פרקי אבות • סדר השענות ושאר הנהגות :

גם זמן קידוש לנכס מליל ד' לחלה עד זמן בניגוד עם הסמנות האויר על קר ותס נכס ובלג, רוח ע"פ חסכון כחולד שלט וגם לפי חשכס

א-ב-ג-ד-ה-ו-ז-ח-ט-י-כ-ל-מ-נ-ס-ע-פ-ק-ר-ש-ת-י-ג-י-ד-ה-ו-ז-ח-ט-י-כ-ל-מ-נ-ס-ע-פ-ק-ר-ש-ת

גם ראשי חדשים של הרייטין וקאטולין דיירי מדינות רחוק אשר הם כעת ביציה עם החגים שחוגגים ביחה • ואנתם שהרייטין חוגגים לברם סימנה ביני חצאי לבנה (ס"ר) מן רייטין • ואוהם שחקאטולין חוגגים לברם סימנם (כ"ק) עם כל הענויים והירידים השייכים להם אשר הוא תועלת להמחכים ליום השוק :

עוד נוסף בו ראשי חדשים ומגים של קאטולין דיירי חוץ למדינתו כח מדינת (פרייטין וקיבר רומי) וכימנס (ח"ל) עם איוה חגים מהשכנים לתועלת הירידים כמדינות (ואקסין) :

הקניעות **כשנה זו בשיה** וקפוס

ימים **השלך** על ס' יבקר • ושנתחיה **לך** וחול נשחטס לחיך :

שנת ששה עשר לחתור קטן של רז"ק ללכנה שנה אחר עשר לחתור גדול של רייט לחתס ושנה רביעיה נשפיעם לדעת כגאונים ו"ל ונמנהג א"י ת"ו :

בווילנא

טאססען דיקציאנער

א ר ע ר

וואקאבעלן בוך

אויס געבן יארן טייטש א קלוג מיטגעבט ווערט פון דער פאלישע שטיק
באך דעם קאלף ביל . אויס יארט טייטש ווי לונג בעסטן און פארטיקן
מיטער זענען . חוץ דער פארט טייל טאסען דיקציאנער פון פאליש טייטש
געפארטערט . חוץ דאס יארער , ווער יארן אונט דאס . חוץ גוטע פארטיקער
וועלן מיטן פארט ווי און וועלן . אויס פארטיקער דעם קאלף ביל .
חוץ גוטע פארטער און טייטש געלען קען . אויס דער מיטטיקער און
געפארטערט און יארער ווערט . ווי און דער פארטיקער (פארטיקער) געפארטערט
און וועלן דאס געאויס דעם ווערט טייטש און פון היץ און א פארטיקערט
וועלן טייל :

הערניס געגעבען און איבער זעצט

113

לעווין אבראם ליאן דאר

ווי לנא

ש"ח, תקפ"ו ל"ב ק

TASCHEN DICTIONAIRE oder VOCABELN-BUCH.

W I L N O

W drukarni Mancsa i Zymela, na ulicy Niemieckiej, pod N. 296.

1 8 2 7.

אזפן
והינוך הילדים
 והוא
מוסר השכל

דרך אשר יתנהג בו הילד מוסר ראשית
 דרכו עד ימי זקנה לא יסור-במנו :
 בעק מלשון הקדוש ללשון משנה

נחלים
בונילנא
 שנה חד לפ"ק

ОФАНЪ ХИНУХЪ ЕЛАДИМЪ
 ш. е.
 Правоучительные разговоры съ
 детьми.

БИЛЬНО
 Въ Типог. М. Ровна, и 3. Типогра.
 1839.

שיינע אינ פא-שמאנדיגע

פראנעש

אינ

אנטווארטיין

פאר

קלוגע קינדער

איבער גייענע פון לשון הקודש אין טייטש

מ ר פ א ל ע ם

כולל

עצות טובות לכלכל הבריאות

לבוש הנהגה וסמירה לבריאים לכל יחלו, ודרבני רפיאה לפני החולים, בהרפואה כועטות ובסודותיה

וכפרים

בהנהגה טובה

גד זה חובר לפני כל אדם היודע וסבין לשון וספר, אף אם אין לו ידיעה באיזה בחכמת הרפואה, כי יתן כסגנון עצה ותשועה לבגוע וסחלה. ויותר חרבה התועלת לפני השוקרים על פתחי החיים, לפני כל איש אשר נשאו לבו לעסוק במצות ביקור חולים ועקוב נפש, וכיחוד במקום שאין עם רופא מפורסד.

חברו

פרופסור פרידריך סוילינגקי מחמתו ופולאר בלך פרויסין בלגן אבנני, ונסתק לנטון פולאטיש בפרו וויילנד בהסכם המחזיקי חכמת ריכבולה בח'הדעתי' חפר בס'.

ועתה נעתק ללשון עברי

לתועלת בני ישראל

פאת

יהודה בצלאל בניהרר ואב וואלף מלאטנברג

חלק ראשון

ווירנא והוראדנא

ש"י ההדפיס, ר' מנחם מן בני ברוך ז"ל, וז"ל שמחה וימל בני מנחם נחום ז"ל. בשנת תקצ"ד לפ"ק

МАРШЕЛОМЪ

т. в. Медицина для деревенскихъ Жителей

Сочинение Фридриха Павловича.

Переведъ съ Нѣмецкаго Языка на Еврейскій, Цалко Вольфовицъ Элиасъ:

ЧАСТЬ I.

ВИЛЬНО и ГРОДНО.

въ Типографіи Манеса и Зымеля:

1834.

צוואת מהר"י זיל

מראדעשקעוויץ.

ווילנא

ברסום ר' אברהם יצחק ובנו ר' שלום יוסף רווארזעץ.

שנת תרל"א לסי' ק

Ц Е В А А

или исповѣдная молитва,

Вильна.

Въ Типографіи А. и сына
Ш. І. Дворжецовъ на Вилейской
улицѣ въ домѣ Горскаго № 31.
1870.

Дозволено цензурою Октября 26 дня 1869 г.

א צוואה פון א חסיד

ס פ ר

גחלה בלי מצרים

כולל ארבעה שיערים

: שיער הסיפק : שיער הרווחה :

: שיער השתוות : שיער אמונה :

שיק תבונה לכל איש משוים דורש : כל אחד לפי ע

גדלו ישיג במוחפץ : יישי דרכו בזה : ויזכה לרב טוב

רנפין בביא אמן :

יציא אדם לפעלו ולעבודתו עדי עיה

מהרבו מנשיך ה כולם בחכמה עשית

חלואה ראויג כיוציה : שי

כי לא יציא סיפר און ומאדמה לא יצפת עפלות

א ק ד מ ו ת

ו ה ו א

שיר ליום ראשון של שבועות

ע ם

פירושים נאים ונעימים ומתורגם אשכנזית

מ ט י

בעה"ט סדר תפלות נהורא ומחזור קרבן אהרן
במצות ובריצאות המהבר

לְיוֹם הַזִּמְרוֹסִים הָיָה ר' יַעֲקֹב אֵן בְּרִיךְ ז"ל, וְר' אֶחָה זַעַל
בְּר' יַעֲקֹב נַמֹּס ז"ל,

בוילנא ובהוראדנא

שנת תקפ"ה לשי"ג

A K D A M O T H.

To jest Hymn śpiewać się zwykły w święto Tygodniów, w języku Aramejskim, przez Miara syna Iżaka wierzeim ułożony z podwoynym Komentaryuszem, i tłumaczeniem Żydowsko - niemieckiem przez Aharona Michałowicza wydany.

w WILNIE, w Drukarni Zymela i Manesa, na ulicy Zamkowej pod N. 185

1 8 2 4.

מחזור

ליום ראשון של ראש השנה
לכני סולין מיהם ומעריין י"ז
מסודר בשלימות המידור ומדויק
בהכלית הדיוק

בדפוס של השותפים דק"ק

ווילנא והוראדנא

בשנת תקפ"ה ל"פ

OKRĄG MODLITW CAŁO-
ROczNYCH.
WILNO. w Drukarni Zymela
Smyft - Gisera Grodzien.

1 8 2 5

ספר

אמונת ישראל

היא טעם הכנסת ורבה האופות, מסתך הלב בטובת
הטוב ובטעם לפי שנת דרכים דרך כלולה ליראתו
לחושבו שמו, בלישנא קליא וטובא, לשם
לפאת, ויהיה הסוד למבורה, לעשרים על
המסורה, הבנו יסוד איש ורא אלהים התורני
דרכו המיפלג בש הטהרה גדליהו בן משה ר
אברהם מאבאמרם בעל הספר באר התורה
על דחוש

שנת תקצ"ז לפ"ק

СЕРИЕРЪ ЭМУНАТЪ ИЗРАЕЛЪ.

ш. е. Вѣра Израїла.

ВІЛІЦІО и ГРОДНО.

Въ Типографіи Манеса и Зымяя.

1856.

לוח

משנת תקפ"ח לפ"ק

עס כל הטקדים והצוכות • מולדות ותקופות • קריאת הפרשיות והמסורת • סרקי אבות • סדר הושענות ושאריו הנהגות :

גם זמן קידוש לילה • ליל ד' למולדה • עד זמן בנינה • עם הכתנות כלומר כל קור וחוס וגם זמן ורות ע"ס חכיון כחולד שלנו וגם לפי חכונם :

גם ראשי חדשים וחגים כסנהג גריוסע קירלע , וזולטע קירלע דיירי מדינות רוסיא אשר הבה כעת חוגגים בחדר • ואורה שהגריכישע קירבע חוגגים לבדם סימנם (סג"ק) כנהג גריכישע קירבע-יאותם שהרוסישע קירבע חוגגים לבדם סימנם (בר"ק) סנהג רומישע קירבע • עם כל העניינים והירידים השייכים להם אשר המו תועלה להכחיק ליכסי השווקים (ירידים) עור טעף נו ראשי חדשים ומניס כל נוזרים חון למדינתנו כמו מדינת פרייכן וק סר רומי וסימנא (ח"ל) עם איה מניס מאשכנזים נחועלת היודים נמדינות (זאקסין) :

הקביעות סנהג וו זח"א וטשנות

יפה ענייג ושבתותיה אלך לי אל הר הבור

שנה שניה בכרהזור קבין של רציה ללכנה , שנת ששה עשר

למהזור גדול של ריי"ש לחשה , ושנה שניה לשסיטה לדעת

הנאומים ול ולטנהג א"י יצ"ו :

LUACH MISCHNATH 5588. (Kalendarz Starozakonny na rok 5588).

Dozwala się drukować. Wilno, 15 grudnia 1826.

Cenzura: *Radca Kollegialny Symon Zukowski.*

WILNO w Drukarni Mancsa i Zymela

1 8 2 7.

ווילנא והוראדנא

ספר

גדולת יוסף

אין דיין ליבלדין ספר ווערט פיל מעשויה פר ציילט : ווא יוכף פירט
 מיט זייני ברידר גרושי וויכוחים:אויך ווירד אין דיין ספר פר מעלט פיל
 משעם : אונ אויך גרוש מוסר פון אמונת הבורא יתברך : אויך פון תהינת
 המלח אונ ייעדר מענטש קאן זיך ארויש נעמן אין מוסר השכל גאט ביה
 צו דנען:דאש ספר האט הרבני מהודיר אליעזר פאוויך ספרא דקק
 זאלקיא מעחק גיוועזן אוש דאש ספר הנהמר מלחמה בשלום
 אן ישן הקדט ללשון אשכנז : כדי אז ייעדר אנשים ונשים ומפ זאלן קאנין
 אווערין באקאנט אין דיין ספר :

 בדפוס של השוהפים דקק

ווילנא והוראדנא

בגזת הקציג לייף

 СЕФЕРЪ ГЕДУЛАТЬ ЮСЕФЪ

in. e.

Величїе Юсифа.

ВЪ ВІЛЬНѢ И ГРОДНѢ.

Въ Типографїи Манеса и Зыгмел.

1832.

זוגות

מו"ר הרב המאור הגדול חסיד אמיתי
 מפורסם בכל הפוזות ישראל מו"
 יואל כמח' אברהם שפר"י
 אשר הניח אהרני ברכה לבניו כולן
 כיל'א מוסרים נכוחים ומדות ישרות
 ונעימים לשמעם להרוגה לילך בדרך
 הישר ולעבוד השם לא יוזו מדבריו
 ואפי' דבר קל כי כיל'א נכרחים ואין בו
 מותרות לכן אחב"ו בוו כסף בוו
 זהב בכדי לקנות ספר הל"ו כי הגם
 שהוא קטן הכמות אבל רב האיכות
 כאשר יראה הרואה בו ;

ברפום השותפים דק"ק

וויילנא והוראדנא

כנס תקצ"ה לפ"ק

ЦЕВУА ШЕЛЪ РАВЪ
 ІОЕЛЪ.

ш. е. Завѣщаніе Рабина Іоселя

ВИЛЬНО и ГРОДНО.

въ Типог. Магаса и Зымеля.

1834.

בשנת תרמ"א

ספר תהלים

מסודר ונחלק לשבעה חלקים כמספר ימי השבוע :
 והושם עליו עיין גדול על פי הרקרוק באותיות
 ונקודות וקרי וכתב . וגם הצגנו בו פירוש
 נאה ונקל על כל ספר תהלים כאשר עיניכם תחזירה
 מ'שרים :

מי שחשקה נפשו לזכך בו יתנרך בשנחיו אז ידבק עצמו בכסר חסלים .
 וכבר ארז"ל שהתפלל דכח"ע שילמרו זמירותיו ככ"כ וכנח
 ומרשיכי אין לנו דבר גדול יותר מכסר חסלים שכולל מן ככל מרשים
 שנחיים להסס יתנרך ורבים מזמורים הם על החעוררו
 התבוכה . ורבים מזמורים הם על נקשות מחילה
 וכליזה . ורבים מזמורים הם על נקשת
 זרכי ארס . והכל מיד כ"השכיל
 דהמ"ע ברוח הקודש .
 והאומר תהלים הוא כמתפלל
 והוא גם כן כעוסק בחורה . כי כבר
 בקש דוד המלך ע"ה שיהו מקבלים
 שבר הקוראים בתהלים
 כעוסקין בעימקי
 החורס :

עירי האישי אשר אומר תהלים בשיר ובכוונת הלז ויסיב אמירתו
 נחת רוח לפני כה"ח ועל ידי אמירת תהלים זכות דוד
 יך זין עלינו ויעמוד לנו שנוכה לומר שירה לעולם כבא . ולשיר בקול נעים
 גילה ורכן כבוד הלכונן בבית אלכינו במהרה ביימינו אמוהלס :

נרפס פה ק"ק

ווענגראב

בשנת תקנ"ד לפ"ק

ספר
חובות הלבבות
חלק שני

מהרב הגדול החסיד רבינו בחיי הדיין הספרדי בריי זצ"ל :
חברו בלשון ערבית והעתיקו ללשון הקודש החכם הכולל
ר' יהודה נ' תכוף זצ"ל :

הרפסת ספר הקדוש הזה כבר היה לעולמים . עם פירושים שונים : והם
צפונים ונעלמים : ורחרדים לדבר ה' צמאים לדבריו הנעימים :
ומחמח שירי הכל ממשמשין בו ספו חמו ולא נשאר אפילו כמעט אחד בעיר
ושנים במשפחה ואצל מי שנמצא זה הספר הוא כונח בקרן זווית ואינו רוצה
שיהנו מסנו אחרים לזאת העיר ה' את רוחנו להיות מדפיס ועלה הספר הזה
בכחה מעלות יותר ממה שנדפס בק"ק אלעקסניץ כאשר יראה הרואה לכן
אחס אחינו בני ישראל אל תהיוסו על כספיכם להבוא ברכה אל תוך בתיכם :

והאעליות הנמשכות מקהירו'הוה נתנארו בהקדמ'המסרש ובתפסחת הגאול'ה
וכאשר עיניכם משרים מחוינה . לקסת מוסר השכל ולהנין אמת
צינה . וה' יוכנו לעלות לניון כרנה . בזהרה בימינו אתן כ"ר :

חיץ וואליכטען גיבערנעמאט
איינר העכשט פערארדענען
חיץ ווילנא ע"י הונדסיכיס
מוה' אליעזר במה' יעקב
האנרדמוה' דורדבזו' משה
יז"ו מק"ק זאסלב :

נדרוקש חיץ זאסלב
מיט באוילינינג
זייערליכן זענוור
א' ה"ה הרבני הנני
ז"ל רובלינקר והשני

זבא לבית הדפוס ע"י הרבני המוסלג האנרד מהו' משה בהרבני המוסלג
ההור"ר ישעיה יז"ו :

נדפס פה ק"ק
זאסלב

זהת תיפסלת אלונינו הקיסר אווכע פריסוויטלוועזע דעראוויזשע זויקסי
האכידאר אומפיראטר ארבעסנדר פאוולאויטש פאמע דערוועטש
וכע ראפיסקי האסיד' אווכע מיליטעמיוש' אר"ה

ספר

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

המחזור השלישי
המחזור השלישי
המחזור השלישי

ספר
הגול מרבה

עם הגהות מספר ט

ויטו וראו דבר חדש שחנר הרב הגאון הגדול האמת
 תופת הדור מו' יחזקאל ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק
 : : חג על ספר יורה דעה וזכר כר"ר א"ט בכתוב
 הנתיב רק א' בעיר והלם במשפח'ורנים החלואים תאו' לקנות
 : הספר לזה אמרט להדפי' אותו עיפוש ובטרך קאן כדי ליקא
 כל איס בחיקו

והוספנו עוד להציג בו הגהו' מהגאון הגדול (ט"ז) ז"ל
 כדי לעיין בו בניקל וכדי שלא להשיג גדול
 המצדדים לזכות את הרבים על זה הפכיתו דאשונים ואחרונים
 בכל המצינה"י בכלל ארור משיג גדול רשיה ואחרו כל העם
 אתן ולהשמע יעם ויבא עליו ברכת טוב : לכן עשו גובו וסאו
 לקנות ברכה לבתיכם :

גידרוקט און זיטאמיר

ן דער וואליער גיבערני'אין מיז אלץ העכש'אן צוילנמינג
 אינפראסר אלעקסאנדר פאוולאוויטש
 יר"ה :

פום חדש של המצורמים הרבני מהור"ר זני הירש
 גארב במאור הגדול מהור"ר שמעון כ"ץ זצלה"ם :

שנת ער"י זכר פ"שם לך עם נקודות מסמך לפ"ק

ספר

1537

עמודי גולה

ספרי זר" אברהם יחזקא ארלאזאר און במחוקקו
הם שבעה עמודי עולם

אשר חזק ויסד יסודו בהררי קדש מרגל וריבנה רשכ"ג רבינו יצחק
מקורביל בעל התוספתא אשר נקרא בשם
ספר מצות קטן
עמו נדע ואשרסס זענין הספר ומכוון חפלא בהקדמה
נרפס פה קים לאדי
ברשיון הצענזור דעילנא
ברפוס קמשוחסס ח"ס רכניו' ברוך כמו' אליהו ז"ל
ושהר"ר יצחק ממור"ר שמואל
מכו' משה בתי' נפתלי הערץ טע
כשנת שנת מצותי וזיהו לפק

וגם אלה לחמים : יבינו מדעתם כי לא כנאס עסיו בימי חכמי התלמוד
ו"ל כפמים כאלה אשר אנו מחבורת' בארצות : כר בתה כיז שכו'
כוכבים וחולות : ודקים בכל הדיעות : לא ידעו את פ' ואת דבר קדש
אכל הפמים שכונינו את כ' הם יריאים : ונאנים כבוד לטורתו : פושט
משפט ולדקה בארצות : וחזקם גבר על כיהודים הפונים פמהם : חזילה לנו
לכותב או לדבר שום גנאי עליהם וכ"ח סוכר בספרים : גוי : נכרים : אופות
כפמים : וכלומה : הכולנה על עכו"ס אוחן עסיו בימי פכמי התשנה *

והטשביכים יוהיו כוורר הרקיע :
ספר
תקוני הוורר
 שחפר התנה האלה רבי שמעון בן יוחאי זצוק"ל . אשרי ארם שומע לו לסקוד על דלחיו
 יום יום . מונה ומחוקק לוח בלוח כחיקוני וזר דקום קוטטאנדינא כפי האי' אשר
 איה הרב המהולל האלה"י המהר"ר : עקב ווילנא ירושלים אשר טרח ויגע בעשר ארבעות
 להיום המכשולות וטעונו שגלו בראשונים וכל אשר מלא כחבי האר"י לוריא זל"ה
 כזכר בהסכמת הגאונים חכמי הספרדים בחקוני וזר דקום
קישטאנדינא
 סמגנו כי מעלה יחידה שאגנו מראה אקומות לספר (כסא מז'ך) וסיון לרבר
 זאת הסכמת הוי כוננת דשיטת עמנו מלאח הא לוסר הי" :
נדפס פה קק
דו כנא

לפרט **סד חיקוני וזר** **לפיק**
ולרלו ווארלו יל לום : **ולרלו ווארלו**

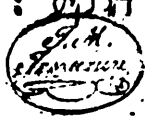
ומצד ימין הרבים בכובעים האדם לעז : זה גז' השבא

יהלונן : שרי באר עליון בחר יושב לדוריים :

והמשבירים יזהירו כוהר דבריש :

ספר

תקוני הורר

הספר האמא האלה רבי שמעון בן יוחאי זצוק"ל . אשרי אדם שומע לו לשקוד על הלחוחי
 פס יום . מנה ומדקדק אוח ברות כחיקוני זר דמוס קושטאנדינא זצ"ל הא"ה אשר
 היה הרב המקובל האלה"י כמהר"ר יעקב ורלנא ירושלמי אשר טרח ויגע בעשר אלבעוקין
 להרים המכשולות וטעיות שגפלו בראשונים וכל אשר מלא בחכמי האר"י לריח זל"ה
 כנזכר בהבטחת הגאונים קמחי הספרדים בחיקוני זכר דמוס

קושטאנדינא

הספגט בו מעלה יחירה שאגנו מראה מקומות לכפר (כסא מלך) וסימן לזה
 לאח הטובים האי כוכבא דשביט סימנא מלחא האל לכפר בני"ל :

נרפס פה קיק

לא ש צ י ב

FRANCISZEK SALEZ
 LUKAWSKI DZIEDZI
 DOBR Y MIASTA
 LASZCZOW

ברפוס : הרב הרמנו מנהל האצטריס מוהר"ל יורה לייב רבין טעין :

לפיק : חיקוני זכר

לרודיקס : יא ארל יא ארל : ארל יא ארל

לפיק : חיקוני זכר

לרודיקס : יא ארל יא ארל : ארל יא ארל

שלדגנכדים • תפארת ארירים • ספר • אור לישדים • בעיש כתובים

חמדת צבי

מחברת ה קדש ר כוח ב לינוח
סדרת עולם עברי בעלם

הינה יחסה רגש שטחה, ביונה הלכות נחלת. אחרונה נעמות, מורכ הדרך, והער רחש רשונה, שוקל כנו מועלת היסוד, זך גטו מרימות נרדמת, מרחיב לבנה ותחין קופיות פוטן שלטת : כ"ס צבי מחלנת חסירה נתן עולם, יתן והמדיסס ה' בדרו ווארין כחכו 66 קס, שר במרס סיני ושקר סוים, מקב ויורד עד הכחכו, ורמת ויכז עד סוים ליס, קל לבי נטר נצרי מלחמתו של חורב לסקס, קריו כרני רואיס, נוק כז, וואר כלוס, לנו ממות נכמתו של אלס, סמו כגדול נודע כעקרים, אפר ככלכס פטויים, ה"ך כפדן ותחית כהגנו צבי לנדיק יסוד עולם כהמתה נעלחיס, וחליר לנדיק ולרדיס, חני ככז יסרל וסרסס, ררכ המאחזו מ' צבי הרש ז"ל אבי' דקה לוקאמש, כהמתה וולדן, קן ליאתו דיק וחכיר כגלון חסרסס מרודיש זלמן סבי' אבי' דקה בייאדע כדומה סלון, בררכ הנאון מרודיר יעקב אבי' דקה לארמיר, ככרז כגלון וחסרסס חסירל אפרים פישיל נלדן דריא, כגלון וחסרסס מרודיא ליב סוקרל ר"ר ליב כגדול, כסרסס חסרסס מרודיר זכרי' מערל ונגל'ס : וכעטרס סעטרס לו סמו כרנינה כח ככול רבג הנאון מפורסס מריו שמתה רכנו רפאפורט יז ונדל סל ר'שכיביה'ני הנאון בעיהים מוהרים מלובלין, נב"ת חמות כורס' דעחיקה קדיש, וכוח חרסס יני עליו, לכחלין טוב בעדיט לכחס טליונו, ולכוח פ"ך לבי חסרתינו, ביב אים :

נחלת נשמים • רמים חסרסס • הלכות פטויים • ובישלי צערים • ורס חסרסס חסרסס

רשד חלוקס • פאטווערס • קימטורס • פרו סרסס • ורס חסרסס • ורס חסרסס • ורס חסרסס

במצות
וכסלוח
ק סתחבר
ס"ס כרז סררף ונקי
פירי'ל סגיד וחסרסס
חכיר יעקב לנדר ח"ן
כגלון חסרל
צבי הדש אוקל :
סמאחליב

חחה תחלח לחינו
סקסר כהיר
מוסל פריסעטליוני
דערווויסע ויליקי כסרולר
אחיסרלעכר אלכסנדר
פאוולרמש כפתיג
דערוויסע פוסט רפסיסקי
כאשולר מוסט
חליסעטוויס יר'ס :

לפרט וישמע יעקב אל אגב. למק

סלל לטס • סלל לטס • סלל לטס • סלל לטס • סלל לטס • סלל לטס • סלל לטס • סלל לטס

גילדן גאלד דעחנונג

לתועלת בני שבתי ונשותיהם תורתנים נסתרה לייפסקע
הנקימה על הרע (טאהליד) זוכרים אותה בשד"ח
ו' ל' סכנה נפס רסיד. להקל עליהם למצוא כל רע חפץ חיש סדר
ובלי מורת יונקה. ויזהר בו אף שישיאונו בקי בחיבתה
הפבאר בהקדמ סידר

גישתו של הרב (הגאון) רבינו שלמה זלמן מליז'נסק

לכבוד

פאוולאוויטש

סאמא דערזען

חסי' ראביא חפ'

חפ' חפ' וסיף

זילאסעווישי יר"ס

תורה המטנה

אהנינו

ו' יסר חסיד

פ' חסידישע ליטע

רסדאוויטש

קילקא גאס

נימסרלע

במאה לוב

ביים דניעסטר

אוספה מצובה על ש"ס משנייה והיא

ספר

גדישת הזאב

אשר נמלא מחידושי המאור הגדול המריף והמופלג צדורו סיני
 ועוקר הרים ירח ה' מרביס כבוד עמו קולשמו ואב
 וואלףזללה"ה מפה ק"ק מהלוב סה' נקר' בשמו הטוב **ר' וואלף**
ר' היללם נכד להגחון המפורסס מיה' י"ס **ס' סג'ל**
הורוויץ אב"ד דק"ק **פרעמסלא** וואס ליי' קלג' אש'ל
 רשס' לעלמו בק' נור נמרץ על שדה סלרי משנייה :
והקדמת הספר והסכמה על השגת גבול אלכן העמית
האב"ד דק"ק **וויניצא** יולג' א"י

כ"ם שנוכר חיבת גוי וכדומה הבונה על אומות שהיו בזמנים
 הקודמים אבל האומות שבזמנינו בללם אנחנו מסתופפים
 וסדרתה'ק לדרוש שלומם ופובתם כדכתיב כי בשלומם יהיה לכם שלום

ברשינון הצענוור, האקדמיא הוילנא מה' מענדיל
 ראסען בארג :

בבית ובעתם היה הרבט העיד וההר"ר **צבי זאב** - נכרמי כגידו מוטיל
 דורך רבין שטיין י"י :

במאהלוב

חתת מהשנת תרמ"ט הקיץ, איסוף פריסיוניו דערוואויסע ווילף האלמילד
 חימפראטאר אלכסנדר פאולאוויש סאמע דעחיעס לויסע רחם ס'ס
 האס דאר לויסע מילנסוויסי יריה :

בשנת תקע"ו לפ"ק

ביים דניעסטור

מחזור

מכל השנה לימים נוראים

חלק ראשון

ונם הזמנו יוצר לשבת חול המועד הדפסנו חבל
 באהיות גדולים למען ירחיק הקורא בו הוגה
 כבל דאפשרי. כאשר עיניכם תחווה פשרים

כמינקאוין

החן ממשלת ארנוו הקיסר אוסע פריסויפליש
 דערואונישע וליקי האסדא אימפראמר
 אלכסנדר פאוולאימש שאטע דערויטש אוסע
 מילעסמיתשע די ה 1

לח"ק

תקעו

בשנת

מדרש תנחומא

הנקרא ילמדנו

זוהא כדרש על המשה חומשי תורה

זוכא אל תכלית שלמותו בהוכפות כמה פרשיות אשה
הכרו ראשונים ובכרמא כל פרשת ויקרא וצו ושמיני
וילך ורוב פקודי ועקב וראה ושופטים ומדרשים
יפים מהמחבר זל :

עתה

עיוהבך עליו ליי קטן על כל המלות ורוח סליים מובנים לכל אדם
וזכר פירוט הענין בלחיה מקומות הנריכין ביאר ונס הוספט הרבה
מרה מקומות מהמוסקים שנשמנו כדפוסים הראשונים ולמטן
כול כל איש לשאלת אומן בחיבן הודפס בכרך קטן

מספר 1832

מש אגס וולקא

כמו שנרפס

במנקוויץ

ברשיון הצענג דאקדאמיא ריק ווילנא

תחת

מחלקת המדפוסים הרוניו הקיסור חוספ פריסוויטיוסי דעראווינסע

אלכסאנדר

וולקי האסידאר הימפערטור

פאולוויץ פלעיש דערהוטס חוספ ראטי האסידאר חוספ טלאסעמק

צום סלון

ספר

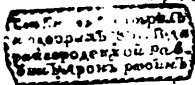
מגן דוד חלק ראשון

שחיבר ע"ש הס וישר היה הרבני רבניד שמו נרע בשערים
 מהד"ר דוד כהנניד מהור"ר שמואל וז"ל מק"ק דראז'י טרח וייגע זה
 עם כנרת לאלא ע"ה תלמידי ע"ה מאתרי וז"ל ק כמה מאתרי רע"ה מהמנ"ל וכל כמה דבוקי החירה
 י"ס ט"ו מגפת כסאכת וכר"י"אח כחוח מוה"ק ימאפדס מהמ"ק ומכתבו האר"י ול"י ומאזר
 גלס הדברו דברי אלרס דים כאר פניכס החינה מרסס ויף מן הכמים מיכב יתב רשת לכ"ס
 להזח מדעטו פניד פירושו טאר כיארתי כסקדמה לכל המעיין :

נדפס

במינקאוויץ

למדר ולמנו ור"י דוד לכל דרכו מכיל וישל מנו לפ"ק

צוואות

ודק מינים מרוב מודור
ינה זציל וכן דרב סהור
משנה זציל .

למען חק כדור מוכים ואורחית
צדיק'תשיר וכס יקר'קתא
שני גדולי כדו לרקי יסדי עינסהאחני
והגעמים כחיים וכעזם לא כפרדו
החנה כמחלה שכער הרב סהס'ג
כעסלג לא מנה ככרא יספרו החסס
הכוללסוג השלישית כער מה יצר יוכה
כ'ס מו' אניהו לנד סיפר התראג יסטי
כא ניכו קדישא ופדישא בעתק דלשא
ככוד תיקר'ר מעה סהיד רנו יחידה
והנה הביאו לתריסקן שני ליתת אלו נכמד
סה מלחמתס וידך מינים לראית מה
סעעסה אסר יעשו ואלה אידך
אשר ילבן .

גדפס פה קק סעידוב

דפסה כ'ס מו' יחוקאל כמו שבתה

ט פ ר

כתר תורה

חברתי אגי דעציר אפר כורה לפני ח'ח יראי ה' והועני שמו ; מאיר באאמו הגאון
גדולד לוי יצחק נרו אר : בהגאון מ' מאיר זליהו אביר דקק הוסקאב :
ברואן מ'ד'ר משה זליהו מאבישמש :

נדפס

במעזירוב

ברפס של מוה'ר יחוקאל במוה'ר שכה יצו

ארוניו הקשר
פרימוטלישע
האמראר
אלבסטר
פאמיע
האמראר
פ' יח :

תחת ממשלת

הארר החסיד אונסע
דערהאונשע וולק
אימפעראטור
פ' אולווימש
דערייט אונסע ראמיר
אונסע פילעקשאשע

אז לא נאמנט יבנו ודענוס כי לא מניס שמו קען חסיד השים זל געווס סאלה אדע פנע פונעדיק
בלשחש' לי פיה הי פונדרי חכמים ונחלת דנקסס' בכל העונות אל ידעו יאן אל-ואל דער קדוש אל
תניחו : אלל העמים טראדינו יאן הי סם ירושם נמתינס כסד לתיחלו עושים קשעם אלק מל'קס
אונסע עם סכודים החוכים דהח כלעיהם זחיליה לנו לידע' או לכאז סם גלוי ענינם ויבם ענני' ויבם ענני' פנ
לו נכיר או מווחם הטעם זנדענס קסארה על עמים ליחם וסאי קיעו (שענין) א

בשנת תקס"ג לוי'

ויעש שמואל את אשר דבר ה' :

קפר תהלים

ושמואל

היה

וגדול

ומבוכ

גם

עם

ה'

וגם

עם

אנשים

...

שמואל

כל

אל

שמואל

היה

היה

...

הרור ראו דבר חדש הוא זה כגד קיה לעולמים / מי יאמר כזה חזיתו חסד
 חיבר הרב הדקטור המפורסם מהו' פנחס צמ' יהודה מ"מ דק"ק פאלנק וכבר יצא
 מוניטין שלו בצפרינו המפורסמים פ"י על סידור תפילה ופ"י על ספר משלי ושיר השירים
 וקהלת ומירוש ספר איוב אשר הספרים ההמה ספרים חתומים וסחומים ועלמים מכל כ"ד
 ספרי התנ"ך והרב הנ"ל היתה יד' ה' אזוופתח כל אוצר הסודק וביאד' כל נעלם וכל פסוק
 וכל נבנים על דמ"ל וכל פסוק ופסוק האיר מוזן חשיכה בלחז' המפורסם בכל הש"ס
 והמפורסמים חינוך ריבין ראי' שכבר כתפירו ספריו בכל תפילות ישראל למאות ולאליהם
 ועתה לעת זקנתו הגדיל עזה והפליא חושיה לעשות פי' משפיק על ספר תהילים וקרא
 אותן בשם **מדרש תהלים** לפי שהוא כלו נארג על הקמת דחז"ל המפורסם בכל
 הש"ס ובכל המדרשים . וכל פסוק שסוק הסוד והחחוס פתח את
 אולורו במכתה ח' מדברי חז"ל והאיר על עבר פניו שיה' לו לפסוק הווא המשך ומיודר נפלא
 וכל סימן וסימן נדרש כמין הומר בהפלאה כאשר עיני הרבנים חזונה . ולכל בני ישראל
 היה אור אור ישראל וקדשו . וזכות דוד המלך נעים זמירות ישראל יתעורר עליהם לעורר
 מצללת השרון לשיר בקול נעים בנילה ורנן **בגד** כבוד בני ישראלים אמן וחמן :

נרפם בהולח הדפוס ונמלח הגביר העגיל והגליב המפורסם מהו' שמואל צמח

דן פה ק"ק מינסק

נרפם בלפוס של השותפים ה"ה הרבני המופלא מהו' יהודא לימא ב"מ ארי'

ליב סג"ל מפה ק"ק מינסק והורר **שמחה זימל** במהורר יחזקאל ז"ל :

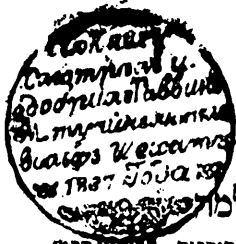
בדשיון הענזר אשר באקדמיע דק"ק ווילנא

נרפם פה כ"כ מינסקו הביעה

ונשלם פ"י הספר הזה בשנת ה"ל תתקס"ט לינירה

אזא ללא לאזא לא

כתנות אור אור כולל ומוסף על ספר עין יעקב

יוסף יצחק שניידמאן
אוצר הספרים

ספר מאמץ לכל אנרות ומרשים המפוזרים בכל ששה סדרים עם פירשי' זל ותוספות. יבואונו הקצמ
צרפת וחרושי הרמב"ן והריטב"א והר"ן ז"ל :

בו כל אלה פעולות איש צדיק תמים החכם רבי יעקב בר שלמה ו' חביב הנצב"ח :

ועוד נחוסף עניו כל אנרות היו ולתי כאשר נדפסו בסכר יסה מראה גם פירוש על הלכות תמורות חסכר הערוך
אשר לא ערכוס הראשונים :

ואחריו יאור נחכות האורה המחדש בטובו חרושי אנרות על כל שיטת התלמוד אף מה שהשיטת המחבר עין יעקב
אשר חיון חיקר ותיקון ה"ה הגאון כחוקר"ר שמואל זל"ה רי"ק וחי"ב דה"ק אוס"גיהא אשר כרוב מריוטו
ופילפולו חודש מלאים על כל שיטת ה"ה * והוסוף על המאורות להאיר על הארץ מאיר עינים החחיר לארץ
ולאדירי"ם במלי דלגדחא ה"ה הרב המוסר"ך כמהר"ר יאשיהו פינטו זל"ה בן הר"ר יוסף פינטו ז"ע לאורו ילך
אור כל קורא ותחזינה עיניו דברים נעימים :

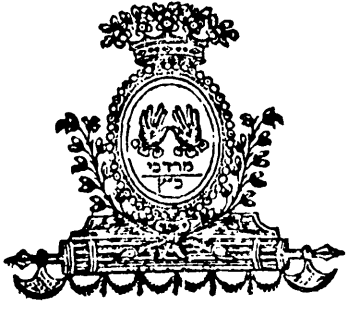
כל אלה חוברו אל עתק הסודות הוא י"ס החלך חלכו של עולם על ידי הרב החאור הנדול המסכ הכולל כ"י ע"ה
פ"ה כמהר"ר יצחק יי"ח פרענהל בן ה"ה כמהר"ר יונה זל"ה בול קיקיון ד"י ונ"ה :

ושת"ה נדפס מהדש בזוספות מרובה על השיקר הספר בית יהודה מחרב ה"ה כרו"ה יאודו ותחזינה ה"ה חלמרים
וה"ה"ם מה שדפיט בעל המונר סכר עין יעקב כל המלך כחוקמו עם פירש"י ותוספות ופירושו הנקרה
הבונה ורהרש"א ז"ל :

ואלה מוסוף על הראשונים הריוף על ח"ק שני וחרושי קהלת שלמה אשר חיבור הרבני מוהר"ר זלמן דיין
דק"ק גלגול יע"א בן מוהר"ר יעקב בן מוהר"ר אי"ל דיין חסונה ז"ל ;

נדרוקטא אין העזיטש
נדול אין
וואליניטשן ניבערעטט וויט
פעילינינג איינר העכסט
פערארדטענטן קייזערליכן
זענור אין ריגע אין ווילנא
פסקת **תקסיח** לפ"ה :

וכפי חוקק נזרח הכסכתו הנ"ל
נדפס פעם שנית אצל רבי
אהרן מדמים פה סיק
מעזירטש נדול :

במזות ונבולאוח בני
הרי ג"ה
דד"ה ה"ה הנגיד מה נפח"י
הרין ונב"ל מה' מרדכי כ"ן
ה' ישלס פעלס ויה"כורחט
וילדין וי"הס וטוהדיס
בנעימים חלון :

ע"פ כח ורנו רהבכרו' הרבני'
רפורטרו' כדיו' כפי כדפ'
ק"ה אובענה"א בשנה הק"כ
לפ"ק וכ"ע בחוק החפ"ס של
הכפחות הנ"ל :

נדול

מעזירטש

נדפס בק"ק

חתת חתלתל אלונינו הקיסר. אוסע פריסויעלייושי דערזאוני' וילזקי האהידלר אחיפירטש
אלכסנדר פאולאוויטש סחיטש דערזיטש אווטי ראסיסקי כלפינדלר טוס"ס קאזעשעווי י"ה :

משכילים יוהרו בודר הרקיע

ספר

תיקוני הורר

שמיטת הבא האלרי רבי שמעון בן יוחאי זנוק"ל . אשרי אדם שובע לו לשקוד על דלתותיו יום יום . חנה ומדוקדק אחר בתיקוני זכר דכוס קושטאנדינא כפי בהנה אשר הגוים הרב המקובל האלרי כההוד"ר יעקב ווילנא ירושלמי אשר טרה ויגע בעשר אנכעומוי להגוים המכשלות ושעיות שפסלו בראשונים והכל כאשר אלא בכחני האר"י לורי"א זלה"ה כנור בהפכתה הגאונים חכמי הספרדים תיקוני זמר דכוס

קושטאנדינא

גם אלה למחמם יבינו מדעמם כי לא כגוים שהיו בימי חכמי הש"ס פל הגוים האלה אשר לנו מחנודרים בלרועם כי כמה היו עובדי כוכבים ומזלות ודבקים בכל החועבות לא ידעו אה"ה ואח דבר הדשו לא הביורו אבל העמים שבזמנינו אה"ה הם ידאים וטהנין כבוד לתורתו עושים משפט ולדק בלרועם וחסד עם היהודים החסידים חמח כפיהם וחלילה לנו לרבר או לכתיב שום גנאי עליהם וכ"ת שנוקר בספרים גוי או כבדו או א"ה וכדומה הכוונה על עכר"ס אוחס שהיו בימי חכמי המשנה :

במצות ובהוללות הני מרי נחתי דדהב' ה"ה הכניד אה' נפתליי הירין העיד מה' מרדכי ב"ן ה' ישלם פעלי' וסמכורחם אה"רין ימיהם ושנוחיהם נכשמים אמן :

גדרוקט אין מעורטש גדול אין וואלינישען גיבערנעמט היט בעויליגונג איינר העכשט פערארדטענען קייזערליכן גענור אין ריגע אין ווילנא בשנת חקמ"ט לפ"ק :

ע"ס כשרשום ההסכמו' מרכינים מפורס' כדור כפי שנדפ' ק"ק אוסערהא בשנת תקס"ג לפ"ק וכע' כיוון המשך של ההסכמו' ה"ל וכפי תוקף גזירת ההסכמה ה"ל נרפס פעם שנית אצל רבי אהרן מרפ"ס פה ק"ק מעורטש גדול :

נרפס בק"ק מעורטש גדול נחל

תרע"ח תמשלה ארינו הקיסר אוסט פרוסוויטליווי דערואווי' וילקי האסידאר אימפריאטר אלכסנדר פאולאצ'יטש סלהיע דרשיטש אוסי ראסיקי האסידאר אומע מעלעטשווי יר"ה :

ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד . גל עיני ואבימה

אזולתו לאלהי אלהינו ואלהינו ואלהינו ואלהינו

וואלדן וואלדן וואלדן . וואלדן וואלדן

תולדות רוסיא

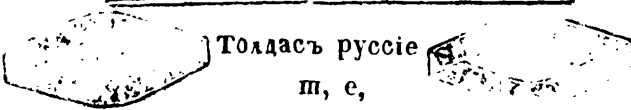
בו ידובר מסיפורי תולדות המושלים • אשר משלו לפנים בארץ
 רוסיא • מעת היות עם רוסיא לעם • והנסיבות והמלחמות
 בארץ הזאת מאז : עד עת משל אדונינו הקיבוץ הקסיד
 והרחמן ניקאלאי פאולאוויץ ירום הורו :

נעתק מלשון אשכנזית : ללשון עבר צח ונקי להקל על הקורא לרוץ בו :

על ידי הצעיר
יהודה ליב בן דוב גערמיווא

וידע ובחי בטיב שתי הלשונות : מעיד המהוללה ווילנא

בדפוס רייצחק מרפיש **בסדילקאב** בשנת תקצ"ו לפ"ק

Толдась руссiе
 ш, е,

исторiя руссiйская. перевелъ
 съ нѣмецкаго Лейба берковичъ
 гермейзъ,

Судзiяковъ

въ Типографiи ицка мадфиса

ВЪ В. САНКТЪ ПЕТЪРЪ . 886
 ПЕТЕРБУРГЪ

מסכת
ביצה
מן
פ"ג
ל"ג

תלמוד בבלי

עם פירוש רש"י ותוספות

עם ז"ל האתיות וני"ל ודיו : כשיעור דף על דף ממש ממעלה ועם כמה מעלות מצות שנתפסו בנארות אלו כאשר עיניכם תחזיקו משרים ;
עוד נטף עליהם כמה מעלות מצות שרבו מלמנות ולפרגטם תקצר חרועה מדביל : אך זאת לקעת שדונה מכל ספרי דמפרשים על פי לומדים תורונים המגיהסובקיאם ויודעים כמבב דמלאכה : ובתלמוד מודם למעשה הדפוס : ככרי לעמד על הקורה חדישה : ובדקו בהורין ובסרקין בחפוש נרית : נר מצוה : ותורה אור : אחת כהן לא נעדר שחובן כבולן לא היה מתוקנין כהלכתן ובעת העכדנו הכל על מצונו הראוי : ועין הראוי יכין דבים אשר נחלצו אלו תליל על כולן בתקין כללותיה ופרטותיה וכיד יי עלינו השביל :

ועוד נחפף כמסכת זאת תוספות מצובה כי רבה הוא עלי היה חדושי הלכות שינאונים הגדולים מהרש"א וציל ומרדכי וציל כח לכות כי את הדבים בפרם למי שאין כידו ספר מהרש"א ומרדכי הניל

וה' יגמר בעדי' לדפוס עור שאר מסכתות עם חדושי פירוש' ומרדכי' כאשר הוא ברעתי' לכות את הדבים :

משה פריס
הדפוס
בבלי

כ"פוס ל"ד

ל"ג פ"ג

במדבר ילקוט

Масехетъ Беца Мынь Таамудъ Бавли,

и. е.

Трактатъ Таамудный Беца: о томъ, что дол- жно соблюдать во время Праздниковъ.

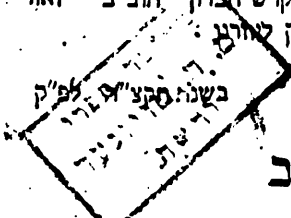
ГУДЗИЛКОВЪ

въ Типографіи Москва Малфиса, 1836

ספר

סדר עבודה עבודת הקודש

מנחת זסין מוכרת סדר עבודה: לאיש הירא אשר הוא
 יהודי דאחי מיהודה ויהי הקצר אמיץ מלוקט
 סגור מפי סופרים וספרים לתורה ולתעודה : יעיר אהון
 יערי בני ישראל יעטה מורה באצבע צרדה : ונח"ק לשני
 ולקיים חלק ראשון נקרא **מורה באצבע** סדר קצר
 יד עבודה סדר היום
 ל להכיר זמנים וחלק השני נקרא **צפורן שמיר** כי כמה
 למדות ואזהרות וסגולת משום תקנות את ברי"ת והם דברים
 פלאים חברו הרב הגאון החסיד החכם הכולל מוהר"ר חכם חיים
 סף דג אולאי הכפרדי מעיר הקדש חברין חוב"ב ואור
 תורתו זרח בק"ק לאורנו

בסדילקאב

**СЕДЕРЪ АВОДА АВОДАСЪ
ГАКОДЕШЪ**

ш.е,

Порядокъ Богослуженія,

СУДЗИОВЪ

въ Типографіи Ицко МадФиса,

1835

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

ספר

לב טוב

אמר אל עתה עתה עתה...
 נעלה את מעד העולם על ידי מעט ליקונו לש עדי העם...
 דודנו נאמן לש נאמי יתקיים את עש העליון נרוש הכנח תיקון היה
 קאש נעליו לעדנו דריון. דריון שפית דוא תרבה פון קום טעקשין פון דין
 יקום. פן את אדך פיל דנים איה רלכות שבת את יום טוב. את אלש
 קאש נעלד מיו ברוטיג זיין את רעד, קאש העט תלשו קאש דריון
 שפית קעט, ער נקח ביו מו עולם מקט קאש:

ברוס של הרבנו סודר וזקן סופים

בשנת תקצ"ו לא"ק

בסדר ילקאב

ФЕРЪ ЛЕВЪ ТОВЪ

п. с.

Хорошее Сердце.

СУДЗИЛКОВЪ

Типография ш. ц. в. Маджса 1836

ספר הישר

על המטה הומשי הורה

ועל ספר יהושע

ווייל אין דעם ספר ווערט דער ציל פון דאס פאנשן וואס האט ביי דעם האט געטאן פון
בריות שלום בין יהושע האט זיכראבט דעם פאלק ישראל מיין ארץ ישראל :
דעם האבן מיר דעם מעטקע געווען זיין לטון דערפון און עברו פיינש כדו אלו
ליש וזקן וויש וראניסם און דאס רעכט פארפונגן אבן וואש דעין שטייט :

בגדום על ר' דוד מדיס

במדילקאב

לפ"ק

הקצ"ז

בשנ

СЕФЕРЪ ГАЯШЕРЪ.

т: с.

Разныя повѣсти, относящіяся къ исто-
рии св: Писания. переведенныя съ
Еврейскаго языка на Жидовскій,

СУДЗКОВЪ

въ Типографіи Дувида Мадфиса

1836

המשה הומשי תורה

ברשון אישכנז

צאינה וראינה

בנות ציון שעברה

שעיבד לנכס איש חי רב פעלים אשר פעל ועשה פירוש על המורה מעולם לא נשמע ולא נראה כמוהו ה' העיר את רוח לאמר נה מאמר לנית יעקב אלו האנשים נגשון רנה לכנר את האון כפי מה שהיה גם כי איש אשר שטח ימים יעבור להביא עיף אל נישו וביום השנעי יבנות להנח מרנוע לנפש נקראו בספר זה ותולה הארץ דעה אשר און חקר ותקן האלוף החסיד הר"ר **יעקב בן הר"ר יצחק** יול מחשמות רבינו אשר נטה אלה לשנח בק"ה יאנוח :

ותה ניתוסף עוד : היות באיתו שלפנים : לגודל האריכות במלות שונות ועניינים כפולות : הנה ילאה הקורא ברם יבא לחבלית הענין : עד כי יכלא רוח בינתו להבין ולהשכיל מה שקרא ולפעמים נחסר העיקר מן ספר וקצרו במקום שראוי להאריך : אשר על כן ראוי לקצר לפעמים המלות יתירות : ולהעמיד תחיו הגחכרות : ויבאו ע"כ לקרות בלבות ישרות וזכות וה יצלנה בשיגיאית : ויגאלנו ככל התלאות : וראיע בתורתו נפלאות :

במדד ילקאב

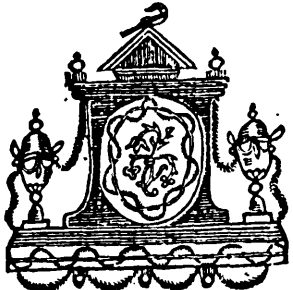
מהזור

מכל השנה
חלק שני

כמנהג פולין פידם ומערהין וליטא ורייסין
(עם חולת השין וסערבות יעיר החודי ופרשעה ורפסורה הכל כבוד עם הרכה
דברים נוספים מתורשים אשר מעולם לא היו

היום מתווד המבן איר טוון דרוון כיום : אם רבך מוים אים טייטש מבר דר ווייל און דם טייטש און די סאריגי סאחורים
ניט אטון קען פיר טעון : המבן איר פם כון נאמלט גאלן סין מילין די היטטיג אסוריק : נאך מיטאנאן זיין סאחוריק : נאמט נאך
ניט כסדר פולין מיר פיר המבן נעוון : נאמיה לייט טען עיבר קעמן אים רעבן חוון זאמן מא דם טייטש זענן דר לידך אפריג
און די טען וולט און אונט : נא וויטן וולט און ביים פיר גולט ביה : און טוון אים גאלן העלן מאנר תפורה מנו זענן איר
ביקמן און מוסר ילד אדוניה : מא וולט זיין לו דר זעבן (אליהוהבית) מא (אסיה) דר זעבן : מא סין (מל' יערמ) ס קאמן
מדין זענן זענן איר סוף תחית הסום זולה זיי אמן כן יהי רעון :

גם אלה לחכמים יבינו פועלם לא
בנים שהיו בימי חכמי הש"ס ול
דנים האלה אשר אנו מיגורלים
באמצות כי רבה היו עובדי יוכבים
וסולות רובקים בכל התעבות לא
ידעו את ה' ואת רבד קשון לא השללו
אבל הנמי' שבסנינו את ה' הם יראים
והתנין כבוד לתורה עתים מעט
וצדק בארצותם חסד עם הרעים
הדעים תחת כנפים חלילו לנו לרבו
או לטוב שום גאי ערלים וכל מקום
שנכר כספרים נו או נכרי או א"ה
וכרופה הכוונה על עכו"ם אדם
פדונו בימי חכמי הפסחה :

הרת ממעלה אדונו הקיס
אבנו פייכובליטי העראמיטיע
וולק האסדאר אמפראד
אלכסנדר פאולאוויטש
פאפיע רעדיטש אונט ראסיק
האמראר אונט ס'איינשוועת יר'ה :
גרוקאק ביא' י' יקא מרעס

בסדילקאב

לשט ודכר מעת אף סוקרטיאל ריטישאל פאב

תקעד

זמרה יצחק שניאורסאהן

לייבאוויץ

ספר

עשרה הילולים

מכל כסרי קודש המיוכדים על חוכמת
 מוצר הכ עלילים • ורובו על דברי
 קודש בעל חובות הלכות שחולים • אך נלשון
 קצר ודברים נלילים • היצרו בעל הפר של ה
 והלקו לי' שפרים ועת שפתיו בירור מילולים
 מי האיש הזפן חיים נחיים יאמר שער ח' בכל
 יום ויהזור חלילים • ואז יזכה לבו' הכ בכלילים
 והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו וחיי
 עולם ינטע בו לקיו' ללמוד וללמוד לשמור
 ולעשות את כל דברי הספר •

נדפס בק"ק

סלאפקוויץ

תחת מתחלת פדויטו הקיסר אווכע
 פריכוטלעוסי דערזאווישע ווילקי
 האטידאר איזגעראטר **אלעקסאנדר**
פאוולויץ טהתיע דהר טעפ
 אונט ראטי' האטידאר אווכע
 מלא טוויש' יר"ה •

בשנת **תקס"ד** לפ"ק

יוסף יצחק שניאורסאהן
ליובאוויטש
איצר הספרים

מחזור

במנוג פולין פיהם ומעדרין וליטא וריסין • עם פירש ולשון אשכנז
והוא

התפלות של שדש רגלים פסה שבועות וסוכות

לכל סדר נצות סדרות ועזכות • הן לקהל והן לחזרת השי"ן נקבעות • תרעות לתנן פני אלה הצבאות • גם התפלות
היום להתפלל בהפלה • בשעת הוצאת ספר תורה המסללה : גם קריאת הפרשיות והפסיות על מצות
מלא קדלת ושיר השירים ורות הקראית כוננם : תכל כסדרן דברי • ביומו על מתכונות • אשר
לא יצטרך שום מתפלל לרפש איה סקום חזרתם :

וקל מנסה מסודת זמן ומאר : שד פירוש • סגונים אמר שד : כל מלש וענין תפרסם הא' נלכו פקדו זמן מדרשם וה' וכן
דבר מה אשר לא היה לשלמים פירוש אשכנז בארצות מרובע' עם נקודות להעלות עמיתו כי שכלל והכל מכלית חזרת ובמחזור
ולמשל הוא גם תבין עם התמיד יחננו עם בים : לאות סנה כל ענין פנה ; וכל תואים יכדו ודעדי לא סין עקדין שנלם כתיובם
וקט כתיובם ; ורומתה אל ימנ ערובם ; השם אחת חסון לטובם ; ומכה לעלות לעיון ביל ורמים : דמים ורעננים ; ולמחן קדיח
ושענו מימם קדומים : מבהר מימם חסון :

חלק שני

המשלה אלנים הקטר	הארד החסיד	האוסט
מליושע דעוואונישע	ווילק האסיראר אימפעראטאר	
מגור פאולוויטש	סאביע דערויטשו אוסע ראבי	
ארי אוסט מלעמיושע		
די האלעסן מרשין	הצענור דאקעטיע דק ק וולא	

גדפס בסקראליבא הסמך לק ק

בארד' מישוב

המחזור קדו המנוסח לא היה כפי שזן נתיח חכמי ספרים ז"ל הוציאו כלה אחר את המקורו • בלתי ידעו מהו ספר
המחזור • וכל הענינים לא ידעו • וזהו דבר קדו לא היותו אצל הגוים שנתנו את ספרם ודברם • ואינם קדו כדור
שם ולקראתם וחד עם החרדים הוציאו את המעשה והלילה לש להכיר לו לבחן שום גנאי עליהם • והפסוקים
גוי לו כדור לו ודמותה העולם וקדוהם סתומה על אולם עם"ס שדו כתיב אגמתי • סתומה :

לש"י תקע"ה כע"ה

[סקראליבא]

עבודה בלב

והוא

סדר תפלה לכל השנה

מהורגם אשכנזית

נרפם

על פי שו"ת רבנינו וסופרינו

הרב ר' ישראל גארדאן, הרב ר' זלמן זאב מ"ץ ומ"מ, הרב ר' חיים נחמן פרנס, והרב ר' אברהם יודל שטראסן מק"ק ווילנא; הרב המנוח ר"י דוואלאשהנא, הרב ר"ז ראפאשארט, והרב רי"מ ישורון מק"ק מינסק; הרב ר' מנחם נ"י דליובאוויטש, הרב ר"י האלבערין דק"ק צרדיטשיץ, הרב רי"צ לעווינזאהן, דק"ק קרעמענעץ, הרב ר"ה קאנענעללענצוועגן מוילנא, והרב הדאקטאר ר' אברהם ניימאן מ"מ דק"ק ריגא :

פה פֿיטרבורג הבירה

בשנת י"ת"ר שאת ויתר עז לפ"ק

357

סדר הגדה

יִחַץ יקח המצה האמצעית מן ג' המצות ויבצענה לשתיים
 ויכוין לבצוע הלקא' גדול מהשני להצפינו לאפיקומן ;
 והמנהג להצניעו בין כר לכסת תחת כראשותיו •
 מִנִּיד מגלין המצה ונוטלין הביצה והזרוע מעל הקערה
 ומנביהין אותה ; ואוכרין הא לדמא וכו :

הָא לַחֲמַא עֲנִיא דִּי אֶכְלוּ אֲבֵהֲתָנָא בְּאַרְעָא
 דְּמִצְרַיִם . כָּל־דְּכִפִּין יִיתִי וַיְכוּל . כָּל־דְּצָרִיד
 יִיתִי וַיִּפְסַח . הַשָּׂתָא הָכָא . לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא
 דְּיִשְׂרָאֵל . הַשָּׂתָא עֲבָדִי בְּרוּכֵתִין מוּבָא .
 לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּנֵי הוֹרִין כְּבִּאֲרַעָא דִּידִן :

והזורין הביצה והזרוע על הקערה . ומוזגין כוס שני ,
 והתנוק שואל :

מַה נִּשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת . עֲבָבְכֵל
 הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין הַמִּץ וּמִצָּה , הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלוּ
 מִצָּה ? עֲבָבְכֵל־הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת
 הַלֵּילָה הַזֶּה מְרוּר ? עֲבָבְכֵל־הַלֵּילוֹת אֵין אָנוּ
 לְמַטְבִּילִין אֲפִילוּ פֶּעַם אֶדְת , הַלֵּילָה הַזֶּה שְׂתִי
 פֶּעַמִּים ? עֲבָבְכֵל־הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין
 וּבֵין מְכַבֵּין . הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלָנוּ מְכַבֵּין ? :

נוסח „הא לחמא“ של הצנזורה הרוסית בימי הקיסר ניקאלאי הראשון
 מסידור „עבודה בלב“ פיטרבורג

361

סדר הגדה

צריך להגביה הכוס:

וְהִיא שְׁעִמְדָה לְאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ. שְׁלֵא אַהֲרָ בְלִבְר
 עָמַד עָלֵינוּ לְבִלּוֹתֵינוּ. אֲלֵא שְׁבַבְלִדּוֹר וְדוֹר הָיוּ
 עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְבִלּוֹתֵינוּ. וְהַקְרוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 הַצִּילָנוּ תָּמִיד מִיָּדָם:

יניה הכוס מידו:

צֵא וְלִמֵּר. מַה בִּקֵּשׁ לָבֶן הָאֲרָמִי לַעֲשׂוֹת
 לְיַעֲקֹב אָבִינוּ. שִׁפְרָעָה לֹא גִיר אֲרֵא עַל הַזְכָּרִים
 וְלָבֶן בִּקֵּשׁ לַעֲקוֹר אֶת־הַכֹּל, עֲנִיאִמֵּר אֲרָמִי אֲבִיר
 אָבִי וַיִּרֶד מִצְרַיִם וַיִּגַּר שָׁם בְּמַתִּי מִעֵט וַיְהִי שָׁם
 דְּגוּי גְדוֹל עֲצוֹם וְרַב:

וַיִּרֶד מִצְרַיִם. אָנוּם עַל פִּי הַדְּבָר: וַיִּגַּר שָׁם.
 מִלְּמַד עֲלֵא יִרֵד יַעֲקֹב אָבִינוּ לְהַעֲשִׂתָּקַע בְּמִצְרַיִם
 אֲלֵא לָגוֹר שָׁם. שִׁנְאִמֵּר וַיֹּאמְרוּ אֵל פְּרָעָה לָגוֹר
 בְּאֶרֶץ כְּאֵנוּ כִּי אִין מְרַעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ
 כִּי כִבֵּד הֲרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא
 עֲבָדֶיךָ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן:

בְּמַתִּי מִעֵט. כְּמָה שִׁנְאִמֵּר בְּשִׁבְעִים נַפְשׁ
 יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרַיִם וְעַתָּה שְׂמֵךְ יי אֱלֹהֶיךָ
 כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרוֹב: וַיְהִי שָׁם לָגוּי גְדוֹל. מִלְּמַד

נוסח, והיא שעמדה של הצנזורה הרוסית בימי הקיסר ניקאלאי הראשון
 מסידור, "עבודה בלב" פיטרבורג

סדר הגדה

י"י היו עומרים לבלותנו • והקדוש ברוך הוא

הצילנו מידם :

צא וקמך מזה בקש לכן הארמי לעשות ליעקב

אבינו • שפדעה לא נזר אלא על הזכרים •

ולכן בקש לעקור את חבר • שנאמר ארמי אובד

אבי

י ק"ו על החיות שלא זכרו כנר , אבל יצווחו כלל כשרא נארוהו אייראזא
 מרסא זמזא נללס סתם על כני מלטי רמסס :

לקיחת יצחק

ו"ס ברוך שומר הבעתחוליהרלל, ר"ל רזוי לנרד לו ית' עלהבסחין שמבניות
 לפסוק נשני שבדלוי סימר הבעתחוליהרלל, שאף קישנו הס המכנסס
 מ"ה לא נפל דבר אחד מכל דברו הקוב אשר דבר על יבראל , ואח"כ
 כשאמר הכחזרו ויטעה ברוך הוא על קיום המעשה , מפני שמוסיף בשעת
 הקיום דברים טובים רבים כהנה וכהנה , ומביא ראיה ע"ז שהרי הקב"ה
 חיפש את הקן לעשות כמו שאמר ל"ה צברית בה"ב וכו' ידוע חדש וכו'
 ור"ל בשעת המעשה ועת הבעתחול לז חיפש רק לעשות באופן שהכניח לו,
 ואז לא הכניח רק על אורחותיו ועל אורחותיו ועל אורחותיו ועל אורחותיו ועל
 ברטק גדול ואת המעשים והטובים ויון במשפטים , חבל לא הכניחו
 על הדורות הבאים אח"כ שהרי' אלה הריא נשמרת לדור דור , ואנחנו ראינו
 שהיא שמה לאנחותיו ולפי ששעה שקיים הבעתחול אז כרת הקב"ה עמנו
 ברית לבשר ודם הבעתחול לדורות שלם , שהרי לא אחד בלבד עמד עליו
 לבלתי אלא שבכל דור ודור היו שומרים עליו והקב"ה הילינו מידם :

צא ולמד מזה בקש וכו' • ומביא בטל הגדה טור ראיה על היות קיום
 הבעתחול ית' בטה גדולה יותר על מה שהכניח , ואמר לא ולמד מה
 ביקש לכן הארמי לעשות ליעקב אבינו , ור"ל שהרי בשעת הבעתחול יעקב למדן
 לא הבעתחוליהרלל רק על פניו ובת"ש והיה אנוכי עמך ובמתוך ככל אשר חלך
 כי לא אשנך וכו' • ואח"כ כשרדף לכן אמרו לא תאמר קלנן לא רדף רק
 לשפך את יצחק בלבד ובת"ש הבינו בני והבטו בנתי ובהלן נתי ויללה מה
 חפשה היום אוליבניהם אבד ולדו , א"ל לא היה רדיפתו רק אדני יעקב ,
 ולא היתה ההלה רק ליעקב וכמו שהבטת ולא יותר , כי באלמח כשתלח ותלמד
 במקראת המלך שאותו הרעב גם על בניס והבטת לא חס בעת רדיפתו , שהרי
 הסורה מטיד טליו ארמי אובד אבי , ודוע קמי קמינת בניס אמרו ית' קדו אובד
 וצטט

פירוש על והיא שעמדה של הצענזורא הרוסית בווארשא

בימי הקיסר ניקאלאי

הגדה ווארשא תר"ט

סדר הגדה

וזה נכבד במזון קודם הנכבד על און וזמר
 סמן ומזון לקיים מצות טוב שלישי מארבע מוציא לזכר
 יד הקב"ה ושכינתה על ידיו וזמרה ספור ונעלם בשם כל ישראל :
 ברה אלה יי אלהינו ספק העולם בורא פרי תבוא :
 ושחזן הדלת לזכר כי ליל קצורים הוא , רזחורים שטר :

(חלום פ"ג ספק ג) שפנה חמתה אל תגוים א אשר לא
 ידענה ועל סאלכות אשר בשפנה לא קראו : כי
 אבל את יעקב ואת גוהו ח'שמו : (סס"ס כ"ה) שפנה
 עליהם ועמה ותרון אפה ישיגם : (לככה ג' כ"ו)
 הדרוף באף ותשמידם סתתת שמי יי :

הלך ומדג טוב רביש . ונמרין פלו כל
 לא לנו כי לשפנה חן בבוד על חדה על אמתה : לקה
 יאפו תגרי אמת נא אלהיהם : ואלהנו בשפים כל אשר
 רחם עשה : עצביהם כפף ורחב פעשה ידי אדם : פח רתם ורא דברו
 עינים רתם ולא דמו : אונים להם ולא ישבעו אף לתם ולא ירחון
 ידיהם ולא יאישון רגליהם ולא יתכו : לא יהנו כנרונם : כמחהם
 יהיו עשיהם כל אשר כוסח בתם : ישראל כסח ביי ערם וסגנם
 הוא : בית אהרן כסרו ביי ערם וסגנם הוא : יראי יי כסרו ביי
 עורם וסגנם הוא :

יי זכרנו יברכה יברכה את בית ישראל יברכה את
 בית אהרן : יברכה יראי יי הקטנים עם הגדלים :
 יסבי עליכם עליכם ועל בניכם : ברוכים אתם
 ליי עשה שמים וארץ : השמים שמים ליי והארץ

י
 * בספקים פלו עתה קום ונבנים על סכריים אשר הדינו בית מלשון ולו ידנו את סטור
 ולו סלית כי יכיר ל' פגלים וזכרו בלשון עני . ופי זכר ספגלים אחרים בלשון טור ונחיר .
 פירוש גיי בלשון פור , וזכרם וזכרם פגלים רבים בלשון הכתוב
 * ספגלים סאל פחלים קיי רק על ספגים סקדוים יניי דוד סל לא סלית בסול עלב
 וישיגו .

פירוש על שפוך חמתך של הצענוזורא הרוסית בווארשא
 בימי הקיסר ניקאלאי
 הגדה ווארשא תר"ט

מנין המצות

ל ה ר מ ב " ם ז ' ל

וסדר ההלכות

ליד החזקה מהרמב"ם ז"ל

היספה על אזה ההלכות מחבור הנ"ל

פה פ'יט'ר ב'ורג הבירה

בשנת תריג מנחת לפ"ק

איזה הלכות
מיר החזקה

לארוננו מורנו ורבנו

הרמב"ם

נ"ע

נרפם

על פי שו"ת רבנינו ומפרינו

הרב ר' ישראל גארדאן, הרב ר' זלמן זאב מ"ץ ומ"מ, הרב ר' חיים נחמן פרנס, והרב ר' אברהם יודל שטראשין מק"ק ווילנא; הרב המנוח ר"י דוואלשאנסא, הרב רי"ז ראפפאפארט, והרב רי"מ ישורון מק"ק מינסק; הרב ר' מנחם נ"י דליוואוויטש, הרב ר"י האלפערין דק"ק צרדיטשוב, הרב רי"צ לעווינזאהן דק"ק קרעמענעץ, הרב רז"ה קאלענעללענזאגען מווילנא, והרב הדאקטאר ר' אברהם ניימאנן מ"מ דק"ק ריגא:

פה פייטריבורג הבירה

בשנת י"ת מרעהו צדיק לפ"ק

Die Anzahl der Gebote

nach Maimonides,

und

der Inhalt des *Tad-Haghasakkah*

des Maimonides.

Beilage zu den Auszügen aus jenem Werke.

St. Petersburg, 1852.

Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

שמרה את החק. הזאת למועדה

ספר

בראשית

וזאת חק התורה

חק לישראל

חלק ראשון

שמרה את החק

ראשית

חסידי

התורה

הראשונה

הזאת

היא

הראשונה

הזאת

היא

הראשונה

חק לישראל להגות בו חמיה בכל יום. בדרך בדרך לקיים
 מצות קביעת החור' ע כ מה שנינו' כתב בכתב חזק הנקו'
 היום הוא מהרב בני היום ויטאל ונלה' על פי
 בינינו דהכוח חריה דבי עליו הרב
 הגדול המקובל הללנו מו' יצחק לוריא ונלה' ה
 הדרו חסידו כשולטן הערוך ההכס
 השלם והכולל כנו' יצחק ברוך גר'ו

נדכס בקאלים

הרבני מוהרר
 יעקב. הרבני

מו' גרשון
 משה יצו

מוה' חיים
 יעקב יצו

הוא נשפט לאלהי יעקב :

לפי מהו ד-ראו לטוב מהו בה

א"י המדפו'
 צבי

ד' אהרן יצו
 שני הרבני

דבני חסד'

אלשי הרבני
 יצו מו'

הוא נשפט לאלהי יעקב :

☆ ספר ☆

☆ היהשי כהרש"א ☆

על שבוש הש"ל על חשבו הוסיף קרה והפגוע על הזרחה שזנה סגור הגדול מוסת הדור
היה מרומם ודעתי הדבר בעל ענין התורה והלכה והש"ל והגש"ל :

ואלה

הדברים נדב הם הימים * נספדו לנחם הספרים הזדשו כלשון יחידה לנחם אשר
בעל המים מעורבים * ונכרשיה המור סגור חזקו הגלגל הזרני כח סר"ר בני סרס
נכר"ר תמר סבון סק"ק יענ נידונה יענ * והינה להר
נכרך מורה נספד כל פיה סרס סרס לשיחה ספוד
כשה סרס כל חזונה סרס * ויערה נחשו
לכ סרס סרס * סרס
נחשו"ר סרס סרס סרס
סרס
סרס
כד לשיחה סרס

Handwritten signature or text in Hebrew script.

☆ נרפס ☆

☆ בקופיל ☆

תחת כמשיה הארון הגדול החסיד יאביא וועלימאזני סוערני
וויכראצקי ידה :

- נרפס חס על סרסני מער"ר צבני הדש סרסני סרס"ר שמעון כ"ו ולס"ה
- סרסני סרסני ושר"ר יוסף יוסקא נכרסני סרס"ר היים :לס"ס

סרס ולסרס חליהו כהרש"א לס"ק

יוסף יצחק שניאורסאהן

* כחודר *

* מכל השנה ע"ה פדוש *

ליובאוויטש

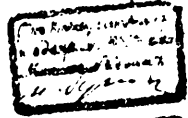
* חלק ראשון ושני *

איצט הספרים

כמנהג פולין פיהם ומערהין וליטא וריישין

אשר נדפס ביום הכתובים פורים וכל זמנים וזכר עברו בהם כמה שנים * איתפזרו בכל הארצות
המזרחיים והמערביים * ויהיו כלל נתינת חדשים גם ישנים * לזאת רצי החפזים צי לזכות עוד אנשים ונשים גדולים
וקטנים * ויחזיקו בהם מזהבם ומתעניתו של ה' כפי' לעמוד את המחזור הזה

ש"ן המורה כל המורה שחיות כל שנה הכל כסדר * עם גרמם המורה יקום פירוק וכו' הכל צד אחר שמכונסין הס"ח
לזכר * שיהי' המורה חזקו נתינתו הן צד' ה' הן צד' ב' וכל דבר רב * מלגה חזקה ה' * וגם ה' וכו'
* יום ח' מהר"ם הכל ידון וכו' * מה שזכר כל צדק נהרשפים * למען לא יעדרך לזכר נתינתו חזקת הכה וזאת
מה * כלשית המורה הה' נתינתו החפזים צד' ימי המורה יבאנת חז"ת * כדי שלא יעדרך וכל הל' המורה נתינתו
ימים * רבינו יצחק הכה נתינתו החפזים שיתרם נתינתו חז"ת * וכל קריאת וזאת
כנראה יבאנתו * וה' המורה הכל יל' חזקת כל צד' * המורה כפי' שזו
כדי שיכול להפיק נתינתו * וכל המורה יל' חזקת המחזר שית' המורה מתינתו דפסו צד' המורה
כל מהי' פראג * יעילין קטן * הכל היש המורה צד' לזכר גם כפי' ה' צד' ב' צד' א' צד' ג'
המורה * ועוד המורה שיהי' המורה ה' חזקתו וכל צד' ימי' שזו צד' המורה
צד' * מלגה חזקה חז"ת * נתינתו המורה * חזקת המורה * חזקת המורה
ה' חזקת המורה חז"ת * ועוד המורה לזכר המורה כל המורה
המורה צד' עולם * כדי למען בקל המורה
וזה צד' המורה המורה המורה למען לא יסיה דבר
עוד צד' המורה * חזקת המורה חז"ת
וחזקת המורה חז"ת * חזקת המורה
חז"ת * חזקת המורה
וחזקת המורה חז"ת
חזקת המורה חז"ת
חז"ת
חז"ת חז"ת

Z D R U K A R N I
W MIĘSCIE KUPIEŁU DZIEDZICZNYM
J W SEWERINA WISŁOCKIEGO

DRUKARSTWA WISŁOCKIEGO
SZYMON WACZYŃSKI

* דפוס *
* ב ק פ י ל *

הנה כמנהג הארון הגדול החסיד יאמניע ווייעמאני סעודיע וויבאצקי

ברבים יום צד' המורה צד' המורה שבעין כ"ז אל"ס *
ועוד צד' המורה יוסף יצחק חיים אל"ס *

ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משפילים

א

א פאר טעג נאך דער גרויסער שרפה אין בראצלאוו, אין 1810, אין וועלכער עס האט אויך אפגעברענט זיין הויז, האט ר' נחמן פארלאזן די שטאָט און זיך באַזעצט אין אומאַן.¹

פאַר וואָס עפעס אין אומאַן?

צווישן די בראצלאווער חסידים זינען געווען פארשפרייט וועגן דעם פארשיידענע מעשיות, אָבער ר' נתן נעמיראווער, דער איבערגעגעבנסטער תלמיד ר' נחמנס, וועלכער האט אים באלייט ביים אריבערפארן פון בראצלאוו קיין אומאַן און איז שפעטער געזעסן ביי אים אין אומאַן מער ווי ביי זיך, איז די דאָזיקע מעשיות מבטל.²

די שרפה אין בראצלאוו — שרייבט ר' נתן — איז גארניט געווען די סיבה פון ר' נחמנס איבערקלייבן זיך קיין אומאַן, נאָר שוין לאַנג פריער האט ער אָנגענומען אַ באַשלוס וועגן דעם. גראָד מיט עטלעכע טעג פאַר דער שרפה האָט ר' נחמן געשיקט אַ שליח קיין אומאַן דינגען דאָרט פאַר אים אַ דירה, און אויף מאַרגן נאָך דער שרפה איז געקומען אַ ייד פון אומאַן און דערציילט, אַז דער שליח האָט די דירה געדונגען, און ר' נחמן איז גלייך אַוועקגעפאַרן קיין אומאַן.³

אומאַן — שרייבט ר' נתן — האָט געצויגן צו זיך ר' נחמען מיט איר אַלטן בית-עולם, אויף וועלכן עס זינען געקומען צו קבר ישראל טויזנטער ייִדישע קדושים, די קרבנות פון „גזרת גאַנטע“ פון 1768, צווישן וועלכע ר' נחמן האָט געוואַלט האָבן זיין אייביקער רוי.

- (1) חיי מוהר"ג, לעמבערג, 1874, דף כ"ה; ימי מהרנ"ת, לעמבערג, 1903, דף ל.
- (2) ... כגון בענין נסיעתו לאומין שכל אחד נפל על שטות וטעות אחר מה הי כוננתו בזה... חיי מוהר"ג, דף כ"ז.
- (3) חיי מוהר"ג, דף כ"ה; ימי מהרנ"ת, דף כ"ט.
- (4) מעשה גדולה מן אומן: כמה אלפים יהודים זיין נהרג ווארדין אין ק"ק אומן. דובנאוו (דברי ימי עם עולם, ב' 7, ז' 98) רעדט וועגן 20 טויזנט געהרגעטע, ער זאָגט אָבער ניט, וויפל פון זיי זינען געווען יידן. אין דער תפילה „אל מלא רחמים“, געשריבן אויף פארמעט, וואָס איז געווען אין אַ שול אין אומאַן (אָפגעדרוקט אין לקורות הגזירות על ישראל, פרעמיסלע, תרמ"ז) ווערט געזאָגט, אַז „ביום ההוא בא מספר ההרוגים ערך שלושים אלף נפשות מישראל“.

נאך מיט עטלעכע יאָר פאַר דער שרפה, אין 1802, ווען צוליב דער גרויסער מחלוקת מיט דעם „שפּאַלער זיידן“, האָט ר' נחמן געמוזט פאַרלאָזן זלאַטאָפּאָליע און איז געפאַרן זיך באַזעצן אין בראַצלאָוו, איז ער דורכגעפאַרן אומאַן. פאַרבייפאַרנדיק דעם אַלטן ייִדישן בית-עולם האָט ר' נחמן אויפּמערקזאַם געמאַכט זינע מקורבים-באַלייטערס, אַז דאָרט זינען געקומען צו קבר-ישראל אַ סך ייִדישע קדושים, און ווי גוט עס וואָלט געווען צו ליגן צווישן זיי, און שוין יעמאַלט זאַל אים האָבן אַרײַן דער רעיון וועגן באַזעצן זיך אין אומאַן.⁵

אין די שפּעטערע יאָרן, איבער הויפט די לעצטע יאָרן, ווען ער איז שוין געווען קראַנק, האָט ער וויפל מאַל מרמז געווען וועגן דעם זינע תּלמידים און מקורבים. איין מאַל האָט ער געזאָגט, אַז אַוודאי וואָלט ער וועלן ליגן אין ארץ-ישראל, אָבער ער האָט מורא, אַז „עס וועט קיינער ניט קומען אויף דעם קבר“.⁶

אַ צווייטן מאַל, ווען ער איז שוין געווען אַ חולה מסוכן און איז צוריק-געקומען פון לעמבערג, וואו ער איז געפאַרן זיך היילן, האָט ער דערציילט, אַז ביי אים איז שוין רעכט געווען בליבן אין לעמבערג, וואו אויפן בית-עולם זינען אויך דאָ אַ סך צדיקים וקדושים, אָבער ווייטער די זעלבע זאָך — קיינער וועט דאָך ניט קומען אויף זײַן קבר.⁷ אין גאַליציע האָט ער געהאַט נאָר געציילטע חסידים, און פון רוסלאַנד, איבער דעם ווייטן מהלך און גרענעץ-שוועריקייטן, האָט ער מורא געהאַט, אַז קיינער וועט ניט קומען. אַזוי אַרום איז ביי אים געבליבן די החלטה וועגן אומאַן, וואו ער וועט ליגן צווישן קדושים און זינע חסידים וועלן קענען קומען צו אים אויפן קבר.

און ר' נחמן האָט זיך ניט אָפּגענאַרט אין זינע חסידים, זיי האָבן געטריי אָפּגעהיט דעם „קיבוץ“, ווי זיי האָבן עס גערופן, און פלעגן יעדעס יאָר אויף ראַש-השנה זיך צוזאַמענקומען אויף ר' נחמנס קבר קיין אומאַן.⁸

(5) חיי מוהר"ן, דף כ"ז, כ"ט.

(6) חיי מוהר"ן, דף כ"ג.

(7) דאָרט. ימי מהרנ"ת, דף כ"ז.

(8) ר' נתן האָט אַ מאַל געזאָגט אַז אַפילו אויב דער וועג קיין אומאַן וואָלט געווען אויסגעלייגט מיט שאַרפע מעסערס, וואָלט ער געקראַכן אויף די הענט און פיס און וואָלט געקומען קיין אומאַן אויף ראַש-השנה (כוכבי אור, ירושלים, תרצ"ג, ז' מ"ג).

(9) ימי מהרנ"ת, ספור מנין הקיבוץ... בראש השנה בעיר אומאַן: ... ובכל שנה ושנה נתקבצים על ראש השנה לעיר אומאַן קיבוץ גדול מאד ... ורובם ככולם הם בעלי

אזוי אַרום זעען מיר, אַז ר' נחמנס באַזעצן זיך אין אומאַן האָט גאַרניט געהאַט צו טאָן מיטן לעבן דאָרט, נאָר מיטן קומען צו קבר-ישראל, אַ שטייגער ווי יידן פלעגן אַמאַל פאַרן קיין ארץ-ישראל שטאַרבן.¹⁰

ב

אין אומאַן האָבן אין יענער צייט שוין געוואוינט אַ צאָל משכילים, צווישן זיי זיינען געווען דער באַוואוסטער חייקל הורוויץ און זיין זון הירש בער.¹¹ זיי זיינען שוין גאַר קיין „קדושים“ ניט געווען; פאַרקערט, זיי האָבן אין דער גאַנצער געגנט געשמט ווי גרויסע אַפיקורסים. און דאָ שטעלן זיך די פראַגעס: צי האָט ר' נחמן געוואוסט דערפון, ווען ער האָט באַשלאָסן זיך באַזעצן אין אומאַן? צי האָט ער געטראַכט, אַז עס איז מיגלעך, אַז ער זאָל האָבן צער פון די דאָזיקע אַפיקורסים? צי האָבן זיי זיך באַגעגנט אין אומאַן? וואָס זיינען געווען זייערע באַציאונגען? און ענטפער אויף די אַלע פראַגעס געפינען מיר אין די בראַצלאָווער שריפטן. ניט נאָר האָט ר' נחמן געוואוסט, אַז אין אומאַן זיינען דאָ משכילים, נאָר, לויט אַ בראַצלאָווער מעשה, האָט ער זיך מיט זיי שוין אַפילו געהאַט געטראַפן. דאָס זאָל האָבן געשען מיט אַכט יאָר פריער, בשעת דער אויבן דערמאַנטער נסיעה, ווען ר' נחמן איז דורכגעפאַרן

תורה, והרבה מהם בעלי עסק, ויש שיש להם עסקים גדולים בביתם, ולפני ר"ה משליך כל אחד עסקיו... וכא ביגיעות וטרחת גדולות, ויש שבאים ממקומות רחוקים, ואין עושים שם שום דבר, רק כל אחד מבקש ומחננו ושופך נפשו לפני ה' לזכות לתשובה שלימה... ומרבים שם בתחנונים ובבכיות גדולות והתעוררות... וגודל השמחות והבכיות מתוך שמחה והרקודין הנעשים שם בבית מדרשו הק' אי אפשר לבאר בכתב למי שלא ראה השמחה הזאת בעיניו... וכל אחד מקבל הארה והתעוררות מחבירו, וכמעט שהחיות וההתחזקות של כל אחד בעבודת ה' בכל השנה כולה הוא על ידי החיות דקדושה וההארה הגדולה שבזמן הקיבוץ ברי"ה בעיר אומין..."

העכער הונדערט יאָר האָבן די בראַצלאָווער חסידים אַפגעזיט דעם „קיבוץ“ אין אומאַן. דער סאָוועטן-רעזשים אין רוסלאַנד און די גרענעצן צווישן רוסלאַנד אין פוילן האָבן אַ סוף געמאַכט צו דעם. עטלעכע יאָר פאַר דער לעצטער מלחמה האָבן די בראַצלאָווער חסידים אין פוילן געמאַכט אַ פראוון צו אַרגאַניזירן אַ „קיבוץ“ אויף ראַש-השנה אין לובלין (קונטרס אַ עין זוכר, ירושלים, תש"ד, ז' כ"ב).

10 ר' נחמן האָט אַ מאל געזאָגט, אַז דער פלאַץ וואו אַן אמתער צדיק קומט צו קבורה האָט אין זיך די זעלבע קדושה וואָס ארץ-ישראל (לקוטי מוהר"ן תנינא, סי' ק"ט): זען אייד ענין השתטחות על קברי צדיקים, וואַרשע, תרפ"ב, ז' 18... וכמו שמספרין בשם הבעל שם טוב הק' וצ"ל שפעל אצל השם יתברך שמקום קבורתו יה' בחינת ארץ ישראל..."

אומאן. לויט דער דאזיקער מעשה האָט ר' נחמן יעמאַלט געהאַלטן שבת אין אומאן, און חניקל הורוויץ מיט הירש בערן זינען געקומען צו אים אויף דער אַכסניא תוהה על קנקנו זין. ר' נחמן האָט ביי זיי אַזוי שטאַרק אויסגענומען, אַז זיי האָבן אים אַפילו פאַרגעלייגט צו פאַרבלייבן אין אומאן.

און ניט נאָר האָט ר' נחמן געוואוסט, אַז אין אומאן זינען דאָ משפּילים, נאָר לויט אַ יש אומרים האָט גאָר דאָס באַוויגן ר' נחמען אַנצונעמען דעם באַשלוס זיך דאָרטן צו באַזעצן.

עס זאָל הייסן לויט דעם דאָזיקן יש אומרים, אַז ר' נתן און ר' נפתלי, זינען צוויי געטרייסטע און באַליבטסטע תלמידים, זינען צו יענער צייט געווען זייער געבראַכן און שטאַרק געפאַלן ביי זיך.¹² פּדי צו הייבן זייער געמיט האָט ר' נחמן באַשלאָסן צו באַזעצן זיך אין אומאן, וואָרעם אַז זיי וועלן דערזען, אַז עס זינען דאָ אַזעלכע אַפיקורסים אויף דער וועלט, האָבן זיי דאָך שוין ניט וואָס צו זיין געפאַלן ביי זיך, זינען זיי דאָך שוין, הייסט דאָס, ניט אַבי ווער. נאָך מער, דערציילט די זעלבע מעשה: צו ר' נחמען אַליין איז אין אומאן אַ מאָל געקומען אַ חסיד. האָט אים ר' נחמן געפרעגט, מיט וואָס שטאַרקט ער זיך בעת ער האָט אַ „נפילה“ פון עבודת השם יתברך; האָט דער חסיד געענטפערט, אַז ער שטאַרקט זיך יעמאַלט מיט אַ בלאַט גמרא. אויף דעם זאָגט אים ר' נחמן, אַז ער גופא דערמאָנט זיך אין אַזעלכע צייטן (ר' נחמן פלעגט אַפט האָבן ירידה-שטימונגען, ווי ר' נתן שרייבט: „והיו אצלו עליות וירידות הרבה מאד“), אַז ער וואוינט אין אַ שטאָט וואו עס זינען דאָ גרויסע אַפיקורסים, איז ער זיך מחיה מיט דעם „והבדילנו מן התועים“...¹³

ר' נתן דערציילט, אַז אַ קורצע צייט נאָך ר' נחמנס קומען קיין אומאן האָט ר' נחמן מיט אים גערעדט וועגן די אומאַנער קדושים און מוסיף געווען, אַז הגם אין שטאָט זינען דאָ אַ סך „רשעים מפורסמים“, זינען אַבער אין זיי אויך אַוודאי דאָ „הייליקע פונקען“ וואָס זינען נאָך ניט „געלייטערט“ געוואָרן.¹⁴

12) פידוע טראָגן אין זיך „ירידה-שטימונגען אַ גרויסע סכנה: ווען מען לאָזט זיך אַריין אין זיי, קאָן מען חס ושלום ווערן אין גאַנצן אַ „נפּל“ חסידים, ניט דווקא בראַצלאָוער, ווייסן צו דערציילן פמה וכמה מעשיות וועגן אַזעלכע „נפלים“. זען אויך ר' נחמנס אַ תורה „אומרה לאלקי בעודי“, געדרוקט אין לקוטי מוהר"ן, ס"ו רפ"ב, און אויך לקוטי הלכות, אורח חיים, הלכות פסח, הלכה ט', סעי' ז.

13) סיפורים נפלאים, ירושלים, תרצ"ה, ז' מ"א—מ"ב.

14) חיי מוהר"ן, דף כ"ז.

עס איז כדאי אויך צו דערמאָנען, אז ר' נחמנס ערשטע דירה אין אומאָן איז געווען ביי אַ משכיל. ר' נתן דערמאָנט עטלעכע מאָל זײַן נאָמען אונטער די ראַשי תיבות רנ"נ. איך מײן, אז דאָס איז ניט קײן אַנדערער ווי הירש בער הורוויצעס שווער נחמן נתן ראַפּאָפּאַרט, און אומאָנער גביר און אײנער פון די ערשטע משכילים¹⁵ ער איז אָבער געשטאַרבן אַ קורצע צײַט אײדער ר' נחמן איז געקומען קײן אומאָן.

וועגן דער דאָזיקער דירה דערצײלט ר' נתן, אז ווען ער איז געפאַרן מיט ר' נחמען פון בראַצלאָוו קײן אומאָן איז זײ אַנטקעגנגעקומען אױפן וועג דער שליח, וועמען ר' נחמן האָט געשיקט מיט עטלעכע טעג פריער קײן אומאָן דינגען די דירה. דער שליח האָט אָפּגעגעבן אַ גרוס פון אומאָן, אז מען וואָרט דאָרטן אױף ר' נחמנס קומען און אז נחמן נתנס דירה איז זײער אַ שײנע. אױף דעם האָט ר' נחמן געזאָגט צו ר' נתנען אין אַ ווערטל: „נחמן נתנס דירה איז דאָך אונדזערע, מיר זײנען דאָך צוזאַמען נחמן און נתן“. דערנאָך האָט ר' נחמן אָנגעהויבן רײדן וועגן דעם אז אין אַזאַ הױז, וואו מען האָט קײנמאָל ניט דערמאָנט דעם אײבערשטנס נאָמען, וועט מען אײצטער מאַכן קידוש וברכה.¹⁶

ר' נחמן האָט משמעות פאַרשטאַנען, אז מען וועט אים אױפּוואַרפן, פאַר וואָס ער וואוינט בײ אַ משכיל, האָט ער זיך בײ צײטנס אָנגעהויבן באַוואַרענען קעגן דעם.

ר' נחמנס לעצטע דירה אין אומאָן, איז וועלכער ער איז נסתלק געוואָרן, איז אויך געווען בײ אַ משכיל, ר' נתן רופט אים דער לאַקאַטשער, מסתמא ווייל ער האָט געשטאַמט פון לאַקאַטש, וואַלינער גובערניע, און ער דריקט זיך אױס וועגן אים,¹⁷ אז „ער איז געווען אַ רשע מפורסם וואָס האָט געוואוינט אין פעטערבורג, נאָר זײנע בני-בית

15) לױט א. ב. גאַטלאַבער (הבקר אור, 1878, ז' 644) האָט ער געהאַט נאָך צוויי אײדעס משכילים: אײנער ישעיהו הורוויץ (זען וועגן אים אין שלום-עליכמס 'דישע פּאַלקס ביבליאָטעק, ב' 1, ז' 656) און דער צווייטער משה בר' שמואל לאַנדאָ, דעם באַרימטן נודע ביהודהס און אײניקל, וועלכער איז צוגעשטאַנען צו די משכילים (ניט פאַרבייטן אױף אַ צווייטן משה לאַנדאָ, אױך דעם נודע ביהודהס און אײניקל, וועלכער איז געווען ראַש הקהל אין פּראָג און האָט געהײסן משה בר' ישראל). זען הוספה 2.

16) חײ מוהר"ן, דף כ"ה. די גאַנצע שטעלע דאָרט איז געשריבן שטאַרק פאַרשטעלט און בדרך רמז. און דעם וואָס איך האָב געשריבן איז כמעט ניט מיגלעך צו פאַרשטיין וואָס ער מײנט.

17) ימי מהרנ"ת, דף ל"א.

האָבן אָפּגעגעבן די דירה ר' נחמנעו.¹⁸ דאָס איז געווען אַ גבירישע דירה מיט גרויסע לופטיקע צימערן און מיט אַ גרויסן גאַרטן אַרום הויז, וואָס דאָס איז געווען זייער וויכטיק פאַר ר' נחמנעו. ער איז שוין יעמאַלט געווען אין דער לעצטער סטאַדיע פון טובערקולאָז (חולי הווסט אין ר' נתנם טערמינאַלאַגיע), און לופט איז פאַר אים געווען זייער וויכטיק. ווי ר' נתן דערציילט, האָבן זיי דורכגעזוכט די גאַנצע שטאָט און האָבן ניט געפונען קיין אַנדער פּאַסיקע דירה.¹⁹ אַחוץ דעם האָט ער די דאָזיקע דירה באַקומען אומזיסט. ניט געקוקט אויף דעם אַלעם איז דער חסידישער עולם ניט געווען צופרידן וואָס ר' נחמן וואוינט בײַ אַ רשע אין הויז. דערויף האָט ר' נחמן געגעבן אַ פאַרשטעלטן ענטפער וועלכן ער האָט אַרײַנגעפלאַכטן אין אַ תורה וואָס ער האָט געזאָגט שבת נחמו, טאַקע אין דער דירה בײַם רשע אין הויז. אין דער דאָזיקער תורה האָט ער גערעדט וועגן ארץ-ישראל, אַז די אומות העולם קענען דאָך טענהן צו ייִדן: „איר זײַט גזלנים, איר נעמט צו אַ פרעמד לאַנד וואָס האָט געהערט צו אונדז.“ ענטפערן דערויף ייִדן: „כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים“ — דער אייבערשטער האָט באַשאַפן די וועלט דורך פּוּח מעשיו, די עשרה מאמרות, איז דאָך די גאַנצע וועלט זײַנע, איז וועמען ער וויל גיט ער אַוועק וואָסער לאַנד ער וויל.²⁰ צו דעם האָט ר' נחמן מוסיף געווען אַ צוגאַב וואָס ווען מען זאָל אים צוריק איבערזעצן אויף ייִדיש לייענט ער זיך אַזוי:

(18) ביים ערשטן דור פון דער השפלה אין רוסלאַנד איז דאָס געווען אַ געוויינטלעכע דערשיינונג, אַז די מענער זײַנען פאַרכאַפט געוואָרן פון דער השפלה, און די פרויען אָדער קינדער זײַנען ניט נאַכגעגאַנגען און זײַנען געבליבן בײַ דער טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט. אַזוי למשל איז חײקל הורוויצעס פרוי געווען שטרענג פרום. ווען זײַן זון הירש זיך געקלאַגט פאַר דעם רוסישן פירשט דאַלאַגאַרוקאָו, אַז ער שעמט זיך מיט זײַן ייִדישער הלכשה, האָט אים דאַלאַגאַרוקאָו געפרעגט, פאַר וואָס ער קליידט זיך ניט אייראָפּעאַיש: האָט הירש בער געענטפערט, אַז ער וויל ניט פאַרשאַפן קיין עגמ־נפש זײַן פרומער מאַמען (יעוור' ענציקלאָפּעדיאַ, 4, א' זז' 287-288). אויך אַ טאַכטער חײקל הורוויצעס, הענדל, איז געווען אַ פרומע פרוי וואָס האָט געדאַוונט יעדן טאַג (זען: מכתב ערוך מאח' יעקל אייכנבוים ליידידו הסוחר לפניו ר' הירש בער הורוויץ מאומאן ואח"כ פרופיסור בקימברידז הנודע לשם ה' הערמאן בערמאַן (!) ... אַדעס, 1667, ז' 4). אַזאַ צושטאַנד פלעגט אָפט פירן צו אַ גט (אַ ענלעכע דערשיינונג איז אויך געווען אין דער ערשטער תקופה פון דער חסידישער באַוועגונג). גאַר אַנדערש איז געווען די באַציאונג פון די פרויען צו דער השפלה בײַ ייִדן אין דײַטשלאַנד. עס וואָלט כדאַי געווען בײַ אַ געלעגנהייט זיך פּלענער אַפּצושטעלן אויף דעם פאַרגלייך.

(19) חיי מוהר"ן, דף כ"ט.

(20) זען רש"י אויף בראשית א, 1.

און אויך דאָ אין חוץ לאַרץ טרעפט זיך אַ מאָל דער זעלבער פּאַל. ישראל, אַ הייליק פּאַלק, קומט טייל מאָל אין ערטער וואָס זײַנען ווייט פון ייִדישער קדושה, ווי אַ שטייגער אָן אַרט וואָס האָט געהערט פריער צו אַן עכרים און אויך איצט געהערט עס צו אַזעלכן וואָס איז זייער ווייט פון ייִדישער קדושה, און ייִדן קומען דאָרט און נעמען אײַן דאָס דאָזיקע אַרט און פאַרהייליקן עס, מאַכן פון דעם אַ ייִדישן מקום וואָס ווערט אַזוי אַרום בבחינת ארץ־ישראל. וואָלט מען דאָך געקענט טענהן: „איר זײַט גזלנים, וואָס איר האָט פאַרכאַפט דאָס דאָזיקע אַרט וואָס איז ניט אײַערס“. נאָר דער תירוץ איז „כוח מעשיו...“ — היות ווי גאָט האָט באַשאַפן די גאַנצע וועלט מיט די עשרה מאַמרות, האָט ער דאָך דאָס רעכט זי איבערצוגעבן וועמען ער וויל, און אַזוי ווי דאָס איז זײַן רצון, האָבן מיר אַ רעכט אַינצונעמען די וועלט און זי צו פאַרהייליקן מיט דער קדושה פון ישראל.²¹

אַט דאָס זאָל זײַן ר' נחמנס ענטפער אויף דער טענה, הלמאי ער וואוינט בײַ אַ משכיל אין דירה.²²

ג

ווי אַזוי זײַנען געווען די באַציאונגען צווישן ר' נחמען און די אומאַנער משכילים?

ווען מיר נעמען אין באַטראַכט די שריפטן פון די ערשטע משכילים וועלכע גיסן מערסטנס פּעך און שוועבל אויף חסידים און זייערע רבנים, און בפרט ווען מיר דערמאָנען זיך אָן אַ יוסף פּערל מיט זײַנע אַנטיחסידישע שריפטן און ניט גאָר שיינע אַנטיחסידישע מעשים,²³ האָבן מיר זיך געדאַרפט ריכטן, אַז מיט ר' נחמנס באַזעצן זיך אין אומאַן זאָל זיך צעפלאַקערן אַ ביטערער קאַמף צווישן אים און די אומאַנער משכילים. מיר געפינען אָבער וועגן דעם אין די בראַצלאָווער שריפטן גאָר טשיקאָווע זאַכן, פון וועלכע מיר זעען, אַז גאָר להיפוך, די באַציאונגען זײַנן געווען גאָר פריינדלעכע. די משכילים פלעגן גאָר ליב האָבן אַפּטער אַריינקומען פאַרברענגען מיט ר' נחמען און האָבן אַפילו מיט אים געשפּילט אין שאַך. ר' נחמן גופא איז געווען אויף אַ וויזיט בײַ הירש בער הורוויצן.

אין 1935 האָבן די בראַצלאָווער חסידים אין ארץ־ישראל

(21) לקוטי מוהר"ן חנינא, סי' ע"ח.

(22) ימי מהר"ח, דף ל"א.

(23) זע רפאל מאהלער, דער קאַמף צווישן השכלה און חסידות אין גאַליציע, ניו־יאָרק,

יוני, 1942, ז' 164-202.

אָפּגעדרוקט אַ קליין העברעאיש ספרל מיט מעשיות.²⁴ אין דעם אַרײַנפיר צום ספרל זאָגט דער אַרויסגעבער:

...מיר זײַנען ניט געקומען דרוקן דעם ספר צוליב די מופתים, וועגן וועלכע עס ווערט אין אים דערציילט, וואָרעם דאָס איז בײַ אַנשי שלומנו ניט אַזוי שטאַרק אַנגעלייגט, וואָרעם דער עיקר מופת איז צו טאָן אַ טובה אַ יידן ברוחניות... און דער עיקר זײַנען מיר געקומען דרוקן דעם דאָזיקן ספר נאָר צוליב דעם וואָס עס איז גוט פאַר דער נשמה צו וויסן די איבערלעבונגען פון רבנו הקדוש...

דער מחבר באַטאָנט זייער שטאַרק, אַז ער האָט חוקר ודורש געווען דעם מקור פון זײַנע מעשיות און אַז זיי זײַנען אמת ויציב.

... היות ווי איך בין ב"ה אויפגעוואקסן צווישן די חכמים אין חכמת הפשטות און תמימות, וואָס דאָס זײַנען די נאָפּפּאָלגערס פון מורנו הרב ר' נתן, וועלכע האָבן אין גאַנצן מפּקיר געווען זייער כבוד צוליב דעם אמת און אויף זיך גענומען פל המיני בזיונות און חרפות און בושות און רדיפות וואָס עס איז גאַרניט מיגלעך אויסצורעכענען, בעיקר האָבן זיי דאָס באַוויזן בעת עם האָט זיך צעפלאַקערט די מחלוקת אין 1835, ווען יעדער איינער פון זיי איז געווען אויסגעשטעלט אויף ספנות נפשות ממש, ווי דאָס פאַלקסווערטל וואָס איז דעמאָלט אַרומ-געגאַנגען, אַז אין רוסלאַנד מיט צען טויזנט קערבלעך פאַררייבט מען אַלצדינג [אַזוי, אויף ייִדיש, אין מקור] — איז על כן אויף מיר דער חוב צו פאַרשרייבן פאַר די קומענדיקע דורות וואָס איך האָב געהערט פון זיי. עס איז פון מיר ניט פאַרהוילן און קלאַר איז פאַר מיר ווי דער טאָג, אַז

24 סיפורים נפלאים, חלק א' מספר כוכבי אור שלא נדפס עדיין, והוא סיפורים נפלאים ונוראים ממעלת כבוד קדושת... רבינו נחמן מברסלב וצוק"ל... חברו הרה"ג וכו' מוה"ר אברהם ברי"ג ז"ל ונלוה לזה ספורי מעשיות ומשלים שסיפר רבינו הק' והנורא ז"ל, ונלוה לזה צוואת הרה"ג וכו' מוה"ר נחמן אבי"ד דק"ק טשעהרין זצ"ל... הוצא לאור על ידי ר' שמואל בהר"ר ישע"י הלוי הורוויץ ברסלבר, נדפס שנת תרצ"ה פעה"ק ירושלים, דפוס ר"ח צוקרמן. — דער מחבר, ר' אברהם ברי"ג נחמן מיטן פאמיליע-נאמען חזן, איז געווען א חשובער בראַצלאַווער חסיד אין ירושלים, א מחבר פון עטלעכע ספרים וועגן בראַצלאַווער חסידות און פון חסידישע מעשיות. אין דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ער אַוועק קיין אומאַן און דאַרט ניפטר געוואָרן (זען ג. שלום, קונטרס אלה שמות, ירושלים, תרפ"ט, ז' 6). זײַן פּאָטער, ר' נחמן טולטשינער, איז געווען א סך יאָרן אַ משמש בײַ ר' נתנען. ר' נתן האָט וועגן אים געזאָגט: „איך גרייט צו אַלצדינג מיט דער פען, דערנאָך וועט נחמן טולטשינער אויך קענען פירן דאָס רעדל" (זען שיחות וסיפורים, ירושלים, תרצ"ג, ז' 5). פון זײַן פּאָטער, ר' נחמן טולטשינער, האָט דער זון געהערט א סך מעשיות, וועלכע ער האָט פאַרשריבן.

אלע זייערע ווערטער זינען ריינער אמת, און דער חילוק צווישן זיי און די אנדערע מעשיות וואָס זינען איבערגעגעבן געוואָרן פון מויל צו מויל איז ממש ווי דער חילוק פון טאָג צו נאַכט. וואָרעם יענע מעשיות ווערן ס'רוב דערציילט ביים וויין טרינקען, וואו דער דערציילער האַלט שוין צווישן דער דריטער און פערטער פוסע און דער צוהערער זיצט און דרעמלט. אין זיי זינען דאָ מער ווי ניין חלקים ליגן, און דאָס ביסל אמת וואָס אין זיי אין אויך אויסגעמישט, צעדרייט און צעפלאַנטערט (אחוץ די שבחי בעש"ט וואָס איז אמת פון אַנהייב ביז דעם סוף, ווי איך האָב עס געהערט פון מיין טאָטן ז"ל, וועלכער האָט דאָס איבערגעגעבן אין נאָמען פון אַדמו"ר זצ"ל;²⁵ בלויז אויף אַ פאָר מעשיות האָט ער געזאָגט, אַז זיי זינען ניט פאַרשריבן געוואָרן ריכטיק). צוליב די אַלע טעמים האָב איך די דאָזיקע מעשיות וואָס זינען צו מיר אַנגעקומען נאָך אַ סך גילגולים פון מויל צו מויל, און וואָס איך האָב ניט געוואוסט, ווער עס זינען די מענטשן, דורך וועלכע די דאָזיקע מעשיות זינען דורכגעגאַנגען, ניט פאַרשריבן, אויס מורא פאַר די טעותן וואָס כאַפן זיך אַרײַן אין אַזעלכע מינים מעשיות... דערפאַר האָב איך פאַרשריבן בײַ יעדער מעשה דעם נאָמען פון דעם מענטש, פון וועמען איך האָב זי געהערט.

אין דעם דאָזיקן ספרל איז דאָ אַ קאַפיטל „התנהגות אדמו"ר זצ"ל עם הריסתוקרטין שבאומין". מיר דרוקן דאָס ווי עס שטייט און גייט אין דער הוספה: דאָ גיבן מיר דאָס איבער אַ ביסל פאַרקירצט אין אַן איבערזעצונג אויף ייִדיש (די זאַצן וואָס קומען אויף ייִדיש אין אַריגינאַל זינען געזעצט מיט קורסיוו; אויסלייג געביטן):

ווען דער רבי ז"ל איז געפאָרן פון זלאַטאַפּאָליע קיין בראַצלאָו איז אים אויסגעקומען שבת צו האַלטן אין אומאַן. יעמאַלט זינען אין אומאַן

25) געמיינט ר' נחמנען. אין אַ צווייטן ספר (אבני"ה ברזל, ירושלים, תרצ"ה, עמ' ל"ד) דערציילט דער זעלבער מחבר, אַז ר' נחמן האָט אַ מאָל דערציילט, ווי אַזוי דער שבחי בעש"ט איז געשאַפן געוואָרן. נאָך דעם בעש"טס הסתלקות זינען די תלמידים צונויפגעקומען און יעדער האָט דערציילט די מעשיות וואָס ער האָט געוואוסט. צונויפגעקומען זיך איז מען בײַ ר' גדלי' מליניץ און ר' גדלי' האָט געוואוסט אַלע מעשיות פון בעש"ט. ווי אַזוי אַבער האָט ר' נחמן געקענט ריידן פון דעם שבחי בעש"ט, אַז ער איז נסתלק געוואָרן אין יאָר 1810 און דער שבחי בעש"ט איז אַפּגעדרוקט געוואָרן ערשט אין יאָר 1815? סײַדן מיר זאָלן זאָגן, אַז ער האָט דאָס געזען אין מאָנוסקריפּט. אין דער הקדמה פון שבחי בעש"ט איז טאַקע אַנגעגעבן, אַז "...הכתבים הללו נעתקו מאיש לאיש עד שנדפסו...".

געווען דרײַ זייער גרויסע אפיקורסים, איינער אַ חניקל און זײנע צוויי איידעם, איינער הירש בער²⁶ וועלכער איז געווען דער גרעסטער אפיקורוס אין זײנע טעג, און דער צווייטער לאַנדאָ, אַ דאָקטאָר, אויך אַן אפיקורס, אָבער נישט אַזאַ גרויסער ווי הירש בער. זײ זײנען געווען קרובים למלכות און האָבן געשמט מיט זייער חכמה איבער דער גאַנצער וועלט. זייער שטייגער איז געווען, אַז עס פלעגט קומען אַ צדיק קיין אומאַן, פלעגן זײ גיין אָפּחוזקן פון אים, ווען דער באַרדיטשעווער צדיק האָט געזאָלט ווערן רב אין אומאַן,²⁷ האָבן זײ נישט דערלאָזט. דעסט גלייכן מיט דעם שעפעטיווער רב.²⁸ ווען דער רבי זײל האָט געהאַלטן שבת אין אומאַן, האָט דער דאָזיקער חניקל געזאָגט צו זײן חברתא: „איך וועל גיין תורה על קנקנו זײן, און איר קאַנט דערווייל שלאָפן, און אויב עס איז דאָ מיט וועמען צו ריידן, וועט איר אויך קומען...“ חניקל איז צוריקגעקומען און דערציילט: „הגם איך האָב מיט אים נישט קיין סך גערעדט, זע איך פון דעסט וועגן, אַז עס איז דאָ מיט וועמען צו ריידן.“ זײנען זײ אַלע געגאַנגען און געקומען אין דער מיט פון דער סעודה. ווען דער רבי זײל האָט זײ דערזען האָט ער אָנגעהויבן צו זאָגן תורה אויף אַ גמרא וואָס האָט צו טאָן מיט חכמת החשבון, זייער טיף. ווי זײ האָבן דאָס דערהערט, האָבן זײ געזאָגט איינער צום צווייטן: דאָס מיינט ער נישט זײנע חסידים דאָס מיינט ער אונדז.²⁹ זײ האָבן די דאָזיקע שטעלן נישט פאַרשטאַנען און געבעטן, ער זאָל דערקלערן. האָט ער זײ דערקלערט, און זײ זײנען געוואָלדיק נתפעל געוואָרן און האָבן אים געבעטן, ער זאָל בלייבן און אומאַן...

די דאָזיקע אפיקורסים האָבן געשוואוירן קיין מאָל נישט צו דערמאַנען דעם נאָמען פון גאָט, אָדער אפילו טראַכטן וועגן אים... נאָר אַז זײ זײנען געקומען צום רבין זײל, איז זײ איבער דער גאַנצער צײַט געלעגן אין געדאַנק און געקומען אויף דער צונג דער נאָמען פון גאָט.

-
- 26 דאָס איז אַ טעות: הירש בער איז געווען אַ וון חניקלס, נישט קיין איידעם.
 27 עס ווייזט אים, אַז געמיינט איז דאָ דער אויבן דערמאַנטער משה לאַנדאָ, דעם נודע ביהודהס אייניקל. דער מחבר האָט דאָ אַ ביסל פאַרפּלאַנטערט די קרויבישאַפט (זען הוספה 2).
 28 שווער צו גלייבן, אַז ר' לוי יצחק זאָל האָבן געוואָלט פאַרלאָזן באַרדיטשעוו און ווערן רב אין אומאַן.
 29 געמיינט ר' יעקב שמשון משעפעטיווקע, פון דעם מעזריטשער מגידס חבּריא, וואָס איז שפעטער אוועק קיין ארץ־ישראל. אין אַ הסכמה אויף דעם ספר חסד לאברהם, סלאַוויטע, תקנ"ד, שרײַבט זײר ר' שמשון אונטער „אבד"ק סלאוויטא ומצ"פ בק"ק שופטיפּאָ ובק"ק באר ובק"ק אומן והגליל". דאָס ווייזט, אַז ער האָט געהאַט אַ כתב רבנות פון אומאַן, נאָר מיגלעך, אַז די משכילים האָבן נישט דערלאָזן, ער זאָל זײר אין אומאַן באַזעצן בפועל ממש.
 30 לויט אַ. ב. גאַטלאָבער איז הירש בער טאַקע געווען אַ מאַטעמאַטיקער, יעקב אייכענבוים האָט בײַ אים געלערנט מאַטעמאַטיק.

בראצלאווער חסידים אויפן קבר פון ר' נחמן בראצלאווער ערב ראש השנה אין אומאן
(יצחק וורפל, ספר החסידות, תלאביב, תשי"ו)

און ווי זיי האָבן אַליין מודה געווען, אַז זיי קומען צום רבין, רײסט מען מיך בײַ די פּאַלעס. הירש בער, עס איז דאָ אַ גאַט אויך דער וועלט... תחילת האָבן זיי געהאַלטן דעם רבין זײַל פאַר אַ חכם, אָבער ניט אַזאַ גרויסן ווי זייער רבין, ווייזל. שפּעטער האָבן זיי אינגעזען, אַז ער איז אַזאַ חכם ווי ווייזל, און גאַר שפּעטער האָבן זיי אויסגעפונען, אַז ער איז נאָך מער חכם פון אים. האָבן זיי געהאַט אַ פּראָגע וואָס דער דאָזיקער ווייזל האָט זיי ניט געקאַנט פאַרענטפּערן, זינען זיי געקומען צום רבין זײַל. און אַזוי ווי זיי זינען אַרײַנגעקומען, האָט ער געשטעלט די זעלבע פּראָגע און זיי געגעבן דעם געהעריקן ענפּטער. האָבן זיי געקושט זינען פּיס און געזאָגט: „מילא, מיר ווייסן, אַז איר זינט אַ גרעסערער חכם פון ווייזלען, אָבער ווי אַזוי האָט איר געוואוסט, וואָס מיר האָבן אין זינען?“ האָט ער זיי געענטפּערט, אַז ווער עס האָט אַ קלאָרן געדאַנק, קאָן דערקענען יענעם מחשבות... איין מאָל איז דער רבין געקומען צו זיי, האָבן זיי געהאַלטן אַ גריכיש בוך... און דער רבין האָט גענומען דאָס בוך אין דער האַנט און האָט זיי געזאָגט דעם תוכן פון בוך...׳׳ הפּלל זיי זינען זייער אַנגעקניפט געווען אין דעם רבין און פּלעגן אַרײַנקומען צו אים... איין מאָל האָט מען גערעדט וועגן משיח, האָבן זיי געזאָגט, אַז זיי וואָלטן געוואָלט דעם רבין ווי דעם משיח... דער סוף איז געווען, אַז דעם לעצטן ראַש השנה אין תקע׳א האָבן זיי צוזאַמען געדאַונט אין דעם רבינס שטיבל. ווען הירש בערס דינסט איז געקומען אים רופן, ער זאָל גיין טרינקען קאַווע, האָט ער איר געענפּערט, אַז ניט פאַר תקיעת שופּר. ער האָט זיך אָפּילו אַנגעהויבן לאַזן וואַקסן אַ חתימת זקן. אויך האָט הירש בער געהאַלפּן ר׳ נתנען חזרו די תורה, תקעו תוכחה״ וואָס ר׳ נחמן האָט געזאָגט יענעם ראש-השנה, ווייל עס איז דעמאָלט געווען אַ גרויס געשטופּ אין הויז און די מענטשן האָבן געשטופּט ר׳ נתנען, אָבער הירש בערן האָט מען ניט געשטופּט; מען האָט פאַר אים מורא געהאַט, וואָרעם ער איז געווען אַ קרוב למלכות. ער האָט דעריבער בעסער געהערט די תורה.³² נאָך דער

31 דאָס איז אַ באַליבטער חסידישער מאַטיוו. אַזוי ווערט דערציילט אין נאָמען פון ר׳ לייב שרהס, ווי אַזוי ר׳ יעקב יוסף האָט אַ מאָל אין מיטן פון בעש׳טס תורה אַנגעהויבן תופּס זײַן אַלע שבועים לשונות דורך אַרײַנדרײַגען אין זייער שורש און מקור. פּ׳גל:

Martin Buber, *Tales of the Hasidim*, Schocken Books, 1947, pp. 59-60.

32 וועגן דעם גרויסן געדראַנג וואָס איז געווען יענעם ראַש-השנה אין אומאן ווען ר׳ נחמן האָט געזאָגט תורה, זען ימי מהרנ"ח. דף ל"ב. וועגן דער איבערזורונג פון דער תורה שרייבט ר׳ נתן (דאָרט, דף ל"ג): "...הי' רחוק מאד לכתוב התורה הזאת מחמת

הסתלקות פון דעם רבין ז"ל, ווען מהרנ"ת [מורנו הרב ר' נתן] האָט ביטער געוויינט, האָבן זיי צו אים געזאָגט: אייך פעלט דער רבי? אונדז פעלט דער רבי. ווען דער רבי זאל לעבן, וואָלטן מיר געוואָרן בעלי תשובה וצדיקים גמורים.³³

נאָך דער הסתלקות פון רבין זצ"ל זינען זיי געוואָרן ידידים פון אנשי שלומנו און דער עיקר פון מהרנ"ת ז"ל. דער מהרנ"ת האָט געהאַט אַן אַנזאָג פון רבין ז"ל, אַז ער זאל מיט זיי ריידן. על פּו יעדעס מאָל וואָס ער איז געווען אין אומאָן, האָט ער ביי זיי געמאַכט אַ וויזיט און גערעדט מיט זיי. איין מאָל האָבן זיי זיך אַרײַנגעלאָזט אין אַזעלכע גרויסע חקירות, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו שרייען: „וואָס האָט דער רבי ז"ל געוואָלט פון מיר?“... די דאָזיקע אַפיקורסים האָבן זייער שטאַרק געהאַלטן פון דעם מהרנ"ת, ווייל זיי האָבן אַינגעזען זײַן צידקות און ערלעכקייט און זײַן איבערגעגעבנקײט צום רבין ז"ל. בעת דער גרויסער מחלוקת³⁴ האָט הירש בער געזאָגט צום מהרנ"ת: „אויב איר זײַט מספּים, שרײַב איך אַ בקשה צום קײסר גופא, און אין משך פון אַ מעת-לעת בלײַבט פון די מתנגדים ניט קײן שריד ופּליט“. האָט דער מהרנ"ת ז"ל געענטפּערט: „ראשית וויל איך ניט, עס זאל זיך ח"ו פאַר-שטאַרקן די מחלוקת און שנאה, און שנית וויל איך ניט, אַז זיי זאלן זײַן די גערודפּטע און מיר די רודפים. איך האָב קײן אַנדער עצה ניט ווי תפילה“.

איין מאָל האָט הירש בער גערעדט מיט דעם מהרנ"ת מפּוּח מציאות השם, האָט אים דער מהרנ"ת געזאָגט: וואָס רעדסטו מיט מיר פון גאָט, איד זאָג דיר, ואראה את ה' — איד האָב געזען גאָט, און ער האָט אים געגלייבט...

בעת דער מחלוקת אויפן מהרנ"ת האָבן זיי אים מחזק געווען, ער

שאמר בקול נמוך והי' או רעש גדול... בשעת אמירת התורה מה שלא הי' כן בשום תורה שאמר בחייו, אך אפי"כ... וחזרתי התורה עם החברים שתפסו קצת ובפרט עם ר"ד שהי' תפסו נפלא... אויב עס איז ריכטיק, וואָס עס שטייט דאָ, אַז הירש בער האָט אים געהאַלפן חזרן די תורה, מײַנט אפּשר ר"ד הירש בער?

33 דאָס באַשטעטיקט אויך ר' נתן וועלכער שרײַבט: „... ובאמת הודו ולא בושו אלו הקלי עולם שאלמלי לא נפטר רבנו ז"ל בזמן קרוב כל כך לכניסתו לאומין היו חוזרים בתשובה שלימה באמת...“ (חיי מוהר"ן, דף כ"ח).

34 אויב ער מײַנט דאָ די אויבן דערמאָנטע מחלוקת פון יאָר תקצ"ה, איז שוין הירש בער יעמאַלט ניט געווען אין אומאָן: ער איז מיט צען יאָר פריער, אין יאָר 1825, שוין אוועק קײן ענגלאַנד.

זאל ביי זיך ניט זיין געפאלן. זיי האבן אים דערציילט די דאזיקע מעשה: עס איז אַ מאָל געווען אַ גרויסער דאָקטאָר און ער האָט געהאַט אַן אַסיסטענט. מיט דער צייט האָט דער עולם אָנגעהויבן מער צו האַלטן פֿון דעם אַסיסטענט ווי פֿון דאָקטאָר גופא, און ער איז געוואָרן מפורסם אין דער גאַנצער וועלט. איין מאָל האָט דער קייסער געמאַכט אַ באַל, אויף וועלכן די געסט זינען געווען אויסגעזעצט לויט זייער חשיבות. דעם אַסיסטענט האָט מען אוועקגעזעצט פֿאַר דעם דאָקטאָר. האָט דער דאָקטאָר געזאָגט צו זיין אַסיסטענט: דו ווייסט דאָך יאָ דעם חילוק פֿון מיר צו דיר? האָט דער אַסיסטענט געענטפֿערט: „זי ניט ביי זיך געפֿאַלן, און האָב ניט קיין חלישות דעת. אַזוי איז שוין דער שטייגער פֿון דער וועלט. אַכט און ניינציק ווייסן ניט דעם אמת, און בלויז צוויי ווייסן אים יאָ.“ און דאָס זעלביקע איז אויך דער ענין מיט דעם מהרנ"ת.³⁵

נאָך דער פֿטירה פֿון מהרנ"ת³⁶ איז הירש בער אַוועק קיין אַמעריקע,³⁷ און ער פֿלעגט פֿון דאָרט שרייבן ידידי־בריוו צו ר' נחמן טולטשינער, און ווען ער איז דאָרטן געשטאַרבן, האָבן זינע קינדער מודיע געווען וועגן זיין טויט ר' נחמען און אים צו וויסן געטאָן, אַז ער איז געשטאַרבן מתוך תשובה און ניט אויפֿגעהערט איבערצוחזון: אוי דער רבי, דער רבי.

ד

פֿון אַט די אַלע טשיקאָווע מעשיות איז קלאָר איין זאַך, אַז די באַציאָונגען צווישן ר' נחמען און די אומאַנער משכילים זינען

(35) אין ר' נתנס שריפטן גופא זינען דאָ ווייניק אַנצוהערענישן וועגן זינע באַציאָונגען מיט די אומאַנער משכילים נאָך ר' נחמען הסתלקות. זיין אייגענע מיינונג וועגן השפלה און די משפילים בכלל, ניט אַנרופנדיק קיין נעמען, זאָגט ר' נתן אַרויס אין זייער שאַרפע ווערטער (זען הוספה 3). אין ר' נתנס רייד שפּיגלט זיך אַפֿ בלי ספק דער קאַמף וואָס די פרומע יידן האָבן געפירט קעגן דער ייִדישער שול וואָס הירש בער האָט געגרינדעט אין אומאַן אין יאָר 1822. די ווערטער „ואיִא להתווכח ולטעון עמהם“ זאָלן אפֿשר זיין אַנצוהערעניש אויף זינע שמועסן מיט הירש בערן און לאַנדאָן.

(36) ר' נתן איז נישט געוואָרן עשרה בטבת תר"ה, און הירש בער איז אַוועק פֿון אומאַן מיט צוואַנציק יאָר פֿריער.

(37) ניט קיין אַמעריקע איז הירש בער אַוועק, נאָר קיין ענגלאַנד, וואו ער האָט זיך אַ נאַמען געגעבן הערמאַן בערנאַרד, זיך אַפֿגעשמדט און איז געוואָרן אַ לעקטאָר אין קיימברידזשער אוניווערסיטעט. מ. וו. אין אַ הערה צו מנשה אונגערס אַרטיקל אין די פּילאָלאָגישע שריפטן, ב' 3, זאָגט, אַז לויט יעוור' ענציקלאָפּעדיאָ זינען נישט קיין באַווייזן, אַז הירש בער זאָל זיך האָבן געשמדט. אין דער יעוור' ענציקלאָפּעדיאָ זינען טאַקע נישט קיין באַווייזן, אַבער אַנדערש וואו יאָ (זען הוספה 4)

געווען גאר פריינדלעכע און אז זיי פלעגן זיך אפטער טרעפן און שמועסן צווישן אנאנד. דאס ווערט אויך באשטעטיקט אין ר' נתנס שריפטן, נאר, ווי זיין שטייגער איז אין אזעלכע פאלן, איז ער קורץ און דערמאנט ניט קיין נעמען.

וועגן די פריינדלעכע באציאונגען צווישן ר' נחמנען און די משכילים הערן מיר אויך פון א משכילישן מקור.

אין יידיש-רוסישן זשורנאל *Cionz* וואס איז ארויסגעגאנגען אין אדעס שרייבט איינער:

...דער ר' נחמן איז געווען אן אייניקל פון בעש"ט און א גרויסער בעל-מעלה, אבער ער איז שטארק נוטה געווען צו מיסטיציזם. מען דערציילט, אז ער איז געווען א פריינד פון הירש בער הורוויצן (פון אומאן), שפעטער בארימט ווי א דאצענט פאר אריענטאלישע שפראכן אין קיימברידזשער אוניווערסיטעט. הורוויץ האט פאר אים געלייענט און דערקלערט די דייטשישע קלאסיקערס און ער האט זיך צוגעהערט מיט גרויס חשק. ווען עס איז אים עפעס געפעלן א געדאנק פון דעם וואס מען האט אים אפירגעלייענט, האט ער אים תיכף אריבערגעטראגן אין זיין ווערק און דעם דאזיקן געדאנק צוגעשריבן א צדיק. אזוי האט אים הורוויץ א מאל געלייענט די שטעל אין שילערס *Kabale und Liebe*, וואו דער פאטער ווארפט אויף לואיזען, אז אפילו איז דער קירד טראכט זי נאר פון איר געליבטן. דערויף ענטפערט זי: „צי דארף דען דאס ניט פארשאפן נחת דעם רבנו של עולם, וואס מײן פרייד איבער דעם בעסטן פון זיינע באשעפענישן ברענגט מיך צו פארגעסן וועגן אים אליין?“ דער רבי איז שטארק נתפעל געווארן פון דעם דאזיקן געדאנק און... וואס? באלד האט דער דאזיקער געדאנק זיך באוויזן אין זיינע ווערק און, פארשטייט זיך, ניט אין מויל פון לואיזען, נאר פון צדיק...³⁸

דער שרייבער ווייזט אבער ניט אן וואו, אין וועלכן ספר ר' נחמן האט אריינגעפלאכטן דעם דאזיקן רעיון שילערס, און די גאנצע געשיכטע לייגט זיך ניט אויפן שכל אט צוליב וואס: צוליב זיין שווערן געזונט-צושטאנד האט ר' נחמן אין אומאן געזאגט אין גאנצן צוויי מאל תורה, איין מאל שבת נחמו און א צווייטן מאל ראש-השנה (דאס איז געווען זיין לעצטע תורה). ביידע תורות זיינען געדרוקט אין לקוטי מוהר"ן תנינא (די ערשטע אין סי' עח, די צווייטע אין סי' ח). אין די ביידע תורות איז דאס ניטא.

סוף כל סוף האט דער עולם אנגעהויבן האבן שטארקע תרעומות פאר וואס ר' נחמן פארברענגט מיט די אפיקורסים און הערט אויס וואס

38) C. F.—, *Cionz*, II, 1862, стр. 479—480.

זיי דערציילן אים פון זייערע ביכער.³⁹ עס האָבן זיך געפונען אַזעלכע וואָס האָבן דאָס אים אַליין אויפגעוואָרפן.

אויף דעם פלעגט ר' נחמן געבן פאַרשיידענע תשובות, איין מאָל האָט ער געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ער מוז דאָס טאָן, טאַמער וועט זיך אים אַינגעבן זיי מחזיר למוטב זיין.⁴⁰ אַ צווייטן מאָל האָט ער געזאָגט: אַזעלכע לייט וועלכע זינען שוין אַזוי ווייט פאַרקראַכן אין „עמקי הקליפות“ איז אַפילו דאָס אַרײַנגיין אַליין, וואָס זיי גייען אַרײַן צו אים, שוין אַ שטיקל הכנעה צו קדושה, און למעלה איז זייער חשוב אפילו די קלענסטע הכנעה פון דער קליפה; אדרבה, וואָס גרעסער די קליפה אַלץ מער חשוב איז די קלענסטע הכנעה. ער זאָל זיך האָבן אויסגעדריקט אויף ייִדיש: ... אַז איינער פון זיי טוט זיך אַ בײַג, בײַגן זיך די הימלען...⁴¹ אַ דריטן מאָל האָט ער געענטפערט, אַז אַלץ וואָס זיי דערציילן איז פון זייערע ביכער; עס וועלן זיך בײַ זיי אויסשעפן די ביכער, וועלן זיי מער ניט האָבן וואָס צו דערציילן. דערבײַ האָט ער דערציילט די באַוואוסטע פאַלקס-מעשה וועגן דעם ייִד וואָס איז געגאַנגען אויפן יריד און אַ גולן האָט בײַ אים אַוועקגערויבט דאָס געלט. בעט זיך דער ייִד בײַם גולן, ער זאָל אים געבן אַ צייכן, אַז מען האָט בײַ אים דאָס געלט אַוועקגערויבט — אַנטי וועט מען אים ניט גלייבן. דער גולן האָט אים געגעבן אַ סימן און דורכגעשאָסן זײַן היטל. דער ייִד האָט אים געבעטן, ער זאָל דאָס טאָן אַ פאַר מאָל, ביז דער גולן האָט געזאָגט, אַז ער האָט שוין מער קיין קוילן ניט. דעמאָלט האָט דער ייִד מיט אים פאַרפירט אַ געשלעג און צוריקבאַקומען דאָס געלט. דער נימשל איז קלאָר...⁴²

ווי מיר זעען, איז ר' נחמן מיט די דאָזיקע שמועסן עפעס אויסן געווען. מיר ווייזט אויס, אַז אויך דער צווייטער צד האָט דאָ געהאַט אַ באַהאַלטענע פּוּננה. עס האָט זיך די משפּילים געדוכט, אַז ווען זיי וועלן ר' נחמען ווייזן די שיינקייט פון דער השכלה (דעם „יפּיפותו של יפת“,

39) ... לענין האנשים הידועים הנכנסים אצלו שהם חכמים בעיניהם וסיפרו לפניו כמה מעשיות של שטות הנמצאים בספריהם... אלו הרשעים הגדולים כשנכנסים להצדיק האמת... שהמגיד מטירהאוצא הקשה עליו... על מה הוא מתקרב ומדבר עם הקלי עולם שהיו שם באומין... (חיי מוהר"ן) זעו אויך לקוטי הלכות, יורה דעה, הלכות ראשית הגז, הלכה ד סעיף ו.

40) ... אני מוכרח לקרב הרשעים וקלי עולם אולי אעשה מהם אנשים כשרים באמת... (חיי מוהר"ן, דף כ"ח).

41) דאָרט; פּיגל תּניא, פרק כ"ז.

42) חיי מוהר"ן, דף כ"ז.

ווי זיי האָבן דאָס יעמאַלט גערופֿן), וועלן זיי אים אפשר געווינען אויף זייער צד. מיט דעם קען מען אפשר דערקלערן, פֿאַר וואָס אין די אויבן דערמאָנטע מעשיות פיגורירן אַלץ הירש בער און לאַנדאָ. חניקל הורוויץ פיגורירט נאָר איין מאָל ביים אָנהייב, אַזוי צו זאָגן ווי אַן אויסשפירער, צו זען, צי עס איז דאָ מיט וועמען צו ריידן. עס קאָן זײַן, אַז חניקל ווי אַן עלטערער און מער פֿראַקטישער מענטש האָט פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז אומזיסט די טירחא. די ייִנגערע אָבער, די היצקעפֿ, באַמערקנדיק בײַ ר' נחמען אַ פֿאַעטישע נשמה, האָבן זיך געקענט טראַכטן: ווי וועט ער דאָס ניט פֿאַרכאַפט ווערן פֿון שילערן?

מיר דוכט זיך אויך, אַז ר' נחמן האָט די אומאַנער משכילים ניט גענומען צו ערנצט, און זײַן באַציאונג צו זיי איז געווען מיט אַ ביסל גרינגשאַצונג. דאָס זעט מען פֿון זײַן אויבן דערמאָנטן משל מיט דעם גזלן. ער האָט משמעות ניט געזען בײַ זיי קיין טיפֿקייט, נאָר אַן אויבנאויפֿיקע אָנגעלייענטקייט, און ממילא, ווען אויס ביכער, איז אויס השפּלה. און דאָס איז אפשר די סיבה, פֿאַר וואָס ער האָט מיט זיי ניט געפירט קיין שאַרפֿן קאַמף מיט שאַרפע וויכוחים.

מען זעט דאָס אויך פֿון זײַנע סיפורי מעשיות אין דער „מעשה פֿון חכם ותם“, וואו אין דער געשטאַלט פֿון דעם חכם שטעלט ר' נחמן אַרויס דער טיפֿישן משכיל. ר' נחמן נעמט אים ניט ערנצט; ער מאַנט בײַ אים גאַרנישט, גיט אים ניט קיין עצות, נאָר לאַזט אים גיין זײַן וועג, מיט דער זעלבער האַפענונג, וויזט אויס, אַז עס וועט ווערן אויס ביכער, וועט ווערן אויס השפּלה. ערשט צום סוף, ווען דער חכם איז פֿאַרקראַכן אין בלאַטע און איז נאָך אַלץ פֿאַרעקשנט, שרייט דער תם אויף אים גוטמוטיק אַן: וויפל איז דער שיעור? שוין צײַט קומען צום שכל.

דאָס זעלבע איז אויך אין דער „מעשה מבעל תפילה“, וואו אין דער געשטאַלט פֿון דעם משוגענעם פֿראַנצויז שטעלט ר' נחמן אַרויס אַ געוויסן שטריך פֿון די משכילים פֿון יענע צײַטן — די מליצה-שרייבעריי. כידוע האָבן די ערשטע משכילים זיך זייער אַ סך אָפּגעגעבן דערמיט. דער ערשטער סימן, אַז אימעצער איז געכאַפט געוואָרן אין דער השפּלה, איז געווען, ווען דער בעל-דבר האָט זיך אָנגעהויבן אָפּגעבן מיט מליצה-שרייבעריי און דיקדוק.⁴³ די משכילים פלעגן אויך

43) ...שכאשר רואים איזה מבני עמינו שכותב לשון שקוראים צח מחזיקים אותו לאפיקורס... יוסף פערל, מגלה תמירין, ווין, 1819, ז' ב.

אָפּלאַכן פון דעם רבנישן לשון קודש, וועלכער איז געווען ניט על פי דיקדוק און שטאַרק פאַרגרייזט. דעם שטריך פון די משפּילים — דאָס באַטאַנען די חשיבות פון מליצה — האָט ר' נחמן אַרויסגעשטעלט אין דער געשטאַלט פון דעם משוגענעם פּראַנצויז וועלכער רעדט זייער שיין. עס האָט זיך טאַקע געפונען אַ גאַנצע מדינה וואָס האָט געהאַלטן, אַז דער עיקר אין לעבן איז שיין ריידן, און הערנדיק ווי שיין דער משוגענער פּראַנצויז רעדט האָבן זיי אים אויסגעקליבן פאַר אַ קייסער אויף זייער מדינה. בדרך כלל וועט אָבער קיינער ניט נעמען ערנצט אַ משוגענעם פּראַנצויז ווי שיין ער זאָל ניט ריידן...

הוספות

1. התנהגות אדמו"ר זצ"ל עם הריסתוקרטין שבאומין

כשנסע רבי ז"ל מזלטיפאליע לברסלב דרך אומין (כי כן הדרך) שבת באומין (ואז הי' המעשה שנסע דרך הבית החיים הישן ואמר פה טוב להקבר, דא איז גוט צו ליגען), ואז היו באומין ג' אפיקורסים גדולים מאד, הא' שמו חייקיל ושני חתניו, א' שמו הירש בער הוא הי' האפיקורס היותר גדול שבימיו מצח הנחש ממש, והשני שמו לאנדא הוא הי' רופא באומין ג"כ אפיקורס גדול אבל לא כהירש בער וכו', והם היו חשובים וקרובים למלכות והי' להם חרב של זהב מתנה מהמלך, כי היו חכמים גדולים ונודעו לשם בכל ארץ רוסיא וגם בשאר ארצות ממש בכל העולם. ודרכם הי' כשבא צדיק מפורסם לאומין הלכו אצלו לשחוק ממנו ואם באמת הוא חכם לדבר אתו ופ"א כשהרב הצדיק מברדיטשוב רצה להיות רב באומן הם לא הניחו, וכן הרב משיפטיווקא וכו' וכשרז"ל שבת שם כנ"ל אמר חייקיל הנ"ל אני אלך לתהות על קנקנו ואתם תישנו, ואם יש עם מי לדבר אז תלכו ג"כ, ובא חייקיל הנ"ל לבית רבינו, ושאל אותו רבי ז"ל מה רוצה? וואס וויל א יהוד? ענה ואמר: שמעתי שבא אדם גדול ובאתי לקבל פניו, ענה רבי ז"ל ואמר: הלא אדם גדול יש ממולי (כי מול בית שהתאכסן שם רבי ז"ל התאכסן ג"כ שר

(44) וועגן רבנישן און חסידישן לשון-קודש זען הוספה 5.

(45) לקוטי הלכות, אורח חיים, הלכות תפלה, הלכה ד', סעיף ז.

(46) דעם באטייט פון „מצח נחש" זען ליקוטי מוהר"ן תנ"א, סי' ד' סעיף ז.ח.

אחד (געניראל) מדוע לא תלך לקבל פניו, והי' זה כמו סטירה בפניו ושתק ואח"כ הלך לביתו ענה ואמר להם: אף שדברתי עמו דברים מועטים והוא נתן לי בזיון קצת, אעפ"כ אני רואה שיש עם מי לדבר ע"כ תישנו קצת ותלכו ויהי' באמצע סעודתו וכן הוה ובאו באמצע הסעודה ורבי ז"ל אמר אז תורה וכשנכנסו הפסיק וסיבב בחכמתו שבא מזה התורה לאיזה חשבון עמוק (כנראה מהגמרא בסוכה⁴⁷ כל אמתא בריבועא וכו' ומביא רש"י לא דק) והם כשמעם אמרו זל"ז „דאס מיינט ער ניט זיינע חסידים, דאס מיינט ער אונז“, והם העמיקו בהחשבון ולא ידעו אותו ויאמרו אליו כיון שאתם יודעים החשבון תאמרו אותו לנו, ואמר להם ומאוד מצא חן בעיניהם ויחשבוהו לחכם גדול ויבקשו ממנו שישאר באומין ויאמר להם כשישלחו לו הס' יין לבנון וכו'⁴⁸ ונסע לברסלב והי' שם ח' שנים, ובליל שבת שהיתה השריפה ואמר רבי ז"ל „שוין שוין“ כמובא בהימי מוהרנ"ת, וביום א' בא מהם שליח מיוחד עם הס' הנ"ל⁴⁹ ושםבקשים אותו שיבא לאומין וכן הוה. כמובא שם בהימי מוהרנ"ת. והם האפיקורסים הנ"ל עשו ביניהם קשר עם שבועה מכבר מ כמה שנים שלא יזכירו שם ה', היינו שלא יבא להם שום ספק במחשבה אם יש ה' ח"ו וכו', כי דרך המחקרים וחושבי המחשבות שפעם א' הם גומרים במחשבתם שכן האמת ואח"כ בא להם מחשבה שסותרת כל הראשונות שהאמת הוא דוקא להיפך, והם חקרו כ"כ שנים וכו' ע"כ גמרו בשבועה שלא יניחו לכנוס במוחם שום מחשבה אחרת. וגם בדיבור לא ידברו כי אומרים שדבר הרגיל בלשון האדם הוא הכרח המציאות, ע"כ הסכימו שלא ידברו מה' וכו', וכאשר באו אל רבי ז"ל והיו אצלו איזה שעות ובכל פעם בא להם בפיהם שם ה', והם אמרו כך שהסכימו וכו' וכאשר באים לרבי ז"ל „רייסט מען מיך ביי די פאליס, הירש בער עס איז דא אַ גאַט אויף דער וועלט“, ורבי ז"ל הי' נזהר מלומר לפנייהם תורה וכשבאו באמצע הי' מסבב לדבר אחר ולר' נפתלי אמר שהוא ידבר רק עם לאנדא ועם הירש בער כלל וכלל לא, ולר' נתן ז"ל אמר שהוא ידבר עם הירש בער. ופ"א אמר לו רבי ז"ל שיספר להם מעשה

47) סוכה, דף ת, עמ' א.

48) דער ענין איז דאָ ניט אין גאַנצן קלאַר: עס זאָל מיינען, אָז ר' נחמן האָט זיי צעבעטן, זיי זאָלן אים צושיקן נפתלי הירץ וויילס חיבור יין לבנון און זיי האָבן אים צוגעשיקט אין אַכט יאָר אַרום.

49) אין ימי מוהרנ"ת שרײַבט ר' נתן: „ובא האיש עם הסימן“. ווי עס זעט אויס פון דאָנען, איז דער „סימן“ געווען דער יין לבנון.

מהבעש"ט ונתפלא מוהרנ"ת בלבו הלא שמע מרבי ז"ל שיזהרו מלומר תורה לפניהם, ענה רבי ז"ל ואמר וואס האב איך געזאגט ספרו בגוים את כבודו. ובתחילת ביאת רבי ז"ל לאומיו חשבו אותו לחכם אבל לא כרבים „ווייזעל" ואח"כ חשבוהו שהוא חכם כמוהו, ואח"כ כשנוכחו לדעת שהוא יותר חכם ממנו, והי' להם קשיא מרבים הנ"ל ולא ידע תירוץ, והלכו אודות זה לרבי ז"ל לשאול ממנו, ותיכף כשנכנסו לביתו הקשה רבי ז"ל זאת הקושיא וענה להם התירוץ ונתפלאו מאוד ונשקו את רגלי רבי ז"ל ואמרו לו, מילא זאת אנחנו יודעים שאתם יותר חכם מווייזעל שהוא לא ידע תירוץ ואתם יודעים תירוץ, אבל מאיפוא ידעתם המחשבה שלנו, ענה והסביר להם שזה מחמת חכמה, כי מי שיש לו מוח נקי וזך יכול להכיר המחשבה ע"י השערות ונתקבל אצלם, ואח"כ כשיצאו ממנו התפלאו עוד יותר ואמרו: אותנו! חכמים כמונו יכול להתעות כ"כ, הלא זה א"א בשכל אנושי בשום אופן וכו'. ופ"א בא רבי ז"ל אצלם והי' להם ספר בלשון יון (גריכש בוך) ושאל אותם רבי ז"ל מה זאת? ויענו אותו כלאחר יד, זה אינו בשבילכם כך הי' איזה פעמים ששאל אותם והם ענו לו כנ"ל, ולקח בידו ואחז מספר של איזה דפים מהס' ואמר להם בע"פ מה שכתוב שם גם הדף והשורה ונתפלאו מאד, הכלל שהם נתקשרו אליו מאד ונכנס אהבתו בלבם מאד מחמת גודל חכמתו ז"ל, והיו רגילין לכנוס אצלו והי' נחשב מאד בעיניהם. פ"א דברו ממשח ענו ואמרו אנחנו רוצים אתכם למשיח, ופ"א אמרו לו שאם הי' הקיסר הזקן חי הי' לוקח הנזר והכתר מלכות מראשו ומכתיר אתכם מחמת חכמתכם הנוראה אבל מה נעשה שזה המלך הוא טפש וכו'.⁵⁰ פ"א שחקו אצל רבי ז"ל במשחק השאך והדרך שבעת המשחק שוכחים את חרדת הכבוד (און מ'ווערט היימיש) ולא הי' להם כל כך חרדת הכבוד ממנו ז"ל, ובאמצע באו הר' נתן והר' נפתלי אל הבית באימה ובריאה כנהוג, וכשראו את זאת נפל להם חלישות הדעת, ענה ואמר להם רבי ז"ל: אתם אינכם מהחיל שלי, וסיפר להם מעשה שמלך א' לקח פ"א את ידידו לחדר מיוחד ושחק עמו בהשאך, והדרך וכו' כנ"ל, ושכח המלך שהוא מלך וכן הידיד שכח שהוא שחק עם המלך ושחקו כשני אנשים פשוטים, פעם נצח המלך ופעם נצח הידיד וכו' ושכח מעט היראה, ובעת

50) ווייטער איז דאס ניט קלאר: זאל דאס מיינען, אז יידן אין רוסלאנד האבן געהאלטן אלעקסאנדער דעם ערשטן פאר א שוטה און פאולעזן פאר א חכם? אדער אפשר מיינט מען דא קאטערינע די צווייטע?

הזאת היו נצרכים להמלך איזה שרי מלוכה ונכנסו אליו באימה וביראה כנהוג, והתחיל הידיד להביט ע"ע הלא הוא שוחק עם המלך ולא שחק בטוב מכיון שלא ינצח את המלך, ויאמר לו המלך מה זה? זה אין ענין שלך, עמם אני מנהיג מדינות ואתך אני שוחק בשאך (מיט זיי פיהר איך לענדער און מיט דיר שפיעל איך אין שאך) כן הראה רבי ז"ל בידיו על מהרנ"ת ור' נפתלי ז"ל ואמר עמם אני מנהיג מדינות, ואתכם אני שוחק בהשאך, הכלל שיש הרבה לספר והמון יריעות יקצרו ממה שעסק עמהם וכו'. והסוף הי' שבר"ה האחרון באומין שנת תקע"א התפללו יחד בקיבוץ רבי ז"ל, ובאה שפחת הירש בער לקרוא לו שילך לשתות קאווה, וכו', ענה ואמר לה: זה לא, היינו קודם תקיעת שופר איני הולך לשתות, וגם התחיל להניח לצמוח מעט זקן, וגם מהרנ"ת ז"ל חזר את התורה ח' לקו"ת "תקעו תוכחה" עם הירש בער הנ"ל, כי הי' דוחק גדול בבית, ומהרנ"ת רק האזנים היו פונים אל רבי ז"ל אבל שאר הגוף הי' עליו דוחק אנשים, ואת הירש בער לא דחקו כי יראו ממנו מחמת שהי' קרוב למלכות וכו' ע"כ שמע היטב את התורה וכו'. ואחר הסתלקות רבינו ז"ל ומהרנ"ת בכה והתאונן מאד כידוע ענו ואמרו אליו "איך פעהלט דער רבי? אונז פעהלט דער רבי, ווען דער רבי זאל לעבין וואלטען מיר גיווארין בעלי תשובה וצדיקים גמורים".

ועוד הי' מעשה שאחר הסתלקות רבי ז"ל הי' חילוקי דעות איפוא יניחו את רבי ז"ל, כי אנשי החבור"ק לא רצו שיניחו את רבי ז"ל רק על בית החיים החדש מחמת שעל הישן כבר לא הניחו מזמן רב, ואנ"ש מטעפליק רצו דוקא ליקח את רבי ז"ל לטעפליק ואנ"ש מטהיראוויצע רצו ליקח אותו לטהיראוויצע, ורק הר' נתן הי' האחד שצעק שהוא יודע אשר רבי ז"ל רצה דוקא לנוח על בית החיים הישן הזה, ומובן אשר הר' נתן מתבטל בדעתו מחמת שהוא הי' רק א', אבל תיכף בא הירש בער אל מהרנ"ת ושאל אותו אם אתם יודעים שרצון רבי ז"ל הי' לנוח על בית החיים הישן אז תחכו מעט ותגמרו חפציכם, והלך תיכף אל האיספראוויניק ולקח רשיון בשביל ב' קברים, ע"כ יכלו עוד לעשות איזה בית קטן...

ואחרי פטירת רבי ז"ל היו ידידים אהובים לאנ"ש ומכל שכן למהרנ"ת ז"ל, ומהרנ"ת הי' לו ציווי מרבי ז"ל שידבר עמם ע"כ בכל פעם שהי' באומין הי' לו וויזיט אצלם ודיבר עמם. ופ"א נכנס עמם בחקירות גדולות כל כך עד שצעק ואמר, מה רצה רבי ז"ל ממנו.

וגם פ"א הי' אחד אצל רבי ז"ל ושאלו רבי במה מחזק עצמו

בנפילתו מעבודת הש"י, ענה ואמר עם דף גמרא, ענה רבי ז"ל ואמר אליו אני דר בעיר גדולה ויש בה אפיקורסים גדולים, ואני מחי' א"ע בב"ה שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים וכו', ויש אומרים שזה א' מהטעמים (נ"א שנסע) שבחר רבי ז"ל באומין כדי שישא את ראש הר' נתן והר"נ שהי' לבם נשבר מאד ופה כשיראו שיש אפיקורסים כאלו יחיו א"ע על שהם מאמינים בה' וכו'.

פ"א בא מהרנ"ת אצלם ושאלו אותו איזה חשבון עמוק אשר כומר א' חכם גדול יגע א"ע כמה שנים עליו, ובקש שיתנו לו חדר מיוחד ושהה שם ערך שעה וחצי ועמד רגלו א' על הספסל והשני' על הארץ וסתם את עיניו ועמק את מוחו ואמר להם. ויספרו לו שזה הכומר יגע א"ע כמה שנים וכשעמד עליו עשה יו"ט וסעודה, ולקח מהרנ"ת ז"ל וצירף לזה החשבון איזה מספר, ואמר להם כי עכשיו אפילו אם יגע א"ע כמה שנים לא יעמוד עליו.

ואלו האפיקורסים הנ"ל הי' מהרנ"ת חשוב אצלם מאד מחמת שראו צדקתו וישרנותו ומסירתו בכל לב ונפש אל רבי ז"ל וישר בעיניהם מאד, ובעת המחלוקת הגדול עליו, אמר הירש בער למוהרנ"ת אם תסכימו אזי אכתוב בקשה להקיסר בעצמו, ואז עד כ"ד שעות לא ישאר שריד ופליט מן המתנגדים, ויען מוהרנ"ת ז"ל ואמר אליו: ראשית איני רוצה ח"ו שיתגבר ההתנגדות יותר, והשנית איני רוצה שיהי' הם הנרדפים ואני הרודף, אני אין לי עצה אחת רק תפילה.

ופ"א דיבר הירש בער עם מהרנ"ת מענין מציאות הוי', ענה ואמר אליו וואס רעדסטו מיט מיר פון גאָט, איך זאָג דיר ואראה את ה', איך האב געזעהן גאט, והאמין לו.

ופ"א כשבא לאנדע מבארדיטשוב והביא לביתו מתנות הרבה וכו', ותיכף כששמע שמוהרנ"ת ז"ל באומין אז, קודם שהלך לביתו, הלך אליו ודיבר מהרנ"ת ז"ל עמהם מהתכלית שהעוה"ז אינו כלום וכו' והעולם הוא מלא יגונות וכו' והי' לפלא בעיניהם במחשבתם הלא אני באתי עכשו מבא"ד ויש לי כל טוב וכו', ענה מהרנ"ת ואמר יכול א' לבא מבא"ד עם מתנות הרבה ויביא לאשתו טבעת זהב ולא תישר בעיני' ויהי' נעשה מחלוקת עד שיהי' אצלו טוב מות מחיים. וכן הוה תיכף עם לאנדא שהלך לביתו ונתן לאשתו הטבעת של זהב ולא הישר בעיני' ונעשה מחלוקת עד שהי' טוב מות מחיים והלך תיכף אל מהרנ"ת ואמר „אוי האט איר גוט צוגיטראָפּען“.

ובעת המחלוקת על מהרנ"ת נתנו לו התחזקות שלא יפול בדעתו

וסיפרו לו איזה מעשה שהי' בעולם שהי' רופא והי' לו תלמיד העוזר לו, וברבות הימים ההמון עם התחילו לעשות עסק ופירסום מהעוזר יותר מהרופא עד שהוא נתפרסם בעולם ונתכבד יותר, ופ"א עשה המלך סעודה (באל) וישבו כ"א לפי כבודו וישב התלמיד העוזר קודם ואח"כ הרופא, ענה הרופא ואמר להעוזר „דו ווייסט דאך יאה דעם חילוק פון מיר צו דיר“, ענה ואמר אליו, אל תפול בדעתך ואל יהי' לך חלישות דעת כי כן מנהג העולם שבכל דור ודור, תשעים ושמונה אחוז אינם יודעים מן האמת והשני אחוז יודעים וכן ענין מהרנ"ת.

ואחר פטירת מהרנ"ת נסע הירש בער לאמעריקע והי' כותב מכתבי ידידות להר' נחמן טולשינער ז"ל וכשנפטר שם כתבו בניו מכתב להר' נחמן הנ"ל מפטירתו וכי נפטר בתשובה ולא פסק מפיו „אוי דער רבי, דער רבי“ וכו'...

2. משה לאַנדאָ

משה לאַנדאָ איז טאַקע געווען הירש בערס שוואַגער, אַבער ניט ווי חניקל הורוויצעס איידעם, נאָר ווי נחמן נתן ראַפּאַפּאַרטס איידעם, וועמענס איידעם ס'איז אויך געווען הירש בער. אויך איז ער ניט געווען קיין רופא, נאָר ער האָט געהאַט אַ באַנקגעשעפט אין אומאַן. שפּעטער, ווען זיין באַנק האָט געפּלאַצט, איז ער אוועק קיין קעשענעוו און געוואָרן אינספּעקטאָר פון דער ייִדישער שול וואָס בצלאל שטערן האָט דאָרט געגרינדעט. געשטאַרבן איז ער 1862 אין קאַנסטאַנטינאָגראַד, פּאַלטאַווער גובערניע, ביי זיַנער אַ טאַכטער (המליץ, 1862, 43).

דער המליץ שרייבט, אַז זיין חתונה איז געווען אין אומאַן, אין יאָר 1812. דאָס הייסט, אַז ער איז געקומען קיין אומאַן שוין צוויי יאָר נאָך ר' נחמנס הסתלקות. ביי מיר איז אַבער קיין ספק ניט, אַז די דאַטע 1812 איז אַ טעות הדפּוס.

ראשית, אַזוי ווי ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1786, איז שווער צו גלייבן, אַז אין יענע יאָרן זאָל דעם נודע ביהודהס אייניקל און פּראַגער רבס זון חתונה האָבן צו 26 יאָר.

שנית, אין די שפּעטערע יאָרן, ווען נחמן נתנס הויז האָט שוין באַקומען אַ שם ווי געכאַפט אויף אַפיקורסות, מיט חניקל הורוויצן ווי אַ מחותן און הירש בערן ווי אַן איידעם, איז שווער צו גלייבן, אַז דער פּראַגער רב ר' שמואל, דעם נודע ביהודהס זון, זאָל זיך וועלן מיט אים משדך זיין.

דריטנס, אין די שאלות ותשובות נודע ביהודה (מהדורה תנינא) האָט משה לאַנדאָס פּאַטער, אָפּגעדרוקט אַ פּאַר תשובות וואָס ער האָט געשריבן צו משה לאַנדאָן. די תשובות, זעט אויס, זיינען געשריבן געוואָרן באַלד ווי ר' שמואל איז צוריקגעקומען פון אומאַן פון דער חתונה, וואָרעם דער המליץ שרייבט, אַז דער פילפול וואָס דער חתן האָט געזאָגט אויף דער חתונה איז געווען אין דער סוגיא „תקפו כהן“, און ר' שמואלס תשובה צו זיין זון הייבט זיך אָן מיט די ווערטער: „אהובי בני בבואי לביתי בשלום עלה על רעיוני על דבר הקושיא אשר הקשית בסוגיא דתקפו כהן...“ די תשובה איז אָן אַ דאַטע, אַזוי ווי דער נודע ביהודה האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן 1810, האָט די תשובה געמוזט געשריבן ווערן ביז 1810. אויב מיר וועלן אַנשטאַט 1812 גורס זיין 1802, איז דער חתן יעמאַלט אַלט געווען 16 יאָר, די דורכשניטלעכע חתונה-עלטער ביי פּרומע יידן איז יענער צייט. דאָס וועט אויך שטימען מיט אונדזער מעשה, אַז ר' נחמן איז יענעם יאָר דורכגעפאַרן אומאַן. פאַרשטייט זיך, אַז קיין גאַר גרויסער אַפיקורוס האָט נאָך דער 16 יאָריקער יונגעראַנטשיק ניט געקאַנט זיין.

3. ר' נתן וועגן די משכילים

...הכתות הרעות שרוצים לחנך נערים בחכמות ולשונות להביאם לידי כפירות גמורות, כנראה בחוש שכל מי שניצוד בפח יוקשים של הארורים הללו ימ"ש הוא פורק עול לגמרי וגרוע ממומר להכעיס ומחללים שבתות בצנעא ובפרהסיא וכו'. וכל עיקר כוונתם הרעה של הס"א והבע"ד הוא לעקור מהם שם ה'... שלא יהי' נקרא עליהם שם ישראל עוד, כאשר נראה בחוש, שכל פעולותיהם מעשיהם ותנועותיהם הוא להדמות עצמן לעכו"ם בכל תנועה ותנועה בשמם ובמעשיהם ובמלבושיהם ובכל הנהגותיהם ובשונותיהם ובכתבם ובכל התנועות. ... ע"כ מי שזוכה עכשו בעתים הללו להציל א"ע ואת בניו ובנותיו וכל הנלוים אליו מן הכתות הארורים הללו ימ"ש הוא ראוי לשמוח כל ימיו...“ (לקוטי הלכות, אורח חיים, הלכות שבת, הלכה ה' סעי' ט"ו).

אין אַ צווייטן אָרט שרייבט ר' נתן ווייטער: „...ועל כן ראוי לנו לבכות יום ולילה. על גודל השבר והצרה הגדולה... אשר נתחברו בכמה מקומות כמה כתות רשעים גמורים ומפורסמים ועשו חברת חינוך נערים, ללמד בני ישראל הקטנים חכמות חיצוניות ולשונות העכו"ם... ועוקרים אותם מקטנותם מהש"י ומן התורה, כי מרגילים אותם בדרכי

העכו"ם ובמלבושיהם מנעוריהם... כאשר נראה בחוש שכל אלו הנערים שנתגדלו ע"פ הדרכים הרעים האלו הם אפיקורסים מפורסמים והם גרועים ממשומדים ומחללים שבת בפרהסיא ומתלוצצים מכל התורה כולה, וביותר מתורה שבע"פ מדברי התלמוד ואגדות רז"ל... וא"א להתווכח ולטעון עמהם... כי מהפכים דברי אלקים חיים ומוצאים להם סברות הפוכות של שטות והבל שצריכים ח"ו להרגיל את התינוק בדרכים נבוכים הרעים הללו... וכל דרכם... הוא רק להמשיך את התינוק בדרכי העכו"ם מנעוריו... אשרי מי שזוכה בימים האלה להתרחק א"ע ואת בניו מהם. ואם אין בידינו למונעם... עכ"פ החיוב על כל אחד מאנשי ישראל הכשרים להזהיר את בניו ואת בניו לדורות שיתרחקו בכל מיני התרחקות מדרכים אלו, ושלא ליתן את בניו לחדר שלומדים בו אחד מהבנים הללו ההולכים בדרכים אלו לרעים... אע"פ שאצל זה המלמד אין עוסקים בלימוד הרע הזה רק לומדים אצלו תורה הקדושה גמרא ופוסקים, רק שקצת תלמידים לומדים במקום אחר אלו הענינים אעפ"כ אסור להתחבר עמהם שלא ימשיכו את בניו ח"ו לדרכם הרעה ולסברותיהם... שלא יכניסו בו ח"ו איזה תאוה ללמוד ספריהם הרעים... (דאָרט, הלכות פסח, הלכה ז').

4. צי האָט זיך הירש בער הורוויץ געשמדט?

אין זײַן בריוו צו הירש בערן (זען אויבן הערה 18) שרײַבט יעקב אײַכענבוים צו״א: „...אתה אשר מאז הלכת מאתנו לא באת בקהל עדתנו לשמוע את הרנה ואת התפלה אשר המה שופכים לפני אדוני האדונים, ותבחר לך עדה חדשה לבא בסודה ואזניך קשובות לקול תחנתה בבית אלהיה בימי שבתיה ומקראי קדשיה, ואת כל חקי ומנהגי אבותיך ואבות אבותיך השלכת אחרי גורך, וכשמעי מפי ידידנו תמצא נוחם לנפשך בספר התורה החדשה, ותדבר על לבו להגות ולהשכיל בו... איכה תשא פניך לקונן על מצב דתנו פה בארץ? הן אם יהיו אנשים אשר יבעטו בנו ויעזבו אותנו ללכת לעבוד אלהים אחרים... אין זה חדש תחת השמש, וכמוהם היו לראשונה וגם יהיו לאחרונה, לא לבד בארץ הזאת כי אם בכל המקום אשר נפוצו שם פזורי עמנו היה ויהיה ככה... אך בזאת לא יגרע מנחלתנו, ומספר בני ישראל כן ירבה וכן יפרוץ למרות עיני האנשים ההם אשר עזבום, אף יש בתוכנו אנשי לשון... אשר יהרסו לדבר לפני עם הארץ בלשונם ולהצדיק את אחיהם היהודים... להסיר מהם כל שמץ עולה אשר ישיתו עליהם המלשינים...

ואתה אשר בסתר תצעק על כבות אש דתנו, תתחבא בתהלכות דת אחרת אשר לא שערון אבותיך, למען אשר לא יראה כך ערות דבר יהודי...". דוכט זיך קלאַר.

הירש בערס נאָמען איז אויך אַרײַנגענומען אין דער רשימה משומדים וואָס די מיסיאָנערן האָבן אַרױסגעגעבן.׳׳ דאָרט שטייט אָבער, אַז ער האָט זיך געשמדט נאָך אין די יונגע יאָרן, וואָס דאָס איז געוויס ניט ריכטיק. זײַנער אַ תלמיד ראַנדאַלף דערציילט, אַז ער האָט פון פראַפעסאָר אַליין געהערט וועגן אַ קריסטלעכער תפילה וואָס ער זאָל האָבן מחבר געווען אין העברעאיש און וואָס ער זאָל זיך האָבן נוהג געווען צו זאָגן זי אַלע טאָג.׳׳

5. „חסידיש לשון-קודש“

אַגב אורחא וויל איך דאָ אויפֿמערקזאַם מאַכן אויף אַ פאַרשפּרייטן טעות, אַז יוסף פּערל האָט אין מגלה טמירין נאָכגעמאַכט אַ ספּעציעלן חסידישן לשון-קודש. פּראָפּ' יוסף קלוינער איז מאַריך וועגן דעם דאָזיקן „לשון חסידים“ (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך שני, תרצ"ז, ז' 303-306): ס'באַקומט זיך דער איינדרוק, אַז חסידים האָבן ספּעציעל געשאַפּן עפּעס אַ משונהדיקן לשון-קודש, אויף וועלכן זיי פּלעגן שרײַבן זײַערע ספרים. דאָס איז לחלוטין פאַלש. אַט נעם איך אַרויס פון אַ פּאַליצע אַ קליין ספרל צוואות הרב המאור הגדול... מפורסם בכל תפוצות ישראל מו' יואל כמו' אברהם שמר"י ר' יואל איז געווען רב אין אַמטשיסלאָוו, אַ מתנגדישער גאון, איינער פו די דריי מתנגדישע גאונים, צו וועמען דער בעל התניא איז געפאָרן נאָך זײַן באַפּרייאַונג פון תפיסה צו האָבן אַ וויכוח וועגן חסידות. און אַט זײַנען אַ פאַר ציטאַטן פון זײַן צוואה: „...שחלשתי וגם ראשי התחיל לסבוב... אם לא שיהיה הקבורה סמוך לשבת... לעשות שידוך עם בני ר' ליב באיש ירא וכשר... וגם הלייכטער... אם תסחרו על המים דהיינו לריגע... ולא תעשו עמו התחברות כלל... יהי' לכם נאמנות גדול... אין עבד יכול לומר לרכו בזה העבודה אשמע לך והשני... לא אשמע לך...“

מיר האָבן דאָ דעם טיפּישן מגלה טמירין-לשון-קודש. מען דאַרף

51) Rev. A. Bernstein. *Some Jewish Witnesses for Christ*, London 1909 p. 117.

52) Herman Bernard. *The Book of Job*, London, 1864, p. C:III

נאָך דערביי געדענקען, אז דאָס האָט געשריבן א ייד א גאון און דעם סיפורי מעשיות האָט געשריבן א ייד א בעל-הבית, און דעם שבחי בעש"ט האָט געשריבן א געוויינטלעכער שוחט.

בקיזור, די גאַנצע מעשה וועגן א חסידישן לשון-קודש איז להד"ם. ריכטיקער וואַלט געווען צו באַטראַכטן דאָס דאָזיקע לשון ווי א מין פאַלקס-העברעאיש, ווי זעליג קלמנאוויטש האָט עס כאַראַקטעריזירט אין זײַן אַרײַנפיר צום ייִדישן מגלה טמירין, ענלעך צום לאַטיין פון מיטל-עלטער (יוסף פערל, ייִדישע כתבים, ייוואַ, ווילנע, 1937).

ספר

המדות

מסדר ע"פ אלק בית

מרבנו הגדול והקדוש מוכ"ר

נחמן זק"ל בהג"ט

כפ"י ליקוטי מוהר"ן :

מרות הספר ומעשיו יבואר

מעבר לרף בהקדמה . לך נא

וראה שמה :

זה

הספר חיים ועם ואמן בהג"ת .

ועתה חיים זמ"ת - כתובות כתי

מעלות טובות כאשר יבוא בהקדמה .

כשת תקפ"א לפ"ק

יוסף יצחק שניאורסאהן

ליובאוויטש

אוצר הספרים

מלא

מוסר ויראת ה' . והכנה טובות

וישרות יכלות ונרמות . יחלום

מן המלמדים ככלמים . המנמים בכבר

הגדול ליקוטי מוכ"ר . וחזון המכוון

היולא מלכ למעשה . נכתב בספר הזה

בקיור . כאשר מסור הי"ט מעבר לך

בהקדמה :

ברשיון הצענואר דווקא

במאהלוב

טח לקצת קיצור ליקוטי מוהר"ן

לפ"ק :

כפ"י

קינזור מליקוטיו מ הר"ן הניינא חקעו בחדש שופר שרשי הנשמות

הישראליו נברא שיהי' לו ממטלה על המלאכים וזה
ההכלית והכוף של ישראל ונריך כ"א לראות שיבוא
לזה ההכלית שיהי' לו ממטלה על המלאכים •

ב המלאכים מתקנאים מחד בחדם כזה שיש לו
ממטלה עליהם ע"כ נריך לשער עצמו מחד
ולראות שיהיה לו כח לעמוד בממטלה זו שלא יפילו
אותו ח"ו ע"י קנאים בו •

ג ע"י תאוות ממון ותאוות לילה ותאוות משגל
נפסד ונפגם היראה שבלב :

ד תאוות משגל הוא כפי ההלב שינק בקטנותו ע"כ
נריך לשמור את התינוק מחד מחד שיינק מאשה
כזרה כי כשהתינוק יונק מאשה הזכה אזי מתגבר בו
ח"י תאוות נואף וכולהיכך כשיונק מכשירה ח"ו
התאוות תלויה זו רק מעט ההוכרח לתאוות האורה :

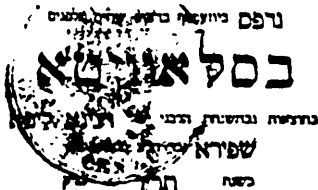
ע"י

א

ספר

מסעות הים

סדר נסיעות שנמע דרב הצדיק בק"ש
מה נחמן זצ"ל לא ירד הים ושאר
מדינות וכן הנהגות שנהג דרב רבי
מעתי ילדוהו מיום שעמד על רגליו עד
יום הבחיקוהו בשמים :

MASOS HAIAN
Czyli Podrozy Morskie
w Drukarui S, Wax
w JOZEFOWIE Grdy,
1846

ספר

מעגלי צדק

מאת דרב הדיקבך שמה נחמן וצל
התנות תענה ישרים בעבודת ה' ית' אשר
שמעו מצו תלמדיו ול' ולמקן לכות את
הרכים לקטו והעלו הכל בסתק ישר :

דפוס מחנסיף ברוס שדה שלזין

בסלאוויטא

בדפוס מחנסיף ברוס שדה שלזין

שפירא פרידלנדר

בשנת 1846

MAAGI

Czyli Sicszki

Sprawiedliwość

W DRUKARNI S. WAXA

JOZEFOWIE ORDY, 1846

כיד ה' ליראי ובריתו להודיעם
זה שמו נאה לו

תיקון הכללי

כי הוא תיקון הברית. הנקרא תיקון הכללי. כסבואר
בלקוטי מוהר"ן חלק א' (סי' כ"ט אות ד' ע"ש) והוא
תיקון למקרה לילה ח"ו לומר אלו העשרה מוסרי תהלים
באותו היום שקרה לו כסבואר מעבר לך בהקדמה. לך
נא יאה שמה:

הוציאו מהעולם אל הנלוי היה ארמור וכו' וכו' וכו'
מוהר"ר נחמן זצ"ל בעדמה ספרי לקוטי מוהר"ן חלק
א' וב' וספר סיפורי מעשיות וספרי המדות הנקרא ההגות
ישרות ע"פ א"ב. ועוד כמה חבורים והמה בכתובים:

הספר הק' הוא כפי דגם כמה עמים וחסות השיבות נספרו כולם
וכעת הוצא קוד המסע לביה"ד.

דגם בחודש שני חמשים בשמחה

שנת תרפ"ז לפ"ק

פזל טבא.

Полтава, туп. им. Петровского, № 828 — 1565.

Одрил Полтава, № 35/2. Тираж 2000

ב"ה

ספר

תיקון על חטא הכללי

מאת דגהצדיק
ר' נחמן מבאראסלאב ז"ל

בהוצאת
מהר"ר יעקב יהודא ווינקלער ז"ל

קאלאזשווא- תשי"ג

„IPURON“-nyomda Kolozsvár, Malom-utca 10.
Felelős v. Friedmann S.

P. k. Winkler Jakob

ספר

חיי מוהר"ן

אויף עברי טייטש

דעם בערג.

ברחם של הרה"מ יעקב משולם ניק נ"י

טאט תרלין לפ"ק

1876

chajie moharan

Verlag des J. M. Nik
Druck des U. W. Salat et J. M.
Nik. Lemberg 1876

ס פ ר

חיי מוהרי"ג

אין דעם ספר נוערט דער צייקט אביסיל
 פון דעם צדקות פון דעם הייליגין
 צדיק קדוש עקיון דער גרוסר רביר טחמן
 בעל המחבר ספרי דקיימ וספר המדות
 וסיפורי מעשיות אונ פון זיין עבודה אונ
 יודישקייט פון דער יוגנט אן ביז זיין
 הסתלקות. אונ וואס אופ אים און איבער
 גינאנגן בימי חייו הקדושים. פון דעם קען
 זיך יעדער מענטש ארום נעמין גרוס מסר
 ווי אזוי צו שטארקן זיך אין עבודת הש"י
 אונ הייליג עצות אונ יודישקייט ווי אזוי
 צו דר האלטן זיך אונ דר הייליג אמונה
 אונ נאט ביה אונ אמונת חכמים אזוי וויא
 איר וועט זעהן אין דעם ספר. זיין זכות
 זאל אונן ביי שטיין ועד כל ישראל אמן :

לפרט ספר חיי רבינו ז"ל

ספר

לקוטי קדוש

רברים טובים ועצות ישרים. מפז
ומפנינים המה יקרים. גובעים
ממעין היוצא מבית קודש הקדשים.
משמחות לב היראים המבקשים את האמת
לאמתו. טוב להגות בהם במועדים וימים
הקדושים. בימי מגוחה ושמחה. ומשכורת
בעד עמלי ללֵקט בין האמרים ולהביאם
לביה"ד לזכות בהם את הרבים. זאת
תהי' כי ברכת עובד ע"י תבא.
נלקט ונדפס ע"י המבא לביה"ד את
ס' הקדוש. קנאת ד' צבאות" הנדפס
בעה"ק צפת ת"ו שנת תרפ"ה:
הובא לביה"ד ע"י הר' אהרן לייב
ציגעלמאן מווארשא.

שנת תרפ"ו

יצאנו ממצרים
 קהלת ישראל
 ספר

הנאת ה' צבאות

העתקה ענוף הכחז אשר הגיע עארץ העערב
 ע"י סריר עא"י

אמר המלבי"ם ראה חני כותן לפנכם ברכה
 ומורה על כל איש ואיש לקנות הספר הזאת
 הלא מלעיד הוא וחסי נפשכם וחינלל זכר

לפרט הנאת ה' צבאות תריב לפיק

נדפוס ביאם כ"ש

ספר

נסיעת הר"ן לארץ הקדושה

בו יסופר מהנסיעה אשר נסע הה"ק אשר לו דומי תהלה מרן ר' נחמן
מבאראסאלאב זייע לעהייק במסורת נפש בשנת תקנ"ח והדברים
אשר עבדו עליו כל ימי היותו שם ואת כל התלאה אשר
מצאתו בדרך ויצילו הי ער שבא לביתו בשלום

העתק מספר שיחות הר"ן מתלמידו הה"ק ר' נתן ז"ל
ועתה נתני לדפוס סדר הנסיעה לזכר והשמע מכואר בהקדמה

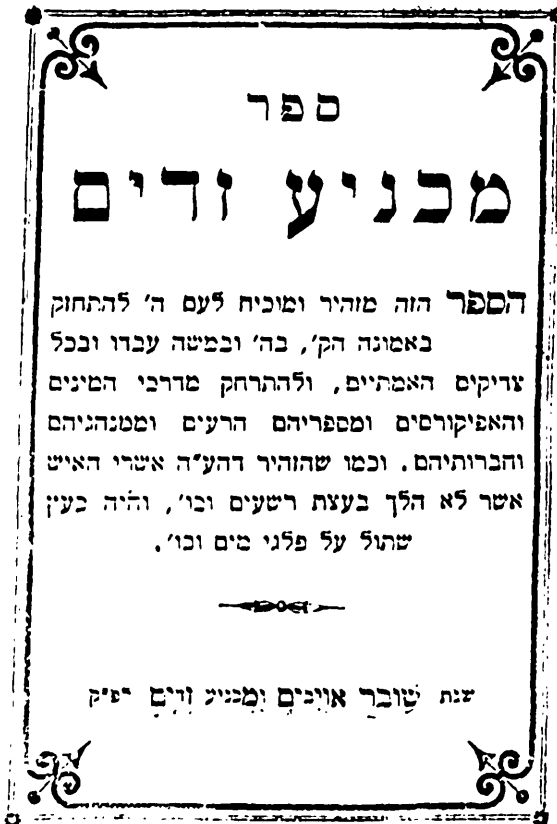
בהוצאות חברה דורשי תורה סיהאלויטץ

בדפוס של הרבני מו"ה אברהם צבי דייטש בערעזנא גדול

ת ר צ " : לפיק

Buchdruckerei DEUTSCH Velký Berezny

Nachdruck verboten!

Усфрл Махиа сеиуа

ספר

די אומאנער פון **סיפורי מעשיות** *א"ת* **אור** *על* **התורה**

כה שזכנו לשמוע מפי רבנו הקדוש אור הגנו והצפון דרג וצוקל:

פוק חו גבורתא דמך • דלדור לן אורייתא מן שמיא להוחיט כיום הזה לעולם בטולו ארוך • ובעבודתו לא עובג חלקיט ויט ענינו חבד ככל דור ודור וישלח לנו מושיעו ורבים נדיקי יסודי עולם להרות לנו הדרך • הראשונת הנה בלו ועדיין לא בלו רחמינו בלב עת ובעל שבי • ונדקה עבה עמנו לשלוב מיס ממשיכי השובע • דברים עתיקים מאלוהי קדושים אשר היו לפנינו בישראל • שכן דרך קדשי ענינו מהגדו חקלא אשר נכחו ידם ולבם לח • להאביס ולהסיר גמיל דמכר • כסיפורי מעשיות כפי ההור וכפי האון ידעי כינה לעמים • נדעם מה יעשה ישראל • עד יקום ויחיט יין וישב כעט חרבנות ארץל כעט יחמר לעקב ובישראל מה פעל אל:

הקדמה אויף טייטש

דיא מעשיות וואש דא שטיין אין אונ דעם בפר • איז אונ זיי דא זייגער גרויס סודות התורה • סע זאל אונ זיי בהאלטן זייער גרויס זאכסן • סע איז אונ זיי נישט פאר האנדלן אין ווארשטיג סע זאל זיין פשוט • אונ אפילו פראקטי מענטשן קאנן זיך אויך צו ווערן אלי מענטשן פון דעם שלאף • מעשיות ווארין די מעשיות • האבן אנרוכטן כח אויף צו ווערן אלי מענטשן פון דעם שלאף • אומע זאל חיי נישט פאר שלאפן זינגן יארן אום זיסטאט ווער סע וויל ארין קאנן אונ די מעשיות • מיט זיין אמת אויג • קאן ער זעהן אונ פאר שטיין אביסל גאטש גרויסקייט • אפילו פראקטי • מענטשן קאן זיי אויך געפן אבלישטשט כאן ווערן פון מיכר • אז זיי זאלן זיך נישט ארום מקנן • ויש דר תקלות איז פון דער וועלט • איז מע זאל זיך נישט קאן זאפ נארין אויף דר וועלט • אונ קע זאל טאג אונ נאכט תפלה טאן • אומע זאל לעציל נגערן פון די נארישקייט פון דר וועלט • אונ קע זאל זוכה זיין צו זיין און ווי השי וויל אונ ווייטער ויש אונ די מעשיות איז פאר האנדלן בהאלטני וואכן • דש קאן מען נישט דר שרייבן אונ נישט דר ציילן • אז וואל אונ דעם ויש ער וועט אונ זיי געפן וויסן • אונ וויל מר האבן אסאך געהערט פון זיין סוד • ער הט גזאט • אז ער הט חשק • איז מע זאל די מעשיות דרוקן פון אייבן זאל זיין אויף לשון הקודש • אונ פון אינטן אויף טייטש • דרום האבן מיר זיין הייליגן הצנן מ'זיס געווען • איז מיר האבן זיי און גיהדקייט ווארם פראקטי מענטשן בהארפן אויך וויסן פון די מעשיות • מאשע זיי ווערן גאר קארט פאר שליטן • ויש מע מינט • אונ ווי היין די מעשיות דר לאנגן • איז פארט פאר זיי אפדסי בעצה ציט תקלות אז זיית ווערן איז זיי ארין קאנן מיט זיין אמת אויג • ווארין זיי האבן ארוסן כח צו דער וועקן צום אייביגשטיגן כח • ווארם די מעשיות זענן נישט קיין לער זאכסן חיו • אונ דר דיבי עיה • פעלט ארין מאל נאך דש רב מעשיות צו אונן עטליכע פאקס איז עטליכע זאכן • פרי מע זאל וויסן • אז ער רעט נישט קיין דברים בטלים חב וישלום • חט ער אביסל ווערן ווערן ווי חיו זיי דר לאנגן • ווארין די אלי מעשיות זענן דורך סודות התורה •

דער פערביטענער

פרינץ

די פערלארענע פרינצעסין

אָדער

- א) בעזשה ספון-מלך וכן שפחה שנתחלפו.
- ב) בעזשה מאבנת בת-מלך.

וועלכעס עס האט דערצעהלט רבינו הקדוש
 רבי ר' נחמן ביד שמחה זוקיל
 אנאציניקעל פון בעל שם טוב הקדוש זוקיל.

פערלאג און אייגענטום פון בוכהאנדלונג

מ. קנאסטער, ווארשא, פראנצישקאנער 39

פריי 5 קאפ.

ווארשא תרע"ג

Деръ фербитенеръ принца
 т. е. Свазка о переменнаго принца.

Варшава 191 г.

דער
קייזער אין וואלד

אין
א גולן א בעל-תשובה

אָדער

(א) מעשה ממלך וקוסר.

(ב) מעשה מהרם (א). (ג) מעשה מהרם (ב).

העלכעם עם האט דערצעהלט רבינו הקדוש

רבי ר' נחמן ביר שמחה זוקיל

אנאמיניקעל פון בעל שם טוב הקדוש זוקיל.

בערלאג און אייגענטום פון בוכהאנדלונג

מ. קנאסטער, ווארשא, פראנצישקאנער 39

פריי 5 קאפ.

ווארשא תרענ

Деръ Кейзеръ ивъ валдъ
 т. о. Сказка о Царя въ 1868.

Варшава 1912 г.

Исч. въ Тип. П. Пимента и Я. Швабе, Варшава

Шераковская 4. — 1914 г.

א פלאגיאט פון ר' נחמן בראצלאווערס א מעשה

אין יאר 1887 איז אין נעכעלעס דרוקעריי אין לעמבערג ארויס א קליין ביכעלע א"ט: „איין שיינע וואַנדערבארע געשוכטע פון איין וואַנדערבארען דימט" דאָס דאָזיקע ביכעלע איז א פלאגיאט פון דער דריטער מעשה פון ר' נחמן בראצלאווערס „סיפורי מעשיות", וועלכע הייסט דאָרט „מעשה בחכם".

ר' נחמן האָט, פאַרשטייט זיך, זיינע מעשיות ניט אַנגעגעבן אַלס אמתע געשיכטעס, נאָר אַלס לבושים צו זיינע רעיונות. דער פלאגיאטאר אָבער גיט אָן די דאָזיקע מעשה אַלס מעשה שהיה. אַזוי שרײַבט ער אָפּן שער:

„דָס איז איין וואהרע און רוכטגע געשוכטע ונס עס האָט זיך געטראָפּן מוט איין וואַנדערבארען דומט [= דימענט] און דו אלו סגולות ונס און דעם דומט און גווען. ווער עס וועט דו מעשה ליינן וועט צו פרודן זיין".

דאָס ביכעלע האָלט 16 זײַ אין אַקטאָוא פאַרמאַט, געדרוקט מיטן באַוואוסטן לעמבערגער אויסלייג, מיט קליינע שפראַכליכע שינויים, וואו ניט וואו אויך דורגעלאָזן א שורה אָדער צוויי, מעגליך פון נאַכלעסיקייט, מעגליך מיט אַ כוונה.

איין שיינע וואַנדערבארען

דימט

פון איין

סיפורי מעשיות

דָס איז איין וואהרע און רוכטגע געשוכטע
וּנס עס איז זיך נאָראַפּן פּונם איין
וואַנדערבארען דומט און דו אלו סגולות
וּנס און דעם דומט און גווען. ווער עס
וועט דו מעשה ליינן וועט צו פרודן זיין:

MAASE

Bruck u. Verlag B. v. L. Neche ler

Leubenz 1887

דער סדר פון ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער'ס רבנות

ש. דובנאָו אין זײַן „געשיכטע פון חסידים“ (אַרויסגעגעבן פון יװאַ) רײדנדיק וועגן ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער (ב' I, ז' 246—248, 255; ב' II, ז' 32) שרײַבט, אַז ר' לױ-יצחק איז אױפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין פּינסק אין יאָר תקל"א. די רדיפות אױף די חסידים, וואָס אין דער ליטע האָבן זײ זיך אָנגעהויבן אין יאָר תקל"ב, האָבן אים געצוואונגען צו פאַרלאָזן פּינסק און ער איז אַוועק קײן זשעליכאָו, פּוילן. פאַר דעם צײטפונקט פון זײַן באַזעצן זיך אין זשעליכאָו באַשטימט דובנאָו דאָס יאָר תקמ"א, באַשר אין דעם בריוו פון הרב קאַצענעלנבויגן פון בריסק פון יאָר תקמ"א רופט ער אַז ר' לױ-יצחקן „דער זשעליכאָווער“. אױך איז זשעליכאָו האָבן זיך אָנגעהויבן מיט אים מחלוקת און קריגערייען ביז ער איז ארום תקמ"ה אַוועק קײן באַרדיטשעוו. דעריבער האָט דובנאָו ניט געקענט אױסטייטשן (ב' I, ז' 256—57), וואָס מײנען עס די ווערטער אין דעם בריוו פון ווילנע צו די ראַשי הקהל פון פּינסק פון יאָר תקמ"ד געחמתעט פון הגר"א פון ווילנע און דעם ראב"ד ר' שמואל מיט דער גזרה „להרים העטרה מהרב אב"ד דקהלתכם... וכלה גרש יגרשו אותי“, וואָרעם לױט זײַן שיטה איז דאָך ר' לױ-יצחק אין יאָר תקמ"ד פּלל ניט געווען פּינסקער רב און אױף זײַן אָרט איז אױפגענומען געוואָרן הרב אַביגדור, דער באַוואוסטער מתנגד און רודף פון די חסידים, און דעריבער האַלט ער פאַר אַ גרײז דאָס יאָר פון דעם דאָזיקן בריוו און נעמט אַז, אַז דער בריוו איז געשריבן פּריער, צווישן תקל"ב און תקמ"א. דאָס איז אָבער אַ טעות.

איז דער הסכמה פון ר' לױ-יצחק אױף דעם „ספר חובת הלבבות“ מיט דעם פּירוש „תולדות אהרן“ (פּראַנקפורט-אַדער תקמ"ד) חתמעט ער: „היום יום א' כ"ד מנחם שנת תקל"ב, פה, ק"ק זעליחאב, הק' לוי יצחק בהגאון מוהר"מ ז"ל“. און אין דער הסכמה זײַנער אױפן ספר „יסוד ושרש העבודה“, ערשטע אױסגאַבע (נאָוידוואָר, תקמ"ב), חתמעט ער: „היום יום א' כ"ב למב"י תקמ"ב פה ק"ק פּינסק, הק' לוי יצחק... חופ"ק הנ"ל והגלילות“.

פון די דאָזיקע צוויי הסכמות איז געדרונגען פונקט דער היפוך פון דעם וואָס דובנאָו זאָגט. דאָרפן מיר באַשטימען דעם סדר פון ר' לױ-יצחקס רבנות אזוי: זשעליכאָו — פּינסק — באַרדיטשעוו, און אין יאָר

תקל"ב — דעם יאָר פון די רדיפות אויף די חסידים אין דער ליטע, איז ר' לוי-יצחק געווען רב ניט אים דעם ליטווישן פינסק, נאָר אין פוילישן זשעליכאָוו!

וואָס שייך דעם בריסקער רב'ס בריוו (פון יאָר תקמ"א), וואו ר' לוי-יצחק ווערט אָנגערופן „דער זשעליכאָווער“, דרינגען מיר פון אים, אַז ר' לוי-יצחק איז פאָר רב אין פינסק אויפגענומען געוואָרן ערשט אין יאָר תקמ"ב און איז דאָרט געזעסן מערניט ווי אַ יאָר דר"י, וואָרעם אין יאָר תקמ"ה געפינען מיר אים שוין אין באַרדיטשעוו.

און דעריבער איז גאָר קיין ספק ניט, אַז מיט דער גזרה פון דעם אויבן דערמאָנטן ווילנער בריוו צו די פינסקער ראשי הקהל פון יאָר תקמ"ד „להרים העטרה מהרב" איז געמיינט ר' לוי-יצחק וואָס איז אין יאָר תקמ"ד נאָך געווען רב אין פינסק. און ווי עס איז צו זען, האָבן די פינסקער ראשי-קהל מקיים געווען די גזרה פון ווילנע און האָבן טאָקע „אַפגעטאָן די קרוין פון ר' לוי-יצחקס קאַפּ“, און ער איז געווען געצוואונגען צו פאַרלאָזן פינסק און איז אוועק קיין באַרדיטשעוו.

ר' יחיאל-מיכל עפשטיין

באַמערקונגען צו שלמה נאַבלס אַרטיקל: „ר' יחיאל מיכל עפשטיין — אַ דערציער און קעמפער פאַר ייִדיש אין 17טן יאָר הונדערט“
(ייִוואָבלעטער XXXV, זי' 121-138)

ה' נאַבל: (ייִוואָבלעטער 35, 122) שרייבט אַז אין יאָר תנ"ז, 1697, איז אַרויס ר' יחיאל מיכל עפשטיינס אַ סידור, א"ט „סדר תפלה דרך ישרה": אַ סידור מיט אַ ייִדישער איבערגעזעצונג פון דעם רוב תפילות. דאָס איז ניט ריכטיק. אין דעם דאָזיקן סידור זינען נאָר די דינים און הנהגות איבערגעזעצט אין ייִדיש. פון די תפילות זינען איבערגעזעצט נאָר מודה אַני, בריך שמי', אַני מאמין און עטלעכע ברכות, ווי בורא פרי העץ, שהכל א"א, דערצו אַ פאַר יהי רצונס און אַ פאַר תחינות, וואָס האָבן איינגטלעך אַ קנאַפע שייכות צום סידור.

ווייטער שרייבט ה' נאַבל: „די הויפט־חשיבות פון דעם סידור באַשטייט אין דער נייער שטעלונג צו ייִדיש, וואָס דער מחבר גופא ווייזט אַרויס. אין דעם דאָזיקן סידור פאַרשווינדט דער אַלטער, גוט באַקאַנטער אַפּאָלאָגעטישער נוסח, מיט וועלכן מען פלעגט אַריינפירן ייִדיש: פאַר גימייני לייט און נשים. אַנשטאַט דעם לייענען מיר אויפן שער־בלאַט: איין תפלה די דא געשטעלט איז מיט דינים און הנהגות ווי זיך דער בן אדם זאָל נוהג זיין דער למדן אודר גמיינה בעלי בתים און נשים... מיר האָבן דאָ די ערשטע אַנצוהערעניש אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אַז ייִדיש איז אַן ענין אויך פאַרן למדן...“ (דאָרטן).

משמעות, אַז ה' נאַבל האָט ניט גענומען אין באַטראַכט וואָס ר' יחיאל-מיכלס סידור איז אַ צוויי־פראַקטיקער, לשון־קודש און ייִדיש, במילא האָט ר' יחיאל-מיכל געקענט שרייבן אויפן שער־בלאַט אַז דער סידור איז סײַ פאַרן למדן — דער העברעאישער טייל, און סײַ פאַר די „גימיינה לייט און נשים“ — דער ייִדישער טייל. לייענען מיר טאַקע אויפן זעלבן שער־בלאַט מיט אַ פאַר שורות ווייטער: „... וידוים און' בקשות ותחינות אויף לשון הקודש און' אויך אויף טייטש דער מיט ווער קיין לשון הקודש פר שטיט אויף טייטש קאן זאגן...“ (און מהאי טעמא האָט טאַקע הרב ר' נפתלי כהן געוואַלט האָבן דעם סידור אין פוילן, וואָרעם הגם פוילן איז טאַקע געווען אַ מדינה פון גרויסער לומדות, ווי ה' נאַבל האָט ריכטיק באַמערקט, גלייב איך אָבער אַז אויך אין פוילן

זינען געווען אַ שיין ביסל „גימיינה לייט אונ' נשים“... לעולם אָבער האָט דאָס גאַרניט צו טאָן מיט דער באַציאונג צו ייִדיש. מעג זי זיין די געהויבנסטע. אָבער סײַ דער סידור גופא, סײַ די דינים און הנהגות זינען לכתחילה געשאַפן געוואָרן אין העברעאיש און דער ייִדישער טייל איז נאָר אַן איבערזעצונג. טאָ פאַר וואָס זאָל דער למדן ניצן אַן איבערזעצונג? אַפילו אין שפּראַכן, וואָס די באַציאונג צו זיי איז אַ נאָרמאַלע, וועט אַ למדן ניט ניצן קיין איבערזעצונג ווען אים איז צוגענגלעך דער אַריגינאַל.

אויפן שער-בלאָט פון ר' יחיאל-מיכלס אַ צווייטן ספר, וואָס ה' נאָבל ציטירט אַ סך מאָל, — דעם דרך הישר לעולם הבא, וואו נאָר דער טיטל איז העבראיש, בעת דער ספר גופא איז געשריבן אין גאַנצן אין ייִדיש, — שטייט שוין: „... דברי מוסר אונ' דינים... אויף טייטש גישטעלט פאַר די גמייני לייט אונ' ווייבש פרשונן דיא דא קיין לשון הקודש פאַר שטיינן...“¹ האָבן מיר דאָ דעם סטערעאָטיפישן שער-בלאָט מיט דעם „אַפּאָלאָגעטישן נוסח“ וואָס אויף אַלע ספרים אין ייִדיש פון יענע צייטן, און ר' יחיאל-מיכל איז ניט קיין אויסנאָם אין דעם פרט. ר' יחיאל-מיכל איז גאָר מסכים מיט דער מיינונג אַז דאָוונען דאַרף מען אויף לשון-קודש אַפילו ווען מען פאַרשטייט ניט וואָס מען זאָגט.² ער גיט אַפילו אויף דעם אַ משל פון אַ חולה וועמען דער דאָקטאָר פאַר-שרייבט אַ רפואה, איז דער חולה גאַרניט מחויב צו וויסן פון וואָס און ווי אַזוי די רפואה איז צונויפ-געמישט, אַדרבא, אויב ער וועט זיך אַרײַנ-לאָזן אין אויספאַרשן דאָס קען ער נאָך ביז וואַנען-וואָס ווערן אַ מסוכן, דעריבער פאַרלאָזט ער זיך אויפן דאָקטאָר, נעמט די רפואה און ווערט געזונט.³

(1) דרך הישר לעולם הבא. ערשטע אויסגאַבע, פראַנקפורט-מיין, תס״ד. ביי פרידבערגן פאַרצייכנט בטעות — תס״ג.

(2) על פי סברה האָט אויף דער דאָיקער מיינונג ר' יחיאל-מיכלס געהאַט אַ השפעה דאָס וואָס ער איז געווען אַ מקובל. על פי קבלה זינען אין די ווערטער, און אַפילו אין די אותיות, פון די תפילות אַרײַנגעלייגט געוואָרן טיפע כוונות.

(3) „... אין אמת איז דאָך קשה וויא טוט מאן תפלה ווען איינר ניקש פּר שטייט וואז מן זאגט... דארויף וויל איך איין משל ברענגין... ווען איין בן אדם גאר זער לא עליכם קראנק ווער אלזו קומן די דאקטארים אונ' רייפן דעם דיפק אונ' בויהן דען שיתן... אזו בפידן זיא מיט אירה חכמים וואו ער אלזו מאנגלט... אן דער מילץ אונ' אן דער לונג אונ' לעבר אונ' זונשט טין אוז שרייבן זיא איין איז דר אפטיק אונטערשידליכי ארצנייא לוזן הולין פון קרייטן פון גיברענטי וואשר אן גמאכט דורך דען אפטיקר... אונ' ווען שוין דער חולי ניט ווייז וויא מיט אים איין גיבט וואז די רפואות זיינן ווען ער גיארט דען

ר' יחיאל-מיכלס הויפטאויפטו באשטייט אין דעם וואָס ערשטנס האָט ער איבערגעזעצט, ווי עס איז שוין אויבן געזאָגט, די דינים און הנהגות אין ייִדיש (דערביי דאַרף מען האָבן אין זינען אַז אין רבנישע קרייזן איז געווען אַ גרויסע קעגנערשאַפט צום ענין איבערזעצן דינים אין ייִדיש).⁴ און צווייטנס וואָס ער האַלט אַז דאָס אויבן דערמאָנטע איז שייך נאָר צום דאָוונען גופא, ווייל דאָס האָבן מתקן געווען די אַנשי פּנסת הגדולה, וואָס זיי זינען געווען גרויסע חכמים, צווישן זיי דריי נביאים און זיי האָבן אַרײַנגעלייגט אין דעם גרויסע סודות.⁵ אָבער די בקשות און תּפילות וואָס שפּעטערדיקע חכמים האָבן מתקן געווען, איז אויב מען פאַרשטייט ניט קיין העברעאיש איז בעסער צו זאָגן אין ייִדיש, און די, וואָס צוליב זייער כאַראַקטער לאָזן זיי זיך ניט איבערזעצן אין ייִדיש, איז גלייכער גאַרניט צו זאָגן.⁶ אויך ווידוי האַלט ער אַז ווען מען פאַרשטייט ניט קיין העברעאיש איז גלייכער צו זאָגן עס אין ייִדיש, וואָרעם אויב מען פאַרשטייט ניט וואָס מען זאָגט, — וואָס איז עס פאַר אַ ווידוי? מהאי טעמא האָט ער אַרײַנגעשטעלט אין זײַן העברעאישן ספר קיצור של"ה אַ לאַנגן ווידוי אין ייִדיש,⁸ וואָס דאָס האָט ה' נאָבלען

רופאים פאלגט אונ' טוט נאך אירה ביפעליו... ווערט בעזרת השם ווידער גיזונד... אזו איז עז אך עבן אזו מיט דער תפלה ווען מן פאלגט אונזרי חכמים... אזו טוט די תפלה איר פעולה ווען מען שוין ניט פר שטיט... (סדר חפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תנ"ז, בל' יו—יז: קיצור של"ה [אין העברעאיש], פיורדא, בל' ל"ב, שפ' 4).

4) כדאי צו באַמערקן אַז די הסכמה, אויף ר' יחיאל-מיכלס ספר דרך הישר לעולם הבא, וואו עס זינען דא א סך דינים אין ייִדיש, איז געגעבן געוואָרן נאָר בתנאי אַז מען זאל דאָס ספר ניצן נאָר אין אַזעלכע ישובים וואו עס איז קיין רב ניטא, דאַרטן וואו עס איז דא א רב טאר מען דאָס ספר ניט ניצן.

5) "... אונזרי תפלות דז מיר מתפלל זיינן אין דער וואוכן אונ' שבתות אונ' ימים טובים דז האבן מתקן גיוועזן דיא חכמים די דא האבן גיהיישן אנשי פנסת הגדולה דיא זיינען אירה גיוועזן הונדערט אונ' צוואנציג גרוישי תלמידי חכמים זיינן דרונטר גיוועזן דרייא נביאים חגי זכרי' ומלאכי... דז זיינן זעלכי גרוישי לומדים גיוועזן דיא דא אלש גיוויש האבן... אזו האבן די זעלביגה חכמים אונזרי תפילות דר נאך גישטעלט מיט גרוישי סודות וואונדרליכה חכמות אונ' שמות... סדר חפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תנ"ז, בל' יו, שפ' 1.

6) "... אבר זונשט אנדריי תחינות ובקשות דז זונשט דורך אנדריי חכמים זיינן גימאכט ווארדן האלט איך דר פיר אז בעשר דז איינר דר דז זעלביג ניט פר שטיט זאל עש בלייבן לאזן אונ' ניקש זאגן... (דאַרטן, בל' יז, שפ' 4).

7) "... איר יתכן לומר וידוי על חטאיו ואינו מבין על מה שהוא מתודה שהרי עיקר הוידוי הוא להתחרט על חטאיו על מה שעשה... והלא אינו מבין מה שאמר... (דאַרטן, בל' כ, שפ' 2).

8) כדאי צו באַמערקן אַז ער האָט דאָס אַרײַנגעשטעלט ערשט אין דער צווייטער אויסגאַבע, אין דער ערשטער איז נאָך דער ווידוי געגעבן אין העברעאיש. עס איז אויך

זייער פאָרענדושט (ז' 125). אָבער ר' יחיאל-מיכל האָט עס געטאָן ניט צוליב זײַן שטעלונג צו ײִדיש, ווי ה' נאָבל מײַנט, נאָר מחמת זײַן שטעלונג צו ווידוי! די אײַנציקע זאָך וואָס ר' יחיאל-מיכל האַלט אָז אַפילו דער למדן דאַרף עס זאָגן אין ײִדיש איז די הגדה של פסח, ווי באַלד די עיקר מיצווה איז דאָ דער „והגדת לבנך“ איז אויב די בני-בית פאַרשטייען ניט איז מען דאָך ניט מקיים די מיצווה. אינטערעסאַנט איז אָבער דערבײַ אַז ער האָט ניט איבערגעזעצט די הגדה אין ײִדיש, ער האָט געגעבן זײַן אײַגענע קורצע דערציילונג. ער הייבט זי אָן מיט די ווערטער: „הערט צו מײַני ליבי קינדער דא וויל איך אײך ווינג אַרצײלן וואָרום דז מיר היינט דיזי נכט דען סדר געבן...“ דערנאָך גיט ער אין קורצן די געשיכטע פון גלות מצרים און יציאת מצרים ביז קריעת ים-סוף. דערמיט, האַלט ער, איז מען יוצא דעם „והגדת לבנך“, און אויב מען וויל קען מען איבערהיפן די לשון-קודש-הגדה פון „עבדים היינו“ ביז „כמה מעלות טובות למקום עלינו“. פון כמה מעלות טובות ביזן סוף געהערט שוין ניט צום „והגדת לבנך“, דאַרף מען עס זאָגן אויף לשון-קודש.

אַט דאָס איז זײַן שיטה וועגן תפילה, ענלעך דערצו איז אויך זײַן

כּדאי צו וויסן אַז אין די פּויליש-רוסישע אויסגאַבעס פון קיצור של"ה איז דער ווידוי אין ײִדיש אַרויסגעוואָרפן און עס איז נאָר פאַראַן אַ באַמערקונג אַז דער וואָס פאַרשטייט ניט זאָל זאָגן דעם ווידוי אין ײִדיש. אפשר איז דאָס דערפאַר ווײל צו יענער צײַט ווען מען האָט אַנגעהויבן דרוקן דעם ספר אין פּוילן זײַנען שוין געווען עטלעכע אויסגאַבעס פון עץ חיים. די ײִדישע איבערזעצונג פון קיצור של"ה. האָט מען שוין געקענט נעמען דעם ווידוי אין ײִדיש פון דאַרטן און מען האָט דאָס ניט געדאַרפט דרוקן אין דעם העברעאישן ספר. מעגלעך אויך אַז דאָס איז אַ הפּקרות מצד די פאַרלעגערס, וועלכע האָבן געוואַלט אײַנשפאַרן אַ פאַר זײַטן. די פּויליש-רוסישע אויסגאַבעס זײַנען בדרך כלל געווען טאַנדעט-אויסגאַבעס.

(9) ... והגדת לבנך ביום ההוא... פון דעשט וועגן האבן אונזרי חכמים די הגדה מתקן גוועזן... ווייל אבר בעונות הרבים איז דיון דורות דש מיינשט לייט מאנש בר שונן ניקש פר שטינו מכל שכנו ווייבר אונ' קינדר דיא פר שטינו פשיטא ניקש אונ' ווייל די עיקר מצוה איז דיא הגדה צו פר שטין וואז גשיהן איז אזו איז דר מנהג אין פיל מדינות דש נעבין דר לשון הקודש הגדה דר בייא גטרוקט איז דש זעלביג לשון דש מען אין דר זעלביג מדינה רעט אלז אין וועלש לנד זאגט מן דען ווייבר אונ' קינדר וועלש לשון ואר. אזוי דינקט מיך שופל [=אני הקטן?] גאָר גוט צו זײַן ווייל מן אין דיור מדינה הוך טייטש לשון רעט דש איין מצוה איז דש איין איטליכר בעל בית אפילו דער שוין איין למדן איז זײַנג גזינד דיא קיין לשון הקודש פרי שטינן אויף טייטש זאגן ווען מן האלט עבדים היינו לפרעה וויא דא ווייטר שטין ווערט דער גיגן ווען איינר וויל אזו מג ער דז לשון הקודש איבר הופפין פון עבדים היינו אן ביז אן כמה מעלות טובות למקום עלינו... (סדר תפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תנ"ז, צווייטע פאגיאנאַציע, בל' כ"ד, שפ' ז' 2).

שיטה וועגן לערנען תורה. יעטווידער ייד, שרייבט ר' יחיאל-מיכל, איז מחויב צו לערנען תורה, איי איינער איז אן עס-הארץ איז פארשטייט ניט קיין לשון-קודש? זינען דא געניג ספרים אין יידיש, זאל ער זיי ליינענען און עס וועט אים זיין פאררעכנט אזוי ווי דעם למדן די לשון-קודש-ספרים.¹⁰ דער למדן אָבער, איז מחויב צו לערנען הארבע ענינים, מיט ליכטע ספרים איז ער ניט יוצא, דאָס איז געגליכן ווי א גביר זאל געבן צדקה ניט לייט זיין קעשענען.¹¹

אין ר' יחיאל-מיכלס קריטיק פון דעם סדר הלימוד איז יענער ציטט און אין זיין אייגענעם פארשלאג וועגן סדר הלימוד (אין זיין קיצור שליה) זעט הי גאָבעל די השפעה פון מהריל מפראג. הי גאָבל ברענגט אויך פון קיצור שליה ר' יחיאל-מיכלס מיינונג וועגן לימוד המשנה און זיין קעגענערשאפט צו פילפיל (ז' 126). ביים ציטירן פון קיצור שליה מוז מען האָבן אין זינען אז דאָס איז א ספר וואָס באשטייט, ווי זיין טיטל ווייזט שוין, פון טיילן פון שליה. ר' יחיאל-מיכל האָט נאָר צוגעגעבן הגהות וועלכע ער באצייכנט מיט דעם וואָרט, הגיה' ביים אָנהייב און מיט דעם וואָרט, עכיה' (-עד כאן הגיה) ביים סוף. די אויבן דערמאָנטע ענינים זינען גענומען פון שליה און במילא קען קיין רייד ניט זיין וועגן מהריל מפראגס השפעה אויף ר' יחיאל-מיכלען. מען קען אויך ניט כאַראַקטעריזירן ר' יחיאל-מיכלען לויט דעם וואָס דער שליה האָט געשריבן.

מקומות וואו מען דוכנט יעדן טאָג (ז' 130) זינען נאָך דאָ עד היום און דאָס איז ניט קיין חידוש פון יענע ציטט וואָס מען באדארף געפינן ב' ר' יחיאל-מיכלען.

הי גאָבל שרייבט אָ ר' יחיאל-מיכל איז מתיר צו שפילן באַל אום שבת, נאָר מען זאל ניט גאָלייפן דעם באַל מחוץ לעירוב (ז' 132). דאָס איז ניט ריכטיק, ר' יחיאל-מיכל איז ניט מתיר צו שפילן באַל אום שבת.

(10) ... דאָ איז בי אדם אלי טאג וועלכסט לערנען ויל נאר זיינס פר שטאנד ניר קאן ער קיין לשינוי הקודש איז זאל ער לערנען איי טייטשה ספרים דאָ דא איז יראת שמים גיטאכט זיין אלז צאנה ויראנה, ספר לב טוב, בראנט שטיגל, אבר חס ושלום קיין ספרי הבלים אלז בכא ביכליין איז דאָ גלייכין איז ייצי איינר אלי טאג לערנט ניר זיינס פר שטאנד ניר אויף האט ער יואיל גיטו שכר פון השוית אלז איין לפדי דר דא לערנט איז לשינוי הקודש ספרים ... פר השפד ... פר ורנקפירט דמיין, תנין, בלוי, שפי, 4.

(11) ... ווען איין תלמיד חכם דער דא ייאל לערנען כאי איז הארבע ספרים אויף ער פר ברענגט זיין צייט מיט גנץ גרינגי ספרים איז ער ניט יוצא אוי ייצי איין עשיר יואלס געבן צדקה זייניג ... ניט נאר זיינס פר סיני נאר ... זיינס פר סיני נאר ... פרנקפירט-מיין, תמיד, בלוי, גיה, שפי, 4.

ער איז גארניט געווען דער אויטאָריטעט אויף אַרויסצוגעבן אַזעלכע היתרים. דעם היתר האָט דער רמ"א אַרײַנגעשטעלט אין שולחן ערוך¹² מיט אַרום אַ הונדערט און דרײַסיק יאָר פּריער. און שטאַמען שטאַמט ער נאָך, אָט דער היתר, אַזש פון תּוספות. ער זאָגט אַגב ניט אַז מען זאָל ניט נאָכלױפּן דעם באַל מחוץ לעירוב. אַלץ וואָס ער זאָגט איז אַז אויב מען שפּילט שבת אין באַל, זאָל מען ניט שפּילן אין אַ פּלאַץ וואו דער באַל קען זיך אַרויסקײקלען מחוץ לעירוב, ווייל דאָס איז שוין אַן איסור אפילו ווען מען לױפּט אים ניט נאָך. (יש ליזהר שאל ישחוק בכדור, באַלײַן בלײַא, במקום שיש לחוש שיתגלגל הכדור חוץ לעירוב ויבואו חײו לידי חילול שבת...)

ה' נאָבל ציטירט עטלעכע מוסטערן פון ר' יחיאל-מיכל'ס ייִדיש (ז' 135) און ער זאָגט, אַז ר' יחיאל-מיכל שרײַבט ניט „מחדש זײַן" די לבנה נאָך „מקדש זײַן" די לבנה. פון אייביק אַן עד היום הזה זײַנען ייִדן, בכל תּפוצות ישׂראל, נאָך מקדש די לבנה, „מחדש זײַן" די לבנה דאָס איז נאָך דער אייבערשטער אַליין ביכולת... ייִדן קענען זי נאָך מקדש זײַן. דערפאַר טאַקע האָבן מיר אין אַלע סידורים אַ „סדר קידוש לבנה", ניט אַ „סדר חידוש לבנה", אויך אין דער מאַדערנער ליטעראַטור באַגעגענען מיר גאַנץ אַפּט אַ פּראָזע: „מיט קידוש-לבנה-אותיות", ניט „מיט חידוש-לבנה-אותיות". עס קען געמאַלט זײַן אַז אין דער רײד-שפּראַך איז דאָס וואָרט פּאַרגרייזט געוואָרן. ביים שרײַבן אָבער און בפרט ביים שרײַבן דינים האָט מען געמוזט שרײַבן „מקדש זײַן" די לבנה: „שרײַבן „מחדש זײַן" וואָלט געהייסן עס-האַרצות, האָט מען טאַקע אין ס'רוב ספּרי דינים און מינהגים אין ייִדיש, און אַלע צײַטן און אַלע לענדער, געשריבן „מקדש זײַן".

וועגן „חברת" ווי מערצאַל פון חבר איז פּדאָי צו באַמערקן אַז ער ניצט אויך „חברים" פאַר רבים.¹³

צי איז ר' יחיאל-מיכל געווען אַ מיזרח-ייִד אָדער אַ מערב-ייִד? ה' נאָבל ציטירט שטיינשנידערן, שלמה בירנבוים, וואַכשטיינען אַאָ און זאָגט אַז דער ענין איז זײער פאַרפּלאַנטערט. פון ר' יחיאל-מיכל'ס ווערק — שרײַבט ה' נאָבל — איז שווער צו קומען צו אַ מסקנא פון וואָנען ער איז געווען (ז' 135). עס איז אָבער דאָ אַ בפּירוש אַנדײַטונג

(12) שולחן ערוך אורח חיים סי' ש"ח.

(13) דרך הישר לעולם הבא. פרק ל"ד.

וועגן דעם אין זיין ספר קיצור שליה וואו ר' יחיאל-מיכל שרמבט אין איין ארט. אנו בני אשכנזי"י הייסט דאס אז ער איז געווען א דייטשער ייד. איך גלייב אז מיט דעם איז שוין אויס פלאנטער. די צוויי סלאוויזמען, פוידלא שקורין לוטוועריק און. אוגרקוס און קומרלינגי, וואס הי' נאָבל האָט געפונען אין קיצור שליה"י זאָגן גאַרנישט, ווייל דער ערשטער איז א ציטאט פון שליה, וואָס איז געווען אַ סלאַווישער ייד, און דעם צווייטן האָבן אַרײַנגעשטעלט די פאַרלעגערס, פּוילישע יידן, וועלכע האָבן אַרױסגעגעבן דעם קיצור שליה אין אמסטערדאם צום דריטן מאל, מיט אַ היפש ביסל הוספות." אין די ערשטע צוויי אויסגאַבעס, וואָס שטאַמען פון דעם מחבר אליין, איז דער דאָזיקער סלאַוויזם טאַקע ניטאָ.

מיט דעם לאַזט זיך אויך פאַרענטפערן אַט די סתירה: אויף די שער-בלעטער פונעם סדר חפלה דרך ישרה און פונעם קיצור שליה איז אנגעגעבן אז ר' יחיאל-מיכלס שווער איז געווען א דין און האָט געהייסן ר' יום-טוב אופנהיים, אין קיצור שליה אָבער געפֿינען מיר אַזאָ זאָץ: כתב בכתבי מו"ח (-מורי חמי) הרב הגדול מוהר"ר בונם הלוי שהי' אב"ד ור"ם בק"ק רימנאב... דאָס איז אויך אַ הוספה פון די פּוילישע פאַרלעגערס, אין די ערשטע צוויי אויסגאַבעס איז דאָס טאַקע ניטאָ.

די סברא אַז ר' יחיאל-מיכל איז געווען דעם בריסקער רבס ר' אברהם עפשטיינס א זון, קען מען אַפּפּרעגן אויך מיט דעם וואָס אין סדר חפלה דרך ישרה איז דאָ אַ ציטאַט פון ר' אברהם עפשטיין, וואָלט ער געווען דעם מחברס פאַטער וואָלט עס בלי ספק דערמאָנט געוואָרן.

(14) קיצור שליה פּירדא, תניג, בלי כיד, שפ"ב.

(15) הי' נאָבל האָט פאַרגעסן צו פאַרצייכענען וויא ער האָט דאָס געפֿינען. איך גלייב אז ער מיינט קיצור שליה ערשטע אויסגאַבע, פּירדא, תניג, בלי כ"ג, שפ"ד. דריטע אויסגאַבע, אמסטערדאָם, תס"א, בלי כ"ח, שפ"ג.

(16) העיר הי' את יוחם האלפים יהתיירני מהר"ר ויאלח בן מהר"ר שמואל מק"ק יערסלב והאלוף מהר"ר צבי הירש בן היר"ר אברהם פיוראנס והאלוף מהר"ר שניאור זלמן בן מקאלש, בדעתו יברציני של האלוף מהר"ר יחיאל... להביא הספר... אל הדפוס מחדש עם תוספת לקוטי בתר לקוטי אשר הוסיפי עתה... (הסכמה פון אמסטערדאָמער רב אויף דער דריטער אויסגאַבע).

(17) קיצור שליה דריטע אויסגאַבע, אמסטערדאָם, תס"א, בלי ע"ה, שפ"ו.

(18) מה שמצאתי כתוב בספר ישו בשם הרב הגדול מהר"ר אברהם עבשטיין ז"ל שהי' רב בק"ק ברי"ט דלי"ט בזהיל ברי"ח אדר שנת שעה חלמתי חלום... סדר חפלה דרך ישרה צווייטע אויסגאַבע, פּרנקפּירט דאָדריה, תניג, בלי נ"ב, שפ"ד.

ה' נאָבל ציטירט (ז' 136) וואָס ר' יעקב עמדן שרייבט אָז ר' יחיאל-מיכל האָט אַרײַנגעשטעלט אין זײַן סדר תפלה דרך 'שרה אַ רמז אויף שבתי צבי. ר' יעקב עמדן זאָגט ניט אין וואָס דער רמז באַשטייט. ה' נאָבל מײַנט אַז דער רמז איז וואָס אין „עלינו“ איז אַנשטאַט „אין עוד“ שטייט אין ר' יחיאל-מיכלס סידור „אין אחר“, במילא שלאָגט ער אָפּ ר' יעקב עמדן מיט דעם וואָס דער נוסח „אין אחר“ געפֿינט מען אויך אין אַלטע סידורים, נאָך פון פאַר שבתי צבי, קען דאָס דאָך ניט זײַן קײַן רמז אויף שבתי צבי. דאָס איז אַ טעות. מיט דעם רמז אויף שבתי צבי מײַנט גאַרניט ר' יעקב עמדן דעם נוסח „אין אחר“. ה' נאָבל האָט ניט באַמערקט אַז ר' יעקב עמדן שרייבט אַז דער רמז איז „בסוף עלינו“ און „אין עוד“ אַדער „אין אחר“ איז דאָך גאַר אין אָנהײב עלינו. ר' יעקב עמדן מײַנט דאָ גאַר אַן אַנדער זאָך. ר' יחיאל-מיכל האָט אַרײַנגעשטעלט אין זײַן סידור, נאָך עלינו, דעם קאַפיטל כ"א פון תהילים, וואָס הײבט זיך אָן „ה' בעזך ישמח מלך“, מיט אַ צושריפֿט אַז אין אַ טײל קהילות און ייִשובים זאָגט מען דאָס אַלע טאָג נאָך עלינו. אַט דעם דאָזיקן קאַפיטל פלעגן די שבתי צביניקעס זינגען דרייַ מאָל אַ טאָג, נאָך יעדן דאָוונען (ד"ה נאָך עלינו). י" אויך בײַ די אַפֿטע גאַסן-פּראָצעסיעס, ווען שבתי צבי האָט געוואוינט אין איזמיר (= סמירנע), פלעגט ער גײן בראַש און נאָך אים דער גאַנצער עולם מאַמינים און זײ פלעגן זינגען „ה' בעזך ישמח מלך“. דאָס איז געווען, אַזוי צו זאָגן, זײער הימען, און אַט דאָס מײַנט ר' יעקב עמדן מיט דעם רמז אויף שבתי צבי וואָס ר' יחיאל-מיכל האָט אַרײַנגעשטעלט אין סידור.

אין די שאלות ותשובות נודע ביהודה, חלק חושן משפט, תשובה ט"ז, שרייבט דער נודע ביהודה: „... ומה שכתב שנוהגין בעירו לומר אחר שיר של יום ואחר שמ"ל [= שיר מזמור לאסף, געמײַנט דעם מזמור פ"ג אין תהילים, וועלכן מען איז זיך נוהג אין אַ סך קהילות צו זאָגן נאָכן דאָוונען] עוד מזמור כ"א, ידע שזהו נתפשט בכל מקומות ששכיחים האפיקורסים מאמינים בש"ץ [= בשבתי צבי] שחיק טמ' לפי שיש להם שם גימטרי' ובישועתך גי' הטמא שלהם [ובישועתך טרעפט אָן 814, דאָס זעלבע ווי שבתי צבי] ולכן יבטל מנהג זה שלא לחקות את הצדוקים...“

אין יאָר תפ"ח (1728) איז אין פּיורדא אַפּגעדרוקט געוואָרן אַ ספר

שער אפרים. א פירוש אויף דרײַ קאפיטלעך תהילים, צווישן זיי דער אויבן דערמאנטער קאפיטל כ״א. לויטן מחבר (ר׳ אפרים פון ריישע, גאליציע, רב אין ווערטהיים, דײַטשלאַנד) האָט מען זיך נוהג געווען בכמה מקומות (אין אַ שפּעטערער אויסגאַבע, אַלטאַנאַ, תּצו, שרײַבט ער אַז מען האָט זיך נוהג געווען, במדינת אשכּנז) צו זאָגן די דרײַ קאפיטלעך תהילים נאָכן דאוונען, ווי אַ סגולה קעגן כּישוף, עין הרע און גזרות רעות. היתכן אַז צווישן אַזוי פּיל קהילות האָט קיינער ניט באַמערקט אַז דעם קאפיטל כ״א האָבן גאַר די שבתּי צביניקעס אײַנגעפּירט צו זאָגן. אויפן ספּר זײַנען דאָ הסכּמות פון רבנים, צווישן זיי הרב ר׳ שמואל הילמן, וואָס איז שפּעטער אַרויסגעטראָטן, צוזאַמען מיט ר׳ יעקב עמדן, קעגן ר׳ יונתן פּרעגער, און אויב אין אַזאַ גראָבן סידור ווי ר׳ יחיאל־מיכלס האָבן די רבנים געקענט פּאַרזען אַזאַ פּרט ביז וואָנען ר׳ יעקב עמדן האָט דאָס באַמערקט, און אין די צײַטן פון נודע ביהודה׳ האָט דאָס געקענט פּאַרגעסן ווערן, האָט דאָס ניט געקענט געמאַלט זײַן ביים ספּר שער אפרים. אפשר קען מען אָננעמען אַז דער מינהג פון די דרײַ קאפיטלעך שטאַמט נאָך פון פּריערדיקע צײַטן און די שבתּי צביניקעס האָבן נאָר אויסגעטיילט און אַרויסגעהויבן דעם קאפיטל כ״א. ס׳איז כּדאי אויסצופאַרשן די זאַך.

אין דעם זעלבן סידור איז דאָ אַזאַ זאַץ: . . . אונזרי חכמים זאָגן ווער דא טרויארט אויף חורבן ירושלים דער ווערט זוכה זײַן צו זעהן די נחמה פון ירושלים בפרט דאז מן תהלה לאל ווידר בשורות טובת הערט מהגאולה שתהי' במהרה בימינו אמן.״ דאָס זאָל אפשר אויך זײַן אַ רמז אויף שבתּי צבי.

ה' נאָבל ציטירט (ז' 137) ר׳ יעקב עמדנען אַז אויך אין דער הקדמה פון קיצור שלח האָט ר׳ יחיאל־מיכל אַרײַנגעשטעלט אַ רמז אויף שבתּי צבי און באַמערקט דערבײַ אַז ער האָט דאָס אין דער הקדמה ניט געפונען. ר׳ יעקב עמדן מײַנט דאָ דעם זאַץ וואָס ה' נאָבל ברענגט, וויזכו לראות פני מלך משיח האמת׳, משיח האמתּי איז בגימטריא שבתּי צבי : 814. ווען מען וויל אָבער קען מען דאָס טײַטשן פאַרקערט אַז דאָס איז אַ רמז אַז שבתּי צבי איז אַ פאַלשער משיח, דערפאַר ווינטשט ער אַז מען זאָל זוכה זײַן צום אמתּן משיח, משיח האמתּי. ה' נאָבל האָלט אַז ר׳ יחיאל־מיכל איז נײַפּטר געוואָרן אין תּס״ז. איך

מעשה נורא

פין שבתי צבי י"ש

א' ער האט זיך גיאמכט פֿר (אסיה) אונזעט זיין
 דורך זיך פֿיל (יהודיק) פֿר פֿירט גיאמריין
 בע"ה) אונז חויד באה לדיקים וחסידים : אונזויל
 טר (פֿכה' ל' יא"ס) האט גיזעהן זיין ביין סול האט
 ער זיך (כפֿר) גווכזן :

ווייל ען דיז אפטה נאך קיין אזל איז גידרוקט
 גיאמריין מיל אונז מיין (לפֿן) וואס עז
 זילין אגין מלי פֿר טעין : דרוק האבן איר
 ער גידרוקט מיל (לפֿן סייטס)
 דע"ה אזל אונז סיין איז לדיק
 באהרה ביאנו אונז

געווארן זייער פאפולער אין פוילן און רוסלאנד, און איז יאָרן לאַנג פיל
מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן אין גאַליציע, פוילן, אוקראַינע, אין
ווילנע און אפילו אַט ערשט דאָ ניט לאַנג אין אַ שאַרית־הפליטה־לאַגער
אין דײַטשלאַנד, איבער 200 יאָר נאָך דער ערשטער אויסגאַבע !

הוספה

אין ניו־יאָרקער ביבליאָטעקן זײַנען פאַראַן די ווייטערדיקע
אויסגאַבעס פון דעם סוף זײַט:

פאַרקירצונגען:

י	יוֹאָ.
יאײ	ביבליאָטעק פון יידא א. יאַפע.
ל	ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק.
נײַב	ניו־יאָרקער עפנטלעכע ביבליאָטעק.
ס	ידישער טעאַלאָגישער סעמינאַר.
ריא	ישיבת ר׳ יצחק אלחנן.

1. עץ חיים דאש איז דאש קעסטליכי ספר קיצור שני לידות
הברית אויף טייטש גשטעלט. יראה אונ' ביסר וואיל במעלט. פון אלי
דינים פון גנציון יאר. פעלט ניט אויף איין האָר. הלכות חול. ושבת:
וימים טובים. וימים נוראים. חנוכה. פורים. הלכות תשובה. תפלה.
צדקה. ביקור חולים. גמילות חסדים. דעשט גלייכן הלכות תפילין.
ציצית. מזוזות אונ' אליר הנט תפילות. אונ' תחינות. וואש צו איין
איטליכר זאך געהער אונ' אנדרי גוטע יועזין. דאש ווערט איר שוין
אין דעם ספר פינדן אונ' לעזין. דארום זייט ניט חס אויף אייער
געלט. איר ווערט אייך גוויש קויפן די איביגי וועלט. דאש גנצי ספר
קיצור שני לוחות הברית איז אפ גשריבן. עש איז נישט אוישן
גבליבן. פון אן פאנג ביז צים ענד. בן דוד זאל באלד ווערן צו אונש
גזענט. נדפס פה דיהרן פארט בדפוס המשובח של האלוף התורני
מהור"ר ישכר בער במהר"ר נטע כץ זצ"ל. והוקם ע"י חמיו זקנו
מהור"ר שבתי משורר מפראג זצ"ל. לסדר ולפרט אתה עתה ברוך ה'
לפיק [תק"ג, 1743], 4, [2], 76 בלי צו 4 שפ. (ל)

הסכמות. געגעבן געווארן צים איבערזעצער ייאלה גרשילס פון

פראג: 1) פון ר' בענדיט וויזל, רב אין ברעסלע, אָ אַ דאָטע. 2) פון ר' יואל ברי יקותיאל, רב אין אויסטערליץ, יטע ספירה תקיג. 3) פון ר' שמואל, רב אין שטרים, ג' ניסן תקיג.
 פון דער הקדמה: ... מאכט רשיי אין (אלה הדברים) דז משה רבינו האט די תורה בשיידן אין שבעים לשונות... או איין איטליכר זאל קאנין ווישן וואש אונזרי הייליג תורה בטייט, אויך די זעלביג לייט וואש זיינן אין ישובים פאר שפרייט... דארום האב איך מיר אין מיינס זין גינאמן אריין, די גמייני לייט איר נשמה מוכה צו זיין... אונ' האב דאש קעסטליכי ספר קיצור שני לוחית הברית גוט בדאכט: אונ' אין טייטש שפראך אריין גבראכט אונ' האב דעם ספר איין נאמן גיגעבן עץ חיים אין טייטש אַ בוים פון לנג לעבן...
 הגם דער איבערזעצער שרייבט אָ ער האָט איבערגעזעצט דאָס גאַנצע ספר אין דאָס אַ פאַרקירצטע איבערזעצונג. ערטערווייז שיקט ער אָפּ נאַכצוקוקן דאָס איבעריקע אין העברעאישן קיצור שלה.
 דאָס אין די ערשטע, אימבאקאנטע, אויסגאַבע.

2. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט אָזוי ווי נומ' 1.] נדפס פה פיורדא בדפוס המשובח כהר"ר חיים בן כהר"ר צבי הירש יצ"ו, לסדר ולפרט אתה עתה ברוך ה [תקי"ב, 1752], 4°, [1], 75 בל' צו 4 שפ' (ל, י, יא"י)

הסכמה פון ר' נפתלי הירש קאצענעלנביגן, רב אין מערגיטס (Mergethem), ר"ח סיון, תקי"א.

3. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס פה פיורדא בדפוס המשובח כהר"ר חיים בן כהר"ר צבי הירש יצ"ו לסדר ולפרט אתה עתה ברוך ה [תקי"ג, 1753], 4°, [1], 75 בל' צו 4 שפ' (ס, רי"א)

איבערגעדריקט די הסכמה פון נומ' 2.

4. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס בק"ק פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר חיים בן כהר"ר הירש יצ"ו [אן דרוקיאָר], 4°, [1], 75 בל' צו 4 שפ' (ל, ס)

איבערגעדריקט די הסכמה פון נומ' 2.

געדריקט פאַר יאָר תקי"ז וואָרעם די הסכמה אין געגעבן אויף 6 יאָר פון תקי"א.

5. עץ חיים... [טעקסט פון שער בלאט ווי נומ' 1.] נדפס פה

פפ"ד [פראנקפורט-מ"ן] בבית ובדפוס דויד יאקוב קרוניא [אן דרוקיאָר], 4° [1], 75 בל' צו 4 שפ'. (ני"ב, יא"י)

געדרוקט פארן יאר תקט"ז, וואָרעם לויט פרידבערגן (חולדות הדפוס בערים שנאירופה התיכונה, ז' 69) האָט די דאָזיקע דרוקערין עקסיסטירט נאָר ביזן יאר תקט"ז. ביי פרידבערגן פאַרצייכנט בטעות ת"ף, ווי די ערשטע אויסגאַבע.

6. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר חיים בן המנוח כהר"ר צבי הירש זצ"ל בשנת תקכ"ח [1768] לפ"ק. 4° , 70 בל' צו 4 שפ' [לעצטער בלאָט פאַגינירט בטעות ג']. (ל, ני"ב — אין קאַטאַלאַג בטעות 1765).

7. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר איצק בן המנוח כהר"ר ליב ב"ב [בוכבינדער] ז"ל דירתו ברחוב נקרא אלכסנדרס גאס בשנת תקמ"ב [1782] לפ"ק. 4° , 70 בל' צו 4 שפ'. (ל, ני"ב)

8. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1, מיט קליינע שינויים.] בדפוס המשובח כהר"ר איצק בן כהר"ר דוד צירען דארף ז"ל לפרט עץ חיים היא למחזיקים בה וחמכיה מאושר לפ"ק [תקמ"ה, 1785], נדפס באותיות יפות כמו פראנקפורט דאָר [פיורדא], $^{\circ}$ 52 בל' צו 4 שפ'. (ל, ס, יא"י)

ווי א קוריאָז איז כדאי צו כאַמערקן, אַז אויף דער לעצטער זייט איז פאַראַן אַ האַלצשניט וואו איז צענטער איז אַ פרוי מיט אַ צלם אין האַנט.

9. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] נדפס בק"ק לבוב בדפוס של הרבני מוהר"ר חיים במוהר"ר אהרן סג"ל בשנת תקמ"ו לפ"ק [1786], 4° . (יא"י)

דעפּעקטיווער עקזעמפלאַר. עס איז דאָ נאָר 46 בל' צו 4 שפ', דאָס איבעריקע פעלט.

10. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאָט ווי נומ' 1.] נדפס בדפוס דפה ק"ק פאריצק תחת ממשלת אדונינו האדון הגדול החסיד יאסניע וויעלמאזני שטשענסני טשאצקי עלקסעניסטוואי פאריצק ובראסילוב ובעלץ וסערחאוויטש קאוואליער ארדערא ביאַלעגא ארלא

ירום הודו. בדפוס השייך לששה המשותפים ואחת מהם האשה החשובה הגבירה מרת חייה אלמנת ר' אלימלך זצ"ל בשנת ופריו ימתק לחיך הקורא בו לפיק [תקנ"ו, 1790], 4. [56] בל' צו 4 שפ' (ל)

11. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס פה ק'ק לבוב תחת ממשלת אדונינו האדיר הקיסר רומישר אינגארין פיהם גאליציאן עט לאדמערייאן קיניגליכה אפאסטלישי מייסטעט פראנץ השני יריה בדפוס של האשה הגבירה מרת יהודית אשת הרב הגאון המפורסם בדורו מהוריר צבי הירש יצ"ו [ראזאניש] באותיות אמשטרדם בשנת תקנ"ד לפיק [1794], 4. [1], 32 בל, חלק שני, [1], 27 בל' צו 4 שפ' (ל, יא"י)

די איינציקע אויסגאבע וועלכע איז געטיילט אויף 2 חלקים מיט א באזונדער שער צו חלק שני.

12. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 8.] נדפס פה ק'ק פראנקפורט דאדר לפרט עין חיים היא למחזיקים בה וחומכיה מאושר לפיק [תקנ"ה, 1795], תחת ממשלת... המלך... פרידריך ווילהעלם השני... בבית ובדפוס בתו של האדון דאקטור ופראפעסור גרילא: במצות והוצאות הריר איצק במוהריר אהרן זעליג ז"ל זעצר ודרוקר מק"ק הני"ל. 4. 60 בל' צו 4 שפ' (ני"ב)

הסכמה פון ר' נפתלי הירש קאצענעלענבויג, רב אין פראנקפורט-אדער, ב' אייר, תקנ"ה.

13. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] בנאווי דוואהר תחת ממשלת אדוננו הדוכס לאדוויג גאטאקאווסקי סטאראסטא קאמפינאווסקי אי ווילקאוולסקי פאדקאמארזי ליטעווסקי קאוואליר ארדערא ארלא ביאלעגע יריה בשנת תקנ"ז [1797], געדרוקט אין דער פראווליגירטי דרוקרייא פון הערן יאהאן אנטהאן קריגער, 4. [56] בל' צו 4 שפ' (ל)

14. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס באותיות יפות כמו פראנקפורט דאדר בבית ובדפוס המשובח כהר"ר איצק בן כהר"ר דוד צ"ד [צירענדארף] ז"ל לפרט עין חיים היא למחזיקים בה וחומכיה מאושר [תק"ס, 1880, פיורדא], 4. 52 בל' צו 4 שפ' (ל)

אויף דער לעצטער זייט דער זעליקער האַלצשניט מיטן צלם ווי
אין נומ' 8.

15. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] בנאווי
דוואהר שהי' מקדם תחת ממשלת הדוכס האדיר והחסיד סטאניסלוב
פאניטאווסקי שאץ מיינשטער פון ליטווא אונד שעף פון דער קרוין
גארדע. געדרוקט אין דער פראווליגירטי דרוקרייא פון הערן יאהאן
אנטהאן קריגר בשנת תקס"ה לפ"ק [1805], 4° [56] בל' צו 4
שפ'. (ל)

באצייכנט מיט נומ' 82 (זען וועגן נומערירטע ספרים אין
נאָוידוואָרער דרוקערײַ: א. יערי: „הדפוס העברי בנאוידוואהר“, קרית
ספר. כרך 1: 372).

16. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] נדפס פה
ק"ק זאלקווי עם צענוור מהרויזאנס אמט של קיר"ה נדפס אצל
הרבני הראש הנגיד המפורסם מהור"ר גרשון בן הרבני מהור"ר זאב
וואלף ז"ל ליטערעיס בשנת תקס"ז לפ"ק [1807], 4°, 54 בל' צו 4
שפ'. (ל, ס, ני"ב, יא"י)

17. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 1.] תחת
ממשלת אדונינו הקיס' אוושע פריסוויטלווישי דערזאווינשי ווליקי
האסידאר אימפראטר אלכסנדר פאוולאוויטש סאמעיא דערזיט' אוושע
ראסיסקי האסידאר אוושע מילעסטווישיע יר"ה, ברשיון הצנזור
דאקאדעמיע מריגע נדפס באוסטרהא בשנת תקע"ד [1814], 4°, 48
בל' צו 4 שפ'. (ל)

18. עץ חיים... און דאָש איז דער ספר קיצור שני לחות
הברית, מיר האָבין עש מעתיק גיווען אויף עברי טייטש פדי עש
זאלין פאר שטיין. גרויש און קליין. דרינען גיפינט זיך יראה און
מוסר. און אלע דינים פון אגאנץ יאר. הלכות חול. ושבת. וימים
טובים. וימים נוראים. וחנוכה ופורים. און הלכות תשובה וצדקה
ובקור חולים. גמילות חסדים. הלכות תפילין. ציצית ומזוזות. און אלי
תפלות און תחינות וואש צו איטליכר זאך, גיהער און אנדרי גוטי
זאכין, ובזכות זה זאל קומען דער גואל צדק במהרה בימינו אמן.
בדפוס של ר' משה מדפיס, בשנת תקצ"ו לפ"ק, בסדילקאב (אין
רוסישן אונטערטעקסט — 1836), 4°.

א דעפעקטיווער עקזעמפלאר, 78 בלי צו 4 שפ'. די ווייטערדיקע בלעטער פעלו. פאגנירט נאר ביז 10. געדרוקט מיט קוואדראטשריפט און מיט ניקוד (זאמלונג פון חיים גינינגער).
צענזורירט פון פראפעסאר פון ווילנער אוניווערסיטעט איזאן וואשקעוויטש, דעם 29טן יולי 1835.

19. עץ חיים. הוא הנקרא קיצור שני לוחות הברית. דיועם ספר האבין מיר מעתיק גיוועזין פון קיצור שני לוחות הברית אין דעם ווירד במעלד אללי דינים פון גאנצין יאהר, יראה און מוסר, אויך ווירד במעלד דרינן דיא דינים פון אללי ימים טובים און אללי תפילות וואס נייטיג איז צו זאגן ביא יעדרי זאך וואס צו קומט פיר דעם גמיינס עולם, אויך נשים ווערדן גוויס צו פרידן זיין, ובזכות זה וועלן מיר זוכה זיין לגאולה שלמה אמן, וכן יהי רצון, ברשיון הצענזור, ווארשא בדפוס הרב מהור"ר דוד בהרב המפורסם מהור"ר אריה ליב שקלאווער חתן הרב הגאון המפורסם מהור"ר יוסף מייא זצ"ל שהי' מקדם בדיהרנפורט. בשנת תקצ"ז לפ"ק [1837], 4°. [1], 56 ז"י. א פוילישער אונטערטעקסט. (ל, י)

20. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 19, חוץ דעם זאץ וועגן נשים]. ווארשא בדפוס של ה' נתן בהמנוח מו"ה צבי ז"ל שריפטגיסער בשנת תד"ר, 4°, 48 בלי צו 4 שפ'. אין פוילישן אונטערטעקסט: 1844. (ל, ס, י)

צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, דעם 1טן יאנואר 1844.

21. עץ חיים... [טעקסט פון שער בלאט ווי נומ' 18] נדפס בוויילנא בדפוס ר' מנחם מן בר' ברוך ז"ל ור' שמחה זימל בר' מנחם נחום ז"ל שנת ה'דר"ת לפ"ג [1844], 4°, 75 בלי צו 4 שפ'. (יא"י)
צענזורירט פון פראפעסאר איזאן וואשקעוויטש, 31סטן מארט 1844.

22. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ביוזעפאף בדפוס הרבני הנגיד מהור"ר דוד סעדי' ישעי' וואקס נ"י, בשנת ה'ר"ת לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1844], 4°, 48 בלי צו 4 שפ'. (ל, ס)

צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, דעם 28טן אויגוסט (1844) 1844. סעפטעמבער

23. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ביוזעפאף בדפוס הרבני הנגיד מהו' דוד ישעי' וואקס בשנת תר"ח לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1848], 4°, 48 בל' צו 4 שפ'. (ס, יא"י) צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, 24סטן יוני (6טן יולי), 1846.

24. עץ חיים דאס איז איבר גיזעצט אויף טייטש דאס ספר קיצור של"ה און דעם ספר גיפונט מען יראה און מוסר. און אלי דינים פון א גאנץ יאר פעלט נישט אויף איין האר הלכות חול הלכות שבת וימים טובים הלכות ראש השנה ויום כפור. חנופה. פורים. הלכות תשובה תפלה. צדקה. ביקור חולים. גמילות חסדים. הלכות תפילין ציצית ומזוזות און אלערלייא בקשות און תחנונות ווער עס וועט און דעם ספר אריין קוקין ווערט זיך בוודאי דער קוויקן דארום זייט ניט חס אויף אייער געלט דען ווער דאס הייליגע ספר לערינט און איז מקיים וואס עס דרינן שטייט דער קויפט זיך דיא אייביגע וועלט; הובא לבית הדפוס ע"י הרבני המופלג מהור"ר משה צבי שרייבר נ"י. 4°, 45 בל' צו 4 שפ' [תר"ט], Lemberg, Gedruckt bei M. F. Poremba, 1849 (זאמלונג פון צבי דאוידאוויטש).

25. עץ חיים והוא ספר קיצור שני לוחות הברית. [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרי" לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1849], 4°, 64 בל' צו 4 שפ'. (ל, י)

צענזורירט פון אי. פאק, 22סטן מיי 1848.

26. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ווארשא בשנת תרי"ב לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1851], w drukarni F. Lebensohna, 4°, 48 בל' צו 4 שפ'. (ל, ס) צענזורירט פון י. טוגענדהאלד, 17טן (29סטן) אקטאבער 1851.

27. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרי"ג לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1853], 4°, 64 בל' צו 4 שפ'. (ל, י) צענזורירט פון פ. קוקאלניק, 31סטן דעצעמבער 1852.

28. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20]. ווארשא

בשנת תרי"ז לפ"ק [אין פוילישן אינטערטעקסט — 1846].
 w drukarni F. Lebensohna, 43 ב'ל' צי 4 שפ"ו (ל' ס' יא"י)
 צענזורירט פון .סטאריש צענזאר'ן ח' טשערסקער, וטו (1856)
 נאָיעמבער 1856.

29. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20.] בייזעפאך
 בדפוס הרבני הנגיד מ"ה דוד סעדי' ישעי' ויאקס נ"י בשנת תרי"ט
 לפ"ק [אין פוילישן אינטערטעקסט — 1859]. 4 א' 61 ב'ל' צי 4 שפ"ו (ל' ס'
 יא"י)

צענזורירט פון י' טיגענדהאלד, וטו (26סטן) יאניאר 1859.

30. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18.] ווילנא
 בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרי"ט לפ"ק [אין
 רוסישן אינטערטעקסט — 1859]. 4 א' 61 ב'ל' צי 4 שפ"ו (ל' ס'
 יא"י)

צענזורירט פון א. מיכין, וטו אפריל 1858.

31. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18.] ווילנא
 בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרכ"ד לפ"ק [אין
 רוסישן אונטערטעקסט — 1863]. 8 א' 100 ב'ל' (ס)

צענזורירט 27סטן יוני 1863.

32. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18.] ווילנא
 בדפוס ר' שמואל יוסף פין ור' אברהם צבי ראזענקראנץ שנת תרכ"ה
 לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1865]. 8 א' 90 ב'ל' (ל' ס')

צענזורירט 24סטן אייגוסט 1865.

33. קיצור של"ה דאס הייליג ספר האבין מור מעתיק גיוועזין
 אויף עברי טייטש בכדי יעדן מענטש זאל קענין וויסן אלי דינים וגם
 הנהגות טובות דאס איז אות באות מעתיק גיווארין פון דעם הייליגן
 של"ה בזכות זה ווער עס וועט האלטין וואס אין דעם הייליגן ספר
 שטייט וועט ער גיהאלפין ווערין מיט כל טוב אמן. נדפס ע"י היה
 הנגיד וכו' מ"ה אברהם יהושע העשיל דראקר בהרב הצדיק מ"ה
 יהודא גרשון זצ"ל.

Kizer Shelu, Verleger A. Droker, Druck von S. L. Kugel, Lewin
[תרכ"ז]. et com. in Lemberg 1867, 4°, [72] בל' צו 4 שפ'. (ני"ב)

34. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. בהוצאת
בית מסחר הספרים של הר' יהושע גרשון מונק בווארשא, נומ' 2258.
ווארשא בדפוס ר' יוסף לעבענזאהן [תרל"ב, אין רוסישן
אונטערטעקסט — 1872], 8°, 160 זי'. (ל, רי"א)

צענזורירט וטן (ט13) פעווראל, 1872.

35. קיצור של"ה... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 33].
[תרל"ג] 1873, לעמבערג, Druck A. J. Madfes, 12°, 100 בל'. (ס)

36. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. בהוצאות
בית מסחר הספרים של הר' יהושע גרשון מונק בווארשא, נומ' 2258.
ווארשא בדפוס ר' יוסף לעבענזאהן [תרל"ג], 8°, 160 זי'. (ל)

צענזורירט וטן (ט13) פעברואר 1873.

37. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. בדפוס
המשוכח של השותפים הרבני הנגיד מוהר"ר יעקב בר' שלמה ז"ל
הערשענהארן והרבני הנגיד מו"ה משה נ"י שניידמעסיר בלובלין
בשנת תרמ"ב לפ"ק [אין רוסישן אונטערטעקסט — 1882], 8°, 57
בל'. (ל, ני"ב)

צענזורירט אין קיעוו, 22סטן יולי 1881.

38. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 18]. ווילנא
בדפוס פין, ראזענקראנץ ושריפטזעצער שנת תר"ן לפ"ק [אין רוסישן
אונטערטעקסט — 1889], 8°, 88 בל'. (י)

צענזורירט 20טן סעפטעמבער 1889.

אין רוסישן אונטערטעקסט איז אנגעגעבן, אז דאס איז אן
איבערדרוק אן שינויים פון א ווילנער אויסגאבע 1883.

39. עץ חיים ספר קיצור של"ה... [טעקסט פון שער-בלאט ווי
נומ' 18]. בדפוס והוצאות האלמנה מ' נחמה ת', אשת המנ"ר ר' יעקב
ז"ל הערשענהארן, ור' שלמה שמעון נ"י שטרייזבערגער, לובלין שנת

תרפ"ב לפ"ק [אין פוילישן אונטערטעקסט — 1925], 8°, 114 זי'. (י)

געדרוקט פון מאטריצן פון נומ' 37. משמעות געווען אייר איבערגעדרוקט אין יאר 1922.

40. עץ חיים... [טעקסט פון שער-בלאט ווי נומ' 20. אן דרוקארט און דרוקיאַר]. 8°, [56] בל'. (ס)

זעט אויס צו זיין א לעמבערגער דרוק פון די 56ער אדער 60ער יאר.

41. עץ חיים... [א פאטאגראפישער איבערדרוק פון נומ' 37. דורך דער שארית-הפליטה. אן דרוקארט און דרוקיאַר]. 8°. (ל)

. . .

נומ' 19-19 (חוץ נומ' 18) זינען געדרוקט מיט צאינה וראינה-שריפט.

נומ' 20-41 — מיט קוואַדראַטשריפט און ניקוד. די קדמה פונעם איבערזעצער איז ניט געדרוקט אין ננ' 5, 7, 9, 13, 15, און 19-41.

צו ננ' 31, 32, 34, 36, 37, 39 האָבן די פארלעגערס צוגעגעבן אַגרת הרמב"ן אין ייִדיש.

פסוקים ווי אַ סגולה, מען זאל ניט פאָרגעסן דעם נאָמען ווען מען קומט אויף יענער-וועלט, זינען געגעבן נאָר פאַר מאַנסבילשע נעמען, חוץ נומ' 14 וואו עס זינען געגעבן געוואָרן פסוקים אויך פאַר ווייבערשע נעמען.

פולער טעקסט און איינהייטלעכקייט אין שפראַך און אויסלייג (חוץ גאָר קליינע שינויים) איז נאָר אין די אויסגאַבעס 19-19. פון נומ' 20 אָן און ווייטער האָבן שוין בעל-הבתעוועט די פאַרלעגערס. ראשית האָבן זיי אַנגעהויבן מאַדערניזירן די שפראַך. פאַר די 100 יאָר וואָס זינען אַוועק זינט עס איז אַרויס די ערשטע אויסגאַבע האָט זיך שטאַרק געביטן סײַ די שפראַך סײַ דער אויסלייג, און דער עולם האָט שוין שווער פאַרשטאַנען דעם עץ חיים פאַרשטייט זיך אַז יעדער פאַרלעגער האָט מאַדערניזירט לויט דער שפראַך און

אויסלייג פון זיין מדינה. אגב אורחא האט מען שוין אויך גענומען פארקירצן דעם טעקסט, יעדער לויט זיין געשמאק אדער לויט פארלעגערישן חשבון, און אזוי ארום זינען די אויסגאבעס 20-41 פארשיידן. טייל זינען מער פארקירצט טייל ווייניקער. דאס זעלבע מיטן אויסלייג און ניקוד.

אויך די רוסישע צענזור האט צוגעלייגט א האנט צו די אויסגאבעס פון נומ' 20 און ווייטער. דערביי האט זי געארבעט לויט דריי מעטאדן: (1) צוגעשטעלט הערות אונטערן טעקסט, (2) איבערגעמאכט דעם טעקסט, און (3) אין גאנצן ארויסגעווארפן טעקסטן וואס זינען איר ניט געפעלן געווארן. אט זינען א פאר מוסטערן: דער מחבר שרייבט אז קהל קלייבט אויס א פרנס — זאל ער מאכן תקנות פאר קהל ס"י אין מילי דעלמא, ס"י אין מילי דשמיא, גיט די צענזור א הערה אונטערן טעקסט, און דווקא אין העברעאיש, „רק בידיעת וברשיון הרזאנד“. די זעלבע הערה איז געבראכט געווארן אויך דארטן וואו עס שטייט אז אויב איינער איז מבזה דעם פרנס זאל ער אליין ניט באשטראפן נאר איבערגעבן די זאך צו קהל, מען זאל אים קנסענען. אין אן ארט וואו דער מחבר רעדט וועגן „פתר תורה“, אז ווען מען לערנט תורה און מען איז מקיים תרי"ג מיצוות ווערט א קרוין און די קרוין פון תורה איז העפער פאר אלץ, האט זיך די צענזור דערשראקן: און וואו איז ניקאליס קרוין? האט זי צוגעשטעלט א הערה: „דורך ערנשטי תפילה און מעשים טובים געפינט מען וואויל געפאלן אין גאטס אויגן, ער האט דער פון כביכול נחת רוח און דאס מיינט מען מיט דעם ווארט קרוין“ (נומ' 20). אין אנדערע אויסגאבעס (ננ' 26, 28, 30) פעלט שוין די הערה וועגן „רזאנד“ און אין טעקסט גופא שטייט שוין אז אויב מען איז מבזה דעם פרנס מוז ער די זאך קלאגן לפני הממשלה. נאך אין אנדערע אויסגאבעס (ננ' 28, 29) וואו די צענזור האט זיך משמעות געפוילט צו שרייבן הערות אדער איבערצומאכן דעם טעקסט האט זי אין גאנצן ארויסגעווארפן די טעקסטן ס"י וועגן מאכן תקנות, ס"י וועגן מבזה זיין דעם פרנס און ס"י וועגן דער קרוין.

אונטערעסאנט דערביי איז אז אין דעם אריגינאל, דעם העברעאישן קיצור של"ה, האט די צענזור די אויבן דערמאנטע טעקסטן ניט אנגעריירט און ניט צוגעלייגט קיין הערות, זאל דאס

הייסן אז די רוסישע צענזור האָט געהאַט אַן אַנדער באַציאונג צום ייִדיש־לייענער ווי צום לייענער פון העברעאיש ?

אַגב אורחא לאָמיר שוין פאַרריכטן פרידבערגס פאַרצייכענונג פון די ערשטע 4 אויסגאַבעס פון קיצור שלח. פרידבערג פאַרצייכנט זיי אַזוי: (1) פיורדא תניג; (2) ועם הוספות; פיורדא תניו; (3) אמשטרדם תסיא; (4) ועם שינויים; אמשטרדם תסיז. וואָס הייסט ביי אים הוספות און וואָס שינויים ווייסט איין גאַט. דער פאַקט איז אַז פיורדא תניו איז מיט הוספות (מהדורא בתרא) וואָס דער מחבר אַליין האָט צוגעגעבן; אמשטרדם תסיא איז מיט ווייטערדיקע הוספות וואָס די פאַרלעגערס האָבן צוגעגעבן מיט דער דערלויבעניש פון מחבר און אמשטרדם תסיז איז שוין אַן שום שינויים אָדער הוספות און איז אַ פשוטער איבערדרוק פון אמשטרדם תסיא.

וועגן דעם סדר חפלה דרך ישרה איז אויך כדאי צו באַמערקן אַז אין דער צווייטער אויסגאַבע, פראַנקפורט־אָדער תסיג, זינען אַרצן הוספות פון די פאַרלעגערס. ווי עס איז אַנגעגעבן אין דער הקדמה זינען יעמאַלט געווען אין פראַנקפורט עטלעכע משולחים פון אַרץ־ישראל פון ר' יהודה חסידם חברותא וואָס איז מיט 2 יאָר פריער, אין אַ צאָל פון אַרום אַנדערטהאַלבן טויזנט נפשות, עולה געווען מיט אַ גרויסן שטורעם קיין אַרץ־ישראל (זען וועגן דעם: ש. דובנוב, דברי ימי עולם. כרך שביעי, תל־אביב, תיש ז' 115), און שוין 2 יאָר שפעטער האָבן זיי געמוזט אַנקומען צו משולחים, אַט די משולחים האָבן דאָס שטאַרק צוגערעדט די פאַרלעגערס צו געבן די הוספות (אַגב — אין ייִדיש).

ספר

שער אפרים

ראו דבר טוב אשר לא היה בעולם
 שפינר הכבד המוכיל המפורסם
 שמו נודע בספרים • שיש לו ספר יוד בעלה
 ודינסחר • ה'ה נחמה לזכרים דיכר אנ"ו
 דיק ויודע היים וחמייה • בהחלתי הכבני
 כחבור נחלי לבי נח"ו ויין דיק ריטח •
 חזר נאה על אלה חומרים שבחלים
 חוזר ג' וחוזר כ"ח וחוזר כ"ה המסוגלים
 לכל דבר דריטם נאים וכשטים ערבים
 פירוט מסתוב • וחוכמה משה • וחלק
 לשי חלקים • חלק ראשון רפואה לזכר
 ולנשה • חלק שני רפואה להגוף • נאמר
 יהיה ביה הקורא שחל לבו ובלומו • וילית
 בכל דרכיו כב או בלאו • ויזו לראיה
 זמן דרשתי אפי"ר :

לסיכול אפרים יתה יעזיבו נליה
 וכל האיש לפיק כה קיק פ'ורדא
 ייחברו חן הרר בונבט בן דיה
 דרר ווסק שניאמר זניל

ספר
קצוד שני לוחות הברית
עם מהדורא כתר

יעזיק תבאט סיסה וסדח אש יעסא איהם אלוסכסוהו ואלב תערת: ווי כסס לשולב לוססו וחי יודי הילוחח
עס טענה וודוס ויססכסוהו סיסה פה אל מול כסר כדוד אר טיח תערת הל ליאש און ויקן
איקס אלעף כדוד: סדסיר וידל ודל ע סרר איהם סרר עפישטין אססר אל:
עתה תעס ודוס עס ודל לקוד סוד לקוד סוד סוד סוד: די טעס ע און סרנס . דעסס ליה אשכח כיה
סודס ע"ג כיד לנה חל סרר פון על עס חכאל וביולה: וסא ודסס איהם לטוב על כסר ססס ויזנין לטעל
עס י"ד חס"י:

בסדר ילקאב

w sydzilkowic

לפק

חקצא

כשנת

ספר

קיצור שני לחות הברית
עם מהרורא בתרא

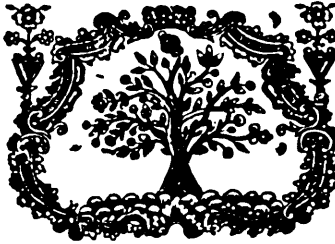
השקיה סלכנות שרעות ויחסם • אשר יפסה לעולם כעולם זיאלל כסירות • ומי נהם
לשוכ"כ ליכנות חזיו יונר כחלורוח : עם כנסת וחדושי דנים מספרים מדעים וגם תמים •
הה שלל נחלא בספר כחמד שמי לוחות כנרית כג"ל : אשר ליקן וחיקן וליקטו האלוק כהורני :
כחבור"ר יחיאל מיכל בן כר"ר אזרכס כג"ל **עפשטיין** לשכנו זג"ל :

ועתה נרפס מחדש עמהום לקושי בחר לקושי כאשר היה בראשונים : כד"לכות בו את
דברים : כדשים נאה ומשובח בדיו להורה ע"ג נייר לבנה דוא באורר פניו בלי שום
כשול ושניאה : ועשו ציורים ואזנים להורה בלי כסוף הכפר ואומדן לפעלא טבא וישור חלי :

מסר"ר יצחק

זקף זי"ג מענין

תקציה

ברפום של סניני

מסר"ר

כשנת

сеферъ кцуръ шне лухось габрисъ ш. е.
завлеченія изъ Сочиненія шне лухось габрисъ

Въ щкловъ

въ типографіи пчла мейяа

1834

מפר

קיצוד שני לוחח דברית עם מדרחה בתרא

פוזיק מרובם עכות רחוח פרי עכס פוסט אולם בעלול אכלל כפרות : 41 אס
נעלם יתום לוסות פוזיק ער כפוזוז : אס ירשח ויחוד דרס פאריס פדטש
תס יקדיל : זח אלו ופוזי נפצי סמול אס פוזח הרס סול : אר פוז
ועלן וליגפוזיק כפוזאל פוזר' ויסו פוזו נן סולר פוזנס סול : עס סולין פוזנל

ועתה : זחנס פוזנס פס פוזנח לוקסי פוזר לוקסי פוזר סוס סוזאנס : פוז סנטי יל
נח, סוזנס : נדשס נח ופוזנס נחז פוזריל פוז נחז פוזר (פוז סוס פוזר
פוזו נחז פוז סנכז וז'ה וזש נחזס ופוזס נחזס נחז פוזס ספוז .
ועפוז (פוזל ענל - ז'ר פוזי

זיחוס סוז שולס פוז
ולאסזן ניכרפוזנס פוז
פוזלוקטי פוז סנכנסן
פוזפוזלזנס היזעולוכן
ברשיוז הצונוער
דקארעמיע
פוזולנח

רדת פוזאל אונק סוזר
פוזרפוזי : אלו לרפוזוזנס
הזיקי סוזנוז פוזרפוזי
אלכסנדר
פוזולאויניש
פוזנס דנודנס פוזנס רינסקי
ווסנס פוזנספוזנס ז'ס :

ס) אלו לכנסס יכס פוזנס כ' (ז פוזס אר דפוי חפוי פוז' ו'ל פוזס סולל אר אן פוזררס פוזרנס
כ' פוזס סוז ענלי סנכנס ופוזר חלכ' כ'לל פוזנס (פוז פוז כ' זח נזר קדש ל' הכוז : אלו ספוזס
פוזנס פוז כ' ח' ז'ש ופוזנס כוזל : פוזרש פוזס פוזנס וזק פוזרנס וזסל אס ירשחס כוזס חפס כוזסס
פוזל (זכר ל' כוזנס פוז נחז פוזנס וזל פוזס אונר כוזסס נחז ל' פוזר : כוזל וכוזנס ספוז : פוז פוזס
פוז'ס סוז דפוי חפוי פוזס :

כ פוזלנח

וועגן דעם ספר המגיד און זיין מחבר

ווי באוואוסט, האָט ר' יעקב בר' יצחק פון יאַנוב, דער מחבר פון צאינה וראינה אויף חמשה חומשי תורה און הפטרות, איבערגעזעצט אויף יידיש אויך נביאים וכתובים, א"ט המגיד. ווי פאסט זיך דער טיטל המגיד צו א יידישער איבערזעצונג פון נביאים וכתובים? מאַטיווירט ער אזוי: פל-זמן צו נביאים וכתובים איז ניט געווען קיין יידישע איבערזעצונג, און פאַר פשוטע יידן איז דאָך דער לשון-קודשער אַריגינאַל אַ ספר החתום, האָט מען געדאַרפט שאַפן כיתות, און אַ מגיד, ד"ה אַ זאַגער, זאַל פאַר זיי זאָגן און אויסטייטשן דעם לשון-קודשן טעקסט (אַ שטייגער ווי אין אונדזערע צייטן פלעגט מען זאָגן אין די בתי-מדרשים פאַר פשוטע יידן עין-יעקב אָדער חיי אָדום). דאָס האָט אַבער געהאַט אַ חסרון: די כיתה האָט זיך דאָך געדאַרפט צונויפקומען אין אַ געוויסער שעה, און אַ געוויסן פּלאַץ; נון, טרעפט אַז איינער פאַרשפעטיקט, אַ צווייטער קען ניט קומען, און אַ מאָל ווידער קען דער מגיד אַליין ניט קומען. איצטער אַבער, ווען ער האָט געשאַפן די איבערזעצונג אויף יידיש, נייטיקט מען זיך מער ניט אין כיתות און מגידים, יעדער איינער קען, זיצנדיק ביי זיך אין שטוב, אַרביינקוקן אין דער איבערזעצונג, ווען נאָר ער וויל, ווען נאָר ער האָט צייט. מיט אַנדערע ווערטער: מען באַדאַרף ניט גיין צום מגיד, מען האָט דעם מגיד ביי זיך אין שטוב, און דערפאַר האָט ער טיטולירט די איבערזעצונג המגיד.¹

עס איז אַ מחלוקת הביבליאָגראַפן ווען איז צום ערשטן מאָל

-
- (1) אין פּוילן זיינען דאָ עטלעכע שטעטלעך מיט דעם דאָזיקן נאָמען. וועלכעס פון זיי איז דעם בעל-צאינה-וראינה שטעטל איז ניט באַוואוסט.
 - (2) דען ווען מן שוין איין מסקנה מכט אונ' תקנות דש מן זיך זול זעצן כיתות ווייש צו הירו עשרים וארבעה, דא קומט פיל מאל ער מוז פר זוימן דעם שיעור.
 - (3) ער קאן לערנן זעלבסט אין דער צייט אין זיין הויז בייא נאכט אודר ווען ער דער ווייל האט, און קאן איין זאך צווייא מאל לייאנן רעכט, דרום האט מן געהייסן דאן ספר המגיד. כלומר מן בדרף קיין מגיד דער אים עשרים וארבע זאל זאגן.

געדרוקט געוואָרן דער המניד: אין 1576 אָדער אין 1623? יעדן פּאַלס צו אונדז אין ניט דערגאַנגען אָן אויסגאַבע פון 1576. די עלטסטע אויסגאַבע וואָס איז צו אונדז דערגאַנגען איז לובלין 1623-1627.

עס איז אויך אַ מחלוקת ווען איז דער בעל-המניד נפטר געוואָרן: 1620, 1625, אָדער גאַר 1628? די פּאַרשערס פון דער ייִדיש-ליטעראַטור ברענגען די אַלע דעות און זינען ניט מכריע.

עס וואונדערט מיך זייער, למאי ניט די ביבליאגראַפן, ניט די פּאַרשערס פון דער ייִדיש-ליטעראַטור האָבן זיך ניט גענומען די מי אַרבינצוקוקן אין דער התנצלות צו דער אויסגאַבע לובלין 1623. מילא, די ביבליאגראַפן האָבן זיך דאָך שוין לאַנג קונה שם געווען מיט דעם אַז זיי קוקן אַרײַן נאָר אין די שער-בלעטער, אָבער פּאַרשערס זינען זיך דאָך נוהג צו נישטערן וואו נאָר עס לאַזט זיך, אָבי צו געפינען עפעס אַ חידוש וועגן דער ליטעראַטור אויף ייִדיש. היינט ווי קומט דאָס אַז זיי האָבן דורכגעלאָזן אַזאַ געלעגנהייט אַרבינצוקוקן אין דער דאָזיקער התנצלות? אפשר קען מען אויף זיי קצת מלמד זכות זײַן מיט דעם וואָס די דאָזיקע התנצלות איז געדרוקט געוואָרן ניט אויפן פּלאַץ, וואו הקדמות ווערן געוויינטלעך געדרוקט — באַלד נאָכן שער אָדער נאָך די הספּמות — נאָר גאַר צום סוף פון דריטן באַנד (כתובים). ווען זיי זינען צוגעקומען צו דער התנצלות זינען זיי שוין משמעות מיד געווען, דורכשטודירנדיק דרײַ פּאַליאַבענד, און האָבן זיך שוין געפוילט אַרבינצוקוקן אין דער התנצלות.

(4) כּו יעקב: אלעזר שולמאַן. לויט צינבערגן האַלט אַזוי אויך שמואל ווינער, ער גיט אָבער ניט קיין מקור, אפשר האָט ער דאָס געהערט פון אים בעל-פה אין פעטערבורג.

(5) שטערק-לייצמאַן: פּרידבערג.
 (6) די סיבה, פאַר וואָס דאָס דרוקן האָט געדייערט אַזוי לאַנג, איז וויבּל עס האָט געפעלט דער פּאַסיקער שרייבט. דער צאָינר וואַינר-שרייבט איז געווען צו גרויס, האָט זיך ניט אויסגעשטעלט אויפן זעלבן עמוד אי דער מקראַ-אַריגינאַל, אי דער רשי-אַריגינאַל, אי די איבערזעצונג, האָט מען געמיינט גיסן נײַעס שרייבט אין אַ קליינעם פּאַרמאַט. עס האָט אויך אויסגעפּעלט רשי-שרייבט.

(7) שטערק-לייצמאַן.
 (8) וואַלף.

(9) אלעזר שולמאַן.
 (10) חוץ פּראָפּ יודאָ אַ יאַפע עײַה, וואָס שרייבט אַז ער האָט די אויסגאַבע 1623 קיין מאל ניט געזען. זען: יודאָ אַ יאַפע, די אַמסטערדאַמער תּנר-איבערזעצונג מניש'ן מנחם

פון 1755 (?) "יועג בלעטער ב' XIV, ד' 231.

ב

לאמיר איצטער זען וואָס עס שרייבט דער בעל התנצלות" וועגן דעם בעל-צאינה-וראינה און זיין המגיד-איבערזעצונג, און אויך וועגן דער אויסגאבע 1623.

וועגן דעם בעל-צאינה-וראינה שרייבט ער, אז ער איז דערגאנגען מיט דער המגיד איבערזעצונג ביז סוף איוב און איז נפטר געוואָרן. וואָס לערנען מיר דערפון? ערשטנס, אז ער איז נפטר געוואָרן פֿאַרן יאָר 1623, במילא פֿאַלן אַרויס צוויי פון די דריי אויבן דערמאָנטע פטירה-דאַטעס, און עס בלייבט נאָר די דאַטע 1620, וואָס איז גאַנץ מעגלעך. צווייטנס, אז די איבערזעצונג פון די ספרים דניאל, עזרא און נחמיה, וואָס גייען נאָך איוב, וואָס מיר האָבן אין אַלע המגיד-אויסגאַבעס, איז לכל הדעות ניט זיינע.¹²

זייער אינטערעסאַנט און אַ גרויסער חידוש איז דאָס וואָס דער בעל-התנצלות שרייבט וועגן דער המגיד-איבערזעצונג גופא.

ביים איבערזעצן — שרייבט ער — האָט זיך דער בעל-צאינה-וראינה געשטיצט בעיקר אויף אַ ספר וואָס איז אַרויס מיט אַ קורצער צייט פריער. דער דאָזיקער ספר אָבער — שרייבט ער — האָט ניט געניצט רש"י, נאָר אַנדערע פירושים.¹³ במילא איז אין זיין איבערזעצונג לגמרי ניט אַריין רשים פירוש. דער בעל-התנצלות גיט אויף דעם צוויי סיבות: ערשטנס האָט ר' יעקב בר' יצחק ניט פֿאַרמאָגט די נייטיקע ספרים וואָס מען באַדאַרף צו אַזאַ אַרבעט. ער איז געווען — אַזוי צו זאָגן — אַ בעל-מלאַכה אָן געצייג. צווייטנס, פון גרויס עניוּת האָט ר' יעקב בר' יצחק פל-ימיו געזוכט באַהילפיק צו זיין נאָר פשוטע, קליינע און מיטעלע מענטשן (״קצרי יד ויד כל אדם שוה וממוצע״). פֿאַר זיי האָט ער געשאַפֿן די צאינה-וראינה און פֿאַר זיי האָט ער מכוון געווען די המגיד-איבערזעצונג. פֿאַר דעם העכערן מענטשטן האָט ער ניט געדאַגהט. מיר אָבער — שרייבט דער בעל-התנצלות — האַלטן אַז

(11) דעם בעל-צאינה-וראינהס אַ קרוב. ער איז געווען איינער פון די פֿאַרלעגערס פון דער אויסגאַבע אין 1623 און דער בעל-מגיה. לויט פרידבערגן איז ער געווען צעיר בימים וזקן בתורה ובחכמה. שפעטער האָט ער אַליין געשאַפֿן אַ דרוקער'ס אין קראַקע. זיין נאָמען איז ר' מנחם נחום בן האלוף ר' משה מיזליש.

(12) אין אַ צאל אויסגאַבעס גייט תרי-עשר נאָך כתובים, איז מעגלעך אַז אויך תרי-עשר האָט ער ניט באַוויזן איבערזעצן.

(13) אַזוי ווי זיין איבערזעצונג איז צו אונדז ניט דערגאַנגען, קען מען ניט אויספֿאַרשן וועלכע ספר ער מיינט דאָ.

צוליב פשוטע קליינע מענטשן לוינט זיך ניט צו לייגן אַזעלכע גרויסע הוצאות, וואָס אַזא גרויסע אונטערנעמינג דאַרף קאַסטן. די קליינע מענטשן וועלן סײַ ווי סײַ ניט קליגער ווערן דערפון (להוציא הוצאה רבה לקטני הערך אשר שם תאבד כל חכמה, תסתר כל בינה). האָבן מיר דעריבער באַשלאָסן צו מאַכן די אויסגאַבע אַזוי, אַז זי זאָל ניצן אויך דעם העכערן מענטש. צוליב דעם האָבן מיר די ערשטע זאַך אַרײַנגעשטעלט דעם לשון-קודשן טעקסט פון די נביאים וכתובים, מיט אלע פינקטלעכקייטן און דקדוקים. אַרום דעם טעקסט האָבן מיר אַרײַנגעשטעלט פירוש רשי אין אַריגינאַל, פאַרריכט און קאַריגירט (מוגה׳) לויט אַן אלטן כתב-יד אויף פאַרמעט.

בנוגע דער ייִדישער איבערזעצונג האָבן מיר באַשלאָסן אַז לא זי ווען דער בעל-צאינה-יוראניה האָט דאָס געמאַכט. האָבן מיר געלאָזן פון זײַן איבערזעצונג נאָר דעם טיטל המגיד, און באַשטעלט אַ נייע איבערזעצונג פון גאַנץ נביאים וכתובים, געשטיצט דער עיקר אויף פירוש רשי (אשר הוא מאור עינינו... אמרנו הננו ועלינו אל איזה איש חי רב פעלים להוציא לאור ביאור מעשה הספר ממש אות באות על-פי פרשי ז"ל). דאָרט וואו רשי דערזאָגט ניט אַדער איז ניט קלאַר — האָבן מיר באַשלאָסן אַרײַנצונעמען פון אַנדערע מפרשים: תרגום, רלב"ג, רד"ק, אבן-עזרא, א"א. בכדי מע זאָל ניט דאַרפן זיך פאַרלאָזן בלינדערהייט אויפן איבערזעצער, האָט מען נאָך יעדן פירוש אַרײַנגעשטעלט אין האַלבע לבנות דעם נאָמען פון דעם פירוש, פון וואָנען דער איבערזעצער האָט דאָס גענומען. אַזא איבערזעצער האָבן זיי געפונען און ער האָט איבערגעזעצט לויט אַט דעם דרך פון אָנהייב נביאים ביו סוף נחמיה (את שאהבה נפשינו בקשנו, יגענו ומצאנו לבאר הכל מהתחלת העשרים וארבע עד סוף ספר נחמיה). דברי-הימים האָט מען ניט איבערגעזעצט, ווייל מען האָט געפונען אין רד"ק אַ רמז אַז רשי האָט ניט מפרש געווען דברי-הימים, און אַן רשי לוינט זיך ניט צו לייגן הוצאות אויף איבערזעצן, נאָר וואו ניט וואו פאַרטריסט אַיינצלנע שווערע ווערטער. אַזוי אַרום איז די אויסגאַבע 1623 אַ שיה לכל נפש, אי פאַר דעם פשוטן, אי פאַר דעם העכערן מענטש.

14) אין ווייז, אין שטידס דרוקערײ, אין צוויי טאָל אַרייס דער המגיד (1794 אין 1798) אויך מיט דברי-הימים איבערזעצונג. דער נאָמען המגיד איז דאָ נאָר געווען אחיות עינים. דאָס איז געווען די בליץ-איבערזעצונג, ניט קיין המגיד (וזײַטער דעם אַרטיקל, די צוויי איבערזעצונגן פון בליצן אין שטידס ווינער דרוקערײ).

דער היוצא פון אַט דער לאַנגער התנצלות איז, אַז די אַלע יאָרן האָבן מיר אַלע געלעבט אין טעות, מיינענדיק אַז אין דער גרויסער צאָל המגיד-אויסגאַבעס וואָס מיר פאַרמאַגן, האָבן מיר אַ ייִדישע איבערזעצונג פון נביאים וכתובים, געמאַכט פון דעם מחבר פון צאינה וראינה. לויט די רייד פון דער התנצלות געהערט גאַרניט די אויסגאַבע 1623, די עלטסטע וואָס איז צו אונדז דערגאַנגען, צום בעל-צאינה-וראינה, נאָר צו אַן אַנאַנימען איבערזעצער, געמאַכט גאַר לויט אַן אַנדער דרך ווי דער פון בעל-צאינה-וראינה. און אַזוי ווי אַלע אויסגאַבעס פון נאָך 1623, הן א״ט המגיד, הן א״ט מגיש מנחה, וואָס איז באמת דער זעלבער המגיד, זײַנען געדרוקט לויט דער אויסגאַבע 1623 — געהערן זיי דאָך אַלע צום אַנאַנימען איבערזעצער, און מיר דאַרפן זיי אויסמעקען פון דעם בעל-צאינה-וראינהס חשבון.

אַריינגעפירט אין דעם טעות האָבן אונדז די ביבליאָגראַפן און די פאַרשערס פון דער ייִדיש-ליטעראַטור, וואָס זיי האָבן זיך ניט געגעבן די מי אַריינצוקוקן אין דער התנצלות.

עס בלייבט אונדז צו האַפן אַז סוף-כל-סוף וועט אפשר ווען עס איז נתגלה ווערן אַן עקזעמפלאַר פון פאַרו יאָר 1623 מיט דעם בעל-צאינה-וראינהס איבערזעצונג.

ווען איך וואַלט ניט מורא האָבן, וואַלט איך אָבער געזאָגט אַז אפשר איז זיין איבערזעצונג גאַר קיין מאָל ניט געדרוקט געוואָרן. בנוגע דעם 3טן באַנד (כתובים) איז דאָך דער שפּל-הישר אַזוי מחייב, ווי באַלד ער איז נפטר געוואָרן ניט האָבנדיק באַוויזן צו פאַרענדיקן דעם באַנד (נאָך געבליבן ניט איבערגעזעצט פיר ספרים און — ווי אויבן געזאָגט — אפשר אויך תרי-עשר). לייגט זיך ניט אויפן שפּל אַז ר' יעקב בר' יצחק זאָל איבערגעבן אין דרוק ניט קיין פאַרענדיקטן באַנד. בנוגע צו די 2 בענד נביאים — איז ווי באַלד זיי זײַנען צו אונדז ניט דערגאַנגען, און דער בעל-התנצלות גיט ניט קיין רמז אפילו אַז זיי זײַנען געווען

(15) זען יודא א. יאָפּע, דצ"ו.

(16) אין דער גרויסער צאָל המגידס וואָס זײַנען געדרוקט געוואָרן אין משך פון 300 יאָר זײַנען אַודאי אַריין אַ סך שינויים און השמטות. דאָס זײַנען אָבער אַלץ נאָר אַזעלכע וואָס דרוקערס האָבן געמאַכט על דעת עצמם, הפּל כּמנהג הדרוקער, לויטן געשמאַק און געשפּעלטעכן אינטערעס פון יעדן דרוקער. אויך די צענוזר האָט צוגעלייגט אַ האַנט צו פאַרשיידענע אויסגאַבעס. עס איז אָבער אַלץ די זעלבע איבערזעצונג פון 1623. דער וואָס וויל אָבער שטודירן די איבערזעצונג דאַרף זיך באַנוצן נאָר מיט די ערשטע פאַר אויסגאַבעס וואָס זײַנען אין גאַנצן אידענטיש מיט 1623.

געדרוקט, איז אפשר זינען זיי אויך געבליבן ניט-געדרוקט. אזוי ווי דער בעל-התנצלות איז געווען ר' יעקב בר' יצחק א קרוב און האט זיך פארנומען מיט פארלעגעריי און דרוקעריי און הגהה, האט ר' יעקב בר' יצחק אפשר אים געגעבן דעם כתביד און נאך זיין פטירה איז דער כתביד ביי אים געבליבן. אין ביבליאגראפיע אבער איז מחייב דער כלל: לא ראינו אינה ראייה.

צום סוף וויל איך באמערקן אז פון דער אויסגאבע 1623 האב איך געזען נאך דעם באנד כתובים. מעגלעך אז פון די בענד נביאים קען מען לערנען נאך חידושים וועגן דעם ענין. וויטער קומט דער טייל פון דער התנצלות וואס האט א שייכות צו אונדזער ענין:

התנצלות המגיה והודעתו איך ומה נעשחה הטובה הגדולה הזאת ושלא הכריחוהו סיבות המונעות אין זה כי אם אצבע אלקים... ובו תוכר מעלת הספר מי פעל ועשאו.

...ובהיות כי חשתי לכבוד המחבר הראשון שאירי החסיד מהר"ר יעקב ז"ל בעל צאנה וראנה, אשר שם שמות בארץ וקרא את הספר בשם (ספר המגיד) באשר שלח ידו במלאכת הקדושה הזו לבאר מתחלת נביאים ראשונים עד סוף ספר איוב, ואחר כך נתבקש בישיבה של מעלה. ובאמת נודע כי כל ימיו השתדל לעזר ולהועיל, זכה וזיכה את הרבים, קטנים אפילו אשר לא ראו אור התורה מימיהם, כאשר עשה בפירושו על חמשה חומשי תורה ו באופן זה שלח ידו במלאכת מחשבת חשיבות הספר הלז והעמידו במקום שהיד שולטת, גנו אוצרות למטה, י אמנם עיקר יסודו בנה על ספר אחד מקרוב בא, ואותו המחבר עשה דברי חכמים אחרים עיקר, ודברי מאור עינינו רשיי ז"ל עוקר, אשר הוא באמת מאור עינינו ועל שפתו יעלה כל עץ מאכל, לא יבול עליהו, והיה פרוי לנו למאכל ועליהו לתרופה. ולדעתי הסיבות שהביאו להאלוף מוהרר"י (מורנו הרב ר' יעקב) היה שנים כאחד טובים. האחד שלא היו בידו ספרים וכלי אומנות שונות כראוי לכל אומן, כאשר תראו: הב' כי מרוב ענוותנותו עשה אזנים לתורה באופן שיוכלו להבין קצרי יד ויד כל אדם שוה וממוצע. אמנם הגדולים וחשובים לפני כל יתיצב. ולא כן

(17) ווארטשפיל לויס תהילים, סי. 9.

(18) געמיינט די צאנז וראינה.

(19) געמיינט אז ער האט געמאכט אז קליינע סענטשן זאלן אויך פארשטיין.

אנכי עמדי להוציא הוצאה רבה לקטני הערך אשר שם תאבד כל חכמה, חסרת כל בינה. לכן שמנו עצה בנפשינו לעשות עיקר ויסוד להועיל ולעזור לגדולים והעמדנו עיקר ויסוד בהדפסתינו פנים מפנים שונים. שני כתביים הבאים כאחד. המקרא קודש קדשים לפני ולפנים כהווייתו וכצורתו כניתן מסיני הקרי והכתיב ושאר דקדוקים,²⁰ ומחוץ יצפנו לשון זה מדברת גדולות פירוש מאור עינינו רש"י ז"ל מוגה אשר עין לא ראתה בדפוס מעולם ביתר שאת ממה שהיו ראשונים גדולים וקטנים מלאים טעות. וכל זה הוגה מתוך רש"י קלף ישן נושן. (ומראה מקום) הפסוקים המובאות בתוך דברי רש"י ז"ל, למען ירוץ בו כל מעיין ללמוד הסתום מהמפורש ע"ד שאמרו: דברי תורה עניים במקום ועשירים במקום אחר,²¹ ומעלה גדולה הוספנו (מספר תולדות אהרן)²² בצדי הספר צוהר עשינו לטוביה לראות דרש כל פסוק בש"ס ובזהר ועקרים. והביאור אשר קרא המחבר הראשון ז"ל (ספר המגיד) אמרנו רק שמו יקרא עליו, שמו נאה לו,²³ אשרי שזכה לשם, אמנם הביאור עצמו יהא באופן אחר, לא זו הדרך אשר בחרנו בו. אך אמרנו הננו ועלינו אל איזה איש חי רב פעלים להוציא לאור ביאור מעשה הספר ממש אות באות ע"פ פרש"י ז"ל²⁴ ומה שהשמיט רש"י ז"ל לקוצר השגתינו, בנפשו יביא לחמו ומזון וצידה ישביע נפשינו נפש רעבה מהמתרגם ז"ל או מהרד"ק והרלב"ג וא"ע [ואבן עזרא] ומשאר מפרשים, וישים בצדו, בין שני חצאי לבנה, שם בעליו, באופן שהקורא לא יסמוך בשום ענין על ביאור המגיד כי אם בראותו החכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינת המחבר,²⁵ ובזה יהיו שוים נפשות המתלמדים ולא יהא כספר החתום וכפתקא דנפל משמיא לומר קבלו דעתי, ובאופן שלא יהי' מזה היזק וחסרון לגדולים וקטנים יוכלו להלוך בה נגד החיים במסלה העולה מעלה מעלה. את שאהבה נפשינו בקשנו יגענו ומצאנו²⁶ לבאר הכל מתחלת העשרים וארבע עד סוף הספר נחמיה די בא"ר ודי עולה ומתיישב על הלב, לבות בני אדם,

- (20) ניט געקוקט אויף דער בארימערע זיגען אין טעקסט אריינגעפאלן גריזן, אויז למשל אין נחמיה ה. 18. פעלו צוויי ווערטער. שור אחד.
 (21) ירושלמי, ראש השנה, פרק ג.
 (22) ר' אהרן מפיוזארו, געדרוקט אין פרייבורג, שמי"ג (1583).
 (23) אפשר איז דאס א רמז וואס באשטעטיקט מ. עריקס השערה אז דער בעל-צאנה-וראינה איז געווען א מגיד.
 (24) די הדגשה איז מינע.
 (25) א מליצה, לויט איוב, כח, 12.
 (26) געמיינט אז מען האט געפונען אז איבערזעצער.

חיבור נכון, וכל דבר הקשה יבאו וישאלו את פי החיבור הקדוש כאשר ישאל איש בדבר אלקים, ותהי משכורתו שלמה אשר באו לחזות מחזה שד"י, ישמח צדיק כי חזה, וגילה רזא דנא. ומאותה הסיבה עצמה השמטנו ידינו מכא בדמים ולהוציא הוצאות רבות להדפיס ביאור המגיד על ספר דברי הימים בהיות כי מאור עינינו רש"י ז"ל אשר הוא לנו לאור עינים לא שלח ידו לבאר דברי הימים, כאשר האריך למעניתו הפשטני הגדול הרד"ק ז"ל בתת טעמו בהתנצלותו מה הגיע לו ומה ראה על ככה לבאר ספר דברי הימים, וזה סוף לשונו: ולפי שהספר הזה הוא ספור דברי הימים לא תרגילו ללמדו, ולא ראיתי לאחד מהמפרשים שהשתדלו בפירושו, אלא שמצאתי הנה בנרבונא פירושים בזה הספר, לא ידעתי שמות המחברים, וראיתי כי הלכו דרך הדרש ברוב, ושאל ממני משכיל אח' מגירונא מתלמידי א"א לפרשו, וראיתי לתת שאלתו ולא כתבתי פסוק אחר פסוק אלא פסוקים הצריכים ביאור. א"כ נראה שפרש"י שלפנינו לא יצא מפיו בעולם²⁷ כאשר נרשום שמות בעלים הרבה, בכך חשכנו ידינו מהדפיס שום ביאור אשכנזי כ"א קצת מלות חמורות.²⁸ וה' ירצה פעלינו, אמן כי"ר [כן יהי רצון] וישלח לנו משיחנו, במהרה בימינו, וירא את ענינו, ואת עמלינו, ותמלא הארץ דיעה אז יראו עינינו, וישמח לבנו, ובישוועתך תרום קרננו, כעתיר צעיר המשתדלים בהדפסה,²⁹ לכבוד קונו פעל ועשה.

ג

אין פאָריקו קאָפּיטל האָב איך געשריבן וועגן צוויי מחלוקת הביבליא-גראַפן: ווען דער „המגיד“ איז צום ערשטן מאל געדרוקט געוואָרן, און אין וועלכן יאָר איז דער מחבר נפטר געוואָרן. און אז איך האָב געזען נאָר דעם לעצטן באַנד כתובים, וואו מען קען ניט געפינען קיין תשובות אויף די צוויי שאלות.

27 דאָס וואָס ער דרינגט אַרויס נאָר פון רדק'ס לשון, האָבן שפּעטער פאַרשערס, ווי דער חיד"א, ר' יעקב עמדין, א"א, באַוווּזן מיט ראַיות אַז דער פּירוש אויף דברי הימים איז ניט רש"י.

28 אויב איך האָב ניט פאַרזען, גייט דאָ סך-הכל אין אַן אַנדערטהאַלבן צענדליג ווערטער אַז ערד. אָבער אַט די ווערטער זיינען ניט אָפּגעטייטשט געוואָרן, נאָר גענומען גרייטערהייט פון פּריערדיקע אויסגאַבעס. מיר געפינען זיי אין די תנך-אויסגאַבעס וויניציאה רפ"ו (1526), ש"ז (1547) און באַזעל ש"ע"ט (1619).

29 פון דעם איז צו זען אַז ער איז געווען איינער פון די פאַרלעגערס.

לעצטנס האָב איך געקראָגן די מעגלעכקייט צו זען אויך דעם ערשטן באַנד נביאים ראשונים, וואו איך האָב געפונען תשובות אויף די ביידע שאלות. אויף דער צווייטער זייט פון שער איז געדרוקט אַ הסכמה (וואָס איז אין די ווייטערדיקע אויסגאַבעס ניט איבערגעדרוקט געוואָרן), וואָס לייענט זיך אַזוי:

הסכמות מהגאונים ראשי ישיבות יצ"ו.

להיות כי ראה ראינו גודל התועלת היוצא מתוך הספר שחיברו האלוף הנעלה מהר"ר יעקב בן הר"ר יצחק מק"ק ינאווא בעל מחבר ספר צאינה וראיני ועכשו קרא שם הספר שחיבר בשם (ספר המגיד) ובו הוא מבאר ומפרש כל העשרים וארבע בלשון אשכנז ע"ד החיבור ודרש' ומבאר בו חידושים רבים כאשר עיני כל תחזינה מישרים. ושם נפשו בכפו להביא אותו לבית הדפוס להדפיסו כדי לזכות הרבים ועל זה הוציא הוצאות רבות לכן הסכמנו וגזרנו בתוקף גזירתנו ובגזירת נח"ש² ששום אדם בעולם לא ירים את ידו להדפיסו שנית הן במדינות מלכותינו תוך (ששה שנים) מיום שיהא נגמר הדפסתו א"ה בדפוס לובלין או אפילו חוץ למדינות מלכותינו להביאו למדינות מלכותינו תוך זמן הנ"ל וציונו להעביר כרוזא בחיל בכ"ה³ ברבים ולהזהיר העולם, ובזה כל העם על מקומו יבא בשלום.

כה דברינו יום ג' ה' אדר שני שפ"ג לפ"ק פה ק"ק לובלין.

נאם שמואל אלעזר⁴ בן מהר"ר יודא הלוי זלה"ה.

נאם הקטן והצעיר יואל בן לא"א כמה"ר שמואל זלה"ה.

נאם שמואל בן א"א הגאון מהר"ר משולם המכונה ר' ויבש זלה"ה.

נאם שמשון בן מה"ר יצחק זלה"ה.

נאם אהרן בנימין בן מהר"ר חיים זצ"ל מאראפטישיק⁵.

נאם הקטן מנחם נקרא מאנש חיות בן א"א הגאון הגדול מהר"ר יצחק חיות

זצ"ל הע"ה⁶.

די זעקס הספמה-געבערס זיינען געווען די גדולי-הדור פון יענער צייט. דער ערשטער איז געווען מפורסם בכל תפוצות ישראל הונדערטער יאָרן, אַזש ביז אונדזערע צייטן ווי „דער מהרשא“ (ראַשי-תיבות: מורנו הרב ר' שמואל אליעזר). יעדער י"ד, וואָס האָט יונגעהייט געלערנט, נישט דווקא אין אַ ישיבה נאָר אַפילו אין אַ חדר האָט געוואוסט דעם נאָמען מהרשא. ער איז אויך אַריין אין דער יידישער שפראַך. אַ י"ד וואָס האָט

(1) פשוטע איבערזעצונג און אויך על-פי דרוש.

(2) נידוי, חרם, שמתא.

(3) בבית-הכנסת.

(4) פארגרייזט, עס דאַרף זיין אליעזר.

(5) Morawczyk, אַ פאַמיליע וואָס האָט אין 16טן און 17טן י"ה אַרויסגעגעבן אַ צאָל

רבנים און מחברים. דער אָפּשטאַם פון דער פאַמיליע איז פון מערן.

(6) זכר צדיק לחיי העולם הבא.

געהאט א שווערע פראבלעם פלעגט זאגן: איך האב א שווערן אדער הארבן מהרשאָ. א בחורל מיט א גוטן קאָפּ צום לערנען פלעגט מען אויף אים זאָגן: ס'האָט א מהרשאָ-קעפל. דער צווייטער איז געווען און איז עד-היום מפורסם צווישן לומדים און רבנים ווי „דער ב"ח" (ראשי-תיבות פון דעם נאָמען פון זיין ספר בית חדש). דער דריטער איז געווען רב אין פרעמיסלא, דער פערטער — א ראשי-שיבה אין לעמבערג, דער פינפטער — רב אין פויזן, דער זעקסטער — רב אין ווילנע. ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה איז נאָך זיין מצבה געשטאָנען אויפן אלטן בית-עולם אין ווילנע.

ווי קומט עס וואָס דער מחבר פון „המגיד" האָט געטראָפן אָט די זעקס רבנים פון פאַרשיידענע געגנטן, ווייט איינער פון די אנדערע, צוזאַמען אין לובלין?

ווי באַוואוסט האָט לובלין געהאָט דריי גרויסע ירידים א יאָר (צו זעכצן טעג יעדער). געוויינטלעך איז מען אויף א יריד עוסק אין משא-ומתן, אָבער אזוי ווי אויף די ירידים פלעגן זיך צונויפקומען א גרויסע צאָל יידן, פון נאָענט און פון ווייט און אפילו פון אנדערע מדינות, פלעגט מען אויסניצן די ירידים אויך פאַר אנדערע ענינים, הן קהלשע, הן יחידישע און פאַר אַ סעסיע פון וועד אַרבע אַרצות. ס'פלעגן קומען עגונות זוכן פאַרשוואונדענע מענער, מדינה-שדכנים, עלטערן ביי וועמען קינדער שטייען אין שידוכים, מחברים וואָס זאַמלען פרענומעראַנטן, ראשי-ישיבות און ישיבה-בחורים וואָס פלעגן קומען זיך באַקענען מיט די ראשי-ישיבות און אויסקלייבן אין וועלכער ישיבה צו פאַרן. עס פלעגן אויך קומען אַ גרעסערע צאָל רבנים. חוץ די זעקס גרויסע רבנים, וואָס זיי האָבן געמוזט בייזיין צוזאַמען מיט די פרנסים אויף די זיצונגען פון וועד אַרבע אַרצות, פלעגן אויך קומען רבנים יחידיים, וואָס האָבן געהאָט וויכטיקע ענינים צו באַזאָרגן, און צוזאַמען מיט די ראשי-ישיבות פלעגט זיך אַנקלייבן אויפן יריד אַ היפשער רבנישער עולם. דאָס פלעגן אויסניצן די וואָס האָבן געדאַרפט אַ היתר מאה רבנים, פדי זיי זאָלן מעגן חתונה האָבן, אויך מחברים וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין הסכמות אויף זייערע חיבורים; אַנשטאַט צו שלעפּן זיך פון שטאַט צו שטאַט, פון רב צו רב, וואָס איז אין יענע צייטן, ווען מען פלעגט פאַרן מיט אַקס, געווען פאַרבונדן מיט

(7) „והיו בכל יריד ויריד כמה מאות ראשי ישיבות וכמה אלפים בחורים וכמה רבנות נערים, וסוחרים יהודים ועמים להבדיל היו כחול הים, כי מסוף העולם ועד סופו היו באים על היריד, ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע על היריד... ונעשה כמה מאות חיתונים בכל יריד ויריד...“ (ר' נתן נטע הנובר, יון מצולה)

גרויסער טירחה און אַפקומעניש, ווי אויך מיט גרויסע הוצאות, האָבן זיי מיט איין נסיעה אויפן יריד באַקומען וואָס זיי האָבן געדאַרפט.

דעם יריד האָט אויך אויסגענוצט ר' יעקב בר' יצחק פון יאַנאָווע, דער מחבר פון ספר המגיד. ער האָט זיך גענייטיקט אין דריי זאַכן: אין הסכמות, אין אַ פאַרלעגער און אין אַ דרוקעריי. די אַלע דריי זאַכן האָט ער געפונען אויפן יריד אין לובלין. די דאַטע פון דער הסכמה איז ה' אָדר שני שפג, דאָס איז די צייט פון דעם ערשטן יריד פון יאָר אין לובלין איז ער געווען זיכער אַז דאָרטן וועט ער קריגן רבנים צו נעמען ביי זיי הסכמות, און האָט טאַקע געטראָפן דאָרטן די זעקס רבנים און גענומען ביי זיי אַ הסכמה, אַזוי ווי די פינקסיים פון וועד אַרבע אַרצות פון יענע יאָרן זיינען ניט אויפגעהיט געוואָרן ווייסן מיר ניט צי עס איז יעמאַלט געווען אַ סעסיע פונעם וועד און די זעקס רבנים זיינען דאָס געווען די וואָס האָבן אַבליגאַטאַריש געמוזט זיין אויף דער סעסיע אָדער יעדער פון זיי איז געקומען צוליב זיינע פּריוואַטע ענינים.

פון דער הסכמה האָבן מיר אַ תשובה אויף דער ערשטער שאלה, אַז גערעכט זיינען די ביבליאָגראַפן וואָס האַלטן, אַז דער המגיד איז געדרוקט צום ערשטן מאַל אין יאָר שפג (1623).

איז דעם דאָזיקן באַנד האָב איך אויך געפונען אַן ענטפער אויף דער צווייטער מחלוקת הביבליאָגראַפן: איז וועלכן יאָר איז ר' יעקב בר' יצחק נופטר געוואָרן. גלייך נאָך דער הסכמה, אויף דער צווייטער זייט פון שער, גייען צוויי הקדמות — די ערשטע אין לשון-קודש און די צווייטע אין יידיש. די הקדמות זיינען ניט פונעם מחבר נאָר פונעם פאַרלעגער. אין דער העברעאישער הקדמה דערמאָנט ער שוין דעם מחבר מיט ברכת-המתים: „החסיד מהר"ר יעקב ז"ל המחבר ... ונתבקש תכף בישיבה של מעלה, מיתתו תהא כפרה כקרבו עולה...“ ס'איז קלאַר, אַז ער איז געשטאַרבן באלד נאָך דעם ווי ער האָט באַקומען די הסכמה, איידער ער האָט נאָך באַוויזן אַנצוהייבן דרוקן. הייסט עס, אַז ער איז נופטר געוואָרן שפג אין קורצן נאָך ה' אָדר שני. עס איז ממש נשתומם צו ווערן ווי אַזוי קיין איינער פון די ביבליאָגראַפן האָט ניט אַנגעגעבן דאָס ריכטיקע יאָר, הגם מען קען

(8) אַט דער יריד האָט געהייסן „יריד גראַמניץ“, אויך „יריד אָדר“.

(9) אַ סברא, אַז ווען די מאַכט האָט אַפגעשאַפט דעם וועד אַרבע אַרצות האָט מען מיט אַ מיוון, פאַרניכט די פינקסיים, מורא האַבנדיק אַז די מאַכטהאַבערס זאלן ניט וועלן אַרײַנקוקן אין זיי.

דאָס דאָך לערנען באַלד פון דער צווייטער זייט פון שער, ווייזט אויס אַז אמאָליקע ביבליאָגראַפן זיינען ווייטער פון שער ניט געגאַנגען...

אין פאַריקן פרק האָבן איך דערציילט, אַז באַלד ווי ר' יעקב איז געשטאַרבן האָבן די פאַרלעגערס, וואָס זיי איז ניט געפּעלן זיין איבערזעצונג, באַשטעלט און אָפּגעדרוקט אַן אַנדער איבערזעצונג פון גאַנץ נביאים וכתובים, לויט אַן אַנדער שיטה. זיי האָבן דאָס אָבער געהאַלטן בסוד ביזן סאַמע סוף פון לעצטן באַנד. יעמאַלט זיינען זיי אַרויס מיט אַ התנצלות און מגלה-סוד געווען אַז זיי האָבן נאָר געלאָזן דעם נאַמען המגיד, אָבער די איבערזעצונג איז אַ נייע. אויפן שער פון ערשטן באַנד איז אויך געבליבן דער נאַמען ר' יעקב ווי דער מחבר. איך בין חושד, אַז עס איז אין דעם געווען אַ באַהאַלטענע כוונה. זיי זיינען ניט געווען זיכער צי זייער איבערזעצונג וועט אויסנעמען ביים עולם. ר' יעקב איז שוין געווען מפורסם דורך דער צאינה וראינה. טאָ זאָל דערווייל דער עולם מיינען אַז דער המגיד איז אויך זיינער, וועט מען ביז וואַנען וואָס אויספאַרקויפן דעם ערשטן און צווייטן באַנד און ווען מען וועט האַלטן ביים סוף וועט מען אויסזאָגן דעם סוד. ס'ווייזט אָבער אויס אַז קיין גרויסע הצלחה האָט דער המגיד נישט געהאַט, ווייל אַ צווייטע אויסגאַבע איז ערשט אַרויס 50 יאָר שפּעטער, אין דער צייט וואָס די צאינה וראינה האָט שוין אין די ערשטע יאָרן געהאַט עטלעכע אויסגאַבעס. עס קען אָבער זיין אַז שולדיק אין דעם איז די גזירת-ת"ח, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן מיט אַ צוואַנציק יאָר שפּעטער נאָכן אָפּדרוקן דעם המגיד, און די דרוקעריי אין לובלין איז געוואָרן אין אַ גרויסן שפּל-המצב, עס האָט געמוזט געדויערן עטלעכע צענדליג יאָר ביז וואַנען דער עולם איז געקומען צו זיך. אין 18טן און 19טן י"ה זיינען אַרויס אַ סך אויסגאַבעס פונעם המגיד.

איך האָף, אַם-יִרצה-השם, נאָך אומצוקערן זיך צו דער המגיד-טעמע, נאָר איך וויל דאָ עצהנען די פאַרשערס וואָס ווילן שטודירן דעם המגיד אַז זיי זאָלן ניצן נאָר די ערשטע לובלינער אויסגאַבע, ווייל שוין די צווייטע אויסגאַבע איז מיט השמטות און שינויים.¹⁰

אויף דער קשיא ווי אַזוי האָבן זיי באַוויזן אין אַזאָ קורצער צייט צו מאַכן אַ נייע איבערזעצונג, קען מען ענטפּערן, אַז זיי האָבן אפּשר געפונען

(10) זען אויך וואָס איך האָב געשריבן וועגן דער ווילמערשדאָרפער המגיד-אויסגאַבע אין מיין העברעישן אַרטיקל „על הגהות דרבינו עובדיה“, אהל רח"ל ע' 313-314.

שוין א פארטיקע איבערזעצונג. לאו דווקא ר' יעקב, נאך עמעצער האט זיך געקענט פארנעמען מיט איבערזעצן נביאים וכתובים.

אין דער אויבן דערמאנטער העברעאישע התנצלות פונעם פארלעגער איז דא אן אומפארשטענדלעכע פראזע. נאך דעם ווי ער דערציילט וועגן דער פטירה פונעם מחבר ר' יעקב, שרייבט ער: „... ואני הדל... אמרתי לזכור שם הספר הזה בשם טוב אשר פי ה' יקבנו (עיני כל ישראל) ולא יקרא שמו עוד (מגיד לבית יעקב) כי אם (עיני כל ישראל)...". איך מייז, אז הגם זיי האבן דערווייל געהאלטן בסוד די מעשה מיט דער נייער איבערזעצונג האבן זיי דא אריינגעשמוגלט א רמז אויף דעם; מען דארף שוין דעם ספר מער ניט רופן המגיד וואס ר' יעקב האט מחבר געווען — „מגיד לבית יעקב” — נאר „עיני כל ישראל” ד"ה, אז דער נייער איבערזעצער האט געהייסן ישראל.

דער היוצא מדברינו איז: ר' יעקב בר' יצחק פון יאנאווע, דער מחבר פון צאינה וראינה און המגיד איז ניפטר געווארן אין יאר שפג בערך אין פריילינג. זיין המגיד איז געבליבן אין כתב-יד און איז קיין מאל ניט געדרוקט געווארן. דער המגיד וואס מיר פארמאגן איז פון אן אַנאָנימען מחבר, און איז געדרוקט געווארן צום ערשטן מאל אין משך פון די יארן שפג—שפז (1623—1627).

זה השער לוי

ספר

המוגיר

והוא פי' חכמיו על כל העמ' וארבע נביאים
 ראשונים ואחרונים וקרי פסוקים דברי'
 עתק' נשקף' ללאן אשכנז פסוקים ומרשם
 חתומים חרשם על קל פסוק ומסין כסר ענמו
 ליע דכת כל עמי הארץ חקטנס ופי' גחלם
 ופג'רם ידעו רבינו לקרות כל העמ' וארבע
 אטו לא היה כבוד לשלשים רק א' עשר ונבים
 חתפסמה אחר היה להם די וגם לתמיד ושמה
 ר'לה הארץ פה ואלץ נרד להגי' ובעל החכר
 הלא הוא בעל ג'אה ונ'אה החסם השלם
 דחמד הבר' יעקב בן לא א' הר' יחוק ז'ל'
 מחספ'ת רבינו וזה זיב' את הדבים וכות
 הדבים תלוינו וגם ניינו בו הקפטי' עס
 תולדות אהיון למשן לא יחסר כל בו

ג'ר'פס פח קק לויבליך

בג'ת ט'פ'ג ל'תק

תחת חסלת א'חניבו החלף דנמו'וג
 השלשי ירכ א'ב'ך
 פי' הר' נבי בר אברהם קלנימו'יפה ז'ל' ה'ר'חוקק

זה השער לז"ך

ספר

המגיד

בנביאים אחרונים

והוא כ"י חספיון על כל העשרים וארבע דברים
 עתיקים בעיקרם ללאן אשכנז פטרס וחדרשים
 חתוקים חרבה על כל פסוק ופסוק בפני ענינו
 למען דעת כל עמי ה"רן מקטב ועד גולם חפנים
 דיעו ויביטו לקרות כל העשרי וארבע אשר לא היה
 כבר לעולמים רק א' חעור וסנים וחשפיה אשר
 היה להם יד וגם להגיד ועתה מלאה הארץ דעה
 ואין צריך להגיד ובעל היומבר טרדע שמו בהקדמה
 הראשונה שלפניו כביאים ראשונים גם כהנסף
 בו משמאל ואילך כפי רש"י עם מרא' מקו
 הכסופים וגם נביאי בו הקפטיוליי וגם
 תולדו אהרן למען לא יחסר כל בו
 ותעל ע' וישיון כס' וכל' אכ"ו
 ספר שמאל' ועם כתב
 ק"ש ויפה:

גדלם פח זקן דובליך

תחת מחשבת ארמיוי התלך ונצמכדש השלמי יוחם
החזית לביתו אב' א' :

ע' הדר נבי בר אברהם קונואום יס' ונל' האתוק

יד

זה לציב

✻ המגיד ✻

על ספר שמואל

עם פירוש רש"י ז"ל ובלשון אשכנז מלוקט
 פון כמה פערשיס • חכמי חרשים •
 ונס האספע בו זכרים אשר לא נמצאו
 בראשונים • הסקרא כש"מים ונקודות •
 רפיים ודגשים • קרי וכהיב • מסירותיך •
 עפ"י דקדוק גדול • וגם תרשמנו בתוכן
 ההפטרות • למען דעת כל עמי הארץ כוונ'
 ששתי הסקראות נכסין ונפלאות אשר היו
 מלעולם בישראל • זכרו לזכות את הרבים •
 גרפס בדרך קטן בהכלית הוופי כאשר עיני
 הרואים תהוינה משלים :

ברפוס הר"ר ישראל בר אברהם זצ"ל

הדפס גאט ב'הר צ"ר רחמי ניו ג'רסי :

בקק וואנובעק

די צוויי איבערדרוקן פון בליצעס תנ"ך איבערזעצונג אין שמידס ווינער דרוקעריי

ד"ר י. צינבערג אין זיין „געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“, ריידנדיק וועגן די פארשיידענע תנ"ך איבערזעצונגען אין יידיש (באנד vi, קאפיטל 5) זאגט: „דער פרוואו צו פארדרענגען דעם „צאנה וראינה“ און אנדערע דרש-איבערזעצונגען האט קיין דערפאלג ניט געהאט. דער דרש-נוסח פונעם „צאנה וראינה“ איז געווען מער צום הארצן דעם דעמאלטיקן ליינער-עולם... דער „צאנה וראינה“ האט דעם קאמף געוואונען און פארדרענגט ביידע נייע איבערזעצונגען.¹ וויצנהויזנס איבערזעצונג האט נאך ווייניקסטנס זוכה געווען איבערגעדרוקט צו ווערן (אין 1687), בליצעס איבערזעצונג דאס אויך ניט...“

דאס איז ניט ריכטיק. בליצעס איבערזעצונג איז צוויי מאל איבערגעדרוקט געווארן, הגם ניט אין יענעם דור, נאר מיט איבער הונדערט יאר שפעטער.

דער קריסטלעכער מדפיס און פארלעגער פון יידישע ספרים אין ווין, אנטאן שמיד, האט צוויי מאל איבערגעדרוקט בליצעס איבערזעצונג, איין מאל אין יאר תקנ"ח (1798) און דאס צווייטע מאל אין יאר תקע"ד (1814).

ער האט דאס איבערגעדרוקט ניט אין דעם גרויסן פארמאט פון בליצעס אמסטערדאמער אויסגאבע, נאר אין דעם קליינעם „המגיד“ פארמאט, צוזאמען מיטן העברעאישן אריגינאל און רש"י, מיט דעם טיטלבלאט „המגיד“, אויף וועלכן עס איז גארנישט אנגעוויזן, אז דאס איז בליצעס איבערזעצונג; ערשט ווען מען לייענט די הקדמה, דער-וויסט מען זיך אז דאס איז ניט קיין „המגיד“, נאר א „בליץ“, און דאס איז אפשר די סיבה פאר וואס די ביבליאגראפן, וועלכע באנוגענען זיך דאס רוב מיט די שער-בלעטלעך, האבן ניט באמערקט די דאזיקע אויסגאבעס, אָננעמענדיק זיי פאר געוויינטלעכע „מגידים“, און זיי

(1) בליצעס איבערזעצונג, אמסטערדאם. 1676-1679; וויצנהויזנס איבערזעצונגען דארטן.

זינען אזוי ארום געבליבן ניט פארצייכנט אין דער ביבליאגראפיע (אגב זינען די „מגידים“ נאך אויך ביבליאגראפיש ניט פארצייכנט ווי געהעריק, און עס איז דעריבער שווער צו האבן א באגריף, ווי ווייט זיי זינען געווען פאפולער).

עס איז אינטערעסאנט צו באקענען זיך מיט די מאטיוון וועלכע האבן באוואויגן דעם פארלעגער צו געבן אַנשטאָט דעם „המגיד“ בליצעס איבערזעצונג. ער שרייבט וועגן דעם אין די הקדמות פון ביידע אויסגאבעס.

אין דער „הקדמת המדפיס“ אין יאָר תקנ"ח² לייענען מיר :

„דיא פערנאלאסונג צו דיזער אויפלאגע, וואר די איבערצייגונג, דאס בני עמנו מאנגעל דאראן האט, אונד עס איין נאטווענדיגער ארטיקעל איזט. דא וויר אבער בא יעדעס ספר וועלכעס וויר דרוקען, אימער בעדאכט זינד, עס בעסער אונד ניצליכער צו מאכען, אלס עס ביז הער וואר, זא האבן וויר אויך דיזעס ספר מיט פיל ניצלעכעס פערמעהרט... דער אלטע דייטש, וועלכער אימער ביי דיזען מגידים ביי געדרוקט ווארדען, איז ניכט נור אן אונד פיר זיך בלשון מגומגום (!) ומבולבל זאנדערן נאך דורך אלע האנד פערדייטשטע מדרשים אונד פשטים אויסער ארדענטליך פערווירט אונד אונפערשטענדליך; וכל הרוצה ללמוד את המקרא מתוכם לא ידע צאת ולבוא. איך ווייס וויא עס מיר זעלבסט געגאנגען איזט. איך וואר זעהר בעגרייג פסוק צו לערנען, אונד זוא איך זעלבסט מיט פי' רש"י דען פסוק ניכט פערשטעהען קאנטע, זוכטע איך הילפע אים דייטשען. אבער דא קאם איך נאך איבלער אן. עס וואר מיר אונמעגליך, ווען איך מיד נאך זא אנשטרענקטע, נור איינען זין הערויס צו פינדען. זא פערווירט אונד אונזיניג איזט דער דייטש וועלכער בייא דען מגידים געדרוקט איזט, דיזער אומשטאנד איזט שאן פאר הונדערט צוויי אונד צוואנציג יאהרען באמערקט ווארדען, וויא אויס נאכשטעהענדער הקדמה צו זעהען איזט, פאן דען מחבר איינעם דייטשען תנ"ך, געדרוקט אין אמשטערדאם בשנת תל"ו לפ"ק. דיזער מחבר האט זיך זעהר פיל מיהע געגעבען דעם פשט הפסוק צו פערדייטשען, כפי יכלתו וכפי כחו בלשון אשכנז. וויר האבען דאהער דיזען פיל בעסערן אונד דייטליכערן דייטש בייא דיזען מגידים געדרוקט. ובטוחים אנחנו שכל איש נבון וחכם לבב יברך את מעשה ידינו, וגם כל איש אשר אין לו יד ושם בלשון הקודש, ימצא נחת בקראו בו בשבתות ובמועדים, דען ער ווירד דאדורך דאך געוואר וואס אין דעם פסוק שטעהט, אונד ווירד דאן ניכט גאר ערום ועריה מתורת ה' הקדושה. וואס זאנסט נאך היריבער צו זאגען ווערע, ווירד דער לעזער אין נאכשטענדער הקדמה גענוגזאם פינדען, אונד מיט פערנגיגען לעזען“.

(2) די זעלבע הקדמה איז אויך איבערגעדרוקט אין דער אויסגאבע 1814. — די העברעאיזמען זינען אויסגעטיילט אין אריגינאל: דא דרוקן מיר זיי מיט קורסיוו.

דערנאך גייט איבערגעדרוקט (מיט קירצונגען) בליצעס הקדמה. ווי מיר זעען, האבן מיר דא דעם זעלבן אנטידרש-מאטיוו, מיט וועלכן בליץ אליין האט קריטיקירט דעם „צאינה וראינה" און אנדערע דרש-איבערזעצונגען און בארעכטיקט זיין אייגענע פשט-איבערזעצונגען. מיר ווייסן אז בליץ האט ניט געהאט קיין דערפאלג, און מען האט דורות לאנג הנאה געהאט פון דעם „צאינה וראינה" און „המגיד", וואס האבן אויסגעהאלטן צענדליקער אויסגאבעס. ווי עס ווייזט אויס, האבן די פארלעגערס געהאלטן, אז צייטן ביטן זיך און מיט זיי אויך די שטימונגען. זיי האבן דעריבער גערעכנט, אז סוף-פל-סוף איז געקומען די צייט צו פארבייטן די דרש-איבערזעצונגען פון „צאינה וראינה" און „המגיד" אויף בליצעס פשט-איבערזעצונגען. געוויס האבן דא אויך געווירקט די נייע ווינטן, וואס האבן אנגעהויבן בלאזן פון דער אויפגייענדיקער השפלה-באוועגונג. די משפילים האבן דאך, כידוע, ניט געהאלטן פון דרש.

עס איז שווער צו וויסן, צי די אויסגאבע האט אויסגענומען. ערשט אין זעכצן יאר ארום, אין יאר 1814, איז שמיד צוגעטראטן נאך א מאל איבערצודרוקן די זעלבע איבערזעצונגען.

מען האט ווידער א מאל איבערגעדרוקט די „הקדמת המדפיס בשנת תקנ"ח", מען האט זיך שוין אבער ניט באנוגנט מיט דער הקדמה און צוגעגעבן א צווייטע, וואו מען באטראכט שוין די פראגע, צי דארף מען נאך בכלל האבן א יידישע תנך-איבערזעצונגען. אין די זעכצן יאר האט די השפלה-באוועגונג אין דייטשלאנד און עסטרייך זיך פארשטארקט. איינער פון די הויפטצוועקן פון די משכילים איז געווען אויסצואווארצלען די יידישע שפראך, וואס קיין אנדערע אויסדרוקן ווי „שפת עלגים", „שפת בבל", „תגעל בה נפש הקורא" האבן זיי פאר איר ניט געהאט. אין דער צווישנצייט איז אין דער זעלבער דרוק ארויס מענדעלסאנס תנך-איבערזעצונגען מיטן ביאור³ א"ט „מנחה חדשה" אין 15 בענד. מענדעלסאנס איבערזעצונגען, א ריין דייטשע מיט יידישע אותיות, האט געהאט אין זינען פונקט דעם היפוך פון די אלטע יידישע תנך-איבערזעצונגען. יענע האבן געהאט דעם צוועק צו באקאנען מיטן תנך דעם פראסטן יידישן עולם וואס פארשטייט ניט קיין העברעאיש; מענדעלסאנס איבערזעצונגען האט געשטרעבט באקאנען מיט דער

3 באוואוסט אין רוסלאנד אונטערן נאמען „דער ביאור" סתם.

דייטשער שפראך דעם יידישן עולם וואָס פאַרשטייט יאָ העברעאיש און קען לייענען דעם תנך אין אַריגינאַל. אין דער הקדמה צו דער איבער-זעצונג, וואָס טראָגט דעם נאָמען „אור לנתיבה“, טרעט טאַקע מענדעלסאָן שאַרף אַרויס קעגן בליצעס תנך-איבערזעצונג. איבערזעצונג איצט בליצעס איבערזעצונג וואָלט שוין געהייסן שטעלן זיך קעגן די משפּילים און דערצו איז שוין געווען אַ ספק, צי דאָס איז נייטיק פאַר דעם היימישן באַנוץ. עס איז שוין געווען דער באַרגאַראַפּ פון דער יידישער שפראַך אין דייטשלאַנד און עסטרייך און די אויסגאַבע וואָלט געקענט בלייבן ניט פאַרקויפט.

אַט אויף דעם קומט די צווייטע הקדמה. צו ערשט פאַרענטפערט זיך דער פאַרלעגער, למאַי ער גייט איבערזעצונג אַ יידישע תנך-איבערזעצונג; דאָס איז ניט חס ושלום קיין בגידה אין דער „השפּלה“, ווייל דאָס איז באַשטימט פאַר די פּויליש-רוסישע יידן, וואָס קויפן ביי אים ספרים און זיי ווילן אויך האָבן די „מגידים“. פאַר זיי איז מענדעלסאָנס איבערזעצונג סיי ווי אַ „ספר חתום“.

די הקדמה לייענט זיך אַזוי:

„הדפסת המגידים האלה עם העתקה אשכנזית ישנה, אדע כי לא רצון יהי בעיני יקירי עם ישראל הנפוצים במדינות הקיסר יר"ה... יען מאז זרחה שמש החכמה עלי ארצם נפקחו עיני העברים לשים עיניהם על דרכיהם, להגות בחכמה ולהבר שפתם בלשון אשכנז צח ונקי גם מלתת חינוך טוב לצעיריהם... לא ירפו ידיהם, ללמדם לשון וספר... לנהלם בשבט הביאורים ומשענת התרגומים אשר ביארו ותרגמו אנשי השם חכמי לב כמו הרב החכם החוקר האלקי הרמב"ם נ"ע, ר' אהרן האללי, ר' יואל ברייל, אייכל, פרידלענדער, אבערניק, דעטמאלד, בן-זאב, וכדומה אנשים חכמים בעלי מדע ומביני לשון... ולכן לא תחשב לי בהדפסת המגידים האלה מחשבת און אשר רצוני להקדיר זוהר מפעלות תמימי דעות הנזכרים, כי אנכי הייתי הראשון אשר העיר את לבבו לאסוף ולקבוץ התרגומים והביאורים מהחכמים הנזכרים... ולהעלותם... על מזבח הדפוס אשר לי בט"ו כרכים אשר בשם מנחה חדשה נקראו, וגם על הוני לא חסה עיני לפאר מעשה ידיהם... בהוד הדפוס ויופי הנייר, משוש המה לכל קוראיהם... ואיך אמאס יגיע כפי?... חלילה לי מזאת... ונהפוך

4) אַט וואָס מענדעלסאָן שרייבט וועגן דעם: „אנכי... לא ראיתי את התרגום המיוחס לר' אלי' [בחור, ח. ל.] מימי כי לא נתפשט במדינה זו כלל אבל ראיתי את העתקת ר' יקותיאל [בליץ, ח. ל.]... ואם אולי כוונתו היתה רצוי, ולכך הסכימו בעדו חכמי הדור ההוא אבל מעשיו בלתי רצויים כלל, כי לא ידע בטיב לשון הקדש, ולא הביו עומק מליצותיה, ומה שהשיג ממנה תרגם בלשון עלגים מקולקל ומשחת מאד, תגעל בה נפש הקורא היודע לדבר צחות“.

הוא, אני תפלה אשר יהפך אל עם ישראל שפה ברורה לקרוא כלם — ובפרט ילדי שעשועיהם — מתוך המנחה חדשה, למען ישכחו כלמת עלגי לשון, וחרפת ערלי שפתים לא יזכרו עוד... ואם יתהלל מתהלל כי ידפיס מגידים עם העתקה חדשה וקלה, הלא נקל לנבון לדעת כי ידיו לא יעשו תושי, כי אין רצונו רק להקל העתקות הנזכרים ולערב מליצותיהם הצחות... במליצות הנשחתות והבלולות הנמצאות בהעתקות הישנות, ומי שלח ידו במלאכה נמבזה כזאת ונקה מעון השחתת המליצות וקלקול הכוונות...? ולכן תהי' העתקתו זאת לא לעזר לאשר יעזורו עצמם במנחה חדשה, ולא להועיל גם להבלתי מבינים צחות לשון אשכנז, סוף דבר חפץ טוב ושלם בידו לא יצליח.

אמנם הסיבה אשר הניעתני להדפסת המגידים האלה, היא למלאות רצון בני ישראל השוכנים בארצות פולין ורוסין, הקונים מאתי ספרים מספרים שונים, ונפשם שוקקה להשיג גם מגידים מדפוסי הנוה... עם העתקה נאותה... כי התרגום אשר בהמנחה חדשה כמו זר יחשב להם וכספר חתום הוא בעיניהם, יען אשר אין אתם יודע עד מה מצחות לשון אשכנז, כי לא יכינו לדבר כן; לזאת נדרשתי לשאלתם ונעתרתי להם והעירותי את לבבי לבור להם את ההעתקה הזאת, כי היא היותר צחה וטובה מכל העתקות הישנות, כאשר העיד עלי' החכם המעתיק בהקדמתו. ובזאת אחשוב כי לא רק הסיבה אשר הניעתנו להדפיסה הראיתי, כי אם גם רצון בני ישראל השוכנים בפולין ורוסין מלאתי. עוד בזאת אדרש לכם בית ישראל בעצה היעוצה ממני... שתקנו לכם עם המגידים האלה גם את ספר המבוא על נביאים וכתובים אשר נדפס בדפוסי בשנת תק"ע למען דעת תוכן ענין כל ספר וספר, ומי כותבו וסבת שם הספר, ודרכי לשונו, וכמות הזמן יכילו ספורי הספר, והשתלשלות יחוסי המלכים, וסדר קבלת הנביאים, והתרת כמה ספקות עצומות יפלו בדבריהם, הכל מפורש בשום שכל מאת החכם המשורר מהרי"ל בן זאב נ"ע הנודע ביהודה ובישראל שמו ע"י חבוריו הנפלאים אשר זכרם לא יסוף מזרעם.

וויען דען 15 מערץ 1814.

אנטאן שמיד ק"ק פריפ' אונד נידער עסטרייכישער לאנדשאפטס דייטש אונד אוריענטאלישער בוכדוקער."

אויב די הקדמה מיינט טאקע, וואס זי זאגט, איז א גרויסער ספק, צי די אויסגאבע האט דעם ציל דערגרייכט. אויב מענדעלסאנס איבערזעצונג איז געווען פאר די פויליש-רוסישע יידן א ספר חתום, איז דאך בליצעס איבערזעצונג פאר זיי אויך געווען אומפארשטענדלעך.

אפילו ווען בליץ איז ארויס איז די שפראך פון זיין איבערזעצונג ניט געווען די אומגאנג-שפראך פון די פוילישע י"דן,⁵ און וואָס ווייטער האָט מען זי אַלץ ווינציקער פאַרשטאַנען.

עס וואָלט פּדאָי געווען אויסצוגעפונען, ווער האָט געשריבן די דאָזיקע קדמות, עס לייגט זיך ניט אויפן שכל, אַז דאָס זאָל זיין שמיד אליין, הגם ער איז אונטערגעשריבן אונטער דער צווייטער קדמה און ער האָט טאַקע אויך געקענט העבראיש. יינגלווייז איז שמיד געווען אַ לערניינגל אין דער ווינער דרוקעריי פון פּאָן-קורצבערג. אין יענער צייט האָט די דאָזיקע פירמע אָפּגעקויפט פּראָפּסעס באַרימטע יידישע דרוקעריי אין אַמסטערדאַם און האָט געוואָלט עפּענען, מיט פּראָפּסעס אותיות און פּרעסן, אַ יידישע אָפּטיילונג. עס איז אָבער יעמאַלט ניט געווען צו געפינען אין ווין קיין יידישע זעצערס, און י"דן פון דער פּרעמד האָבן אין יענע צייטן קיין וואוינרעכט אין ווין ניט געהאַט. די דרוקעריי האָט דעריבער אויסגעקליבן פון צווישן אירע לערניינגלעך אַ פּאַר פון די פּעאיקסטע און האָט זיי אָפּגעגעבן אין דער קייזער-קיניגלעכער אַקאַדאַמיע פאַר אַריענטאַלישע שפּראַכן אין ווין, וואו זיי האָבן זיך אויסגעלערנט העברעאיש. איינער פון די דאָזיקע לערניינגלעך איז געווען דער שפּעטער באַרימט געוואָרענע אַנטאָן שמיד.⁶ אַזוי אַרום וואָלט געקענט געמאַלט זיין, אַז ער זאָל דאָס האָבן געשריבן די קדמה (איבעריקנס איז צו דער העברעאישער קדמה צוגעגעבן אַ דייטשע איבערזעצונג מיט יידישע אותיות, און עס קען אפשר געמאַלט זיין, אַז די קדמה איז גאָר געשריבן געוואָרן אין דייטש און איבערגעזעצט געוואָרן אין העברעאיש). אָבער לויטן אינהאַלט פון דער קדמה און לויטן נוסח איז ביי מיר קיין ספּק ניט, אַז דאָס האָט געשריבן אַ י"ד אַ משפּיל. לויט מײַן מיינונג האָט די קדמה געשריבן איינער פון די מגיחים אין דער יידישער אָפּטיילונג פון שמידס דרוק. די דאָזיקע מגיחים זײַנען ניט געווען סתם טרוקענע טעכניקערס, נאָר אויך געשעפּטס-פירערס פון דער יידישער אָפּטיילונג און זיי האָבן געהאַט צו זאָגן וואָס און ווען און ווי מען זאָל דרוקן. פאַר מגיחים פּלעגט שמיד אַנשטעלן — די גאַנצע צייט וואָס זײַן דרוק האָט עקסיסטירט — נאָר

(5) צינבערג ברענגט (ז' 160) פאַראַלעלן צווישן דער שפּראַך פון בליצעס איבערזעצונג און זײַן אייגענער שפּראַך אין זײַן קדמה.

(6) זע מאיר לעטערס, דברים אחדים לתולדות מלאכת הדפוס ומדפיסי ספרים בלשון עבר בקרית מלך רב וויען הברה... II, בכורים, II, ווין תרבי"ה, ז' 22-21.

משכילים,⁷ און מיר געפינען צווישן זיינע מגיהים אַזעלכע זיילן פון דער השפלה, ווי בן-זאב, שמואל דעטמאַלד, שמשון בלאַך, שלום הכהן, מאיר לעטעריס א"א.⁸ אַט זיי זיינען דאָס געווען, האַלט איך, די איניציאַטאָרן פון איבערדרוקן בליצן און זיי האָבן דאָס געשריבן די העבראישע הקדמה.

וואָס שייך צו דער ערשטער בליץ-אויסגאַבע אין שמידס דרוקעריי פון יאָר תקנ"ח, זיינען יעמאַלט געווען מגיהים די משכילים מאיר אַבאַרניק און שמואל דעטמאַלד (זיי ווערן דערמאַנט אין דער צווייטער הקדמה). איינער פון זיי, אַבאַרניק, שרייבט זיך אונטער אין איין אַרט „אינשפּקטור לדפּוס העברי של שמיד" ; זיי ביידע האָבן זיך פאַרנומען מיט דער דערמאַנטער אויסגאַבע פון דער „ביאור" א"ט „מנחה חדשה" און צו עטלעכע טיילן האָבן זיי געגעבן זייערע אייגענע איבערזעצונגען. שמואל רומאַנעלי, דער ערשטער יידישער מגיה אין שמידס דרוקעריי, איז נאָך אפשר אויך געווען: ער איז אין דעם זעלבן יאָר, 1798, אַוועק פון ווין. ווי אַן איטאַליענישער ייד איז ער אַבער מסתמא ווייניק געווען פאַראינטערעסירט אין יידיש, הגם מעגלעך ער האָט געקענט יידיש (לויט שטיינשניידערן האָט ער געקענט צען שפּראַכן).

בשעת דער צווייטער אויסגאַבע פון יאָר 1814 איז, הויך שמואל דעטמאַלדן, געווען מגיה דער באַרימטער משכיל שמשון בלאַך,⁹ און עס לאָזט זיך זייער גלייבן, אַז ער זאָל דאָס האָבן געשריבן די העברעאישע הקדמה צו דער צווייטער אויסגאַבע.

איבערגעדרוקט האָט מען נאָר נך, חומש ניט. דער נוסח פון דעם

שער איז:

7) עס איז אַ ביסל קשה, פאַר וואָס שמיד האָט אַזוי געטאָן, די דרוק-פּראָדוקציע אין זיין יידישער אַפטיילונג איז באַשטאַנען מערסטנס פון רבניש-אַרטאָדאָקסישע ספרים און נאָר אַ קליינער טייל פון משכילישע ווערק, און דאָס אויך טאַקע נאָר אַ דאַנק אַט די זעלבע משכילישע מגיהים. ראובן פּאהן וויל דאָס דערקלערן מיט דעם וואָס פון די אַרטאָדאָקסישע קרייזן איז מען ניט גערן געפאַרן קיין ווין, ווייל די יידישע קהילה אין ווין איז געווען קליין און דערצו ניט שטרענג פרום (זע ראובן פּאהן, חקופת ההשכלה בוינה, חלק ראשון, ווין 1919). לויט מיין מיינונג דערקלערט זיך דאָס מיט דעם וואָס פאַר אַ מגיה אין אַ דרוקעריי מוז מען האָבן אַ מענטשן וואָס קען גוט די שפּראַך. די משכילים פון יענער צייט האָבן געשמט פאַר גרויסע בעלי-דקדוק, די רבנים אַקעגן האָבן ניט געהאַט קיין שם ווי העברעאיש-קענערס און זייער שפּראַך איז יענער צייט צייכנט זיך ניט אויס מיט איר גראַמאַטישקייט.

8) וועגן די מגיהים אין שמידס דרוקעריי זע לעטעריס דצ"ו: ראובן פּאהן, דצ"ו.

9) סוף דעם זעלבן יאָר 1814 איז ער אַוועק פון ווין.

ספר המגיד חלק ראשון כולל נביאים ראשונים עם פרש"י והעתקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק"ק אמשטרדאם בשנת תל"ו לפ"ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דבר ה', גם לקרות בו הנשים והעם, למען דעת גם המה את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמצה בקרב אחיהם. ונוסף בזה על כל הנדפסים עד הנה פי' רבינו ישעי' על ספר שופטים ושמואל א' ושמואל ב' וקיצור פי' רד"ק על ספר ישעי' וספר איוב, ונדפס בהשגחה גדולה ובכל הידור ויופי אשר נתן אלקים לדפוסינו, וכל הקורא בו יראה וישמח לבו ויברך את מעשה ידונו. ווין, געדרוקט בייא אנטאן שמיד, תקעד.

פאראלעל מיט דער דאזיקער אויסגאבע האָט מען אויך געדרוקט אַ צווייטע אויסגאבע פון גאַנץ תנ"ך, איינגעשלאָסן חומש, א"ט „מגישי מנחה“. דאָס איז צו זען פון דער הסכמה פון ר' משה מינץ. ער שרייבט אזוי:

„...ונפשו אותה להוציא לאור ספרי תנ"ך בתבנית הנעשה באמשטרדם הנקראים מגישי מנחה. ואף גם זאת להדפיס שנית נביאים וכתובים בשלושה כרכים עם ספר המגיד בצלם ודמות העשוי' בולצבאך ולמען יבינו במקרא עם ה' אלה אשר נפוצו בארצות ואקלימים אשר לא למדו לשונם לדבר צחות לשון אשכנז אשר העתיקו כעת משכילי עם. און יחשוב לשלוח יד להוסיף או לגרוע בפי' המגיד שם למען לא יהי' להם פירוש אשכנז הנ"ל כדברי ספר החתום...“¹⁰

דאָס מיינט, אַז ניט געקוקט אויף די גוטע פּוּנוּת האָט מען צוליב געשעפּט אויך געדרוקט די „מגישי מנחה“ און אפשר קען מען לערנען דעם פּשט, אַז דאָס מיינט אַ צווייטע אויסגאבע אויך פון בליצט, איינגעשלאָסן אויך חומש¹¹ נאָר אין דעם פּאַרמאַט פון אַמסטערדאַמער „מגישי מנחה“ וואָס איז על פי רוב געווען אין אַקטאָוו.¹² אזוי מוז מען

(10) די הסכמה איז געשריבן אין 1797. אַז אויסגאבע פון „מגישי מנחה“ (ניט בליץ) אין אַקטאָוו, געדרוקט ביי שמידן אין יאָר 1803, איז דאָ אין דעם ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק, אויספירלעך וועגן די „מגישי מנחה“ אויסגאבעס זע יודאָ א. יאָפּע, ״וּוּאָ״ בלעטער. ב' XIV, ז' 229 (עס פעלט דאָרט די קראַקעווער אויסגאבע פון 1820).

(11) אויב דער פּשט זאל זײַן ריכטיק, קען דאָס אפשר דערקלערן פאַר וואָס מען האָט ניט איבערגעדרוקט דעם חומש אין דעם קוואַרטפּאַרמאַט, נאָר אין אַקטאָוו. דעם חומש האָט מען גענוצט מערסטנס אין שול און דעם אַקטאָוו-פּאַרמאַט איז געווען באַקוועם מיטצונעמען אין טלית-זעקל. דאָגעגן אין הויז פּלעגט די מאַמע אָדער די באַבע, שבת נאָכן טשאַלנט און נאָכן דרעמל, זיך זעצן ביים טיש און לייענען אפּן קול מיטן טראַדיציאָנעלן ניגון און די יונגע טאַכטער אָדער די שוּנר פּלעגט זיך צוּזעצן ביי איר זייט און הערן, נאָכשפּירענדיג דערביי מיט די אויגן דעם טעקסט אין ספר, אַמאָל אויך פאַר-ריכטן אַ וואָרט וואָס די באַבע מיט אירע אַלטע אויגן האָט ניט ריכטיק געלייענט. צו דעם איז עקוועמער געווען דער ברייטער קוואַרטפּאַרמאַט.

(12) עס זײַנען אויך געווען מגישי מנחה אין קוואַרטפּאַרמאַט; די פּאַפּולערסטע אַמסטערדאַמער מגישי מנחה זײַנען אַבער געווען די געדרוקטע אין אַקטאָוו-פּאַרמאַט.

דאך אויך לערנען דעם פשט פון די ווערטער „ספר המגיד בצלם ודמות העשוי' בולצבאך“, וואס דאס מיינט דאך נאר דעם פארמאט פון זולצבאכער מגידים, ד"ה אין קווארט. ¹³

אן עקזעמפלאר פון דעם יקר-המציאותדיקן בליץ-נך אין שמידס איבערדרוק איז דא אין ליובאוויטשער רבינס ביבליאטעק.

13) זולצבאכער דרוקעריי איז געווען די ערשטע וואס האט אנגעהויבן דרוקן דעם „המגיד“ אין קווארטפארמאט: פריער האט מען אים אלץ געדרוקט אין פאליא-פארמאט. אלע שפעטערדיקע אויסגאבעס פון „המגיד“ אין פארשיידענע דרוקערייען אין קווארטפארמאט האבן געהייסן „בתבנית זולצבאך“.

ספר

המגיד

חלק שלישי
כולל כתובים

פירוש רש"י והעתיקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק"ק אמסטראם בשנת ה'ל"ז לפ"ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דברי ה', גם לקרות בו העשירי והעם, למען דעת גם הכה את כל הכתוב בכפרי נביאים הקדושים. ולא יהיו לשמצה בקרב אחיהם. וטעם בזה על כל הגרסות עד הגה פ' רבינו ישעיה על ספר יסודות וטעם א' וטעם ב' וקיצור פ' רד"ק על ספר ישע' וספר איוב, גרסות בהשגחה גדולה וכלל הידור ופני אשר נתן אלרים לרפוסט. וכל הקרא בו יראה וישמח לנו וברך את מעשה ידיו.

בשנת תקנ"ח לפ"ק

וויזן

גערודקט ביא אנמאן שמיד ק' ק פריזילעדיטען העברעישען בוכדריקער •

Wien, gedruckt bei Anton Schmid & S. ital. Schriftführer Buchdrucker 1798.

וועגן אַריגינאַל פון „משל ומליצה“ *

אין זײַן אַרטיקל „צו דער געשיכטע פון דער ייִדישער פּאַלקס-ליטעראַטור“ (יוואַ-בלעטער ב' III ז' 240) שרײַבנדיק וועגן די סודילקאווער ייִד. „ספורי מעשיות“ שטעלט זיך ז. רייזען אָפּ לענגער אויף דער פּאַעמע „משל ומליצה“, וועלכע איז געשריבן אין מאַקאַמען-סטיל, און זאַגט אַרויס דערבײַ זײַן השערה, אַז דאָס זאַל זײַן ניט קײן אַריגינעל ייִדיש ווערק, נאָר אַן איבערדיכטונג פון העברעאיש. מכוח דער פּראַגע וועגן דעם העבראישן מקור ברענגט ער אייניקע השערות און בלייבט אָבער בײַ תיקו.

די השערה וועגן אַ העברעאישן מקור פון דער פּאַעמע איז טאַקע אַ ריכטיקע. עס איז אויך ריכטיק ד״ר י. צינבערגס השערה, אַז דער העברעאישער טעקסט איז געשאפן געוואָרן אין דער צווייטער העלפט 18טן י״ה. ס׳וואַקסט אָבער ניט פון די קרייזן פון די פּאַרגייער פון דער השכלה-תּקופה, ווי צינבערג וויל האַבן, נאָר פון מגידיש-רבנישע קרייזן, און דער מאַקאַמען-סטיל איז דאָ נאָר אַ צופעליקער (אפשר האָט דאָ געווירקט די מגידישע פּראַפעסיע פונעם מחבר, וואָס מחמת דעם האָט ער מן הסתם אָפּטער אַריינגעקוקט אין דער מיטלעלטערלעכע מוסר און משלים-ליטעראַטור). דער מחבר פון דער דאָזיקער פּאַעמע אין העבראיש האָט געהייסן ר' אהרן בר' יהודה הלוי מברעזאַן און איז געווען אַ שטאַט-מגיד אין אַלעקסאַניאַ (וואַלין) און איז שפּעטער געזעסן אין אַ קלויז אין בראַד. ער איז אויך אַ מחבר פון אייניקע ספרים ווי אַ פירוש אויף פרקי-אבות, אַ פירוש אויף דער הגדה א״א. דאָס ווערק, וואָס פון דעם איז די ייִדישע „משל ומליצה“ איבערגעדיכט, הייסט „זאת תורת האדם“ און איז אַפּגעדרוקט געוואָרן אַ לענגערע צײַט נאָכן מחברס טויט דורך זײַנס אָן אייניקל, אין יאָר תקע״ט (דער דרוקאַרט איז ניט אַנגעוויזן, ס׳איז אָבער ערגעץ וואו אין וואַלין). דאָס איז אַ קליין ספרל, האַלט 22 בלעטלעך אַקטאַו כמעט אין גאַנצן געשריבן אין מאַקאַמען סטיל (אייניקע משלים ווי אויך אַ שיר זײַנען שוין אַריין אין זײַן „חסדי אבות“, געדרוקט אין זשאַלקווע תקכ״ה אַדער תקל״א). די פּאַעמע „משל ומליצה“ הייסט אין העברעאישן

* זע איצטער אין דעם העברעישן טייל דעם מאמר „זאת תורת האדם“ אהל רחל ע'

אַריגינאַל „תורת אדם וקורותיו“ און פאַרנעמט אין דעם ספרל נאָר די לעצטע פאַר בלעטלעך.

פדי צו פאַרגלייכן די איבערזעצונג מיטן אַריגינאַל וויל איך דאָ ברענגען אין העברעאישן אַריגינאַל דעם אַרט, וואָס ז. רייזען האָט אין זײַן אַרטיקל געבראַכט אין דער ייִדישער איבערזעצונג.

אמר ייִדייִה בן לאדוני אבי אל"י מלך, אמרתי להודיע לבני אדם אשר בכל עיר ופלך, מההרפתקאות דעדו עלי בהיותי בדרך, למען ידעו כל עמי הארץ ויתנו בלבם מורך.

ויהי בנסעי מבית מקום מנוחתי, מבית שמואל הרמתי, עיר גדולה לאלקים חיים, ומגדול עוז וראשו בשמים, קריה נאמנה, אלחנ"ן יסדה ובנה.

והנה אחר תשעה ירחים, באתי אל פרשת דרכים, דרך אחד הולך וסובב על פני הישימון, ושם ששי תלמי ואחימז, אנשי מדות רעות, חמודי חמד וחפצי שעשועות, אוכלים למעדנים ושותים יין גנים, לבושי שנים, ואחרי עיניהם ולבם זנים, פניהם פני להבים, עזי פנים ככלבים, גוזלים וחומסים, ונשים מתחת בעליהם אונסים.

ודרך אחד הולך קדמת אשור, אשר יושביה אנשי חסד ויושר. בני אל חי מתלוננים בצל שדי, תורת אמת בפיהם ועבודת הבורא מודיעים לכל הבא לעבוד עבודת עבד ועבודת משא, לאל רם ונשא, ששים ושמחים לעשות רצון קונם, מעת תירושם רבו ודגנם.

והנה בעמדי על הדרך, עלה בלבי מורך ועיני משוטטות בכל פינה, כי לא ידעתי לאיזה דרך אפנה ובאיזה דרך אלך, אם בדרך המלך, מלכו של עולם, יודע כל נעלם, אם בדרך הרבים שבכל יום שחרים וערכים, רצים אל המח"ו והכלכלה, ולאל יתברך אינם נותנים תהלה.

ויהי כי ארכו זמותי ומורשי לבבי, ותגדל צערי וכאבי ואשא עיני ואראה, עיר גדולה למראה, ארץ נחלי מים, וארץ רחבת ידים, פונה קדמה מזרחה צפונה וימה, בני לבנה כאלפים אמה, מוקפת חומה דלתים ובריה, לבינה ע"ג לבינה אריח ע"ג אריח, ובתוכו מגדל אדר והוד, וישיבתה טובה מאד, קר"י עליזה עיר הומי, על תלה בנוי, ושמה מר"ה, ואנשי מעשה כסדום ועמורה.

ואקרב אל הקיר אשר סביב לעיר, עד בואי אל השער, בדאגה ובצער, והנה שם איש זקן בשנים, מלובש שריונים, ועליו כל זיין, מלוטשים מתובל קיז, חרב וחנית ערוכים, חץ וקשת דרוכים, רוכב על סוס אדום, וחרכו מלאה מדם, כנען בידו מאזני מרמה, תרמית וערמה,

ושמו כושׁל, לכל ברכים מכשול, וכאשר אותו ראיתי, לאחורי
 נרתעתי. ויהי אלי בקרבו, בפיו שלום ידבר ובקרבו ישם ארבו,
 ויאמר אלי בן מי אתה העלם, הגד נא לי ואל תתעלם, ומה שמך
 הודיעני למען אדעך. ואומר אליו אני ידידי עבדך, באתי לשחר
 פניך, איש תם ממשפחת רם, ומקומו מיתקׁה שמה יקרה ואת
 האלקים אני ירא, ולגור בארץ באתי הנה אל אשר אמצא בעיניו
 חנינה, ועתה באתי אל המקום הזה ואין דורש ואין שואל מה זה ועל
 מה זה, ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך, קרבני אליך, ואהי לך עבד
 עולם, במצותיך אהי זריו ושלם ואשא קולי בבכי ויללה, ודמעתי על
 לחיי נגללה. וכשמוע כושׁל דברי ההמה, וימלא המן חמה, ויאמר
 אלי בוא ברוך ה' למה בחוץ תעמוד, ואנכי פניתי הבית מבית
 תלמוד, ושם אעשה לך בית משתה מפתי תאכל ומכוסית תשתה, ועל
 מטתי תשכב, ושם תמצא מנוח...

ש. ווינער (קהלת משה נו' 3348) פאַרצייכנט שפעטערע אויסגאַבעס
 פונעם „זאת תורת האדם“ און באַמערקט דערפֿי, אַז די ערשטע אויסגאַבע
 איז מעגלעך געווען געדרוקט אין אַלעקסניץ אַדער אין זשאַלקווע, און אַז
 ראַסט פאַרצייכנט אַן אויסגאַבע תקע״ט אַן דרוק-אַרט. נישט האַבנדיק
 געזען די אויסגאַבע תקע״ט, האָט ווינער געקענט מיינען, אַז דאָס איז אַ
 שפעטערע אויסגאַבע און די ערשטע אויסגאַבע זאָל זײַן אַלעקסניץ אַדער
 זשאַלקווע. פרידבערג אין „בית עקד ספרים“ האָט שוין געמאַכט פון
 ווינערס ספק אַוודאי און פאַרצייכנט אַן אויסגאַבע אַלעקסניץ תקכ״ט און אַ
 צווייטע זשאַלקווע תק״ס. ווי עס איז צו זען פון דער הסכמה אויף דער
 אויסגאַבע תקע״ט, איז דאָס די ערשטע אויסגאַבע, במילא קען קיין רייד ניט
 זײַן וועגן אויסג' אַלעקסניץ תקכ״ט און זשאַלקווע תק״ס.

(ספדרי מעשיות)

משל ומליצה

איין קלוג מוסר וויא דער פּענעל . . .
 אויף דער וועלט . . . ער זאל ניט מאכין קיין עיקר
 דאש געלט . . . ער זאל זיך אין דער תורה אונג נאכט
 פארקט צוא געבין . . . ער זאל זיך קיפין דאש
 אייביגין לעבין . . . וועט אים בעולם הוה אונג בעולם
 הבא ניון חזאל אונג וועט דער לעבין פי יבא לציון
 גואל בקדשה ביימינו אמן :

ווילנא

ברפוס ר"ש יוסף פין, ווי אברהם צבי ראזענקאמין
 שנת תרכ"ג לס"ק

СПИСУРЕ МАСИОТЪ,
 т. с. Разныхъ Новеллн.

Дозволено Цензурою 27 Сентября 1863 года
 Вильно.

В. П. Л. Ъ П. О

въ Типогр: С. І. Фина и А. Е. Розенкранца.
 1863.

במשל ומליצה

קלוג מוסר ויזא דר מענש זאל זיך פיר
 אויף דער וועלט • ער זאל נישט מאכן
 קיין עיקר דאזש געלט : ער זאל
 זיך אין דר תורה אונ אין גוטש
 פארכט אפ געבן : ער זאל
 זיך קופן דאזש אייביג
 לעבן : וועט אים
 בעוה"ז אונ בעוה"ב זיין וואל :
 אונ וועט דר לעבן כי יבא
 לציון נוהל במהרה
 בימינו אמן

ספר

תורת האדם

מוסר השכל בדרך משל ומליצה

שחיבר הרב חמאיר הגדול מהור"ר אהרן הלוי זל שהי' מניד משדים ומורה צדק בק"ק אלעכסניין בעל המחבר ספר חסדי אבות.

נדפס בדפוס ישן בצירוף ס' אלפא ביתא מהגאון קדוש ד' בעל צמח ה' לצבי זצ"ל ואח"כ נספח הס' אלפא ביתא לס' מילי דאבות להגאון הקדוש הנ"ל. ונדפס כמה פעמים והס' הלזה הוא יקר במציאות מאד ע"כ הבאתיו שנית לביהד"ם לרווח נפשות הצמאים הק' שלום גרינפעלד כו"ס בפעסט חדש.

B. Grünfeld Ujpest, Bocskaygasse 25
Ungarn

שנה תרפ"ט י"ק.

בדפוסו של מ. לענקאוויטש בקראקא מייזעלסא 4

Tojras Huudom

Naktad S. Grünfelda — Druk M. Lenkovicza Krakow

MADE IN AUSTRIA

ווען אריגינאל פון "משל ומליצה"

חובות תורת האדם

הברו הרב המנהג חסידים

נראה להשיג שהי"מ

ומורה נבוכים בח"ה אלעזר הכהן

בעל המקנה ספר חסידים

כלפי פה ק"ק זאלקין

נחת מוסלם אלוט

ר קו"ר רמב"ם

פירוש נא ללא לרמב"ם קטן

מיהושע פראנק הכהן ר"ה

ברפ"ה רמב"ם חר"ה

Handwritten signatures and notes at the bottom of the page, including the name "Sperus Hoffer" in a stylized script.

וועגן אמתן מחבר פון „תלאות המורים“

זלמן רייזען האט איבערגעדרוקט א אידיש-ביכעלע, וואס ער האט געפונען אין דער ווילנער אוניווערסיטעט-ביבליאטעק. דאס ביכעלע, געשריבן אין גראמען, מיט א העברעאישן טיטול „תלאות המורים“, איז אן א שער-בלאט. ניט קיין מחבר, ניט קיין דרוק-ארט און דרוק-יאָר איז אָנגעגעבן. אַזוי-ווי עס איז געבונדן מיט נאָך אַ צאל ביכלעך, געדרוקט אין סודילקאָוו (וואָהלין) אין יאָר 1836, נעמט ער אָן, אַז דאָס דאָזיקע ביכעלע איז אויך געדרוקט אין דעם זעלבן יאָר, אין דעם נעמלעכן פּלאַץ.¹

דאָס ביכל, ווי דער טיטול „תלאות המורים“ ווייזט שוין, איז אַ באַשרייבונג פון דעם שטייגער-לעבן פון די מלמדים אין יענער צייט. אַט וואָס זלמן רייזען שרייבט וועגן דעם ביכל:

... דאָס ביכל האָט אַ היפּשן קולטור-היסטאָרישן אינטערעס. מ'דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז עס איז געשריבן אין אַ צייט, ווען די וועלטלעכע אידישע ליטעראַטור האָט געמאַכט אירע ערשטע טריט. אויב עטינגער און אַקסענפעלד (וועגן דיק איז צו יענער צייט נאָך קיין רייד ניטאָ) האָבן שוין געפרוּאוּט זייערע כוחות אין דער פּאַלקס-שפּראַך, האָט אונזער מחבר דערפון געוויס ניט געוואוסט. דאָס איינציקע ביז-אָהער-באַקאַנטע לעבנסשטייגערשע ווערק אין אידיש, וואָס האָט אים מקדים געווען — אמת, גאָר אויף אַן אַנדער אופן — איז די לעצטנס-אַנדעקטע פּאַלקס-פּיעסע „די גענאַרטע וועלט“. אַזוי אַרום איז די פּאַלקס-פּאַעמע „תלאות המורים“, אויב מ'קען אַזוי אַנרופן די טראַדיציאָנעלע גראַמען, ניט נאָר אַן אינטערעסאַנטער דאַקומענט פון אַ שטייגערשער שילדערונג אויס אַ צייט, וואָס מיר האָבן פון איר זייער ווייניק אַזעלכע דאַקומענטן, נאָר אויך אַ ווערק פון אַ געוויסן ליטעראַרישן אינטערעס. פון דער שפּראַכלעכער זייט איז עס גאָר אינטערעסאַנט אַלס איינער פון די עלטסטע געדרוקטע דענקמעלער פון עכטן זאַפטיקן נייעם פּאַלקס-אידיש פון אוקראַינע-גאַליציע... אין אַ פּאַלקסטימלעכן, הגם ניט אויסגעהאַלטענעם

(1) זלמן רייזען: אייניקע מקורים צו דער געשיכטע פון דער אידישער דערציאונג אין דער ערשטער העלפט פון 19טן י"ה. אין „שריפטן פאַר פּסיכאלאָגיע און פעדאַגאָגיע“. ערשטער באַנד. ווילנע, 1933, ז. 401-424.

אויסלייג. די שפראך איז אוקראיניש-גאליציש. אזעלכע פארמען ווי עטץ, רייניש, שטראסן א. אַנד. ברענגען אַרויף אויף דער השערה: אפשר איז דאָס אַן איבערדרוק פון גאליציע, וואו עס האָט זיך געפונען דאָס וויגעלע פון דער נייער אידישער ליטעראַטור... צום ערשטן מאל אפשר איז דער נייער אידישער ליטעראַטור הערן מיר דאָ אויך דעם פראַטעסט-געשריי פון דער אידישער אַרעמשאַפט קעגן די גבירים... דאָ רעדט פאַר אונז אַפן אַראַפ זיין האַרץ אַ פשוטער פאַלקס-מענטש, אפשר טאַקע אַליין אַ מלמד...“

זלמן רייזען האָט זיך נישט אַנגעשטויסן, אַז דאָס ביכל איז ניט קיין אַריגינאַל, נאָר אַן איבערזעצונג פון העברעאיש, געשריבן (ניט אין גראַמען) און אַפגעדרוקט שוין מיט אַ יאָר 30 פריער, אין סאַמע-אַנהייב פון 19טן י"ה. אין דעם העברעאישן נוסח גיט דער מחבר אַן זיין נאָמען: יששכר דוב ליטויער במוהר"ר מרדכי מאַרץ אונגאַרן. אין זינעם אַ פריערדיקן ספר, א. ט. „אוהל יששכר“, וואָס ער האָט אַפגעדרוקט אין פראַג, 1801, גיט ער אַן זיין נאָמען מער אויספירלעך: יששכר בער במה' מרדכי מעיר ווילקאווישק באַרץ ליטא וּבית מגורי באונגאַרן בעיר סענט פעטער סמוך לעיר מישאַקאַלץ. הכלל: גאַר אַ ליטוואַק, אַ מלמד, וואָס איז מגולגל געוואָרן פון ליטע אַזש קיין אונגאַרן! אַ זעלטענער פאַל. צוליב דער אַרעמקייט איז ליטע, פלעגן ליטווישע מלמדים זיך אַוועקלאָזן אין די שכנישע מדינות, מיינסטנס קיין אוקראַינע, אויך קיין פוילן און גאליציע. אַ צאָל שרייבער פון די דאָזיקע מדינות דערמאַנען טאַקע אין זייערע מעמואַרן, אַז זיי האָבן געלערנט ביי ליטווישע מלמדים; אַבער קיין אונגאַרן פלעגן זיי זיך זעלטן פאַרקלייבן. דער נאָמען „ליטויער“ אין מן-הסתם ניט קיין פאַמיליע-נאָמען, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון דער היים, נאָר אַ צונעמעניש וואָס ער האָט באַקומען אין אונגאַרן; אַן אַנווייזונג אויף זיין אַפּשטאַם.

אין דעם העברעאישן „תלאות המורים“ שרייבט דער מחבר, אַז אַלץ וואָס ער דערציילט דאָ האָט על-פּירוב געטראַפן מיט אים אַליין: עטוואָס אויך מיט אַנדערע מלמדים. אַבער אַלץ איז אמת. אַ שאַד נאָר, וואָס ער שרייבט ניט אויב אַלץ, וואָס ער דערציילט דאָ האָט מיט אים שוין געטראַפן אין אונגאַרן, אַדער אפשר אויך נאָך אין זיין געבורטס-לאַנד. דוכט זיך מיר, אַז טייל באַשרייבונגען זינען ניט אַנגעמאַסטן אויף ליטע. אַט, למשל, די סצענע, ווי אַ כאַפּטע

ספר

תלאות המורים

מורי ילדי העברים, המוציאות אותם כל ימי צבאם, וכל התלאות הרשונות בכתב פרה אמרת הוא, הרוב מהן קרו אורני, והמעשים המעטים קרו למורים אחרים, וסברה הגרמנית והתכליתית אשר סבבוני לחבר את המחברת הזאת. הנן כתובות בהקדמת הספר הזה בעבר השני. אנכי תכנתי וכניתי בירת חבר הזה.

יששכר דוב ליטויער במהור"ד מרדכי
מארץ אונגריין.

2 תלאות המורים

וְיָרֵוּ הַיּוֹם אִזְ עַשׂ קוֹמֵט רֹאשׁ הַשָּׁנָה וּוַאֲשׁ אֵיטְלֵכֶר טוֹט
 בַּעֲטָן אוֹף גּוֹנֵד אוֹנְ לַעֲבֹן : דֶּר מְלַמֵּד טוֹט גַּאר
 בַּעֲטָן מַעַן זאל אים קִינְדֵר גַּעבֵן : אִזְ עַשׂ קוֹמֵט דַּעַם
 הַיִּילִיגֵן יוֹם טוֹב סוֹכוֹת וּוַאֲשׁ אֵיטְלֵכֶר טוֹט זײַ אַלֶּשׁ
 גוֹטֶשׁ אַיִן מוֹפֵן : דֶּר מְלַמֵּד אָכֶר מוֹטֶשׁ פֿון אַיִן בַּעַל
 הַבַּיִת צוֹם אַמֶּדֶרן לִרְפֵן : עַר טוֹט וַיֵּד גַּיִגֵן אוֹנְ כּוֹקֵן :
 עַר זאל אים די קִינְדֵר אַיִן חֶדֶר אַרײַן שִׁיקֵן : נוא דֶּר
 מְלַמֵּד קוֹמֵט צו דַּעַם בַּעַל הַבַּיִת :

המורה

זאָגט דֶּר מְלַמֵּד גַּאט אַיִז מִיט אַיִף מַיִגי לִיבֵחַ מַעַנְשֵׁן :

הגביר

עַנְפֶּרֶט דֶּר בַּעַל הַבַּיִת הַשְּׂיִי זאל אַיִף בַּעַנְטֶשֵׁן :

המורה

זאָגט דֶּר מְלַמֵּד אַיִף האַב וּוַאֲשׁ מִיט אַיִף צוֹרִיִּדֵן :

הגביר

עַנְפֶּרֶט דֶּר בַּעַל הַבַּיִת אַיִיעַר פֿר לאַנְגֵן וועל אַיִף גִּיט
 פֿר מַיִרִין .

המורה

זאָגט דֶּר מְלַמֵּד אַיִן בִּינ אַיִף יוא וואַהל בַּקאַנט : גִּיבֶט
 מִיט אַיִיעַר קִינְד אַיִן מַיִני האַנט :

הגביר

עַנְפֶּרֶט דֶּר בַּעַל הַבַּיִת אַיִף בִּינ פּוֹן אַיִף צו פֿרִיִּדֵן : אַיִף
 קאַן אַיִף פֿר אַיִן פֿרוֹטֵן יוֹדֵן :

וויבער באַפאַלן דעם מלמד מיט געשרייען און קללות, פאַרוואָס ער האָט אַפּגעשמיסן אַ אינגל, און ווילן אים אויסרייסן די באַרד און פּיאַות. ליטווישע עלטערן פּלעגן גאַר אַנזאַגן דעם מלמד צו האַלטן שטרענג די תּלמידים. ניט זעלטן פּלעגט אַ מאַמע גאַר בעטן דעם מלמד אַפּצושמיסן אַ אינגל פאַר אַ חטא וואָס ער איז באַגאַנגען אין דער היים, וואָס דער מלמד האָט גאַרניט געוואוסט פון דעם (זי אליין האָט ניט געהאַט קיין האַרץ דאַס צו טאָן). אויך די תּירוצים אַרויסצודרייען זיך פון צאַלן שכר-לימוד שטימט ניט מיט דער ליטווישער ווירקלעכקייט. ליטווישע אידן פּלעגן זיך סטאַרען אַפּצוגעבן די קינדער צו וואָס-בעסערע מלמדים, אַנשטרענגן זיך און אַפּשפּאַרן פון זיך צו קענען צאַלן אַ העכערן שכר-לימוד. ווען אַ ליטווישער איד האָט זיך אויסגעדרוקט „עס האָט מיך געקאַסט גוטע רבי-געלט“, האָט עס געהאַט אַ ניואַנס: עס האָט טאַקע געקאַסט טייער, אַבער עס האָט זיך געלוינט; ס'איז ווערט געווען.

דער העברעאישער „תּלאות המורים“ האָט אַן הקדמה (ניט אַרײַנגענומען אין דעם אידישן). אין דער הקדמה לאַזט אונז דער מחבר וויסן, וואָס איז ער אויס-געווען מיטן דרוקן דאַס ביכל. היות — שרייבט ער — ער האָט אַנגעשריבן אַ ספר, אַ פּירוש אויף רש"י פון חומש, און ער האָט ניט אויף הוצאות הדפּוס, דרוקט ער דערווייל אַט-דאַס קליינע ספר"ל, מיט דער האַפּנונג, אַז פון דער הכנסה וועט ער קענען פינאַנסירן דאַס דרוקן דעם פּירוש אויף רש"י. אויב אַזוי, איז שווער מסכים צו זײַן מיט זלמן רייזענען, אַז דאַס ביכל איז אַ פּראַטעסט-געשריי פון דער אידישער אַרעמשאַפט קעגן די גבירים. מען קאַן אַזאַ כּוונה אויך ניט פאַרגלייכן מיט די כּוונות פון די שפּעטערע, עטינגער און אַקסענפּעלד; און אַ פּשיטא ניט דיק. זיי האָבן געהאַט גאַר אַנדערע כּוונות.

אויך אויף דעם העבראישן „תּלאות המורים“ איז ניט אַנגעגעבן דאַס דרוק-יאָר. מיר קענען דאַס אַבער לייכט אַרויסדרינגען. אין יאָר 1809 האָט ער שוין אַפּגעדרוקט אין לעמבערג זײַן פּירוש אויף רש"י א.ט. „דברי חכמים“. הייסט דאַס, אַז דער „תּלאות המורים“ איז געדרוקט פאַר 1809. ווי אויבן געזאַגט, האָט ער אַפּגעדרוקט אַ ספר שוין אין יאָר 1801, אַזוי אַרום איז דער „תּלאות המורים“ געדרוקט

צווישן 1801 און 1809: מיט אן ערך 10 יאר בעפאר „די גענארטע וועלט“?

עס בלייבט ניט אויפגעקלערט די שאלה ווער ס'איז געווען דער איבערזעצער (מחבר לויט ז. ר.) ז. ר. קוויינקלט זיך צווישן אן אוקראינער און א גאליציאנער. פראפ. צבי שארפשטיין איז אבער זיכער אז עס איז א גאליציאנער¹. והראיה, שרייבט ער, ער האט דא געפונען דאס ווארט „ריניש“. אויב דאס אליין איז גענוג, קען איך גאר זיין זיכער, אז עס איז אן אוקראינער, והראיה איך האב דא געפונען דאס ווארט „רובילס“. צוויי מאל איז אין העברעאישן אריגינאל דערמאנט דאס ווארט „שקלים“ — האט ער דאס איינמאל איבערגעזעצט מיט „רובילס“ און איינמאל מיט „ריניש“. אזוי ארום קען מען דערפון גארנישט לערנען.

פראפ. שארפשטיין, וויבאלד ער איז זיכער אז דער איבער-זעצער (מחבר — ווי אויך ער מיינט) איז געוויס א גאליציאנער, פראגעט ער שוין אפ. ז. ר. מיינונג, אז דאס אידישע „תלאות המורים“ איז געדרוקט אין סודילקאוו. גאליציאנער מחברים, שרייבט ער, האבן געהאט גענוג דרוקערייען ביי זיך אין דער היים און האבן ניט געדארפט שיקן זייערע ווערק אין אוקראינער דרוקערייען. דאס איז טאקע ריכטיק; אבער אין דעם פאל מיטן „תלאות המורים“ איז גערעכט ז. ר. דאס ביכעלע איז דא אין מיין באזיץ, און עס איז בלי-ספק א סודילקאווער דרוק. ווער עס איז באקאנט מיט דער ביבליאגראפיע פון די אוקראינער דרוקערייען ווייסט, אז אין די לעצטע פאר יאר, פאר דער גזירה אויף די אידישע דרוקערייען אין רוסלאנד, האט מען אין סודילקאוו געדרוקט א צאל ביכלעך אין אידיש אין סעריעס: אן באזונדערע שער-בלעטער², נאר נומערירט מיט איין אלגעמיינעם שער פאר דער גאנצער סעריע, ווי, למשל, „אלערליי מעשה-ביכלעך“, „סיפורי מעשיות“. מיינסטנס זינען דאס טאקע געווען איבערזעצונגען פון העברעאיש, לאו-דווקא מעשה-ביכלעך נאר אויך געשיכטע-און מוסר-ספרימלעך. אין איינער פון

(2) לויט מ. ע. (מאקס עריק) איז דער אגאנימער „די גענארטע וועלט“ געדרוקט געווארן 1815-1816. זע „ביבליאגאגישער זאמלבוך“ קיעוו, 1930, ז. 510.

(3) פראפ. צבי שארפשטיין: „החדר בחיי עמנו“ ברוקלין, 1943, ז. 265.

(4) צו א טייל עקזעמפלארן האט מען אויך געדרוקט שער-בלעטלעך, כדי עס זאל ניט זיין קיין מוז פאר די קונים צו קויפן די גאנצע סעריע.

אט-די סעריעס איז אויך אריין דער „תלאות המורים" אין אידישער איבערזעצונג.

לאמיר פארענדיקן מיט א קוריאז. פראפ. שארפשטיין, ניט-וויסנדיק אז דער אידישער „תלאות המורים" איז אן איבערזעצונג פון העברעאיש, האט — פון דעם אידישן טעקסט — צוריק איבערגעזעצט אין העברעאיש א גאנצן אפשיט...⁵

(5) זע הערה 3.

אלערלייא טעשה ביכלעך

ספר התחיה והפרות

לרבינו סעדיה גאון זצ"ל מעיר אפים

און מהר"ם מטראני העתיק קצת דבריו בס' הנכרך
בית אלהים. והרבה לכוון דבריו ודקדק במאמריו
מאוד עיין בדף ק"ו קי"א קי"ב מספרו ותמצא ביאור
לישר שאלת הגזכרים בספר זה: וכן הנהתי ספר כ"ו זה
מקני:

של ר' דוד מרפיס בשנת תקצ"ד לפ"ק

בסדילקאב

аллерлей масе бихлехъ

ш. е,

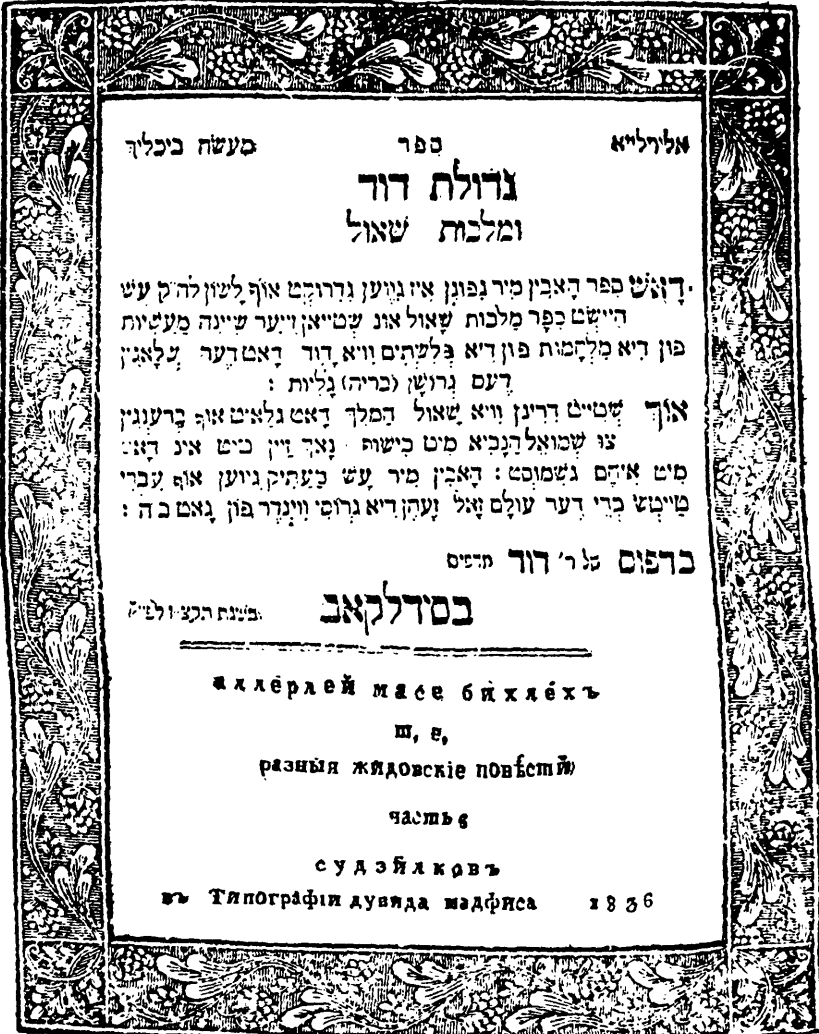
разныхъ жидовскіе повѣстие

часть 4

судзілковъ

въ шйпографіи дуввада мадфяса

1864

אלהיא

ספר

מעשה ביכליד

גדולת דוד ומלכות שאול

דאזש ספר האבין מיר גפונן איז גווען גדרוקט אוף לשון להקי עש
 היינט ספר מלכות שאול איז שטיינן דיער שיינה מעטיות
 פון דיא מלכות פון דיא בלשתיים וויא דוד דאט דער עלאזן
 דעם גרושן (כריה) גליות :
 אוך שטייט דרינן וויא שאול המלך דאט גלאיט אוף ברענגן
 צו שמואל הנביא מיט כישוף נאר זיין טייט איז דאז
 מיט איהם גשמוסט : האבן מיר עש בעתיק גווען אוף עברי
 מיינטש כרי דער עולם זאל זעהן דיא גרוס וויגנד פון גאט כה :

ברפוס גל' דוד חתום

ביסדלקאב

פשוט הקטן לצי

аллерлей масе бйхлехъ

ш, е,

разныя жидовскіе повѣстѣи

часть е

судэйлковъ

въ Типографіи дувада шэдфиса 1886

ספר

מעשה כוזרי

אין דעם ספּר צערט דער צײַלט וויא דער מלך פון דער
 מדינה כּוזרי דאט זיך מנייר גיוועזן מיט נאָר דער
 מדינה : וויא עשׂ שטייט אין ספּר הכּוזרי ויאט דער מלך
 דאט גיהאט אויכוח מיט אַנרושין תּלמוד תּבם רבי יהורא
 אלנגרי אוך שטייט דרינין וויא אין גנצי . שטאט זעניו
 פאר פירט גיווארן צו דינין צו די בעל דברים אונ
 וויא ציא דאכיו דער נאך תּשובה גיטאן : השׂי זאל
 היטין דער פון כל ישראל אפּן :

בסדילקאב

А. Мерлей масе бихлехъ

и, е.

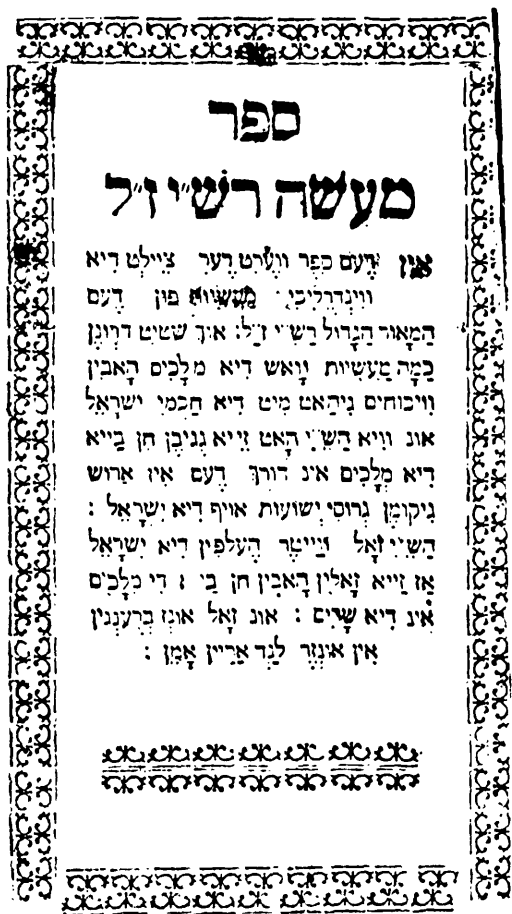
разныя жидовскіе повѣсти;

часъ

судилковъ.

въ типографіи дувиди мадфиса

1886

**ספר
מעשה רשי זל**

און ידעס ספר ווערט דער ציילט דיא
 וויגערליכע מעשיות פון דעם
 המאור הקדול רשי זל: איך שטיט דרום
 בקה מעשיות ויאש דיא מלכים האבון
 וויכוחים גיהאט מיט דיא חכמי ישראל
 און וויא רשי האט זיין גניבן חן בייא
 דיא מלכים איך דורך דעם איז ארוש
 גיבן גרוס ישועות אויף דיא ישראל :
 רשי זל ווייטער העלפן דיא ישראל
 און זיין זאלן האבן חן בי די מלכים
 איך דיא שנים : און זאל אונז ברענגן
 אין איינער לך אריון און :

[סדילקאב]

דַּעַר בֵּין הַזְּמַנִּים
אִין אֶלְלֶע אופנים

אָדַעַר

דַּעַר מִלְמַדֵּישׁעַר מָאָרַג

פֶּעַרפֶּאַסַט פֿין שְׁלוֹם יִשְׂרָאֵל

מחאמין בעססאראביע

הובא לבית הרפוס עי הד משה פעלמאן

מוכר ספרים מעיר האמין

נאכדווק שמרענג פערבאָטען

ברוס של השוחטים הרבני תגיד טוח' מ'שדה נ"י שנירמעסער
ד'ננידח האלכח סרת (נחמה ה'), אשת הפנא ר' יעקב ול
הערשענארן,

ב ל ו ב ל י ן

שנת תרנ"ו לפ"ק

БЕНЪ ГАЗМАНЫМЪ

т. е. Кашкули

Сочинение Ш. Шраера

חזון מנרה

הוא מלאה דמות המורה הישראלי צערי גאליניע ,
שפלומו ודלתו , מלאותיו וקרואתו , יגונו ועצבונו , ומרדו
חיו החלוים , ולוק עזותו הנגודות צו נגד , ותלבושתו
על ידו ; ותשובת עליון עניה מנבאי מדונו

אשר חזה

אתה ילדי גאליציע הנאחו בסבך מלאכת אלה המרדוכים .

הלו עיניך ראות את-מוריקה ישמי ליכי

ענת תרבי"ו למ"ק

Chason More

Gedruckt bei B. Werber in Brody 1856

דער מחבר פון „יידישן פאר-פסח“

„דער יידישער פאר-פסח“ איז איצט כמעט ווי פארגעסן, אבער ווען ער איז ארויס מיט א יאר אכציק צוריק האט ער געהאט טויזנטער ליינערס, ער איז עטלעכע מאל איבערגעדרוקט געווארן און מען האט אים פאררעכנט צווישן די וויכטיקסטע ווערק פון דער יידישער ליטעראטור.¹ עס איז פדאי צו דערמאנען וועגן דעם און צונויפצונעמען געוויסע פאקטן וועגן דעם ווערק און דעם מחבר משה-אהרון שאצקעס. דער „יידישער פאר-פסח“ איז געדרוקט געווארן צום ערשטן מאל אין 1881 אין ווארשע. דער נוסח פונעם שער איז געווען:

דער יידישער פאר-פסח אדער מנהג ישראל א ספור נפלא פון דעם ארט לעבען פון אונזערע יודען, און ביותר אין דער ליטע, ווי אזוי עס פאסירט זיך אין דער צייט פון פורים ביז פסח, אינטערעסנע סצענעס... קריטעש בעטראכט אלע מנהגים, און אלע פאראדקעס, בעשריבן איז דאס אלעס א ביסעל סאטירעש... ממני המרמז רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב.

וואס מיינט דאס ווארט המרמז קען מען זיך אַנשטויסן פון דעם רוסישן אונטערטעקסט אויפן שער, אין וועלכן עס ווערט געזאגט, אז דאס ווערק האט פארפאסט מ. זעליקאוויטש, פארשטייען מיר שוין אז דער רמז איז א ראשי-תיבות פון ר' מ. זעליקאוויטש. דערביי איז נאך צוגעגעבן, אז דער מחבר איז א ייד פון דרום-רוסלאנד („תושב מארץ הנגב“). כאטש אַלצדינג זעט דא אויס קלאַר, איז וועגן דער מחברשאפט לאנג ניט געווען קיין זיכערקייט. נאך אין 1902 שרייבט שיינעאָנו אין זײַן באוואוסטער פראנצייזישער אַרבעט וועגן יידיש, אז „דער יידישער פאר-פסח“ איז פון לינעצקין, און א. לאַנדוי מוז אים פאַרריכטן, אַז אויפן שער

(1) „דער יידישער פאר-פסח“ שנדפס במהדורות רבות ונקרא בחבה בפי אלפי קוראים... שרייבט שפטי בן אמתי אין זײַן געקראָלאַג אויף שאַצקעסן אין דער שיקאַגער „הפסגה“, 6טער יאָרגאַנג, 1899, נומ' 50. די לעצטע אויסגאַבע איז פון „מאַרגן-זשורנאַל“, נײַ 1901.

(2) יעקב דינעזאָהו, „די יידישע שפראַכע און אירע שרייבער“, הויזפרינד (1888).

Leo Wiener, The history of the Yiddish Literature in the XIX Century, N.Y., 1899, p. 175: „... 'the Jewish Ante-Passover' must be counted among the classics of the period under discussion.“

שטייט מ. זעליקאוויטש, „נאך אלע ווייזן אָן, אַז דער מחבר איז מ. שאַצקעס.³⁹ שפעטער, ווען ס'איז שוין געבליבן בהסכּם, אַז טאַקע שאַצקעס, איז מען וועגן דעם באַטייט פון „מ. זעליקאוויטש“ נאָך אויך ניט דורכגעקומען. טייל האָבן געהאַלטן, אַז דאָס איז פשוט שאַצקעסעס אַ פּסעוודאָגים,⁴⁰ כאַטש שאַצקעס איז געווען אַ ליטוואַק, ניט קיין „תּושב מאַרץ הנגב.“⁴¹ אַנדערע ווידער, וואָס האָבן יאָ באַמערקט דעם ווידעראַנאַנד, האָבן געפּסקנט, אַז איינער זעליקאוויטש האָט דורך אַ שווינדל אַרויפגעשטעלט זײַן נאָמען אויפן ווערק,⁴² ביידע השערות זײַנען ניט קיין ריכטיקע: זעליקאוויטש איז געווען אַ לעבעדיקער מענטש, און ער איז ניט באַגאַנגען קיין פּשוטן פּלאַגיאַט אויך. אַט וואָס ס'איז געווען אין דער אמתו.

משה-אהרון שאַצקעס איז צום אָנהייב 80ער יאָרן שוין געווען אַ באַרימטער העברעאישער שרייבער. זײַן הויפטווערק, דער „ספר המפתח“, האָט בשעתו געמאַכט אַ גרויסן רעש הן אין די משפּילישע הן אין די אַרטאָדאָקסישע קרייזן, מען פּלעגט אים שוין רופן סתּם דער בעל-המפתח, אַזוי ווי מען רופּט אַ מאָל אַ רב אויפן נאָמען פון זײַנעם אַ פּאַפּולערן ספר. ער איז אָבער געווען פון יענע משפּילים וואָס האָבן אויך ליב געהאַט יידיש. האָט ער אָנגעשריבן אַ ווערק אונטערן נאָמען „דער ליטווישער פּאַר-פּסח“ (דאָס איז געווען דער אַריגינעלער נאָמען, ווי מיר וועלן באלד זען) און פּלעגט עס אָפט לייענען פּאַר זײַנע גוטע פּריינדל. אַזוי אַרום איז דאָס ווערק באַוואוסט געוואָרן אין מאַגנסקריפט צווישן די קיעווער משכּילים.

3) זע ח. גיניגער אין די „יוואָ בלעטער“ XIII (1938), ז' 299.

4) מ. פינעס, געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור I, ז' 233; ז. רייזען, לעקסיקאָן: טויזנט יאָר פינסק, נ"י 1941, ז' 353.

5) ז. רייזען אין לעקסיקאָן און „טויזנט יאָר פינסק“, ז' 351 ווייזן אָן, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין פינסק-קאַרלין און האָט דאָרט געלעבט אַ סך יאָרן. הלל מאַלאַכאווסקי ברענגט (כתבי הלל בן זאב מלאכובסקי II, נ"י ת"ש, ז' 30), אַז זײַן געבוירן-אָרט איז געווען זשעטל. אַזוי צי אַזוי, איז ער געווען אַ אמתער ליטוואַק. אין די 70ער יאָרן (ניט אין די 80ער, ווי אַנדערע מיינען), איז ער אַוועק קיין קיעוו; זע זײַנע בריוו צו א. ד. דובוועויצן אין דער שיקאַגער „התחיה“, ערשטער יאָרגאַנג, 1900, 2 און דאָרט, נומ' 7 אין וויסבּערגס קאַרעספּאַנדענץ.

6) „... כי אמר איש אחד מתושבי אודיסה לקרוא שמו עליו ולהעביר שם ה' שאצקעס מנחלתו אולם ערמתו לא עמדה לו... ואם כי על שער הספר לא נזכר שם ה' שאצקעס בכ"ז כל קוראיו יודעים כי אך לו למר מא"ש הם חייבים תודה והכרת טובה כעד ענג רוחם ועדו נפשם למקרא דברי הספר הזה... שפטי בן אמתי אין דעם אויבן ציטירטן נעקראַלאַג.

7) י. י. וויסבּערג אין „התחיה“, 1900, נומ' 7: „... כי לא הי' דבר אשר לא הראה אותי המנוח בכתי... כי כן אהב להשמיע דבריו תמיד באזני כל איש הרוצה והיכול לשמוע, בטרם מסרם לדפוס, אם כי לא על מנת לקבל דעתם ורק לראות ולשמוע עד כמה יפעלו חדושו על

דרוקן עס אָבער אין ייִדיש אויף זײַן נאָמען איז פֿאַרט ניט אָנגעשטאַנען דעם גרויסן העברעאישן מחבר; און אַרויסגעבן עס אַנאָנים איז משמעות געווען אַ סך אַ גרעסערע פינאַנציעלע רײזיקע.

האַט זיך אונטערגערוקט אַ ייִד משה זעליקאוויטש, אַן אַדעסער תושב, וועלכער האָט ווײַזט אויס געהאַט די אַמביציע צו גילטן פֿאַר אַ מחבר און איז אליין נישט געווען בכוח עפעס אַנצושרייבן, איז ער געפֿאַלן אויף אַ המצאה, אַז ער וועט דרוקן פרעמדע זאַכן אויף זײַן נאָמען. ווי באַלד אַזוי, איז ער שוין ניט געווען איבערקליבעריש: זאַל זײַן העברעאיש, זאַל זײַן ייִדיש, אַבי דער נאָמען מחבר. נאָך מיט יאָרן פֿריער האָט ער, ווײַזט אויס אויפֿן זעליקען שטייגער, אַרויסגעגעבן אויף זײַן נאָמען אַ העברעאיש ספֿר⁸, אים האָט עס שאַצקעס, אין בײַזײַן פֿון זײַן גוטן פֿרײַנד י. י. וויסבערג, איבערגעגעבן דעם כתב־יד מיטן אַפֿמאַך, אַז זעליקאוויטש מעג עס אַרויסגעבן אונטער זײַן אייגענעם נאָמען.

וועגן דעם, אויף וואַסערע תנאים דער משא־ומתן איז געמאַכט געוואָרן, זײַנען פֿאַראַן דרײַ ווערסיעס. וויסבערג שרײַבט, אַז זעליקאוויטש האָט עפעס באַצאַלט דערפֿאַר; אַן אַנדערער גיט איבער, איז נאָמען פֿון שאַצקעס אַ גוטן פֿרײַנד א. ד. דובזעוויץ, אַז ער האָט גוט באַצאַלט¹⁰; אַ

לב השומע, ולכבו ה'י סמוך ובטוח כי בלי"ס ייטבו דבריו בעיני כל, כי האמין בעצמו עד מאד כי כל היוצא מפיו הוא אמת לאמתו והוא לא הסתיר מחשבה זו בלבו כי כל יודעיו ומכיריו מקרוב שמעו מפיו כדברים האלה תמיד, ומרגלא בפומי" לאמר: „הדבר הזה ראוי להאמר מפי הגר"א מווילנא" והשומעים עפ"י רוב הניעו ראשם לו, כנהוג, ועי"ז חזקה אמונתו כי כן הוא באמת.“

(8) „ילקוט הרועים... מאתי רמ"ז... אדעססא 1869. וויליאם צייטלין אין זײַן „קרית ספר“ פֿאַרצײכנט דאָס צווישן די אַנאָנימע חיבורים, און אויך שמואל ווינער אין זײַן „קהלת משה“ ווייס ניט צו דעשיפֿירן דעם פֿסעוודאַנים.

(9) „התחיה“ 1900, נומ' 7:

...כי לא בערמה עשה אותה האיש בהעבירו שם שאצקעס מן הס' הנ"ל [געמיינט דעם „ידישן פאר-פסח“] ורק מעשה שהיה כך היה, ולמה זה אכחד שם האיש ההוא הוא זעליקאוויץ (את שמו העצמי לא אזכור עוד), הוא האיש אשר הוציא על שמו את הס' „ילקוט הרועים“... והדבר ידוע כי לא הוא היה מחברו של הס' ההוא, וזה האיש זעליקאוויץ נקרה נקרה לקיוב ובמותב תלתא הוינו אני והוא והמנוח, ויציע לפניו המנוח כי יקבל על עצמו להוציא את הספר הזה לא משמו כי לאחרפה נחשב בעיניו לחתום שמו על ספר זשארגאני, וזעליקאוויץ שלם לו בעד כתי" דבר מועט והמנוח מסר לו ספרו בעין יפה, והוא הביאו לאודיסה ושם נעשו בו תקונים ע"י אחד הסופרים המובהקים, כי היו שם דברים שאינם ראויים לבא בדפוס, והוא שנה את השם „דער ליטווישער פאר פסח“ ל„ידישער פאר פסח“....

(10) „התחיה“ 1900, נומ' 11:

...וכפי שסח לי הרה"ח מהרא"ד דובזעוויץ נ"י היה אמנם את לב הר"י משה זעליקאוויטש (רמ"ז) שקנה את הס' הזה בכסף מלא מיד הר"י שאצקעס, להכחיד כלה את שם המחבר האמתי

דריטער, וואס ער שטעלט זיך פאר ווי שאצקעסעס א נאָענטער חבר, זאָגט, אז שאצקעס האָט דעם כתב־יד פשוט אַוועקגעשאַנקט. "אזוי צי אזוי האָט זעליקאָוויטש געהאַנדלט אַ מציאה, וואָרעם דאָס ווערק איז פאַרקויפט געוואָרן אין טויזנטער עקזעמפלאַרן.

דער משא־ומתן איז געמאַכט געוואָרן אַ יאָר צי צוויי איידער „דער ייִדישער פאַר־פּסח" איז געדרוקט געוואָרן. זעליקאָוויטש האָט געבראַכט דעם מאָנוסקריפט קיין אַדעס, האָט אים איבערגעשריבן מיט זײַן האַנט און אַנגעהויבן אָפטער פאַרלייענען פאַר פריינד און באַקאַנטע ווי זײַנס אַ ווערק, בכדי צוצוגרייטן דעם עולם, אַז ווען ער וועט דאָס אָפּדרוקן זאָל מען שוין וויסן, אַז דאָס איז זײַנס. פאַרן דרוקן האָט ער דאָס איבערגעגעבן אַ באַוואוסטן ייִדישן שרייבער אין אַדעס: וועלכער האָט געמאַכט געוויסע תקונים און אַרויסגעוואָרפן אַנדערע ערטער וועלכע זײַנען ניט געווען פאַסיק צום דרוק און האָט אויך איבערגעמאַכט דעם טיטל פון „ליטווישן פאַר־פּסח" אויף „ייִדישער פאַר־פּסח" צוליב אַ פשוטן טעם: ווי באַלד אַז זעליקאָוויטש איז דער מחבר, ווי קומט ער צו וויסן דאָס לעבן פון ייִדן אין דער ליטע? די שפראַך איז אָבער געבליבן די ליטווישע, נאָר אין אויסלייג זײַנען דאָ שינויים, אַ שטייגער אַנשטאַט „צונג — צינג, „גערופן" — געריפן, „קוגל" — קינגל אַיאַנד. אזוי ווי דאָס איז אָבער ניט אויסגעהאַלטן אין דעם גאַנצן בוך, איז צו גלייבן, אַז דאָס האָט דער בחור הזעצער פון זיך געמאַכט אַדער זעליקאָוויטש בשעתן איבערשרייבן פון שאצקעסעס מאָנוסקריפט.

ואי לזאת החליף את השם, דער ליטווישער פאר פסח" בהשם „דער אידישער" לבל ירננו אחריו: מה ליושב הדרום ה' זעליקאוויץ לדעת מנהגי יושבי ליטא?... (11) התחיה 1900, נומ' 26:

...הנה ברע כאח התהלכתי עם ידידי ורעי הרה"ח שאצקעס ז"ל כעשרים שנה בפניסק ובשבתנו יחד בקיוב... וכמעט שלא היה מאמר אחד שכתב אז שאצקעס ז"ל שלא הראהו לי ולא ידעתי ממנו, גם המחברת הסטירית „דער אידישער פאר פסח" שחבר ה' שאצקעס ז"ל בשפת זשארגאן קראתי אותה בכתבו אותה וראיתי בכל יום מה שהוסיף עליה, אבל נתנה במתנה לר"מ זעליקאוויץ מאדעססא, כי בימים ההם בושו עוד הסופרים העברים המפורסמים לחבר חבורים בשפת זשארגאן, וזעליקאוויץ קרא שמו על"י בשקר... (12) ווער איז דער „אחד הסופרים המובהקים" וואס וויסבערג דערמאָנט: לינעצקי? זאַמאַשטיין? אויב דער ערשטער, וואָלט דאָס אפּשר געקענט געבן צו פאַרשטיין, פון וואָנען עס איז געוואָקסן שײַנעאַנוס סברא.

(13) וויסבערג באַמערקט אָבער גאַנץ ריכטיק אין דער דערמאָנטער קאַרעספּאַנדענץ: ...והוא שנה את השם „דער ליטווישער פאר פסח" ל„ידישער פאר פסח" ואמנם בתקונו זה הוא קלקל, כי המחבר תאר לפנינו את הליטווישען פאר פסח, את אשר ראה בעיניו, ומהו משמעותו של השם „ידישער פאר פסח", הכי יש „פאר פסח" שאינו דער „ידישער"...

ווען דאס ווערק איז ארויס אין יאר 1881, האָט דער ברייטער עולם טאָקע ניט געוואוסט, אַז דער מחבר אין דער „בעל-המפתח“¹⁴ ערשט שפעטער האָט זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן די ידיעה — דורך די קיעווער קרייזן וועלכע האָבן דאָס ווערק געזען אין מאָנוסקריפּט — ווער עס איז דער מחבר. שאַצקעס אַליין, זעענדיק ווי דאָס ווערק האָט אויסגענומען, האָט שוין ווייזט אויס חרטה געקראָגן אויף דער מעשה, דערצו נאָך האָבן שוין שרייבערס מיט אַ נאָמען אויך אָנגעהויבן דרוקן ווערק אין ייִדיש, און ווען עס איז אין יאר 1888 אַרויס דער ערשטער באַנד שלום-עליכמס „פּאַלקס-ביבליאָטעק“, אין וועלכן שאַצקעס האָט אָפּגעדרוקט זײַנע „בילדער פון דער ליטע“, האָט ער ביים וועג געגעבן אַ קאָפּליער אַנצוהערעניש וועגן דעם „ייִדישן פאַר-פסח“ און האָט זיך אונטערגעשריבן „ממני דער אמתער פאַרפאַסער פונעם ייִדישן פאַר-פסח“.

אין דעם זעלבן יאר 1888 איז אויך אַרויס דער ערשטער באַנד פון ספּעקטאַרס „הויזפּרינד“, און דאַרטן האָט דינעזאַן אין זײַן אַרטיקל „די ייִדישע שפּראַכע אין איהרע שרייבער, גערעדט אָן ספּקות וועגן דעם, אַז „דער בעריהמטער און בעוואוסטער מחבר פון דעם „המפתח“... האָט אויך אין דער פּאַלקס-שפּראַכע זיך בעריהמט געמאַכט מיט זײַן אויסגעצייכענטעס ווערק: דער ייִדישער ערב [!] פסח.“ דערויף איז אַרויס מיט אַ בריוו אין „הצפירה“¹⁵ פּלטיאל זאַמאַשטשין.

פלומרשט נעמט ער זיך אָן פאַרן כבוד פון זײַן לאַנדסמאַן ה' רמ"ז, וואָס דינעזאַן האָט אים בעוולט דורך צושרייבן די מחברשאַפט פונעם וואונדערלעכן „ייִדישן פאַר-פסח“ שאַצקעסן. ער אַליין, זאַמאַשטשין, און אַ סך אַנדערע גוטע פּרינד, ווייסן, אַז דער מחבר פונעם ספר איז רמ"ז, וואָרעם ווען דער ספר איז נאָך געווען אין כתב-יד פּלעגט רמ"ז דאָס לייענען פאַר זיי, און געשריבן איז דאָס געווען מיט זײַן אייגענער האַנט, און געווען איז דאָס נאָך אין 1880, מיט אַ יאַר איידער דאָס בוך איז אָפּגעדרוקט געוואָרן. רמ"ז האָט דאָס ווערק זייער ליב געהאַט, און אַפילו שוין נאָך דעם ווי ס'איז געווען אָפּגעדרוקט האָט ער זיך דערמיט אומגעטראָגן. מערניט וואָס דען — ער איז אַ גרויסער עניו, האָט ער ניט אוועקגעשטעלט זײַן נאָמען אויפן שער-בלאַט. אַבער איצטער, ווען דינעזאַן

14) אין די קאטאלאגן פון יענע יארן פלעגן די מוכרי-ספרים אָדער גאַרניט אַנווייזן דעם נאָמען פון מחבר פון „ייִדישן פאַר פסח“, אָדער צושרייבן דאָס וואָרט פּלאַי.
15) 1888, נומ' 122.

האט אָפּגעטאָן אזא זאך און צוגענומען ביי רמ"ן זיין כבוד, מוז ער, זאמאשטשין, מגלה זיין דעם סוד: רמ"ן, געדרוקט מיט גרעסערע אותיות אויפן שער, מיינט ר' משה זעליקאוויטש, און „ארץ הנגב" קען דאך מיינען נאָר אַדעס, ניט קיעוו, וואו ה' שאַצקעס וואוינט, וואָס ליגט אויפן צפון. אין זיין פריערדיקן ספר, „ילקוט הרועים", האָט זיך זעליקאוויטש פון גרויס עניוות אויך אַנגערופן נאָר מיט ראַשי-תיבות. געוויס וועט זעליקאוויטש, ווען מען גזלט איצט צו ביי אים זיין ליב קינד, אויך ניט אַרויסגיין מאַנען און וועט פאַרשווייגן: נאָר ער, זאמאשטשין, אליין אַ געבוירענער און אַדעסער, קען נישט צוקוקן רואיק, און מען זאל ביי זיין שטאַט צונעמען דעם כבוד.

נאָר דאָ קומט דער שפיץ, וואו הינטער די ערנצטע ווערטער פון אַ פריינדלעכן אַנשטעל קוקט אַרויס אַ ליצנות פון אַ וואוילן יונג:
אפשר האָט טאַקע זעליקאוויטש ניט געשריבן דעם ספר אליין, נאָר אים אָפּגעקויפט ביי שאַצקעסן פאַר געלט. אָבער ווער עס קויפט עפעס אָפּ, צו דעם געהער עס. ווען יעקב האָט אָפּגעקויפט די בכורה, איז זי געוואָרן זינע. ווען אַ ייד גיט צו שרייבן אַ ספר-תורה, וואָס דאָס איז אַ גרויסע מיצווה, באַצאָלט ער דעם סופר, און די ספר-תורה איז זינע; אזוי מעג אויך זעליקאוויטש האַלטן, און ווען ער באַצאָלט פאַרן „יידישן פאַר-פסח" און דאָס איבערגעשריבן, איז דאָס זינס.¹⁶

אויף אזא אופן איז דער תוך פונעם ענין קלאָר געוואָרן נאָך אין 1888: אָבער ערשט אין 1899, ווען שאַצקעס איז געשטאַרבן, האָט מען אַרויסגעבראַכט די פאַקטן מיטן פולן מויל.

פון שלמות וועגן לאַמיר דערמאָנען נאָך וועגן אַ פלאַגיאַט פון שאַצקעסעס ווערק. אין דער העברעאישער צייטשריפט „הצופה לבית ישראל", וועלכע איז אַרויס 1887 אין לאַנדאָן, האָט זיך אַנגעהויבן דרוקן אַ העברעאישע איבערזעצונג פון דעם „יידישן פאַר פסח". עס איז אָבער

16... אנכי לא אערב את הסופר רמ"ן כי מלבו הוציא מליו ויכתב על הספר בדיו. מי יודע אולי (כאשר שמענו דבת רבים) לא הרה ולא הגה מלב דברי הספר כ"א קנהו מאת ה' שאצקעס, בכל זאת לא יוכל ה' דינענסאהן לחטוא בשפתיו לאמר כי הספר הוא לה' שאצקעס הלא כל העושר והכבוד אשר לאיש איש, לא ידיו יצרו כ"א קנין כספו הוא ועתה אם ה' רמ"ן שלם במיטב כספו לה' שאצקעס, הלא לו לבדו הוא ואין לבעליו הראשונים חלק אתו... כן גם חכמת ה' רמ"ן אשר שלם להסופר המהיר פעלו לא תמחה, ולו גם לא ידע ספר, יאמר בצדק ובמשפט, כי הוא כתב לו את ספר. דער יודישער פאר פסח ועם סופרים מהירים יכתב שמו ביום שידבר נכבדות בעירנו אדעסא וכבודו אתמר גם אני יליד אדעסא.
זאמאשטשיןס בריוו איז דאָטירט: 20טער מיי 1888.

דאָרט קיין זכר ניטאָ, אַז דאָס איז אַן איבערזעצונג, עס שטייט דאָרטן:
 אַרבעה שבועות בין פורים לפסח בליטא, ספור מאת המו"ל; די
 ארויסגעבערס (מו"ל = מוציאים לאור) זינען געווען מ. ד. גאלדמאנן און
 ח. א. באש. די צייטשריפט האָט ניט מאַריך ימים געווען, און די
 איבערזעצונג איז געבליבן ניט פאַרענדיקט.

דער יודישער פאר-פסח

אָדער

מנהג ישראל

אַ ספור נקלאַסן דעם אָרט לעבן פון אונזערע יודען, און קיין איין
 דער ליטא, וויא אזויא עס פאקירט זיך אין דער צייט פון פורים בין
 פסח, אינטרעסאַנטע קצענעס, און וואונדערליכע פּעקיות, וואס זענען
 גאַנץ נקלאַ ופּלא, קריקעש בעטראַכט אלע סקנהים, און אלע
 פּאַראַדקעס, דעשאַריקען איז דאָס אללעס אַביסעל סאַפּירעט, אָפּט מיט
 אַ דעקשע בילדא דבדירחוקא, פּהיכא תיחי זאלען פאקי דיא לעזער גיט
 האַפּען פאַר זייערע עפּליקע נראַשען, און אַביסעל לאַכען אויף.

ססני

בדרכיז רפיון ופגלה פמירון אורה ותושב הארץ הנגב.

והסנהג כסנהג יהוא בן נבשי
 כי כשגוען ינהג (מ'כ ט' כ').

ווארשא

דחק פון מלעקסאנדער גינז, מאיע וועלנא שפראכטע 27 א

שנת דרכיו ראיחי וארפאדו ל'ק

„ДЕРЪ ИДИШЕ ФАРЪ ПЕСАХЪ.“

ЕВРЕЙСКОЕ ПРЕДЪ ПАСХИ.

состав.

М. Зеликовичомъ.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 27 (1064 D)

1881.

ר' שאול מארטעיראָ און דער חרם אויף שפינאָזאָ

דאָס ספר „גבעת שאול“, פון ר' שאול לוי מורטירא, איז צום ערשטן מאל געדרוקט געוואָרן אין יאָר ת"ה (1645) אין אמסטערדאָם. דאָרט זיינען פאַראַן 50 דרשות לויטן סדר פון די פרשיות אין דער תורה, אַ דרוש פאַר יעדער פרשה (אויסער פאַר די פרשיות פּקודי, מצורע, בחוקותי און מסעי). ביים סוף קומט אַ „לוח-העניינים“ פון 500 זיינע דרשות (פון טויזנט און פיר הונדערט).

אַט-דאָס ספר איז נאָכאַמאָל איבערגעדרוקט געוואָרן אין וואַרשע אין תרס"ב (1902). עס זיינען פון דאָרט אַרויסגעלאָזט געוואָרן צוויי דרשות (פון פרשת ואחחנן און האזינו) ווי אויך דער „לוח-העניינים“ פון די פינף הונדערט דרשות. אַט איז דער נוסח פונעם שער-בלאָט:

ספר „גבעת שאול“, איז כולל אין זיך 48 מאמרים... אויפן שטייגער פון שכל, חקירה און דרוש... וועגן די ענינים פון דער אייביקייט פון אונזער פאָלק, תורה און שפראך. זיי זיינען אויסגעשטעלט לויטן סדר פון די פרשיות פון דער וואָך, פונעם חוקר האלקי... רבינו שאול הלוי מורטירא (פון די שפאנישע אַנוסים), דער ראש-אב-בית-דין און ריש-מתיבתא פאַר דער עדה פון די שפאנישע מאַראַנעו, די אַנטרינענע קיין אמסטערדאָם, צווישן די יאָרן ש"עו און ת"ד; דער רבי פון די רבנים הגדולים און די חוקרים פון זיין צייט, ווי דאָס איז אַרויסגעברענגט אין דער געשיכטע פונעם מחבר. דאָס איז צום ערשטן מאל געדרוקט געוואָרן אין אמסטערדאָם, אין יאָר ת"ה — 1645 — און איצט איז עס ווידער אַרויס, גערייניקט פון די פיל צאָליקע דרוק-גרעזן, מיט הערות און באַלייכטונגען אויף אַ סך ערטער, מיט אַ ספעציעלן אינהאַלט-פאַרצייכן פאַר יעדן מאמר באַזונדער, אין אָנהויב פון סדר. מיר האָבן אויך צוגעגעבן די געשיכטע פונעם מחבר, וואָס איז אַינגעפלאַכטן אין דער געשיכטע פון די אידן-אַנוסים וואָס האָבן זיך באַזעצט אין האַלאַנד און די געשיכטע פון נאָך אַ סך אַנשי-השם, די מיטצייטלעך פון הרב רש"ל מורטירא. פון דעם אַרויסגעבער יוסף שייך פון האַמעל, אַ געבוירענער אין סלוצק און אליעזר פלאַט פון קאַמין-קאַשירסקי. וואַרשע, אין דער דרוקעריי פון ישראל אַלאַפּין, 1901.

אויף עמוד 8 געפינט זיך אַ לאַנגע ליסטע פון פּרענומעראַנטן

(1) אַ שטעטל אין וואַלינער גובערניע, קאַוולער קרייז.

(קונים, וואָס האָבן באַצאלט אין פאַרויס). פאַרן ספר שמות אין פאַראַן אַ באַזונדער שער-בלאַט, פון וועלכן ס'איז אַרויסגעלאָזט דער נאָמען פון צווייטן אַרויסגעבער — אליעזר פלאַט — און דאָס דרוק-יאָר איז 1902. אויף אַ בלאַט נאָכן שער איז אָנגעגעבן:

דער כרוני-אינהאַלט פון החכם ה' שמואל ווינער, וואָס ער האָט אונז געשריבן אויפן באַפעל פון החכם האלוף, דער באַראַן דוד גינזבורג, וועגן דרוקן דאָס ספר „גבעת שאול“:

„... אויפן באַפעל פון אדוני הבאָראַן רד"ג (ר' דוד גינזבורג), קום אים אייך ענטפערן, אַז דאָס ספר „גבעת שאול“ געפינט זיך איצט נישט אינעם אוצר פון זיינע ספרים (און עס געהערט צו די פאַרלוירענע, ווייל ס'האָט זיך דאָ אַמאָל געפינען, בלי ספק, אין אַט-דער זאַמלונג); און דער עקזעמפלאַר וואָס געפינט זיך אין אייערע הענט איז זייער טייער אין ווערט, אויך צוליבן טייערן בילד, וואָס געפינט זיך ביים אָנהויב. דערפאַר וועט איר טאָן גוט, אויב איר וועט אויפסניי איבערדרוקן דאָס ספר און אויך צוגעבן דאָס בילד פון מחבר, דאָס ווערק פון אַ חכם-מיסטער (ניט ווי קאַליע-מאַכער, וועלכע ווילן אויסכעסערן אַן אַלט בילד לויט זייער געשמאַק; נאָר מיט פינקטלעכער גענויקייט, אַן שום ענדערונג). אפשר איז כדאי און געוואונטשן צו דערמאָנען ביים סוף פון אייער הקדמה, אַז דאָס ספר „גבעת שאול“ — וואָס איז געווען אין דער באַרימטער ביבליאָטעק פון ה' יוסף מזל פון וויאַזין (וועלכער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תר"ח) געפינט זיך איצט אינעם אַזאַטישן מוזעאום. זע אין דער ליסטע „קהילת משה“, אות ג', 1855. איך האָב דאָס נאָך געהאַט געקויפט בעתו זיין אין מיין געבוירן-שטאָט באַריסאָוו. איך האָב טאַקע געברענגט דאָס ספר אין דער דערמאָנטער ביבליאָטעק, בכדי זיין

(2) דער באַקאַנטער ביבליאָגראַף און מחבר פונעם קאַטאַלאַג „קהלת משה“.
 (3) וועגן אַט-דעם בילד שרייבן די אַרויסגעבער: „דאָס טייערע און פאַרצייטישע בילד פון ר' שאול לוי מוטירא געפינט זיך איצט אינעם אַלטן ספר „גבעת שאול“ וואָס איז אַצינד ביי אונז. דאָס איז זיכער אויסגעקריצט געוואָרן דורך אַ מאַלער-קינסטלער נאָך ביים מחבר'ס לעבן; ווייל אויך דאָס בילד פון זיין חבר, ר' יצחק אָנוהב געפינט זיך ביי וואַלפן — ווי עס ווערט דערציילט אינעם אַכטן חלק פון ספר „דברי ימי ישראל“ פון שפיר. אָבער דאָס בילד פון רש"ל (ר' שאול לוי) איז צוגעגרייט געוואָרן אויף אַ באַזונדער פאַפיר און האָט זיך געפונען ביי איינעם פון זיינע פריינט און עס איז צוגעהאַפּטן געוואָרן צום ספר „גבעת שאול“ וואָס ער (דער פריינט) האָט געהאַט ביי זיך.“

אגב: „דברי ימי ישראל“ איז נאָר אַן איבערזעצונג פון היינריך גרעצס געשיכטע, צו וועלכער שאול-פנחס ראַבינאוויטש האָט צוגעגעבן אַ סך דערקלערונגען און באַמערקונגען.

(4) אין דעם עקזעמפלאַר, וואָס איך האָב געווען, האָב איך ניט געפינען דאָס בילד. מיינט עס, אַז צוליב עפעס אַ טעם האָבן די אַרויסגעבער עס נישט געדרוקט צוזאַמען מיטן ספר.

(5) אַ קרייז-שטאָט אין ווייסרוסלאַנד.

אָנדענק זאל דערמאָנט ווערן אין יענער ליסטע. זינט דאָן ביז היינט האָב
איד נאַכנישט אָנגערטראָפֿן דאָס ספר בני די ביכער-הענדלער...

די וואַרשאווער אויפלאַגע האָט צוויי הסכמות: איינע פון הרב ר'
חיים הלוי סאַלאַווייטשיק, דער אב"ד פון בריסק-דליטא — געשריבן
דאָנערשטיק, ב' מרחשון תרס"א — און די צווייטע פון הרב ר' שמואל-
זנוויל קלעפּפיש, דער ראב"ד פון ק"ק וואַרשע, ה' חנוכה תרס"א. אין
דער הסכמה פון ר' חיים סאַלאַווייטשיק שטרייכט ער אונטער, אַז ער
דאַרף אַפילו נישט אָנווייזן אויפן מחבר'ס גרויסקייט, ווייל ער ווערט
דאָך ציטירט אין פאַרצייטישן „באר הגולה". דער בריסקער רב שרייבט,
צווישן אַנדערן:

גוף הספר אינו מהראוי שאבא בדברי בפילולי, גדולתו נודעה
בדורות הראשונים והובא כבאר הגולה, אבן העזר סימן טז' ואיך אבא
בדברי בזה...

אגב: פּראָפּעסאָר היינריך גרעץ, דער אָנערקענט-אידישער
היסטאָריקער, איז געוואַלטיק מבטל די פּערזענלעכקייט פון ר' שאול
מאַרטעיראָ. ער פּסקנט אָפּ, מיט זיין באַקאַנטער זעלבסט-זיכערקייט, אַז
ר' שאול איז אַפילו נישט געווען קיין גרויסער דרשן: שוין
אָפּגעשמועסט, אַז ער האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין לומדות
(קאַפיטל 20 פון זיין פּערטן באַנד „געשיכטע פון אידן").

אַבער דער גאון און פּוסק ר' משה רבּקש פון ווילנע — וואָס איז
נאָך געבוירן-געוואָרן בעת ר' שאול האָט געלעבט — ציטירט גאָר, מיט
גרויס יראת-הכבוד, זיינע לומדישע פּסקים! אויף איין אָרט („באר
הגולה", אבן העזר, הלכות אישות, סימן טז, א) שרייבט ער וועגן אים
מיט די פּאָלגנדיקע ווערטער: „והרב הגדול מוהר"ר שאול מורטירה
זצ"ל, ר"מ ואב"ד בק"ק אמשטרדם".

דער מחבר דערציילט דערבין, אַז ר' שאול האָט אָנגעשריבן אַ
לענגערן פּסק-דין וועגן אַ געוויסן ענין אין הלכה. ר' משה רבּקש

6 די אַרויסגעבער שרייבן: „ווען מיר זאלן וועלן אַריינגעבן אין דרוק די אַלע רייד
פון רבנים און משכילים וואָס האָבן באַקרעפטיקט אונזער דאָזיקע אונטערנעמונג, וואַלט
ביי אונז די דרוק-הוצאות באַטראַפן טאַפּלט. דערפאַר האָבן מיר זיך צופרידגעשטעלט
מיט ווייניק".

7 ער ווערט אויך ציטירט אין „באר הגולה", יורה דעה סימן רכ"א. ביידע ציטאַטן
זיינען נוגע הלכה-ענינים.

באָוואַנדערט דאָ ר' שאולס לומדות און איז צופרידן, וואָס דער „אב-בית-דין און ראשי-שיבה“ פון אמסטערדאַם האָט געפסקנט אויף אַן ענלעכן אופן ווי זײַן מיינונג. דערביי דריקט ער אויך אויס דעם וואונטש, אַז די ספרים פון ר' שאולן זאָל ווערן געדרוקט, ווייל זיי זײַנען אַ סך.⁸

אויך אין „יורה דעה“ (הלכות נדרים, רכא, הלכה ו) שטיצט ער זיך אויף אַן הלכה'שן פסק פון ר' שאולן. ס'האַנדלט זיך וועגן עמעצן, וואָס האָט געטאָן אַ נדר נישט צו ריידן מיטן צווייטן, אויב ער מעג צו אים שרײַבן. דער „באר הגולה“ שרײַבט ווידער וועגן אים „והרב הגדול מוהר"ר שאול הלוי מורטירה ז"ל, ר"מ ואב"ד דק"ק ספרדים באַמשטרדם“. ס'איז דערפאַר אַ שטאַרקע רעטעניש, וויאָזוי גרעץ האָט געמאַכט אַ פעסטשטעלונג, וואָס שטימט לגמרי נישט מיט די פאַקטן און מיטן עדות-זאָגן פון אַזאַ גאונישער פערזענלעכקייט פון יענעם דור.

און די אַרויסגעבער זאָגן אין זייער הקדמה: „אויסער דעם וואָס מיר האָבן זיך באַמיט אַרויסצוגעבן דאָס ספר (וואָס איז בלויז איין מאָל געדרוקט געוואָרן און שוין אַ סך יאָרן זעט מען עס נישט און מ'געפינט עס נישט אויף דער וועלט) אויסגערייניקט פון דער גרויסער צאָל דרוק-גרײַזן, וואָס זײַנען אַריינגעפאַלן ביים ערשטן מאָל דרוקן, האָבן מיר אויך צוגעגעבן די געשיכטע פונעם מחבר ... מיר האָבן געהאַלטן פאַר נויטיק צוצוגעבן, אַז אויף אַ סך ערטער איז אַט-דעם ספר האָבן מיר איבערגעלאָזט דעם מחברס רייד אַזוויי זיי זײַנען — און ווי זיי זײַנען אַרויסגעקומען פון זײַן פעדער — כאַטש לויט אונזער מיינונג האָבן זיי געדאַרפט אַ קאַרעקטור; ווייל מיר האָבן זיך זייער שטאַרק באַמיט, צו געבן פאַר די לייענער די רייד פון הרב המחבר אַזוי ווי זיי זײַנען אַרויס פון אונטער זײַן פעז, אַן שום ענדערונג און אויסבעסערונג — סײַדן ווען די צייט און אויפן אַרט וואו דאָס איז געווען אַ גרויסע נויטווענדיקייט האָבן אונז געפירט צו עפעס אַ שטיקל שינוי“ ... די אַרויסגעבער שרײַבן אויך: „מיר האָבן אויף זיך גענומען אַרויסצוגעבן

(8) „והרב הגדול... חיבר פסק ארוך בנא על העובדת כוכבים דרך זנות והגדיל והפליא להוכיח שהוא מדאורייתא בראיות ברורות ומוכרחות ופירש אותה סוגיה... מסכת לדעתה השם יוכינו, שיצא לאור בדפוס עם שאר חיבוריו, כי רבים המה“... דאָס האָט אַוודאי ר' חיים סאַלאַווייטשיק געמיינט, אַז ער דאַרף שוין נישט אויסלויבן דאָס חיבור פון ר' שאול, ווייל אַזאַ גאון פון פריערדיקע דורות ווי דער מחבר פון „באר הגולה“ האָט געוואָלט האָבן די זכײה פון זען ר' שאולס ספרים אין דרוק.

אויך די אנדערע ספרים פון מחבר, אין כתב-יד, וועלכע ליגן באהאלטן אין פאָרשידענע אַרכיוון⁹

וואָס שײַך דעם אַרויסלאָזן די צוויי דרשות, פאַרענטפּערן זיך די אַרויסגעבער: „צוליב אַ סיבה, וואָס איז נישט אָפהענגיק פון אונז¹⁰ וועלן פעלן צוויי פון די 50 מאַמרים: דאָס איז דער מאַמר מ"א אויף פרשת ואתחנן און דער מאַמר מ"ט אויף פרשת האזינו; און בכדי פול צו מאַכן זייער פעלן, האָבן מיר אַרײַנגעגעבן אין ספר גבעת שאול איין זייער-טייערן מאַמר פון ר' עזריה מן האדומים אין זיין ספר מאור-עינים¹¹, ווי אויך דאָס בילד פון העברעאישן כתב מיט וועלכן אונזער תורה איז אַמאָל געשריבן געוואָרן און אויך די צורה פונעם שקל הקודש¹². אַט-דער גאַנצער מאַמר, וואָס געהער צום מאַמר ל"ד פרשת בשלח, איז זייער נויטיק אויף צו פאַרשטיין אַ סך מאַמרים אין תלמוד און מדרשים, ווי אויך צו פאַרשטיין דעם מאַמר ל"ד אינעם דאָזיקן ספר¹³. זאָל אַט-דער מאַמר זײַן אַ פאַרגעלטונג און שכר פאַר די מאַמרים מ"א און מ"ט, וועלכע מיר האָבן דאָ נישט געקענט דרוקן..."

ב

ווי געזאָגט, האָבן די אַרויסגעבער צוגעגעבן צו דער אויפלאַגע די ביאָגראַפֿיע פונעם מחבר. דאָס איז אַ מאַמר פון זיבן קאָפיטלען אונטער וועלכן סײַז אונטערגעשריבן: המו"ל, דער אַרויסגעבער¹⁴.

- (9) זעט אויס, אַז דאָס איז געווען נישט מער ווי אַ גוטע כוונה, וואָס איז נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן.
- (10) ווער סײַקוט אַריין אין אַט-די צוויי דרשות פון דער אַמשטערדאַמער אויפלאַגע וועט פאַרשטיין, אַז די רוסישע צענזור האָט דאָ געהאַט אַ האַנט און נישט געלאָזט דרוקן די צוויי מאַמרים.
- (11) געדריקט צוערשט אין מנטובה, של"ד. דאָ ווערט געמיינט דער פרק נ"ו, פון וועלכן זיי האָבן אַרײַנגעגעבן אַ קליינעם טייל אין ספר „גבעת שאול“.
- (12) אין די עקזעמפלאַרן וואָס איר האָבן געזען, האָבן איר נישט געפונען „די צורה פונעם שקל הקודש“.
- (13) דאָ ווערט געמיינט דער כתב רעץ און כתב אשורי.
- (14) אויפן שער-בלאָט, ווי געזאָגט, זיינען אָנגעגעבן צוויי אַרויסגעבער: אַ ליטווישער און אַ וואַלינער. ווער פון זיי איז געווען דער מחבר פון דער ביאָגראַפֿיע? מײַנען זיך בלויז אַנשטויסן. וויבאַלד אויפן שער פון שמות איז אויסגעלאָזט געוואָרן דער נאָמען פונעם וואַלינער אַרויסגעבער — און אין דער אויפלאַגע פון יאָר תרע"ב איז זיין נאָמען בכלל נישט דערמאַנט — איז זיכער, אַז דער מחבר איז שײַן (פאַראַן אויך זיינס אַ ביאָגראַפֿיע וועגן ר' שאולז אין אידיש). אָבער כײַהאַב זי איצט נישט פאַר זיך, בכדי צו קענען פאַרגלייכן.

ווער עס שרייבט וועגן הרב ר' שאול מורטיראָ קען ניט אַריבער-
 היפערן דאָס קאָפיטל פון לייגן אין חרם זיין תלמיד ברוך שפינאָזאָ און
 די פראַגעס, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער באַציאונג פון ר' שאולן צו
 אַט-דעם ענין: צי האָט זיך ר' שאול אַליין באַטייליקט אינעם חרם? איז
 ער געווען קעגן אים? איז ער געווען נייטראַל און זיך נישט געמישט?
 היות ווי מיר האָבן נישט קיין באַגלויבטע דאָקומענטן וועגן דעם,
 איז יעדער איינער, וואָס שרייבט דערפון — שרייבט פון זיינע אייגענע
 אויסטראַכטענישן. ס'איז אָפהענגיק פון זיין באַציאונג צו ר' שאולן. אַזוי
 איז עס אויך געווען מיט אונזער אַרויסגעבער. ווען ער איז געקומען צו
 אַט-דעם קאָפיטל — אין זעקסטן פרק פון „תולדות המחבר“ — האָט
 אויך ער געשריבן וואָס ער האָט געשריבן, פון זיינע
 אויסטראַכטענישן... אָבער נאָכדעם ווי דאָס ספר איז געווען
 אָפגעדרוקט, — אָבער איז נאָכנישט געווען אין פאַרקויף — האָט ער
 אָפגעדרוקט, אויף אַ באַזונדער בלעטל, אַן אַנדער נוסח פון דער פרשה
 און עס אַרויפגעקלעפט אויפן פריער-געדרוקטן טעקסט. אויף אַזאָ אופן
 איז דער ערשטער נוסח אויסבעהאַלטן און נעלם-געוואָרן פון די קונים
 און איז נישט באַקאַנט¹⁵. אַט איז דער ערשטער נוסח, וואָס איז
 אויסבאַהאַלטן געוואָרן:

דער טרויעריקער פאַל מיט זיין תלמיד, וועלכן ער האָט שטאַרק ליב
 געהאַט, ברוך שפינאָזאָ, האָט אים נידערגעשלאָגן ביז דער ערד¹⁶. ס'איז
 אים געווען גאַר-שווער צו דערווייטערן פון זיך אַט-דעם באַליבטן
 תלמיד, וואָס פאַר אים האָבן זיינע הענט געשריבן דאָס „סמיכה-כתב
 אויף רבנות: און בלויז ער איז געווען זיין אָפּגענונג און פרייד אויף דער
 עלטער, אַז ער וועט באַלויכטן די וועלט מיט זיין חכמה און תורה. אַט-
 דער תלמיד זיינער, וואָס אַלע יסודות פון זיין חכמה און זיינע חקירות
 האָבן אויפגעוואַכט אין אים נישט פון די קבלה-ספרים, וואָס ער האָט
 געלערנט ביי זיין רבי ר' יצחק אבּוהב — ווי עס זיינען זיך משער
 עטלעכע געשיכטע-שרייבער — נאָר בלויז פון דער חקירה און לאַגיק
 וואָס זיינען געקומען פון זיין רבי ר' שאול מורטיראָס ליפּן: אַט-די, וואָס
 ער — ר' שאול לוי — האָט זיך באַמיט זיי איינצוהילן אין מאַמרי חז"ל און
 מדרשים. און זיין תלמיד שפינאָזאָ האָט זיך באַמיט צו אַנטפלעקן זיי און
 עפענען פאַר אים די טויערן פון דער פרייער חכמה. ווייל שוין נאָך דער

15) ווי ס'איז דער שטייגער אין אַזעלכע פּאַלן, זיינען אַוודאי געבליבן אַ 3-2
 עקזעמפּלאַרן, וואָס די קלעפּנדיקע האַנט האָט נישט דערגרייכט.

16) „דכא מאוד לארץ חיתו“... צוליב דעם מליצה'דיקן נוסח, ווערט די
 איבערזעצונג געמאַכט אנהאַלטלעך: נישט לויט די בוכשטעבלעכע ווערטער.

אהל רח"ל

גאנצער ליבשאפט, וואס ר' שאול מורטירא האט ליב-געהאט אט-דעם תלמיד זינעם, איז ער פארט געצוואונגען געווארן, צום לעצט, בטל צו מאכן זיין מיינונג פאר דער מיינונג פון די צוויי רבנים וועלכע זינען מיט אים געווען; און ער האט זיי געלאזט טאן מיט אים לויט זייער ווילן און ווי ס'איז געווען דער ווילן פון דער קהילה, די נכבדי העדה און אנשי-מעמד. צוליב די צאלרייכע מסירות, וואס מ'האט פאר זיי פארמסטר שפינאזאן, אז ער פארשפרייט ברבים זינע געדאנקען, וועלכע זינען קעגן דער תורה פון יהדות, האבן זיי אים דערווייטערט פון גאטס עדה. אויב לויט דער מיינונג פון Colrus " האט ר' יצחק אבוהא אליין נישט געלייגט אין חרם ב. שפינאזאן, איז אבער א נארישקייט צו טראכטן אפילו, אז ר' שאול מורטירא האט זיך באטייליקט צווישן די חרם-לייגער פון זיין באליבטן תלמיד — סיידן ער איז געצוואונגען געווארן דערצו. און דער קלאנג אז ר' שאול אליין האט אים געלייגט אין חרם — איז א פאלשער קלאנג. לויט דער מיינונג פון איין געשיכטע-שרייבער איז דאס אויסגעטראכט געווארן דורך די קינדער פון ר' יצחק אבוהא, וועלכע האבן זיך געשעמט — נאך א סך יארן — דערפון וואס זייער פאטער האט געטאן, ביים לייגן שפינאזאן אין חרם. ס'זינען אויך נישט ריכטיק די השערות, אז ר' שאול מורטירא האט זיך אויך באטייליקט אינעם צווייטן (פריערדיקן) חרם אויף אוריאל אקאסטא; ווייל לויט ווי עס איז אונז באקאנט ר' שאול מורטירא פון זינע ספרים, איז ער לגמרי נישט געווען אזוי פרום אין זינע דעות. פארקערט, דער גייסט פון חקירה בלאזט פון יעדן מאמר וואס איז ארויסגעקומען פון זיין מויל. און בלויז לויט זיין צדקות — און לויט דער צייט און ארט — האט ער פארזיסט די חכמה מיט מאמרי חז"ל.

און אט איז די צווייטע וואריאציע — וואס איז ארויפגעקלעפט געווארן און געדארפט פארבייטן דעם געדרוקטן נוסח:

... דער טרויעריקער פאל, ווען זיין באליבטער תלמיד ב. ש"פ" — וואס אויף אים האט ער געזאגט אז ער וועט פארשפרייטן אויף דער גאס די קוואלן פון זיין לערנען; און אז ער וועט זיין א מוסטער פאר א סך מיט זיין גאטספארכטיקייט און גרויסער חכמה. ער — הרש"ל מורטירא ז"ל — האט זיך באמיט אויפצודעקן פאר אים די פארהוילענישן פון אונזער תורה הקדושה און באווייזן, אז אין אירע פארבארגענישן זינען פארדעקט אויך די סודות פון הגיון און דערהויבענער חקירה. דערפאר וועט ער

17) זיין בוך (אין האלענדיש) וועגן שפינאזאס לעבן, איז געדרוקט געווארן אין אמסטערדאם אין יאר תס"ה (1705).

18) ברוך שפינאזאן. ס'איז אינטערעסאנט דער אופן פון מאסקירן זיין נאמען. ער זעט אויס ווי א שיפר. זעט אויס, אזא מחוץ לזה וואס זיי האבן נישט געוואלט פורש-בשמו זיין, האבן זיי אנגענומען (מיט רעכט), אז טייל לייענער וועלן נישט קענען דעשיפירן אזא ראשי-תיבות און זיי וועלן נישט פארשטיין פון וועמען עס שמועסט זיך דא. וועט אויך דאס זיין א ריווח.

(שפינאָזע), ביים זעצן זיך אויפן כסא-הרבנות — ווייל הרש"ל האָט אים שוין געגעבן סמיכה — אויפשטייגען צווישן זיין עדה צו חכמה און תורה צוואמען. (אָבער) ער, אָט-דער תלמיד זינער, האָט איבערגעזאָטן זיין געקעכץ: און ער פאַרשפרייט ברבים זינע געדאַנקען, וועלכער זינען קעגן דער תורת היהדות, איז זיין (ר' שאול'ס) האַרץ צעבראַכן געוואָרן אין אים און ער איז געווען ווי אַ צעטומלטער מענטש. צומערשט האָט ער געוואָלט — ווי ר' יוחנני, וואָס האָט געראַטעוועט אַחרין פון גיהנם-דין — ראַטעווען אויך זיין תלמיד פון חרם-פלאַם. אָבער דערנאָך האָט זיך אויך ביי אים געשטאַרקט די מידת הדין איבער דער מידת-הרחמים: און ער האָט אָנגעטאַן די גרייס פון אמת ווי זיין מלבוש און ער האָט אים אָפגעטיילט — ער און זיין בית-דין — פון דעם כלל ישראל. אָבער זינט דאָ און ווייטער האָט ער נישט געוואוסט פון קיין רו אין זיין נפש, ווייל ער האָט געטרויערט אויפן נפש פון זיין תלמיד און זיך נישט געוואָלט טרייסטן זינע אַלע לעבנס-יאָרן. און זיין נשמה וועט זיך באמת קענען רימען פאַר איר באַשעפער: כ'האַב נישט נושא-פנים געווען אויף מיין גייסטיקן זון און גלוסטיקן פאַר מיין אויג.

ווער עס פאַרגלייכט אָט-די צוויי טעקסטן, וועט זען דעם גרויסן חילוק צווישן ביידע. ער וועט אויך זיכער פאַרשטיין, אַז דער ערשטער (און אויסבאַהאַלטענער) נוסח איז אויסגעטראַכט פונען אַרויסגעבער אַליין, לויט זיין באַציאונג צו הרב מורטירא. דאַקעגן דער צווייטער נוסח איז צו אים געקומען פון דרויסן: איז אויף אים אַרויפגעצוואונגען געוואָרן פון פערזענלעכקייטן מיט השפעה, וואָס דער ערשטער נוסח איז זיי נישט וואוילגעפעלן — לויט זייער באַציאונג צו הרב מורטירא. זעט אויס, אַז זיי האָבן געהאַט דעם כח אים צו נויטן, אַז ער זאָל אים פאַרבייטן מיט אַ טעקסט וואָס איז זיי גיכער צום האַרץ. און כאַטש זינע טראַכטענישן האָבן זיך נישט געענדערט, האָט ער בעל-כרחו געענטפערט „אמן“.

ווען איך זאָל זיך נישט שרעקן, וואָלט איך געזאָגט: דער רב, וואָס האָט געגעבן זיין הסכמה אויף דרוקן אָט-די אויפלאַגע — ר' חיים סאַלאַווייטשיק פון בריסק — האָט זיך דערין אַרביינגעמישט. ס'איז גענוג צו ליינען די געציילטע ווערטער פון ר' חיים אויף ר' שאולן (אין דער פריער-ציטירטער הסכמה), בכדי צו וויסן ווי ווייט ס'איז געווען די באַציאונג פון ר' חיים — צו ר' שאולן — פון די רייד, וואָס דער אַרויסגעבער האָט געשריבן אין דעם אויסבאַהאַלטענעם נוסח. עס לייגט זיך אויפן געדאַנק, אַז ר' חיים האָט דאָס געפויעלט ביים

ארויסגעבער צו באהאלטן די פריערדיקע ווערסיע און זי אויסטוישן אויף א בעסערער ...

פון די מאטריצן, וואָס ער האָט געהאַט פון אַט-דער אויפלאַגע, האָט דער פאַרלעגער שײַן נאַכאַמאַל איבערגעדרוקט דאָס ספר אין תרע"ב (1912). אין זיין נייער הקדמה שרייבט ער, אַז די אויפלאַגע פון תרס"ב איז שוין אויספאַרקויפט. זיין טאַכטער און איידעם האָבן פינאַנסירט די אויסגאַבע און ער האָט מער נישט געדאַרפט אַנקומען צו פרענומעראַנטן. ער האָט אויך איבערגעדרוקט די צוויי הסכמות, מיט דער דאַטע פון דער פריערדיקער אויפלאַגע. ער האָט בלויז אַרויסגעלאָזט דעם נאָמען פונעם צווייטן פאַרלעגער; און זיכער האָט ער דאָס געטאַן מיטן וויסן פון די צוויי רבנים, וועלכע האָבן אים געגעבן זייערע הסכמות.

אַבער, זעט נאָר אַ פּלאַ: ער האָט פון דאָרט אויך לגמרי אַרויסגעלאָזט דעם מאמר „תולדות המחבר“; און פון שער-בלאַט האָט ער אַרויסגענומען די מעלדונג, וועגן צוגעבן אַט-דעם מאמר צום ספר. לויט מײַן מיינונג האָט אויך דאָ זיך אַרויסגעוויקט הרב ר' חיים סאַלאַווייטשיק.

ס'איז אויך מעגלעך, אַז דער צווייטער פון די הסכמה-געבער — הרב שמואל זיינוול קלעפּפּיש — וואָס איז געווען דער ראב"ד פון וואַרשע, האָט דאָס באַמערקט פריער (ווייל דאָס ספר איז דאָך איבערגעדרוקט געוואָרן אין וואַרשע) און געפאַדערט די אויסבעסערונג.

פון די טעקסטן אין ביידע הסכמות איז צו זען: זיי האָבן בלויז געלויבט די אונטערנעמונג פון אַרויסגעבן דאָס ספר פון אַ פאַרצייטישן גדול. אַבער זיי דערמאַנען נישט מיט קיין וואָרט די לענגערע ביאַגראַפיע, וואָס דער אַרויסגעבער האָט געשריבן; אַזוויי זיי וואַלטן דערפון לגמרי נישט געוואוסט.

עס לייגט זיך בכן אויפן שכל, אַז די רבנישע מסכימים האָבן לכתחילה אפילו נישט אַריינגעקוקט אין דער ביאַגראַפיע — אַדער פון איר אפילו נישט געהאַט קיין ידיעה. שפּעטער, בײַם איבערלייענען די ווערטער אין דער ערשטער הקדמה, האָט זיך געקענט שאַפן דער איינדרוק: זיי זיינען אויך מסכים צו אַט-די רייד וועלכן שטעלן אונטער אַ ספּק די ריכטיקייט פון לייגן אין חרם דעם אַמסטערדאַמער פּילאַסאָף. הגם דאָס איז געטאַן געוואָרן פון אַ פאַרצייטישן בית-דין.

ס'איז אונז שווער צו וויסן ווער פון די צוויי מסכימים ס'האט געוויקט, אז די הקדמה זאל געענדערט ווערן (הגם מיר דוכט זיך, אז ר' חיים סאלאווייטשיק), אדער אויב ביידע האבן דאס געפאדערט. מ'זעט אבער באשיינפערלעך: הגם ביי דער אויפלאגע פון תרס"ב (1902) האט דער מסכים (אדער די מסכימים) זיך צופרידנגעשטעלט מיטן בלויזן בייטן דעם נוסח — איז עס נאר געווען, ווייל די מעשה איז שוין געווען אפגעטאן און דער מאמר איז שוין אפגעדרוקט געווען צוזאמען מיטן ספר. אבער ביים איבערדרוקן דעם ספר אויפסני, איז בלויז דערלויבט געווארן צו באנוצן די הסכמה, אויב דער מאמר וועט ארויסגענומען ווערן. אויף אזא שטייגער וועט דער נאמען פון שפינאזא זיין לא יזכר ולא יפקד אין אט-דער אויפלאגע.

היות ווי ביידע טעקסטן געהערן שוין היינט צו די ביבליאגראפישע זעלטנקייטן איז כדאי צו געבן פארן לייענער אויך די אריגינעלע טעקסטן. דער ערשטער נוסח לייענט זיך:

...המקרה המעציב מתלמידו האהוב לו כנפשו, ברוך שפינוזה, דכא מאד לארץ חיתו, ומה כבד עליו להרחיק ממנו את תלמידו זה האהוב לו אשר בעדו כתבו ידיו כתב „סמיכה“ על רבנות, ורק הוא היה תקותו ומשושו לעת זקנתו כי יאיר את פני התבל בחכמתו ותורתו. תלמידו זה, אשר כל יסודי חכמתו וחקירותיו התעוררו בקרבנו לא מספרי הקבלה שלמד אצל רבו ר' יצחק אבוהב, כאשר ישערו אחרים מסופרי הדורות, אולם רק מדרכי החקירה וההגיון שנטפו שפתי ר' שאול מורטירא רבו, אשר הוא — רש"ל התאמץ להעטיפם במאמרי חז"ל ומדרשות ותלמידו שפינוזה התאמץ לגלותם ולפתוח לפניו שערי החכמה החפשית, כי בכל אהבתו שאהב ר' שאול מורטירא את תלמידו זה, נאלץ בכל זאת באחרונה לבטל את דעתו מפני דעות שני הרבנים הנלוים אליו ויתן להם לעשות עמו כחפצם וכחפץ הקהלה נכבדי העדה ואנשי המעמד אשר מפני המלשינות הרבות שהלשינו לפניהם על שפינוזה, כי „מפיץ הוא ברבים את דעותיו המתנגדות לתורת היהדות“ הרחיקוהו מעל עדת ה', ואף כי לפי דעת Colerus לא החריים ר' יצחק אבוהב בעצמו את ב. שפינוזה, אבל אולת היא גם לחשוב כי ר' שאול מורטירא לקח חבל בין המחרימים את תלמידו האהוב אם לא על כרחו, והשמועה כי ר' שאול בעצמו חריו — שמועת שקר היא, ולפי דעת אחד מסופרי ד"ה [=דברי הימים] בדויה היא מפני [מפיץ] בני ר' יצחק אבוהב אשר בושו אחרי ימים רבים ממעשה אביהם בתתו לחרם שפינוזה, וכן גם לא נכונות ההשערות כי לקח גם ר' שאול מורטירא חבל בחרם השני של אוריאל אקוסטא, יען כי כפי שנודע לנו ר' שאול מורטירא מספריו לא היה אדוק בדעותיו כל עיקר ונהפוך הוא, רוח החקירה נודפת מכל מאמר ומאמר אשר יצאו מפיו ורק בצדקתו ולפי העת והמקום המתיק את החכמה בנעם מאמרי חז"ל.

אהל רח"ל

דער צווייטער נוסח, וואָס איז געווען געדרוקט אויפן בלעטל, און שפעטער אריינגעקלעפט געוואָרן, איז אַ סך קירצער:

...המקרה המעציב אשר תלמידו האהוב ב' ש"פ, אשר אמר עליו כי הוא יפיץ את מעינות לקחו החוצה וכי הוא יהיה למופת לרבים ביראתו את ה' וחכמתו הרבה, באשר הוא — הרש"ל מורטירא ז"ל — התאמץ לחשוף לפניו את תעלומות תורתנו הקדושה ולהראות כי במסתריה צפונים גם סודות ההגיון והחקירה הנשגבה ולכן בעת עלותו לשבת על כסא הרבנות, אשר כבר הרש"ל הסמיכו, יפלג תעלה בקרב עדתו לחכמה ולתורה גם יחד, הוא, תלמידו זה, הקדיח את תבשילו והוא מפיץ ברבים את דעותיו המתנגדות לתורת היהדות, נשבר לבו בקרבו ויהי כאש נדהם: בראשונה חפץ, כר' יוחנן שהציל את אחר מדינה של גיהנם, להציל גם את תלמידו מלהט החרם, אבל אחרי כן גברה מדת הדין גם אצלו על מדת הרחמים וילבש גאות האמת כמדו ויבדילו, הוא ובית דינו, מתוך קהל ישראל, אבל מני אז והלאה לא ידע שלו בנפשו, כי התאבל על נפש תלמידו וימאן להתנחם כל ימי חייו ונפשו באמת תוכל להתפאר לפני יוצרה: אכן לא נשאתי פנים גם לבר רוחי וגם לחמוד עיניי.

איבערגעזעצט פון העברעאיש דורך דעם וואַכנבלאַט „אידישער קעמפער“ אין ראש השנה זאַמלבוך תשל"ד.

תולדות הדבם השלם

ר' שאול הלוי

מורטירא

(הרב הראשי לערת הספרים באמסטרדם)

ודברי ימי התישבות אהינו אנוסי-ספרד באמשטרדם

נערנו בסקרות נאכטס ע"י דע-בריוס, גראטין, ופראנקיל

ע"י מויל הספר, גבעת שאול"

אליעזר פלאט ויוסף שיין.

ווארשא

בדפוס ישראל אלמין, גאלעווקי 47 א

תרס"א ל"ב

ТОЛДОТЪ РАББИ ШОУЛЪ МОРТИРО

т. е. Биография Рабѣи САУЛА МОРИЕРА

Сост. Л. ПЛОТЪ и Г. ШЕЙНЪ

ВАРШАВА

Типография П. О. Азанина, Налева № 47.

1901 г.

de Bibliothèque de Samuel Wiener
Petersbourg - Menton

ר' שאול מורטירא

זיין לעבענס-בעשרייבונג און דאס לעבענס-בעשרייבונג פון זיין שיללער
דער בעוואוסטער פהילאזאף

ברוך שפינאזא מיט זיין בילד

איך איין בעשרייבונג פון אגריאל אקאסטא און פון דאקאקסדיגע סאראנען (אנוסים)

און איין טהייערע דיער פון איין

אנגמלאפענעם פון דער אינקוויזיציאן

און אס לעצט

צוויי טהייערע רעדעס

פון ה' ש. טרמירא.

מיט זעדר איין אכטיגען שמועס וועגען דער

טהייערער ציוניסטישער אידעע

סערויסגעגעבן פון

אליעזר פלאט און יוסף שיין.

ווארשא

ברום ישראל אלמין נאלעווי 47 №

שנת תרס"ב למ"ק

РАВВИ ШОУЛЬ МОРТИРО

Его Биография и философскія проповѣди. Сост. Л. Платомъ и Г. Шейномъ

ВАРШАВА

Типографія И. О. Алапина, Налевки № 47.

1901 г.

ר' שאול מורטירא

דאס איז הכב ר' שאול לוי מורטירא וועלכער איז גינענען רב אין ראש ושיבה אין אקשערס אין אנטפאנגס דעם 17טן טאג הונדערט און וועלכער איז בעריהקט און בעוואוקט דורך וויגע פהייגע פהיליאפיש נאציאנאלישע דערעס וואס ער האט געהאלטען אין אקשערס'ד גרויסער שוהל.

יעצט גיב איה פאר די לעזער צוויי פהייגע דערעס וועלכע געפינען זיך אין זיין פהיינערין ספר גבחת שאול אינטערען נאמען (קנאת עם) און אונטער דעם נאמען (נצנדה באישון עינו), דען לויט פון די דערעס אז מיר זאלען אויס פערריקטען אונזערע חסרונות און זיך בעמינען צו קומען צוריק צו אונזער פריהעריגע סברות בקטרה בימינו אמן:

הערוימבעבען פון יוסף שייך.

ווארשא

ברפוס י. אלמין נאלעווקי 47

שנת תרס"ג למ"ק

РАББИ ШОУЛЪ МОРТИРО

Его Философскія проповѣди. перев. Юсиль Шейкъ.

ВАРШАВА

Типографія М. Адашкинъ, Налевки № 47.

1912 г.

דער „משכיל“ הירש-בער הורוויץ און זיין קוק אויפן תלמוד

ווען דער משכיל הירש-בער הורוויץ (פון אומאן, אוקריינע) האט באנקראטירט, האבן זיינע חובות באטראפן ארום א האלבן מיליאן זילבער-רובל. דאס איז געווען אינעם יאר 1825. אין יענער צייט איז דאס געווען א ריזיקע סומע: בפרט פאר א פראווינצער שטאט. דערנאך איז ער אנטלאפן קיין ענגלאנד און מיט דער צייט איז ער דארט באשטימט געווארן פאר לעקטאר אויף העברעאיש אין דער אוניווערזיטעט פון קיימברידזש. דאס איז א באקאנטער פאקט. אבער אין מיין ארבעט „ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים“ האב איך באוויזן, אז הורוויץ האט זיך דארט געשמדט. דער היסטאריקער ד"ר רפאל מאהלער האט געהאט וועגן דעם זיינע באווארענישן. ער שרייבט:

דער שארפער אנגריף אויפן תלמוד — וואס איז געווען די עיקר-טעמע פונעם שמועס צווישן הירש-בער הורוויץ און דעם פירשט דאלגארקי און 1810, לויטן פירשט'ס רייע-זכרונות — וואונדערט שטארק, לויט דעם וואס דער משכיל פון אומאן האט וועגן דעם דערציילט מיט פערציק יאר שפעטער. אין דעם איינציקן בריוו פון הירש-בער הורוויץ וואס איז פארעפנטלעכט געווארן — דער ענטפער פון 11טן יולי 1850 אויף א בריוו פונעם משכיל יעקב גאלדנוויצער („עלים לתרופה“, ווין 1864, בריוו דריי) — דערמאנט ער דרך-אגב צוויי מאל דעם תלמוד. וועגן זיין פרנסה-מקור דערציילט הורוויץ — וואס איז, זינט 1837, געווען אינסטרוקטאר פאר דער העברעאישער שפראך און אוניווערזיטעט פון קיימברידזש — פאלגנדיקע רייד: „זיי ווייסן, טייערער, אז איך האב גארנישט צו טאן מיט די סוחרים פון לאנד ... ווייל בלויז תורת-משה איז מיין נחלה און די ספרים פון די נביאים און חכמים פונעם תלמוד (מיין אונטערשרייכן ... ר. מ.) זיינען מיין דערקוויקעניש דא (המה לי למחיה פה).“

זיין קארעספאנדענט גאלדנוויצער לויבט ער ווי א „געבילדעטן מאן, וואס כאטש ער איז נאך יונג, איז ער פול מיט די איידלקייטן פון די חכמי התלמוד“ ... (מיין אונטערשרייכן ... ר. מ.). אויך דער פאקט

(1) זע עמוד 161.

(2) דברי ימי ישראל, בוך פיר, צוגאב ל"ב.

גופא, וואס הורוויץ האט געהאלטן פאר נויטיק ארויסצוגעבן דאס ערשטע ספר פונעם רמב"מ'ס „יד החזקה“ אין ענגלישער איבערזעצונג (1832) באווייזט: אין קעגנזאץ צו דעם, וואס דאלגארקי האט איבערגעגעבן אין זיין נאמען, האט ער נישט באטראכט דעם תנ"ך ווי דעם איינציקן קוואל פארן אידישן גלויבן. נישט אנדערש, נאר דער משכיל פון אומאן האט אין די ווייטערדיקע צייטן חרטה-געהאט אויף זיינע עקסטרעמע מיינונגען — אין דער בחינה פון „יוגנט-זינד“. און אויב עס איז אמת, אז ה.ב. הורוויץ האט זיך געשמדט אין לאנדאן — ווי עס באשולדיקט אים י. אייכנבוים אין זיין בריוו צו אים (פארגלייך: ח. ליבערמאן, „ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים“), איז דערין פאראן א פאראדאקסאלע רבותא: זיין פאזיטיווע מיינונג וועגן תלמוד דווקא אין דער עפאכע.

דער עצם-פאקט, וואס א מענטש בייט אויף דער עלטער זיינע מיינונגען פון דער יוגנט — פון נעגאטיוו אויף פאזיטיוו און פארקערט — דארף נישט וואונדערן. אבער אין אונזער פאל איז שווער צו גלויבן, אז ער האט געביטן זיין מיינונג וועגן תלמוד פון נעגאטיוו אויף פאזיטיוו. מ'קען נישט בויען קיין גאנצע בנינים אויף איין ווארט אין א טעקסט, וואס איז געשריבן געווארן אין מליצה'דיקן סטיל. מען דארף נישט ווערן באאיינדרוקט פון איין-און-איינציק מליצה'דיק ווארט, און גלויבן, אז דער מומר פון קיימברידזש איז מכלומרשט געזעסן און געשעפט תענוג פון א בלעטל גמרא... פאקטיש האבן מיר דא נישט פאר זיך קיין נעגאטיוו אדער פאזיטיוו צוגאנג — נאר א צוגאנג פון פאכלעך-פרנסה'דיקן שטאנדפונקט: א „קרדום לחפור בו“.

הורוויץ דערציילט זיין פריינט פון וואס ער האט פרנסה אין ענגלאנד. ער שרייבט, אז ער פארנעמט זיך נישט מער מיט מסחר, נאר ער האט אנדערע פרנסה-קוועלן. צוויי פון זיי זיינען: זיין קענטשאפט פון תנ"ך און זיין באהאוונטקייט אין תלמוד, וואס ער האט נאך געבראכט מיט זיך פון אומאן. דריטנס — זיין קענטשאפט אין ענגליש, וואס ער האט באוויזן זיך אויסצולערנען אין משך פון א קורצער צייט. אט זיינען זיינע רייד, אין זיין מליצה'דיקן סטיל:

... דבר אין לי פה עם סוחרי וכנעני המדינה... כי אם תורת-משה היא לי למורשה וספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה.

אהל רח"ל

המלאך הגואל אותי מכל רע שלח את כל אלה לפני, להיות לי למחיה, להחיות העם הרב הזה אשר אתי פה... בן ארבעים שנה באתי הנה וכאלם לא יפתח פיו... ובעזרת אלקים עשיתי חיל, לעלות על במתי לשון אנגלי במעט ימים. עד אשר חלפו שלש שנים, מצאה ידי להעתיק ספר ראשון מהיד החזקה, אשר להרמב"ם ז"ל, ללשון העם, אשר אנכי יושב בקרבו לעת כזאת. ומעת אשר יצאה העתקתי לאור הדפוס היתה (!) ביתי בית ועד לחכמים... וגם אחר זה יצא מהדפוס העתקתי משירי שעקספיר, פאפע ויונג, אשר העתקתי ללשון עברי. וגם משירי הרומיים פלאוויטוס ויאוינאל (כי ת"ל גם מלשון לאטינע לא משכתי את ידי) ומשירי פלאריאן בלשון צרפת... עד כי יצא לי שם כאחד הגדולים אשר בארץ. כל אלה היו בעורי, למצא לחם לאכול ובגד ללבוש, לי ולכל אשר אתי בבית... (מבין אונטרשטריןך... ח. ל.)

(די ערשטע זאצן האבן מיר שוין געגעבן פריער אין אידישער איבערזעצונג. די ווינטערדיקע זאצן, אין פריער איבערגעבונג: „דער מלאך, וואס האט מיר פארהיט פון שלעכטן, האט זיי געשיקט פאראויס פאר מיר, כדי כזאל זיך קענען שפייזן און אויסהאלטן מיין גרויסע משפחה. כביו אלט געווען פערציק יאר ביים קומען אהער, ווי א שטומער וואס קען נישט עפענען ס'מויל. אבער מיט גאט'ס הילף האב איך מצליח געווען צו באהערשן דאס ענגלישע לשון אין א קורצער צייט. נאכן אפלויה פון דריי יאר האב איך באוויזן איבערזעצן דאס ערשטע ספר פון „יד החזקה"... אינעם לשון פון פאלק, צווישן וועלכן איך לעב איצט. זינט מיין איבערזעצונג איז דערשינען, איז מיין היים געווארן א זאמל-ארט פאר חכמים. איך נאכדעם איז דערשינען מיין איבערזעצונג פון שעקספיר'ס לידער — און פון פאפע און יאנג — וואס כ'האב איבערגעזעצט אין העברעאיש. איך די לידער פון די רוימער פלאוויטוס און יאוינאל —

(4) זיין משפחה איז באשטאנען פון ניינן נפשות. ס'איז אינטערעסאנט, וואס זיין תלמיד דערציילט: איין אייניקל, זיין טאכטערס א זון, איז אלט געווען 25 יאר ווען הורוויץ איז געשטארבן; אבער ער איז שוין דעמאלט געווען א פראפעסאר אין מאסקווע.

(5) למען האמת דארף מען צוגעבן, אז ער איז דא מגזם: ער האט נישט איבערגעזעצט דאס גאנצע ערשטע ספר פון „יד החזקה", נאר בלויז א העלפט. דאס ספר האט 45 פרקים און ער האט בלויז איבערגעזעצט 23. די „הלכות תלמוד תורה" האט ער בכלל נישט איבערגעזעצט; פון „הלכות עבודה זרה" האט ער איבערגעזעצט די קאפיטלען הי: און פון „הלכות דעות" האט ער ארויסגעלאזט די קאפיטלען דיה.

(6) מען דארף דאס צוגעבן צו דער ליסטע פון י. א. קלויזנער, שעקספיר אין העברעאיש, וואס איז פארעפנטלעכט געווארן אין „יד לקורא", באנד 3.

(7) די אלע איבערזעצונגען, וואס ער גיט אן, זיינען קורצע לידער. ער האט זיי איבערגעזעצט אין העברעאיש און פארעפנטלעכט אין „המנהל" — א העברעאיש לערן-בוך פאר ענגלענדער, וואס איז דערשינען אין 1839.

דאנקען גאט, וואס כ'האב נישט פארנאכלעסיקט דאס לאטיינישע לשון — און פלאַריאַנס'ס לידער אין פראַנצויזיש... ביז כ'האב באַקומען אַ נאָמען ווי איינער פון די גרויסע. זיי אַלע האָבן מיר געהאַלפן געפינען ברויט צום עסן און אַ מלבוש אַנצוטאָן, פאַר מיר און מינע בני-בית“.

זיין סטאַבילע פרנסה האָט ער געצויגן פון תנ"ך-קענטשאַפט. דאָס מיינט: פון לערנען העברעאיש אין דער אוניווערזיטעט; און זיין ידיעה אין תלמוד איז ביי אים געוואָרן דער מקור פאַר אַ צוגאַבלעכער פרנסה. די קריסטן, וואָס האָבן געלערנט העברעאיש, האָבן זיך — ווי באַקאַנט — בלויז אינטערעסירט מיטן לשון פון תנ"ך; ווייל זיי האָבן דורך דעם געוואָלט פאַרשטיין די הייליקע שריפטן אין אַריגינאַל. דערפאַר האָט מען אין די קריסטלעכע אוניווערזיטעטן בלויז געלערנט דאָס תנ"כישע העברעאיש. מיטן רבנישן העברעאיש האָבן זיי זיך נישט אינטערעסירט און עס טאַקע נישט פאַרשטאַנען. אויב ס'איז געווען עמעצער וואָס האָט זיך דערמיט אינטערעסירט, האָט ער דאָס געמוזט לערנען אויסער דער אוניווערזיטעט. אָבער הורוויץ האָט געהאַט אַן אַנדער צוגאַנג. ער האָט געהאַלטן, אַז ווער עס שטודירט העברעאיש — אַפילו ווען ער איז בלויז אינטערעסירט אין תנ"כישן לשון — מוז אויך לערנען דעם רבנישן העברעאיש; ווייל אויסער דעם, וואָס דערין זיינען פאַראַן וויכטיקע פירושים צום תנ"ך, העלפט עס אויך פאַרשטיין דעם תנ"כישן העברעאיש. ער פלעגט זיך באַמיען און איבערצינגן זיינע תלמידים, אַז זיי זאָלן אויך לערנען דעם רבנישן העברעאיש. ער פלעגט זאָגן: ווער עס טענה'ט „איך קען בלויז דעם העברעאיש פון פסוק“, קען נישט אַפילו דעם תנ"כישן העברעאיש. דאָס קענען תלמוד האָט אים גענוצט ווי אַ צוגאַב-פרנסה:

(8) אויך די קורסיווע שריפט, מיט וועלכער אידן באַנוצן זיך, האָבן זיי נישט געקענט. זיי פלעגן שרייבן העברעאיש מיטן דרוק-כתב. הורוויץ דערציילט אַ קאַמישע מעשה וועגן דעם. די לאַנדאָנער פאַליצי האָט אַמאַל אַרעסטירט אַ פוילישן איד. האָט מען געפונען צווישן זיינע פאַפירן אַ דאַקומענט, וואָס איז געווען געשריבן מיט עפעס אַ משונה'דיקער שריפט. די פאַליצי האָט, מיט רעכט, באַשלאָסן אַז דאָס איז העברעאיש. האָט זי דאָס פאַפיר געשיקט צו ד"ר ל' — פראַפעסאָר פאַר העברעאיש אין קיימברידזש, בכדי ער זאָל עס איבערזעצן. יענער האָט אָבער אַרײַנגעקוקט דערין און געזען, אַז ס'איז געשריבן אין אַ כתב וואָס ער קען נישט איבערלייענען. האָט ער באַשלאָסן, אַז דאָס איז פויליש און עס געשיקט צו הורוויץ — וואָס האָט געקענט פויליש — מיט דער בקשה ער זאָל עס איבערזעצן. אין דער אמתן איז עס געווען העברעאיש, נאָר אין קורסיוו-שריפט. אָבער דער פראַפעסאָר פאַר העברעאיש האָט אַפילו נישט געוואוסט פון איר עקזיסטענץ...

(9) בערנאַרד הערמאַן: דאָס בוך פון איוב, לאַנדאָן, 1864, זײַט 47.

(10) דאַרט.

לערנען תלמידים דאס רבנישע העברעאיש. אט-דאס מיינט ער מיטן זאץ „ספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה“... דאס ווארט „מחיה“, ווי מיר ווייסן פון ספר בראשית, מיינט בעיקר שפיוז.

מ'דארף זיך משער-זיין, אז ער האָט אויך געהאַט אַן הכנסה פונעם איבערזעצן דעם „ספר המדע“ פונעם רמב"ם — ווייל צוזאַמען מיט דער איבערזעצונג האָט ער אויך געדרוקט דעם העברעאישן טעקסט און צוגעגעבן אַ גלאַסאַר צו די תלמודישע ווערטער, וועלכע דער רמב"ם האָט גענוצט. אויך אַ לוח פון די ראשי-תיבות. דערפאַר האָט די איבערזעצונג גענוצט ווי אַ הילפס-בוך פאַר די תלמידים וואָס האָבן געלערנט דאָס רבנישע העברעאיש.

וואָס שייך זיין איבערזעצן דעם רמב"ם'ס ספר — אין וועלכן ד"ר מאַהלער זעט אַ „פאַראַדאָקסאַלע רבותא“ און אַ מין אַקט פון תשובה — איז דאָס למען-האמת נישט געווען די איניציאַטיוו פון הורוויץ: דאָס איז גאַר געווען דער פאַרשלאַג פון זעקס אוניווערזיטעט-מיטגלידער, וואָס האָבן זיך צו אים געוואַנדן וועגן דעםײַ נאָך זיין אַרײַנטרעטן אין דער אוניווערזיטעט. צווישן זיי זײַנען, מינימום, געווען צוויי גלחים. איינער פון זיי האָט אַליין אָנגעהויבן איבערזעצן דעם „ספר המדע“, אָבער ער האָט נישט געהאַט גענוג צייט אָנצוגיין דערמיט. טאַקע זיי האָבן אַ סך געהאַלפן הורוויץ ביי דער איבערזעצונג. זיי האָבן אַדורכגעקוקט זיין מאַנוסקריפּט, געגעבן עצות און באַמערקונגען, ווי אויך אויסגעסערונגען. איז וויבאַלד קריסטלעכע פּראָפּעסאָרן און גלחים האָבן זיך אינטערעסירט מיט דער איבערזעצונג, איז דען מעגלעך געווען אַז הורוויץ זאָל זיך נישט אינטערעסירן? טאָ וואו איז דאָ די „פאַראַדאָקסאַלע רבותא“ פון מאַהלערן? אינטערעסאַנט: אַן ענגלישער זשורנאַל („דהי דזשענטלמענס מעגעזין“) האָט דעמאָלט פאַרעפּנטלעכע אַ רעצענזיע וועגן דער איבערזעצונג. דאָרט איז אָנגעוויזן געוואָרן, אַז זי וועט ברענגען נוצן די... מיסיאַנערן. ווייל עס זײַנען טעטיק מיסיאַנערן צווישן אידן — בכדי זיי אָפּצושמדן — כאַטש זיי האָבן אַפילו נישט קיין באַגריף אין דער אידישער אמונה און אין אירע חסרונות. זיי זײַנען געגליכן צו אַ דאַקטאָר, וואָס וויל היילן קראַנקע, אָבער ער ווייסט נישט פאַראויס דאָס וועזן פון זייער מחלה.

(11) דאָרט, זײַט 42-43, ווערט דערציילט: אין 1830 איז ער געוואָרן העברעאיש-לערער אין אוניווערזיטעט מיט אַ יערלעכער סטיפּענדיע. גלייך נאָכדעם איז ער אָנגאַזשירט געוואָרן דורך זעקס באַרימטע אוניווערזיטעט-מיטגלידער צו דערקלערן פאַר זיי דעם „יד החזקה“ פון מיימאַנידעסן. זײַן איבערזעצונג איז דערשינען אין 1832.

דוכט זיך, אָז צווישן דער ליסטע פון יענע וואָס האָבן זיך אַבאַנירט אויף זײַן איבערזעצונג, געפֿינט זיך נישט קיין איין איד. דאַקעגן איז דאָרט פֿאַראַן אַ גרויסע צאָל גלחים און קריסטלעכע געלערנטע. איז וויבאַלד די איבערזעצונג איז נישט געווען באַשטימט פֿאַר אידן, נאָר פֿאַר קריסטן — און זי איז גאָר דערשינען צוליב דער אינציאַטיוו פון קריסטן — קען מען דערפֿון נישט ברענגען קיין ראיה פֿאַר מאַהלער'ס סברא.

דריי-אַגב איז כדאי צו קאָרעגירן אַ צאָל פֿאַרגריזטע דאַטעס ביי מאַהלערן. ער שרייבט, אָז די דאַטע פונעם פריער-ציטירטן בריוו פון הורוויצן איז דער 11טער יולי 1850. אָבער דאָס איז נישט ריכטיק. נישטאָ אינעם בריוו קיין שום דאַטע — נישט קיין טאָג, נישט קיין חודש און נישט קיין יאָר. מ'קען זיך בלויז אַנשטויסן ווען דער בריוו איז געשריבן געוואָרן, דערפֿון וואָס ער שרייבט אָז ס'זײַנען שוין פֿאַרבײַ 20 יאָר זינט ער האָט פֿאַרלאָזט אומאַן. היות ווי דאָס איז געווען אין יאָר 1825 — איז דער בריוו געשריבן געוואָרן אַרום 1846. די דאַטע ווען ער איז געוואָרן לערער אין אוניווערזיטעט איז ביי מאַהלערן 1837 — און אויך דאָס איז אַ גרינז: ער איז אַרײַן אין אוניווערזיטעט אינעם יאָר 1830 (זע באַמערקונג 11).

אויך אינעם „לעקסיקאָן פון דער אידישער ליטעראַטור“, וואָס דרוקט זיך איצט אין ניר-אַרק, זײַנען די פרטים וועגן הורוויצן פֿאַרגריזטע. כיוואונדער זיך בכלל, וויאַזוי הערש-בער הורוויץ קומט צום לעקסיקאָן פֿאַר ליטעראַטור אין אידיש. ער האָט דאָך קיין שום זאַך נישט געשריבן אינעם דאָזיקן לשון. מען דאַרף זיך אָפֿילו משער זײַן, אָז ער האָט זיך געשעמט מיט אידיש — ווייל איז דער ליסטע פון שפראַכן וואָס ער האָט געקענט — און זײַן תלמיד האָט זי פֿאַרצייכנט אין זײַן ביאַגראַפֿיע, איז נישטאָ קיין זכר פון אידיש. בלויז פון דײַטש (לויט זײַן תלמיד, האָט ער זיך געהאַלטן פֿאַר אַ דײַטש). אמת: מ'האַט אים, אין לעקסיקאָן, נישט אָפֿ-געגעבן קיין באַזונדער פֿאַזיציע. זעט אויס, אָז ס'איז אים בלויז בײַגעשטאַנען „זכות אַבות“ און מ'האַט אים אײַנגעשלאָסן אינעם אַרטיקל וועגן זײַן פֿאַטער, חיים-חניקל הורוויץ. אָבער וויבאַלד מ'האַט אים פֿאַרט נאָטירט אינעם לעקסיקאָן, מעגן מיר דאָרט געפֿינען ריכטיקע פרטים. צום סוף זען מיר דאָרט, אָז צוליב זײַן איבערזעצונג פון „יד החזקה“ איז ער באַקאַנט געוואָרן צווישן ענגלישע געלערנטע און צוליב דעם האָט זיך פֿאַר אים געעפֿנט די טיר פון דער אוניווערזיטעט.

ווען דער שרייבער זאָל זיך געווען געבן די מי צו לײַענען די

ביאגראפיע, וואס הורוויץ גופא האט דיקטירט זיין תלמיד¹² און יענער האט זי פארעפנטלעכט (צוזאמען מיט זיינע צוגאבן און באמערקונגען) מיטן נאמען „דהי לייף אף ד"ר בערנארד¹³“, וואלט ער געזען דאס פונקט פארקערטע. דאס מיינט: זיין אַנקומען אין אוניווערזיטעט האט געפירט צום דערשיינען פון זיין איבערזעצונג.

דאס יאר פון זיין טויט ווערט אַנגעגעבן אין לעקסיקאן ווי 1861. אָבער דאָרט, אין דער ביאָגראַפֿיע, שטייט בפירוש, אַז ער איז געשטאַרבן דעם 15טן נאָוועמבער 1857. דער שרייבער דערמאָנט נישט לגמרי דעם פאַקט, אַז ער איז געווען אַ משומד. זעט אויס, אַז דאָס איז פאַר אים אַ מינדערווערטיקער פאַקט...

דער עלעמענטאַרער יושר איז מחייב, אַז די פאַראַנטוואָרטלעכע פאַרן לעקסיקאָן זאַלן קאַנטראָלירן די אַלטע מאַטעריאַלן, אַרויסנעמען דאָס פּסולת, בלויז איבערלאָזן דאָס ריכטיק־גענויע — און אויך צוגעבן נײַ מאַטעריאַל, אויב ס'איז (פאַרשטייט זיך) גענוי אַדורכקאַנטראָלירט. אָבער די ביז־איצט דערשיינענע פּאַזיציעס ווײַזן, אַז מ'נעמט וואָס עס קומט אונטער דער האַנט אַז שום קאַנטראָל. עס גײַען אַריין אַלטע גרײַזן, מיטן צוגאַב פון

(12) אין 1850 איז ער בלינד געוואָרן און זײַנט דעמאָלט האָט ער נישט געשריבן, נאָר דיקטירט. אויך זײַן איבערזעצונג פון ספר איוב האָט ער דיקטירט. דער תלמיד, וועלכן ער האָט דיקטירט, באַמערקט דערבײַ: ווען ער זאַל נישט געווען בלינד ווערן און ער אַליין זאַל געווען שרייבן און איבערלייענען — וואָלט די איבערזעצונג געווען אַרויסגעקומען אַ סך בעסער.

(13) די ביאָגראַפֿיע איז געדרוקט ווי אַז אַרײַנפיר צו דער איבערזעצונג פונעם ספר איוב. דעם משפּחה־נאָמען הורוויץ האָט ער אויסגעכײַט אויף בערנארד: און די צוויי נעמען הירש־בער — אויף הערמאַן־העדוויג. לױט זײַן תלמיד, איז הערמאַן געווען זײַן קריסטלעכער נאָמען וואָס שײַך דעם פּרויען נאָמען העדוויג — האָט אים הורוויץ דערקלערט, אַז דאָס איז צום אַנדעק פון זײַן עלטסטער שוועסטער, וואָס איז געשטאַרבן און ער האָט זי שטאַרק ליב געהאַט. איר נאָמען איז געווען העדוויג.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז נישט אמת: אומאַנער אידן האָבן נישט געגעבן זײַרע טעכטער קיין קריסטלעכע נעמען. וואָס שײַך איר אַליין, דער שוועסטער, דערצײלט יעקב אייכנבוים, אַז זי איז געווען אַ פּרומע פּרוי און איר אמת'ער נאָמען איז גאָר געווען הענדיל. אין זײַן בריוו צו הורוויץ ווײַצט זיך אייכנבוים אויפן משונה'דיקן אַנדעק, וואָס ער האָט געמאַכט פאַר זײַן שוועסטער: היות ווי זי פלעגט דאווענען יעדן טאָג, האָט זי — נאָך שמונה־עשרה — זיכער געזאַגט דעם פסוק וואָס געהערט צו איר נאָמען (הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל — דאָס ערשטע און לעצטע אות, די זעלביקע ווי פונעם הענדיל). בכדי זי זאַל אים נישט פאַרגעסן בײַם קומען אויפן עולם האמת. ווען דער מלאך דומה, איראַניזירט אייכנבוים, האָט געגעבן אַ קלאַפּ אויף איר קבר און געפּרעגט אויף איר נאָמען, האָט זי זיכער געענטפּערט, הענדיל' און נישט העדוויג'. און בײַם אויסרופן אין הימל, העדוויג', וועט זי זיך אַוואַדא נישט געבן קיין ריך...

פרישע. דאָס איז צום באַדויערן, ווײל נישט יעדן טאָג איז מען מחבר לעקסיקאָנען; און וויבאלד מ'קען זיך אויף אַזעלכן נישט פאַרלאָזן, איז זײַן נוצלעכקײט אונטער אַ ספּק.

ס'איז וויכטיק צו באַמערקן נאָך עפּעס וועגן הורוויץ'ס פּריער-ציטירטן בריוו. ער שרײַבט, אַז ר'איז געקומען קיין ענגלאַנד אין דער עלטער פון 40 יאָר. אויב אַזוי, איז עס געווען אינעם יאָר 1825 (ווי ס'איז טאַקע אָנגעגעבן אין דער ביאָגראַפיע, וואָס ער האָט דיקטירט זײַן תּלמיד). אָבער נאָך דרײַ יאָר האָט ער שוין געקענט איבערזעצן דאָס ערשטע ספּר פון „יד החזקה“ און דאָס האָט אים באַרימט געמאַכט צווישן די געלערנטע. אָבער זײַן איבערזעצונג איז דערשינען אין 1832 — און ער האָט, אַמפּריסטן, זי אָנגעהויבן אין 1830. וויבאלד אַזוי זײַנען נישט פאַרביי קיין דרײַ יאָר, נאָר זעקס. דערפאַר בין איך חושד, אַז ער האָט זיך בלויז געוואַלט באַרימען פאַר זײַן פּריינט מיט זײַן טאַלאַנט און אפשר איז עס בלויז אַ דרוק-פעלער. אַנשטאַט דרײַ יאָר, דאַרף שטײן זעקס.

ב.

כּכדי צו קאָרעגירן, איינמאַל פאַר אַלעמאַל, די פּלאַנטערן אַרום די דאַטעס וועגן הורוויץ — בײַ פאַרשידענע שרײַבער — וויל איך דאָ ציטירן, פון זײַן דערמאָנטער ביאָגראַפיע, די גענויע דאַטעס:

ער איז געבוירן געוואָרן אין אומאַן, אין 1785. אין יאָר 1825 איז ער געקומען קיין ענגלאַנד. אין 1830 איז ער געוואָרן לערער פאַר העברעאיש אין דער אוניווערזיטעט פון קיימברידזש. אין 1832 איז דערשינען זײַן איבערזעצונג פון אַ טײל „ספּר המדע“. אין 1839 איז דערשינען זײַן לערן-בוך פון העברעאיש פאַר ענגלענדער מיטן נאָמען „המנהל“. אין יאָר 1850 איז ער בלינד געוואָרן. אין יוני 1857 האָט ער פאַרענדיקט זײַן איבערזעצונג פון ספּר איוב. אין יענעם חודש — אָדער מיט אַ חודש שפּעטער — האָט ער דיקטירט זײַן תּלמיד זײַן ביאָגראַפיע. דעם 15טן נאָוועמבער 1857 איז ער פּלוצים געשטאַרבן פון אַ האַרץ-אַטאַק. אין 1864 האָט זײַן תּלמיד אַרויסגעגעבן זײַן איוב-איבערזעצונג.

וואָס שײך זײַן אָנגריף אויפן תּלמוד — אינעם שמועס מיטן פּירשט י. מ. דאָלגאַרקי — ווערן זײַנע ווערטער ציטירט אין עטלעכע מקורות. פאַר דער אינפאַרמאַציע פון די ליענער איז כּדאי צו ציטירן די ווערטער פונעם 25-יאַריקן משכיל אין אומאַן (דער שמועס איז פאַרגעקומען, ווי געזאַגט,

אין 1810), ווי עס שרייבט ד"ר י. צינבערג אין זײַן „די געשיכטע פון ליטעראטור בײַ אידן“:

גלייך מיט די בערלינער אויפקלערער, צייכנט זיך אויך הורוויץ אויס מיט זײַן טיפן האָס צום תלמוד, אין וועלכן ער זעט די הויפט־סיבה פון דער אידישער גייסטיקער פאַרווילדונג. אויף דאָלגאַרוקײַס פּראָגע: וואָס פעלט אײַך, איר זאָלט זיך פּילן גליקלעך? ענטפּערט אים הורוויץ: איך וואָלט געוואָלט, אַז מען זאָל אונז קודם־כל פאַרבאַטן צו טראָגן אונזער שענדלעכע טראַכט. וואָרעם די דאָזיקע הלבשה לייגט אויך אויף אונז אַרויף דעם שטעמפל פון שאַנד און בזיון. און ווער ס'איז פאַראַכטעט, דער פאַרלירט דאָס רעספּעקט־געפּיל צו זיך גופא, אַט פאַרוואָס אונזער פּאָלק איז איצט אַזוי נבוה'דיק, נאַריש און אומוויסנדיק — — — ווייטער זאָגט אַרויס הורוויץ זײַן פעסטע איבערצייגונג, אַז „פּריער אָדער שפּעטער וועט מען זיי (די אידן) דאַרפן מיט געוואָלט באַגליקן“. ווי וואָלפּזאָן בשעתו, אַזוי זאָגט אויך הורוויץ אַרויס זײַן גרויס התפעלות פאַר דער עוואַנגעלישער מאַראַל: „די עוואַנגעלישע מאַראַל איז די בעסטע עטיק־סיסטעם אין דער וועלט. איך וויל מיט איר באַקענען מיינע ברידער: איך וויל זיי זאָלן זי לייענען. מיר קאַנען גלויבן אין דעם עוואַנגעליזם צו ניין, אָבער געניסן פון דעם וואָס ס'איז איידל איז דאָך אַזוי אַנגענעם. עס איז שוין צײַט צו פאַרברענען אונזער תלמוד... זאָל מען אונז בלויז איבערלאָזן משה'ס חמישה חומשי תורה אין אורשפּרינגלעכן אויסזען... צערייסט דעם ערשטן רינג — דאָס מײַן איך דעם תלמוד — וועלן אַלע אַנדערע נאַרישקײַטן פון זיך אַליין פאַרשווינדן...“

ווי מיר זעען דערפון, האָט ער זיך — נאָך אין דער יוגנט — נישט בלויז אַרומגעטראָגן מיט אַ האָס צום תלמוד, נאָר אויך דערבײַ (שוין דעמאָלט!) זיך אויסגעדריקט מיט ליבשאַפט צו דער קריסטלעכער תורה. אָבער ד"ר מאַהלער זעט דערין נישט קיין סתירה צו דער פעסטשטעלונג פונעם פירשט, אַז הורוויץ האָט „ליב געהאַט זײַן פּאָלק מיט אַ שטאַרקער ליבע“. ער, מאַהלער, באַמערקט אפילו: „מיר דאַרפן נישט האָבן דאָס עדות־זאָגן פון פירשט דאָלגאַרוקײַ (וועגן הורוויץ'ס ליבשאַפט צו זײַן פּאָלק), ווייל אין 1822 האָט ער דאָך געגרינדעט אַ מאַדערנע שולע אין אומאַן, וואו די קינדער זאָלן דערצויגן ווערן אינעם גײַסט פון די עקסטרעמע משכילים אין דײַטשלאַנד. אַ מאַדנע ליבשאַפט, וואָס פאַרט זיך

מיטן געבעט, אז די רעגירונג זאל „פארברענטן דעם תלמוד“. טאקע ביי דער געלעגנהייט שטעלט ד'ר מאהלער פעסט, אז „מיט יארן שפעטער האט הערש-בער הורוויץ געענדערט זיין מיינונג און ארויסגעוויזן א פאזיטיווע באציאונג צום תלמוד“.

פאר אונז איז מערקווירדיק, וואס גראד אינעם זעליקן יאר — ווען דער פירשט דאלגארקי האט באזוכט אומאן און זיך געטראפן מיט הורוויץ — האט ר' נחמן בראצלאווער באשלאסן צו באזעצן זיך אין אומאן. אין דער פריער-דערמאנטער ארבעט („ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים“) איז אנגעוויזן געווארן אויף די מעגלעכע סיבות, פארוואס ער האט געוואלט וואוינען דווקא דארט. ס'ווערט דארט אויך באוויזן: ר' נחמן האט געוואוסט, אז דארט לעבן א צאל עקסטרעמע משכילים — מיט חניקל הורוויץ און זיין זון הערש-בער בראש. נאכמער: אין די בראצלאווער ספרים פארנעמען ביידע א קאנטיק ארט. א שטיק צייט האט ר' נחמן אפילו געוואוינט אינעם הויז פון הורוויץ'ס שווער און בכלל זינען די באציאונגען צווישן אים און הורוויץ'ס קריז געווען פריינטלעכע. ר' נחמן איז אויך געווען אויף א באזוך ביי הירש-בער הורוויץ. צי האט ער דאן געוואוסט פון יענעם מיינונג וועגן תלמוד?

אין מיין דערמאנטער ארבעט ווערט ציטירט א בראצלאווער ספרל, לויט וועלכן עס קומט אויס: ר' נחמן האט ארויסגערופן אין הורוויץ'ס קריזן תשובה-שטימונגען — און אויך הירש-בער איז דערמאנט געווארן צווישן זיי. אבער די ווירקלעכקייט ווייזט גאר עפעס אנדערש. בכל-אופן ווייסן מיר, וויאזוי הירש-בער הורוויץ האט פארענדיקט זיין לעבנס-וועג.

. . .

אין זיין פריער-ציטירטן בריוו, דערמאנט הורוויץ זיין שוואגער משה לאנדא; און אויך ער איז ווערט מיזאל וועגן אים דערציילן געוויסע פרטים. ער האט געשטאמט פון גרויס יחוס. זיין זיידע איז געווען דער גאון ר' יחזקאל לאנדא (רב אין יאמפלע און שפעטער אין פראג, מחבר פון די ספרים „נודע ביהודה“). משה איז געווען דער זון פון ר' שמואל לאנדא, וואס איז געווארן רב אין פראג, נאך זיין פאטערס פטירה. אין די שאלות-ותשובות „נודע ביהודה, מהדורא תנינא“ זינען פאראן א צאל תשובות פון משה'ס פאטער צו אים און פון אים צו זיין פאטער.

משה לאנדא און הערש-בער הורוויץ זינען געווען איידעם פון א גרויסן גביר און אומאן (נחמן נתן ראפאפארט), וואס איז אויך געווען פון די

ערשטע משכילים אין רוסלאַנד. אויך משה לאַנדאָ איז, אין אומאַן, צוגעשטאַנען צו די משכילים.

עס וואונדערט מיך דער פּאַקט, וואָס די ביאַגראַפן פונעם „נודע ביהודה“ — אָדער די געשיכטע-שרייבער פון דער לאַנדאָ-משפּחה — דערמאָנען אים נישט לגמרי. כ׳האַב אויך נישט געטראָפּן זײַן נאָמען אין „לוח היוחסין של משפּחת לאַנדאָ“, וואָס ד״ר נ. מ. געלבער זײַל האָט פאַרעפּנטלעכט אין זײַן בוך „ברודי“ (בראָד). זײַן נאָמען פיגורירט אויך נישט אינעם ספּר „ר׳ יחזקאל לאַנדאָ“, וואָס איז דערשינען מיט דער מיטהילף פון מוסד הרב קוק אין ירושלים. ס׳איז מעגלעך: וויבאַלד ער איז געוואָרן אַ משכיל — און זיך געחברט מיט זײַן שוואַגער הירשבער און זײַן פּאַטער חײקל, וואָס זײַנען געווען באַקאַנט ווי גרויסע אַפיקורסים — האָט זיך די משפּחה אפּשר געשעמט מיט אים און באַשלאָסן אים צו פאַרשווייגן. ס׳קען אויך זײַן: וויבאַלד ער האָט חתונה-געהאַט גאַר יונג¹⁵ און איז אַוועק אין די מרחקים (פון פּראָג קײן אוקריינע), האָט מען אים מער נישט געדענקט אין זײַן געבורטס-אַרט. סוף-כל-סוף זײַנען דעמאָלט געווען געוואַלטיקע קאָמוניקאַציע-שוועריקייטן. דאַקעגן אין רוסלאַנד, וואו ער האָט געלעבט די מערהייט פון זײַנע יאָרן, האָט מען געוואוסט פון אים. כ׳האַב אָנגעטראָפּן זײַן נאָמען אין „הבקר אור“ פון אברהם-בער גאַטלאַבער (יאָר תרל״ה). עס איז אויך דערשינען וועגן אים אַ לאַנגער מאמר אין „המליץ“ פון יאָר 1862, מיטן נאָמען „תולדות ר׳ משה לאַנדאָ“. אין יענעם מאמר איז פאַראַן אַן אינטערעסאַנטע שילדערונג פון זײַן חתונה אין אומאַן. ס׳איז דאָרט אויך פאַראַן אַ בריוו פון משה לאַנדאָ צום שרײַבער וועגן אַפּשטאַם פונעם נאָמען סג״ל, וועלכן לוויים גיבן צו בײַ דער זײַט פון זײַער אונטערשריפט. יענער מאמר האָט זיך פאַרענדיקט מיט „המשך יבא“ (פאַרזעצונג קומט): אָבער קײן המשך איז מער נישט געקומען.

דער שרײַבער, „איש נעמי“, וואָס איז אויסגעוואַקסן אין אומאַן. דערציילט ער: ווען זײַן מלמד האָט מיט אים געלערנט פרקי אבות און מאיז צוגעקומען צום מאמר „ודע מה שתשיב לאפקורס“ (אבות ב, יד), האָט דער מלמד דערציילט וועגן משה לאַנדאָ — וועלכער האָט פאַרלאָזט דעם

15) אין „המליץ“ פון יאָר 1862 איז אָנגעגעבן, אַז זײַן חתונה איז פאַרגעקומען אין 1812, וואָס דאָס מײנט: ווען ער איז אַלט געווען 26 יאָר. אין אַ באַמערקונג צו מײן דערמאָנטער אַרבעט „ר׳ נחמן בראַצלאַווער און די אומאַנער משכילים“ האָב איך שוין אָנגעוויזן, אַז דאָס מוז זײַן אַ דרוק-פּעלער און וואַרשיינלעך האָט דאָרט געדאַרפּט שטײן 1802 — ווען ער איז אַלט געווען 16 יאָר, די נאַרמאַלע חתונה-עלטער בײַ אידן אין יענער צײַט.

דרך פון זינע אבות און איז געגאנגען מיטן וועג פון די רשעים (זע: „רשומות“, כרך א). אבער דער שרייבער, וואס טיטולירט משה לאנדא ווי מחותני — מיין מחותן — איז אים מספיד מיט די שטארקסטע ווערטער. ער דערציילט, אז משה לאנדא איז געבוירן געווארן אין פראג, 1786 (כמעט אין דער זעלבער צייט וואס זיין שוואגער, הורוויץ) און קליינערהייט איז ער געווען אן עילוי. זיין זיידע האט אים שטארק ליב געהאט און דער פאטער דערמאנט אים, אין עטלעכע תשובות, ווי א גאון. צו דרייצן יאָר האט ער געהאלטן א דרשה, וואס האט אַרויסגערוּפן התפעלות ביי אלעמען. דערנאך האט ער אויך געלערנט אַנדערע חכמות און זיין שם איז דערגאנגען ביז צום אומאַנער גביר, ראפּאָפּאַרט. נחמן נתן ראפּאָפּאַרט האט אָנגעהויבן צו שיקן אַלערליי שליחים קיין פראַג — מיט אַ סך געלט און מתנות — בכדי צו באַקומען דעם עילוי פאַר זיין איידעם.

ס'איז דערביי מערקווירדיק נאך איין פרט, וואס דער מחבר דערציילט (לויטן פריער-דערמאנטן משכיל יעקב גאַלדענוויזער, צו וועלכן הערש-בער האט געשריבן זיין בריוו פון לאַנדאָן). נאך דער חתונה איז משה לאנדא געזעסן און געלערנט און ער האט נישט געוואלט וויסן פון קיין מסחר. אבער עפעס אַ אינטריגאַנט האט אַריינגעטאָן סם אין זיין שווערס עסן און דערפון איז ער געשטאַרבן. דערנאך האט שוין משה געמוזט זאָרגן פאַר פרנסה און געעפנט אַ באַנק בשותפות מיט זינס אַ קרוב (משה באַלטער): אבער ס'איז זיי אוועק מיט דער פוטער אַראַפּ. אַ געוויסער גראַף וואַלערשטיין האט זיי אָנגעזעצט 50 טויזנט רובל און זינט דאָן איז ער געוואָרן אַן אַרעמאַן.

לויטן מחבר האט אויך הירש-בער הורוויץ (דער מענטש וואס איז באַקאַנט מיט זיין חכמה און כיטרעקייט) אים אָנגעטאָן גענונג רעות, הגם זיי זינען געווען נאַנטע קרובים און אויך גוטע ידידים. דער מחבר גיט אַן גענויע פרטים, וויאָזוי הירש-בער האט אַרײַנגעצויגן זיין שוואַגער אין טונקעלע מאַכניאַציעס, דורך פאַלשע ציוואַגן. ער האט אים געשלעפט פון אומאַן קיין ברעסלוי און אים מכלומרשט געזאָלט אַיננאַרדען אין בערלין. אבער צום סוף האט אים הורוויץ געלאָזט אויף הפקר און דערביי אים נאך צוגעוואָרפן זינס אַ טאַכטער (הירש-בער'ס), פון וועלכן ער האט געוואָלט פטור-ווערן. „ווייל ער האט זי פּינט געהאַט פון אירע יוגנט-יאָרן אַז“.

הכלל: צוזאַמען מיט זיין באַנקראַט, וואס האט אים געטריבן קיין לאַנדאָן, האט הורוויץ אויך אומגליקלעך געמאַכט זיין יחוס-דיקן שוואַגער.

לאנדא האט זיך א שטיק צייט געוואלגערט אין דער פרעמד מיט זיין משפחה (און הורוויצ'ס טאכטער), ביז מ'האט אים געשיקט פון אומאן אויף הוצאות. שפעטער האט ער געוואנדערט פון איין ארט צום צווייטן: ער איז געווען אינספעקטאר פון א שולע אין קישענעוו, דערנאך האט ער געלעבט ביי א גביר פון וויניצע און זינע לעצטע יארן האט ער פארברענגט אין דער היים פון זינס א טאכטער אין קאנסטאנטינאגראד.

אין די פרטים — וואס דער שרייבער אין „המליץ“ דערציילט מיט דער גאנצער תמימות — האבן מיר נאך עטלעכע שטריכן וועגן הירשבער הורוויץ, וואס מאכן זיין געשטאלט נאך טונקלער.

איבערגעזעצט פון העברעאיש דורך דעם וואכן זשורנאל „אידישער קעמפער“, פסח תשכ"ט.

פון בדחנישן רעפערטואַר

חוץ לידער וואָס בדחנים פלעגן זינגען אויף חתונות, פלעגן זיי אויך געבן קליינע קאָמישע פאַרשטעלונגען. עס איז טאַקע געווען אויף דעם אַ נאַכפּרעג. ווי זינגט יענער בדחן:

מאַנכע האָבן ליב מאַמרים צו הערן,
מאַנכע הייסן קאָמיש פאַרשטעלן,
דער בדחן קען טאָן יעדן צו געפּעלן.

אַזעלכע בדחנים האָבן געהאַט אַ רעפּערטואַר פון עטלעכע שפּילן וואָס זיינען געווען באַליבט ביים חתונה-עולם. איזי כאַריק דערציילט (צײַטשריפט, מינסק, 1926, בוך, 1, ז' 264) וועגן לייזער שיינמאַן, אַ בדחן פון זעמבין, וויס-רוסלאַנד (ײַדן האָבן דאָס שטעטל גערופן ניט זעמבין, נאָר זשעבין), וואָס האָט אין זײַן רעפּערטואַר געהאַט אַ שפּיל אונטערן נאָמען, „דער ארץ-ישראל-ײַד“, ליידער זאָגט ער ניט אין וואָס די שפּיל איז באַשטאַנען. אין דער זעלבער צײַטשריפט (ז' 258) דערציילט ב. סלוצקי וועגן אַ צווייטן בדחן פון באַבער (אויך וויסרוסלאַנד) וואָס האָט געהאַט אין זײַן רעפּערטואַר אַ שפּיל אונטערן נאָמען „דער ירושלמי“. דאָס איז משמעות געווען אַ באַליבטע טעמע און יעדער בדחן האָט באַדאַרפט עפעס האָבן אין זײַן רעפּערטואַר אויף אַט דער טעמע. אין מײַן באַזיץ איז דאָ אַ ביכל מיט געשריבענע בדחנישע לידער, אַז ערך פּופּציק, וואָס אַ בדחן האָט זיי פאַרשריבן פאַר זיך. צווישן זיי איז דאָ אויך אַ שפּיל אונטערן נאָמען „ליד פון דעם טעריק“ דאָס איז די זעלבע טעמע וואָס אין שפּיל „דער ארץ-ישראל-ײַד“ און אין שפּיל „דער ירושלמי“. ליידער איז אין דעם ביכל ניטאָ ניט דער נאָמען פון דעם בדחן, ניט די שטאַט פון דעם דאָזיקן בדחן. לויט לשון קען מען זען אַז דאָס שטאַמט פון רוסלענדישן טייל פּוילן. און דאָס ווייזט אַז ניט נאָר איז וויסרוסלאַנד, נאָר אויך אין פּוילן איז די דאָזיקע טעמע געווען פאַפּולער. לויט דעם וואָס ײַדיש רופּט מען דאַרטן זשאַרגאַן און לויט אַנדערע סימנים זעט זיך אויס אַז די שפּיל שטאַמט פון דער צווייטער העלפט 19טן ײַה.

בדחנישע לידער האָט מען שוין געדרוקט אַ היפשע צאַל, שפּילן

אָבער גאַרניט. דערפאַר איז כדאי דאָס אָפצודרוקן. אַלע פאַרמען פון דעם בדחנס לשון ווערן דאָ אָפּגעהיט. בלויז דער אויסלייג ווערט געגעבן אַ מאָדערניזירטער.

ליד פון דעם טעריק

פאַררעדע צום טעריק

מען מוז פאַרקומען אַיינגעצויגן אין אַ רויטער דעקע אָדער שאַל און אַ רויט מיצל אויף דעם קאַפּ. און אַן אָפּפּרעגער מוז זיין די ערשטע פּראָגע:

„מה זאת בכאן?“ — זאָל יעמאַנד ענטפּערן: „חתונה!“

זאָסטו ווידער: „חתונה, חתונה. טוב מאוד. איזהו החתן?“ השני מראה באצבע על החתן.

אז תאמר בלשון זה: „חתן! גדיא טבא יהי, המקום ימלא ימין ושנותיך עם אתתא הבאה לביתך בטוב ובנעימים. איזהו המחותר?“ פנ"ל. „מחותר גדיא טבא! גדיא טבא! ותזכו לראות נחת מבניכם, בנים ובני בנים עוסקים בתורה, אמון!“

(דער אָפּפּרעגער): „פון וואַנען ביסטו?“ זאָלטו דיך מאַכן פּלאַ דע, דען עס ווערט געפירט די ראַלע גלייך ווי אַן אַרץ-ישראל-ייד וואָס פאַרשטייט נישט קיין זשאַרגאָן. דאָרף אַינער דאָס זעלבע פּרעגן אויף לשון-קודש: „מאין באת?“ זאָלטו ענטפּערן: „מארץ הקדושה.“

(פרעגט ווידער דער אָפּפּרעגער): „וואָס טוסטו דאָ?“ (מאַכט מען זיך ווידער גלייך ווי מע פאַרשטייט נישט וואָס ער זאָגט. דאָרף מען זאָגן):

„הגידו לי בלשון הקודש מהו אומר!“

זאָל מען דיר פּרעגן: „מה לך פּה?“

זאָלטו ענטפּערן: „זקני ארצנו, יושבי על מדין שלחוני אליכם שוחרי אמונה ודורשי טוב להעיר לבככם לרחם עלינו כי אנושה מכוחינו, גדול שכרינו מעקת הרעב אשר בארצנו. ואני שמתו לדרך פעמי, להרחיק נדוד, ולטלטל טלטלת גבר ולקבץ נדבות, להחיות נפשות בנינו ובנותינו, ועתה בני ישראל ביישנים, רחמנים, גומלי חסדים, תנו לי נדבה!“

(אָפּפּרעגער): „הערט עץ, רבותים, מיר דאַכט זיך אַז דער מענטש איז אַ שווינדלער, אַ באַטריגער. ער איז אַ היגלענדישער, נאָר ער האָט

זיך פאַרשטעלט פאַר אַן ארץ-ישראל-צאָפּ און וויל בײַ אונדז אויסנאַרן געלט!"

דאַרפסטו ווייטער זאָגן: „איני יודע מה אתה סה. הגידו לי בלשון הקודש מה הוא אומר.“

(זאָגט ווידער וועלעכער יאָלד:) „הוא אומר שאתה מארץ גאליציע,

רק במרמה באת אלינו ולרמות אותנו להוציא כסף מאמתחותינו...“
זאָגסטו ווידער: „אוי לי על שברי, אני שמתי נפשי בכפי לעבור ארחות ימים בשביל אחינו הנתונים בצרה, והמה מחזיקים אותי לאיש בליעל...“

(אַפּרעגער:) „לאַז ער זאָגן פון וועלעכער שטאַט ער איז געבוירן

און לאַז ער אויסרעכענען די קברים פון די צדיקים, וועלן מיר וויסן אַז עס איז אמת.“ (דאַרף מען דיר דאָס זעלבע ווידער איבערזאָגן אויף לה"ק כנ"ל.)

זאָגסטו ווידער: „יליד צפת אני, מהלך יום אחד מצפת יש כפר ושמו מירון. ושם קבר של ר' שמעון בן יוחאי, ואצל הנהר יש מערה גדולה ושם קבר של הלל הזקן וקברי תלמידיו, ולפאת דרום שם קבר של שמאי הזקן ותלמידיו. בין צפת ומירון קבר של ר' טרפון ור' יוסי בן קיסמא. משם מהלך חצי יום לכפר גוש חלב, שם קבר של שמעי' ואבטליון. משם מהלך שעה אחת לכפר ענו, שם קבר של ר' חנניא בן עקשיא ור' אבא בן חלפתא. אין לי עוד להאריך. תנו לי נדבות, והשי"ת יגדל שמכם וירבה כבודכם לשם ולתהלה, ותהי' עם סגולה, עד ביאת הגואל, אמן...“

יעצט פאַנגט אָן דער טעריק צו זינגען אויף לה"ק מיט דער

מאַראַלישער מעלאָדיע:

1. מארץ הקדושה יצאתי,

למדינת הים באתי.

השלכתי את נפשי מנגד

לקבץ נדבות מיד אלופים ומיודעים,

להחיות רוח שפלים ולב נדכאים,

ואני בעיניהם כאיש בוגד בגד.

על קברי אבות כפי שטחתי,

לפני אדון כל שיח שפכתי

למצא חן בעיני נדיבים,

ברוח נדיבה לחזקני ולאמצני,

להשיב נפשות עניי ארצנו,
ולתמוך אותי בכספים ובזהובים.
שמתי נפשי בכפי להביא תועלת,
ואני בעיניהם ללעג ולקלס.

2. כאשר לספינה ירדתי,
אימת מות חרדתי.
פתאום עמד רוח סערה,
גלים ומשברים גאו והמו,
ימי חיי ספו גם תמו.
כן אמרתי ברוח נשברה,
נפשי נבהלה עד מאד,
אמרתי לא אביט אדם עוד.
ורעיוני אחזו שער,
זלעפה ופלצות אחזוני,
גלי ים כל ישטפוני,
כי הים הולך וסוער.

שמתי נפשי בכפי ...
3. חתימות ידי נדיבי עמנו
יעידו כי איש ישר הנני
חנוני רעי חנוני,
כי יד ה' נגעה בנו,
ואין מושיע לנו,
זלעפות רעב אחזוני.
פלגי מים תרד עיני על שבריהם,
עוללים שאלו ללחם פורש אין להם.
לכן עוצו עצה ועשו פלילה,
להחיות את נפשותינו
למלא את משאלותינו,
וזאת לכם תהי' תהלה.
שמתי נפשי בכפי ...

(ענדע ערשטע טייל)

(יעצט זאגט ווידער דער אַפּפּרעגער: „איך הער דיר נישט מיט דיין
גאַנצן וויינען. דו ביסט אַ באַטריגער, אַ שווינדלער. ווייסטו וואָס,

גוטער-ברודער, נאָ דיר אַ רו"כ און זאָג אויס דעם אמת, וועסט פאַרשפּאַרן צו בעטלען קאַפּ'..."

(מאַכסטו דיר ווידער נישט וויסנד און הייסט דיר פאַרטניטשן אויף לה"ק פּנ"ל.) קורץ, מע גיט דיר צו פאַרשטיין בלה"ק. האַלטסטו דיך ווידער ביי דינעם: „אני מאַרץ הקדושה". נעמט ער ווידער אַרויס 2 רו"כ: ווילסטו ווידער נישט און זאָגסט אַלעס: „אני מאַרץ הקדושה". ביז ער גיט דיר אַ גאַנץ 3 רובל. נעמסטו שוין צו און גיסט אַ געשריי בקול רם ובלשון אַשכּנז: „איך האָב דיר אין דער ערד!"

(אַפּפּרעגער פּרעגט: „ווי פאַלטו אויס צו ווערן אַ טעריק? האַסט נישט געקענט ווערן אַ הינטשלעגער?"

(אַנטוואַרט: „איך זאַל האָבן אַ סך אַזעלכע הינט ווי דו וואַלט איך דאָס געטון...")

(אַפּפּרעגער, נאָך אַ קליינער פּויזע, דער עולם זאַל זיך גוט אַפּלאַכן: „אַבער דאָך ווי פאַלט דיר איין זיך צו אַזאַ פּרנסה צו נעמען?" (אַנטוואַרט: „אַז דו צווינגסט מיך יאָ, איך זאַל דיר דערציילן, לאַז זשע זיך דינען — וועל איך דיר פאַרזינגען מיין גאַנצע געשיכטע, ווי מיט מיר האָט זיך פאַסירט, ביז איך בין דערצו געקומען, וויפל געשעפטן איך האָב געהאַט, ביז איך האָב מיר דערצו גענומען. דאָן וועסטו אַליין מודה זיין אַז דאָס איז פאַר מיר דאָס בעסטע געשעפט אין דער וועלט."

(יעצט פאַנגט זיך אָן מיט דער צווייטער מעלאָדיע אויף זשאַראָן מיט העברעאיש:)

א

בבואי לעיר דרוש דרשתי,
ושם חדושים נתמדים חדשתי.
ראש הקהל חשב למעני
להרים ולהטיב מצב מעמדי,
לקוצב בשר שמני
ועץ הטבחים נתן בידי.
ותחי רוחי מאשר חנני,
כי זבד טוב זבדני.
על עץ הטבחים היה מעמדי,
הדרשה עליו שניתי ושלשתי,

1

איך בין געקומען אין אַ שטאַט אַרײַן,
האַב איך געזאָגט אַ דרשה זײער פּיין.
דער ראַש-קהל האָט פאַר מיר געטראַכט
איך זאַל האָבן פּון וואַנען צו לעבן
און האָט מיך פאַר אַ פּליישהעקער געמאַכט.
און מיר דעם יאַטקע-קלאַץ איבערגעגעבן
דערמיט האָב איך מיר גאָר דערקוויקט
וואָס ער האָט מיר אַזאַ פּרנסה צוגעשיקט.
אויף דעם יאַטקעקלאַץ איז געווען מיין באַשטאַנד,
דאָרט האָב איך די דרשה איבער געשמיסט,

אהל רח"ל

ובגרוזן פצעתי את ידי,
לכן בזאת מאסתי.
אך בחכמתי כי נכונותי
למשמרת אחרת הכינותי.

2

כאשר הוכת ידי ונחליתי
שליח צבור נעשיתי.
כאשר לפני התיבה באתי
כולם את שמי הודו,
כי חן בעיני כל מצאתי,
ויתיעצו איד להרים כבודי.
בשפתי חלקות הרהיבוני
ולחון [ולנוטר?] מתא כתרונני.
כלילי סתו ברחובות עברתי,
השמרו מאש שוועתי
ולא לנו החדש שרתי
ועיי קרח הנורא כמעט גוועתי.
אך בחכמתי וכו'.

2

אחרי כל אשר קרני
מנהיגי העיר לשויב ספחני.
ביום ראשון שחטתי בהמה
ובבדיקה היי ידי נעים ונדים,
צעק עלי הקצב בחימה,
נאוה לך להיות מורה ילדים.
כאשר שמעתי כן עשיתי,
למורה ילדים היו הייתי.
בנעימים נפלו לי חבלים,
כי תלמידי היו מכובדים,
למדתי עם עגלים
ושחטתי את הילדים.
אך בחכמתי וכו'.

מיט דעם טאפער האב איך מיר צעהאקט די האנט,
דעדורך איז דאס מיר געווארן פאר מיסט.
נאר מיט מיין שכל דעם קליגן
האב איד אן אנדער פרנסה געקריגן.

2

נאך דעם ביזן צארן
ביך איד א חזן געווארן.
ווי איך פלעג מיך צום עמוד אנדערשטעלן
און מע האט מיך נאר דערהערט,
ביז איד איעדן געפעלן.
מיר גרויס צו מאכן האבן זיי געקלערט,
מיט שמעכלירי האבן זיי מיך כאשיינט
און האבן מיך פאר א ווארטאווניק געקריינט.
ווינטער האב איך געמוזט די שטאט ארומרינגען,
שרייען סטראזנע איז אגנע ביי אלע טויערן,
דעם נייעם לא לנו האב איך געזינגען
און בין שיער געווארן געפרוירן.
נאר מיט מיין שכל וכו'.

3

נאך אלעם וואס אויף מיר איז געקומען
האבן מיך די שטאטלייט פאר א שוחט אויפגענומען.
ווי איך האב געקוילעט די ערשטע בהמה ביי זיי,
האט די הענט געציטערט ביי מיר,
האט אויף מיר דער קצב געטון א געשריי:
-נאר א שוואנץ-מלמד זענט אירני-
ווי איך האב נאר דאס דערהערט,
האב איך מיך תיכף פאר א מלמד ערקלערט.
אין די גרעסטע הייזער און געוועלבער
האב איך געהאט תלמידים גאר א ווינדער,
איד האב געלערנט מיט קעלבער
און אפגעקוילעט יידישער קינדער.
נאר מיט מיין שכל וכו'.

4

ווי איך האָב געזען אַז איך האָב מיך נישט פון
וואָס צו ערנערן,
האָב איך געמוזט אַ סופּר ווערן.
מיט גרויס שמחה האָב איך תּפּילין געשריבן
און זיי האָבן געשפּעט און געלאַכט מיר אַקייגן,
וואָס איז דען מיר דערפון געבליבן?
איז מיין מזל האָט מען אויפּגעהערט תּפּילין צו לייגן.
האָב איך שוין נישט געהאַט וואָס צו טון אין שטאַט,
האָב איך מיר געדונגען דאָס באַד.
דאָס האָט מיר אויך נישט געטראָגן קיין נוצן,
ווייל הייצן האָב איך געמוזט פּיין,
אַרעמע-לייט זענען געקומען אומזיסט שוויצן
און די ווייבער האָבן אויפּגעהערט טבילה צו גיין.
נאָר מיט מיין שכל וכו'.

ד

כאַשר ראיתי שפל מעמדי,
תּפּשתי קסת הסופּר בידי.
בכתּיבת התּפּילין שמחתי,
והמה בי התל התלו.
אַבל מה בזאת הרווחתי?
להניח תּפּילין חדול חדלו.
בראותי כי אין לי מה לעשות בעיר
לקחתי את המרחץ במחיר.
גם זאת הי' הבל כידוע,
כי הסקתי התנור כראוי,
עניים באו בחנם להזיע
ופרות הבשו לבית הטבילה לא באו
אַך בחכמתי וכו'.

5

ווי איך האָב געזען אַז עס איז קיין תּכלית גיט,
בין איך געוואָרן אַן אַרץ-ישראל-ייד.
איך האָב מיך אין אַ רויט מיצל פאַרשטעלט
און אַנגעטון אַ כאַלאַט אַ ברייטן,
און נאָר אויס אומעדום געלט,
און מען גייט מיך מיט כבוד באַלייטן.
איך לעב מיר אַפּ זייער גוט,
און אַרבעטן דאַרף איך ניט.
נו, אַדרבה, זאָגט זשע איר אַלייז,
צי בין איך דען נישט אַ קליגער,
וועמען קען דאָס בעסער גיין
ווי אַ פאַרשטעלטן באַטריגער?
איך בין גליקלעך אויף דער וועלט,
אַז מי קומט מיר אַז מיין געלט.

[די פינפטע סטראַפּע איז נישטאָ אין העברעאיש].

(ענדע צווייטער טייל)

„דער בלומענגארטן“ — א אומבאקאנטע יידישע צייטשריפט

איז א פרוואַטער ביבליאָטעק אין ריגע, האָב איך געפונען צוויי
נומערן פון א יידישער צייטשריפט, וואָס איז, ווי ווייט מיינע ידיעות גרייכו,
פון קיין יידישן ביבליאָגראַף ניט פאַרצייכנט. דאָס איז דער לעמבערגער
„בלומענגארטן“ נ' 1 און נ' 2 ערשטער יאָרגאַנג. איך וועל דאָ
פאַרצייכענען אייניקע פרטים וועגן די דאָזיקע 2 נומערן „בלומענגארטן“.
דער „בלומענגארטן“ איז א צווייטע צייטשריפט. די שפראַך איז
דייטשמעריש. אויף דער לעצטער זייט איז אַנגעגעבן דער נאָמען פון
פאַראַנטוואָרטלעכן רעדאַקטאָר און די נעמען פון די פאַרלעגער:

Verantwortlicher Redacteur: Samuel Striks

Herausgeber: J. Katzenellenbogen und G. Rawitsch

Aus der Buchdruckerei des Schewczenko-Vereines.

אַזוי ווי אין דעם זעלבן נומער געפינט זיך אַן אַנאַנס אין העברעאיש:
„... בשבטי ישראל אודיע נאמנה כי הגדלתי את כבוד בית דפוס... תפארת
בית הדפוס הזה נודע מעולם כי הוא הראש והראשון בבתי הדפוס
שבלבוב... אדרעסע שלי שמואל שטריקס אין לעמבערג גאַליציען“ — קען
מען רעכענען אויף זיכער, אַז דער שמואל שטריקס איז דאָס דער
פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר.

דער ערשטער נומער איז דאַטירט דעם 15טן אַפּריל 1878.

אין דעם לייטאַרטיקל „פאַן דער רעדאַקציאָן“ לייענען מיר צ״א:

אונזער שולדיגקייט צו ווענדען זיך צו אונזערן געבילדעטען ברידערען
אום זייערע אונצופרידענהייט אונד ווידערווילען געגען די יידיש-דייטשע
שפראַכע צו פערמינדערן. מיר זעהען שוין פאראויס וועלכע גרימאסען אונד
זויערע מינען זיי וועלן מאכען ביים ערבליקען דיעזעס אונערווארטעטען
בלאטעס, ווי ווייט זיי וועלען זייער מונד אויפשפערן אונד מיט גרויס
געלעכטער וועלען זיי זאגען: דאס איז ווירקליך שקאנדאל! אין דיעזער צייט,
אם ענדע דעם ניינצעהנטען יאָר-הונדערט זאלען זיך מענשעהן די מיע
געבען, אזוי אשפראכע, ווי די יידיש-דייטשע איז, אויפצוהאלטן...“

(*) אין ז. רייזענס לעקסיקאן IV ביי גבריאל ראויטש ווערט יא דערמאנט דער
בלומענגארטען מיט דער באמערקונג, אַז עס זיינען אַרויס 3 נומערן. (רעד.)

און דא גייט אוועק א פאלעמיק מיט די דאזיקע „געבילדעטע ברידערען“ אויף א גאנצער זייט מיט דעם אויספיר, אז „אויף די עזע ארט האפען מיר, ווירד די עזע פערדארבענע שפראכע אונטערדעסען דעם פאלקע קיין שאדען ברענגען, אים געגענטהייל גרויסע נוצען. עפען זא ווי די מעדיצין, וועלכע ענטהאלט אין זיך זייער פיל שלעכטע אבשיילכע אונד עקעלהאפטע זאכען און דאך ברענגט זיא דעם קראנקען גענעזונג אונד געזונדהייט.“

דאן גייט די רעדאקציע אריבער צו דערציילן וועגן דעם אינהאלט פון „דעם בלומענגארטען“:

„... וועט ערשיינען אין לעמבערג צוויי מאל אים מאנאט. אויף דעם שענסטען פאפיר און מיט דעם בעסטען בוכשטאבן געדרוקט... יעדער העפט בעזינדער וועט באשטיין אויס דריי גרויסע בויגען מיט די שענסטע אילוסטראציאנען / בילדער/. דער אינהאלט פון צייטשריפט איז: (1) נייעקייטען איבער יודען. (2) פערשידענע נייעקייטען אונד קארעספאנדענצין. (3) מאראלישע ערצעהלונגען, לעגענדען, פאבעלן, אנעקדאטען אונד לידער. (4) ראמאנען, נאָוועלען אונד אנדערע בעשרייבונגען. (5) ביאגראפיען / לעבענסבעשרייבונגען / פאן גרויסען מענערן. (6) אילוסטראציאנען אונד צייכנונגען פון בערימטען מענערען, סינאגאגען, אנשטאלטען אונד געגענדען. (7) פערשידענע מיטטיילונגען אונד בעריכטונגען. (8) פעליטאן. (9) בריפקאסטען, פראגען אונד אנטווארטען פאן דער רעדאקציא. (10) אנאנסען / הודעות / ... אונד מיט אשיינעם ליד אונדזערע לעזער מקבל פנים זיין...“.

נאך דעם ליד גייט א פאסט-סקריפטום: „... אין אונזערע צייטשריפט ווערדען די בעסטען זשארגאניסטען אנטהייל געמען“... דאן קומט א ביאגראפיע פון רמב"ם „רבינו משה בן מיימון“, אנאנים) און א קארעספאנדענץ פון בוקארעסט (אן א טיטל), דאטירט דעם וטן אפריל (פאן אונזער קארעספאנדעטען), אונטערגעשריבן „אייער ערגעבענסטער פריינד יאק"ב“.

די דאזיקע קארעספאנדענץ פון בוקארעשט איז גאנץ אינטערעסאנט, דערהויפט דערמיט, וואס צום סוף זאגט זיך דער שרייבער ארויס וועגן גאלדפאדענס טעאטער, וועלכער האט דאן געשפילט אין בוקארעשט. איך ברענג דא דעם טייל קארעספאנדענץ פכתבו וכלשונו:

„... הייער גייט אויך ארויס אטעגליכעס, פאליטישעס בלאט אין אונזער זשארגאן (יודיש-דייטש) אונטער דעם נאמען „יודישער טעלעגראף“.

וועלכעס מאסען האפט פערקויפט ווירד. דער הערויסגעבער פון דיווער צייטונג בעמיהט זיך, ווי עס שיינט די יודיש-דייטשע שפראכע מעהר צו פערדייטשערן, נאָר עס קומט אַרויס ניט קיין דייטש, ניט קיין יודיש.

„נאָך איינע מערקווירדיגקייט האב איך היער בניגעוואוינט, דאס איסט איין יודישעס טהעאטער אונטער דער דירעקציע פון העררן גאלדפאדען. אין דיוועס טהעאטער ווערט געשפילט אלע אבענד, אויסער פרייטאג צו נאכט יודישע שטיקע אויף גאטעס יודיש. די אַקטיאָרען (שוישפילער) שפילען ניט שלעכט, די דעקאראציע אונד דאס טהעאטער אליין זיינען אויך ניכט איבעל, דאך די ארדענונג אין זאל פון טהעאטער איסט זעהער יודישלאך. אלעס רעט און שרייט, אקוראט ווי אויף איודישער חתונה. דער אינהאלט פון די שטיק, וואס מען שפילט דארטען, איזט צוואר ניכט שלעכט פערפאסט, נאר פילע אויסדריקע אונד רעדענסארטען זענען אמתה מארק ווערטער, וויא צום ביישפיל: ארוח אין דיין טאטן! דער רוח זאָל דיך נעמען! קרענקען זאלסט דו! אונד אזוי ווייטער. הערר גאלדפאדען, וויא עס ווייזט אויס, בעקימערט זיך ניט אזוי פון דעם טהעאטער, ווי נאר די עטליכע פארעס (געלדשטיקע) איינצוקאסירען אונד דעריבער פעלט דארט די געהעריגע ארדענונג. דאס טהעאטער איזט פאסט שטענדיג פאל געפאקט אונד דאס גאנצע פובליקום בעשטייט מיסטענטהיילס פון האנדווערקער אונד טאגעלוינער, וואס טראגען אוועק זייערע גאנצע טאגע איינאהמע אין טהעאטער אונד אין טראקטיר וואס דארטען געפינט זיך. עס טרעפט זייער אפט דאס פיעלע גיבען אפ אין טהעאטער זייער לעצטען גראשן אונד אויף מארגען האבען זיי ניט וואס צו פריהשטיקען. עס איז אפילו זייער שיין ווען איינער זוכט פערגעניגען אונד ניט צו פארברענגען די פרייע צייט אין נארעשקייטען, נאָר פערגעניגען איסט גוט מיט ברויט, מיט פערגעניגען אליין קען מען ניט זאט ווערען.“

(1) זע אין „המליץ“ נומ' 15, 1878 (דער זעלבער יאָר וואָס דער „בלומענגארטער“) די קארעספאָנדענץ פון נאַטאַנאָו, וועלכער שרייבט וועגן די באַזוכער פון גאַלדפאָדענס טעאָטער אין בוקאַרעשט אָט וואָס: „מלא הבית הזה מפה לפה עד כי רבים מהמאחרים לבא שבים לביתם מבלי מצא מקום גם מאחורי הפרגוד, וביותר לעת כזאת שהעיר הזאת מלאה אדם רב מהיהודים הבאים מארבע כנפות הארץ ובפרט מארץ רוסיא, לרגל עסקיהם הגדולים והקטנים המטובים ממלחמת רוסיא עם תוגרמה. היהודים הרוססיים האלה ממלאים את בית המשחק הזה כמעט בכל לילה ולילה...“ ד״ה אַז דער הויפּט־קאַנטיגענט באַזוכער פון גאַלדפאָדענס טעאָטער אין בוקאַרעשט זײַנען געווען סוחרים און ספעקולאַנטן. (זע אויך נ. געפאַמינאַשטיי: „גאַלדפאָדענס טעאָטער“ אין מינסקער „צײַטשריפּט“ ב' 3-2, מינסק 1926). אַלזאָ, וועמען דאַרפן מיר בעסער גלייבן? איך רעכנ, אַז דעם שרייבער אין „בלומענגארטער“ ווײַל ב. נאַטאַנאָו איז דאָך געווען אין בוקאַרעשט נאָר אַ גאַסט אויף אַ ווײַל.

דער פערטער צושטייער אין זשורנאל איז „דער סדר אין גראנאדא“ (אנאנים), א באארבעטונג פון א באוואוסטער לעגענדע וועגן די מאראנען אין שפאניע. דער שרייבער פלעכט אריין אהער צוויי שירים. נאכדעם ווי דאן אהרן אלגאזי (דער מאראן אין גראנאדע, אין וועמעס קעלער עס איז פארגעקומען דער סדר) האט קידוש געמאכט, האבן זיי אנגעהויבן זאגן:

„דאס איז דאס ארמע ברויט, בעקאנט
וואס האבען אין עגיפטען לאנד,
געגעסען אויף דעם פרייען וועטער,
די טאטעס אונזערע און די פעטער,
ווער עסען וויל, האט הונגער נויט,
געניסען זאל מיט אונז דאס ברויט,
ווער דירפטיג איז, זאל זיך בעווייזען.
מיט אונז דעם קרבן פסח שפייזען:
מיר זינען אלץ ברידער טרייע,
גאנץ גלייכע מענשן, קינדער פרייע!“

נאך דעם דאזיקן „כהא לחמא“ פרעגט דאס יינגסטע קינד ביים פאטער:

„פיר קשיות, טאטע, לייג איד פאר:
פאר וואס איז דאס וואס דיזע נאכט
איז ניט ווי אלע נעכט פון יאהר?
א גאנץ יאהר איז ניט אויסגעמאכט,
עס חמץ, מצה איינערליי
אונד דיזע נאכט — נאר מצה קייא.
א גאנץ יאהר עסט מען קרייטער פיל
אי זיסע, ביטערע, ווי איינער וויל,
נאר דיזע נאכט, פון פסח פעסט
מער ניט וויא ביטערע קרייטער עסט?
א גאנץ יאהר טינקט מען ניט אריין
קייין איין מאל ניט, וואס זאל דאס זיין,
וואס דיזע נאכט פון פוס און טרונק
ניט אנדערס גאר ווי צוויי מאל טינק?
א גאנץ יאהר זיצט ווי נאר איר קענט,
דאך, דיזע נאכט — נאר אנגעלעהענט?“

דאן קומען אין דעם „בלומענגארטען“: „די אונגליקליכע פרויא. איינע פירטערליכע ערצעהלונג פאן שיק“: „קרילאווס פאבלען. דער גביר אונד

דער שוסטער. איבערזעצט פאן י. א. ק.": „די ארורה. איינע ערצעהלונג אויס דעם יודישן לעבען. פאן גבירר": „פעלליטאן (אקליין בעשרייבונג פון מיין לעבן, וויל איך פאר מינע לעזער געבען)“. (אנאנים): „דער בריפקאסטען פון דער רעדאקציאן“: „הודעות“.

ווי עס ווייזט אויס, האבן די „געבילדעטען ברידערען“ לאנג ניט געלאזט ווארטן אויף זיך, אין שוין אין צווייטן נומער „בלומענגארטען“ (דאטירט דעם 6טן מאי) אין דעם ערשטן ארטיקל א״ט „אן אונזערע רוסישען לעזער“ לייענען מיר:

„אין אייניגע טעג ארום ווי אונזער ערשטענס העפט איז דערשינען — וויא דער לעזער וועט פון אונזער היינטיגען בריפקאסטען ארויס זעהן — האבען מיר פון איינער געוויסען פערזענליכקייט אבריעף אין דער רוסישער שפראכע ערהאלטען וועלכער אונז אויף א מלחמה ארויס רופט אונד נור דעסטוועגען אליין, וואס מיר האבען זיך דערוואויגען (האבען מיר דען אים באדארפט פרעגן?) איינע צייטשריפט ארויס צוגעבען אין דער אפשייליכען, פערפלוכטען, וויא ער זיך אליין אויסדריקט, יודישן שפראכע...“.

און דא לאזט זיך די רעדאקציע אוועק אין א פאלעמיק אויף גאנצע דריי שפאלטן.

אט איז דער אינהאלט פון דעם צווייטן נומער: געקראלאג:
 „לעבנסבעשרייבונג פאן רבינו משה בן מנחם מענדעלזאהן (רמבמ״ו)“
 (אנאנים): „אלחנן ברבינו שמעון הגדול. איבערזעצט אונד פערמערט פאן י. א. ק.“ (די באוואוסטע לעגענדע פיגורירט אין פארשיידענע וואריאנטן):
 „דער בארג לבנון“ (אנאנים): „די אונגליקליכע פרויא“ (המשך פון נומ׳ 1):
 „קרילאווס פאבלען. דער אייזעל אונד דער סאלאוויי (נאכטיגאל)
 איבערזעצט פון י. א. ק.“: „די ארורה“ (המשך פון נומ׳ 1): „פערשידענעס“:
 „אנעקדאטען“: „דער בריפקאסטען פון דער רעדאקציאן“.
 אין נומ׳ 2 איז אויך דא אזא אנאנס:

„קינדמאכונג פיר רוסלאנד“.

ווער פאן דען רוסישען לעזערן אויף, דען בלומענגארטען זיך אבאנירען וויל, וויא אויך אגענטען צום זאמלען פיר די עזע צייטשריפט

(3) ווייזט אויס דער ערשטער פארלעגער ה' קאצענעלענבאגן.
 (4) מסתמא גבריאל ראוויטש, דער צווייטער פארלעגער; וועגן אים זע. לעקסיקאן יו.
 ד' 82.
 (5) אויף דעם ווילנער רב' בצלאל.

דער אבאנענטען אונד אנאנסען וואללען זיך בריעפליך נאך ווילנא אויף
אונטענשטעהענדע אדרעססע ווענדען:

Г-ну Гаврилу Осиповичу Равичу в Вильне. На Венграх, в доме
Гершона Кисина.

דערפון איז צו זען (ווי איברינקס אויך פון דעם אינהאלט), אז כאטש
„דער בלומענגארטן“ איז ארויס אין לעמבערג, זינען די אויפטוער פון דער
דאזיקער צייטשריפט געווען רוסישע יידן, וועלכע האבן אין רוסלאנד ניט
געקענט ארויסגעבן קיין יידישע צייטשריפט מחמת די שוועריקייטן מצד
דער צארישער אדמיניסטראציע, וועלכע האט נאך אלס אויסנאם דערלויבט
אלעקסאנדער צעדערבויען ארויסצוגעבן צו יענער צייט אין פעטערבורג
„דאס יידישע פאלקסבלאט“.

א ליטעראַרישער קוריאַז

אין דעם באַנד, וואָס נעמט אַרײַן דעם אות ט' פונעם „לעקסיקאָן פון דער ייִדישער ליטעראַטור“ (ארויסגעגעבן פון אַלוועלטלעכע ייִדישן קולטור־קאָנגרעס), וואָס דרוקט זיך אין ניו־יאָרק — און איז שוין דער־גאַנגען ביז אות צ' — לייענען מיר:

טאַדריס. יצחק. געשטאַמט פון גאַליציע, געלעבט אין ווין, טשער־נאַוויץ, שפּעטער אין רומעניע, ליטע און פּוילן. בדחן און וויצלער, מחבר פון הומאַריסטישע מעשה־ביכלעך מיט אַ ראַמאַנטישן אינהאַלט און אַ מוסר־השכל. צוואַ: אַ וואול בחורל חלעבין („ער האָט אַ פנים ווי אַ רוח, אַן הויז און אַן שיד“) אין דריי טיילן. וטער און 2טער, וואַרשע 1883, 47 ז. דריטער, דאַרט 1884, 24 ז.

ווען אַט־דאָס אַרטיקל איז דערשינען אינעם לעקסיקאָן האָב איך זיך נאָכגעפּרעגט בײַ אַ צאַל בקיאים אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אויב זיי האָבן עפּעס געהערט וועגן אַט־דעם שרייבער. אַלע האָבן מודה־געווען, אַז זיי האָבן ניט געהערט פון קיין שרייבער מיט אַזאַ נאַמען. למען האמת האָבן זיי אויך ניט געקענט הערן — ווייל אַזאַ שרייבער האָט קיינמאַל נישט... עקזיסטירט.

טאָ אויף וועלכן וועג איז געקומען אַזאַ אַרטיקל אינעם לעקסיקאָן און פאַרוואָס האָט מען דאַרט פאַרצייכנט אַ שרייבער וואָס לאַ היה ולא נברא? איז די מעשה אַזאַ:

אין די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט געלעבט אין יאַסי — רומעניע — אַ ייִדיש־שרייבער מיטן נאַמען ישראל אַרנשטיין. ער האָט פאַרעפּענטלעכט עטלעכע ביכער אין ייִדיש און איינס אין העברעאיש. אין יאָר 1882 האָט ער אָפּגעדרוקט אין לעמבערג אין דער דרוקערײַ פון יעקב עהרנפרייז — אַ דערציילונג מיטן נאַמען „אַ וואול יונגל חלעבין“. ער האָט אַ פנים ווי ר' סענדער, אַן הויז אין אַן העמדער“ (איבערגעגעבן לויטן דאַרטיקן אויסלייג).

דער העלד פון יענער דערציילונג איז אַ יונגערמאַן מיטן נאַמען טודרוס, וואָס האָט זיך געלאָזט וואוילגיין ווי דאָס האַרץ האָט בײַ אים געגלוסט. האָבן זיך צו אים צוגעטשעפּעט כּיטרע שווינדלער, וואָס

האָבן אים אויסגעטאָן נאַקעט. צום סוף האָט ער תשובה-געטאָן. ער איז אַוועק אין אַ אידישער קאַלאַניע פון דרום-רוסלאַנד און געוואָרן אַן ערד-אַרבעטער.

אויף דער צווייטער זייט פונעם שער-בלאט האָט דער מחבר אָפגעדרוקט אַ מודעה, אַז די רעכט איבערצודרוקן די דערציילונג האָט ער פאַרקויפט אויף אייביק צום דרוקער עהרנפרייז. דערפאַר האָט קיין שום מענטש נישט דאָס רעכט — אויך נישט דער מחבר — דאָס צו דרוקן אויפסניי, אַז דער דערלויבעניש פון עהרנפרייז.

אַבער אין יאָר 1884 איז אין וואַרשע איבערגעדרוקט געוואָרן אַ פלאַגיאַט פון אַט-דער דערציילונג. פאַרשטייט זיך, אַז דעם מחבר'ס נאָמען איז דערפון אַרויסגעלאָזט געוואָרן. בכדי מ'זאל נישט דער-קענען, אַז דאָס איז די זעלביקע דערציילונג פון אַרנשטיינעו, האָט דער וואַרשאַווער פלאַגיאַטאַר געענדערט דעם נוסח פון שער-בלאט און אויך געביטן דעם טיפיש-לעמבערגער אויסלייג אויפן וואַרשעווער. ער האָט אים אָפגעדרוקט אין אַט-דער פאַרם:

טאָדריס,

אַ וואָל בחוריל חלעבין
ער האָט אַ פנים ווי אַ רוח
אַ הויזן אונד אַ שוד

אַן עקזעמפלאַר פון אַט-דעם פלאַגיאַט איז ווייזט אויס דערגאַנגען צום שרייבער פון דעם אַרטיקל אין לעקסיקאָן. וואָלט ער זיך דערביי אויך מטריח-געווען צו לייענען די דערציילונג אַליין, וואָלט ער געזען, אַז דאָס וואָרט „טאָדריס“ (מיט גרויסע אותיות) אינעם טעקסט פון שער-בלאט איז נישט מער ווי דער „וואול בחוריל“. דאָס מיינט: דער העלד פון דער דערציילונג. ווי עס זעט אויס, האָט ער אַבער געהאַלטן, אַז בכדי צו שרייבן אַן אַרטיקל אינעם לעקסיקאָן איז גענוג דאָס בלויזע לייענען דעם שער-בלאט. דערפאַר האָט ער באַשלאָסן, אַז דער „טאָדריס“ אין שפיץ פון שער-בלאט — דאָרט וואו די דרוקער שטעלן געוויינטלעך אַוועק דעם נאָמען פונעם מחבר — איז דער מחבר פון דער דערציילונג.

אַלדאָס אַנדערע, וואָס דאָרט איז געשריבן וועגן אים — אַז זיין נאָמען איז געווען יצחק, זיין אָפּשטאַם-שטאַט, די שטעט וואו ער האָט געוואוינט און אַלע אַנדערע ידיעות — אַט-דאָס אַלץ איז, פאַרשטייט זיך, אויסגעוויגן פונעם פינגער: לויט דער צעפליגלטער פאַנטאַזיע

אזאזל יונגיר חלעפין

ער האט אפנים וויא ר' סענדער
אן הויזן אין אן העמער.

ערשמער אויג צווייטער מדייד

אייגענטהום, דרוק אויג סערלאן סאן ר'
יעקב עהרענפרייז בוכדווקער אין

לעמבערג

Lemberg 1882
Druck v Jacob Ehrenpreis,
NACHDRUK VERBOTEN

צו דער ביבליאָגראַפיע פון א. מ. דיק

1. „הבהלה“.

אין 1872 באַנד „העבר“ (פּעטראָגראַד 1918) האָט ש. גינזבורג פאַר-
עפנטלעכט דיקס „הבהלה“ אין העברעאיש מיט דער הערה, אַז הגם אין
יידיש איז דאָס ווערק שוין לאַנג געווען געדרוקט, איז אַבער אין
העברעאיש ווערט דאָס פּובליקירט צום ערשטן מאל פון אַ כתב־יד. דאָס
אייגענע שרייבט אויך פ. קאַן („יוואַ-בלעטער“ ב' I, ז' 331). דאָס איז אַ
טעות. „הבהלה“ אין העברעאיש איז שוין אויך געווען לאַנג געדרוקט (נאָר
אַפילו פריער פאַר דעם יידישן „עיר ההרס“) — אין „המליץ“ 1867 (אין 3
המשכים אין די נומ' 41, 42, 43) א״ט „הבהלה“ אשר היתה בעיר ההרס
בשנת תקצ״ה (נעתק מכתבי איש אמ״ד ע״י אבן רש״ד). עס פעלט נאָר אין
„המליץ“ די קורצע הקדמה. עס זײנען אויך פאַראַן קליינע שפראַך־שינויים
(מען קען זײ צושרייבן דעם רעדאַקטאָרס האַנט)!

2. „האורח“.

ש. ניגער אין זײַן אַרטיקל „א. מ. דיק וכתביו העברים“ (אין אויבן
דערמאָנטן „העבר“) שרייבט: „... שדיק חבר את „האורח“ לבדו ולא יחד עם
חברו לעט [?] ח. ז. עליאשעוויטש (חזא״ל) כמו שכותב בלי שום ראיות
והוכחות לזה מר סטאַניסלאָווסקי“. מילא סטאַניסלאָווסקי האָט דאָס פשוט
גענומען בײַ בן־יעקבן, וועלכער שרייבט אין „אוצר הספרים“ אויף דעם
„האורח“, „הר׳ א״מ דיק ומרעהו חזא״ל“ (פון „אוצר הספרים“ האָט דאָס
אויך אַראָפּגעשריבן פרידבערג אין „בית עקד ספרים“; אויך פ. קאַן אין די
אויבן דערמאָנטע י״ב). פון וואָנען האָט דאָס אַבער גענומען בן־יעקב, און
ווער איז גערעכט, בן־יעקב צי ש. ניגער?

(1) אבן רש״ד (לויט מיין השערה — הייל נח שטיינשניידער, דער מחבר פון „עיר
ווילנא“) איז מוסיף פון זײַן אַ קוריאָז פון דער בהלה־ציט וואָס ער האָט געהערט פון אַן אַלטן
יידן. אין יאר תקצ״ה איז יענער ייד — זײַענדיק אין וועג — פאַרפאַרן אין אַ קרעטשמע. ווי
פאַרוואַנדערט איז ער געוואָרן, ווען אין דער קרעטשמע האָט ער קיינעם ניט דערוויסט אַחוץ
אַ צעניערקין ינגל, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע, נאָר אַז הויזן. אויף
דער שאלה, וואו זײַנען דאָס אַלע און פאַר וואָס גייט ער עפעס אַז הויזן, האָט דער ינגל
געענטפערט, אַז ערשט פאַריקע וואָך איז בײַ אים געווען חתונה, האָט מען אים אויפגענייט
נייע הויזן, איצט איז די חתונה בײַ זײַן יינגערן ברודער, זײַנען אַלע פון שטוב אַוועקגעפאַרן
און צוגענומען בײַ דעם יונגן בעל־הביתל די נייע הויזן פאַר דעם חתן...

נאָך בחיי דיק האָט זיך שוין אויפגעוויבן די פראַגע וועגן דער מחברשאַפט פון „האורח“ און עס זײַנען גאַר געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז חזא"ל און ניט דיק איז דער מחבר פון „האורח“. עס איז פּדאָי צו ברענגען דאָ אייניקע אויסצוגן פון דער פּאַלעמיק וועגן דעם.

איז דער העברעאישער צײַטונג „העברי“ 1878 נומ' 4 שרײַבט איינער שמעון מינץ פון שוועדט (דײַטשלאַנד): „...לפלא בעיני שלא ראיתי באחד ממכ"ע העברים שיכתבו לזכרון מיתת החכם חזא"ל ע"ה, שנפטר בתחלת קיץ העבר בשנת חמשים ושלש לימי חייו והי' סופר מהיר ומשכיל. הוא כתב „האורח“, והי' אחד ממשכילי ווילנא ואיש נכבד וטוב לכל אדם“.

אויף דער דאָזיקער נאָטיץ האָט זיך אָפּגערוּפּן איינער ישראל-איסר גאַלדבלום פון וואַלאַזשין, וועלכער שרײַבט אין נומ' 10 פון דער זעלביקער צײַטונג: „...מצאתי נכון להגיד להסופר הנכבד ה' מינץ בשוועדט, כי את אשר מיחס את הס' „האורח“ להח' המנוח המדקדק הנעלה ר' ח"ז עלישעוויטץ ז"ל — שמועת שוא הטעתו ומחברו הוא ידידנו החכם המפורסם ה' אייזיק מאיר דיק המכונה אמ"ד בוויילנא, שהדפיסו ע"י אחר בק"ב בשנת תר"ו ולא קרא שמו עליו (כן שמעתי מפיו) ורמא"ג ז"ל מביא את „האורח“ בשמו בהדביר ח"ב מכתב נ"ב. כן ה' מאַנדעלקערן מביא בשמו בספרו „דברי ימי רוסיא“ ח"ג בהערה. והכל יודעים כי הוא אביו והוא חברו...“

אויף דעם האָט ה' גאַלדבלום געענטפערט (אין נומ' 20 פון דער זעלביקער צײַטונג, וועלכע האָט שוין געהייסן „עברי אנכי“): „...כי לא שמועת שוא ולא חלום שוא הטיעני רק ראיית אמת ראיתי, ובאזני שמעתי מפיו של המנוח רח"ו אליאשעוויטץ, שהאורח הוא מעשה ידיו, בהיותי לפני שש שנים בלאנדאן אז דברתי עמו פא"פ והראה לי את האורח והי' נדפס לו בצד שמאל שער בל' אנגליז, ובעיני ראיתי שהי' נדפס עליו באותיות

(*) אין מיין עקזעמפלאַר (אויסגאַבע ווילנע 1861) האָב איך דאָס ניט געפונען, שרײַבט צו אין אַ הערה ח. ליבערמאַן. אין דעם בריוו נ"ב איז דאָס טאַקע ניטא, אָבער אין די בריוו נ"ה (ז' 112) און נ"ו (ז' 113) ווערט דיק דערמאַנט ווי דער מחבר פון דעם ביכל וועגן מאַנטעפּיאַרע. אָט זײַנען די געהעריקע ערטער פון די דאָזיקע בריוו: „...וחותנך מצרף אליו את הכתב אשר ערך דיק ע"ז השר מונטיפיורי, בו תמצא ברוב דברים את המעשים בעינים אשר קמצתי אני במלים מעטים“ ... (ז' 112). „...קבלת את מכתבי בלויית קונטרס דיק אשר שלחתי אליך משי"ק העבר ע"י כהן וקלמייער מלאכי שאסקאָלסקי“ (ז' 113). — רעד".

(2) ש. ווינער (קהלת משה נ" 527) דערמאַנט אויך וועגן אַ שער אין ענגליש, ער דערמאַנט אָבער גאַרניט וועגן חזא"לס מיט-מחברשאַפט, הגם ער האָט געוויס געזען דעם אוצר הספרים. אין מיין עקזעמפלאַר איז קיין ענגלישער שער ניטא.

הַאֲוֵרָה

13

יספר תולדות הימים החסודים אשר עברו עלינו

תושבי ווילנא ירא

מאז הניעה לאונינו הבשורה

ממסע

סגל זיר משה מונטיפיורי שליט"א

ודעתו

סגניס לאדי יהודית מונטיפיורי חמ"י

לעדנו ווילנא, עד צאתם ממנה לדרכם צלחה.

סגל

על ידי אחד מילידי עירנו

סגל

האיש משה ענו מאד מבל האדם אשר על פני האדמה
לפיכ.

THE TRAVELLER.

—•••••

An
Account of the festival days, celebrated by
Jews of

W i l n a

about the news of the arrival of

Sir Moses Montefiore Baronet

and his consort

Lady Judith Montefiore.

By

.....

1846.

וועגן דעם ענגלישן שער האט באמערקט שטיינשניידער:

“Der Respect vor den Gefeierten Hatte den Jungen anon. Vf. in
Wilna veranlassen sollen, einen bessern engl. Titel zu bestellen.”

(המזכיר, 3-טער יארג. ז. 82)

גדולות שם „חיים זלמן אליאשעוויטץ וכתבתי למכירי בענגלאנד לשאל על זאת, ונודע לי עתה בעדים נאמנים, שגם בכיבליאטיק של השר משה מונטיפיורי נמצא ס' „האורח“ כזה אשר נדפס על השער האנגלי שם „חיים זלמן אילאשעוויטץ“. ועתה ישפטו נא הקוראים בזה והמחבר הח' אמ"ד אשר כתב עליו שהוא הי' מחברו, ושמועת שוא רחוקה ממני, ושמיעה גם ראי' שניהם כאחד טובים להעיד עלי...“.

האָבן מיר דאָ טאַקע אַ נײַס, אַז דער „האורח“ איז גאָר ניט געדרוקט געווען אַנאַנים, נאָר אויפן שער איז מפורש אַנגעוויזן, אַז עליאַשעוויטש איז דער מחבר. קומט אַבער דער פריער דערמאַנטער גאַלדבלום אין זאַגט, אַז דאָס איז אַ פשוטער פּלאַגיאַט פון עליאַשעוויטשן. אַט וואָס ער שרייבט אין דער זעלביקער צײַטונג נומ' 23: „...לרגלי נסיעתי מוואלאזין ארצה עסטרייך, שמתי דרכי עיר ווילנא ואמרתי אסורה נא ואראה בשלום ידידי הרב החכם המחבר הנודע לשם ה' אמ"ד נ"י והראיתיו את דברי „בהעבריי“ אדות מחברתו „האורח“ ואת דברי הסופר ה' מינץ משוועדט אשר שב אל דבריו הראשונים אחר אשר הראיתי פאקטין אמיתים כי אמ"ד הוא מחברו. וידידי הנ"ל בראותו את דברי ה' מינץ, עמד מרעיד ומשתומם כי חזא"ל ישיב לו רעה תחת טובה ולא ידע בושתי, להדפיס ספרו מעשי ידו על שמו רק למען תת קטורה באף השר הצדיק מאנטיפיורי, בעוד אשר כל משכילי ווילנא יודעים ברור, כי אמ"ד מחברו! — וספרתי זאת גם להחכם המצוין ר"ק שולמאן, ואמר לנו, כי יש אתו ספר „האורח“ מנחה מאת מחברו אמ"ד, ועוד זוכר הוא איזה מאמרים אשר ספר לו המשורר מיכ"ל ז"ל אשר ראה בהאורח אצל הח' דיק בעודנו בכת"י, והתלונן מאד על המנוח חזא"ל על אשר העיז לגזול ספר שלם ולהדפיסו על שמו בעוד הכל יודעים מי הוא מחברו. אחר אשר ה' חזא"ל הלך לעלמא דקשוט, אין את נפש הח' אמ"ד לדבר אדותו מאומה פן יחלל עי"ז כבוד ההשכלה, ואך להוציא מלב הקוראים יבא ויענה כחשו בהעבריי“.

ווי מיר זעען, האָבן מיר דאָ „שני כתובים המכחישים זה את זה“ און עס איז שווער צו זאָגן, וואו דער אמת איז, בפרט אַז ה' חזא"ל איז שוין בעת דער דאָזיקער פּאַלעמיק געווען טויט. על כל פנים האָט יעדערער פון זיי געטענעט „פולה שלי“ און במילא איז ניט ריכטיק בן-יעקבס פשרה וועגן אַ שותפותדיקער מחברשאַפט.

(3) אַ קנאַפע ראיָה, האָט דאָך משה מאַנטעפיאַרע געהאַט דאָס זעלבע אַ מתנה פון חזא"ל?

וואָס שייך דעם דרוקיאָר פון „האורח“, איז עס אָנגענומען 1860. אָבער ניט נאָר אין גאַלדבלומס דערמאָנטער קאַרעספּאַנדענץ איז אָנגעגעבן 1846, דאָס גלייכן אין „עיר ווילנא“ ז' 161, נאָר אויפן שער שטייט בפירוש דער פרט: „והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה“, ד"ה תר"ו (1846). איז טאַקע אַ חידוש, וואָס די ביבליאָגראַפן פאַרצייכענען דעם „האורח“ פאַר אַ חמו"ד, בשעת ווען עס איז בלויז אַ חמ"ד.

3. „גרי הצדק“. פ. קאַן (י"ב ב' ו, ז' 331) שרייבט צו דיקן נאָר אַ ווערק, דעם העברעאישן „גרי הצדק“. זײַן ראיה, אַז דאָס איז דיקס איז: היות מיר האָבן עדות, אַז דער ייִדישער „גרי הצדק“ איז דיקס און היות עס זײַנען דאָ סימנים, אַז דער ייִדישער „גרי הצדק“ איז איבערגעזעצט פון העברעאיש, ממילא איז דער היוצא מזה, אַז דער העברעאישער „גרי הצדק“ איז אויך דיקס. איך גלייב, אַז איפכא מסתברא. ווי באלד אַז דער ייִדישער „גרי הצדק“ איז אַז איבערזעצונג פון העברעאיש, איז דער ייִדישער אויך ניט קיין אַריגינעל ווערק דיקס, נאָר פשוט אַז איבערזעצונג פון אַ פרעמד ווערק. אַ ראיה אויף דעם איז פון ש. ווינער, וועלכער ווייזט אַז (אין קהלת משה נומ' 2015), אַז אין אַזיאַטישן מוזיי אין לענינגראַד איז דאָ אַז עלטערער כתב־יד פון דעם העברעאישן „גרי הצדק“ מיט קליינע שינויים לגבי דעם געדרוקטן. אויב עס איז דאָ אַז אַלטער כתב־יד, קען דאָס שוין ניט זײַן דיקס. על־כּל פנים וואָלט פּדאָי געווען צו קאַנטראַלירן דעם דאָזיקן כתב־יד אויף קלאַר צו מאַכן די זאַר.

4. „דברי חכמים“, ספּורי חכמי יו"ן...

אונטער אַזאַ טיטל פאַרצייכנט ש. ווינער (קהלת משה נו' 2127) אַ ווערק געדרוקט אין ווילנע 1864 מיט אַ העברעאישן און ייִדישן טעקסט. דער העברעאישער טעקסט געהער צו יהודה־לייב בוזזאב. וועגן דער ייִדישער איבערזעצונג אָבער שרייבט ווינער, אַז „המעתיק שמו לא נודע“. לויטן סטיל אָבער האַלט איך, אַז די ייִדישע איבערזעצונג געהער צו א. מ. דיקן און דאָס זאָל זײַן דער „חכמי יו"ן“, וועלכער איז דערמאָנט אין לאַנדאָס רשימה פון דיקס ווערק אין „המליץ“ 1868 און אויך אין ח. לונסקיס רשימה פון דיקס ווערק אין שטראַשוו־ביבליאָטעק אין „אונדזער טאָג“ 1923.

• אין דער ביבליאָטעק פון יוואָ זײַנען דאָ צוויי עקז' פון דעם ספרל (איינער — מתנה פון אברהם זינפעלד, לעמבערג). דער גענויער טיטל איז: „ספּורי חכמי יו"ן או דברי חכמים“ (ווילנא, בדפוס של ר' אברהם יצחק דוורזעץ... תרכ"ד — 1864, ז' 112). אויף דעם

אהל רח"ל

צווייטן שער-בלאט ווערט איבערגעגעבן דער אינהאלט בזה הלשון (אָרטאָגראַפֿיע — מאָדערניזירט):

ספּורי חכמי יון דאָס איז אַזוי אַ ספּר, וואָס עס איז אין אים אויפגעזאַמלט קורצע ספּורים אין קורצע ספּריכווערטער פון די וועלטבאַרימטע חכמים פון אַרץ יוון (גריכנלאַנד), וואָס אונזערע קדמונים, ווי דער רמבם און דער בעל-עקדה האָבן שוין לאַנג באַנוצט אין זייערע הייליקע ספּרים, ווי דאָ קומט אַלץ פאַר אין דער הקדמה. איבער הויפט איז דאָ פון זיי צו לערנען, ווי מען זאָל זיך מרחיק זײַן פון מידת הגאווה. און אַזוי פון יעדער תּאווה. און דאָס ניט געלט מאַכט אויס דיזע וועלט. אויך איז דאָ צו זעען, ווי דיזע חכמים פלעגן פאַרשמעהען אַלע טייערע זאַכן. זיך נור פאַר חכמים צו מאַכן. אין ווי זיי האָבן פאַר דער חכמה זייער פיל געליטן. און האָבן אויף איר זייערע גיטער אויסגעביטן. קורץ דערפון זייערע מאַמרים לייכטן ווי בליצן. און היטן, דאָס מען זאָל זיך ניט אויסגליצן. אויף דעם זונקעלן וועג. אויף דער אומזיכערער שטעג. אויף וועלכע מיר מענטשן מוזן וואַנדערן. ביי מיר קומען צו אַינן עולם איינעם אַנדערן. און בפרט ווי מען זאָל האָבן אין זיך יראה טהורה. און מקיים זײַן וואָס עס איז געשריבן אין דער תּורה.

נעתק על ידי המשכיל וכר מוהרר אברהם אבא קיב ניי.

קלאָר, אַז די ייִדישע איבערזעצונג איז דיקס, וואָרעם אַברהם אבאָ קיב איז באַקאַנט ווי איינער פון די פּסעוודאָנימען פון א. מ. מ. דיק (זע ז. רייזען, פּסעוודאָנימען אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אויסגאַבע פון יונו 1939).

1939

הַכְּמֵי יוֹן

אַ דְּבַרֵי חַכְמֵיִם

הוא ספר נבדל ועל גבול בקרב חלוקת חלי הכפ"י, ששוחזר, מחדש, החלוקות יפי תיבה ושוחזרות, אשר בינה, נוסח צפוף, פייני נשכל קראת, צדף יהי את פאסי חול, סביבה חו בימי אלכסנדר מקדון, או בזמן קדם, כשה נבוא בישראל, כי אהלים סוף זמן לבני דברי הכמה לאסרה פני חזונו, עירום העולם כחוב ענינה, הספן לכות באלה: בני הדונג אשר לא יכתיב עבריה העסקיהו נב. בלשון (אידעש רייסן):

רוי ל נ א

ברפס של ר אברהם יצחק דווארזען

שנת תרכ"ד לפק

СЕРГЕЙ ХАХМЕ ЛАВАНЪ,
T. 6.
Нареченъ Гражданинъ Императорскаго ВѢЩАНО.
Въ Императорскій А. Академія.
1864 года.

א פאשקעוויל אויף דער סטאמבולער יידישער קהילה

אין די „יווא-בלעטער באנד 18 האָט ד״ר יהושע בלאך רעפראדוצירט אַ פאשקעוויל אויף די פוילישע יידן אין סטאמבול א״ט „מוסר לבני עולה“. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז אין דער צייטונג „קול מבשר“ פון יאָר 1872 איז געדרוקט געווען אַ באַשרייבונג פון דעם לעבן פון די פוילישע יידן אין קאַנסטאַנטיןאָפּל, וואָס איז אין דער אמתן ניט געווען קיין קאַרעספּאַנדענץ פון דאַרטן, נאָר פשוט איבערגעדרוקט טאַקע פון דעם זעלביקן „מוסר לבני עולה“ מיט ליכטע שינויים אין דער שפראך און אויסלייג. די בעשרייבונג איז געגאַנגען אין 2 המשכים אין נ׳ 29-30 און אונטערגעשריבן מל״ע, אַבער דאָס איז ניט דער נאָמען פון דעם שרייבער, נאָר דער ראשי תיבות „מוסר לבני עולה“.

רבישע עטימאלאגיעס פון יידישע ווערטער

אקסעלראָד

בני אונדז הינט צו טאג איז אקסעלראָד א פאמיליע-נאמען. אמאליקע יארן אבער איז דאס גאר געווען אן ערשטער נאמען, און ווען א ייד מיט אזא נאמען האט געוואלט אפגטן די ווייב האט ער גורם געווען דעם רב א היפש ביסל קאפ-דרייעניש. לויטן דין, אין שולחן-ערוך, אבן העזר, הלכות גיטין, מוז מען ביים שרייבן א גט פינקטלעך אויסלייגן די נעמען פון די וואס גטן זיך. אויב עפעס איז ניט אין ארדענונג מיטן אויסלייג, ווערט א שאלה אויפן גט און אין געוויסע פאלן ווערט ער פסול. די נעמען, וואס שטאמען פון תנ"ך אדער פון דער גמרא (למשל, אברהם, אלכסנדר, שלמה, שמאי אזו"ו) שרייבט מען אזוי ווי זיי זיינען אויסגעלייגט אין תנ"ך און אין דער גמרא. ווען מען האט אבער אנגעהויבן צו פאר-יידישן, פארקירצן און פארצערטלען די העברעישע נעמען, און בפרט ווען עס זיינען אויפגעקומען אין גאנצן נייע נעמען, פארשיידענע אין יעדן לאנד, איז געווארן א פראבלעם ווי אויסצולייגן אין א גט אט די נייע נעמען (שמות חול, לויט דער רבישער טערמינאלאגיע). בהמשך הזמן זיינען געשאפן געווארן ספעציעלע הילפס-ספרים ווי אזוי אויסצולייגן פלערליי נעמען, עס איז אויך אויסגעוואקסן א שאלות-ותשובות-ליטעראטור וועגן נעמען. רבנים האבן זיך מיישב געווען צווישן זיך וועגן ספעציעלע נעמען. מיינסטנס פרואוון די רבנים דערגיין דעם פירוש פון די נייע נעמען און פון וואנען זיי שטאמען, דאמאלסט איז ליכטער זיך צו אריענטירן ווי אזוי זיי אויסצולייגן.

בנוגע אקסעלראָד זיינען אויפגעקומען שאלות: ערשטנס — זיינען דאס צוויי ווערטער „אקסעל" און „ראָד", און מען דארף זיי שרייבן באזונדער, אדער ווי איין וואָרט? צווייטנס — ווי לייגט מען דאס אויס: אקסיל, אכסיל, אכשיל; רד, רוד, רודא, רודה? האט מען אנגעהויבן פארשן פון וואנען שטאמט דער דאזיקער נאמען און וואס איז זיין פירוש.

אזא שאלה איז אין יאר 1699 אנגעקומען צו הרב דוד אפענהיים

(1664-1736), דאמאלסט רב אין ניקלסבורג (מערז), שפעטער אריבער קיין פראג (פייס) און איז בארימט געווארן ווי דער פראגער רב (דאס איז דער זעלבער רב, וואס זיין וואונדערלעכע ביבליאטעק איז איצטער דאס אייגנטום פון דער באדליאנע-ביבליאטעק אין אקספארד).

הרב אפענהיים ענטפער איז געווען אז אקסעלראד איז צוויי ווערטער, איין ווארט שטאמט פון לשון-קודש און דאס צווייטע פון תרגום-לשון, און מע דארף אין א גט שרייבן אין צוויי ווערטער, און אט ווי אזוי ער ווייזט דאס אויף:

אויף די ווערטער „מור ואהלות“ (שיר השירים, ד, און תהלים מה) מאכט דער תרגום: „מירא דכיא ואקסיל אלואן“, הייסט דאס אז „מור“ איז „מירא דכיא“ און „אהלות“ איז „אקסיל אלואן“. „אהלות“ טייטשן מיר דאך: נעגעלעך, קומט אויס אז „אקסיל“ איז נעגעלעך. וואס שייך „ראד“ האלט ער אז אריגינעל לכתחילה איז דאס געווען דאס העברעאישע ווארט „ורד“ — רויז, צוזאמען הייסט דאס, אז „אקסעלראד“ מיינט רויזן-נעגעלעך. מיט דער צייט אבער איז ביים ריידן ארויסגעפאלן דער וואו עס איז געבליבן „רד“.

די דאזיקע תשובה האט הרב אפענהיים געשריבן צום בארימטן רב, ר' יאיר חיים בכרך, רב אין ווארמס, און יענער האט דאס אפגעדרוקט אין זיין ספר שאלות ותשובות חות יאיר, געדרוקט צום ערשטן מאל אין פראנקפורט-מיין אין יאר 1669.

באלעמער

פאר וואס הייסט א בימה באלעמער?

(1) = בל אמור, ניט ריידן, ווייל פל-זמן די ספר-תורה ליגט אויף דער בימה טאר מען ניט ריידן.

(2) = בא לאמר. די בימה איז אויסשליסלעך נאר אויף צו לייענען.

ר' יצחק ליפעץ משעדלעץ, ספר מטעמים החדש.

דאוונען

פאר וואס הייסט תפילה דאוונען?

(1) = דאכונן, פון אונדזערע עלטערן. ווייל תפילות אבות תקנון, די דריי תפילות: שחרית, מנחה און מעריב האבן מתקן געווען אברהם, יצחק און יעקב.

(2) = דא בעינן, אַט דאָס בעטן מיר. תפילות זינען נאָר בקשות און תחנונים.

ר' משולם פינקעלשטיין מווארשא, חוספות חיים. ר' יצחק ליפיעץ, דצ"ו

טוק

פאַר וואָס הייסט אין אייבער-אונגאַרן אַ מקווה טוק?
שמעתי דלכן קראו בגליל העליון בלשון יידיש את המקוה בשם
„טוק“, כי המקוה היא לטהר ולקדש את האדם ו„טוק“ ראשי-תיבות:
טהרה וקדושה.

ר' יוסף הכהן שווארטץ, גראסווארדיין, הדרת קודש.

יאַרמלקע

(א) = ירא מאלק (אַרויסגערעדט: „מעליוקא“).
ד"ר יצחק ריבקינד ציטירט (אין ספר היוכל לכבוד לוי גינצבורג)
דעם דאָזיקן טיטש פון אַ ספר פיאות הראש והזקן, געדרוקט אין לאַדזש,
1936. אָבער שוין מיט איבער 50 יאָר פריער האָט שוין שלום-עליכם
געבראַכט דעם דאָזיקן טיטש, אין זינעם אַן אַרטיקל וועגן האַדעווען
קינדער שרייבט שלום-עליכם אַט וואָס:

„ובפרט דאָס קליין קינד וואָס פאַרשטייט נאָך ניט, אַז גאָט האָט
געהייסן טראָגן אַ יאַרמלקע (וועלכעס עס נעמט זיך פון „ירא מאלה“, נאָר
ווי ייִדן רעדן ניט אויס די ה פון אַ שם, נאָר ק. דעריבער רופט מען עס
ירא מאלק).“
ייִדישעס פּאָלקס־בלאַט. 1884, נומ' 22.

איך ווייס ניט צי שלום-עליכם האָט דאָס געזען אין אַ ספר און דאָס
איז אַ רבנישער טיטש, אָדער ער האָט דאָס געהערט בעל-פה און דאָס
זאָל זיין אַ פּאָלקס-עטימאָלאָגיע.

(ב) = ירא מלכא.

ד"ר יצחק ריבקינד ציטירט דעם נוסח פון אַ ספר עמודי ארוים,
געדרוקט אין ירושלים, 1932.

ליבערער

פאַר וואָס רופט מען אַ חברה-קדישא-שמש „ליבערער“?

(1) = אהבה. הוראת מלת „ליבערער“ שנקראים בו השמשים, הוא
מלשון אהבה, שעושים חסד עם המתים.

(2) = חפשי. ליבער הוא בלשון לאַטיין „חפשי“ (פרייא) ובעת שעוסקים בקבורת המת פטורים מן המצות.

יוסף הכהן, דצ״ו.

מיירע

פאַר וואָס הייסט די טייג וואָס מען קנעט אויף מצה מיירע?
(1) מיירע = מהרה. לרמז שיעשו במהרה הלישה, הגילגול והאפיה
שלא יבא לידי חימוץ.

(2) מורע = עומר. פאָרגרייזט פון דעם וואָרט עומר, ווייל די גרייס
פון טייג טאָר ניט זיין מער ווי די מאָס פון דעם עומר.
ר' יצחק ליפיעץ, דצ״ו.

מעלאַטשע

פאַר וואָס רופט מען די יונגע חברה-קדישא-לייט מלאַטשע
מעלאַטשע — מלאַטש — מלטש, ראַשי-תיבות: מלוה, לינה, טהרה,
שמירה.

הרב חיים עהרענרייך, שימלויא, אונגארן, הדרת קודש. ער שרייבט: שמעתי מאחרים.

מענטעלע [פון אַ ספר-תורה], = מנתלי

ראַשי-תיבות: משה נתן תורה לעמו ישראל.

אלתר אפטר, גרם המעלות, ירושלים (תרצב).

פאָליש

פאַר וואָס רופט מען דאָס פאָדערהויז פון אַ שול פאָליש?
פאליש = מפולש. פאַר צייטן איז דאָס פאָדערהויז פון אַ שול געווען
אָפן פון צוויי זייטן. אזאַ בנין הייסט אין העברעאיש מפולש.

ר' יצחק ליפיעץ, דצ״ו.

פאַרעוו

פאַר וואָס הייסט אַ מאַכל וואָס איז ניט פליישיק און ניט מילכיק
פאַרעוו?

פאַרעוו = פרבה מלשון פרבר — כלפי בר, שעומד בחוץ שלא
השתמשו בו לא חלב ולא בשר.

דאָרטן.

קוואַטער = כבוד-טיר

אין שאלות ותשובות לבושי מכלול פון הרב ר' יחיאל מיכל היבנער, רב אין ניוניעוו, סטאַניסלאָווער קרייז אין גאַליציע, לייענען מיר:

... עכשו חולקים כבוד יותר להקוואטער וגם לפעמים לובש בגדי שבת (ושמעתי דנקרא כן מלשון כבוד טיער דכבודו אצל הפתח) ונראה משום דהמנהג הוא שמפזר ממון על הברית מילה יותר מכל בעלי הכיבודיו על כן חולקים לו כבוד.

דער מנהג איז דאך אז דער קוואטער שטייט ביי דער טיר, נעמט איבער דאס קינד און גיט עס איבער דעם סנדק.

קנס-מאַל

פאַר וואָס הייסט די פאַר-דער-חתונה-סעודה קנס-מאַל?
קנס ראשי-תיבות: קטיגור נעשה סניגור. ווייל אַ חתן איז מען מוחל די עבירות (הנושא אשה מוחלין לו עונותיו).

דאַרטן.

שול

פאַר וואָס הייסט אַ בית-הפנסת שול?
שול איז אַ ראשי-תיבות פון: שבחו והודו לשמו.

דאַרטן.

שילד

פאַר וואָס הייסט אַ שילד שילד? דאָס איז אַ ראשי-תיבות שוטה יאמין לכל דבר (בדרך הלצה).

הרב היבנער אין זײַן ספר טאַיִת יחשבות נחלה לישראל, לעמבערג, 1876.

וועגן א „שבת“ וואָס איז איינגעהילט אין אַ סוד

צווישן חתונה-מנהגים ביי יידן איז געווען אַ מנהג, אז נאָך דער חופה-וועטשערע, ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די טענץ, פלעגט מען ביי יעדער טאָנץ אויסרופן: „שבת, שבת“, און דערביי אַרײַנוואַרפן טאַנצעלט אין דעם קלעזמערס צימבל.¹

דער דאָזיקער מנהג נייטיקט זיך אין אויפקלערונג. ראשית, וואָס באַטייט דער אויסרופ „שבת“ ביי אינדערוואַכנדיקע חתונות? צווייטנס, פאַר וואָס האָט מען געוואָרפן דאָס טאַנצעלט אין צימבל דווקא? און דריטנס, צו וועמען האָט געהערט דאָס טאַנצעלט?

הגם דער מנהג האָט נאָך אָנגעהאַלטן ביז ניט לאַנג צוריק, זײַנען על-פי סברא שוין ניט געבליבן קיין עדי-ראיה פון אַט דעם מנהג. מען מוז זיך באַנוגענען מיטן ביסל געשריבענעם מאַטעריאַל וועגן דעם אין די רבנישע און וועלטלעכע שריפטן. ליידער איז אין דעם דאָ אַ שטיקל פלאַנטער מיט סתירות אין די דאָקומענטן ניט נאָר בנוגע די מאַטיוון פון דעם מנהג, נאָר אַפילו בנוגע דעם אופן ווי אַזוי דער מנהג איז פאַקטיש דורכגעפירט געוואָרן. איך וויל פרוואוון זיך פונאנדערקלייבן אין דעם לויטן ביסל מקורים וואָס זײַנען מיר באַקאַנט.

לאַמיר אָנהייבן פון „שבת“. לאַזט זיך אויס, אז עס זײַנען דאָ עטלעכע פירושים אויף דעם:

(1) דאָס מיינט מען גאַרניט דעם געוויינלעכן שבת, נאָר גאָר אויסגעלייגט מיט אַ סמך: „שב"ס“, און דאָס זאָל זײַן אַ ראַשי-תיבות שמש, בדחו, סאַרווער, וואָס זיי צעטיילן זיך מיטן טאַנצעלט. אַזאַ פירוש איז דאָ אין ספר המטעמים² און אין גאַטלאַכערס זכרונות.³

קענען מיר מסכים זײַן צו דעם פירוש? איך רעכן אז ניט. ערשטנס, ווי קומט אַהער דער שמש? ער געהערט דאָך גאָר צו רח"ש!⁴ קומט אויס אז דער שמש טאַנצט אויף צוויי חתונות און באַקומט צוויי מאָל

(1) זען יצחק ריבקינד, „נאַטיצן“ ייִדישע שפראַך. ב' xix, 64—65.

(2) ציטירט דורך יצחק ריבקינד, ייִדישע געלט. ביי דער פּאַזיציע „שבת-געלט“.

(3) דאַרטן גופא.

(4) ראַשי תיבות: רב, חזן, שמש.

געלט, איין מאָל פון רח"ש און א צווייטן מאָל פון שב"ס. אזא זאך לאַזט זיך ניט גלייבן. צווייטנס, דאָס רוב טענצערס אויף חתונות פלעגן זיין פרויען און מיידלעך, און עס איז שווער צו גלייבן אז זיי האָבן פאַרשטאַנען אז דאָ מיינט מען שב"ס מיט א סמך און אפשיטא אז דאָס איז אַ ראַשי-תיבות. היינט אויב דאָס געלט האָט טאַקע געהערט צו די דריי — האָבן זיי דאָך פאַרקערט געדאַרפט אויסרופן אָפן אַז ראַשי-תיבותן, בכדי דער עולם טענצערס זאל וויסן וואָס מען מיינט, אַז דאָס געלט געהערט צו אַלע דריי און מען זאל וואַרפן וואָס מער. און, והעיקר, קלעזמער האָבן ניט געשמט פאַר מענטשן מיט אַ הויכער מאַראַל. אויפן געזעלשאַפטלעכן לייטער האָבן זיי זיך געגרעניצט מיט אונטערוועלט. היינט ווי קומט דאָס אז דווקא זיי זאל דער דריילינג אַנפאַרטרויען די קאַסע? מיר מוזן אזוי אַרום אַפּוואַרפן דעם דאָזיקן פירוש. דאָס געלט האָט געוויס געהערט צו די קלעזמער און עס איז געוויס ניט געווען קיין סיבה אויסצורופן מיט ראַשי-תיבותן. דאָס איז נאָר אַ פּשטל, אַן איינפאַל פון אַ בעל-המצאה-קאַפּ.

מהאי טעמא קנען מיר אויך ניט אַננעמען דעם פירוש, אַז שב"ת איז אַ ראַשי-תיבות פון שכר בדחן חתן, ווי מיר געפינען דאָס אין רשמות (סדרה שניה, כרך ג, ז' 45):

אחר ברכת המזון וברכות נשואין היתה מצוה גדולה להיות מרקדים לפני הכלה... ואת כל אחד מהמחותנים והקרובים קרא הבדחן בלכבוד נאה לו ולשמו. כשעה שיצא הנקרא לרקודין נתנו כל הקרובים שב"ת בעדו... להבדחן, וכה הכריז הבדחן: שבת, בעד פלוני שיצא לרקוד עם הכלה, שבת! שב"ת ראשי-תיבות: שכר בדחן חתן.

י. לינעצקי, אין זיין דאָס חסידישע יונגעל (ווילנע, תרנ"ז, ז' 103) שרייבט: "... אין צימבל אַרײַן איז געפאַלן, שבת' פון אַלע זײַטן... אַ פונט קופער, גאָר בלתי שום ספק... און פון דעם געלט האָט מען אַלץ געקויפט בראַנפן און ווייטער בראַנפן... הייסט דאָס גאָר אז דאָס טאַנצעלט האָט דער עולם פאַרטרונקען. איד גלייב אַבער אז דאָס איז נאָר איינע פון די פיל ליצנות מיט וועלכע ער האָט אַנגעפילט זײַן בוך. אין דער ערשטער אויסגאַבע, דאָס פּוילישע יונגעל (אַדעס, תרכ"ח, ז' 80) איז דאָס ניטאָ, דאָרטן שטייט נאָר: אַ פונט קופער האָט דער צימבלער אַוודאי דערנאָך אַרויסגענומען". מען דאַרף אַבער ניט פאַרגעסן אז צו דער ערשטער אויסגאַבע האָט צוגעלייגט אַ האַנט צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פון דעם קול מבשר.

(2) אַ דריטן פּירוש גיט אונדז שמואל ראפּאפּאַרט. אַט וואָס ער שרייבט וועגן דעם:

Inzwischen nehmen sowohl bei den Männern wie bei den Frauen die Unterhaltung und der Tanz ihren flotten Fortgang. Die Klesmer rufen den Mädchen "Schabbes, Schabbes" zu. Ab und zu wirft ein Mädchen ein Goldstück in die Zimbel, und im lustigen Reigen wirbeln die Mädchen zum Takt der Musik im Kreise.⁵

... Sie haben für manche Begriffe eigene Worte, die sog. "Klesmersprache". So ist z.B. in ihrer Sprache das Wort "Schabess" die Bezeichnung für Geld. Vergnügen sich z.B. die Mädchen allzulang bei einem Tanze, dann rufen die "Klesmer" während des Spieles laut "Schabbes, Schabbes" was so viel heist wie: Gebt etwas Geld her, so werden wir weiter spielen.⁶

הייסט דאָס: ניט „שבת“, ניט „שב"ס“, נאָר גאָר קלעזמער-לשון, אויף וועלכן „שאַבעס“ מיינט גאָר געלט: „גיט געלט וועט מען ווייטער שפּילן“, אַ מין סינאָנים צו: „נותן בצימבל הולך בטענצל“!
זאָלן מיר אָננעמען דעם דאָזיקן פּירוש? אַוודאי ניט! און אַט פאַר וואָס: ערשטנס דאַרף מען וויסן ווער עלטער איז, דער מנהג צי דאָס קלעזמער-לשון. צווייטנס. עס זינען שוין פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ סך רשימות מיט קלעזמער-לשון,⁷ פאַרצייכנט דורך מומחים, מפי קלעזמער ומפי ספרים, און אין קיין איינער פון זיי איז ניטאָ דאָס וואָרט „שבת“, הגם אַזאָ באַוואוסט וואָרט, געניצט אויף אַזוי פיל חתונות אין אַזוי פיל שטעט. און דריטנס, קלעזמער-לשון, דאָס אייגענע ווי אונטערוועלט-לשון, איז דאָך געשאפן געוואָרן לכתחילה אַלס אַ לשון-סתר, מיט דער פּונוה אַז אייגענע חברה זאָל קענען שמועסן צווישן זיך, ניט מורא האַבנדיק אַז דער אַרומיקער עולם זאָל זיי פאַרשטיין.

5) Samuel Rappaport, "Aus dem religiösen Leben der Ostjuden," *Der Jude*, 1918, p. 222.

6) דאָרטן ז' 167.

7) זען מרדכי וו. בערנשטיין, אַ בינטל ווערטער פון קלעזמער-לשון, "דישע

שפראך" ב' xix, ז' 22—25.

אהל רח"ל

הינט ווי קומט דאס אז דווקא אין דעם פאל, וואו די קלעזמער זיינען יא געווען פאראינטערעסירט אין א פארקערטער ריכטונג, אז דער עולם ארום זאל מבין בלשוין זיין אז דאס מיינט מען: עולם! ווארפט וואס מער און וואס אפטער אין צימבל! — איז דווקא דא זאלן זיי זיך באנוצן מיט זייער לשון-סתרים וואס דער עולם פארשטייט ניט? היתכן?
דעריבער האלט איך אז מיר דארפן דעם פירוש אויך אפוארפן. עס איז אויך נאך א פשטל.

(3) א פערטן פירוש גיט אונדז א רב א בעל-מקובל, "הרב מאיר אבד"ק [אב-בית-דין דקהילות] קארסטשוב וואס דארקוב בן הרב נתן אבד"ק נעמרוב ובערשאד". אין זיין ספר מאיר עיני חכמים⁹ איז דא אן אפטיילונג "סוד נשואין" (וואו ער פארטייטשט חתונה-מנהגים על-פי קבלה), איינגעטיילט אין 4 פרקים: (1) סוד פאר שפיל; (2) סוד חתן מאל; (3) סוד באדעקיגש; (4) סוד הריקוד עם הפלה. אין לעצטן פרק שרייבט ער: "... מה שנוהגין העולם שזורקין שבת בשביל אותו שהולך לרקוד עם הכלה..." שפעטער נאך א מאל: "ישראל קדישין במנהגם הקדושים שזורקין שבת בעד האיש המרקד..." ער איז מאריך אין דעם גאנצן ענין על-פי קבלה. מיר וועלן זיך דא מיט דעם ניט פארנעמען, און בנוגע לענינו וועלן מיר זיך באנוגענען מיט דעם וואס ער שרייבט אז אויסגערופן "שבת" האט מען ווען מען האט געטאנצט מיט דער פלה, און שבת ווערט דאך אנגערופן פלה.¹⁰
ענלעכעס געפינען מיר אין גידמאנעס החורה והחיים... (איבערגעזעצט פון דייטש):

... ובילי שבתות לובשים גם הנשים קורזיין [א בגד פון פוטער] לפי ששבת דומה לכלה. וכשהכלה נכנסת לחופה לובשין לה קורזיין... ומאחר דלובשין הכלה בקורזיין בשעת כניסתה לחופה לובשות נמי קורזיין בשעת כניסת שבת דהוא נמי כניסת כלה (חלק שלישי, ז' 204).

האָבן מיר דא א מנהג פון מיטל-עלטער וואס איז געשאפן געוואָרן אויפן יסוד פון דעם וואס שבת ווערט אנגערופן פלה.

(8) אין דער הסכמה שרייבט מען אויף אים: וְלוֹ עֶשֶׂר יְדוֹת כַּחמַת הַקְּבֵלָה.
(9) דאס איז א זעלטן ספר, געדרוקט אין א זעלטענער דרוקעריי, אין שדה-לבן. עס זיינען באוואוסט נאך דריי ספרים, געדרוקט אין דער דאזיקער דרוקעריי אין די יארן 1823—1824.

(10) אייגנטלעך ניט דווקא על-פי קבלה. שוין אין דער גמרא (בבא קמא לב/ב) שטייט: בואי ונצא לקראת שבת כלה מלכתא. צו קבלת-שבת זאגן מיר: לכה דודי לקראת כלה. פני שבת נקבלה או מיר פארענדיקן: בואי כלה, בואי כלה.

עס זײַנען פֿאַראַן נאָך אַ פֿאַר רבנישע פירושים, אַז „שבת“ איז אַ רמז אויף עטלעכע ענינים. ווער עס איז פֿאַראַינטערעסירט זאָל אַרײַנקוקן אין ספר המטעמים ¹¹ און אין ספר מנהגי ישׂורון. ¹² איז בוך עיררה שהיתה, טורון שבקרפּטים, פון יוסף הגלילי (פיקל), תּל-אַביב, תּשט״ז, ז' 163, לײענען מיר: „... רקדו, ריקודי מצוה' עם הכלה ושוב הכריזו, שבת, שבת, זו היא הסגולה נגד תּערוּבת...“ ניט קלאַר וואָס דאָס מײַנט. זאָל דאָס הייסן, אַז דאָס איז געווען אַ רמז אַז מענער און פּרויען זאָלן ניט טאַנצן צוזאַמען ?

זאָלן מיר אָננעמען די דאָזיקע פירושים ? אויסצוזעצן קעגן זיי איז ניטאָ וואָס, און בפרט אַז ייִדישע מנהגים זײַנען דאָך אויפגעקומען אין יענע אַלטע צײַטן, ווען ניט קלעזמער און קלעזמער-לשון האָבן געשפּילט אַ ראַלע אין ייִדישן לעבן, נאָר קבלה (און אַ היפשע צאָל פון אונדזערע מנהגים שטאַמען טאַקע פון קבלה) און שולחן-ערוך. דער חסרון אין די פירושים איז נאָר דאָס וואָס זיי זײַנען ניט קיין פירושים וואָס זײַנען איבערגעגעבן געוואָרן פון דור צו דור צוזאַמען מיטן מנהג: אַט דאָס איז דער מנהג און דאָס איז זײַן פירוש. דאָס זײַנען נאָר סברות פון די מחברים, איז וועמען זיי איבערצײַגן און וועמען ניט. עס ווײַזט אויס אַז דאָס איז איינער פון די מנהגים וואָס במשך הדורות איז זייער מאַטיוו פֿאַרגעסן געוואָרן, און געבליבן איז נאָר דער עצם מנהג.

4) עס איז דאָ אין דעם נאָך אַ גירסא: ניט „שבת“, ניט „שב״ס“, נאָר גאָר „שאַבאַש“. אין אַ ביכעלע, געדרוקט אין וואַרשע, 1900, א״ט דער קאַראַבעלניקל פון מ׳ב׳ר׳ך ¹³ איז דאָ אַ קאַפיטל: „פֿאַרצײטיקע חתונות“. לײענען מיר דאָרטן: „אין צימבל פּלעגט מען וואַרפן די שאַבאַש, די געלט. פֿאַר די טענץ“. לײדער גיט ער ניט קיין פירוש צו דעם. אויך דרויאַנאָוו, אין רשמות, 1918 (אין אַ הערה צו נח פּרילוצקיס רשימה: „לשון הַכּלִי-זמרים בפּולניה“) איז גורס „שאַבאַש“. ער וויל דאָס פֿאַרבינדן מיט קלעזמער-לישון. מיר האָבן שוין געשריבן אַז מיר קענען דאָס ניט אָננעמען.“

(11) דער מחבר איז ר' יצחק ליפּעץ פון שעדלעץ. פֿאַראַן אויך אַ פֿאַרקירצטע איבערזעצונג אין ייִדיש.

(12) דער מחבר איז ר' אַברהם אליעזר הירשאָוויץ, אַ ליטווישער רב. שפּעטער געווען רב אין פּיטסבורג. פֿאַראַן אויך אַ ייִדישע איבערזעצונג.

(13) מ און ך זײַנען גרויסע, ווײל זײַן נאָמען איז געווען מ. פֿײַץ.

(14) פּדאָי צו באַמערקן, אַז אין ספר מנהגי ישׂורון, הגם ער איז גורס „שבת“, שרייבט

ער דאָס אָבער מיט פּתחן אונטער ש און ב.

ליידער זינען די מקורים זיך סותר אין דעם ווער עס האט געמאכט דעם אויסרוף: לויט ראפאפארטן טאקע די קלעזמער, אבער לויט „רשמות“ און גאטלאבערן — דער ברחו און לויט צעדערבויען — גאר דער עולם ארום די טענצער.

דאס אלץ וויזט אז מע קען זיך ניט פארלאזן אויף די געשריבענע מקורים וועגן די ענינים, און די וואס באנוצן זיך מיט זיי מוזן פריער זיי גוט בודק זיין.

עס בלייבט אונדז די שאלה פאר וואס האט מען דאס געלט געווארפן דווקא אין צימבל? דער קארטאבעלניקל שרייבט וועגן דעם אט וואס: „ער [דער צימבלער] פלעגט... צימבלען און זיין א קאסיר, ווייל אין צימבל פלעגט מען ווארפן די „שאכאש“, די געלט פאר די טענץ, דאס איז געווען דער זיכערסטער ארט, אז קיינער זאל ניט גנבענען... איין אנדערער, אויסער אים, האט פון צימבל ניט געקענט ארויס נעמען...“ פשוט, ביים וועג און זייער לאגיש, און בפרט ווען מען דערמאנט זיך די אמאליקע קליינשטעטלידיקע חתונות, וואו קיין חתונה זאלן זינען ניט געווען און די חתונות פלעגט מען מאכן אין די הייזער, וואו דער טומל, ענגשאפט און שטופעניש איז געווען אומגעהייער — איז געווען זייער גרינג צו באגנבענען די קאסע, האט דער צימבל געדינט ווי אן אייזענערע קאסע. אזוי ארום איז דאס ניט קיין מנהג נאר א פראקטישע איינפירונג, און מען קען דאס אין א ספר המנהגים ניט ארייננעמען.

. . .

און אזוי ווי מיר שרייבן וועגן חתונות און טענץ, נעם איך זיך רשות צו ברענגען דא א פאר ציטאטן וועגן די ענינים.

וועגן טענץ

פון דער קארטאבעלניקל:

... די טענץ זינען באשטאנען פון: א שיינע-מינקע, א ציפע-ליפע, א שעמעלע, א קוקאווקע, א ברוגז-טאנץ, א גולו-טאנץ, א קאזאקע, א בייגעלע און גלאט א טאנץ... אויסער א פאר טענץ איז געווען שוין מאדנע שבתדיקע טענץ, ווייל די טענץ פלעגן זיך די מיידלעך לערנען... נאר אום שבת... און... זייערע נעמען עפעס גארניט קיין יידישע, א קאנטער-טאנץ, א גלאנסע (לאנ-שע)...

פון צוויי גלייכע שידוכים, פון שבתי מאצקעוויץ, ווילנע, 1893:

... די פלה האט זיך געהאט איר ארט, וואו עס האבן זיך געפונען די

פרויען מיט מיידלעך, דאָרטן וואָר זיך פאָרהער געטאָנצט אַ קאַנטער-טאַנץ וואָס דאָס האָבן נאָר געקענט די מאָדניצעס, דען דאָס איז שוין געווען פון די הויכע האַנטטעניץ, וויטער: אַ סעמעלע, אַ צייגנינער-טאַנץ, אַ שיינע מינקע — דאָס איז שוין געווען פון די באַכעס טעניץ, אַבער דאָס איז געווען נאָך דער חופּה. אַבער פאַר דער חופּה האָבן זיך מיידלעך געטאַנצט עטלעכע טעניץ פון זייערע און נאָך דעם האָט מען באַזעצט די פּלה...

פון עיירה שהיתה:

... הרקדנים הזמינו „טעניץ“ (ריקודים). מי „רסגיי“ ומי „צארדש“. מי „שוהל מודיאר“ ומי „וואלצער“. היו גם שהזמינו ריקוד, וואנצטעפּ אשר קשה לבטא את שמו. בלימצקע הבלנית רקדה עם גיטעלע „אַ ברויגעס טאַנץ“.

וועגן קלעזמער

פון דער קאָראָבעלניקל:

... די גרעסטע ראָלע האָט געשפּילט דער פּידלער ... דער וואָס האָט געשפּילט אויפן באַנדור ... פּלעגט ברענגען דעם גרויסן באַנדור, די פּידלס-מומע ... די פּייקלער, פון וועלכע איינער האָט געהייסן „דער שטן“. אויסער זייער מוזיקאַלישן פאַך ... האָבן זיי געטאַן שליחות ... ברענגען ברעטער ... אויף צו מאַכן טישן צו דער חופּה-וועטשערע, וואָסער ... אַרויסטרייבן אומגעבעטענע געסט ... און איבער הויפט מאַכן אַ וואָרע. אַ וואָרע האָט געהייסן מאַכן אַן אַרט באַקוועם צום טאַנצן ...

פון ספר מאיר עיני חכמים:

... וקודם בוא החתן סמוך לעיר שהכלה שם, שולחת הכלה לנגדו אנשים ונשים וכחורים ובתולות, כולם מלובשים בגדי שבת ויום טוב לקבל פניו ולהביאו לעיר בכבוד גדול, ובבואם בתוך העיר נוסעים ומסבבים עם החתן סביב השוק, ובודאי כל מנהגן של ישראל נתייסדו על פי סודות כמוסין ...

י. לינעצקי, איז זיין דאָס חסידישע יונגעל, ווילנע, תרנ"ז, שרייבט אַז שוין בני דער ראָגאַטקע האָט מען איבערגענומען דעם חתן, אַריינגעכאַפט אים צווישן די בחורים און „מע האָט אָנגעהויבן מאַכן די הקפות 7 מאַל אַרום די קלייטן“. עס איז מיר ניט קלאָר צי די 7 מאַל איז נאָר זיינע אַ מליצה אָדער אַזוי איז טאַקע געווען דער מנהג. אין דער ערשטער אויסגאַבע, א"ט דער פּוילישער יונגעל, אַדעס, תרכ"ח, שרייבט ער סתם: „מען האָט אָנגעהויבן פאַרן אַרום די קלייטן“. ער דערמאַנט ניט קיין 7 מאַל.

לויט גאטלאָבערן „דרייט ער זיך דרײַ מאָל אַרום און אַרום דעם
צענטער שטאַט און אַרום די קראַמען“ (א. פּרידקין, אַברהם־בעער
גאטלאָבער און זײַן עפּאָכע, ז' 42).

דעם דאָזיקן מנהג געדענק איך אויך פון מיין געגנט. ווען דער חתן
איז געווען פון אַ צווייטער שטאַט פלעגט מען אים אַנטקעגנפאַרן, אָבער
אַז מען זאָל זיך מיטן חתן אַרומדרייען אַרום מאַרק — דאָס ווייס איך
ניט. איז אָדער דאָס איז געווען נאָר אין דעם מחברס געגנט (קיעווער
גובערניע, וואַליז—פּאָדאָליע) אָדער איך האָב פאַרגעסן.

„דער קאראבעלניקל“

אָדער

פֿערֿשיידענע סְחֹרָה:

קורצע ארטיקלען, אינטערעסאנטע

פֿאַן מ'בֿרֿיך

מיט די יוספת סגולה
סאד"ב סגולה
(ב"ב כ"ז, ט)

ווי ל נ א

ברפוס י. פיראזשניקאוו.
ה'תקס"א

„ДЕРЬ КАРАБЕЛЬНИКЪ“

т. е. Коробочникъ.

Юмористическія статьи изъ еврейской жизни.
Сочинение Мевареха. (М. КАЦА).

ВЪЛНА. Типографія И. Г. ШИРОЖИКОВА,
Завьялова ул. д. № 1147.

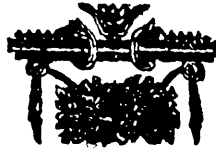
1900.

ספר
 מאיר עיני חבמים
 חלק הנקרא בשם
אור חדש

שחיבר עבור הרב יהונתן הכהן קאריש בוצינא קרישא איש אלפי קדוש יאמר לו עלשלת אהמסן
 כביר ק"ש מיה' מאיר וצללה"ה אב"ד דק"ק קארסטשוב וחדאראקוב בן הרב הגאון גדול
 המפורסם מיה' נתן וצללה"ה אב"ד דק"ק נעמירוב ובערשר בן הנאון גדול המפורסם
 מיה' יעקב נח וצללה"ה בן הנאון גדול המפורסם מופת החרו הצדיק מוה' צבי
 הירש וצללה"ה אב"ד דק"ק זמינראד .

ביאור תלות הדלקת נרות חנוכה בעריכתן ונתינת הכתילות וסדר הדלקתן בשמן זיה ומקום עמידתן
 וזמן הדלקתן ומה שאמרו דו' לטאוס יו"ט בהלל וכו' ומה וכו' ומקום מספיק לכל הדברים הנכונים
 בשמחה ימי חנוכה וביאור כל מהמר רז"ל בנמרא ומרבים וחרו ומקנים נרמד ונעים לכל משכיל כי
 יבין כגויז אירי רדה הדבש ומחוק לחיד ב'ו ברשס נועס תורו' נטימה הכס יוכיע לראות
 כפלאות מתורה אמן .
 גם אספנו ט' דרוש לפ' שקליס ולפ' זכור ודרושים לפרים ודחשים להנחה ופריון כמ' :

שדרה לבן

צבי הירש נה"ה המופלג
 זכרי' דפה ק"ק
 ה' לבן

ברשיון אלוסאר הקארמיט
 מילנא -
 ע"י האנך המופלג תהרר

תחת חז"ל אהינו הקימר אומע פריטוטיאוש סטטנויטש און האסידאר אימפראטור
 אלכמנדא פאדליטש סאמיע דפרייטש אומעס ראסטיקייט און אומע מילטענייטיע ירים

בשנת ארבע על ניין מאיר לפיק

פון וואנען שטאמט די ווענדונג צו דער פרוי "צי הערסטו"?

אין יידישע שפראך (ב' VII, זי' 86-88; ב' VIII, 27-28; 70-71) איז געגאנגען א דיסקוסיע וועגן דעם מקור און פשט פון "צי הערסטו". עס האבן זיך ארויסגעזאגט ד"ר מ. וויינרביך, יודל מארק, ד"ר א. א. ראבאק און ד"ר צבי פהן.

ד"ר ראבאק איז מיט דער דעה אז אזוי האט באטיטלט סיי דער מאן די פרוי און סיי די פרוי דעם מאן, אבער נאר אין דער ליטע. דאס איז ניט ריכטיק.

העני העלפמאן, אין איר ביכל די פערפיהרטע יוגענד (2טע אויסגאבע, ווארשע, 1893), ברענגט א פאר מאל דעם דאזיקן אויסדרוק און זאגט דערביי אז "אזוי ריידן די פאנאטיקער מיט זייערע ווייבער". פון דעם איז געדראנגען, ערשטנס, אז דאס איז א ווענדונג נאר פון דעם מאן צו דער פרוי, און צווייטנס, אז מען האט דעם אויסדרוק געניצט ניט נאר אין דער ליטע. העני העלפמאן איז געווען פון דרום-רוסלאנד.¹ יצחק יואל לינעצקי שרייבט: "... דאס פארסטארקעט 13 יאָריק יונגערמאנטיקעל האט געייחוסט מיטן נאָמען, מאַנסביל' און די הויכע, שיינע, טשעפקע 14 יאָריקע ווייבעלע האט געביטולט מיטן נאָמען 'אשה'... און אַט דער מין מאַנסביל האט זיך נאָך צערעמאַניעט צו רעדן, צו קוקן אויף זיין פלוניחטע א יאָר נאָך דער חתונה, און צו געמען פון איר האַנט אפשר דריי יאָר נאָך דער חתונה, און האַט זי גערופן 'האַרכסטו' אַז אַ נאָמען, כמעט דאָס גאַנצע לעבן..." (ניט טויט ניט לעבעדיג, ווילנע, 1898, זי' 32-33). אין א צווייטן אָרט, נאָך דעם ווי ער

(1) אַגב אורחא וויל איר באַמערקן אַט וואָס: אין צוקונפֿט, 1925, ז' 75, האַט ש. ל. ציטראַן געשריבן, אַז די העני העלפמאן וואָס האַט געשריבן קאַרעספּאַנדענצן אין קול מבשר איז ניט די זעלבע העני העלפמאן וואָס האַט געשריבן ייִדישע מעשה-ביכלעך. זלמן רייזען, אין זײַן לעקסיקאָן, איז ווייזט אויס ניט מסכים מיט אים און שרייבט צו סיי די קאַרעספּאַנדענצן אין קול מבשר, סיי די מעשה-ביכלעך צו איין און דער זעלבער פּערזאָן. מיר דוכט אַז גערעכט איז ציטראַן. עס וואָרפט זיך אין די אויגן די אַנדערשקייט פון דער שפּראַך אין קול מבשר און אין די פּערפיהרטע יוגענד.

מאַלט אויס ווי דער פּוּלישער יונגער־מאַנטשיק הערט זיך צו ווי דער „דזשטש“ ווענדט זיך צו דער ווייב מיט „האַרץ מנינס“, „נשמה מנינע“, שרייבט ער: „עס בויערט מיר די אויערן דעם טאַטנס שטענדיק מרה־שחורהדיקע, פיסנע 'האַרכסטו' צו דער מאַמען“ (דאַרטן, ז' 81). האָבן מיר דאָ אַ צווייטע נוסחא „האַרכסטו“ — אויך אין דרום־רוסלאַנד און אויך אַן איינזטיקע — דער מאָן צו דער פרוי.

אין „דיא ביאָגראַפיע פון ר' מיכל חסיד ווי ער דערצעהלט פון זיך אליין“, געדרוקט אין אַדעססער קאַלענדאַר אויף דעם יאהר תרנ"ד, ז' 52, ליינען מיר: „... מזל־טוב. איך האָב שוין חתונה געהאַט! איך האָב שוין אַ נייעם נאַמען: מנין ווייב רופט מיר, הער נאַר. און איך רוף זי: זע נאַר, און צייטנווייז פאַרבייטן מיר זיך מיט די נעמען: איך רוף זי: הער נאַר, און זי מיר, זע נאַר... [און מיט עטלעכע שורות ווייטער:] ... ווייל אין יענער צייט פלעגן איבערגיין יאַרנווייז, מע פלעגט האָבן עטלעכע קינדער און מע פלעגט זיך שעמען ריידן, בפרט זיך רופן ביי די נעמען איז געווען דער גרעסטער בזיון...“

האָבן מיר, הייסט דאָס, דריי נוסחאות פאַר דרום־רוסלאַנד, צוויי „צי הערסטו“ און „האַרכסטו“ (איינזטיקע און אַ דריטע) (הער נאַר — זע נאַר) אַ צווייזטיקע.

וועגן פוילן דערציילט צבי פּהו אַז דאָרט איז געווען די נוסחא „הער נאַר“ איינזטיק — דער מאָן צו דער פרוי.

וואָס שייך ליטע האָט מען דאַרט געניצט „צי הערסטו“. ד"ר מ. ווינערניך ציטירט צוויי מקורים: איינער (יל"ג): דער מאָן צו דער פרוי, און אַ צווייטער (שמ"ר): די פרוי צום מאָן.

עס איז אָבער דאָ אַ דריטער מקור, דווקא אַ וויכטיקער, דאָס איז אייזיק־מאיר דיק, וואָס שרייבט: „... אויך וואָר די זיטע אין די אַפריקאַנישע לענדער דאָס די שקלאַפן און די פרויען האָבן ניט געטאַרט אויסשפרעכן די נעמען פון זייערע הערן און פון זייערע מענער. זיי פלעגן זיך מוזן באַדינען דערביי מיט גאַנץ אַנדערע ערן־באַנעמונגען, למשל אַזוי ווי 'דו, פאַטער פון מנינע קינדער...“ אד"גל, און אין אַ הערה לייגט ער צו: „אַזוי וואָר אויך די זיטע ביי אונדז יידן נאָך אין מנינע צייטן דאָס די פרוי פלעגט צורופן איר מאָן ניט מיט זיינעם נאַמען נאַר, צי הערסטו“ (די פרויען, וואַרשע, 1872, ז' 5-4). אין אַ צווייט ביכעלע דיקס ווענדט זיך אַ פרוי צום מאָן אַ פאַר מאַל מיט „צי

הערסטו" (די ליידיגע ווינצונגען, ווילנע, 1868). האָבן מיר דאָ פּונקט קאָפּיער, „צי הערסטו" איז גאָר אַ ווענדונג פּון דער פּרוי צום מאָן, ניט פּאַרקערט. אויב מיר קענען מיינען אַז יל"ג און שמ"ר זיינען ניט אין סתירה צווישן זיך, איז אָבער דיק אין אַ בפירושער סתירה צו יל"ג. אין אַ צווייטן אָרט אָבער, אין זעלבן ביכעלע די ליידיגע ווינצונגען, שרייבט דיק: „...זי וואָר נאָך גאַנץ יונג דאָס זי האָט געקענט גילטן פּאַר אַ בהלה-ווייבל, און האָט זיך אַזוי מיט אים פּאַרלעבט עטלעכע יאָר אין וועלכע זיי האָבן זיך נאָך אַ מאָל ניט געזען, ניט אַינגעקוקט אַינער דעם אַנדערן אין געזיכט, און ניט גערופן אַינער דעם אַנדערן ביי דעם נאָמען". דאָ איז שוין דיק אין סתירה צו זיך אַליין. אַזוי אַרום בלייבט דאָ נאָך אַ שטיקל פּלאַנטער וואָס דאַרף נאָך אויפגעקלערט ווערן, דורך אויסגעפינען נאָך ראַיעלע מקורים.

לאָמיר זיך איצטער פּונאַנדערקליבן אין די סברות וואָס זיינען אַרויסגעזאַגט געוואָרן וועגן דעם ווי אַזוי עס איז געשאַפּן געוואָרן דער דאָזיקער, אין אונדזערע אויגן טשיקאווער מנהג.

אַרום און אַרום האָבן מיר פינף סברות: (1) אַ הלצה (ראַבאָק). (2) ביטול (לינעצקי און, ווייזט אויס, אויך העלפּמאַן). (3) חומרא (יודל מאַרק און צבי כהן). (4) שעמעוודיקייט (אַדעסטער קאַלענדאַר). (5) אַ סימן פּון קנעכטשאַפט (דיק).

אַז פּון אימעצנס אַ הלצה זאָל ווערן אַ ווייט פּאַרשפּרייטער ערנצטער מנהג לייגט זיך פשוט ניט אויפן שכל. צווישן דער גרויסער צאָל מנהגים וואָס מיר פּאַרמאַגן גלייב איך ניט אַז עס איז דאָ אַפּילו אַינער וואָס איז געשאַפּן געוואָרן דורך אימעצנס אַ הלצה.

מיר קענען אויך ניט אַננעמען לינעצקיס סברא אַז דאָס איז אַ ביטול-אויסדרוק צו דער פּרוי. דאָס איז ניט אין הסכּם מיטן גייסט פּון "ידישן דין. לויטן יידישן דין טאָר מען ניט רופן מיטן נאָמען, ניט טאַטע-מאַמע ניט אַ רבין. אַזוי פּסקנט דער רמב"ם און דער שולחן-ערוך, און עס שטאַמט נאָך אַזש פּון דער גמרא. איז דאָך אַז אַבסורד צו זאָגן אַז דער זעלבער פרומער ייד, אַדער „פּאַנאַטיק", ווי העני העלפּמאַן רופּט אים, וואָס היט זיך ניט צו רופן טאַטע-מאַמע און דעם רבין מיטן נאָמען ווי אַ סימן פּון רעספּעקט צו זיי, וועט איז דער זעלבער צייט ניט רופן די ווייב מיטן נאָמען ווי אַ סימן פּון ביטול צו איר!

אויך די סברא פּון אַ חומרא לייגט זיך שווער אויפן שכל. צו

אזעלכע דריי-גאַרנדיקע חומרות דאַרף מען האָבן לכל-הפחות למד-וואווינקעס, דאָס קען מען אפשר גלייבן נאָר אויף אַ יחיד ערגעץ וואו.²

שעמעוודיקייט איז דווקא אַ לאַגישע סברא, אָבער נאָר אין די צייטן ווען מען האָט חתונה געהאַט צו 13-14 יאָר, און דאָס אויך נאָר אין די ערשטע יאָרן נאָך דער חתונה. דערצו דערקלערט עס גיט פאַר וואָס דער מאַן זאָט „הער נאָר“ און די פרוי „זע נאָר“.³

מיר קענען אויך גיט נעמען ערנצט דיקס סברא. דאָס איז קעגן דעם גייסט פון יידישן דין: אַ ווייב לויטן דין איז בשום אופן גיט קיין שקלאַף.

צום סוף לאַמיר אויך נעמען אַ חלק אין דער דיסקוסיע.

ווי באַוואוסט שטאַמט אַ טייל פון אונדזערע מנהגים פון דעם מהרי"ל (1365-1427), און אויך אָט דער מנהג שטאַמט פון אים. אין דער רבנישער ליטעראַטור ווערט געבראַכט אַז דער מהרי"ל פלעגט גיט רופן די פרוי בייים נאָמען. אין ספר מהרי"ל ווערט וועגן דעם דערציילט אָט וואָס: „... כשהי' מדבר על אשתו עם אחרים הי' אומר בלשון אשכנז מיין האו"ש ורוו"א [הויזפרוי] כדאיתא בפרק כל כתבי' אמר ר' יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי... אלא לאשתי ביתי, פרש"י שהיא עיקרו... וכשהי' קורא אותה אמר בלשון אשכנז הור"ט איר גיט כדרך העולם שהזוגים אין מזכירין שמותיהן כשקוראין זה את זה או את זה, וכשהי' מדבר לעצמה הי' מכבדה בדבריו כאלו מדבר אל רבים...“ (איך ציטיר לויט דער אויסגאַבע סאַביאַנעטע, 1556). אָט פון דעם מהרי"ל איז מסתמא אַרויסגעוואַקסן ביי די מזרח-ייִדן דער „צי הערסטו“, „האַרסטו“ און „הער נאָר“. אַזוי אַרום איז דאָס גיט קיין הלצה, גיט קיין ביטול, גיט קיין חומרא, גיט קיין שעמעוודיקייט און אַפשיטא גיט קיין

2) צבי כהן שרייבט אפילו אַז „אין פוילן איז דאָך גראַד געווען איינגעפירט צו רופן פרויען פאַרצערטלט: שרהלע, שרהשי, שרהניו; רחלע, ראַכטשע אַאזיוו. אזעלכע אויסדרוקן זינען אין אַ צייט ווען די פרוי איז אַ נידה פאַרבאַטן לויטן דין“. איך גלייב אָבער גיט אַז ער האָט ערגעץ וואו געזען אַז דין אָדער געהערט אַז אַ רב זאָל אַזוי פסקענען.

3) אליבא דאמת בין איך חושד אַז דאָס זאָל גאָר זיין אַ משפילישע לצנות אויפן „צי הערסטו“. קיין אונטערשריפט איז אויף דער „ביאַגראַפיע“ גיטאַ, געהערט דאָס מסתמא צום רעדאַקטאָר פ. דעלמאַן (ווער איז ער? אין רוסישן אונטערטעקסט פון שער איז אַנגעגעבן אַז דאָס איז אַ פסעוודאַנים, ווייזט אויס אימעצער פון די אַדעסער שרייבערס, אפשר גאָר לינעצקי. שפעטער מיט עטלעכע יאָר, אין 1902, איז ער טאַקע געוואָרן רעדאַקטאָר פון דעם דאָזיקן קאַלענדאַר.

4) שבת, קי"ח, ע"ב.

אהל רח"ל

קנעכטשאפט, נאָר פאַרקערט גאָר אַ כבוד-אויסדרוק צו דער פרוי, וואָס האָט הינטער זיך שוין אַ טראַדיציע פון עטלעכע הונדערט יאָר.

דעם מהרי"ל קען מען אויך אָננעמען ווי אַ מקור פאַר די געגנטן וואו דאָס איז געווען אַ צווייזטיקער מנהג. שטייט טאַקע אין ספר חיו 'הושע (וואַרשע, תרנ"ה) אין "הלכות דרך ארץ", "אדם יתנהג שלא יקרא לאשתו בשמה וכן אשתו תתנהג שלא תקרא לבעלה בשמו כמבואר בספר מהרי"ל... וכתבו דכן המנהג".

אויפן לעצטן מונקאַטשער רבין ז"ל, ר' חיים אלעזר שפירא, ווערט דערציילט אַז ער פלעגט ניט רופן זיין רביצין מיטן נאָמען און עס ווערט אָנגעגעבן דער מהרי"ל ווי אַ טעם:

און ניט נאָר די אַשכנזים, אפילו די ספרדים ציטירן דעם מהרי"ל און זינען זיך סומך אויף אים. ר' חיים בנכנשת' הייבט אַן דעם חלק "אבן העזר" פון זיין באַרימטן ספר כנסת הגדולה (איזמיר, 1731) מיט אַט דעם מהרי"ל.

אין דעם באַרימטן ספר שדי חמד, נאָך דעם ווי דער מחבר' ציטירט דעם מהרי"ל, לייגט ער צו: "ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תוגרמה שאין קורין לא האיש את אשתו ולא האשה את בעלה בשמו..." ("קונטרס הכללים" מערכת כ', כלל ק"ד).

אינטערעסאַנט אַז ער מיינט גאָר אַז ניט די אַשכנזים, נאָר דווקא די ספרדים האָבן איבערגענומען דעם מהרי"ל'ס מנהג. אזוי שרייבט ער אין אַ צווייטן אָרט: "...האשכנזים כי זה דרכם לקרות הזוגים זה לזה בשמותיהן... אבל למנהג בני הספרדים כדרך העולם שהביא... מהרי"ל... שהזוגים אין מזכירין שמותיהן כשקורין זה את זה ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תוגרמה כאשר ראיתי

(5) זען: דרכי חיים ושלום, אוצר כל המנהגים... שנהג... מרן... חיים אלעזר שפירא אבדפק"ק מונקאַטש... עם הגהות והערות... מונקאַטש, ת"ש, ז' ש"כ.

(6) בענוועניסט, אן אַלטע מיוחסדיקע משפחה פון שפּאַניע און פאַרטוגאַל וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ סך באַרימטע פּערזענלעכקייטן. ר' חיים בנכנשת (1603-1673) — איינער פון די חשובסטע רבנים אין קאָנסטאַנטינאָפּאל און איזמיר.

(7) אַ מין רבנישע ענציקלאָפּעדיע, זייער פּאָפּולער און אַ סך געניצט אין רבנישע קרייזן.

(8) ר' חיים חזקיהו מדיני, באַוואוסט לויט די ראַשי-תיבות פון זיין נאָמען — חח"ם (1831-1905). די משפחה שטאַמט פון דער שפּאַנישער שטאָט מעדינע, געבוירן אין ארץ-ישראל, געווען אַ סך יאָרן רב בני די אַלט-געזעסענע קרימער י"דו, די אזוי גערופענע קרימטשאַקעס; אויף דער עלטער אוועק צוריק קיין ארץ-ישראל און נפטר געוואָרן אין חברון.

במקומות שהייתי בהן... (דצ"וו, „אסיפת דינים“, מערכת חתן וכלה וחופה, אות ה). צום באַדויערן גיט ער ניט אַן מיט וועלכן אויסדרוק זיי ווענדן זיך איינער צום צווייטן.

עס דאַרף נאָך אויפגעקלערט ווערן וואָס מיינט דער מהר"ל מיטן „כדרך העולם“, מיינט ער נאָר דעם יידישן עולם אָדער די וועלט בכלל. בספר „מבקר עד ערב“, מאת משה זאב אלישינסקי (הוצאת ספרים „מצפה“ תל-אביב, תרצ"ז, עמ. 4-3) ליינען מיר:

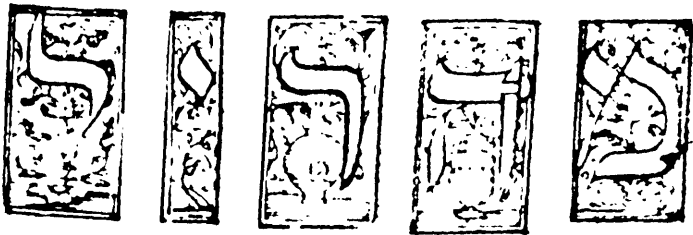
„אבי ז"ל יצא חטר מגזע משפחה פשוטה, שכנוה בשעתה בשם שאבזי"טשית, על שם הכפר שאבזיטש, הנמצא בקרו זוית בפלך מהילוב... רוב בני המשפחה הזאת היו אנשים פשוטים, כרוב יושבי כפרים בימים ההם, אך גם לומדים מעטים, נודעים לשם, נמצאו בה. אמי ז"ל היתה נזר משרשי משפחה רמה ומיוחסת גדולה, הנודעת בכל חבל ליטא בשם רש"ל... דכירנא כד הוינא טליא. הייתי תאב לדעת את שמותיהם של אבי ואמי, כי לא שמעתי אף פעם שמותיהם יוצאים מפייהם מפורש, אלא השתמשו בשעת שיחתם בשמות הגוף: „אתה“ ו„את“, ולשאלם הייתי מתבייש. גם זקני וזקנתי שדרו אתנו בכפיפה אחת לא היו קוראים אותם בשם אלא פנו אליהם בלשון „שמע“ ו„שמעי“, ושלא בפניהם היו מכנים אותם בשמות גוף שלישי: „הוא“ ו„היא“... לבסוף נודעו לי שמותיהם מפי דודי צני, שהתחיל, לעתים קרובות, מתארח אצלנו... ומפיו נודע לי כי שם אבי „יוסף מאיר“ ושם אמי „אסיה“...“

יש לשים לב לכך, שדוקא הזקנים, סבא וסבתא, הם שקראו לכנם וכלתם בשם „צי הערסטוו“ ויש לברר אם זהו תוספת למנהג הנ"ל של קריאה זו בינו לבניה.

בספר „פארמעטן“ זכרונות מאת מנשה האלפערן, סאן פאולא, בראזיל, 1952, בפרק שישי, כותב המחבר בענין שידוכים ושדכנים ככפר מולדתו בסביבות פרוסקורוב באוקראינא, ומוסר שיחה בין שדכן לאשתו בנוסח זה: צו הערסטוו, מייז ווייב? קיין עין הרע אזויפיל קינדערלעך דאס יאר געבוירן געוואָרן, אַז דער קאפּ דרייט זיך מיר שוין ווער מיט וועמען...

און ווי הוספות: פון איינעם פון די חשובסטע רבנים אין ניו-יאָרק, הרב ר' ניסן טעלושקין, האָב איך געהערט, אַז אין באַברויסקער קרייז (וויניסרולאנד) פלעגט מען אין רבנישע קרייזן זיך ווענדן צו דער פרוי מיט „מאַמע“. וואָס האָט געמיינט — לויט הרב טעלושקיןס הסבר — חוץ אַ פּבּוד-ווענדונג אויך אַ רמז, אַז די אויפגאַבע פון דער יידישער פרוי אין משפּחה-לעבן איז צו זיין אַ מאַמע. פ' חיים גינינגער האָט מיר באַמערקט, אַז האַרקאווי אין זיין

דרישפראכיקן ווערטערבוך ברענגט „צי הערסטו“ מיטן באטייט: א פרוי, און אין אַ הערה ברענגט ער דעם מהרי"ל.
 אין אַ הערה צו דעם אַרטיקל האָט מיר געשריבן ר' שמואל אשכנזי פון ירושלים ת"ו: ...עד היום נהוג בירושלים במשפחות שמוצאן מהונגריה, שהבעל פונה לאשתו ב,מאמי" והיא פונה אליו ב,טאטי" וטעמו של דבר הוסבר לי כדי שלא יתרגלו הילדים לקרוא להוריהם בשמם...
 ...ואעיד על ששמעתי בקטנותי (לפני ארבעים שנה ויותר) פעה"ק [פה עיר הקדושה] שהיו מלגלים בחרוז של לעג: הערסטי / צי מיינע צרות קערסטי...

הוא מודיעו ההבס השלם כמהרר יעקב

בבבר משה הלוי זל שהבר ותקן כטני קק אשכנז ולהוחות נתן

בלבבאת הדרך אשר ילכו בה ואתה מעשה

אשר יעשון בראשית השנה ועד י

אודית השנה

נרפס פה סביוניטה

בגית הקקן בלח טיפוס מלאה ינו שנת סיון לפק נחדם כיון נרפס
 בלח טיפוס מלאה ינו שנת סיון לפק נחדם כיון נרפס

מהר"ל

היא מורינו החכם השלם כמהרר יעקב
 בכ"מ משה הלוי ז"ל שחבר ותקן מנהגי קק אשכנז
 ולהורות נתן בלכם את הדרך אשר ילכו בה ואת
 המעשה אשר יעשו מראשית השנה ועד
 אחרית השנה

נדפס פה קרימונה

אשר תחת ממשלת אדונינו המלך פיליפו ירה תתנדל ותכסא
 מלכות אמן: סכת'יח לכך לאלף הששי שמכה
 ומיס לחדש ניסן:

על ידי ויצניצו קונשי

„חב"ד(י)ען זיך" און „חב"דניצע"*

אין קאצעלענבויוגנס דרוקעריי אין ווילנע איז ארויס א ביכעלע א"נ פראקטיקע איז אלערער, איין וואונדערליכע ערציילונג, און פאשירונג דאס לעבינס באשרייבונג דיא דארף לייטע אויס אונגארין, איין איבער זעצונג אויס דייטשיסע שפראכע פאן ה'ג' תרל"ח, 1877.² דארטן לייענען מיר:

שלמה איז אנטלאפין דורך דיא הינטער טיר, און מאטהיס האט גינמען פלינק דעם טלית ותפילין... און ער האט זיך אן גיצויגין אזוי ווי שלמה האט עם... געלערינט, און דער געפילדער פון דיא דארפס לייט איז שוין גיווען נאנט. מאטהיס האט זיך אום גיקערט צום וואנט און האט זיך געחאבאדעט... (זו' 9-11).

וואס מיינט דאס „געחאבאדעט"? אין די יידישע ווערטערביכער איז דאס ווארט ניטא.

דאס דאזיקע ווארט איז געשאפן געווארן צווישן חב"דנע חסידים. מיינען מיינט דאס: דאוונען לאנג מיט התבוננות. א הויפט־יסוד פון חסידות־חב"ד איז תפילה באריכות ההתבוננות, דאס מיינט ניט נאר מיט פירוש־המלות. אין חב"ד־שריפטן זיינען דא א ריי טיפע ענינים אויף התבוננות בשעתן דאוונען, ווי למשל: דער ענין פון בריאה יש מאין, דעת עליון און דעת תחתון, אין עוד מלבדו א"א. די דאזיקע ענינים ווערן ארומגערעדט אין חב"ד־שריפטן בהרחבה מיט א סך הסברים. די התבוננות אין די ענינים דארפן אבער ניט זיין אכסטראקט, נאר אויף אזא אופן אז זי זאל ארויסרופן א כבוד, א ווירקונג אויפן בפועל־ממש אין לעבן, אז פון דעם, וידעת היום' זאל ארויסקומען א, והשבות אל לבבך, חרטה אויף ניט־שיינע מעשים,

(*) וויטער אין טעקסט לייגן מיר אויס די ביידע ווערטער: כאבאדניצע, כאבאדניצע

(1) הירש (צבי ניסן) גאלאמב היות ער האט יעמאלט געארבעט אין ראמס דרוקעריי, און דאס ביכעלע האט ער געדרוקט ביי קאצעלענבויוג, האט ער משמעות מורא געהאט אנצוגעבן בפירוש זיין נאמען.

(2) ביי ז רייזען, אויך אין דעם לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, צווייטער באנד, שפ' 28, איז כטעות אנגעגעבן 1875.

תיקון-המידות און בכלל עס זאל ווירקן אויף דער התנהגות אין טאג-טעגלעכן לעבן. צו אזא התבוננות מוז מען אבער האבן א גוטע הכשרה: לערנען א לענגערע צייט חב"ד-ספרים, משמש זיין עלטערע חסידים, באקומען פון זיי אנווייזונגען און עצות, און פון צייט צו צייט אריינגיין צום רבין אליין נאך עצות און הדרכות (דאס רופט מען אין ליובאוויטש — רוחניותדיקע יחידות). ערשט ווען מען פילט זיך שוין ראוי צו דעם, קען מען אנהייבן דאווענען מיט התבוננות. זעלבפארשטענדלעך אז אזא דאווענען מוז געדויערן א לענגערע צייט, ביי יעדן לויט זיין פארשטאנד און חושים. דער ביי זינגט מען אונטער א חב"ד-ניגון, א דביקות-אדער א התעוררות-ניגון, לויט דער שטימונג בשעת מעשה. עס זיינען געווען חב"דניקעס גרויסע פארשטייערס, מיט א גרויסן חוש-העמקה, וואס זיי פלעגן זיך פאר-טיפן שעהן לאנג אין א התבוננות אז זיי פלעגן גארניט הערן וואס עס טוט זיך ארום זיי. אט אזא סארט לאנגער דאווענען רופט מען: כאבאדזשען זיך. אין דעם אויבן דערמאנטן ציטאט איז דאס אויס-געלייגט מיט א הארטן דלד, ארויסריידן אבער רעדט מען דאס ארויס ווייך: כאבאדיען זיך אדער כאבאדזשען זיך. מע זאגט: דער אדער יענער כאבאדזשעט זיך. צוויי שכנות זיצן אויף א פריזבע שבת שפעט ביי טאג. איינע פרעגט דער צווייטער: — ביי אייך איז שוין נאך דער סעודה? — ניין — ענטפערט די צווייטע — מיין מאן כאבאדזשעט זיך נאך.

דאס איז דער לכתחילהדיקער מיין פון דעם ווארט. בהמשך הזמן האט דאס באקומען א צווייטן מיין, ווי א סינאנים צו: מאכן שהיות, מארודיען. צוויי קלייבן זיך גיין ערגעץ צוזאמען. איינער איז שוין פיקס און פארטיק, שטייט לעבן טיר גרייט צו גיין: דער צווייטער אבער פארקעט זיך, דרייט זיך; ווערט דער ערשטער אומגעדולדיק און טוט א זאג: „קום שוין גיכער, וואס כאבאדזשעסטו זיך דארטן?“

ווי עס איז אנגעגעבן אויפן שער פון דעם אויבן דערמאנטן ביכעלע איז דאס א סיפור-המעשה פון דעם דארפסלעבן אין אונגארן, און אז דאס איז איבערגעזעצט פון דייטש. האט מיך גע-

(*) דער ארויסרייד איז אפהענגיק פון געגנט. כאבאדען זיך, כאבאדיען זיך, כאבאדזשען זיך זיינען דריי פארמען פון דעם זעלביקן ווארט.

חידושט ווי קומט אין יענע מקומות כאבאדזשען זיך? איך בין אויך געווען נייגעריק ווי אזוי האט זיך דער מחבר אין דייטש און עצה געגעבן מיט כאבאדזשען זיך? האב איך זיך ניט געפוילט און האב אויפגעזוכט דעם דייטשישן אריגינאל (עס איז מיר ניט אזוי גרינג אנגעקומען, וואָרעם אין דער יידישער איבערזעצונג איז גארניט אנגעגעבן ווער, וואו און וואס). ערשט דארט שטייט גאר: Mathis stellt sich an die Wand und machte chasidische Gesticulationen.³

האט דאס גאר מיט כאבאדזשען זיך ניט צו טאן. דאס האט דער ליטוואק דער איבערזעצער ניט ריכטיק איבערגעזעצט. כאבאדזשען זיך מיט זשעסטיקולאציעס זיינען ניט קיין פאר קליידער. ווען מען איז פארטיפט איז אן ענין, זשעסטיקולירט מען ניט. זשעסטיקולירט מען — קען מען בשעת מעשה ניט טראכטן. דער מחבר אין דייטש האט דא געהאט אין זינען אונגארישע אדער גאליציאנער חסידים. (אין א צווייטן פלאץ, וואס דער יידישער איבערזעצער האט דורכגעלאזט, דערמאנט דער מחבר ליסקער חסידים.)⁴ צווישן יענע חסידים זיינען געווען ריכטונגען, וואס פלעגן דאווענען דווקא גיך, אבער מיט גרויס התפעלות, מיט גוואלדן און באוועגונגען. דאס איז געווען מיט א פארקערטער פוונה פון כאבאדזשען זיך. מיט די זשעסטיקולאציעס האט מען געמיינט צו פארטרייבן מחשבות, מצד דעם חשש עס זאלן ניט אריינפאלן מחשבות זרות.

פדאי צו פארצייכענען אז אין דעם זעלבן יאר תרל"ח איז ארויס א צווייטע איבערזעצונג פון דער דאזיקער דערציילונג, אויך אין ווילנע, געדרוקט אין מאצס דרוקעריי, א"נ דיא פארשיפערטע קינד. איינע שיינע העכסטוואונדערליכע ערציילונג וואס עס האט זיך געטראפן מיט אייניגע דארפלייטע אין אונגארן, איבער זעצט פון קריסטליך דייטש אין זארגאן, ארויס גיגעבן זייער רייך, וויכטיג און קליין. פדי אלע זאלן קענען פארשטיין. מאת דובער בורשטיין.⁵ פארלאג פון אברהם הירש שווינצאנער. ווילנע, תרל"ח, 1878.

3) L. Horowitz, "Die Tefilin", Sippurim, eine Sammlung Jüdische Volksagen, unter Mitwirkung von Jacob Pascheles, Prag, 1864, p. 75

4) Mathis fing an dem Oberleib seines Körpers in penpendikuläre Bewegung zu bringen, als wenn er in Lisska den Chasidäerkurs gemacht hätte. 71 דאָרטן, 71

5) זיין נאָמען האָב איך ניט געפונען, ניט ביי רייזענען און ניט אין דעם לעקסיקאָן פֿון דעם נײַער ייִדישער ליטעראַטור.

אין דער צווייטער איבערזעצונג לייענט זיך די אויבן דער-
מאנטע שטעל אזוי:

מחהים איז צוא גיגאנגען צוא זיין סעקרעטאר און האט ארויס
גינמען דעם טלית און תפילין און האט גילייגט אויפין ארעם און
אויפען קאפ זא ווי שלמה האט אים... גילערינט. און האט זיך פאר
וויקעלט אין טלית... און איז גישטאנען און גיווארט... פלוצלונג
האט ער דער הערט איין גרויס רויסונג ער נעהנט זיך]. האט ער זיך
אום גיקערט צום וואנד און זיך זייער שטארק פערנאנדער גישאקעלט
זא וויא איינער איז מתפלל מיט גרויס פוונה (ז' 17).

עס איז אויך דא א העברעישע איבערזעצונג, וואס עס האט
געמאכט דער בארימטער ווילנער משכיל שמואל יוסף פין א"נ
התפילין, ספור מקורות חיי אנשי הכפרים באונגארן. העתקה מלשון
אשכנזית על ידי ש. י. פ. ווילנע, תרל"ד. ער זעצט דאס איבער אזוי:
וישם מאטהים פניו אל הקיר ויתנועע הנה והנה כמתפלל בכונה
גדולה (ז' 14).

די ביידע איבערזעצונגען זיינען אויך ניט קיין ריכטיקע. שאקלען
זיך ביים דאוונען האט גארניט צו טאן מיט „חסידישע זשעסטי-
קולאציעס". אויך מתנגדים שאקלען זיך ביים דאוונען, ווער מער
ווער ווייניקער, און דאס איז ניט קיין סימן פון א חסידישן דאוונען.

ב

„עובד" און „משכיל"; „עבודה" און „השכלה"

אין ליובאוויטש האט דער וואס פלעגט זיך כאבאדזשען געהייסן
אז עובד. מע פלעגט זאגן: דער און דער איז אז עובד, ער טוט אין
עבודה. דער טערמין האט שוין געהאט א ניואנס פון עפעס מער ווי
כאבאדזשען זיך, דאס האט שוין אויך געמיינט: ער איז אז אפגע-
היטער אין סור-מרע, א מהדר אין עשה-טוב, ארבעט אויף תיקון-
המידות אאז"וו. אקעגן זשע א משכיל (ניט חלילה פון מענדעלסאנס
חדר) האט געהייסן אין ליובאוויטש דער וואס האט זיך פארנומען
נאר מיט דער השכלה פון חסידות. חסידות-חב"ד האט טיפע ענינים
וואס אויף צו פארשטיין זיי דארף מען גוט הארעווען און א סך
לערנען. משפילים האבן געהייסן די וואס האבן געהאט א חוש נאר
אין דער השכלה פון חב"ד, האבן געהאט א חיות אין דעם, א סך
געלערנט און אפילו מחדש געווען, אבער צו עבודה האבן זיי קיין
שייכות ניט געהאט. געדאוונט האבן זיי מיט אלעמען גלייך, מיטן
מנין. אין ליובאוויטש האט מען ניט זייער גורס געווען די משפילים.

ווי באלד אז די השכלה רופט ניט ארויס קיין עבודה איז דאס ניט קיין אמתע חסידות. אין מיינע ישיבה-יאָרן אין ליובאוויטש פלעגט דער רבי, ר' שלום-בער שניאורסאָן זצ"ל (דער גרינדער פון דער ליובאוויטשער ישיבה), הייבן די עובדים. זיין אידעאל איז געווען א סינטעז פון עבודה און השכלה, אז דער, וידעת' זאל פירן צו והשבות אל לבבך, עס זאל זיין דער, בכל דרכיך דעהו' אין טאג-טעגלעכן לעבן.

ג

„כאַבאָדניצע“

1. דער טערמין כאַבאָדזשען זיך האָט געשאַפן אַ צווייטן טערמין: כאַבאָדניצע. אין דעם מערב-וואַנט פון דעם רוב בתי-מדרשים פלעגט זיין אַ חדר וואָס מע פלעגט רופן חדר שני אָדער חדר קטן. כדי די וואָס כאַבאָדזשען זיך זאלן ניט שטערן די וואָס דאוונען מיטן מנין, און פאַרקערט — די מנין-דאוונערס זאלן ניט שטערן די וואָס כאַבאָדזשען זיך. פלעגן די לעצטע אוועקגיין אין דעם חדר שני. אזוי אַרום האָט אַט דער חדר מיט דער צייט באַ-קומען דעם נאָמען כאַבאָדניצע.

אַגב, אין מיין געבורט-געגנט* האָט אַט דער חדר שני געהייסן: קהל-שטיבל (ביים ריידן פלעגט זיך דער ה קוים הערן). משמעות אַז אַמאָליקע צייטן האָט מען דעם חדר געניצט פאַר קהלס טעטיקייטן. אין מיין יוגנט האָט מען דעם חדר שוין נאָר געניצט אַ מאָל פאַר אַ צווייטן מנין צו קריאת-התורה, ווען עס זיינען געווען אַ גרעסערע צאל חיובים פאַר עליות, אָדער אַ מלמד פלעגט דאָרט האַלטן אַ חדר. דער נאָמען קהל-שטיבל איז אָבער געבליבן.

(6) באַריכות וועגן „עובדי“ און „משכילי“ זע בטאון חב"ד, חוברת ט.
 (7) האַרקאווי טייטשט אָפּ „חב"דניצע“, בית תפלה של הכתה החב"דית. ד"ה ככלל אַ חב"דנע שול. איך האַלט, אַז ער מאַכט אַ טעות.
 (8) באַריסעווער קרייז, ווייסרוסלאַנד.
 (9) ... אַם יש בבית המדרש שני ... יאַרצייט אַם רשאין לחלק ... יאַצ"ט אַחד יתפלל בבית-המדרש ויאצ"ט השני ... בחדר שקורין (שטיבל) המחובר ובנוי לבית המדרש (מקור חיים, שאלות ותשובות מאת ר' חיים סאַגאַלאַוויץ, מוצ דפה ווילנא (בלוקישאַק), ווילנא, תרנ"ח, שאלה ג').
 ... דיזע קליידונג וואַר נור געאייגענט (גיטויגט) אום צוא גיין אין איר פון דער היים אין שול, אין בית המדרש, צוא קידוש לבנה, אויף אַ כרית, אויף אַ חתונה, אָדער גאָר אין קהל שטיבל צו איינער אסיפה ... (א. מ. דיק, דיא אַדישע קליידער אומוועקסלונג, ווילנא, תרל"א, 1870, ז' 5).

2. אין ר' שמאיע דער גוט יום ביטער פון א.מ. דיק, ווארשע 1860, איז דא א קאפיטל א"ט „דיא פינף היטלען און די צוויי קאפעלושן". דיק שרייבט ארום 5 סארטן היטלען וואס יידן פלעגן טראגן פאר דער גזירת-המלכושים. „די דריטע היטל" — שרייבט ער — „וואר איין קיילעכדיקע אבר פיל שמעלר הינטן אויס געשניטן, מיהאט איר גערופען האלבי לבנה, חאבאדניצע. ווייל דאס פלעגן טראגן חסידים, קלויזנר און בטלנים" (ז' 30).
3. פארשטייט זיך, אז ווען דער מאן איז א חב"דניק איז דאס ווייב א חב"דניצע.

פֿראַקטיקע אין אלערער

צײַן וואונדערליכע, עראיילונג, און פאשירונג דאס
 לעבנים באשרייבונג דיא דאך. לייטע אים אונטארין.
 צײַן איבער זענונג אויס בייטשיקע שפראך.

פֿאַר ה'ג.

ווילנא

טת תרל"ח לפ"ק

ПРАКТИКА ИЗЪ АЛЕРЕРЪ
 Практика есть учитель

ВИЛЬНА.
 Въ Типографіи А. П. Каценеленбогена на
 Нѣмецкая ул. въ д. Равкина. № 879—9 1877 г.

דיא

פארשיכערטע קינד

אינע שיינע העקסטוןאונדעדליכע ערציילונג וואס עס האט
זיך גיסקראפן מיט אייניגע הארפלייטע אין אונגארין ,
איבער זעקס פון קריסקליה בייטש אין זאקאן , ארום
נינעצפן זייער זיין , וויכטיג אונד קליין , פרי אלע זאלן
קענען פערשפייגן .

ס א ת

דובער בורשטיין.

פארלאן פֿון אברהם הירש שווינצאנער .

ווילנא

שנת תרל"ח לפ"ק

Ли фаршикерте внядъ.
Опьянѣвшее дитя. Соч. В. Бурштейна.
Пзд. А. Г. Швинцавера.

В П Л Б Н А.
Въ типографіи Л. Л. Маца, на Квасномъ
переулку домъ Ш. Кисля № 1192/2, 1878 г.

ווער איז אַ שבת-שענקער?

צווישן די פערסאנאזשן אין י. ל. פרצעס „אין פאליש אויף דער קייט“ איז דא איינער וואָס פּרין באַצייכנט אים, שבת-שענקער. יהודה עלזעטי שרייבט אַז ער ווייסט ניט וואָס דאָס איז. אין דער דײַטשער איבערזעצונג שטייט פשוט: שענקער. משמעות, דער איבערזעצער האָט ניט פאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט, האָט ער פשוט אַרויסגעוואָרפן דעם שבת — און פטור אָן עסק. אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון שמשון מלצר שטייט: „המוזג של שבת“. דאָס איז אַ ווערטלעכע איבערזעצונג וואָס זאָגט גאַרנישט. ש. אַנ—סקי, וואָס האָט געמאַכט די רוסישע איבערזעצונג, האָט די רשימה פערסאנאזשן גאַרנישט איבערגעזעצט, נאָר אין צווייטן אַקט, ווען איינער קלאַגט זיך. אַז דער פערסאנאזש האָט אים אויסגעדונגען די שבת-שענק זעצט ער איבער אזוי: *У меня весь торг субботный что в торгах идет, забрал он.* (I. I. Перетц. «На пограничной линии». *Еврейский Мир*, Февраль, 1909, стр. 15).

דאָס איז קודם-כל נישט ריכטיק איבערגעזעצט און דערצו נאָך אומקלאַר וועלן מיר פרוואוון אויפקלערן דעם פירוש פון אָט דעם וואָרט. אין ספר פרשת מרדכי ליענען מיר:

איין אזהרה פאַן שבת שענקען... ווייל בזמן הזה ובפרט אין דער געגענד איז דאָס הויפט גישעפט ווען מאָן איין רעגאַהל אָבער איין ווירטס הויז האָט, איזט זעהר שוועהר דס צו שטעהרן, דס מאָן זאָלל ניכט שבת שענקן, איבער הויפט מאָן קאן אויף קיין אַנדערער אָרט ניכט דינגען איין רעגאַהל אָדער איין ווירטס הויז האַלטן, נור מען מוז שבת זונ גוט איין ווירטס הויז האַלטן ווי אין די וואַכען טאַגען, אַלס דען ווייל עס איין גראַסער הפסד איזט, קאן מען זיך בעדיענען דען היתר וואָס ביים מכס, דהיינו: מען זאָל זיך דינגען איין יאהרליכען שבת-שענקער [אונדזער קורסיוו], אונד

(1) דער וואונדער-אוצר פון דער יודישער שפראַך. ערשטער טייל: דאָס דאָונען, וואַרשע תרע"ח (1918), ד' 93.

(2) Jizchok Leib Peretz, *In Fesseln*. . . *übertragen von Siegfried Schmitz*, R. Lisch Verlag, Wien und Berlin, 1920.

(3) אַצווייפשראַטיקער ספר, לשון-קודש און יידיש, דער מחבר, הרב מרדכי הלוי איש הורוויץ, איז געווען רב אין האַלמין. דער ספר איז געדרוקט אין אונגוואַר, תרכ"ו (1866).
 (4) עס רעדט זיך וועגן קאַרפּאַטאַרוס, וואָס האָט פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה געהערט צו אונגאַרן, אַריבער דערנאָך צו טשעכאַסלאַוואַקיי.
 (5) זען שלחן ערוין. אורח חיים, סימן רמ"ד.

אהל רח"ל

צאהללען פיר דען שבת איין געוויסעס, הן ער ווירד עטוואס פֿר קויפֿן אָדער ניכט, בעקומט ער דאָך זיינע שכירות, אונד חוץ דען זאָלל דר שענקער עקסטרע בעקומען עטוואס פֿאָן דער משקה וואס ער שענקט אויס.

אין שאלות-ותשובות קרן לדוד, סימן ס"ח, לייענען מיר:

... בדבר בית המזיגה, ווירטסהויז שמטעם הממשלה וחוק המדינה מחויבים למזוג גם בש"ק (בשבת קודש), שאם לא ימזגו בש"ק יטלו מהם זכות המזיגה לגמרי, וכבר נתפשט המנהג למסור לנכרי המזוג על ש"ק...

לסוף אין די שאלות-ותשובות מהר"ם (מורנו הרב ר' מרדכי) בריסקא, חלק ראשון, סימן ע"א, געפינען מיר:

... הנה היתר מזיגה בש"ק על ידי עפ"ם הנקרא שבת שטנקער (אינדזער קורסיוו) גשטרבב על ידי שהי מחוק המדינה למזוג בכל העתים, ואם היו סוגרים את בית המזיגה בשבתות ווי"ט היו אובדים זכות המזיגה מכל וכל, ע"כ נתלבטו גאוני קמאי להתיר להם... בבית מזיגות שהיו מקדמת דנא שהיה עיקר מחיתם מזה, ואם הי' סגור בש"ק הי' אוכד כל פרנסתו הי' ההכרח לכנוס בפירצה דחוקה.

פון די דאָזיקע ציטאָטן זעען מיר אַז שבת-שענקער האָט געהייסן דער גוי, וועמען די שענקערס האָבן געדונגען — לויט אַ היתר פון רבנים — ספעציעל פֿאַרן שבתדיקן טאָג צו פֿאַרקויפֿן משקאות אין שענק. שטאַמען שטאַמט דאָס נאָך פון יענע צייטן, ווען האַלטן שענקען איז געווען אַ הויפֿט-פרנסה ביי יידן. מען האָט אָבער געדאַרפֿט האָבן אַ פֿאַטענט. צו דעם איז נאָך געווען אַ געזעץ אַז מען מוז האַלטן אָפֿן שבת, ווען ניט נעמט מען צו דעם פֿאַטענט. פֿדי אַ גרויסע צאָל יידן זאָלן ניט בלייבן אָן פרנסה, האָבן רבנים אַרויסגעגעבן אַ היתר צו דינגען אַ גוי פֿאַר אַ שבת-שענקער, מיט געוויסע רעגולאַציעס דערבײַ, עס זאָל ניט זײַן אין סתירה מיט הלכות שבת. און ווען דאָס געזעץ איז שוין לאַנג בטל געוואָרן, איז דאָך דער שבת-שענקער געבליבן.

דאָס אַלץ רעדט זיך וועגן אונגאַרן, פון וואַנען עס שטאַמען די אויבן ציטירטע שטעלן. וואָס שייך פֿוילן איז דאָרטן קיין מאָל ניט געווען אַ געזעץ אַז מען מוז די שענק האַלטן אָפֿן אויך שבת. שענקערײַ איז אָבער אויך

(6) פון הרב אליעזר דוד גרינוואַלד, רב אין סאַטמאַר, געדרוקט אין סאַטמאַר, תרפ"ט (1929).

(7) דער מחבר איז געווען רב אין טאַשנאַד, וואָס האָט פֿאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה געערט צו אונגאַרן און דערנאָך אַריבער צו רומעניע. געדרוקט אין טאַשנאַד, תרצ"ט (1939).

(8) פֿדאָי צו פֿאַרצייכענען אַז בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה איז אַרויס אַ פֿאַראַרדענען אין די שטעט וואָס זײַנען געווען געענטער צום פֿראַנט, אַז יידן זאָלן האַלטן

דארטן געווען א פארשפרייטע פרנסה. במילא איז אומפארמנדלעך אז עס האבן זיך געפונען יחידים וואס האבן בני זיך אינגעפירט דעם שבת-שענקער — שוין ניט איבערן געזעץ, נאר צוליב פרנסה, און נישט אזוי צוליב דער לייזונג פון שבתדיקן טאג ווי מחמת דער מורא צו פארלירן די קונדשאפט. אויב א קונד וועט שבת גיין צו אן אנדערן, וועט ער שוין דארטן בלייבן אין דער וואכן אויך. און אט אזא איינער איז פרצעס פערסאנאזש. דאס וואס פרץ רופט אן דעם י"ד שבת-שענקער באטייט עס נאך ניט אז דער י"ד האט אליין געשענקט אום שבת. דאס איז אויסגעשלאסן. פרץ מיינט דא: א י"ד וואס האלט אפן זיין שענק שבת דורך א גוי. פרץ שטעלט דא ארויס דעם טיפ וואס משכילים האבן געשאפן און האבן ליב געהאט ארויסצושטעלן אין זייערע שריפטן: פאזיטיוו רעליגיעז, נעגאטיוו סאציאל. פרץ האט געקוקט אויף דעם ענין שבת-שענקער מיט משפילישע אויגן. פידוע, פלעגן די משפילים אפלאכן פון אזעלכע היתרים ווי מכירת חמץ, פארקויפן א בכור, היתר עיסקא אד"גל. דער היתר פון שבת-שענקער איז דאך אויך פון דעם מין היתרים, במילא נעגאטיוו בני פרצו. פרץ שטעלט דא ארויס א טיפ וואס קען זיך ניט אנוועטיקן, וואס וויל פארקאפן די גאנצע וועלט: ער איז א פראפינאטאר, ער איז א הייוון-האלטער, ארענדאטאר פון א מיל און פון א פישטיד, א תבואה-סוחר, א שענקער (און דאס אלץ אויסגעדונגען בני אנדערע, אפשר געלאזן זיי אן ברויט). פרץ גיט נאך צו: ער איז ניט נאר א שענקער, נאר אויך א שבת-שענקער, ער וויל אויך אריינכאפן די לייזונג פון שבתדיקן טאג דורך אנטשטעלן א גוי אויף דעם טאג. און טאמער איז נאך אלץ ווייניק, איז נאך פרץ מוסיף: „און דער גלייכן“.

אפן די קראמען אום שבת. נאר פרומע יידן האבן זיך אז עצה געגעבן: ווען עס פלעגט אריין א קונה, האט מען געזאגט אז גראד דער ארטיקל איז אויסגעגאנגען און אין א פאר טעג ארום וועט ער אנקומען. די צייט פלעגט מען פארטרייבן מיט מעביר זיין די סדרה, זאגן פרק אד"גל.

פרץ האט געקאנט פון זיין משפילישער הייך זיך באציען מיט פאראכטונג צום שבת-שענקער. דער רב אבער, וואס האט עס אויך געהאלטן פאר א נעגאטיווע דערשיינונג, ווי מיר זעען פון די שאלות-ותשובות, האט געהאט פאר זיך א פרומען י"ד, א ירא-שמים, א מטופל מיט א סך בני-בית און מיט א פראבלעם: אדער עס איז אויס שבת אדער אויס פרנסה. האט דער רב נעבעך געשוויצט, ניט דערשלאפן עטלעכע נעכט און לסוף אויסגעארבעט א היתר, אז דער י"ד זאל בלייבן בני דער פרנסה און ניט צונעמען בני אים דעם שבת. פרצעס פערסאנאזש אבער, וואס פרץ האט אים אנגעשטאפט מיט פרנסות, וואלט דער רב קיין היתר אויף א שבת-שענק ניט געגעבן, ווי מיר זעען דאס אין פארשיידענע שאלות ותשובות. ס'זיין ער האט זיך דעם היתר אליין גענומען. פרצעס טענה (אין צווייטן אקט), אז דער רב מאכט יד-אחת מיטן גביר און גיט אים ארויס היתרים איז משכילישע פראפאגאנדע.

היוצא מדברינו: מיר האָבן צוויי טייטשן אויף שבת-שענקער: (1) אַ גוי וואָס איז אָנגעשטעלט אין אַ ייִדישן שענק אױפֿן שבתדיקן טאָג: (2) דער בעל-הבית פֿון שענק, דער ייד, וואָס שטעלט אָן אַ גוי אױפֿן שבתדיקן טאָג. אַז מיר האַלטן שוין בײַ שבת, לאַמיר פֿאַרצײכענען אַ וואָרט שבת־בחורים (אױך: שבתות־בחורים). דאָס וואָרט שטאַמט פֿון אונגאַרן. אין אַ שטאָט וואו עס איז געווען אַ ישיבה פֿלעגן די בעל־בתים אויסהאַלטן די בחורים מיט עסן. די גאָר חשובֿע בחורים פֿלעגן די רײכע בעל־בתים נעמען אויף אַ וואָך אָדער עטלעכע וואָכן. אַזעלכע בחורים האָט מען טאַקע גערופֿן שבת־בחורים. די ווייניקער חשובֿע פֿלעגן עסן טעג און זײ האָבן געהײסן טעג בחורים ווען אַ קהילה פֿלעגט אָנשטעלן אַ נײַעם רב, פֿלעגט מען אין פֿת־רבנות אַרײַנשטעלן, וויפֿל די קהילה איז זיך מתחייב צו נעמען שבת־בחורים און וויפֿל טעג־בחורים, אויב דער רב וועט האַלטן אַ ישיבה.¹⁰

(10) יקותיאל יהודה גרינוואַלד, טויזנט יאָר לעבן אין אונגאַרן, נײַ־יאָרק, 1945, זײ 112, 218: 279 לגות ישראל באונגריאַ, דעוואַ, תרצײ, ז' ה.

וויסע חברה

ד"ר מ. וויינרייך שרייבט וועגן אויסדרוק „וויסע חברה“, אָז ווערטערלעך מיינט עס מענטשן געקליידט אין וויסן, אָבער איזן איז עס געווען אַ זידלוואָרט פון מתנגדים אויף חסידים. הגם ער שרייבט דאָס מיט אַ פשיטות איז דאָס אָבער נאָר אַ השערה, געבויט משמעות אויפן סמך וואָס אמאָליקע חסידישע רביים פלעגן זיך קליידן שבת און יום־טוב אין וויסן.

איך האָלט אָבער ניט אַז דאָס איז ריכטיק. דאָס קליידן זיך שבת און יום־טוב אין וויסן איז ניט קיין חידוש וואָס חסידים האָבן מחדש געווען. ווען חסידות איז אויפגעקומען האָט דאָס שוין געהאַט הינטער זיך אַ טראַדיציע פון קרוב 200 יאָר. שטאַמען שטאַמט דאָס פון דעם אַריז"ל, וואָס פלעגט אַנטאָן שבת ד' בגדי־לבן,¹ במילא פלעגן שוין גרויסע מקובלים, וואָס זיי האָבן עוסק געווען אין קבלת האַריז"ל און געפירט זיך פל ימיהם שטרענג על־פי קבלה, אויך קליידן זיך שבת אין בגדי־לבן. אויך בשם שרייבן קמיעות האָט דער שרייבער באַדאַרפט אַנטאָן בגדי־לבן. עס זיינען אָבער געווען גענוג צוויי בגדי־לבן, ניט פיר, ווי שבת.² בני חסידישע רביים איז דאָס געווען אַ המשך פון אַן אַלטער טראַדיציע.

ווען די בראַדער קהילה האָט אַרויסגעגעבן גזירות קעגן חסידים, אין יאָר 1772, און צווישן זיי אַ פאַרבאָט צו קליידן זיך שבת אין וויסן, האָט מען פון דעסט וועגן געמאַכט אַן אויסנאַם פאַר די „מפורסמים“ וואָס האָבן שוין פון לאַנג זיך געקליידט אין וויסן.³ נאָך מער: צווישן

1. Max Weinrich, "Yidishkeit and Yiddish," *Mordecai M. Kaplan Jubilee Volume*, New York, 1953, p. 493.

2. „צריך שילבש האדם ד' בגדים לבנים בשבת ויזהר שלא יפחות מהם, כמו מלבוש העליון והתחתון והחלוק...“, ספר הכוננו להרב... יצחק לוריא, ויניציאה, 1620, דף ה.
3. „וצריך ללבוש כתונת ומכנסים לבנים...“, תולדות אדם, זאלקווא, 1720, פרק קע"א, דיני קמיעות.

4. „...גם איז מען גוזר בחרמות... עס זאל קיינער ניט גיין כנגדי לבן בשבת וימים טובים חלילה וחלילה, רק די עטלעכע מפורסמים הידועים לנו וואָס זיינען גדולי עולם בשים ופוסקים ויראת שמים ועוסקים תמיד בתורה ומצוות, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול כאחד מן המנויים. ווארום ווער עס וועט גיין מהיום אין ווייסה קליידער חוץ מן המפורסמים הנ"ל, אזי...“ (דובנאָוו, Chassidiana, 14').

דעם ווילנער גאָונס מקורבים זײַנען אויך געווען מקובלים וואָס האָבן שבת געטראָגן בגדי-לבן.⁵ דאָס אַליין איז שוין גענוג אז מתנגדים זאָלן ניט מאַכן דערפון קיין זידלוואָרט.

אויף וויפל איך האָב זיך לייענדיק אָנגעשטויסן אויף „ווייסע חברה“, איז דאָס אַלץ מיט אַ גוטמוטיקן טאָן און נאָר וועגן יוגנטלעכע שטיפערס, קונדסיס, אָבער ניט ווי אַ זידלוואָרט אויף דערוואַקסענע.⁶ א. מ. דיק, וואָס ער איז דער איינציקער וואָס שרײַבט וועגן דערוואַקסענע ווייסע חברה, דערציילט ער אָבער פונקט דעם היפך פון ד״ר וויננרײַך. לויט דיקן איז ווייסע חברה גאָר אַ צונעמעניש פאַר משפּילים וואָס האָבן זיך געקליידט „דיטש“, און אויב ד״ר וויננרײַך זאָגט נאָר אַ השערה, איז אָבער אַנצונעמען אַז דיק האָט געדענקט פון הלכה-למעשה, ער אַליין האָט דאָך איבערגעלעבט די תקופה, ווען יחידים האָבן אָנגעהויבן אַראָפּוואַרפן פון זיך ביסלעכווייז די טראַדיציאָנעלע מלבושים און אָנגעטאָן זיך „דיטש“.

איך וועל דאָ ברענגען אַ פאַר ציטאַטן פון א. מ. דיקן:

...נור איין קליינע צאָל ... וואָרען דאָן געבילדעט ... די איבעריגע וואָרין אַרטאָדאָקסען ... וואָס האָבן זייער גיהאַסט די משפּילים און האָבן זיי גירופין מיט אַלערלייאַ שענדליכע צונעמען, צום ביישפּיל: אַפיקורסיס, פושעי ישראל, בערלינער, אַדער גאָר ווייסע חברעניקעס ... זעלבסט דער אַרעמסטער האָט אויך ניט געוואָלט אוועק געבן זײַן טאַכטער פאַר איין פושע ישראל, פאַר איין ווייסן חברעניק וואָס טראָגט גלאַנצטע שיכלך, און לייענט די טייערע ביכלאַך ... אונזער הערשעלע וואָס וואָר איין גילערענטער און איז זיך גיגאַנגען זייער ריין גיקליידעט דאָס ער וואָר אויך גיציילט אונטער די משפּילים און וואָר אויך גירופין „ווייסער חברעניק“ וויא דיא איבעריגע גיבילדעטע יונגע לייט ...⁷

... ער וואָר איין עכטער אַרטאָדאָקס, און וואָר אַלזוי איין גרויסער פּינד פון די נײַע דיטשעשע מאַנירן ... און איין נעט געקליידעטער קערעל וויא איך [דער העלד פון דער געשיכטע] וואָר בײַא אים גערופן „ווייסער חברעניק“ ...⁸

צושריפט:

אַ גירסא דינקותא געדענקט זיך. מײן לערער הערציקאוויטש האָט מיר אַ מאָל

5 זען די מעשה מיט ר' ליב קראזער אין ספר אבן שלמה און אין ספר ציצית הכנף.

6 זען ידע"ט. כרך ה', ז' 15 און 24.

7 די קרעמערקעס אָדער גאַלדע מינע דיא בראַדער עגנונה, ווילנע 1865, ז' 54.

8 דער שבעים מאַלצײט, ווילנע, 1877, ז' 71.

געווארנט, איך זאל ניט האבן קיין עסקים מיט וויסע חברה. — ווער זינען וויסע חברה? — האב איך געפרעגט. — ווילדע יונגען, יונגאטשעס! — איז געווען דער ענטפער. — פאר וואס הייסן זיי וויסע חברה? — נו ווי דען זאלן זיי הייסן? מע קען דאך יידישע קינדער ניט רופן „שווארצע חברה“. שווארצע חברה זינען לצים, שדים, ניט-גוטע. איז א באנדע יונגאטשעס וויסע חברה.

פארשטייט זיך אז איך געדענק ניט פונקט ווי דער שמועס איז געווען. אבער איך געדענק זייער קלאר דעם דאזיקן אויסטייטש, און עס לייגט זיך אויפן שכל אז מיינ לערער (געשטאמט פון אבעל, ליטע) איז געווען גערעכט. —

זה ספר
תולדות אדם

ב' חמנא פשוטא ומגולחא סעולות ניקחת • לנשים
 ניקחת ו'לדוד' זרע העשקים בידו סכשפתא ארחת •
 ו'ז' שפתים ב'ים בשנים קצות סביבת חלל בפייה
 ועינא בישיא ושאר סיבות אשר ער'יהם עובדת • וגם
 למקשה לילך ל'ולדות רב'ר'ו ש'רחת • ועוד שאר
 רפואות אשר עינכם תחונה בסיפנו הספר כולם על
 דגלים פ'ריות • וגם פשלות לוסיון להיות רברי תורה
 על לוח לב ר'רות • בלקסו פכתבי קדש של המקבר'ים
 המלולם המפורסמים בכל העולם ה'ה סידוד אלי'כ'ש
 ה'ה סידוד וואל בעל שם אשר שגירם ר'ר'ו אר'הים
 שם מה לר'ר'ו ר'ר'ו י'גם הרפסנו סעשים גדלים שמש
 ושאר שמיטה ומסרות • אשר תכמים יג'וה ער' פי
 מסדות • וגם קצת רפואות פכעיות פ'רפאים מוסמים
 ה'ה ר'ר'ו שגיר' ב'ר'ר'אל חמנא סוד'ר ס'סדה'ל ה'ה
 הסר ור'גנד ב'ר'ר'אל סידוד יצחק חק נר'ז'השם יארך
 יסיו ושאר ר'פאיים מוסמים ומפורסמים בכל מקומות
 ועירות • בבן ק'ו • עמכם ספר הזה ולא החזית ע'ל
 סעותי'כם י'אך את רסכם תררשו לגפשוה'כם למען
 ירבו וסיכם וסי' בעמכם • ודוד י'אחם ר'א ב'ס'ה י'אדם
 ס'פוד ומפריש ס'מונו כשכל רפואה אחת • ומכ'ש בה
 הספר יס'צא את כל תוכחת • בעור רופא נאמן מושל
 ה' אר'רת • ר'א יציל נפשותינו מידת שרת •

גדפם פה קסואלקווי
בשנת תפ"ארת בניס אבהם לפ"ק

אריטמעטישע לערנביכער אין יידיש

אין זיין ארטיקל „אריטמעטישע לערנביכער אין יידיש, 1699-1831 יווא-בלעטער ב' XIX, ז. 79-59) רעכנט ל. בערז צווישן אנדערע אריטמעטישע לערנביכער אין יידיש אויך א מאטעמאטיש לערנבוך מיט א העברעישיידישן פאראלעל-טעקסט פֿון מלאכת מחשבת או מלאכת המספר פון ר' אליהו מזרחי.

ל. בערז שרייבט דאָרט אַז ער האָט פֿון דעם ספרל געזען נאָר דאָס שער-בלאָט און אַ בילאָגע. דאָס האָט אים אָבער אַרנינגעפירט אין אַ טעות. דאָס ספרל איז געדרוקט נאָר אין העברעיִש און האָט ניט קיין ייִדישן טעקסט און האָט דעריבער קיין שניכות ניט צו די ייִדישע אַריטמעטישע לערנביכער. נאָר די בילאָגע, אַ לערנביכל פֿון שאַכשפּיל, האָט אַ ייִדישן טעקסט. די בילאָגע איז געשריבן פֿון דעם דרוקער אורי צבי רובינשטיין און האָט ניט קיין שניכות צו ר' אליהו מזרחי.

אגב האָט ל. בערז ניט ריכטיק אַנגעגעבן דעם נאָמען פֿון ספרל. דער ריכטיקער נאָמען איז: פֿון מלאכת המספר או מלאכת מחשבת. אין דעם זעלביקן אַרטיקל (ז. 43, הערה 12) שרייבט ה' בערז אַז „אין דער צווייטער העלפט 19טן י"ה איז אין פּוילן און ליטע אַ סך מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן אַן אַריטמעטיק-ביכל אונטערן טראַדיציאָנעלן, נאָמען מלאכת מחשבת. אַלע אויסגאַבעס הייבן זיך אָן מיט די ווערטער: „מיין ליבער פּרינד, איך וועל דיר אָנהייבן לערנען ציפּער...“

דאָס ביכל איז צום ערשטן מאָל געווען געדרוקט ניט אין דער צווייטער, נאָר אין דער ערשטער העלפט 19טן י"ה, אין באַרדיטשעוו, תקפ"ח (1828): ביי בן-יעקבן פּאַרצייכנט בטעות תקפ"ג, זע אוצר הספרים, ז' 330; פֿון בן-יעקבן איז דער טעות איבערגעגאַנגען צו פּרידבערגן, בית עקד ספרים, ז' 371). די דאָזיקע ערשטע אויסגאַבע איז

(1) אזוי איז אַנגעגעבן אויפֿן שער. לויט טיפּאָגראַפֿישע סימנים אָבער איז דאָס ביכל געדרוקט ניט אין באַרדיטשעוו, נאָר אין סודילקאוו. יענע יאָרן איז די לאַגע פֿון דרוקוועזן אין רוסלאַנד געווען אַזאַ, אַז אַפּטמאַל האָט אַ דרוקער ניט געוואָלט מען זאָל וויסן, ווער און וואו דאָס ספר איז געדרוקט, פּלעגט ער זיין נאָמען ניט אַנגעבן אויפֿן שער, און אַנגעבן אַ נאָמען פֿון אַן אַנדער שטאָט (אַפּטמאַל אַפּילו פֿון אַ שטאָט אין אויסלאַנד). וועגן די מאַטיוו פֿאַר דעם האָב איך געשריבן אין אַן אַנדער אַרט.

געדרוקט געווען אין קווארטפארמאט מיט גרויסער קוואדראטשריפט, מיט נקודות, וואס איז נאך אין יענע צייטן געווען א ניס אין יידישע ביכער.

אין דער דאזיקער אויסגאבע איז אויך אָנגעגעבן דער נאָמען פון מחבר אָדער דער מעתיק, ווי ער חתמעט זיך אין זײַן העברעישער הקדמה: „דברי המעתיק ליבין גאלדין בערג מבאקארעשט כעת איתן מושבו במאהלוב“. ער ווייזט אָבער ניט אָן, פון וואָנען ער האָט דאָס איבערגעזעצט. עס איז אויך מיגלעך, אַז ער האָט דאָס געשריבן אַריגינעל און „המעתיק“ רופט ער זיך נאָר ווייל ער האָט דאָס איבערגעזעצט אין יידיש „כדי שיבינו אנשים ונשים גדולים וקטנים אשר לא הי' זה לעולמים בשאר חכמת המספר“, ווי ער דריקט זיך אויס.

די אַלע פילצאָליקע שפעטערע אויסגאַבעס זײַנען איבערגעדרוקט פון אַט דער באַרדיטשעווער אויסגאַבע, מיט קליינע אַרטאָגראַפישע און שפראַכיקע שינויים, אָפהענגיק פון דרוקאַרט און דרוקיאָר.

אזוי ווי אויפן שער איז דער נאָמען פון מחבר ניט אָנגעגעבן, נאָר אין דער העברעישער הקדמה, וואָס די דרוקערס האָבן זי אַרויס-געוואָרפן שוין אין די פריסטע איבערדרוקן, איז דאָס ביכל געבליבן אַז אַנאַנים. דאָס ביכל איז גיך געוואָרן זייער פאַפּולער און איז, אין פאַרשיידענע דרוקערײַען, זייער פיל מאַל איבערגעדרוקט געוואָרן נאָך האַרט ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה.²

ל. בערז דערמאָנט אַ ווילנער אויסגאַבע פון 1864 און גיט אַן ווי אַ מחבר ר' אליהו מזרחי. די דאָזיקע אויסגאַבע איז איינזיק מאיר דיקס. ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס אויפן שער שטייט „דיזער ספר האָט מחבר גיווען באַריכות גדול[ה] דער גרויסער גאון ר' אליהו מזרחי ז"ל. איצונד האָבין מיר אים מעתיק גיווען אין עברי טייך זייער קורץ און גוט...“, איז עס אויך נאָר אַז איבערדרוק פון גאַלדינבערגס מלאכת מחשבת.

דיקס אויפטו איז באַשטאַנען נאָר אין דעם וואָס ער האָט צוגעלייגט אַ צווייטן טייל, וואָס ער האָט איבערגעזעצט פון דעם העברעאישן ספר „צפנת פענח“ פון ר' יוסף שלפירז, געדרוקט אין ווילנא וווראדנא תקפ"ח (1828) און — ווי ער שרייבט אין זײַן קורצער הקדמה צום צווייטן טייל — „א טייל וואָס זײַנען איצונד נתחדש געוואָרין אין עברי

(2) די ליכאוויטשער ביבליאטעק פאַרמאָנט אַן אויסגאַבע פון 1912.

טייך און אזוי האָב איך דעם ערשטן טייל אויך זייער פיל אויסגעבעסערט פון אלע גרייזען וואס ווארען אין די פריהיגע גידרוקטע הן אין כתב און הן די ציפערין... די שפעטערע איבערדרוקן זינען שוין פארשיידן. די וואָס זינען געדרוקט נאָך דיקן האָבן אין זיך דעם צווייטן טייל (א סך אויסגאַבעס האָבן אַרויסגעוואָרפן זיין הקדמה און פאַרקירצט דעם טעקסט) און די וואָס זינען איבערגעדרוקט לויט די פריערדיקע אויסגאַבעס האָבן נאָר דעם ערשטן טייל.

ספר

מלאכת מחשבת

דורך אהם ראו דבר חדש אשר לא היה לעולמים כזה דספר . ובו תמצא אמרי שפר נחמדם סבתם ואופיר : ובו מכוון הכמת גדולות מטפה דדק הישב כסולת : ומי שנפשו חשקה יעלה בה מעלת מעלות וקלאכת מחשבת דדברה הוא נקרא ואף מי שמעולם גם קצה החכמה לא לכד ולא ראה אבל מן דספר היה אליו הוא באה : מחמת שדבסר היה הוא בלשין אשכנז כרי שיכתי אנשים ונשים גדולים וקטנים אשר לא היה זה לעולמים בשאר הכמת דמספר ובו תוכל לחשוב מחשבת לרוחות חכמות דמדות ותשבותה אשר לא היו כמדה דרבה דרוח : והכל לתועלת בני עמיט דטשאים ונחמים ככדורה ולמדו . בו אף מי שלא היו בק בחשבות : כאשר עיניכם תחזו כפנים דספר ולזה העתקתו על לשון זשכנז ודדסנדה : על כתב עברי ונקדות לתועלת בני עמיט :

פרישדוילוישי רעזונטישע וולקן
אלכסנדר פאזולאיימיש
דאסראד אויסע מלעסטיישי ירת :

תורת ממשלת אוניט הקיסר אויסע
האסראד אימפראטור
סאמיע רעדטיש אויסע דאססק

ברדימישוב

ג) אלה לחמס ימע משקם מ לא כוכב שזו ביש הכו המליס דל תום הלאה אשר אנו מתנודים בארצותם כי תהיה עובר טובים והאלות ודבקם בכל דתעבות לא ילכו את ה' ואת דבר קרבו לא רבוהו : אבל העינים שבבנינו את ה' הם וראים תחתינו נסוד לתורת עמיט כשפט תורק סרצותם והבד' עם היורדים דחכסם תחת בנימין הלילה לע לדיב שום נבאי עליהם וכל מקס שגור גי או נבי' א א"ה ונחזה דבטוה על עט"ם פהו כיד דכרי חכמה :

קאלים, פלה-געלט, מוהר און — נדן

ביים איבערזעצן פון אנדערע שפראכן אויף יידיש קומט אויך אויס איבערזעצן א טערמין פון א ניט-אידישן שטייגער לעבן. אזוי ווי דאס איז א שטריך ניט פון יידישן לעבן, איז ניטא פאר דעם קיין גרייטער יידישער טערמין. אין אזא פאל מוז מען זיך אן עצה געבן: (א) אדער ארייננעמען דעם ניט-יידישן טערמין ווי ער שטייט און גייט און צוגעבן א פירוש; (ב) אדער איבערזעצן ניט אות-באות, נאר איבערגעבן דעם מיין מיט א גאנצער פראזע: (ג) אדער אליין שאפן א נייעם יידישן טערמין צי צופאסן אן אלטן, אזוי אז דער לייענער זאל באקומען דעם עקויוואלענט פון דעם ניט יידישן טערמין.

ביי שליסן שידוכים איז דער יידישער שטייגער אן פלהס צד גיט דעם חתן א סומע געלט, אויף דעם פאלקשפראך — [נדן] ביי די מזרח-פעלקער, און אוודאי ביי די מוסולמענער, איז דער שטייגער א פארקערטער: דעם חתנם צד צאלט אפ א סומע געלט דער פלה'ס פאטער, אויסקויפגעלט פאר דער טאכטער. דער טערמין דערפאר איז אויף טאטעריש און אויך אנדערע טורקישע לשונות קאלים. פון טאטעריש איז דאס ווארט אויך אריין אין רוסיש. און דא הייבן זיך אן פלאנטערנישן, ווען מע וויל אט דעם טערמין קאלים איבערגעבן אויף יידיש.

צווישן די מעשיות אי"ט טויזנט און איין טאג (טאג און ניט נאכט) איז דא אזא מעשה: איינער האט געהאט א הארץ אויף דעם קאדי פון באגדאד און ער האט אים אפגעטאן א שפיצל. ער האט פארשפרייט אין שטאט א ידיעה אז איינער א פארבער האט א טאכטער א גרויסע יפת-תואר; ער איז אבער א רשע, האט פינגט זיין טאכטער און וויל זי ניט חתונה מאכן. קומט עמעצער זיך שדכנען, זאגט ער אז זיין טאכטער איז א קאליקע און זייער א מיאוסע. אין דער אמתן איז זי געווען א מיאוסניצע איינע אין דער וועלט און עס איז ניט מיגלעך געווען זי צו פארשדכנען. דער קאדי, וואס האט אויך געהערט די געשיכטע, איז געווען א גרויסער אכאטניק אויף יפת-תוארס; האט ער געשיקט רופן דעם פארבער און אים געזאגט אז ער וויל זיין טאכטער פאר א ווייב. דער פארבער האט זיך זייער פארווונדערט און געענטפערט אז זיין טאכטער איז זייער א מיאוסע און ווי קומט זי צום קאדי. דער קאדי אבער מיינט אז עס איז נאר אן אנשטעל און אז דער פאטער זאגט עס אויף זיין אייגענער טאכטער נאר פון רשעות און שנאה צו

אהל רח"ל

איר. טענהט דער קאדי אז ער וויל נישט אנדערש נאָר מיט איר חתונה האָבן. אהער-אהין, דער פאַרבער זעט אז דער קאדי מיינט עס מיט אַן אמת, זאָגט ער: אויב אזוי, וויל איך פאַר מיין טאַכטער טויזנט דוקאַטן קאַלים. אין דער יידישער איבערזעצונג פון טויזנט און איין טאַג, געדרוקט מיט ווייבערשריפט, וואַרשע 1839, זאָגט דער פאַרבער צום קאדי: „איך פאַרלאַנג פאַר מיין טאַכטער פּלה-געלט טויזנט דוקאַטן“. פּלה-געלט איז דאָ די איבערזעצונג פון קאַלים. דער טערמין פּלה-געלט איז אין דער יידישער שפראַך גאַר ניטאָ. אין ד"ר יצחק ריבקינדס יידישע געלט, וואו עס זיינען פאַרצייכנט פּלה-געלטן, איז פּלה-געלט ניטאָ. אויך אין די קריסטלעכע לענדער וואו עס האָבן געלעבט יידיש-רעדנדיקע יידן איז ניט געווען דער שטייגער פון צאָלן פאַר אַ פּלה און עס איז קיין גרייטער טערמין פאַר דעם ניט געווען. יידיש האָט זיך ניט גענייטיקט אין אַזאַ טערמין און האָט אים ניט געהאַט. פּלה-געלט האָט מחדש געווען דער איבערזעצער. איז לויט מיין מיינונג — ניט געראַטן. פאַר דער לייענערין וואָס האָט ניט געוואוסט פון קאַלים איז אויך דער אויסדרוק פּלה-געלט מסתמא געבליבן ניט קלאַר. אפשר טאַקע צוליב דעם האָט מען אין די שפּעטערדיקע איבערדרוקן, סיי אין ווילנע סיי אין וואַרשע, אַרויסגענומען דאָס אומקלאַרע פּלה-געלט און אַריינגעשטעלט דאָס געלט, וואָס איז אויך לפי-דעמי ניט געראַטן, ווייל דאָס פאַרפירט.

אַבער ניט נאָר אַז איבערזעצער און שפּעטער איבערשרייבערס האָבן זיך ניט געקענט אַן עצה געבן. אויך חשובערע לייט האָבן דאָ געבלאַנדזשעט. יוואָש, אין דער הקדמה צו זיין תנך-איבערזעצונג, שרייבט, אז ער איז ניט אויסן צו געבן אַ פירוש אויפן תנך, נאָר „אַ טרייע, קלאַרע און לעזעוודיקע איבערזעצונג אין דעם לשון וואָס דער גרעסטער טייל פון אונדזער פאַלק רעדט און טראַכט דערין“. אין חומש ווערט דערציילט ווי שכם מיט זיין פאַטער קומען צו יעקבן זיך שדכנען צו זיין טאַכטער דינה

(1) די וואַרשעווער אויסגאַבע פון 1839 איז ניט די ערשטע. די ביבליאָגראַפֿן פאַר-צייכנען אַ פריערדיקע אַמסטערדאַמער אויסגאַבע. צום באַדויערן האָבן איך זי ניט געקאַנט קריגן. קען געמאַלט זיין אַז די וואַרשעווער אויסגאַבע איז אַ פשוטער איבערדרוק פון דער אַמסטערדאַמער און דעם טערמין פּלה-געלט האָט מחדש געווען דער אַמסטערדאַמער איבערזעצער. ווי באַוואוסט אַבער פּלעגן אין די 30ער און 40ער יאָרן פון 19טן י"ה די פאַר-לעגערס ביים איבערדרוקן אַלטע יידישע אויסגאַבעס אַנשטעלן מענטשן, זיי זאָלן אַ ביסל מאַדערניזירן די שפראַך, ווייל די לייענערס האָבן זיך אַנגעהויבן קלאַנגן אַז זיי איז שווער צו פאַרשטיין די אַלטע ליטעראַטור-שפראַך. קען אויך אַרום זיין אַז פּלה-געלט איז באַשאַפֿן געוואָרן ניט אין אַמסטערדאַם נאָר אין וואַרשע.

און זיי זאגן דערביי צו הרים וגבעות. זאגט דארט שכם: „הרבו עלי מאד מוהר“ (בראשית לד, 12). וואס איז מוהר? יהואש זעצט עס איבער — נדן. אַ מפילתא טייטשט „אין מוהר אלא כתובה“. יחזקאל קרן, מילון רוסי-עברי, ירושלים, תש״ך, זעצט איבער דאס רוסישע וואָרט קאלים — מוהר. שאַל המלך, ווען ער איז גרייט זיך משדך צו זיין מיט דודן, הייסט איבערגעבן אַז „אין חפץ למלך במוהר“ (שמואל א, יח, 25), און יהואש זעצט איבער: „דער מלך וויל ניט קיין נדן“.

ווי שוין אויפגעקלערט גייען מוהר און נדן אין פאַרקערטע ריכטונגען: נדן — פון פלה צום חתן! קאלים אָדער מוהר פון חתן — צו דער פלהס פאַטער. ביי יהואשן אָבער באַקומט זיך אַז נדן גייט אין דער זעלביקער ריכטונג וואָס קאלים. „אין דעם לשון וואָס דער גרעסטער טייל פון אונדזער פאַלק רעדט און טראַכט „ווייס קינד און קייט אַז נדן גייט פון דער פלה צום חתן. מוז מען במילא צו יהואשעס „נדן“ האָבן אַ פירוש — היינט וואו איז דאָ די קלאַרקייט וואָס יהואש האָט געשטרעבט צו איר? אַדרבא, אַז מע רעדט און טראַכט אין דעם לשון פון אונדזער פאַלק, קען מען גאָר מיינען אַז שאַל האָט ניט געוואַלט געבן זיין טאַכטער קיין נדן! אויך דער לעקסיקאָגראַף י. מ. ליפשיץ האָט דאָ געבלאַנדזשעט. אין זיין ריסיש-יודישער ווערטער בוך, זשיטאַמיר, 1869, פאַרטייטשט ער דאָס רוסישע וואָרט BEHO. (דאָס איז פון אַלטסלאַוויש, נאָך פון יענע צייטן ווען דער חתן האָט אָפגעקויפט די פלה ביים פאַטער). „נדן“. דער ווערטערבוך האָט דאָך טאַקע געקענט אַריינפירן די געברויכערס אין אַ טעות. זיי האָבן דאָך ניט געוואוסט דעם מקור פונעם רוסישן וואָרט און זיי האָבן טאַקע געקענט מיינען אַז דאָס איז דאָס רוסישע וואָרט פאַר נדן.

19 פון דער רעדאַקציע: מוהר. וויענאָ קאלים דאַרף מען אויף יידיש פאַרטייטשן מיטן וואָרט מוהר. פון דעם זעלביקן לשון וואָס יידיש האָט גענומען דאָס וואָרט פלה דאַרף אויך קומען מוהר. ביים ניצן דאָס ערשטע מאל דאָס וואָרט אין אַ טעקסט דאַרף מען אויסטייטשן וואָס עס באַטייט.

וועגן קלאגמוטער

בלעטערנדיק דעם קאטאלאג פון דער שטעטל-אויסטשעלונג אין ייווא האב איך זיך אנגעשטויסן אויף דעם נומ' 700. א פאטאגראפיע פון פראפעסיאנעלע קלאגמוטערס. האב איך זיך דערמאנט אז אין מיין נאטיצ-ביכל זיינען פאראן עטלעכע אינטערעסאנטע ציטאטן מיט דעם ווארט קלאגמוטער. די דאזיקע ציטאטן שפיגלען אפ די געשיכטע פון דעם ווארט און ווי אזוי מען האט אין פארשיידענע צייטן עס פארשטאנען אויף א פאר-שיידענעם אופן. רעכן איך אז די ציטאטן זיינען אינטערעסאנט הן פון א קולטור-געשיכטלעכע שטאנדפוינקט, הן פאר דער יידישער לעקסיקא-גראפיע. בכּן — אַט זיינען זיי:

1. ... איין פּראו דיא דא שטרעבט אונדש קינד איז בייא איר זאָל מו איר אין (ארנו) צו פוסן איין ווייך לייך ליגן אונדש איז קיין גוטר (סימן) איז איין פר זינדגט זאך איין טייל הייסן זיא קלאג מוטר אונזוערש פיל דער פון גיזאגט טאג ניט אלש צו שרייבן ...

ר' שמעון בר' ישראל יהודה פראנקפורט פון שווערן, "ספר החיים", חלק שני, אמשטרדם, תע"ו.

2. ... אין לזרוק דבר לרוח הנקרא קלאג מוטר והטולם טועין בזה ...

ר' אהרן משה בהרב הצדיק מרדכי מסלונים, "ספר הזכרון", ירושלים, 1874.

3. ... איינע סאוואט (נאכט איילען) אזוא א מין פייגעל ... אונ איר געשרייא איזט וויא דאס געוויין פון א קליין קינד, זיא האלט זיך אימער אויף אין חורבות, אדער אויף שטיבלאך וואס זייען אויף קברים, זיא ווערט אן גירופין אויך קלאג מוטער ...

אייזיק מאיר דיק, "דיא ליידיגע ווינצונגען", ווילנא, 1868.

4. ... מען האט פאר צייטען געגלויבט ווען עס איז געשטארבען איינע שוואנגערע פרויא אין דיא ערשטע דרייא פיר חדשים, און מען האט זיך פאר געסין איר מיט צוא געבין אין קבר ווינדלעך פאר דאס קינד פלעגט זיא צוא קומען בייא נאכט אונטערן פענסטער בייא דעם קברות מאן אדער אהיים ווען עס איז ניט ווייט געווען און פלעגט צוא קלאגין און וויינען דאס מען זאל איר געבען ווינדלעך, און דיזעס האט מען גערופען קלאג מוטער ...

אייזיק מאיר דיק, "שלום דער קאראבעלניק", ווילנא, 1877.

פראפעסיאנעלע „קלאגמוטערס“ אויסן נעמיראווער בית-עלמין אין חודש אלול.

הוספות
ל"אהל רחל"
חלק ראשון

אגרת אדמו"ר הזקן, להבין משל ומליצה"

(„תניא" דף קכא)

בשנת תרי"א יצא לאור בדפוס טשערנאוויץ ספר „חסד לאברהם" ... כאמור על השער הוא דרושים על התורה [מאת] האחד ... ר' אברהם המלאך בנו של הרב ... דוב בער ממעזריטש והשני ... הכהן הגדול מהו אברהם קאליסקער אשר מנחתו כבוד ... בטבריא תובב"א. במצות ובהוצאת אדמו"ר הרב הקדוש ... מהו ישראל מריזין ... נכד המלאך המחבר. על ידי איש יקר ... מהור"ר חיים הלוי מבארדיטשוב אשר טרח ויגע להביאו לבית הדפוס. ועוד נוסף עליהם ליקוטים ואמרות ... מכמה צדיקים מפורסמים...

מעבר לשער: הסכמת אדמו"ר הרב הקדוש ... מהו ישראל מריזין. בדף שאחרי השער: הסכמת האחים, שני בני היצהר ... צדיקים מפורסמים ... מו"ה שלום יוסף ומו"ה אברהם יעקבי (שני בניו של ר' ישראל).

מהסכמתו של ר' ישראל:

... כתבי קודש על התורה מאבי זקני המלאך זללה"ה, אשר היו לי למורשה ואחרי אשר נואשתי מהם. כי נכחדו מני, בעת משפחות גוים קראו עלי שטנה בקשתים ולא מצאתים, עד שקם איש שלומי ... מהו חיים הלוי מבארדיטשוב ... לחפש ... וימצאם אף הביאם לידי ... עוד איותה נפשו לספח אל כתבי א"ז [אבי זקני] הנ"ל כתבי קודש על התורה מהרה"צ ... הכהן הגדול מהו אברהם קליסקער ... אשר שני הספרים גם יחד קראתיים בשם **חסד לאברהם**. ועוד כמה ליקוטים יקרים אשר הביא אתו ... מקדושים אשר בארץ, ועתה את נפשו להביאם לבית הדפוס דק"ק טשערנאוויץ ... אמרתי לפעלא טבא יישר חילך ... והסכמה על משך ששה שנים ... היום יום ד' ה' תשרי דהאי שתא קץ לישועה [תרי"א] לפ"ק. ישראל במהו שלום.

מהסכמת האחים הנ"ל בני ר' ישראל:

...לאשר עברו איזה שבועות אחדים מנתינת ההסכמה עד התחלת

(1) נתפרסם אח"כ כאדמו"ר מסאדיגורא.

(2) בשנת תקצ"ח שעי' מלשינות של מוסרים יהודים הושיבה אותו ממשלת רוסיא כבית האסורים בעיר קיוב, והדברים ידועים.

אהל רח"ל

ההדפסה וביני ביני נלקח ממנו ... אבינו ... כי לקח אותו האלקים, וירפו ידי הרבני מהו חיים הלוי המביא לבית הדפוס כי אמר הן לא יאמינו לי כי יאמרו לא נראה אליך הקדוש בהסכמתו. לזאת לאחזוקי גברא קאתינן, ולאסהידו עליה כי הסכמתו אמת, כאשר אזנינו שמעה לה מאבינו הקדוש זצוק"ל ... ככל הכתוב בהסכמתו ... ובודאי ישמעו לדברי אבינו הקדוש זלה"ה למען תבא עליהם זאת הברכה אשר נדבר איש האלהים [תרי"ג] לפ"ק.

מדברי המביא לבית הדפוס הנ"ל (בדף כב/ו):

.... כתבי קודש אלה אשר היו למורשה לאדמו"ר ... מוהר"ר ישראל מריזען מזקנו הקדוש המחבר זלה"ה, ואחר כי נגנבו מאתו בעת המבוכה הארורה, יגעתי ומצאתי בצלמם כדמותם אצל הרב הקדוש ... מוהר"ר אהרן מטשארנאביל מועתקים אות באות מכתבי קודש הרב המנוח ... מהור"ר אברהם המלאך זלה"ה. וה' נתן את חני בעיני הרב מוהר"ר אהרן הנ"ל לתתם על ידי להביאם לבית מחותנו אדמו"ר מהר"י זלה"ה להסכים על ידי להביאם לבית הדפוס ...

חוץ מדרושי ר' אברהם המלאך ור' אברהם מקאליסק, ששמותיהם מפורטים על השער כנ"ל, נדפסו בספר זה גם דברים מאת: א) ר' מרדכי מטשערנאביל; ב) ר' דוד ממיקאלאייב; ג) מהרשב"א [כלומר, ר' שלום יוסף בן ר' אברהם המלאך]; ד) ר' פנחס מקארעץ; ה) ר' שמואל מקאמינקא; ו) ר' ברוך ממעזיבוז; ז) ולאחרונה: "ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב זלה"ה".

זה כמה שנים מלפנים, עוד בארץ מולדתי, כשהגיע ספר זה לידי בפעם הראשונה ועיינתי ב"ביאור עשר ספירות" זה של תלמיד הרל"י מבא"ד, תמהתי תמיהה גדולה, הרי "ביאור" זה אינו אלא אות באות אגרת הרב מליאדי המתחלת, "להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם בענין הספירות", שנכנסה לחלק, "אגרת הקודש" של ספר ה"תניא" שנדפס בכל המהדורות המרובות של התניא, משנת תקע"ד ואילך עד ימינו אלה ממש! וכלום אפשר להעלות על הדעת, ששלשת המסכימים על ספר זה, הצדיקים המפורסמים, לא עיינו מימיהם בספר התניא ולא ידעו מאגרת זו?

תמיהה זו חיתה עמדי שנים רבות, עד שיום אחד, בווארשא העיר,

(3) נסתלק ביום ג' מרחשון תרי"א.

(4) תמוה מאד, לפי זה הרי קדמה הסכמתם להסכמת אביהם שניתנה בשנת תרי"א, ואולי אות א' בתיבת אשר צ"ל ג"כ גדולה.

נזדמן לי לרכוש ספר זה, דפוס לבוב תרכ"ד, ומצאתי שהמגיה בדפוס זה העיר על זה, ואעפ"י שבכותרת לביאור זה השאיר את הנוסח: „ביאור עשר ספירות מצדיק אחד תלמיד הצדיק אב"ד דק"ק בארדיטשוב" הנה בסיום ה„ביאור" השמיט את השורה: „ע"כ נעד כאן ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב" ובמקומה הדפיס שורה זו: „ע"כ העתקה מאגה"ק. והמסדר הראשון ייחס זאת לתלמיד הגאון מבארדיטשוב טעה בזה. המגיה."

יש להעיר על הלשון של זהירות שנקט בה המגיה הזה. את הכותרת של דפוס טשערנוביץ: „ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק ... אב"דק בארדיטשוב", השאיר כמו שהיא, אלא השמיט את הסיום: „ע"כ ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב", אלא במקום לכתוב דברים מפורשים, שכל המעיין בספר זה יבין ש„ביאור" זה אינו אלא של הרב מליאדי, שכבר נדפס בספרו ה„תניא" נקט לשון רשלני, שעושה רושם שהוא מהסס ונזהר מלכתוב דברים גלויים. מסופקני, אם אדם שאינו רגיל ב„תניא" יבין מלשונו במה דברים אמורים.

לפני שנים אחדות, בשנת תשל"ב, זיכתה אותנו ירושלים עה"ק ת"ו בהוצאה חדשה של ספר זה, בדפוס צילום. ענף הצילום של הדפוס נתרחב מאד בזמן האחרון, אבל מביני מדע כבר התריעו על השרירות הגדולה בענף זה. כל דכפין חוטף מכל הבא לידו ומצלם. ספרים המצויים רק במהדורה אחת ניתא, אבל המצויים ביותר ממהדורה אחת דרושה הבחנה של בקי באיזה מהן לבחור לצילום, שכן הרי מצויות ביניהן כאלו שטעויות הדפוס מרובות בהן או שלקויות בהשמטות (הן מטעם הצנזורה והן מטעם המדפיסים ע"י רשלנות או חשבונות של חסכון) והבקי יבחר מהן רק את הטוב שביניהן לצילום. ויש להצטער, שירושלים ת"ו בחרה לצילום, לא את מהדורת לבוב תרכ"ד הנ"ל עם תיקונו של המגיה, אלא דוקא את מהדורת ווארשא תרמ"ג ונתנה לנו את תלמיד הרל"י מבא"ד כמחבר ה„ביאור".

ספר

חסר לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

האחד היה אברהם קדוש ה' • דמי לבר אלהים • רב רבני • וחכם דרומי • אשר מי כל יקבנו בשם
 ר' אברהם המלאך ולחיה בנו של דוד הקדוש • אר"י רבי עילאה • רשכבה"ג מר"י דוב בער
 ממעורש • וי"ע • והשני מר"א סבא קדישא • אר"י שבתורה • בוצינא עילאה ויקרא •
 רבן הגדול סג"א אברהם קאליסקער וצוקל • אשר מנחתו כבוד פסן ופסן
 באה"ק כמבריא חוכ"כ

במצות ונהללם למש"י כרב סקדו והסאר • אור עולם מר"י ישראל מר"ח צלבים ובר החלוק סג"א •
 פי"ג מ"ג יקר ורע ס' סקוד דר"ס הלוי סבארדיטשוב • ג"י א"ר סרס וינג לבניא
 גר"ס סרפוס

ועוד טקף עליהם ליקמים ואחרת טעוהת מכמה צדיקים סארפס"ס כאשר כרוב איש על סמו
 בראש ספר

נרפס כחכמים הופי ע"י הדב"י הגדה הזמרתם מוה"ר משלם הילער
 בדמות מוה"ר שמעון אר"י ז"ל :

במשער נאוויץ

תורה חדשה מאתי תצא לפ"ק

הסכמה

הסכמת אדמו"ר הרב הקדוש המפורסם בכל קצווי ארץ : ראש זולה אריאל
הפארת ישראל • עאדא דנרורא • אספקלריא האמירה • שלשלת דאורסין •
אור ישראל וקדושו סה' ישראל מריזין : זוקללה"ה זי"ע ועב"י

ראו הביא לנו איש עברי מאתם • את שאהבה נפשי • היה נחבי קודש על המורה • מאבי זקני
המלאך • אשר היו לי למורה • ואהרי אשר נאשתי מהם • כי
נכהו מני • בעת חכמות גוים קראו עלי שונה • בקהלים ולא מלאכים • עד כקם
איש שלומי הרבני התיק היקר מוה' חיים הלוי מבארדיטשוב • ואחר גבר הלניו להפגש אבני חר
אלה • וימלאם חף הביאם לידי למען
כי עוד מברים אלה נפשו לטובה אל כהני איזו היל • נהני קודש על המורה מהרה"י הקדוש הבהן
הגדול מהו' אברהם קליסקער אשר הקע אהלו בזה"ק במטריא טוביב ומשלים היותו
סמה בארץ • זהו יס כ"ע • אשר שני הספרים גם
יהי קראתים כנס חסד לאברהם • ועוד כמה ליקועים יקרים אשר הביא אהו באמתההו
מקדושים אשר בארץ כמה • ועמה את נפשו להביאם לבית
הדפוס דיק' משערנאוויץ • לאהיסי אהרא • לזכות שלמים וכן רבים התשוקקו לשמוע דבר זה •
ואת אמרתי לפעלא טבא יישר חילך • ואחק עו והסכמה על חסד
כל עימת ששה שנים • לכל יסע כל איש את גבולך הן במדינה זו הן במדינה אחרת • במתנגחם • או
שלא במתנגחם • ומוכסתי בזהב"י דניחא להו ללא לקו בארור חיו • וזהו יסע לי
יבון כטח ואקן • עד ביאת יסן • באעשה היום יס ד' ה' סברי דהאי טהא קץ לישועה לביק

ישראל בתיב' שלום

משערנאוויץ

הסכמה

**הסכמת האחים הוקדים : שני בני היצור המאירים לארץ ולררים : גזן הרשישים
אזם החושיה ודעת קדושים צדיקים מפורסמים לשם ולתהלה מרה
שדום יוסף נ"י ומוה' אברהם יעקב נ"י**

אם כי היה אך לומר להת דת בסכמה על הכפי קדם **איז המלאך** וללהיה כי מי יביל
להרי העוף מאן מלכי רבנן **אבינו הקדוש והמהור** וללהיה את אשר כבר
עשו ברשימו והסכמתו ונה
לנו להוסיף עוד דברים אך לאשר עברו איזה
כבושת ארדים מהגות הסכמה עד התהלת ההדפסה יבטי לנו לקח מתנו מהנה עינינו : אבינו איר עולם
כי לקח אהו האלהים : וירבו הי קרנני החיק וירח ה' מהו **חיים הזוי** המביא לניח הדפים כי אמר הן
לא יאמרו לי כי יאמרו לא נראה אלך הקדוש בהסכמתו :
ולאסיה עליה כי הסכמתו אית : כאשר אנוני שמעה לה מאבינו הקדוש וזיקיל אשר החזיק על ידו ככל המושב
בהסכמתו בשום כי כל הדם יגול לאסור את עלו על הבריו ומי הוא אשר יגע באחוז נהלתו הוא הספר הקדוש
זה אשר הוא למרטה לנו מהיר דור : ולא נהדו ישראל על הצול היו : ובראי יבמשו לבראי אבטי
הקדוש וללהיה למשן תבא עליהם זאת הברכה אשר **ברבר איש האלתם** לבי

שדום יוסף במוה' ישראל ה"ס :

אברהם יעקב במוה' ישראל ה"ס :

טשערנאוויץ

לקושים

זו

בעוסק הקליפה . הוא כחמיו חסריו הגדולים לא המתין על איתערותא דלתתא . רק בחסד הגדול מסח' ה' על הסתיה הגיל . כיא הקביה בכבודו ובעצמו גאל את אבותינו כן יגאל אותנו גאולת עולם כיב אים . סליק

ופסח' ה' על הפח . רבב ולהבין זאת עים סאמר חויל . שהקביה סבקש סאהנו ישראל . סחחו ל' ה' דו יגל חמט וכי' . כלומר שהי' מעט איתערותא דלתתא . ובשביל זה היה כריאת האדם . אבל בספרים שראה הקביה את ישראל

נשלמו חידושי תורות . ואסיות סורות : אשר נמצאו בליקטים מהרב הקדוש ניע מוה' ברוך בן זכנו לראית בהיכלו ליום שכולו ארוך .

ב' ה' ל' ר' א' ע' י'

ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחר תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד רנ"ק בארריטשוב וללה"ה

עמר ואמר דכמו שהאמר הוא מרות עצמיתו של עץ הנשרף שהוא מורכב מדי יסודות אישי' . וגי יסודות אשיר' הלמו והלכו וכלו בעשן הסתהוה מהרכבתו כנודע . ויסוד הדי' שהוא בעץ שהוא עמר שבו היורד לספה ואין האש שילפת בו הוא הנשאר קיים והוא האמר . והנה כל מהות האיק' ובמשו' וחומר וצורתו באורך ורחב ועוביו שהוא נראה לעין כל קדם שנשרף עמר היא מיסוד העמר שבו רק שאמ"ר כלולים בו . כי העמר היא חומרי יותר סכולן ריש' לו אורך ורחב ועוביו . משאיכ' באמיר . והם מעט מועד בעץ . וכל ארבו ורחבו הכל היה סן העמר . והכל שכ' אל העמר . שהוא האמר אחר שנמרד ממנה אמיר . והנה . כמו שהאמר אין לו רסיון וערך אל מהות העץ הגדול באורך ורחב ועוביו קודם שנישרף (ולא בקיסמו) ולא באיכותא . אף שהוא הוא מהותו ועצמיותו ובמנו נחרוה כך עדי'ם אמר א"א עליו השלום על סדרתו מרת אהבה האמירה בו וכלובשת בנופו . דאף שהיא היא מרת אהבה וחסד עליון שבאצילות האמיר בגשמתו להיות מרכבה על ונה . אפשיכ' בירידתה למטה להתלכש בנופו ע"י השתלשלות העולמות סדרונה לסדרונה ע"י צמגומים רבים אין רסיון וערך מהותו אור אהבה האמיר . בו אל מהות אור אהבה וחסד עליון שבאצילות אלא בערך ורסיון מהות העמר שנעשה אמר אל מהותו ואיכותו כשהיה עץ נחמד למינות וסוב לסאכל עדים ויותר מזה להבריל באלק' אלפי' אלפי' הגדלות . רק שדרכה תורה כלשון בני אדם כמשל ומליצה . והנה כללות העים שנבשמת האדם נודע לכל בדרך כלל . שהמדות נחלקות בדרך כלל לז' מדות . וכל פרשי' המדות באדם באות

להבין . משל ומליצה רבוי הכמים וחידותם בענין הספירות . וסודותא זאת בארץ סמי קדושי עליון נ"ע לקרב קצת אל השכל מה דכתיב ומכשרי אתוה אלוה . שהכו נה היא להבין קצת אלהותו יתברך . סמשי' המלוכשת מכשר האדם . ועמ"י סאמר רז"ל עים ברכי נפשי את ה' וכי' מה הקביה בו' כך הנשמה כו' ועמ"י סאמר הוהר' עים ויח' באמיו נשמת סאן דגמח סתיכו נסח . ואסילו נפש רעשייה [שהיא] (1) סויווג ויני' רעשיה וסמהותין שלהם שהם בחי' תיות ונשמה דרויני שהן הן אחרוים' דכלים דו'ג דאצילות . שהם אלקות סמש . שבתוכם סמיר אור אים ביה המלוכש בחכמה דאצילות . ואיהו וגרמיה חר' באצילות . ועיכ' גם בנשמת האדם סמיר אור אים ביה סלובל' ונגנו באור החכמה שבה להחיות את האדם . וכמנה יוכל האדם להבין קצת בספירות עליונות שכולן סאירות בנשמתו הכלולה מהן . אך צריך להקדים מה ששעמתי סמור' עיה עים ואנכי עמר ואמיר . שאמר אברהם על הארת נשמתו האמירה בנופו מאור חסד עליון . והוא מרתו מרת אהבה רבה . שהוא אוהב להקביה אהבה רבה גדולה ועליונה כיכ' ער שנעשה מרכבה להקביה וסדי'א שבתנית חסד ואהבה של מילה בספירות הוא סענין וסוג מהות מרות של אי' עיה ורק שהיא גדולה וספלה סמנה לסעלה לבעלה עד אין קץ ותכלית כנודע סמרות עליונות שאין להם סוף ותכלית מצד עצמיותו כי אור אים סמיר וסלובש בתוכו סמש ואיהו וגרמיה חר' . משאיכ' בנשמת האדם המלוכשת בחומריו שיש לבדו קץ ונגבל . אכל מים סרי' סמרתו הן סענין וסוג מרות עליונות . ולזה אמר ואנכי יך

טשערנאוויץ

תתן אמת ליעקב חסד לאברהם

ס פ ר

חסד לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

אברהם וקראו לאברהם ככל

חברתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי

האחר היה אברהם קדוש ה' . דמי לבני אלהן . יב
 רבנו . וחכם הרזים . אשר פי כל יקבנו בשם ה'
 אברהם המלאך זללהו בנו של הרב הקדוש . א"י
 רבי עילא . רשכמו סה"י דוב
 בער ממעורמיש ז"ע . והשני מהא סבא קדישא א"י
 שבחיהו בוציא עילא וקרא
 הכהן הגדול משה אברהם קאליסקער זעקיל
 אשר מנתתו כבוד
 ספון וספון
 באה"ק במבריא טובים :

במצות ובטלחה לעשירי כלל הקדוש והטהור . ליה עינם
 ישראל מריון ז' לנשים נכר המלך ההמנר .
 ע"י א"י יק' ויאל פי מאורי חיים הר"י
 מברדיטשיב ל"י אשר סתם וינע להניחו לנתי הדתם :

ועוד טפח עליהם לקושים ואמרות סחורות סכמה אדוקים
 מסורסמים כאשר כתוב איש על שמו ראש ספרי :

ועתה דגם נחלית הוצי פי' הרבני פסוקי אברהם
 יהושע העשירי ל"י נהר סתם עיני יהודה
 נרשון זללה :

Chesed Leabraham.

Verlag v. Abraham Drucker.
Druck v. M. F. Poreniba in Lemberg 1864

לואו לואו לואו מלוא

ביאר עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב וזלה"ה

שהוא נראה לעין כל קדם שנשרף עיקר
 הוא מיסוד העשר שבו רק שאמר בלולים בו
 כי העשר היא חומרי יותר מכלול ויש לו אורך
 ורוחב ועוביו • משא"כ באמר • והם מעט
 מזעיר בעין • ובל איכו ורחבו הכל היה מן
 העשר • והכל שב אל העשר • שהוא האמר
 אתי שגאר מנה אמר • והנה כמו שהאמר
 אין לו רמיו וערך אל מהות הגדול באורך
 ורוחב ועוביו קודם שנשרף (ולא בקומתו) ולא
 באיכותא • אתי שהוא הוא מהותו ועצמותו ומתנו
 נחתוה כך ער"ם אמר איא עליו השלום על
 מהותו מרת אהבה המאירה בו ומלכות בנופו •
 דאף שהיא היא מרת אהבה וחכר עליון שבאצילות
 המאיר בשמתי להיות מרכבה עליונה • אע"פ
 ביוצחה למטה להתלבש בנופו ע"י השתלשלות
 העולמות מסריגה למריגה ע"י צימצום רבים
 אין רמיו וערך מהותו אחר אהבה המאיר
 בו אל מהות אור האהבה וחכר עליון שבאצילות
 אלא בערך ורמיו מהות העשר שנעשה אור אל
 מהותו ואיכותו כשהיה עץ נחמד למראה וטוב
 למאכל ער"ם ויותר מזה להגדיל באף אלפי
 אלאים הגדלות • רק שדברה תורה כלשון בני
 אדם כמשל ומליצה • והנה כללות העים שבנשמת
 האדם נידע לבו בדרך כלל • שהמרות נחלקות
 בדרך כלל לוי מרות • וכל פרטי מרות באר
 כמות סאת מן מרות אלו • שהן שורות כל
 המרות וכללותן • שהוא מרת החסר להשפיע
 בלי גבול • ומדת הנבחרת לצמצם ולהשפיע
 כ"כ • א"ש לא להשפיע כלל • ומדה"ד לחסם על מי
 שיוקר לשון רחמנות עליו • והוא מה מביצעת
 בין נכורה • לחסר שהוא שפיע לכל גם למי
 שאין שייך • לשרת רחמנות אלו כלל מגני שאינו
 חסר כלל ואינו שריו בעצמו כלל • ולמי שהוא
 מרה מסויגת נקדא תמא"ת • כפי גודל תמא"ת
 ער"ם בגדים צבועים בנוונים היבד מעויבין
 בדרך תמא תמא"ת וגו' • משא"כ כפי הכובע
 בנתן אתר לא שייך בו לשון תמא"ת • ואח"כ
 בכואה ההשפעה לדי משה • רהיטו בשעת
 השפעה מסא • צריך להזייען איך להשפיע
 בדרך שיוכל המקבל לקבל והשפעה • בנן שרואה
 להשפיע

להבין משל ומליצה דברי חכמים ותירוץ בנינו
 הספירות • ומודע ואז בארץ מצי
 קדושי עליון צ"ע לקרב קצת אל השכל מה
 דרכיו ומכשרי אהיה אלה • שהמונה היא
 להבין קצת אלהותו וחסדך • מנש המלכות
 מבשר האדם • ונשי מאמר רחל ע"ש ברכי
 נפשי אה' וכו' מה הקב"ה בו' כך הנשמה
 בו' וע"י מאמר הוהר ע"ש ופח באצו נשמת
 חיים מאן דנפת מוככו נש • ואצו נש
 דעשייה [שהיא] (ו)מיוזג וז"ל רעשה ומתמין
 שלהם שהם כתי חיות ונשמת דה"ל שהן הן
 אחריים דכלים דו"ל דאצילות • שהם אלקות
 משש • שבתוסם מאיר אור א"ס ביה המלוש
 בתמיה דאצילות • ואיה ונרמיה חר באצילות •
 וע"כ גם בנשמת נהארם מאיר אור א"ס ביה
 מלוש וגונו באור התמיה שבה לחיות אר
 האדם • וממנה יוכל האדם להבין קצת
 בספירות עליונות שכולן מאירות בנשמתו
 הכללה מהן • אך צריך להקדים מה ששמעתי
 מסורי ע"ה ע"ש ואנכי עשר ואמר • שאמר
 אכרעם על הארץ נשמתו המאירה בנופו מאור
 חסר עליון • והוא מרתו מרת אהבה רב •
 שהוא אורב להקביה אהבה רבה גולה ועליונה
 כ"כ עד שנעשה מרכבה להקב"ה וס"א שבתי"ת
 חסר ואהבה של מעלה בספירות הוא מענין
 ובה מהות מרות של איא ע"ה ורק שתיא
 צדונה וטעלא ממנה למעלה לשעלה עד אין קץ
 והכלית נודע מרות עליונות שאין להם סוף
 והכלית מצד עצמותו כי אור א"ס מאיר
 ומלוש צדוה ממנו ואיתו ונרמיה חר • משא"כ
 בנשמת האדם המלוש ב"מיר שיש למרותו קץ
 ונבל • אבל מ"ס כו"א שמהותו הן מענין ומינ
 מרות עליונות • ולה אהר ואנכי עשר ואמר
 דבבו שהאמר היא מהות עצמותו של עץ
 דשקף שדא מורכב מר' יסודות אר"מ • וג'
 יסודות אמ"ר חלפו והלכו וכלו בעשן המתהוה
 מרכבתו כנודע • יסוד הדי' שהוא בעץ ש"א
 עשר שבו הווד למטה האש שולטת בו
 הוא דגשאר קיום והוא האמר • והת' כל מהות
 הארץ ומסו ותמרו וצורתו באורך ורוחב ועוביו

לבוב תרכ"ד

ביאתי עשיתי

לך

הנולד ממנה . מהגילוי אל התעלם להיות בה ככה וראו במיעל . ולכן נקרא הזיווג בלשון דעת סמני שהיא לישן התקשיות . זה בחי' דעת התחתון המתמשש במדות ומתלבשת בהן כדי להתיימן ילקימן . ויש בחינת דעית העליון שהוא בחינת התקשרות וחיבור מקור השכל המשיג עומק המושג בנקודה . וכברק המכריק על שכלו שמתמשש למעשים טובים . ומביא עומק דמיטג לירי הבנה בהרחבת הביאור באיך ורחב שהוא בחינת בינה הנקרא רחובות הגדה כמו שכתבתי במקימו :

בנדולת ה' כי לנדולתו אין חקר ויש בחי' גדולת ה' שעיי' התכוננת הנפש האלהית כה תפל עליהם אימתה וסתר שהיא יראה תחאה בחי' מלכותי' ויש בחי' גדלות . ששמנה באה יראה עילאה יראת הנושט ויש בחי' ששמנה באה האהבה רבה . ויש בחי' ששמנה באר בחי' האהבה זוטא . וכן במדות חיצוניות שהם חסר כניל . ובכולם צריך להיות מלובשת בהם בחי' הדעת שהוא בחי' ההתקשרות הנמש . הקשורה ותקופה בהשגה זו שששנת איזה ענין בנדלות ה' . ששמנה נולדה כל איזה מדה מהמדות . כי כהיפס הדעת כרגע בהשגה זו ; מתלקה . הסדה

ע"כ העתקה מאניק . והמסדר הראשון י"הם זאת לתלמיד הנאין מכארידושוב טעה בזה . המניה

פרשת ויצא

ויחלום לשון חולם דנשהנקודה הוא על אחיבה אוי הוא חולם וכשהנקודה הוא תחת החיבה אוי היא חריק . והוא מוצב ארצה והאשוי מניע השמימה . מירוש שאיש הישראל מתוק א ע שהוא מוצב ארצה אוי' הוא מניע השמימה .

ויותר יעקב לבדו . סי' שהותיר לבניו את לבדו כי כשיבא משה כיב או יהיה הי נשגב לבדו .

אמרינן כנסרא כל תיח שאין בו דעת נבילה טובה ה בני . והכשה מפני מה הנבילה טובה ממנו ואמר דאיתא בנסרא והיה אסונת עתך חוסן ישועות הכמת ודעת כל חד וחד מרמו על סדר שלו ודעת זה סדרות ואיב הסירוש בנסרא כל ת ה שאין בו דעת שאין לו סדרה במקוה נבילה סיבה ממנו ומפני מה הנבילה טובה ממנו כי איתא בנסרא שמיסאה הוצא מנומו חומר מסומאת נבילה וכל שאין לו סדרה במקוה הוא מיסאה הוציא מנומו לכן הנבילה טובה ממנו כי הנבילה טומאה שלה קלה סן הוצא מנומו .

ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד :

ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר

את תאריך הדפסת ספר „ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר“, קובעים הביבליוגרפים — שנת תקע"ט. כך בן-יעקב ב„אוצר הספרים“, כך ח.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים“, אלא שהוא מוסיף שמספר הדפים בו הם: (2, 88, 67, 86, 9)¹.

בן-יעקב מוסיף בסוגרים דברים אלו:

[ודע כי מתחלה נדפס הלי' אישות רק עם בית שמואל ובאורי הגר"א על ב' צדי הפנים, ואח"כ [=ואחר זה] שבו והדפיסו שנית הב"ש [=הבית שמואל] וחלקת מחוקק הלי' אישות על צדי הפנים ובאורי הגר"א על שולי העמודים למטה, וכן נדפס עד תומו. וח"מ [=וחלקת מחוקק] הלי' אישות נדפס ג"כ בכרך מיוחד להשלים הראשונים וכן נמצא בשני פנים].

אלו הם דברים מבולבלים ובלתי נכונים. מסתבר אשר רק שמועה שמע ואזנו קלטה את הדברים שלא כהווייתם. באמת, חוץ מטופסים שנדפסו בשנת תקע"ט מצויים עוד שני מיני טופסים, שהתחלת הדפסתם היתה עוד בשנת תקע"ב ונגמרו בשנת תקע"ט. הבו נברר, כיצד נשתלשלו הדברים בהדפסה עד שהגיעו לשלשה מיני טופסים משונים זה מזה?

המטפל בהבאת ספר זה לדפוס היה נכדו של הגר"א, ר' יעקב משה (בנו של ר' אברהם בן הגר"א), שירש מאביו את כתב-היד של הגר"א. כשהביא את הספר לבית הדפוס לקח לו לדוגמא את שיטת ההדפסה של ביאור הגר"א לחלק יורה דעה, שאביו ר' אברהם, יחד עם הרי"ל, שני בני הגר"א, הדפיסו בשנת תקס"ו בהוראדנא והשמיטו את שני הפירושים, הש"ך והט"ז, אעפ"י שכבר קנו את מקומם, בדפוסים הקודמים, סביב השלחן ערוך, והדפיסו את השלחן ערוך עם ביאור הגר"א בלבד. מסתבר, משום שהניחו שתהיה פחיתות הכבוד להגר"א אם ידפיסו בצד פירושו גם פירושים אחרים, כאילו פירושו בלבד אינו

(1) טעות הבחור הוצערה, ששילשל לכאן את מספר הדפים של דפוס זאלקווא תקצ"ט הרשום קודם.
(2) המונח „מצויים“ כאן הוא, כמובן, אינו אלא יחסי.

אהל רח"ל

מספיק. היו, אמנם, אז ערעורים על שיטה זו, בטענה, שפירוש הגר"א הוא קשה-הבנה וללומדי שלחן ערוך יש צורך בפירוש יותר קל. אבל ר' מנחם מענדל משקלאוו, תלמידו הגדול של הגר"א, שטיפל גם הוא בהדפסת חלק יורה דעה, טופח על פניהם ובלשון חריפה דוחה את טענתם, והרי דבריו בהקדמתו לחלק יורה דעה:

...ויסכר פי דוברי שקר הדוברי על צדיק עתק בגאווה ובוז המונעים מללמוד תורת ה' האמיתית[ת] ודבר קדשו אשר דבר עיי עבדו אלי. ויש מהם שאומרים שהוא מלא עינים[י] דוברי שקרים לא יכון לנגד עיני, שבאמת אין הם חפצים לעיין והשוחד אשר בלבם מסמא את העינים מלראות עין בעין ובאמת הן עיני ה' המשוטטים בכל הארץ והאור היוצא מן העין מזריח ליראי ה' כשמש וצדקה ומרפא לתחלואיו אשר חילה כל ימיו בהסיר מעקשות ומגלה עמוקות מני חשך...

בני הגר"א, המביאים לבית הדפוס, לא השגוהו על טענות המערערים והדפיסו את חלק יורה דעה עם ביאור הגר"א בלבד. ר' יעקב משה החליט ללכת בשיטה זו ולהשמיט גם בחלק אבן העזר את שני הפירושים הקודמים: „חלקת מחוקק“ ו„בית שמואל“, אעפ"י שכבר קנו את מקומם בדפוסים הקודמים. בשני צידי השלחן ערוך, ולהשאיר רק את „באר הגולה“ (שנדפס על הגליונות), מסתבר, משום שהגר"א היה מצאצאיו של המחבר, ר' משה רבקש.

בשנת תקע"ב התחילו בהדפסה ולא הספיקו להדפיס אלא עד הלכות קדושין עד שהתחילה פלישת נאפוליאון לרוסיא ונתבטל הדפוס. ואעפ"י שאחרי בריחת הצרפתים מרוסיא לא ארכו הימים והדפוס הוקם מחדש, לא הזדרז ר' יעקב משה להמשיך את ההדפסה מהלכות קדושין ואילך. ובמשך כמה שנים היה בידי לומדי שו"ע אה"ע ביאור הגר"א רק עד הלכות קדושין. בין אלה שרכשו אותו היו שכרכום, כדי שלא יתבלו, וכך נולד מין טופסים אחד.

סוף סוף התחילו מגיעים לר' יעקב משה בקשות להמשיך את ההדפסה מהלכות קדושין ואילך, שכן חוץ מהחשק לעיין בדברי הגר"א, הרי כתב-היד מתיישן ויש חשש שיום יבא ולא יהיה קריא עוד. יחד עם בקשות אלו התחילו מגיעים אליו גם תלונות על השמטת הפירושים הקודמים הנ"ל. מה שלא עשה השכל עשה הזמן. במשך

(3) כלומר: הוא משתמש במדה גדושה מאד בציונים, ועיין לעיין פה לעיין שם, שמכניד על הלומדים, הן מצד טורח החיפוש והן מצד העיוני, להבין למה נתכוון. זה מזכירני את הגאון הרגזובי ז"ל בארץ מולדתי שבספרו „צפנת פענח“ השתמש הרבה בוועיין והיו שאמרו עליו שהוא מלא עינים.

השניים, משנת תקס"ו, שנת הדפסת חלק יורה דעה הנ"ל, ואילך נתברר, הלכה למעשה, שצדקו אז המערערים הנ"ל על השמטת הפירושים הקודמים בחלק יורה דעה. הזמן הוכיח שפירוש הגר"א לבדו אינו מספיק, שכן הוא טוב רק ללומדים בדרגא עילאה, אבל לסתם לומדי שלחן ערוך הוא יותר מדי קשה וכספר החתום להם, והתוצאה משיטת ההשמטה היתה שהזניחו לגמרי את לימודו. בלשונם של המתלוננים: „בפיהם ובשפתותיהם כבדוהו ולבם רחק ממנו“. לכן הם פונים לר' יעקב משה בהצעה: מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב, אבל מהלכות קדושין ואילך יש להדפיס גם שני הפירושים הקודמים, ואדרבה; לימוד השלחן ערוך עם שני הפירושים מקודם יסייע להבין היטב גם את פירוש הגר"א ולראות את עליונותו ויוקרתו.

כאן, אמנם, עולה בעיה חדשה; כיצד לסדר את מקומם של שלשת הפירושים על הדף. בדפוסים הקודמים לא היתה זו בעיה, שכן היו רק שני פירושים והדפיסום משני צידי השלחן ערוך, אבל עכשו כשהיו שלשה הרי יהיה מן ההכרח להוריד את אחד מהם לשולים, לחצי השער התחתון, והשאלה היא את מי מהם להוריד? מסתבר שלא עלתה על דעתם להוריד את ביאור הגר"א, שכן תהיה פחיתות כבודו, אבל את מי מהשניים להוריד? לכן הם מציעים להוריד את שניהם! לתת לביאור הגר"א לבדו את חצי השער העליון ולהדפיסו משני צדי השלחן ערוך ותחתיו שני הפירושים הקודמים. הלבישו סדר זה במליצת הנביא זכריה על המנורה שראה בחזונו: מנורת זהב וגולה על ראשה ושני זיתים אחד מימינה ואחד משמאלה. כלומר, וגולה על ראשה = ביאור הגר"א בראש העמוד, ושני זיתים תחתיו מימין ומשמאל = שני הפירושים הקודמים.

ולשלימות הספר הם מציעים להדפיס גם את מה שהשמיטו בדפוס תקע"ב, שני הפירושים (בלא פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין.

כנראה השתכנע ר' יעקב משה מדברים אלו, אלא שלא הספיק להתחיל בהדפסה עד שהגיע מכתב מהגאון ר' חיים מוואלאזין ז"ל בלשון זו: „אל תסיג גבול ראשונים, וחלקת מחוקק ובית שמואל יודפסו על מקומן שזכו מכבר“. האויטוריטה של הגר"ח הכריעה.

(4) אני מניח שהגר"ח לא נתעורר לכתוב זה מעצמו, אלא הוא תשובה לשאלת ר' יעקב משה שלא רצה להכריע בעצמו או שלא היתה לו האויטוריטה להכריע.

אהל רח"ל

בשנת תקע"ט ניגשו סוף סוף להדפסה, בסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, שני הפירושים בראש הדף, משני צידי השלחן ערוך ותחתיהם ביאור הגר"א, החל מהלכות קדושין עד סימן קכ"ו (אמצע הלכות גיטין). מסימן קכ"ו העלו את ביאור הגר"א לראש הדף ותפס את מקומו של ה"חלקת מחוקק" בצד השלחן ערוך* עד סוף הספר (סימן קע"ח). בס"ה 188 דף (ממוספרים: א-קפח).

נוסף לזה השלימו את מה שהחסירו בדפוס תקע"ב והדפיסו את שני הפירושים הקודמים (בהשמטת פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין. בס"ה 33 דף (ממוספרים: כג-נה).

בהשלמה זו, בדף נ"ה עמוד א' הדפיסו דברים דלהלן:

(א) דברי המגיה: חרוזים עם אקרוסטיכון-יעקב משה. (ב) חרוזים עם אקרוסטיכון-יעקב. כ"ד הנטפל לעושי מצוה יעקב במהו יודי ליפמן ז"ל. (ג) לוח הטעות לדפוס תקע"ב עד הלכות קדושין. (ד) אפריון נמטי להרב החרוף והבקי כבוד מהור"ר יעקב משה בן הרב הגדול המפורסם בתורה וביראה מהור"ר אברהם בן רשכב"ה [=תקע"ט] לפ"ק, שהרשני להדפיס נופך משלי: בבבא בתרא דט"ו תו' ד"ה פ"ה, דיחזקאל לא כתב ספרו משום שהי' בחו"ל וקשה דהא ירמיה הלך למצרים ולא מצינו שחזר. ע"כ: בירמי מ"ד פי"ד פרש"י שירמי חזר ומשמע קצת שמצא כן בסדר עולם וע' באילה שלוחה וע' בסדר הדורות וע' בס' אהבת ציון שקבר ירמי' בחצר המטרה ואין כאן מקום להאריך: כ"ד יעקב במהר"ל הנ"ל*. נשלם ביום שנכפל בו כי טוב י"א בחודש הראשון טוב [=תקע"ט] לנצורי כאישון לפרט. דף נ"ה ע"ב נשאר חלק.

לכל הנ"ל הוסיפו שני דפים, שעליהם הדפיסו: שער, הסכמות והקדמות.

בנוסף השער, אחרי שמות שלשת הפירושים הדפיסו שורות אלו:

"לא כאלה הלכות פו"ר ואישות, אשר נדפס באור הגאון עם הש"ע למבראשונה ואח"כ חלקת מחוקק וכית שמואל; אפס מהלכות קדושין ואילך התחלנו להדפיס כסדרן, מזה אחד ומזה אחד ובאר הגולה סמוך לו, וגולה על ראשה ביאור הגאון זצוק"ל* ווילנא והוראדנא, ע"י

(5) בעל ה"חלקת מחוקק" הספיק לפרש רק עד סימן קכ"ו ושחל"ח.

(6) הוא הוא מחבר ההגהות, יגל יעקב* על ספר, צוהר התיבה* ווילנא והוראדנא, תק"ף.

(7) אע"פ שהדפיסו את באורי הגאון בחצי הדף התחתון השתמשו במליצת, רגולה על

ראשה* מן הסתם לא במובן המעשי אלא במובן העיוני.

השותפים ה"ה ר' מנחם מן במו' ברוך ז"ל וה"ה ר' שמחה זימל בר' מנחם נחום ז"ל. בשנת חלק ש"ע א"ע [תקע"ט] לפ"ק.

מעבר לשער: רשיון הצנזורה בפולנית, מיום 25 במארכ 1819; נוסח מכתבו של הגר"ח ז"ל הנ"ל; שתי הסכמות: אחת של הרב שאול בר' יוסף מיום א' ב' ניסן התקע"ט ושניה מאת הרב אברהם אבלי בלא"א הגדול מהורא"ש ז"ל מיום ועש"ק ער"ח ניסן תקע"ט.

מהסכמתו של ר' שאול: "... שיצא הכרוז משני בתי דינין דקהילתינו יע"א בשנת התק"ס"י, בכח ב"ד ע"פ תקחז"ל, שלא ירים איש את ידו להדפי' שום דבר בשם הגאון זצוק"ל אם לא מכ"י ממש של הגאון וע"י גברא שיתמחי להיות ראוי לאסוף ולסדר דברי הגאון כראוי".

כך נולד מין טופסים שני. הספר אמנם שלם אבל מוזר. איננו אחיד אלא מורכב משלשה חלקים שונים זה מזה: השער ודף שאחריו דפוס ווילנא והוראדנא, תקע"ט. גוף הספר עד הלכות קדושין, עם פירוש הגר"א בלבד, דפוס תקע"ב [בהוראדנא], אח"כ: שני הפירושים חלקת מחוקק ובית שמואל בלא פנים השלחן ערוך, דפוס תקע"ט ווילנא והוראדנא, אח"כ מהלכות קדושין עד גמירא, השלחן ערוך עם שלשת הפירושים לפי הסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, דפוס ווילנא והוראדנא תקע"ט. מספר הדפים בטופסים אלו: [2], גיכד, כגינה, איקפח [בס"ה 245 דף].

לקונים חדשים, שלא רכשו בשעתם, בין תקע"ב לתקע"ט, את דפוס תקע"ב, הדפיסו מחדש את כל הספר מסימן א' עד גמירא הכל בסדר שהכריע הגר"ח. גם הדפיסו לו שער אחר, בהשמטת השורות המתחילות: לא כאלה וכו'. שעל שער הנ"ל, ובהקדמת ר' יעקב משה השמיטו את המשפט שהבאתי לעיל, הן מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב" וכן את ההצעה הנ"ל לשלימות החיבור להדפיס את שני הפירושים עד הלכות קדושין, שלא היה צורך בזה, שכן כל הספר אחיד. מספר הדפים בטופסים אלו: ד' עמודים, הי"א, איקפח דף. [2], 255 דף.

כך נולד מין טופסים שלישי.

(8) קאצענעלנבויגן, רב בוילנא.

(9) מכונה פאסוואלער, ע"ש עיר מולדתו, פאסוואל".

(10) באמת כבר בשנת תקנ"ח, סמוך אחרי פטירת הגר"א ז"ל, יצא כרוז זה, ועוד הפעם בשנת תקנ"ט (ראה הצילומים). מענין שעל כרוז תקנ"ח חתום גם ר' משה מיילש, אעפ"י ש.בבית רבי" כחוב שנתקרב לרבינו נ"ע איזה שנים לפני מאסרו. משמע שעדיין לא היה הדבר דוע. נראה שהשם, מייל" כאן הוא טעות הדפוס. שכן ה" חותם תמיד, מיילש" (ראה אקסימיליא של חתימת ידו בספר, מגדל עז", כפר חביד תשי"מ עמוד תקטו-תקיח).

X הקבצת המאורות הגדולים כי דינא רבארק' הוראדנא X

מהנבכר היום כהגלות ניגלות לבית ישראל דבר עמון באש ובמים - אשר נראה - עליל מוזקק שבעתים - שברוחו היה פ' שנים - היה כבוד הגאון האמתי רשביה מר' ארי' מווילנא ז"ל

אשר זאןלמניו את הדין ואת החיים - כאשר נחשפא אשורו - ככל מקום בתוליו-ויכונו לריתו ויכונו לשיחו - אשר חיבר על ש"ע אודת חיים - שם ראינו את היחסות וביקולותו עוקר היום ועשתרות קרניים - וכחיים קום ותשועד תלמיזו אשר ינק פיס על יד אליו - היה פבור הרב חריוף מו' מנחם מעגריל מקיק שקלאב אשר וכה לו מקומו אשר יוסב נהגל - של מורה כהיום פה קהלתו והתפוררו כמה אשה אפרחים מקהלתו להוילי ובה מכוסם להגלות על מצבת הדפוס אחד מחבורי כבוד הגאון הג"ל אשר חיבר כוא' ה על ש"ע יורה דעה אשר חזקה הוא לשינים - אמנם הגדו גברי כהאי חזקה יאנו פן יבא אחר וישיג נטום לכוון מלכתו כמעט אשר לא יתכרו השוקטים הג"ל הספרים שלהם והיו עושי מליה ניוקין בתמאסם ע"כ בלנו גבורת נח"ס על כל אש מישראל לכל ירום אש את ידו ולהדפיס אף החיבור הג' ולגשש במתכותיו את על הש"ע והן החיבר כפ"ע משך עשרה שנים תהיה לדמעה והשועה יתברך מן השמים - כנרבת רחס וברמים - ועיניו חתויה כנחמות גיון וירושלים - הכ"ד אלתו כ"ד הקים הושטם על מדין - היום יום ה' ר"ה שנת חקס"ו ס"ק הוראדנא ע"א :

נאום הק' פשה בלאיא הרב המהמ"ג מוה' נתן נטע וללה"ה אביר רקיק נאוורדנא וק"א ארלע •
ונאום יעקב כלא"מ פוה' אליעזר הג"ל וצלה"ה :
ונאום אשר כלא"מ כבודו מרדכי וצלה"ה :
ונאום רביאל כלא"מ איה' יעקב וצלה"ה :
ונאום נתן כנחם כהר"ב ר"ג נוח מ' יחיאל מכל מגיל זצ"ל ספרא דיינא רקיק הוראדנא •
ונאום נתן נטע כלא"מ ס"ס ה' ישראל וצלה"ה •

הקדמת הרב נתן המפרסם מו' חיים מוילאווין כקשתי והיה לי והישיב מכבה אנשים באינורותים שישלח לי אך כשת לא ידעתי מה היה ולאו בא ליד לכן כאשר יבא לירי איהה ארשים בסוף הספר :

הקדמת הרב מוהר"ר מנחם מעגריל כהרב מוה' ברוך בעגרט

ברוך ה' אלקי אלנוי אליו אשר לא עזב חסדו ואמיתו את החיים ואת החיים והנתי אלקים בדרךאחת אשר גם אחר כל הכרתקאלי לדוד עליו ותלמינו עוני שהובכתי אל ארץ אחרת גם שם ידו תמתי ותחלוני ימינו ונתן לי פכיר זכר חסדו ואמונתו ע"י אהובי ידיו הרבני הנניד המיפלג מוהר"י אשר ב"ח זרח וחיזק ידו ופיוור מחוננו ככדי להבחי לבית הדפוס דברי אלוני אליו וגלו אליו גם הרבני המיפלג הנניד מוהר"ח ועתם רישיהם היה הרבני הגניד מוה' יהודה ל"ב והרבני הנניד מו' הודה ל"ב מ"ס 'הרבני הנניד מוה' מנחם מן מ"ס 'הרבני הנניד מו' מרדכי - ונס ככדי שלא אלא כפתי נשם ופיוור חת נס לה ל"א מתח אלו המושל שידעם דברי אלוני הגאון על הי"ד : וחתמה למרא ועיניהם לקוי' סה' פעל כל אזה על ידיהם ונתגלגל הוכיח בו ובפרס ע"י הרבני הנניד מוהר"ח אשר הפלגי לעשות חסד עמי יהיה משכירתי שלימה מוה' אליהו כוה יושלים פעלו כצא ויראה ורע ויחריך ימם הוא ורעיו הנקובין 'ה"ל ויכלו שנותיהם כטוב ונעשמות כרוב עוון ופאלס : ועתה אלהים אלהים אלהים אלהים חרות ה' והחרלים אל דברי והמשתוקקים ומתארים דברי אלתו הגאון ז"ל ליוות סוהב כנחם אף דבריו עשו ופיוור לפרוד לכל מן הפריז אשר למאכל ועליו אשר לתרופה אשר עס על השולחן הערוי ה' כי עס כחלאל ועירב לחך ותועיל להרודה לדרוך כפשיז רנלי אבותינו דירכי יום האלמוד בלפולט איתו ויכר בו דוברי שקר הנוכר' על נדוק עתק כנלוה וכוו והמונשים תלמוד תורה ה' אמתיו ודבר קדשו אשר דבר ע"י עבדי אליו וס מהם שיתמר' : ועתה הוה מלז עני דוברי שקרי' אל יכווננג עיי כאלמת האלויג'תפלים לעיניו והואתה אשר כנבס והשניתי ע"י כנשת : פשיית אש אחרת אשפר חסדי ה' כפשיטת יהי קרן ה' עה והזמן כחאחר איתינו ורז"ל אלו בינו מלז בו' וכפרט לזים השל והנבוה כונוי אשר נכר עלי חסדו עד מהל וולוי חסדו כנר הי"ח עשר ואפר דיק חסדו נכר עלי ויבני להינו לאר אעלייתו חזק : זה חלק שני מה"ד ש"ע ונעתי ככל יעישות להפיד הטעיות הכל מתהירות הכח והדפוס הנה ששדרי חתלע ע"י הרב המושל כמורה וצלה"ה מוה' ישראל המשתדל את הח"ח סיידר על אש הי"ד הזה יונג בניעשות דרוב מכל מקום לא סמכתי עה על ורלחתי כנמתי כל דבר ודבר ונתקוס אשר אין אליו יודע תמתי כתי עוליים לעיני וכסס כוכני ה' להיגיל לאור זה שני חלקי ש"ע וגם שארי חסדיו כן יוכני להיגיל לאור כל ה' חלקי ש"ע ורובי חרות של הח"מי הגאון אשר עדין לא יכלו לאור ואם התלז חתלע בו איהו דבר ש"ע חי בתכחו או בעיניו ז"ל איתו לבק וזות וכפטיס גולה אית מקומי כמ"ס חו"ל מיוס שגלנו בו' וזה איה שנס כמקורי ימי מילעט ולא אש ואל בית אלס לי ולא היה בו לא ש"ע ולא רית ומד"ס כפרך אחרת וכות אמת' ה' הגאון ז"ל יעמוד לי ולכל ישראל לטוב ולקומו האמתי אל ארץ חסדה טובה ורחבה שהמלי ה' לאבותינו ויחד כנבנס סם להכבה וצלה"ה איתו כנבנס שלם וחודר לנו חתונו כנמלו איתו כחצת ובחיים יוכרתי כל ה' היום התדללים כן רע על כל רשע : וכן הבנים : אשר כנבנס חמוס : כי הוא חמוס גיון כננין ורופלים וכנבים כנבנס אלקי הפלוינים ותחמוסים כחלה והכבה כימי עולס וכשטים קדמוסים • הכ"ד הרב מו' אלתם ממגיל כהרב מו' ברוך בעגרט :

ספר
אשלי רבדני
מסור

יורה דעה

M. J. Perle & Co. Lith. & Print. Philadelphia, Pa.

על שם הנהו גבדי רבדני דנפיק מהכא ה"ה הרב הגאון הנזול המוכתר בעתל פורה כתר עליון דאורייתא מוכר"ר יוסף קארן ז"ל אשר עשה השולחן הסבור ופסה פרושה מה"ה הרב הגאון הנזול א"י ע"ה ה"ה מוכר"ר משה איסרלש והסאבד מ"ס מבלר הנולה גולית עליית ונונית חתמת מרדאשניס ואחרונים לרווח נאמן כסולנין בשולחן הקיבור ובהי כען שחל על פניו מ"ס להלכות פני' ילק"ה דברי אליהם תי"ס פגנוחא דשמני אשר עברו לאחיותיו הקדושים מאורש אחר פנין התעמק י"ה התלמוד פה"ה הרב הגאון הנזול ג"י ע"ה ה"ה מוכר"ר משה רבקש ותיקל שרבויה שבק בלחץ וזמן הסקלר מחפשיים ענפים הפכס"ל לארבע רוחות השמים ר"ש"כ פ"ס ג"ת שפ"ח ותחתיה' תעלה כל חיות כרל ופופ"י שפ"ח וזמון נכולי כ"ס כפיטוקי שמעתיחא אליבא דהלכתא גמור' פ"מ"ה ש"י רק הנילניס נרלו בלחץ בליוני מתכבדו ולטונו הטהור אשר השאר לנו ברכה בקרב הארץ מתלה כל בלחץ פ"ו אירו ה"ה נכדו הרב הגאון הנזול ג"י ע"ה פ"ה רבן של כל בני הנולה יקן ויושב בחלמי' חדרים וכו'דו ואורו כסכ כל העולם כונו וביסונו מייגעונו חולה ותכמתו אשר בחוץ חרונה הספורכס בקליון ארץ ויס לחוקים מותרר אל' וזק"ל מווילנא אשר הועתק מכ"י הסהורה פ"ס ולטונו הובד אשר כעס הגליון החסיד ויל כפ"מ

תחת פמשלת אזוניס הקיסר אווסס סריוסייליוניס דערוזונישע וילקי' האסודר אימפיריאטר ארלכ סנדר פ אוולאו' י"ט ש' כמיע דערוישע אווסס רלביסקי' האסודר אווסס פילמס'יויש' י"ה

הוכא לבית הדטנס על ידי בניו וזה הרב גדול בתורה וביראה ומפורסם מותרר יתורא ליב והשני ה"ח חרב גדול חכס וכולל חרף ובקי מותרר אברהם נ"י בני הגאון ז"ל **במצות** וטבולות אחריו כ"כ הרב גדול חכס וכולל חרף ובקי מותרר אברהם נ"י בני הגאון ז"ל **מנחם מענדל** כבוד מו"ה ברוך פנחס האקליו' וואסיוו' כ"ה בדני כחוסל הרלס בניד מוכר"ר ישראל איסר בכמה ורח' ור"ה בדני כחוסל הרלס בניד מו"ה חיים בחו"י יבולד ור"ה בדני כחוסל האגוד מו"ה אריה ליב בחו"י אגודס פנידו ור"ה בדני בקלן מ"י מנחם מן נטמ' ברוך ור"ה בדני בקלן מו"ה מרדכי בחו"י יאקן ור"ה בחו"י בקלן מוכר"ר יהודא ליב בחס' בני כרס ה"ס י"ו

ברשיין
כאפודר אשר
פאלאמטיש דק"ק
וילנא :

נרפס נדקוס כחוסים כ"ה בחחוקק פ"י יחזקאל בחו"י חס' וז' : ור"ה כ"כ בחחוקק מו"ה שמוחה ז"ל בחו"י עמס נחוס וז"י ור"ה חו"י ש' מרחק זמל ג"ט אל מו"ה יחזקאל כיל :

נרפס פה קק

הוראדנא

בגית תקסז לפ"ק

אפי רברבי

בשחילי זתים סביב

שלחן ערוך אבן העזר

חלקה השתתף ללח הדאגן מרה משה זצ"ל שהיה אב"ד ור"ם דק"ק בריסק ולימא
דשני נח"ל
חלקת מחוקק

בית סופר לו - אשר בנה ה"ה הגאון מהו' שמואל זצ"ל שהיה אב"ד ור"ם דק"ק פירדא
דשני כיתו
בית שמואל

וכאר נשדח אסד מהוה הגאון מהו' משה רבקש סוילנא והגלגל נתן עליו לדלות כן הסקד
דוה שסו
באר הגולה

ורבה מנוחת זהב כולה

מארה לאיין ולררים במארוי אור אשר האיר נר ישראל הגאון הרסד האמתי

רשב"ה אדונינו מרינו ורבינו מרוד **אליהו** זוקד סוילנא

ולו נאה לקדוח **ביאור הגאון**

חנה חבל אשר י"ה לפניו נימד שאל ונימד המעלה

חכמים יבנו מדעתם כי לא גוים אשר היו בימי חכמי הק"ם ול הננים הללו אשר לנו מהגוררים
כאלוהים כי היו שגדו כוכבים ומזלות ונבקים בכל החושבות לא ידעו חכ' ואלו דבר קדשו
לא הכירו - הלל המצויים שבמניתי את ה' הם ידלים ונחמים כבוד לחורקו עשיתם תשפט ולוק בלרעתם
וחסד עס היודים החופים פחת כפיהם וחלילה לנו להקבו אז לדבר שום נגלו עליהם : וכי' שנוכר
בספרים ניו או פטרים או לחום העולם וכדומה כטובה על פטרים סכיו בימי חכמי המשה :

ווילנא והוראדנא

י"ז שבט ת"ס ר' מנחם מן מו" ברך י"ז :

ת"ס ר' שמחה זימל מו" מנחם נחום י"ז :

לפי

דקק שע יאע

בשנת

דפוסֵי רוסיא של ספר „מקדש מלך”

דפוסֵי רוסיא של ספר „מקדש מלך” עדיין לא נרשמו כראוי. בן־יעקב כותב: סדילקאב תקע־ט־תקפ־א, וראיתי על ספר בראשית לבד: קאפוסט, תק־ע. פרידברג כותב: „קאפוסט, תק־ע (168) דף [ז.א. בראשית לבד]. סדילקוב, תקע־ט־תקפ־א” וזה הכל. הנכון הוא שבקאפוסט נדפסו חלק בראשית וחלק שמות ובסדילקאב הדפיסו חלקים ג, ד, ה, ולחלקים בראשית־שמות הדפיסו רק שערים חדשים לדפוס קאפוסט, והריני לרושםם בזה לפי הטופסים באוסף ליובאוויטש.

1. **מקדש מלך.** חלק ראשון על ספר בראשית שהוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלדי כמוהר־ר' שלום בוזאגלו זלה״ה ממה שלמד מרבתינו חכמי המערב זלה״ה כנזכר בהקדמתו: וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' [שלא נדפס] להרב הגדול הרמ״ז זלה״ה... דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש... יסודותיו... בהקדמות שנרשמו בו מפי... האר״ל זלה״ה... אשר יצק מים ע״י אליהו ותלמידו המובהק מהר״ו זלה״ה... נדפס פה ק״ק **קאפוסט**, בדפוס של הני תרי שותפי הרבני הנגיד מוה' ישראל במוה' יצחק יפה ושותפו הרבני הנגיד... כמוהר־ר' מרדכי במוהר־ר' שמואל הלוי הורוויץ. ברשיון הצנזור אשר באקדעמיע דווילנא. **כי מקדש מלך היא** [תק״ע] לפ״ק. **כי כן מקדש ה'** [בפנים שם הוי' בשלימות] לפ״ק **ישראל הוא טוב** [תק״ע] לפ״ק [4]. קס״ד דף 4.

על השער ציור טס שבראשו כתר ובאמצעו אות **A** [אלכסנדר הראשון, קיסר רוסיא אז]. מעבר לשער: הסכמת והקדמת המחבר ובסופה דגל המדפיס מרדכי הלוי (מס' 187 בספר „דגלי המדפיסים העבריים” של א. יערי). דף [ב/2]: לוח השמות הכלולים בשם הוי' הבאים בזה הספר. להבנת הקורא. דף [ג]: הקדמה. דף [ד] אזהרה לנכנס לטייל בפרדס. דף א־קסד — גוף הספר.

בדף [ב' ע״ב]: הסכמות מרבני וגאוני מדינתנו על הדפסת ספר מקדש מלך יבואו בחלקים האחרים שיודפסו אי״ה. [לא באו].

יש להעיר שמי שבידו חלק בראשית של דפוס קאפוסט זה, עליו לדעת שחסר בו הקטע האחרון המתחיל: „נשאלתי מיושבי בית

המדרש... ולגלגלו עלי... ומי שלא ראה דפוס קודם אינו יודע כלל על החסרון. אפשר אולי לא לבא בטרוניא על המדפיסים שהשמיטו קטע זה. שכן היה צורך בשביל זה להוסיף דף אחד לספר, שכרוך בהוצאה יתרה, שכנראה, לא היתה כדאית בעיניהם בשביל קטע זה, אבל הרי יכלו להדפיסו, בתור השמטה מחלק ראשון. מעבר לשער של חלק שמות שנשאר שם מקום פנוי מספיק לקטע זה. כמו שעשו להשמטה בפ' משפטים שהדפיסוה במקום פנוי שנשאר בסוף ספר ויקרא. ואם כן אין זה אלא רשלנות של מדפיסים.

2. **מקדש מלך** על ספר שמות חלק שני שהוא פירוש על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו'. כל הנוסח הנ"ל שעל שער חלק בראשית, שונה רק הקישוט, שעל שער זה הוא כד עם פרחים. [ו] קנח, [ו] דף. 4°.

מעבר לשער: ולהתוודע ולהגלות מעלת הספר הזה שלא בלבד על מי שטעם מגווית האר"י זלה"ה ומדובשו יומתקו דבריו כי אם גם על המתחילים ללמוד בספר הזוהר הקדוש לחנך לעצמו לשונו... מגיה הגירסות בחילוף ויתיר וחסר.

הובא לידינו ספר מוגה מכתבת יד הקודש... הרב חיים וויטל... כתב ידו ממש שכתב והגיה ד' ספרים אלו מספר שמות ואילך. ולהודיע למעיין איזו הם דבריו ואיזה מה שנלע"ד [שנראה לעניות דעת] בכל מקום שימצא נכתב בצדו הוא דברי הרב חיים וויטל ואם הדברים סתומים הם דברינו ולפעמים כשדברי הרב חיים וויטל סתומים אנו מבארים אותם בקיצור...

גם אלה לחכמים... כי לא כגוים... (הנוסח הידוע).

בקאפוסט לא נדפס יותר. מסתבר, משום שבשנה זו – תק"ע – נתבטלה שותפות המדפיסים הנ"ל, והשותף ר' מרדכי הורוויץ הלוי עבר לשקלאוו והקים שם דפוס משלו, נתבטלה גם ההדפסה השיתופית של ספר „מקדש מלך” זה.

3. **מקדש מלך** [צבע אדום] חלק ראשון על ספר בראשית, שהוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו' (הנוסח הנ"ל שעל שער דפוס קאפוסט)... בשנת מקדש מלך עיר מלוכה [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלקסנדר פאוולאוויטש... בלא שם המדפיס. [4] קסד דף. 4°.

גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק"ע הנ"ל רק השער ושלושה עמודים אחריו (ההקדמות) נדפסו מחדש בסדילקאב.

דפוסי רוסיא של ספר „מקדש מלך“

אעפ"י שהשער נדפס בסדילקאב הדפיסו על השער דגל המדפיס ר' ישראל יפה מקאפוסט (מס' 183 בספרו של א. יערי, דגלי המדפיסים העבריים) אבל את דגל המדפיס השני, ר' מרדכי הורוויץ, שאחרי ההקדמה בדפוס קאפוסט, השמיטו, משמע מזה שהמדפיס מסדילקאב קנה את הטופסים מר' ישראל יפה.

בשנת תקע"ט כבר הגיע בית דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט לשפל המצב מאד, משום שנתרושש על ידי הדפסת הש"ס, שהתחיל בו בשנת תקע"ו ונסתבך בהתחרות עם הדפסת הש"ס של המדפיס שפירא בסלאוויטא, שהש"ס שלו היה מקובל על הציבור, מצד יופי הדפוס והנייר המשובח וההגהה המדוייקת, ולא היו לו עוד סיכויים להשלים בעצמו בדפוסו את שאר החלקים של ספר „מקדש מלך“ ולכן אין תימא שמכר את הטופסים של שני החלקים הראשונים להמדפיס בסדילקאב.

(אגב אורחא יש לתקן את דברי הרב רפאל נתן נטע רבינוביץ הכותב שר' ישראל יפה האריך את הדפסת התלמוד בקאפוסט כשלוש עשרה שנה, משנת תקע"ו עד שנת תקפ"ח (מאמר על הדפסת התלמוד" מהדורת א.מ. הברמן, עמ. קלא). הש"ס באמת נשלם בשנת תקפ"ח אבל לא ע"י המדפיס ר' ישראל יפה, משנת תקפ"א ואילך (מסדר נזיקין ואילך) נעלם שמו של ר' ישראל יפה משערי המסכתות ובמקומו הופיע המדפיס ר' יהודה יפה וכמולי"ם השותפים אליהו בר' שאול עדעלסאן ושבתי בר' שמעון (זה שפתח אחר כך דפוס משלו) רק דגלו (מס' 182 בספרו של יערי הנ"ל) נשאר עוד על שערי איזה מסכתות. יש לרשום את שנת תקפ"א כשנת סגירת דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט, הוא עוד הדפיס בשנה זו שנים-שלשה ספרים ולא יסף, ואנשי חב"ד התחילו בשנה זו להדפיס את ספריהם בדפוסו של יהודה יפה. (נחזור לענייננו).

4. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר **שמות** [צבע אדום] חלק שני, הוא פי' על ספר הזוהר הקדוש... כל הנוסח הנ"ל שעל שער ספר בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... [1]. קנח, [1] דף 40.

מעבר לשער: להתוודע ולהגלות כו' וכו'; הובא לדינו כו' וכו'; גם אלה לחכמים כו' וכו'.

גם חלק זה גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק"ע הנ"ל רק השער נדפס בסדילקאב.

5. **מקדש מלך**. חלק שני על ספר שמות... חמוש"ד. אותה המהדורה מס' 4 הנ"ל אלא עם שער חמוש"ד. להתוודע ולהגלות נדפס על השער גופו ו, "הובא לידינו" מעבר לשער.

6. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר ויקרא חלק שלישי, והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו', כל הנוסח הנ"ל שעל שער חלק בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תק"פ] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש. [1]. ק"ד דף 40° בלא שם המדפיס.

בצד השמאלי של השער — חידושים על מסכת בבא קמא. בדף קג/ו — אמר המסדר כדי שלא להניח הנייר חלק ראיתי להדפיס כאן מה שחידשתי במסכת ע"ז [עבודה זרה] בדף ה'. בדף קד/ו — וכדי שלא להניח הנייר חלק הדפסתי כאן מה שבלונדון נתוכחתי עם נוצרי חכם בתכונה ויש לו קצת ידיעה בכללי העיבור שכתב הרמב"ם ז"ל. בדף קד/2 — השמטות שייך לפרשת משפטים.

7. **מקדש מלך** על ספר ויקרא חלק שלישי... חמוש"ד. אותה המהדורה מס' 6 אלא עם שער חמוש"ד.

8. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר **במדבר** [צבע אדום] חלק רביעי, ועל ספר דברים חלק חמישי והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו', כל הנוסח הנ"ל שעל שער ספר בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תקפ"א] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... בלא שם המדפיס. [1] קטו דף. 4°.

בצד השמאלי של השער: חידושי בבא קמא; ולהתוודע ולהגלות" וכו'. בסיום ספר **במדבר** (דף ע"ז/2): חידושים על מסכת בבא קמא. דף עח"קטו — ספר דברים. עמ. אחרון — חידושים על מסכת בבא קמא.

מתעוררת כאן השאלה; מה ראה המדפיס הסדילקובי להדפיס לחלק מן הטופסים של ספרי שמות ויקרא שערים חמושדי"ם? דפוס סדילקוב אמנם מפורסמים בין הביבליוגרפים כמרובים בשערי חמדי"ם וחמושדי"ם וגם רגילים ללמד זכות על נוהג זה, שהוא לשם התחמקות מן הצנזורה הקשה שהיתה לדפוס סדילקאב, שרובא דרובא הם מלאים השמטות כרמון בפקודת הצנזורה, אבל בנידון דידן הרי בצידם של החמודי"ם הדפיסו גם טופסים עם שערים מלאים

במקום ושנת הדפוס ומה התועלת בשערים החמושידיים? לפי השערתי היו טופסים עם שערים אלה מיועדים ביחוד כדי להבריחם לגאליציא, שעל ידי מלשינות המשכילים גזרה אז מלכות אוסטריא שלא להדפיס ספרי קבלה וחסידות והטילה גם איסור להכניסם מחוץ למדינה, וכדי להקל על ההברחה הדפיסו למספר טופסים שערים חמושידיים בהעלמת מקום ושנת הדפוס (ואפשר שמשום זה העלימו את שם המדפיס גם על השערים המלאים) וממה ששערים אלו הם רק על חלק שמות וויקרא אין סתירה לזה, שהרי אני רושם רק מאוסף ליובאוויטש ואפשר שבאוספים אחרים יש שערים כאלה גם לשאר החלקים. אין זו אלא השערה.

יש להעיר עוד על דבר תמוה. בחלק ויקרא, בתחתית צד שמאלי של השער (הן השער החמושידי והן השער המלא) נדפסו שורות אלו:

„נשמט בדף ג' בשורה ט"ו אחר תיבת בבינה חסר א' שורה והדפסונה כאן כמ"ש בשם רב ז"ל בפי פקודי דף רנ"ד ע"ב וכן ז"ן הם נו"ן פשוטה וכו'". ובאמת אין שורה זו חסרה כלל בשני הטופסים, וצ"ע.

בפנקסי משנת תשי"ח רשום, שמצאתי בספריית הסמינר ע"ש שכטר בני-ויורק טופס של ספר „מקדש מלך“ חלק בראשית חסר השער, שהוא דפוס רוסים ודאי אבל שונה ממהדורת קאפוסט תק"ע הנ"ל (ובמילא גם ממהדורת סדילקאב תקע"ט, שהיינו הך כנ"ל) ולפי סימנים אחדים (שלא רשמתי בפנקסי) נתרשמתי אז שהוא דפוס סדילקאב ומאוחר מקאפוסט תק"ע. כדי לברר הדבר צילמתי עמודים אחדים ממנו ורשמתי בפנקסי את מספר הדפים שבו אבל את הברור דחיתי עד אשר מר יערי (שהמשיך אז ברשימותיו על הדפוסים העבריים ברוסיה) יגיע לדפוסים סדילקאב ואז אברר גם מה טיבו של טופס זה. מר יערי ע"ה התחיל במצוה (וחבל שלא זכה לגומרה) לסדר רשימות ביבליוגרפיות של הדפוסים העבריים ברוסיה, שהיו מוזנחים מאד בספריות הגדולות ואצל הביבליוגרפים והיו אצלם כעין בנים חורגים לגבי דפוסים אמשטרדם ואשכנז ועוד, ואעפ"י שמר יערי הלך בשיטת מן הקל אל הכבד ובין דפוסים רוסים הרי דפוסים סדילקאב הם היותר קשים לרישום ביבליוגרפי ונחשתי שבודאי יניחם לאחרונה ויהיו המאסף לרשימותיו, מ"מ היה ודאי לי שסוף סוף יגיע גם אליהם. עכשו דפוסים סדילקאב לא זכו לרשימה ואיני צופה שבזמן הקרוב תזכה לזה שאיני רואה באופק מי שיקבל על עצמו משימה זו, שדורשת לא לבד ביבליוגרף מקצועי אלא גם מי שהתמחה ימים הרבה בדפוסים רוסים (אם יפלו בידי חובבים בלבד יצאו רק קלקולים נוספים על

ספר
מקדש מלך
 חלק ראשון על ספר בראשית

הוא כי כל ספר ספר הקדוש שדבר הכתוב האדם הדין המלכותי המקובל האלדי כחבר"ר שלום
 נהאצו אלהים פתח אמת תינתן חכמה האשר בן זל"ה נחמד נהקדמתו : ומתה שאסף וליקט
 בספר הקדוש כי לטוב בגדול ררמ"ן זל"ה אש על רגלו דבר בשם אחריו ובחיספס מרובם
 הנה שדדש נמלמלם יקדים טלו אומר נסד יסדומיו נכדרי קדש כחה : זראשו תגוע השמחה :
 מנדתה מדיבר ט : במקדמה שדמיו בו תפי נטוח ררמ"ן זל"ה : אש אלהים קדש
 סא אש יקט פס על ידי אלהים והלמדו השונק מרמ"ן זל"ה כי ממיו תן המקדש כחה
 אלהים : סא חסין מכה כי יולא והסקה נחל השמים נחמל את דברי ררמ"ן זל"ה זל"ה
 שש האט כי ודל בית שמתים בו דברי ח רה הכסר זה שניה שרוב נחשו ומתקדש חטט חכה
 אל פקדו כי ימלך למקדש מלך ויבא אל הקדש אל : אשיו עין רחום והערכו כי יום חדש הוא
 לא כיה לעולמים ואון שפטה והאשרו :

לתיק עיר מלכה ספר מלך ספר

בסד ילקאב

השלה אחריה בקסר אויסט שרשיו ולמי רעוהוויטע וילקי האסדרל אחתהנד
 אלקסטר פאוולאוויטשי סאחיע דעדינע ראסיסקי סאבדרו אויסט
 קלינטעוויטע זי"ה :

ספר מקדש מלך

חקק שני

שמות

על ספר

זהו פי על ספר הזוהר הקדוש שזיבר החכם הגאון הגדול האמין האקובל האלדי כעוה"ר שלום בואבגו
 זליהם חתה שלמד מרסמו חבני המערב זליהם כנוכר כסקדמתו וזמה
 שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרכיב הגחל הדימין זליהם איש על דגלו דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה
 זמה שחדש טולו אומר כבוד יסודותיו כדברי קדש האמה ורחש
 מואתרים יקרים מואתרים יקרים
 נגיעו האמיתות הנכונות מחוכר בו בהקדמות שרששו בו : תפי גטורות הארי זליהם :
 איש אלה קדוש הוא אשר ילק מיס ע"י אליהו ותלמידו האנוכיק מוארימו
 זליהם כי חמנו מן המקדש התב זולאים : הוא חעין
 מבית ה' יוצא ומסקה טול השמים בלמח אח דברי
 דרשבי זליהם אנו דכ לו כי ודאי בית שבתעים ס דית מספר זה שרינה שרויה בתוכה ומקדש מעט זכה אל
 מקדש ס'עלה למקדש מלך ויפא אל מקדש אל : אשרי עין ראתה ותדעה כי זה חדש הוא לא הים
 לשלמים וחן שמעה ותאשרה :

לפיך

עיד מלוכה

מקדש מלך

בשנת

במדרי לקאב

אלכסנדר

החלה אחטט הקיסר אווסע ערוויטליינד דערזאויכטע וזילקי האיסדילר אינפרימער
 פאליאצוישע סאמע דערזויטשע אווסע ראסיסץ האיסדר אווסע מילעטטזויכע יריה :

חת

ספר מקדש מלך

חלק שני עד ספר שמות

הוא ע"י על ספר הווד הקדוש שזיכר הכנס האלם הרצון המצויין התקבל האלף כמו' שלום בחגלו ולהיה תמה שלמד מרכותיו חמתי המערב ולהיה כמכר בהקדמתו. וממה שאפקי' וניקט מספר מקדש ה' להרב הגדול ר' ר' מ"ן ולהיה איש על דגלו דבר כסס קדש המה ורואי יגיש השמיתה ככחות מדובר בו: בהקדמות שגרשמו בו מתי גברות אומרו ובתוספת תוכנה ממה שדרש כתאמרים יקרים טלו אומר כבוד יסודותיו בהדרי קדש המה ורואי יגיש השמיתה ככחות מדובר בו: בהקדמות שגרשמו בו מתי גברות הארי' ולהיה איש אלהים קדוש הוא אפי' ינק מיס ע"י אלוהו ותלמידו המספק מהרצו' ולהיה כי ימתי תן המקדש המה יולאים: הוא משיון תבית ה' יולא ומסקה נהל השותי' בלחץ אל דברי הראשני' ולהיה שמו נאה לו כי ודאי בית אצאעיים בו ר"ח מספר זה שכינה שריה כחוס ומתקדש משע. יזכה אל מקדש ה' יעלה לתקדש מלך ריבאל אל מקדשי אל. אחי עין ראתה ותרעב כי זה מקדש הוא לא היה לעולמים ואון שמשו אצאעיהו :

וקדשתודע ולהגלתו יי: יאצור הזה אלא בלבד על מי שסעס תגויות הארי' ולהיה ותחנכשו ימתק דברו כי אם גם על התחזילים ללמוד בספר הוודר הקדוש למך לעטול לשבו שאא תליד סימס טוורת כידוע יבין בו אצדו. לרוץ הקדו בו כי ס תגיה הגרסות החלוקי' יתיד וחסר וכוחה אלו ידאה הוואה ולבט יבין לסין אצדו בחגלו זרק ולאחר כסכסכו ויהי' כאלד תן המשכילים אפי' יהיו כוההג' הרקיע ומלדיקי, רבניס וכו' :

ספר מקדש מדן

על ספר ויקרא חלק שרישי

והוא ש' על ספר הוזהר הקדוש וזיכר החכם השלם הדיין התלויין המקובל האלרי כמו' שלום בנחגלו וז"הה ממה שלמד מרבותיו חכמי המערב וזה"ס כנסת בהקדמתו' ומהה סוף' וליקט מספר מקדש ה' להרכ הגדול ר'רמ"ן זלה"ה איש על דגלו דבד כסס אומר ובהוספת מרובה ממה שחדש במאמרים יקדים כולו אומר כבוד יסודותיו 'בררי קדש המה ורשע מניע השמ"ה נכבדות מזכר ט' . בהקדמות שרשמו ט' מה גבור' האר"י זלה"ה איש אלהסקוהש הוא אשר יקט מים ע"י אליהו וקלמירו המוכהק בהר"ו זלה"ה ט' תימיו חן המקדש הנה יולאים : הוא מעיין מניה ה' יולא ומסקה תל' השמ"ה בלמא לת דברי הרשב"י זלה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית ששמשו ט' ד"ת מספר זה שכינה שרונה כמוכו ומתקדש משע יוסה אל תקדש ה' יעלה לתקדש מלך ויבא אל תקדשי אל : אשר עיקראתה ותדעתי כי זה חדש הוא לא היה לעולמים ואון 'שמעה ותאשרהו.

ולרתודוע ולהגלות משלת המצר הזה שלא בלבד על מי ששעס' מגוויח האר"י זלה"ה ומחנכו יומחקו דברו כי אם גם על המחחילים ללמוד בספר הוזהר הקדוש לאחד לעלמו לשעו שהוא מאיר עינים עוזרות כידוע יבין ט' אשריו לרין הקורא ט' כי ט' תביה הגרשות החלף ויזיר וחסר וכדומה אליו יראה הרואה ולבנו יבין לכות אשריו במסגלי נדק ולחזו בסנסיו ויהי' אלאר מן השכילים אשר יזהירו כוזהר הקדוש ומלדקן הרבים וע' :

ספר

מקדש מלך

חלק רביעי

במדבר

על ספר

חלק חמישי

ועל ספר דברים

והוא פ' על ספר הזוהר הקדוש שהוציא בהגם הכלל הדין המלכותי המקובל האלוי כמוהו'ר שלום צואגלו וליהיה חרצומי המתי המערב וליהיה נגזר בקדמותו ומהה' כלכך וליקט חסכר וליהיה ליה על דגלו דגד' בכם אוחזי ובחוסכמ חרובה מתה שחדש צחא'הרים כבוד יסודותיו ברררי קד' חמה' וראש חניע האשמה' וכנדות חזנר נ' :

בהקדמות ארשמו בו' חפי נכורות דאר'י וליהיה : איס אלהים קדוש הוא אשר יק' חס עיי' אליהו ותלמידו המיבחר חזר'יתו וליהיה כי תימיו מן החקש המה יוליס : הוא מעין מימ'ה' יונא ומסקה נחל' האמים נחמ'ית דגרי

ורש'יה כמו נאה לו כי ודאי נית נכמתים בו ד'ת חסכר וה' שבוה כר'יה צחוכה ותחקש חשע ויכה לו מקדש כ' יעלה למקדש חלר'יקוח אל מקדש' אל' אשרי טין ואתם ומדעבו כי זה חדש הוא לא כיה לענמ'ך ואין חמה והאשרבו :

לפיך

עיר מלכה

מקדש מלך

בצנת

במדבר ילקאב

אתח' מחל'ת אדוותו הקיבר אחטע כר'יוועל'וטי דטרו'אונטע ווילקי בלכ'דאר אונכ'ווער : אלכבמד' פאוולאוויבש כ'חמיש' דטרו'יטע אוובט ד'ב'יבקי ב'איב'ר' אוובטע מינעכע'יוועט יר'י' :

בראשית ז עב

כי הנחיל

כי אין לו שירות אלא עם קקולו ביום ולכן קטרו על זה
 ובענין קטרוג זה רחמי' בספר קרות הרב' סהמ"ק
 והרח"ו ז"ל בשיטתו הראשונה נתקטו בו . כי הנח"ק ז"ל
 הקטנה אחר שפני האמת דוד לא הנה' ה"ק' בעיד ערות
 וחירן וז"ל רחוי' לרקק אומרו דחיל עמ' ענין יראה א'
 לכאן , אלא בלי עסק היתה חבורה , אמנם דוד לא ידע
 הענין ולכן דחיל עמ' א"א ובה טליה ולא דקדק , והמה
 חבצ על מחשבתו של דוד שדומה לאכול בשר חזיר ועלה
 בידו בשר כבש שה"ל . לר"ק כפרה בפי' ופי' ישנה לה ,
 וזה תבש דומה דלפי מהשבתו של דוד עמ' והיינו דחיל
 דאמר עכ"ל , ודבריו ז"ל תחוסים בעיני חת' ה"ך מלאו
 לבלשלות פיו בתשובה ה'ז'לומר שלא דקדק בחת' ודימתו
 לרצה לאכול בשר חזיר ח"ו : ועוד קושיותו בתקומה
 טומאת : שהרי ה' עד רחמי' שלא הוה הע' בעולם :
 וא"ך דומה העיד שק' . ור"ת שומה עשה בזה אי"כ
 מי הכריזו לרח"ק ז"ל . להחמיר הדבר על דוד באומרו
 שלא דקדק מחילה הלא יותר נכון לומר מה שפי' ר"ת
 צפרק הובב אה' דהמירן מוטב לאדם שיבוא על עסק
 אפי' ואל ילביץ פני חבירו ומייתי לה מדר עסאחייתופל
 ומפי' ר"ת דולתי מנורשת היתה דיואלי למלתח' בית דוד
 היו כותבין בע כריתות מתש ולא כפירש"י שהיה על
 חנאי : ומאחיוני תסייע לר"ת שאמר דהשטר בני
 לאתחיה : מוכח שפיעור' מתש והא' דקדיקלה ספק א"א
 היינו לסבת ההמון שלא ידעו בזה לפי שהיו מגרשים
 בזניעה שלא יקפלו על געתיבס למשואין : וא"כ זה

היה לזקק לרחמי' ז"ל לומר שזומה סבר לה כפנתה
 הכתיב ודוד נחיה מהלול ה' לפי כפדת ההמון :
 ורחמי' ז"ל כהנ' ח"ל יס' להקטות הנה און מקטרו
 למעל' רק כפדת העמ' אז הטון עניו
 שילה למעל' ומקטרו כי מהטון נכרת ומאחר שהיה
 השיר שלא יע' כלל . ה"כ מאין נחמיה המקטרו ובא"ה
 נח בא : אבל דע כי זה הוא במהט' הכבד' מהטון
 אבל דומה נסתפק בזה : כי הוא ראה דוד בא על ב"ש
 ולא ידע אם היתה רחיה לו . כי ה"כ בא נו הודע
 זה . ושאל מה' ית' הלא דוד קלקל ברית ורחיו נרדת
 לביהס' וא"ך אינו דואה המקטרו הנעשה ונהטון :
 והציבו הסי' כי לא העמ' עכ"ל , והוא הר"ק . אבל
 עדיין קשה מה עלה על דעת דומה לכה"ל א"ך לא יש
 מקטרו , הוא מופת הדרך שאין כהן העמ' , שאם היה
 כדולתי שהיה נכרה המנו המקטרו , והנה בעיני לא
 קציו קושיות כי זהו עשה הספן להקרו ילישש
 למטא היפה על בני אדם . כמו על איז' אחר
 ששבתו הסי' כי אין כחוכו מלאו לנו לקטרו
 עליו . ועשמו שהוא יודע שה' ית' מהשך בזכות
 בריותיו אפילו לפניס תהשורה , והוא יתכדך
 בראו בעבט להשך שיתחוק למטא עליה' ולבא
 בעלילה , ולה עור' אלא שזולה שהס' יתכדך
 יורהו מתיכן דן לזכות את הזכאי , בס
 הא' ית' תפן בזה להעזק עם נחיותו ולא
 תלקה

פי' הגמ'ז

בראשית ז עב

מאירם ומתטללים שרשי נשמו' הארקי' האושרים
 ציסרה : וזה ומעשה דיו מניד הרקיע , מעשה דיו
 ה"ם הגשמות שכלם מח'וב : שהם ב' הדים , ועוד
 שבסג ב"ן שה"ם מ"ן שלה שהן הן הגשמות סודו ה'
 ירות כטרם מכוונת ע' דשמש , ולעומת כן אמר
 מארי קימא דברית כהדי כלה , והיינו שהם
 תורגי' ציטורה ומכוננים אוחו והביא ראיה מפסוק
 ומעשה ידינו כוננה , שלפי עניינו אנו מבקשים ממנו
 ית' שהוא יטון הפועל שלנו עושים במקום שרשינו שהם
 היותה המנוונת בשם ב"ן שה"ם הת"ן שלנו : ומחלה
 כוננה עלינו בהיותה רחל למטה במקומה האמיתי עשייה
 הרוחני' ואח"כ כוננה כונן ה"ו פי' שתעלה עשייה
 במקום הנריאה והיה ה' על ו' כמו עתה בליל שבעות
 אנו מכוונים את רחל במקומה ולמחר ביום עולה למקום
 ארמא ואזוסלקא ה' על ו' :

רב המנונה וכו' דמשק' וחנל את מפעשה וידיד : כי
 בעלי ברית הכלה כל כהם בהבל ליהודים וצריכים
 להתרחק מדבור רע שא"ס ח"ו לזינו צנוט בפיו לא די שלא
 חוטיל תורתו ולימודו : אלא להרבה יקבל במקו' שאמר
 לתמן , והנה במדרש הגעלם דבר השירים הקס' דהי"ל
 להטא א"ה נפסד ע"ש ולזה חירך דלא יהיב בר כש וכו'
 סוד הדבר שינוט כפי' יצירה ברית הלגון וברית האשור
 מסוני' בראשית , פרש ידוע שיש ב' מיני זוגים א"ה והני
 נעלם שהיא זוג הפהמיני' וזיה , וה"ם זוג הב"ר והח"כ
 נכתו נמשך האיר לרך הפנימיות ויורד עד הסוד
 התהתי , ולכן התקדם פיו ב"ח' גורם זוג העליון דק"ל
 דתור , רבל המנבל פיו כיבס בראשו זוג עליון ומש"ע
 כחאל עליו טכן הוא מלא ב' ל"ח' : ועוד שמב' א"ע
 לידו הראור ופוגס כמחון גורם בתעורר הנקב' העולה

להדווג אליו וליליון זוג חתחון ומקבלת כח סיפחיו וזלת
 כי ברית המעור תלוי בלשון וסי' פ"ה ג' מילה ח"ש
 אל חתן את פיך כי פיך ברשות עצמך הוא אל חתנהו
 לאחרים שישלעו עליו ומשך לך מזה למען את' בשרך
 ברית קדישא כאין לך חבר חוטני בחרם בטורבצר ואין
 בו עלם אלא הכרית : ועוד שהאסרה העלה וכשאר
 בשרו מגולה' ואין לך חבר שבתעוררותו יחשגל כל בשר
 הגוף אלא זה והנה טון זה מנביר מאד הנקב' העמאה
 יען היא מקבלת אור מסוד הדעת שבחינה זו אינה
 בחי' נים דאל ארר איסתרם , ובעון זה יש לה מה שהסרה
 ותאבה מאר אלי' : ולכן אצפי' שיש בידו תורה המעלה
 אוחו לוסוד טקבא דקדושה שהוא ג"ע על כל זה משכן
 ל' לניגוס שהיא יסוד הנקב' העמאה , וממנה עליה
 דומה אליני' אלמים ודממים שחם מבחי' הקטע' הבמד
 שה"ם כאלמתי דומי' ששני אוחיות י"ה דחמות : ולכן
 האשתי מטוב שהין זוג לקטן בחי' הקטטה ומי שחמם
 ואני מנבל פיו לא יירא מדומה , כמו מי שיש בידו מרת
 עטה גי' קל"א לא יירא מן סחאל שעולה קל"א , ונלע"ד
 שבר' שבחי' דקדושה הוא מקבל שפע מוונן דקדושה ,
 דוגמתו דומה מהחוק מטיפות קרי וערה , ומי שחמם
 כילול מן הדמיון הפועל בהלוב ואין לדומה שליט' עליו
 כי לא הבצירו בעשייתו , והנה ר' יוחנן אמר שדומה היה
 שר של מלרים ערות הארץ שהיא עד לזין יסוד דקדושה
 ואח"כ הורידהו למדרגה התחתונה שבנקבס העמאה :
 ולכן יש לו סיבות עם בעלי הזנות , אבל שאר פובי' צי
 הם ביר מלאכי חבלה אחרים ואין דומה מוריד' לגי' :
 אלא זולתו , ולכן לא קתבר על דוד כמה שהי' עירך
 הרעה היא הדי'ת' לני'ה בקרב בני ענון כמקב' הגמור' :

פי

ספר הין צדק ותיקון המדות¹

הדפוס העברי הראשון בוויילנא הוקם בשנת תקנ"ט. זה לא היה אמנם דפוס חדש אלא הובא לוויילנא מהוראדנא. ששם היה דפוס ממלכתי, שעל שערי הספרים שנדפסו בו היו כותבים: בדפוס המלך סטאניסלאו אגוסטוס מלך פולין דוכס גדול דליטא, וכשכבשה מלכות רוסיא את הוראדנא ומלכות פולין בטלה מסרה מלכות רוסיא דפוס זה לבישוף הוויילנאי קאסאקאווסקי. הלה העבירו לאפרכיא שלו לוויילנא והפכו מדפוס ממלכתי לדפוס בישוף, ולמנהלו מינה כומר בשם יאזאפאט מירסקי, שאת שמו היו כותבים על שערי הספרים שנדפסו בדפוס זה בוויילנא (כדלהלן). מכיוון שעם העברת הדפוס מהוראדנא לוויילנא העבירו עמו גם את האותיות העבריות שהיו בו. החלו מולי"ם יהודים מביאים לו ספרים עבריים להדפסה. לימים נעשו מולי"ם אלו גם שותפים לדפוס זה.

אחד הספרים הראשונים² שנדפסו בדפוס זה הוא ספר „הין צדק ותיקון המדות“, שהוא ספר „שמונה פרקים“ להרמב"ם וסביב לו ביאור מאת הרב ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן ליכטשטיין מ"מ ומ"צ דק"ק לידא³. משום הוצאות הדפוס הדפיס רק חלק אחד, המכיל ביאור על המבוא של ר"ש אבן תבון ורק על חמשה משמונת הפרקים של הרמב"ם. בדף שאחרי השער הדפיס: „...קונטרס אחד מחבורי הנקרא **איפה צדק** המיוסד על אדני הפוסקים הראשונים... ופה מעט אשר הבאתי... לזאת קראתי **עשירית האיפה**“. מסתבר, שהוסיף דף זה. אעפ"י שאין לו שום שייכות ל„שמונה פרקים“, כדי להראות שידיו רב לו גם בעניני הלכה.

והרי הפרטים הטיפוגרפיים שעל השער: „בדפוס יגמ"פ יאזאפאט מירסקי קאנאניק ווילענסקי פראבאשץ קאבליצקי אסעסאר קאנסעסטר ווילענסקי[נ]עגא. פה ק"ק **וויילנא הבירה** עיר גובערנ[נ]סקיא דליטא. במצות ובהוצאות ע"י הרבני המופלא מו' גרשון במו' יחיאל זלה"ה לוריא ושותפו מוהר"ר משה במו' מנחם מענדל זצ"ל. לסדר (?)

(1) יש אומרים שזהו הספר הראשון שנדפס בוויילנא.
 (2) לפי הכרטיסיה של ספריית הסמינר על שם שכטר בניו-יורק הוא הספר הראשון שנדפס בוויילנא. איני יודע על סמך מה.
 (3) עיר מחוז בפלך ווילנא.

ולפרט מורנא רבינו משה המיימוני [תקנ"ט] זצ"ל.

מעבר לשער: מודעת זאת שכתבי הסכמות הגאונים לשבח ולפאר פאר החבור ואת חרמי גדריהם על משך שמונה שנה והקדמות הרב המחבר ומליצתו הלא הם כתובים בספר אבני צדק [לא נדפס, ח.ל.]. אחרי מודעה זו: מפתח פסוקי תנ"ך ומאמרים הבאים בספר הין צדק. מספר הדפים [1], א"ה, ז"ח [—18]. 4°.

הריני בזה להעיר שיש טופסים מספר זה שהם בני 19 דף, שכן נוסף להם דף אחד אחרי השער. בטופסים אלו השער הוא אחר לגמרי משער הנ"ל. משם הספר הושטו התיבות „ותיקון המדות” והוחלפו בתיבות „באר המדות”. נוסח השער מקוצר בהרבה (השער הנ"ל הוא מלא וגדוש עד אפס מקום, כיד המליצה הטובה על המחבר, וכמעט שאין בו פינה פנויה אחת). גם הושטו בשער זה: (1) מקום רבנותו של המחבר. (2) מקום הדפוס. (3) שם המדפיס. (4) שמות המו"לים הנ"ל, והתאריך הנ"ל הוחלף בתאריך „בקב המדות” (גם הוא אמנם — תקנ"ט). מעבר לשער הושטו: מפתח הפסוקים והמאמרים והמודעה על ההסכמות ובמקומם נדפסה הערה בשם „עשירית האיפה”.

„מה שהשיב המחבר לשואליו נידון לימוד הרי"ף והכללים הצריכים לידע אשר עיקרי יסודי הפוסקים בנויים עליהם... כי אין לחכמת התלמוד מופת ברור כמו ההנדסה והתשבורת אבל נצטוונו לשמוע כפי דעת תורה ודעת שכל וליישר הסוגיות עם הסכמת השכל. ועל סדר השתלשלות התנאים והאמוראים כבר נתחברו סופרים וספרים כמו ספר [סדר] הדורות והיוחסין והכריתות, ואשר שגורים בפי ולקטתי מפי סופרים וספרים עם קצת נופך משלי אציג לך כללים נכבדים בלימוד הרי"ף...” 4°.

מכיוון שצד השני של השער לא הספיק להכיל כללים אלו הוכרחו להוסיף דף אחד אחרי השער.

הריני להעיר עוד, שלפי מסגרת השער הזה ולפי תמונת האותיות בו ובדף הנוסף שאחריו, לא נדפסו שני דפים אלו בוולונא אלא-לדעתי — בווארשא, בדפוסו של דומברובסקי⁴, ומכיוון שהוא פתח את דפוסו בשנת תקס"ג [1802], אם כן לא נדפסו שני דפים הללו לפני תקס"ג [1802] והתאריך „בקב המדות” שעל שער זה אינו אלא זיוף ומוקדם

4 יש להעיר, שכללים אלו, בשינוי הסדר ובקצת הוספה וקצת השמטה הדפיס המחבר גם בספרו „אגרת הצופה”, שהדפיס בשנת תקס"ו בביאליסטאק.
5 ראה צילום השערים של ספר „עמודי שמים” במאמר הקצר על ספר זה. להלן ע' 432.

ובאמת נדפסו בשנת תקס"ג וצרפוס לטופסים שנדפסו בוויילנא תקנ"ט. מסתבר, שמכיוון שהמחבר שהה בשנה זו בווארשא, לרגלי הדפסת ספרו „עמודי שמים“ (כנראה מתודתו למארחיו שם בהקדמה לספרו זה) השתרש בהזדמנות זו והדפיס שם גם את שני הדפים הללו (והוסיף על השער שהוא גם מחבר ספר „עמודי שמים“, מה שאין על שער הנ"ל דפוס ווילנא), ומכיוון שווארשא היתה אז תחת ממשלת פרוסיה הדפיסים חמ"ד וגם הקדים את התאריך לתקנ"ט כדי שלא יהיו לו קשיים להכניסם לרוסיה לצרפם לטופסים שנדפסו בוויילנא תקנ"ט. לא ברור אמנם אם הסירו את השערים דפוס ווילנא והחליפום באלו מדפוס ווארשא או שמלכתחילה נשאר טופסים חסרי-שערים. בין כך ובין כך אולי אפשר להסיק מזה שהפצת ספר זה התנהלה בכבודות ולא היו לו מהלכים רבים, שכן משנת תקנ"ט עד תקס"ג נשאר עדיין טופסים שלא יצאו לשוק במספר כזה שהיה כדאי להוציא הוצאות עליהם בהדפסת שני דפים.

כאמור, הרי ספר זה הוא ביאור על הפרקים א—ה של „שמונה פרקים“ וכך גם רושמו, כנכון, מר צדנר, אבל מר ש. ווינר רושמו („קהלת משה“ מס' 3108) שהוא ביאור רק על הפרקים א' וב'. נראה שנגרר אחרי בני-יעקב ב„אוצר הספרים“ ולא בדק בעצמו את הספר, ומה מאד אני תמה עליו, הרי כפי שהכל רואים מרשימתו „קהלת משה“, וכפי שהכרתיו אישית בלנינגראד⁶ היה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יו"ד ופכים קטנים ולא היתה דרכו לסמוך על קודמיו בלא בדיקה, ומה ראה בספר זה לסטות מדרכו ולסמוך על בני-יעקב? וכשלא אילולא דמסתפינא הייתי אומר שאין כאן אלא פליטת הקולמוס של מר ווינר אגב עיון בשעת כתיבה בספרו של בני-יעקב, או אולי אינו אלא טעות דפוס של הבחור הזעזער שנתחלפה לו אות ה' בכתב ידו של ווינר באות ב'.

בכל הרשימות שראיתי רשום ספר זה רק עפ"י השער הווילנאי. משמע שהשער הווארשאי הוא מאד נדיר.

6) בראשית שנת תרפ"ה הזמין אותי הרבי מליובאוויטש, הרייז צ"ל, ללנינגראד לשמש כמוכרו. השתקעתי אז בלנינגראד ונפגשתי עם מר ווינר ע"ה. משהכיר בי שאני חובב ספר (מים משפחתי אצלי) התחיל מקרבני והייתי מבאי ביתו. היה משדל אותי ללמוד ביבליוגרפיה ולעסוק בה, שכן, לדעתו, היא קשורה בחיבת הספר, ורק חובב ספרים אמיתי, לדעתו, יכול להיות ביבליוגרף ראוי לשמו. במשך עבודתו על רשימת „קהלת משה“, מאות א' עד י', היה הממונה עליו בספריית המוויאום האטיאטי והמשגיח על עבודת הרשימה – פרופ' חבלטו, וכשמת נתמנה במקומו פרופ' קוקובצוב (מאות ב') ולא היו נוחים זה לזה, ולכן התפטר מעבודתו והיגר לצרפת ונפטר שם בשנת תרפ"ט בן ס"ט שנה. יהי זכרו ברוך!

ס פ ר

ה י זן צ ד ק

ה' אהי לך ההעלומות והסודות נחני בנתיבי החמדות
יערב נא בנחתי בנועם ידירות ספרי הדל והשמוחברי

באר המדות

חלק א' מספר המשקולות לחי הגיונות ונתיבי החלטה בו
כלולות יחסי העיון וחי המדות בו סלולות מעדני עריבות לבאר
לחובות אבר הפס ומלא נזר הקורה וסר החכמה מרכא ורבעא
רבינו משה בן מיימון זל"ה

ואחר השבח והתהלה וההודאה בלי לכיימה לאשר נועלו
דעות היצורים בהשגתו כטפה אחת מני אלף מחלקי
הנוימה משאחה מחכים משתחוה מרחוק מול כבודו ית' על קבלת
הטוב העבר כפי גזרת חכמתו ית' מבקש מתקן מתכפל לעתיד
להפקת רוטו ולאחוז בסכסכי ההכנה היוכרת משביצי רקיעיו יולכי
וקוני מווי אשאל החכמה והמודע? זונח מוזף כי חכם מכל חכם אמה
דבכי נודד במיצר נולא וסביציו אש מתלקחת ורוח סערה ושלוחי
ההשגחה גדר מזה ונדר מזה לרה כמבכירה כבוה וחלל אישים
ומודם לפרושים אברהם באדמ"ו מוהרא"ל בע'המח ספר

עמודי שמים

לפנט בקב המדות לפ"ק

רמ"ד

התוספתא

אשר יסרוהו התנאים הקדושים קדמוניו ז"ל. עם קצת תהיות אשר כצא
 לגדירות הפתא כחובת יד עשיתיהו שהן מהבניה הנאון הגדול החביד
 אדיתו ז"ל מקהולתנו רק שצריכין בוואר ועדוין צריכין אנו למודיעו ועתה
 פירוש מספיק וכמה תהיה אשר דמה בניים וניווכדים על פדבריו הש"ס בכל
 זע"פ פירושי הראשונים ז"ל שיגיעתי ובצאתי והבדתי של הנידך. ונתה בן א
 הרבני הכנח ב"ו גרשין וזלה ה מוולנא :

במחנה קדושה רבני ע"פ

זוילנא יע"א

עיר גובנדסקיא דלישא

בדפוס המשותפים

ז"ל הרבני המהני ע"פ ארי לויב בע"י וחיאל לודיא ואיוו הרבני ע"פ גרשון ע"פ ז"ל
 המהני המהני ע"פ ארי לויב בע"י דוד רייש ונסו החורני ע"פ משה בע"פ מנחם
 מענדל ע"פ

בשנת תקני"ט לפ"ק

בפוס יצא ע"פ ארי לויב בע"י וחיאל לודיא ואיוו הרבני ע"פ גרשון ע"פ ז"ל
 המהני המהני ע"פ ארי לויב בע"י דוד רייש ונסו החורני ע"פ משה בע"פ מנחם
 מענדל ע"פ

PRINTED in POL.

סדר

הושענות

של חג המוכות והושענא רבה

כמנהג מדינות פיהם מעהרין פולין ואשכנז
 והוספו בו תפלת יהוד בשעת אגודת ליל ויהיה בשעה
 ש:בגמין לסוכה • ויהיה בשעת נפילת ליל • ויהיה
 בשעת הוצאת ספר תורה • ויהיה בשעת חובבי ערבה
 ועירובי תבשילין וסדר שחזרת תורה

וגם סדר הכפרות בערב יום כפור

להיות בלתי נתלא הכבוד הוא כ"א בחזוורים הנדלים אשר אינם
 מניחים ביד כל לכן נדפס בכרך נסמי עליו סיבה ואוי האל
 כל איש ואיש לעשות כחלוה עליו להחזק לפני ה' באר החיים •

גם בחוסף בו אשכנזין לפל לילה ולילה וסדר הושענות בכל יום
 מימי חגם לפי החלפות השנים • להודיע לכל סדר החלוב
 הישרה בעיני אלהים יחברך להקבל לפניו ברחמים • אמן

נדפס

בקהל קדיש רנתי עם

ווילנא יעא

עיר גובערסקי דליטא

בשנת תקנ"ט לפ"ק

ספר
שמירות המצות

זה הספר יל הטח כטובנו בוחן סה כני שחנאן סרמכ"ס חניתי
כסדרו ולשאר מינים זכרתי כיום אלל החלום ולכל מטה קפסתי
העונש ולזהרם שלה וכתיקון ילא לאו זיו כל שחוא מדבריכם וכוה
ראה יכד"ח וחתי כסל"ה עשתי חן בעיני כל רואי' ונחישת
גיירות ושלל לבין כדוא' נפסוח רבות והסרונם על כליכי רבים
מעתי כר"ז מתייטרי"ם וע"ה אשר לא חסתי כה כל' חמורח משה
לנומרה וכל העיבר על הפקודים יאמר לא נפקד מחנו אי"ח לכן
רלוי' יולאם בחלקו של גר'שון כמ' בנימו ובין רחמי' סקן לקיים
בגון זוכה לבנין התטכן לובי"ד :

כדפוס הראש הנגיד מ"ה מיכ"י כמ"י אברדם אכלי
ולתיה : והרבני המופלג האברך הגניד מויה אריי ליב
כדמנוח המגורם מויה טובי ולתיה ושותפירם מוילנא
יעיא :

בקרחה קרשה רחמי עם
וויילנא יעיא

עיר גובערסקיא רלימא
כיום יום נ' אבוא לחודש ניסן שנה גר'שון לפ"ק

w W I L N I E
Typ: Jana Jasińskiego i Kompanij.

Roku 1799. Nr: 7.

ספר „ירושת משה“

באוסף ליובאוויטש יש ספר בגודל קווארטא, פירושים על התורה בשם „ירושת משה“, שלא מצאתי זכרו בשום רשימת ספרים. נדפס באותיות רש"י בשני טורים לעמוד, אבל הוא חסר השער ומאמצע פרשת מקץ ואילך. בס"ה יש בו מ' דפים (ממוספרים א—מ).

טופס זה הגיע לאוסף ליובאוויטש מאוספו הפרטי של הביבליוגרף המומחה הידוע, ר' שמואל וינר ע"ה, (מחבר הקטלוג הידוע „קהלת משה“). בשנת תרפ"ו, כשמושבי היה בלנינגראד, כמזכירו של הרבי מליובאוויטש הריי"צ נ"ע, טרם עזב מר וינר את לנינגראד והיגר לצרפת שאלתי אותו מה טיבו של ספר זה? השיב לי בהתפעלות גדולה, שטופס זה שבידו הוא יחיד בעולם, ואשר נדפס בהוראדנא בשנת תקע"ב, אבל לא נשלם בדפוס משום שבאמצע ההדפסה התחילה פלישת נפוליאון לרוסיה והדפוס בהוראדנא נתבטל וכל הטופסים הלכו לאיבוד. הייתי אז חובב ספרים אבל עדיין לא חובב ביבליוגרפיה ולא עלתה על דעתי לשאול אותו מנין לו ידיעות אלו? אם יש לו הוכחות או רק מפי השמועה או אולי רק השערה בלבד (ואז אפשר גם לא להסכים עמו). איני זוכר עכשו (למעלה מחמישים שנה!) אם אמר לי אז גם שם המחבר.

על דף א' של ספר זה, וכן על דף ג/ג יש חותמת הצנזורה של גזירת הספרים של שנת תקצ"ז, ומכיוון שהנוהג היה שחותמת זו היו מחתימין לא על גוף הספר אלא על השער, אם כן משמע שגם אז היה בלא שער.

מצורף צילום עמוד אחד (דף כה/2), כדי שאם הספר נמצא בידי מי שהוא מבין הקוראים יוכל לזהותו על פי צילום זה ולהודיע על זה.

(1) כבר כתבתי באחד ממאמרי שנהגו המדפיסים להדפיס את השער רק אחרי גמר הדפסת הספר גופו.

ירושת

פרשה ויצא

משה

ל' עכ"ל :

אנכי דאחי לידן הנמרא הנ"ל דמימד קיין אכחזי
 צעו"ה קושיא גדולה שיש לי בנמרא הנ"ל
 זה כמה שנים וכבר העמתי אות' לפני כמה לומדים
 מופלגים ואין פותר אותה לי . ונחזור אח דברי
 הנמרא צקינור אחר שמואל מותר לארס אשה נחש"מ
 שמה יקדמו אחר ופריך והא אחר רב יהוד' אחר
 שמואל בכל יום ויום צח קיל יוצאת וכו' אלא שמה
 יקדמו אחר צרחים שחמות היא ופריך ההוספות
 חימא לי אמאי לא משני הא צווג ראשון הא צוויג
 שני כדמשני צפרק שני דסנהדרין וצפרק קמא דגוטה
 עכ"ל י ולפענ"ד לא קשה כלל כיון דשמואל סתמא
 קאמר מותר לארס וכו' ודינא צא לאשמעטין מהיכי
 התי להקב הכי וליתן אח דבריו לשערוין דצוויג
 שני דוקא קאמי מותר לארס נחש"מ אבל צוויג ראשון
 אצ"ר לארס הי"ל לשמואל להקב זה החילוק צעמנו אבל
 צמסכת טועה ובמסכת סנהדרין שלאו דינא קא מקשה
 הוסי רק אדרסה קא מקשה מפני מה אמרו שהצוויג
 הולד צוכות ורבע ולכן סמיר קא משני הא צוויג
 שני חולה צוכות ורבע והא צוויג ראשון : אך אי קשה
 הא קשה לי למה ליה להנמרא לדחוק ולהרץ דמה שהוא
 צריך לפתור שלא יקדמו אחר היינו שלא חתום
 אבל כפשוטו שהאחר יבא' מחמת הרחמים זה אינו
 צאפשר מחמת שכבר הכרוז המכרוז ארבעים יום
 קודם ובהיהא מעש' דרצח נחש"מ' להווא גברא וכו'
 ע"כ הא יש להרץ ולומר שגם האח' ישאנה מכה הרחמי'
 ונקיים מה שכתב החופסות במסכת טועה וז"ל שם
 צד"ה קודם יירח הולד נחש"מ לרבי קודם יירח
 היכר צין אס לא כולד' הנקיצה עדיין צין אס כולד'
 עכ"ל . והנרא' דהוכחה מהלשונא שקאמר צהכרוז
 צח פלוני לפלוני וקש' מפני מה משני ולא קאמר
 צעוה או צח פלוני לצן פלוני או פלוני' לפלוני ומדקא
 משני צבישנא משמע דעס הדבר משום דצורק קא תירי
 ואחי נחש"מ שהוכר כבר עתה ציד המכריו לכן לא
 צריך ליתן לו סימן אבל הנקיצ' אינו עתה צידו
 צעשה הכרוז אלא או שכבר נחילד' טעולם שם שעדיין לא
 נחילד' ללן לכן צריך ליתן צח סימן ולומר צח פלוני
 ודוק : ולפי הקדמת דברי החופסות' הללו יכול
 הנמרא לשנו' נמע"ק סהרתיים יעיל גם לזה
 שישא"ל והיינו צוונן כזה שהאשה אשר היא רינה
 לארסה יכול אני לחוש עלה שהוכר שלה עדיין לא
 כולד ומנא שעדיין אינה תוכרות ויכול כל איש ואיש
 לפעול ע"י רחמים שחפול צבורלו וקא' שכבר נכרו

לו אשה אחרת משום הא לא איר' דישא אח שניהם
 האשה שהוכרו לו קודם יתירונו וגם האש' הואש שנימי
 החלמיד הי' צאפשר לישא ארבע נשים . ואין לומר
 אף שעדיין לא נכרוז עכ"פ הי' עלה ידיע' לעיני מאי
 שולדה והיו כמו שכרוז זה אינו דהא ידוע דהידיעה
 שידעין למעלה לא היי הכרת וחילוק גדול יש צין
 הכרוז לידע' ואין צריך להאריך צוה כי ידוע דבר
 זה לכל מעיני . ורצינו הרמזים וז"ל כנר האריך
 צדבר זה כפי הצידיך וכל הוצאה להעמיק יעין שם
 ואל תהיה האיד' אשפר להיות שהיא כבר הגיע לסירק'
 להנשא והוכר המיעד לה עדיין אינו כלל צעולם צא
 ולמד מיחא אצינו שהוא הי' צן ל' שנים כשנולד'
 דנקא ומזה חזע שיש למנא גם כן צדיפוד סה"ש'
 חהי' כבר צח הנזח שני' והוכר המיעד לה לא הי' עדיין
 צעולם וגם לי למנא עיד גוון אחר והיינו שכבר מח
 הוכר שלה צבחר הי' ונשאר' מופקרת לכל מי שיונא
 חן צעיני השש צ"ה שיהיו לו זאת האשה יוסף . על
 האש' שכבר נכרוז קודם לידתו ולכן צה"ה הדבר
 צרחמים יח שני כך החר שמהל לארס נחש"מ כלי
 שלא יקדמה אחר לישא אות' והקישא הוה הי' קשה
 לי זה כמה שנים צצריך עיון גדול וכעת שחתי עוד
 הפעם על השינא הוואש לראח אס יהי' צאפשר
 לחרז' נפל לי מלמא צדעמי צעו"ה לחרץ צחיוני ספס'
 אף נעים מאוד והיינו שלכי' הקושיא שהקשיתי לא
 הי' צריך הנמרא לומר מעשה דרצח עס הוואש צברא
 וכו' רק צקינור אלא שמה יקדמו אחר צרחמים וחי
 לא מדי' . והנרא' לפענ"ד שהנמרא ידן מזה
 שנוכל לחרץ צאחד מנגויות הללו שהיא חפשיה אך
 שהי' קשה להחרץ דלפ"ז מפני מה כששמע דצח
 מהוואש גברא שסחפול חודמן לי פלניאח אחר לי לא
 חנעי רחמי הכי אי חויה לך לא אולא מינד' ואי לא
 כפרת צה כס על רצח יש להקשות הקושיא שהקשתי
 דילמא חפשיה היא דהיינו אחד משני אופנים או
 שעדיין לא נולד המיעד לה ועדיין לא נכרוז כלל
 או שכבר מח הוכר ונמנא צעולה ההכרו' ולכן חלו
 הדבר צרחמי שכינה צה המחפול יוסף על האשה
 שכבר נכרוז . לו וכז' שכתבא לעיל צאריכות ומפני
 מה אמר רצח לו שלא שפר עישה ומפני זה קי' לו
 להחרץ סיכח' יד' אלא לחרץ דברי שמואל צנגווח הללו
 ודוק . אך עז על קשה עדיין צצריך צצריך איד' מנא
 לי' לרצאג פי' לרחה הנויות הללו . לכן לחרץ
 זאח נקדים מנא שיש ער להקשות צדברי רצח ומפני זה
 מוכרח אני לשתיק מעש' דרצח אות צאות וז"ל שם
 כי

ספר כללי התחלת החכמה

הביבליוגרף ר' שמואל ווינר ע"ה רושם:

„קונטרס כללי התחלת החכמה ... חכמת האמת ... מיוסד עפ"י פירוש הגר"א והרמ"ח לוצאטו ... בכתבי האריז"ל זוהר הקדוש ... ונלוה לו עוד קונטרס כללים וכינויים ... כל זה חבר רב מפורסם ושמו פלאי, ונעתק מעצם כתיב ... ווארשא, תרנ"ג.“
(„קהלת משה“, מס' 5276)

על שער הספר רושם: „אשר מרוב צדקתו וענותותו לא רצה להזכיר שמו“.

אני הקטן הולך רכיל מגלה סוד, אשר רב מפורסם זה, ששמו פלאי, הוא הרב ר' אריה ליב ליפקין מעיר וועקשנה במדינת ליטא, אשר הדפיס גם ספרים שקרא שמו עליהם.

בעתון „המליץ“ שנה ארבעים ושתיים (1902), גליון 270, אנו קוראים:

„הגאון החסיד ... מרן אריה ליב ליפקין אבד"ק וועקשנה [פלך קאוונא] ומלפנים אבד"ק קראטינגען [פלך קאוונא] גוע ויאסף אל עמיו גי כ"ז תשרי בוועקשנה ... היה ... גאון גדול בהריפות ובקיאות בכל מקצועות התורה בהלכה ואגדה בנגלה ובנסתר וידיו רב לו בחכמת התכונה כנודע מספריו בדפוס ובכתובים ... היה מזעזע היחס, בן אחיו של הגאון החסיד ... מרן ישראל סלאנטר זצ"ל ... מחונך על ברכי זקנו הגאון ר' זאב וואלף אבד"ק גאלדינגען [פלך קורלאנד] וטעלז [פלך קאוונא] בע"מ [=בעל מחבר] כמה ספרים ומשם יצא שמו לעילוי נפלא ... הוא הדפיס ספר „אור היום“ מברר ... שיטת בין השמשות ... מחלוקת הגאונים רבינו תם בעל התוספות והגר"א ז"ל. גם הדפיס ספר „דברי ידידות“ על „שיר השירים“ גם ספר „שבילי המאורות“ על „ברייתא דשמואל הקטן“ הדפיס גם ספר „כללי התחלת החכמה“ (ההדגשה שלי, ח.ל.) והוא מבוא לחכמת הנסתר למתחילים בה ושם הראה בקיאותו בחכמה זו ... והדפיס את הספר הזה בהעלם שמו...“

- (1) בר' אריה ליב ליפקין, אביו של הרב ר' ישראל סלאנטר.
- (2) ידועים לי רק, הגהות בן אריה שנדפסו בש"ס הגדול דפוס ראם בוויילנא, ובן ב.משנה תורה של הרמב"ם ובארבעה טורים דפוס וויילנא.
- (3) וויילנא, תרס"א.
- (4) וויילנא, תרנ"ו.
- (5) פיעטרקוב, תרס"ד; וויילנא, תרפ"ה (בשם: „ברייתא דשמואל ירחינאה“).

בכתובים הניח חיבורים על חומש ודרוש ואגדות חז"ל והלכה ושיטות הש"ס ופולפולים ובנסתר..."

מחבוריו שהניח בכתובים הדפיס חתנו, ר' יקותיאל זלמן לעוויטאס בשנת תרס"ו בירושלים ת"ו, ספר „חדושי אגדות מהרא"ל". בהקדמתו כותב חתנו בין השאר: "...היה מצוין בחכמת האמת ויצא לאור ספר „כללי התחלת חכ"א [=חכמת האמת]" (ההדגשה שלי, ח.ל.). בהעלם שמו ונתקבל בעולם, וכן בקש מהמדפיסים להדפיס ספריו בעילום שמו רק לא יכלו למלאות חפצו זה מכמה טעמים", הרי שם מחבר ספר זה ברור.

כדאי להעיר, שהרב המספיד⁶, שהספיד את המחבר, הזכיר בהספדו רק שמות שלשה ספרים שחיבר הנספד, משום שלא ידע שהוא גם מחבר ספר זה „כללי התחלת החכמה".

ולבסוף יש להעיר אשר על שער ספר זה תיבת „כללי" נדפסה עם גרשיים אחרי כל אות, כזו: כ"ל"ל"י", ותמיהני על מר ווינר שהיה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יו"ד, שהשמיט ברשימתו גרשיים הללו. אין ברור לי מה טיבם של גרשיים הללו (אולי יש כאן רמז לשם המחבר „כתבי ליב, ליפקין").

(6) הרב ר' ישראל בנימין-בענדט פייולזאהו בספר „צרור החיים" לובליו, תרע"ד.

מלון הארמית החיה בעברית

רכשתי את „מלון הארמית החיה בעברית שבכתב ובדיבור בצרוף הסברים ומראי מקומות מן הספרות לדורותיה“. מאת ברוך קרוא חבר יועץ של האקדמיה ללשון העברית. יצא לאור בהוצאת „יזרעאל“, תל-אביב, תשכ"ז. אגב דפדוף בו ראיתי שיש להעיר עליו קצת הערות. והרי הן:

אתכא דריש גלותא.

מתרגם המחבר: על כסאו של ראש הגולה, ומציין: ברכות מ"ב ע"ב.

שם פירוש תכא דריש גלותא הוא שלחנו של ראש הגולה. וכן בזמירות „בני היכלא“ בסעודה שלישית של שבת: „יהון הכא בהאי תכא“ הפירוש הוא „בשלחן זה“.

דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד.

מתרגם המחבר: שאין לו דירה ועושה דלת לדירתו.

דרתא אינה דירה אלא חצר, כך מתרגם אונקלוס מילת „חצר“ בכל המקרא, וכך מפורש ברש"י שם בגמרא על מאמר זה (במסכתא יומא).

וכוליה.

מתרגם המחבר: וכל היתר, על פי רוב בראשי תיבות וכו', וכותב: שכך נהוג במובאה מן התנ"ך בספרות התלמודית והרבנית. כשאר הכתוב מובא בשלימותו, כגון „בראשית ברא וכו'“.

באמת זה נהוג רק במובאה ממאמרי חז"ל או מספרים, אבל מן התנ"ך אין נהוג לכתוב וכו' אלא וגו'.

זעיר אנפין.

כותב המחבר, שהיא אחת הספירות בקבלה.

באמת לא אחת הספירות בקבלה אלא שם ששת הספירות.

מספירת החסד עד ספירת היסוד, במובאה הוא מביא מ„אתקיננו סעודתא“ של סעודת ליל שבת: דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין וזעיר אנפין. את הנקודה אחרי אנפין יש להקדימה אחרי תיבת קדישין, ובכלל מוטב היה לצטט מ„אתקיננו סעודתא“ של סעודה שלישית.

חקל תפוחין.

מתרגם המחבר: שדה תפוחים וכותב, שהוא כינוי לגן העדן בקבלה. ומצטט מ„אתקיננו סעודתא“ לסעודת ליל שבת „למיעל גוי פתחין דבחקל תפוחין“ ומתרגם: להכנס לפתחי שדה התפוחים.

„חקל תפוחין“ הוא כינוי לספירת המלכות.

כד דמך.

מתרגם המחבר: כאשר ישן ומביא מ„בראשית רבא“ ס”ב/ג: כד דמך ר’ אבהו.

באמת שם ב„בראשית רבא“ הפירוש הוא כשנפטר, או כשמת, ר’ אבהו.

למרנן ורבנן.

מתרגם המחבר: לכבוד הרבנים... עפ”י הפתיחה לקידוש ליל שבת.

באמת עפ”י תפלת „יקום פורקן“.

קדיש יתום.

המחבר כותב: קדיש שאומר יתום לזכר אביו (בלי „תתקבל“) הוא „חצי קדיש“.

אין זה נכון. קדיש יתום אינו חצי קדיש, אלא כל הקדיש בלא תתקבל וחצי קדיש הוא רק עד „דאמירן בעלמא“ ואינו קדיש יתום אלא של החזן.

שרגא בצפרא מאי אהני.

מצטט המחבר ממסכת חולין דף ס’ ע”ב.

שם הנוסחא: שרגא בטיהרא.

תנו רבנן.

מתרגם המחבר: לימדו רבותינו, והוא פתיחה למשא ומתן של הלכה ומצטט ממשכת ברכות י"ג ע"א ומוסיף שהוא שם ספרו של [הרב] שניאור זלמן מלאדי בחסידות.

שם ספרו של הרב מלאדי בחסידות אינו אלא „תניא“ לא „תנו רבנן“.

יש להעיר על ההגה"ה הלקויה, והרי ב„מלון“ הדיוק הוא דבר מאד חשוב, ובפרט במראי-מקומות אם הם משובשים הרי המשתמש במלון לשוא יחפש אחריהם ואינם עבורו אלא הטרדה בחנם.

ספר עמודי שמים

ספר „עמודי שמים“, לר' אברהם בר' אליעזר ליפמן ליכטשטיין נדפס בוורשא, לפי רשימת קאולי (Cowely, קטלוג ספרית אוקספורד) בשנת 1802 ולפי רשימת צדנר (קטלוג המוזיאון הבריטי בלונדון) – בשנת 1803. ביבליוגרף נמהר יכול להסיק מזה שמצויות שתי הוצאות של ספר זה, אחת משנת 1802 ושניה משנת 1803, ולא היא. אין כאן אלא הוצאה אחת שנדפסה בשנת תקס"ג והיא היא – 1802, משום שנדפסה בין החודשים תשרי-טבת תקס"ג, שהן לערך אוקטובר-דצמבר 1802.

רצוני להעיר, שלספר זה שני מיני שערים, משונים זה מזה בפרטים טיפוגרפיים. מצויים טופסים שהפרטים הטיפוגרפיים על השער נדפסו לא בעברית או בפולנית, כנהוג בימים ההם במדינת פולין, אלא דוקא בגרמנית: (ראה הצילום) מסתבר, משום שבחלוקה השלישית של מדינת פולין, בשנת תקנ"ו, נפלה ווארשא בחלקה של מדינת פרוסיה, ומלך פרוסיה משל עליה עד שנת תקס"ז ולכן הדפיסו את הפרטים בגרמנית. מצויים אמנם טופסים שעל שעריהם הושמט שם המדפיס, ומקום הדפוס – ווארשא, ושנת הדפוס – תקס"ג ניתנו רק בעברית. מסתבר, משום שטופסים אלו נועדו למדינת רוסיה ולא היה טעם להדפיס פרטים אלה בגרמנית.

אני משער, שלספרית אוקספורד הגיע טופס עם שער שנועד לווארשא שעליו מפורש תאריך 1802, ולספרית בריטיש מוזיאום הגיע טופס שנועד לרוסיה, שעל שערו רק תאריך עברי – תקס"ג, וצדנר תירגמו, כנהוג, 1803 ותו לא מידי.

על שערי הספרים הרבים שחיבר מחבר זה ניתן שמו בשלשה אופנים: (1) ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן. (2) ר' אברהם במוהרא"ל. (3) סתם ר' אברהם. מר. ח.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים“ פיענח את הר"ת במוהרא"ל – ר' אריה ליב ויצאו לו שני מחברים, אחד ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן (והוא הנכון) ושני – ר' אברהם בר' אריה ליב. ובמפתח המחברים ייחס לשניהם י"ג פריטים, ומהם רק שנים למחבר הנכון, וכל השאר, י"א פריטים, ייחס לר' אברהם בר' אריה ליב (וכל ר' אברהם סתם צירף לר' אברהם בר' אריה ליב).

מגוחך, שאת הספר „כנפי נשרים“ ייחס לשניהם: את ההוצאה

הראשונה (שנדפסה יחד עם החומש ביוזעפאף, תקפ"ט) ייחס לר' אברהם בר אליעזר ליפמן ואת ההוצאה השניה (ווארשא, תרמ"א בלא החומש) לר' אברהם בר' אריה ליב.

הערים הרבות שהמחבר כיהן בהם ברבנות, החל בליטא וסיים בפולין עושה רושם שהיה נודד בטבעו ולא איתדר ליה בחדא מתא להשתקע באחת הערים ברבנות קבועה לשנים רבות.

(1) לפי שערי הספרים הן: הלובאקי; וואלקאוויסק; זאדין; לידא; פראשניץ ולאסק

ס פ ר

ע מ ו ד י ש מ י ם

מִלֵּים מוֹצֵן אֶרְצָה וּרְאֵשׁוּ מְנִיעַ רִשְׁמִים

הלק ב' מספר כותרת העמודים ל"ג. יסודי הד"ת והיראה
 בלמודים ושלשה נביעים בני משקלים, נביע הזהב בסוויק זנב המושכל
 עלי מוכדי השכל. ועל זכארו הקדמות יקרות לחוק כל יסוד ויסוד דרך
 זכרתי ושכלי ותקובלי לנשכתי יתנה. נביע הבסוף נחת ינחת פני הזויף
 וסרח העודף על משכן הדרושים חומות חכ"ך צבלי וירושלמי ומדרכי
 נוסבי ללסק, משווי זהב צמסכית כסף. נביעה הכחושח. רטיה
 ותחבושת להקטור מנחש ליש בושח: מוקל ודלוואה להמחלסק ופוגל
 עיני האשמים ההם ינקר. כעת יאמר הצנונית טובעו. והעמוכית טודעו
 מקרח הנורא עד כסף הנמלה - יאמר נא ישראל צפה מלא

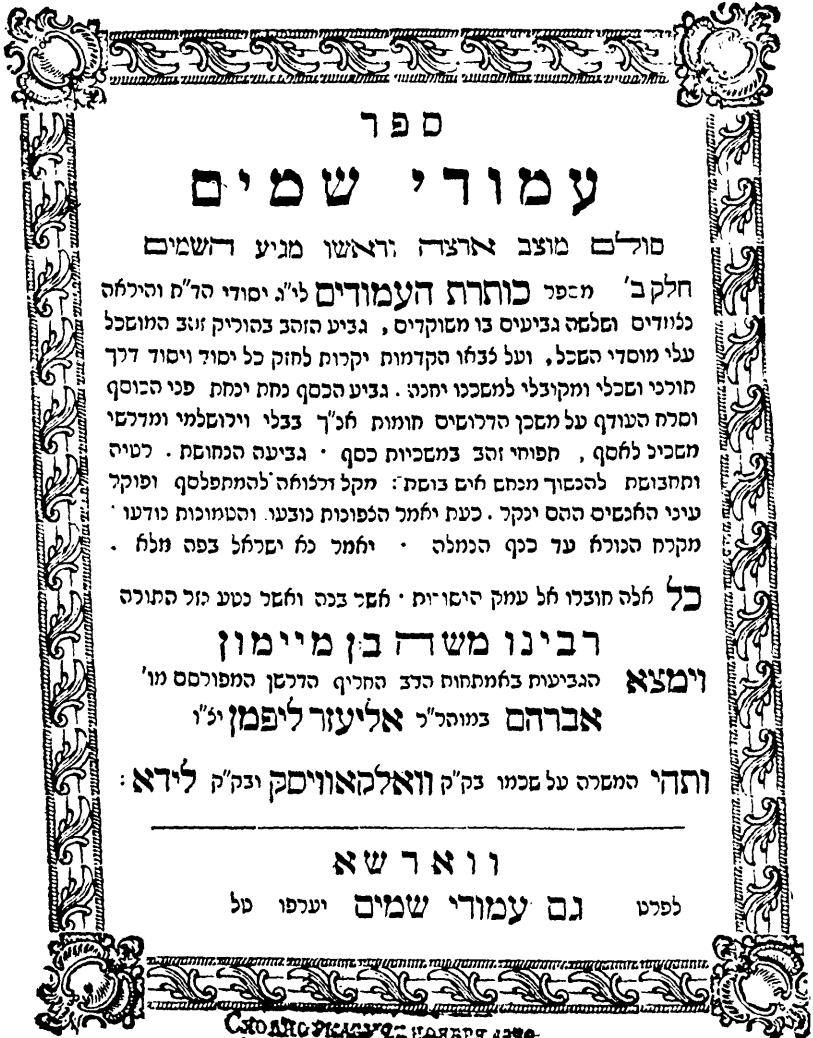
כל אלה חובצו אל עתק הישיית יאשר צנה ואשר כמע כור התוכס

רבינו משה בן מיימון

וימצא הצניעות צאמחחוח הרב החדיף הדשן המעורסם מ'
אברהם צמוסל"י **אליעזר ליפמן** י"ג

ותהי המשרה על שמו בק"ק **וואלקאוויסק** ובק"ק **לידא**
 לפרט **גם עמודי שמים** - יערכו כל

Gedruckt bey Victor Dąbrowski
in Warschau 1802.

ס פ ר

ע מ ו ד י ש מ י ם

סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמים

חלק ב' מספר כותרת העמודים ל"ג יסודי הר"ח והילאה
 כללודים ושלשה גביעים צו משוקדים , גביע הזהב בהוריק זנב המושכל
 עלי מוסדי השכל , ועל לצאו הקדמות יקרות לחזק כל יסוד ויסוד דרך
 חורני ושכלי ומקובלי למשכנו יחנה . גביע הכסף נחת ינחת פני הבוסף
 וסרה העודף על משכן הדרושים חומות אכ"ך צבלי וירושלמי ומדלשי
 משכיכ לאסף , חפוחי זהב במשכיות כסף . גביעה הנחושת . רטייה
 ותחצושת להכסוך מנחם איש בושת : מקל זלזואה להמתפלסף ופוקל
 עיני האנשים ההם ינקר . כעת יאמר הפוכות נוצעו . והטמוכות נודעו .
 מקרח הנורא עד כנף הנמלה . יאמר כל ישראל צפה נלא .

כל חלה חוצרו אל עמק היסודות . אשר בנה ואשר כטע מור התורה

רבינו משה בן מיימון

וימצא הגביעות באמתחות הדב החריף הדלשן המפורסם מו'

אברהם במוהר"ר אליעזר ליפמן יל"ו

ותחי המשנה על שמו בק"ק וואלקאוויסק ובק"ק לידא :

ו ו א ר ש א

לפרט גם עמודי שמים יערפו על

Складъ книгъ въ Харьковѣ 1836.
 Складъ книгъ въ Москвѣ.
 1837 годъ. Младовъ: Радомль.

Handwritten signature or stamp

תקון טעויות בסיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט"

ימים רבים הייתי מצטער על סיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט". שהיה ברי לי שהוא מאוד משובש אבל לא יכולתי לנחש כיצד להעמידו על תיקונו. והרי הסיפור כמו שהוא בספר „שבחי הבעש"ט" (בדפוס ברדיטשוב שלפני – דף יח/ז).

שמעתי מחמי ז"ל כשרי נחמני גנוחי גונח בתפילה משברת הלב השומע ודומה לו כאילו נחתך לשנים. אמר הבעש"ט, עד מקום שנסע ר' נחמן יודעים מה היא התפלה ובמקו שלא הי' ר' נחמן אין יודעים מה היא התפלה:

שמעתי פ"א [=פעם אחת] הלך ר' נחמן ז"ל דרך ק"ק זאלראוועז עם סחורה בעת תפילת שחרית ועמד עם העגלה שלו נגד בהמ"ד ולקח הטו"ת [הטלית והתפילין] ונכנס לבית המדרש ועטף הטו"ת ועמד לפה"ת [לפני התיבה] להתפלל בלי רשות וירע להם איך העיז האיש האורח לעמוד לפה"ת בלי רשות וכששמעו הדבורים היוצאים מפיו היו מתוקים מדבש ונופת צופים היו נהני' ושותקים אעפ"כ חרה להם ולאחר קדיש זרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר נתמלאו כולי כעס וחימה והיה בדעתם למושכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאוים מאד לשמוע דבוריו ותפלותיו לא יכלו לעשות שום דבר והיו שקלי וטרי' בדבר עד שגמר תפלתו. כשגמר כל תפלו[נ]תיו פצו עליו כל אנשי בהמ"ד ואמרו אליו איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשות ולשנות הנוסחה אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר היו גדולי הדור ענה ואמר ומי יאמר שהם בגי"ע [בגן עדן] וכששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והיה שם בעל המחבר ספר תולדות יעקב יוסף והיה זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שהי' מ"מ [מגיד מישורים] במקומו ושמו ר' זלמן וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם ובא ר' אלכסנדר תלמיד של רבי זלמן ואמר הניחו את האיש שהוא תמיד עם הש'. ואגב דאתן לידן נשמע מהא מילתא:

שמעתי מהרב שהיה אומר בזה"ל [בזו הלשון] מרגלא בפומי' דהצדיק יעקב יוסף ז"ל נקל לו לומר עשרה חילוקים מלהתפלל ש"ע [שמונה עשרה] אחת. ושמעתי מר' זוסי' מאנאפאלי כשנסע מאחיו ר' אלימלך דרך זאלקווא עמדתי בבהמ"ד במקום אחד להתפלל והי'

(1) הכוונה לר' נחמן מקוסוב.
(2) טעות הדפוס וצ"ל זאלקווא.

התפלה זכה וברורה כערך תפלות הבעש״ט ולא ידעתי מאיזה סיבה ואמרו כי במקום הזה היה המקום של בעהמ״ח ספר תולדות יעקב יוסף:

סיפור זה הוא מלא תמיהות!

א. „מאי עבדתי“ של ר׳ יעקב יוסף בזאלקווא? הרי רבנותו האחרונה היתה בפולנאה ושם מנוחתו כבוד (ונוסח מצבתו שם אפילו נדפסה). שמה תאמר: היה שם באקראי, הרי מהסיפור יוצא שהיה לו שם מקום קבוע בבהמ״ד וגם מינה שם את תלמידו למ״מ במקומו?

ב. ר׳ יעקב יוסף הרי ה׳ רב אב״ד לא מ״מ, ובימי רבנותו בפולנאה ה׳ המ״מ שם ר׳ אריה ליב המוכיח, בעהמ״ח ספר „קול אריה״, וכיצד „נתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי מ״מ במקומו, בזאלקווא“?

ג. כלום אפשר שבבית מדרשו של ר׳ יעקב יוסף יקומו המתפללים, ובראשם תלמידו ר׳ זלמן, נגד הנוסח „הודו קודם ברוך שאמר“?

ד. כיצד העיז ר׳ אלכסנדר, תלמידו של ר׳ זלמן, לצאת נגד רבו?

ה. מדוע לא הגיב ר׳ יעקב יוסף בעצמו והניח הדבר לתלמידו ותלמיד תלמידו?

יום אחד, זה מקרוב, נתמזל מזלי, ונזדמן לי כתב־יד של ספר „שבחי הבעש״ט“, שנכתב, כמובן, טרם הובא הספר לדפוס, וראשית דבר הצאתי בו בסיפור זה ואורו עיני. והרי הסיפור כמו שהוא בכתב־יד זה:

„פ״א הלך ר׳ נחמן ז״ל בסחורה דרך ק״ק זאלקווא והי׳ עת תפלת שחרית ועמד בעגלה שלו אצל בהמ״ד ולקח טלית ותפילין וכנס לבהמ״ד ולבש הטלית והניח תפילין ועמד לפני התיבה והתחיל להתפלל ותמהו וירע לבם על הדבר זה איך העיז איש אורח לבוא ולעמוד לפני התיבה בלי רשות אך מחמת ששמעו דבורים היוצאים ממנו היו מתוקים מדבש ונופת צופים הי׳ נהנים ושותקים אעפ״כ חרה להם ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר ונתמלאו כעס והי׳ בדעתם למשכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאוים לשמוע דבוריו לא יכלו לעשות שום דבר רק שהיו שקלי וטרי׳ בדבר עד שגמר את תפלתו וכיון שגמר תפלתו קפצו עליו כל אנשי בהמ״ד ואמרו אליו איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשיון ולא עוד ששנה את הנוסח אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר הי׳ גדולי הדור. ענה ואמר מי יאמר שהם בגי׳ע, וכיון ששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והי׳ שם בעל המחבר

ספר ת"ש זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי מ"מ במקומו ושמו ר' זלמן וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם ובא ר' אלכסנדר ת"ש ואמר לר' זלמן הניחו את האיש הזה שהוא תמים עם השם. ואגב, דאתא לידן נימא ב"י מילתא ששמעתי מהרב דק"ק פולינאי שהי' אומר בזה הלשון מרגלא בפומי דהצדיק ת"ש ז"ל ניקל לי לומר עשרה חלוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת. ושמעתי מר' זוסי מאניפאלי כשנסע מאחיו ר' אלימלך דרך זאלקווי עמדתו בבה"מ במקום אחד להתפלל והי' התפילה זכה וברורה כערך תפילת הבעש"ט ולא ידעתי מאיזה הסיבה ואמרו לי כי המקום הלז הי' מקומו של בעהמ"ח ת"ש".
עד כאן הסיפור בכתב היד.

מכתביד זה אנו למדים שנתחלפו לו היוצרות לבעל המדפיס ספר „שבחי בעש"ט“:

א. לא במחבר ספר „תולדות יעקב יוסף“ היה מעשה, אלא במחבר ספר ת"ש.

ב. ר' זלמן לא הי' תלמידו של בעהמ"ח ספר „תולדות יעקב יוסף“ אלא של בעהמ"ח ספר ת"ש, והוא הוא ש"נתן לו את גדולתו שיהי מ"מ במקומו“.

ג. לא תלמידו של ר' זלמן הי' ר' אלכסנדר אלא להיפך — היה רבו.

ד. לא על מקומו הקבוע של ר' יעקב יוסף התפלל ר' זוסיא אלא על מקומו של מחבר ת"ש.

ה. האימרה: נקל לו לומר עשרה חילוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת לא על עצמו אמרה ר' יעקב יוסף אלא אמר שהיתה מרגלא בפומי של מחבר ת"ש.

ספר ת"ש אינו אלא ספר „תבואות שור“ שמחברו הוא ר' אלכסנדר שור, שהדפיסו לראשונה בשנת תצ"ג בזאלקווא.

והכל אתי שפיר.

הדפוס העברי באוסטריה

הוספות ותיקונים לרשימת א. יערי („עלי ספר“, א״ב״)

א. הוספות

1. **דברי שלמה** (באור פסוקי תנ״ך ופיוטים. מהרש״ל), **אוסטריה**, תקנ״ד. 23 דף. 8°.

(עפ״י „רשימת הספרים העבריים שנדפסו בארץ רוסיה ומלכות פולין הנועדים לבא לשער המצבה“, פטרבורג, 1894, עמ' 15. מחבר רשימה זו הוא הביבליוגרף הידוע ר' שמואל וינר). את מספר הדפים רשמתי עפ״י רשימת וונדרבר ב„ליטעראטורבלאט“ שנה ח', עמ' 336. פרופ. ג. שלום מסופק אמנם בקיומו של ספר זה וכתב („קריית ספר“ כ״א, עמ' 293) שוונדרבר הוא היחידי שראה ספר זה, אבל קיומו הרי נתאשר ברשימת התערוכה הנ״ל. ראה לעיל ע' 21 צילום השער.

2. **משניות**, עם פירוש ... רבינו עובדי' מברטנורה: ותוספות יום טוב: ותוספות חדשים מהחסידי השלם הרב ... כמהור״ר שמשון זלל״ה מאלטונא ומשאר הגאונים עם כל חלופי גרסאות ונוסחאות ... ואלה מוסיף על הראשונים מסיני ועוקר הרים ... מוהר״ר ישעיה בערלין נר״ו ... ויקרא לו שם **ראשון לציון**. גם אלה לחכמים נוכו' בנוסח הידוע]. גדרוקט אין אוסטראג אין וואלינישען גיבערנעמאט מיט בעוויליגונג איינר העכשט פערארדענטן קייזערליכן צענזור אין ריגע בשנת תק״ס לפ״ק. ע״י המדפיס ... מוהר״ר שמואל במוהר״ר ישכר בער סג״ל מדפיס **באוסטריה**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... פאווייל פערטאוויץ. סדר זרעים: [3], 132 דף. 4°. אותיות מרובעות ואותיות רש״י.

התיבות: משניות, תוספות חדשים וראשון לציון. נדפסו בצבע אדום. על השער ציור עציץ, ובתוכו אילן נושא פירות. משני צידי כתובת: עץ חיים היא למחזיקים בה. מעבר לשער הסכמות: הרב זאב וואלף החונה בק״ק דובנא רבתי, יום ג', ג' אלול, תקנ״ט; הרב בצלאל ב״ר מאיר מרגליות החונה בק״ק אוסטריה והגליל, יום א', ח' אלול תקנ״ט. ניתנו למדפיס ר' שמואל למשך שמונה שנים. בקולופון, שמות הפועלים: מסדרים: ישראל ארי' ליב ב״ר צבי הירש יצ״ו; מנחם מן ב״ר פסח יצ״ו; ראובן ב״ר ברוך כ״ץ זצ״ל; הבחור יעקב שמואל ב״ר יצחק זצ״ל. עוסקים במכבש הדפוס: מנחם מן ב״ר יעקב

מאוסטרהא: משה ב"ר צבי הירש זצ"ל מאוסטרהא; יחיאל ב"ר אריה ליב הלוי זצ"ל.

על טופס משניות זה שבידי כתבתי במאמרי „דפוסי קארעץ“ (ב) („אהל רחל“ חלק ראשון ע' 112 הערה 16). בתור השערה שהיה שייך פעם להמדפיס באוסטרהא. השערה זו נתאמתה לי עכשיו, מכיון שמצאתי בו בכמה עמודים שיש בהם תיבת „עכו"ם“, רשום בכתב-יד על הגליון: „צ"ל עכומ"ז“. ובעמודים שתיבת „עכו"ם“ מצויה כמה פעמים רשום: „צ"ל בכל הדף עכומ"ז“. ז"א שהמדפיס הכין לדפוס מהדורה חדשה, ומשום שנגזר שלא להשתמש יותר בתיבת „עכו"ם“ אלא ב„עכומ"ז“ (ראה מאמרי: „על ספר אהבת יהונתן“, אהל רחל“ חלק ראשון עמ' 298). רשם המדפיס (ואולי הצנזור עצמו) על הגליון הוראה למסדרים, שיסדרו עפ"י טופס זה.

אעפ"י שעל השער כתוב: „ואלה מוסיף ... ראשון לציון...“ לא מצאתי „ראשון לציון“ בחלק זה. אפשר שלא הדפיסוהו על הדף, כנהוג, אלא כולו בחלק האחרון, בסוף המשניות, ולא יכולתי לע"ע למצוא את החלק האחרון.

סדר קדשים: תקס"א, 163 דף. 4. אותיות מרובעות ואותיות רש"י.

נוסח השער כנ"ל, בהשמטת הפיסקא: „ואלה מוסיף...“ ובהוספת רשיון הצנזור באמצע השער, בנוסח שאינו מצוי בדפוסי רוסיא:

CORREGANTUR & IMPRIMATUR RIGA
DEN 12 OCTOBER 1800 LEOELCON LESER

בעברית היה צנזור זה חותם: אלחנן בריל מן. צנזורה לספרים עבריים ברוסיא הנהיג לראשונה הקיסר פאוול, בשנת 1797, וקבע את מושבה בעיר ריגא. אלחנן זה, יהודי גרמני, מחבורת הרמבמ"ן, היה הצנזור היהודי הראשון לספרים עבריים ברוסיא. בעקבות תלונות המדפיסים היהודים על קשיי התקשרות עם הצנזורה, משום ריחוקה של ריגא ממקומות הדפוס, שהיו אז רובם בעיירות קטנות באוקראינא, העבירו בשנת 1802 את מקומה לוויילנא, ומאז התחילו לכתוב על שערי הספרים: ברשיון הצנזורה אשר באקאדעמיא דוויילנא.

3. אשלי רברבי [שלחן ערוך יורה דעה עם פירושים], לפני תקס"ב.

בהתנצלות המגיה, ר' משה צבי הירש ב"ר אברהם הלוי מווישנאוויץ וכעת מתגורר פ"ק אוסטרהא, שבספר „אשלי רברבי“, אוסטרהא, תקס"ב (מס' 15 ברשימת יערי) כתוב: „... וכבר מילתי אמורה בהתנצלותי בסוף ספר י"ד [יורה דעה] שנדפס פה בדפוס הרבני ... מו' שמואל סג"ל מדפיס דפה, וכעת זיכני ה' להגיה שוב שנית גם זה ספר י"ד שנדפס ג"כ בדפוס של ה"ה מהר"ש הנ"ל, עם הוספה לטובה פ"י מספיק ספר פרי מגדים ... וגדול כבוד האחרון מן הראשון...“ הרי שקיימת מהדורה של ספר זה. כלי ספר „פרי מגדים“, עוד מלפני תקס"ב.

4. **קיצור שני לוחות הברית**, עם מהדורה בתרא. העתק הנהגת טובות וישרות ... עם הגהות וחידושי דינים מספרים חדשים וגם שיניים מה שלא נמצא בספר ... שני לוחות הברית הנ"ל. אשר איזן תיקן וליקט האלוף התורני כמהור"ר יחיאל מיכל בן הר"ר אברהם סג"ל עפשטיין אשכנזי. ועתה נדפס מחדש עם תוספות לקוטי בתר לקוטי ... בדפוס הנאה ומשובח ... על ידי המדפיס הרבני ... מוהר"ר אהרן בהמנוח מהור"ר יונה זצ"ל. **באוסטריה** תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולוויטש ... בשנת שני לוחות הברית [=תקס"ד] לפ"ג. 86 דף 4°. פגינציא משובשת. אותיות מרובעות ואותיות רש"י לסירוגין.

מעבר לשער: הסכמת הרב ר' בצלאל בהרב ר' מאיר מרגליות החונה פ"ק אוסטריה והגליל. מיום ב' ח"י סיון תקס"ב, למשך שמונה שנים. על שמו של ר' אהרן ב"ר יונה. נראה שנפלה טעות בפרט. כי יום ב' ח"י סיון אינו מתאים לתקס"ב אלא לתקס"ד.
הערות על רשימת ספר „קיצור של"ה" ב„בית-עקדיס-פריס“, ראה במאמרי „ר' יחיאל מיכל עפשטיין“ (לעיל עמ' 213-211).

5. **משניות**, חלק ראשון: זרעים, מועד, נשים, עם פירוש קב ונקי אשר יאמר עליו כי הוא זה המועט המחזיא [צ"ל: המחזיק] את המרובה ... ולהקל על הקורא הדפסנוהו בכרך קטן ... להיותו אתו בביתו ובצאתו, ובאותיות ונייר ודיו היותר נאים ... **באוסטריה**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולוויטש ... על ידי המדפיס הרבני מהור"ר שמואל במהור"ר ישכר בער הלוי בשנת תקס"ה לפ"ק. [1]. 87 דף, 16°.

הסכמות: ר' לוי יצחק במוהר"מ אבד"ק ברדיטשוב, יום ד' אדר"ח אדר ראשון תקס"ה; ר' בצלאל בהרב ר' מאיר מרגליות אב"ד ור"מ דפ"ק אוסטריה והגליל, יום טו"ב חשון תקס"ה; ר' מנחם מענדל אב"ד ור"מ דק"ק ראוני, יום ג', ו' אדר ראשון תקס"ה. ניתנו למשך עשר שנים להמדפיס ר' שמואל (ספק אם מספר הדפים שרשמתי נכון, ואין הספר תחת ידי כעת).

6. **שבט מוסר**, אהובי רבותי מאנן און פרויאן: טוט דש שיני ווערק שואין: דען דש חשוב און ווערדיג (ספר) האבן מיר אין טייטש טון שטעלן: מיר האפן דש עש גאט און די וועלט זייער וואול גפעלן ... קומט צו לויפן: און דש ספר נחמד צו קויפן: און טוט אייער געלט ניט דראן שייאן ... גם אלה לחכמים [וכו'] כנוסח הידוע]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... נדפס **באוסטריה** בשנת

תקע"ה לפ"ק, 68 דף. 4° אותיות צו"ר. בלא המקור העברי. המחבר: ר' אליהו הכהן מאזמיר.

[השווה: יערי, 53].

מעבר לשער רק הסכמה אחת של ר' בצלאל מרגליות מאוסטרהא, יום ה' פ' חקת כ"ח סיון **דעת חכמה** [=תקמ"ז]. תאריך זה, כמובן, איננו יכולים לקבל, ואם נאמר שנשמטה כאן אות ל' של "לדעת" יצא לנו תקע"ז, וגם זה סותר לתקע"ה שעל השער. זאת ועוד אחרת. בטופס שרשם יערי שתי הסכמות, ובטופס זה רק הסכמה אחת בלבד. על כרחינו אנו מוכרחים לומר שלפנינו מהדורת זיוף, אחרי תקע"ה, ואולי מזויף גם מקום הדפוס, כרגיל בדפוסי רוסיא. על תרגום יידי חדש לספר זה, ראה מה שכתבתי במאמרי: "תרגום יידי חדש לשלשה ספרי מוסר" (אהל רח"ל חלק ראשון עמ' 455).

7. **סדר הושענות**, עם פירוש צח על לשון אשכנז ובכתב אשורית אשר הועתק מסידור שער השמים. גם אלה לחכמים [וכו'] כנוסח הידוע]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולאוויטש ... נדפס באוסטרהא לפרט הושענא את שארית ישראל [=תקע"ו] [40] דף. 16° הפנים והתרגום באותיות מרובעות ומנוקדות.

מעבר לשער: הסכמת הב"ד דייני צדק דפה ק"ק אוסטרהא מיום ב' ט' אלול תקע"ו. חתומים: הקטון אריה ליב ב"ר חיים סג"ל; הקטון אברהם ב"ר יצחק זללה"ה; נאום יהודה ליב במוהר"ר מתתיהו זללה"ה. דף אחרון: אתה הראת לשמחת תורה. הנוהג הוא להוציא את התאריך מאותיות הגדולות של הפרט. יוצא מן הכלל ספר זה, שהתאריך יוצא בו דוקא מהאותיות הקטנות. ולא נודמן לי לראות אחר דוגמתו.

8. **תהלים**, דבר חדש אשר לא היונן! לעולמים ספר תהלים עם פירוש מספיק בלשון אשכנז ובכתב עברית ולשון לעז עם נקודות ... גם עם פ"י קיצור אלשיך בשלמות וגם כמה מעלות ... גם אלה לחכמים [וכו'. כנוסח הידוע]. גדרוקט אין אוסטריג אין וואלינשן גיבערנמט מיט באוויליגונג איינר העכשט פערדענטן!! קייזערליכן צענזור אין ווילנא. גדרוקט בייא ר' אהרן מדפיס באוסטרהא. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולויטש ... תקע"ו לפ"ק. [250] דף. 8°.

הפנים והע"ט באותיות מרובעות מנוקדות, וקיצור אלשיך באותיות רש"י. התיבות: תהלים, באוסטרהא, נדפסו בצבע אדום. על השער ציור ידי כהן, ותחתיהן: "פרופס". א. יערי ב, דגלי המדפיסים. מייחס דגל זה לדפוס סדילקאב. מעבר לשער מודעה רבה: איך שה"ה הרבני הנגיד מוה' אהרן בהמנו

מוה' יונה יצ"ו קנה מיד ה"ה הרבני מו' עקיבא במוה"ר יונה סג"ל הסכמה הנ"ל[?] בכתיבה ומסירה ובק"ג א"ס [=ובקנין גמור אגב סודר] ועפ"י עדות כשרים, והוסיף ר' אהרן הנ"ל פירוש קיצור אלשיך. ההסכמה גופא לא נדפסה כאן.

9. מחזור מן ראש השנה ויום הכפורים ושלוש רגלים, כמנהג פולין פיהם ומעהרין וליטא ורייסיין. נשתנה למעליותא: בתוספות מרובה: סידורי דקראי מקראי קודש במועדס ועוד נוסף דברים רבים ... במקום אשר המדפיסים הקודמים הציבו ציונים לחפש הנה והנה ובהשנות לפעמים סדרי הפיוטים לשבת ולחול ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... גם אלה לחכמים וכו', כנוסח הידוע]. באוסטריה. בשנת תקפ"א לפ"ק. בטופס שלפני חסר הסוף, מאמצע יוצר ליום שני של חג השבועות. 8°.

התיבות: מחזור, ראש השנה, יום הכפורים, שלש רגלים, באוסטריה – נדפסו בצבע אדום. מעבר לשער רשיון הצנזורה בפולנית מיום 10 גרודזיען 1821.

10. סדר קינות לתשעה באב, גם הוספנו מגילת איכה וגם הוצגנו[!] על אותיות גדולות ונייר יפה ובדיו שחור ... וגם הוגהו בכל תוקף עוז ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר אלכסנדר פאוולאוויטש ... מודעה רבה כי לא כגויים [וכו', כנוסח הידוע]. באוסטריה. בשנת תקפ"א לפ"ק. [72] דף. 8°.

ציור ידי כהן בלא תיבת „פרופס“ (מס' 190 ב„דגלי המדפיסים“ של יערי, והוא מיחסו לדפוס אליעזר פיוויל).

11. סדר תקון ליל שבועות והושענא רבה, על פי הסדר מספר שני לוחות הברית וכוונת השמות מהאר"י זלה"ה עם כל המעלות שהיה בתיקון שנדפס באמשטרדם ... והוספנו אקדמות לחג השבועות ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... באוסטריה. מודעה רבה כי לא כגויים [וכו', כנוסח הידוע]. בשנת והגית בו ירמס ולילה לפ"ק [=תקפ"ג]. [141] דף. 8°. ציור הנ"ל: ידי כהן על השער בלא תיבת „פרופס“.

12. חמשה חומשי תורה, עם פי' רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים הא' הרבני הנגיד מוה' אברהם קלאהרפיין והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מוה' יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... בשנת תקפ"ד לפ"ק. באוסטריה. שער מצוייר.

חלק חמישי: ספר **דברים**. 102 דף; איכה וקהלת: 20 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס: אותיות מרובעות ומנוקדות, והפירושים באותיות רש"י.

13. **תהלים**, אשר נדפס מהודר בכל מיני יופי מנוקה מכל סיג ודופי מנוקה בשלש עשרה נפה ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... מודעה רבה כי לא כגויים [וכו', כנוסח הידוע].
באוסטרהא. בשנת תקפ"ד לפ"ק. 8°.

בידי רק צילום השער. את גוף הספר לא יכלתי לע"ע למצוא.

14. **חמשה חומשי תורה**, חלק שני: **שמות**, עם פי' רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. בדפוס קלאהר פיין בשנת תקפ"ו לפ"ק.
באוסטרהא. 140 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות, והפירושים באותיות רש"י.

15. **חמשה חומשי תורה**, חלק שלישי: ספר **ויקרא**, עם פי' רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים: הא' הרבני ... מו"ה אברהם קלאהר פיין; והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מוה' יצחק מרדכי ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאולאוויטש. בשנת תקפ"ו לפ"ק. **באוסטרהא**. 100 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות והפירושים באותיות רש"י. השער עם מסגרת מצוירת.
אחרי הפטרת בחוקותי לפני שיר השירים - ציור העיגול של ר' אהרן מדפיס. בהשמטת שמו מתוכו.

16. סדר **תיקון ליל שבועות** וגם ליל הושענא רבה. על פי הסדר מספר שני לוחות הברית וכוונת השמות מהאר"י זלה"ה עם כל המעלות שהיה בתיקון שנדפס באמשטרדם ומעלות יתרות נודעת לנו שהוספנו אקדמות לחג השבועות ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאולאוויטש. על ידי השותפים: האחד הרבני מוהר"ר אברהם קלאהר פיין; והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מוה' יצחק מרדכי זצ"ל. **באוסטרהא**. בשנת תקפ"ז לפ"ק. 136 דף. 8°.

התיבות: ליל שבועות, הושענא רבה, באוסטרהא, בצבע אדום.

17. **חמשה חומשי תורה**, חלק שלישי: ספר **ויקרא**. עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים: הא' הרבני ... מוה'

אברהם קלאהר פיין: והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מו"ה יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש. בשנת תקצ"ב לפ"ק באוסטרהא. 100 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות ומנוקדות, והפירושים באותיות רש"י. השער עם מסגרת מצויירת.

18. **חמשה חומשי תורה, חלק חמישי: ספר דברים.** עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים ... באוסטרהא. [תקצ"ב, 1832. 122] דף. 8°. גנינציה משובשת. השער עם מסגרת קישוט. הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות, והפירושים באותיות רש"י.

19. **שלחן ערוך מטור אורח חיים.** תקצ"ו. שני שערים: שער ראשון: שלחן ערוך מטור אורח חיים עם באר היטב ואשל אברהם ועתה נתוספו שני חבורים חדשים האחד ... שערי תשובה והשני ... יד אפרים אשר נדפסו פעם ראשון בדובנא בשנת **שערי תשובה** ועתה נדפסו פעם שנית ע"י הרבני ... אליעזר פייבל אייזין בארג בשנת תקצ"ו לפ"ק באוסטרהא.

תיבות: אורח חיים, באוסטרהא, נדפסו בצבע אדום. השער מקושט במסגרת קישוט.
מעבר לשער: רשיון הצנזר לעוו בורובסקי מיום 30 אפריל 1934. ברוסית.

שער שני: **שלחן ערוך מטור אורח חיים.** חברו הגאון ... יוסף קארו עם חדושי דינים שהשמיט והוציאם הגאון מהור"ר משה אסרלש ... ועם **באר הגולה** [מאת הרב משה רבקה] ועם **באר היטב** ממהור"ר יהודה אשכנזי דיין דק"ק טיקטין ועם חדושי דינים מתוך ספר **אבן העוזר** [מאת הרב עוזר ב"ר מאיר אבד"ק קלימנטוב] ועם ילקוט חדש משו"ת ופוסקים ... שחיבר הרב ... אברהם אופנהיים נר"ו וקרא את שמו **אשל אברהם**. ואלה מוסיף על הראשונים ... שני חבורים ... האחד ... **שערי תשובה**, מאת ר' חיים מרדכי מרגליות החונה פה ק"ק דובנא רבתי, והשני ... **יד אפרים**, מאת הרב אפרים זלמן מרגליות מבראד [שערי תשובה - ילקוט מיותר ממאתים שו"ת ושאר ספרים. יד אפרים - הגהות וביאורים בשו"ע וט"ז ומגן אברהם]. באוסטרהא. בשנת תקצ"ו לפ"ק. [8], 371 דף. 8°.

הסכמות: ר' יעקב אב"ד ור"מ דק"ק ליסא, יום א' ב' מרחשוון, תק"פ: ר' משה סופר אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג, יום ה' ב' אלול, תקע"ט; ר' ארי' ליב לבית קצנאלפוגן אב"ד ור"מ דק"ק בריסק דליטא, יום א' ט"ו אלול תקע"ט; ר' אברהם יהושע העשיל אב"ד דק"ק אפטא,

יום ו' לחודש טבת תק"פ, פ"ק מעזבוז; ר' דוב בער בן הגאון מוה' שניאור זלמן נ"ע מק"ק ליובאוויטש, אור ליום ה' כ"ה תשרי תק"פ.

מהסכמתו של ה"חתם סופר":

...מרוב גבהם הביטו ושמנו פניהם אלי כתוב להיות מסכימי קום ... ולא נעלם ממני כי אני איני כדאי שישלחו אלי הגאונים הללו אך מלתי כבר אמורה במקום אחר כי לבי לחוקקי ישראל רבותינו הקדושים שבזמנינו קרוב למאה שנים אשר נהגו סלסול בעצמם והדפיסו ספרן של צדיקים מבלי נטילת הסכמה ולא נמלכו בקטנים מהם, ועי"ז בעו"ה נשתלחה מארה בהדפסת ספרי מינים ונתפשטו בישראל, ואילו לא הי' אדם קונה ספר בלי הסכמה היינו ניצולים מזה וכיוצא בו, והגאונים הללו עבדו עובדא בנפשיהו ונמלכו בקטן כמוני ומהם יראו וכן יעשו כל חוברי חבר...".

ההסכמות הללו כבר נדפסו בדפוס הראשון, דובנא, תק"פ.

מודעא רבה, מאת הרב חיים מרדכי מרגליות חופ"ק דובנא. יום ו' עש"ק ט"ב חשון שנת שער תשובה [תק"פ].

מעבר לשער השני: שטר מכירה. ר' אליעזר שלמה מרגליות, בנו ויורשו של המחבר ר' חיים מרדכי, מכר את זכותו, הן בגוף הספר והן בהסכמות, לר' אברהם בר"צ (אולי ממשפחת המדפיסים בראדוויל) יום ו' חשוון תקצ"ד בסלאוויטא.

...חלק שני [מהלכות עירובין עד גמירא]. רק שער אחד מקושט במסגרת שער ראשון של חלק ראשון ומנוסח כשער שני של חלק ראשון עד ... באמסטרדם. ואלה מוסיף על הראשוני שני חבורי יקרים ספר **שערי תשובה** וספר **יד אפרים**, ומשפט ספרי אלו ומעשיהם בקודש הלא הם נתוני בהקדמת חלק ראשון והקדמה לחלק שני וזיל קרי בי' ע"י המדפיס מוהר"ר ... [כנ"ל בחלק ראשון]. [2] שכה, [1] דף 8°.

בדף שאחרי השער – הקדמת ר' אפרים זלמן מרגליות. דף אחרון הוא „לוח קביעות המועדים" [שנות תקפ"ו-תרל"ו]. בשולי השער

ברוסית: Орахъ Хайимъ – т.е. Стезя жизни. часть 2 въ острога въ типографіи Ф. айзінберга 1836

מפתח שמות הספרים

קנינות לתשעה באב 10	אשלי רברבי 3
קיצור של"ה 4	דברי שלמה 1
שבט מוסר 6	הושענות 7
שלחן ערוך או"ח 19	חמשה חומשי תורה 12, 14, 15, 17, 18
תהלים 8, 13	מחזור 9
תיקון ליל שבועות 11, 16	משניות 2, 5

ב. הערות ותיקונים (לפי המספרים של מר יערי)

1. **אהבת יהונתן**, תק"ן, נוסף על מה שכתבתי במאמרי: „על ספר אהבת יהונתן“, בחלק ראשון ע' 295, יש להדגיש, שבין שמות הרבנים המסכימים נזכר ר' נחום מטשרנוביל בברכת המתים: „זצוק"ל“, והוא נפטר בשנת תקנ"ח.

2. **אור עולם**, בהסכמת דייני אוסטרהא יש לתקן: במקום ר' ישראל צ"ל ר' יואל, ובמפתח ההסכמות יש למחוק את שמו של ר' ישראל זה.

3. **מגיד דבריו ליעקב**, נדפס בשנת מג"ז דבריו ליעקב חוקי ומשפטיו לישראל [=תקנ"ד].

בטופס שבידי, שמות המדפיסים ניתנו בנוסח זה: בדפוס המשותפים ה"ה הרבני המופלג מו' אברהם בהמנוח מו' / יצחק אייזק ז"ל חתן החסיד מו' שלמה / מלויצק והשני ה"ה הרבני הראש מו' אליהו / בהמנוח מו' יעקב ז"ל סג"ל מק"ק קארעץ. אפשר שינויי שערים כאן ואפשר שמכיוון שהחלק התחתון של השער היה חסר בטופס של יערי ניסח מדעתו עפ"י השערה.

8. **משנת חכמים**, בקולופון של סדר קדשים יש שינויי טופסים ברשימת הפועלים. בטופס אחד, המסדרים הם: מנחם ב"ר יצחק יעקב סג"ל מקארעץ; הבחור משה אהרן ב"ר זלמן מאוסטרהא. במכבש הדפוס: פסח ב"ר ברוך מאוסטרהא; ניסין[!] ב"ר יוסף. בטופס שני המסדרים הם: יצחק ב"ר ישכר בער סג"ל מקארעץ; אייזק[!] ב"ר זלמן מאוסטרהא. במלאכת הדפוס: ניסין ב"ר יוסף; במלאכת הקודש: משה ב"ר צבי הירש מאוסטרהא.

15. **אשלי רברבי**, תקס"ב. יערי כותב שבהסכמת ר' בצלאל מרגליות נפלה טעות בפרט, ובמקום תקס"ד צ"ל תקס"ב. בטופס שלפני אין שום טעות דפוס; הפרט הוא: **בו יחשבה לצדקה** [=תקס"ב]. תמיהני שבמספר הדפים לא מנה יערי את פירוש „פרי מגדים“ שנדפס אחרי כל הלכה והלכה (וכן גם במס' 38 דלהלן).

25. **תיקוני הזהר**, תקס"ה. בשנת תקס"ט נדפס ספר זה במעזירטש גדול, ועל השער כתוב: „... ע"פ כח ורשות מהסכמות הרבנים ... כפי שנדפס ק"ק אוסטרהא בשנת תקס"ג וכעת בתוך המשך של ההסכמות

הנ"ל נדפס פעם שנית אצל ר' אהרן מדפיס פה ק"ק מעזירטש גדול...". מעבר לשער הסכמת ר' בצלאל מאוסטרהא משנת תקס"ד. הרי לפנינו "לשה תאריכים: תקס"ג, תקס"ד ותקס"ה. כיצד לתווך אותם עם נדפס פעם שנית" של תקס"ט? מוכרחים אנו לומר כי תקס"ג הוא טעות הדפוס וצ"ל תקס"ה (והרי בלא"ה א"א לגרוס תקס"ג, שהרי עדיין לא עבר זמנה של ההסכמה לשש שנים למדפיס ר' שמואל בשנת תקנ"ח - מס' 10 של יערי). תקס"ד גם הוא טעות הדפוס וצ"ל תקס"ט. נשאר נכון רק תאריך תקס"ה, ותקס"ט שני לו.

27. **טורי זהב**, תקס"ו. יערי כותב שבטופס שלפניו חסר הסוף. באמת היה בידו טופס שלם שרשמו כמצורף למס' 32, והוא הוא אותו מס' 27 זה, שהמדפיסים הוציאוהו לשוק לחוד וגם במצורף למס' 32. יש להעיר שבהסכמתו של ר' לוי יצחק מבא"ד מצויים שינויי טופסים. יש טופסים בנוסח זה: עלה במחשבתו ... מוהר"ר אהרן בהמנוח מהור"ר יונה מדפיס דפה ק"ק אוסטרהא ... לקבעו בדפוס על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שנית...". ומצויים טופסים עם נוסח זה: "...לקבעו בדפוס פעם שנית על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שלישית...". אין ברור אם אחד מהם מוטעה והשני מתוקן ואיזה מהם המוטעה ואיזה המתוקן.

32. **אפי רברבי**, תקס"ו. יש להעיר שיש טופסים בהם הדפים קנ"ו קנ"ז (שמות נשים) מסודרים בסידור אחר ובאותיות אחרות.

45. **סליחות**, תקע"ד. אין מקומו כאן, כי לא נדפס בשנת תקע"ד. מכיוון שנדפס תחת ממשלת הקיסר ניקאלאי פאולאוויטש שעלה על כסא מלכותו בשנת תקפ"ה, וראה לעיל ברשימת יערי מס' 18.

46. **עץ חיים**, תקע"ד. כבר רשמתי מהדורה זו ברשימה ארוכה של מהדורות ספר זה שפרסמתי ב"ייוואבלעטער" כרך 36, עמ' 315, מס' 17. ועכשיו לעיל ע' 219.

49. **נחלת צבי**. מר יערי כותב: "...נדפס בשנת זה השער ליי צדיקים יבואו בו נוש סימנים על כל המלים, ונראה שיש להביא בחשבון רק המלה "השער", ויעלה תקע"ה] ... פ' בבע"ס [פרידברג בבית עקד ספרים] רושם: "תקע"ד, ואיני יודע על יסוד מה". עינו של מר יערי הטעתו וצדק מר פרידברג. הסימנים אינם על המלים אלא על האותיות (ראה צילום השער) זה השער ליי צדיקים לבאו בו [=תקע"ד]. ראה הצילום לקמן ע' 479.

ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ. 417-431.

64. מעבר יבק, תקע"ט. יש להעיר שתיבות „מעבר יבק" על השער נדפסו בצבע אדום, ויש טופסים בשינויים קלים על השער.

68. הגדה של פסח, תקע"ט. יש להוסיף שעל „חד גדיא" נדפס פירוש „מטה אהרן". בעמוד האחרון יש שינויי טופסים: בטופס הסמינר ע"ש שכטר בני-יורק נדפס אחרי „חד גדיא" קולופון עם שמות הפועלים. בטופס ליובאוויטש נשמט הקולופון ובמקומו נדפס פירוש הגר"א ל„חד גדיא".

69. מהר"ם שיף, תקע"ט. בידי שלשה טופסים משונים זה מזה בשעריהם ובהסכמות.

(א) זה שרשם מר יערי. על רשימתו יש להוסיף שלש הערות: (1) התיבות „מהר"ם שיף" ו„באוסטריה" על השער נדפסו בצבע אדום. (2) מעבר לשער רשיון הצנזורה בדרך לא רגילה. חתומים שני צנזורים: הראשון כותב, בפולנית, שספר זה, בשם חידושי הלכות, הוא פירוש על איזה מסכתות התלמוד, ביצה כתובה גיטין בבא מציעא וחולין שחיבר רב מפורסם מאיר שיף מפרנקפורט דמיין, ונדפס בשנת 1811 בעיר פאריצק, ואין בו שום דבר נגד חוקי הצנזורה, וחותרים: י. מארקושעוויץ. והשני כותב, גם הוא בפולנית, שעל סמך עדותו של הקודם הוא מתיר להדפיס ספר זה וחותרים: צ. גאלאנסקי. יום 5 לוטי 1819. ז.א. שסמך על הראשון ולא בדק את הספר מחדש. אחר זה – הנוסח הידוע: גם אלה לחכמים וכו', ואחר זה שתי הסכמות, ובדף נוסף, עוד שבע הסכמות. (3) בסוף מסכת גיטין קולופון: „על ידי ... המסדר אותיות אברהם שלמה כמוהר"ר נחום זצ"ל מק"ק אוסטריה", וציור ידי כהן עם תיבת „פרופס" (מס' 191 ב„דגלי המדפיסים" של יערי, והוא מייחסו שם לדפוס סדילקאב).

(ב) טופס שני. שלשת התיבות הנ"ל בצבע אדום הן בטופס זה בצבע שחור. נוסח השער מסודר בסידור אחר. תיבת „פאריצק" שבסיום הנוסח נדפסה בשיבוש: „פאריצק", העיגול עם שמו של המדפיס אהרן בר' יונה נשמט ובמקומו ציור דגל המדפיס של דפוס סדילקאב. מעבר לשער נשמט רשיון שני הצנזורים הנ"ל, ונוסח גם אלה לחכמים, ונשארו רק שתי ההסכמות בסידור אחר מטופס הנ"ל. שבע ההסכמות שבדף שאחרי השער נסדרו בסידור אחר וכן הדף שאחרי ההסכמות (הקדמת נכד המחבר ודברי המגיה) בסידור אחר. בגוף הספר אין שום שינויים.

ג) טופס שלישי. שער מסודר בסידור אחר עד תיבת: פאריצק. בעיר האדון הגראף התמיד טאדעש טאשצקי ... בדפוס ... האברך ... שלמה בן הגביר ... חנינא יצ"ו. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש ... ותשלם המלאכה יום שהוכפל בו כי טוב: יו"ד לחודש ניסן החכמה תחיה בעליה [תק"מ] הפרט, כמובן, מזויף. על השער ציור מצבה ובראשה פרח. מעבר לשער נשאר חלק. ההסכמות נדפסו בדף שאחרי השער בסדר אחר ובסידור אחר ומהן נשמטה הסכמתו של הרב ר' אפרים זלמן מרגליות. העדויות על מכירת הזכות על ההדפסה שבשני הטופסים הנ"ל אינן בטופס זה.

יש להעיר עוד שמספר הדפים ברשימת יערי הוא משובש. הוא לקח בחשבון רק את הפגינציה השניה. הנכון הוא: [3] צז, לט-צד, כג, כד דף.

מנוסח העדות על מכירת זכות הדפסת הספר: "... איך שמכרנו את הזכות מהדפסת ספר מהר"ם שיף עם היפוי כח והסכמות הגאונים משלושה מדינות על הדפסתו מחדש ... לכבוד הרב מו"ה ליבוש אב"ד דק"ק לקאטש בסך שלשים אדומים לסלק בעד הסך הנ"ל ספרים החרפים לזיניי במקח השוה וגם אוף לאג מאה שטיק יהיה לנו מאת הרב הנ"ל בכל מקום אשר ידפיס...". אין ברור לי פירושו של המונח היידי „אויף לאג". ב„גרויסער ווערטערבוך פון דער יידישער שפראך" באנד 1, נויארק, תשכ"ב, עמ' 454, בערך „אויפלייגער" מפרש מונח זה „זעצער", כלומר מסדר בדפוס. ומצטט מהסכמתו של ר' חיים ראפאפארט מאוסטרהא על ספר „מדרש רבות" אוסטרהא 1839 (בשנה זו כבר לא היה קיים הדפוס באוסטרהא, שנסגר בגזירת הדפוסים העבריים ברוסיה בשנת 1836, ומן הסתם טעות הדפוס כאן וצ"ל 1834 והכוונה למס' 117 ברשימת יערי), שאוסר על המדפיסים להדפיס שנית את הספר בלא רשות המו"ל „וגם על הקונים ועל המסייעים ועל האויפלייגערס חל האיסור". מסופקני בכונותו של הפירוש הזה.

במונח זה „אויפלאג" השתמש גם ר' שניאור זלמן, הרב מליאדי. כך כשהדפיס את הש"ס הסלאוויטאי המפורסם, בדפוסו של ר' משה שפירא, ע"י שני שלוחיו, אחיו ומחותנו, כתב במכתבו לר' משה בלשון זו: „על אודות שכר אויף לאק[ג] המגיע לו חלק ששית מסך כל השס"ן ... במטותא מיני להתפשר על מזומנים עם אהי אחי ... ועם מחו' כאשר שמתי דברי בניהם בכדי שיהי למעכת"ה הרוחה לשכר פועלים ועוד..." (פאקסימילי מכ"ק של מכתב זה נדפסה ב„התמים" חוברת

ה. ועוד הפעם ימים אלו ממש בספר „אגרות קודש“ שיצא לאור בעריכתו המצויינת של הרב שד"ב שי' לויך.

אגב אורחא יש להעיר, שמר ד.צ. הילמן בספרו „אגרות בעל-התניא ובני דורו“ הדפיס מכתב זה עפ"י הפאקסימיליא של „התמים“ ואת מונח זה פירש פירוש מוטעה. אגב – בהערה 7 הוא כותב שבפאקסימיליא תיבה אחת לא ברורה – תיבה זו היא „כעת“.

בהסכמות לספר מהר"ם שיף זה ישנה ערבוביא בנוגע להגבלת זמן זכותן. אחת ניתנה למשך שמונה שנים, שלש לעשר ושלש לחמש עשרה שנה. מענין כיצד היו נוהגים אז במקרה של הלכה למעשה. אם, למשל, מדפיס מתחרה סמך על ההסכמה לשמונה שנים והתחיל בהדפסת מהדורה חדשה, ומקבל ההסכמות, בהסתמכו על ההסכמות של ט"ו שנה, מוחה בידו בטענת השגת גבול, עם מי כאן הצדק? מכיון שהרבנים לא קבעו מלכתחילה זמן אחיד לכל ההסכמות יש לחקור על איזה בסיס קבעו המסכימים ספר ספר וזמנו.

71) **פרי מגדים**, תק"פ. יש להעיר שהספר כבר נדפס בשנת תקע"ט בסדילקאב. באוסטריה תק"פ נדפס רק שער חדש לטפסים של סדילקאב. ר' מנחם מענדל ב"ר יעקב קאפל, שקיבל בשנת תקע"ט את ההסכמה להדפסת ספר זה, מכרה כעבור שבוע, לחותנו ר' יצחק ב"ר אשר ושותפו ר' אברהם ב"ר משה (שני חלקים בהסכמה לחותנו ושליש אחד בה לשותפו), שניהם תושבי סדילקאב ועוסקים במלו"ת, והם הדפיסו את הספר באותה השנה, תקע"ט, בעירם סדילקאב (לפי הקישוט שעל השער – בדפוס ביליטש). מסתבר שלאחר זמן מכרו את הטופסים להמדפיס ר' אהרן מאוסטריה, והלה הסיר מהם את השערים של סדילקאב תקע"ט, והחליפם בשער משלו, אוסטריה, תק"פ, ודגלו עליהם (דגל זה חסר ב„דגלי המדפיסים“ של א. יערי).

74) **צילותא דאברהם** (ראה צילום השער). ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ. 459.

82) סדר **ברכת המזון**, תקפ"ה. לרשימת יערי יש להוסיף שבסוף העמוד האחרון נדפסה הסכמת ר' אפרים מסדילקאב בכותרת זו: „תורף הסכמה שניתנה על ההגדה בצירורים“, „בא לפני מוה"ר אהרן ב"ר [=ב"ר יונה] מדפיס באוסטריה ואמר שרצונו להדפיס אגדה של פסח עם פירושים אלשיך וגבורות ה' ועם ציורים השייכים לכל מעשה בכדי שיראו התינוקות וישאלו... ואמר לפני שטרח בנו המופלא

כמוהר"ר יצחק מרדכי זה זמן כביר עד שהוציא הדבר מכח אל הפועל במלאכת הציור...". הסכמה זו היא העתקה בשינויים מההסכמה על הגש"פ תקע"ט (מס' 68 הנ"ל) בהוספת הכותרת הנ"ל בהדגשת ענין הציורים ובהכנסת בנו של המדפיס לענין הציורים (במס' 68 הנ"ל הנוסח הוא שהמדפיס בעצמו טרח בענין הציורים ואין זכר לבנו). אין ברור אם ר' אפרים בעצמו שינה והוסיף בהסכמתו, או שהמדפיס לא היסס לשנות את ההסכמה למטרתו.

הסכמה זו תאריכה במס' 68 הוא יום ג', י"ג תשרי, ובמס' 82 – יום ג', י"ז תשרי. הנכון הוא י"ג תשרי, כי י"ז תשרי אינו חל לעולם ביום ג'. הפרט בשתייהן הוא: **בלב טוב כפול** ולא זכיתי לפענח את פירושו. מספר הדפים הוא לא 32 אלא 30.

102) **רזיאל המלאך**, זה ספרא דאדם קדמאה שנתן אל רזיאל המלאך... משמע שלא המלאך נתן את הספר לאדם קדמאה אלא להיפך אדם קדמאה נתן את הספר למלאך רזיאל... מסתבר שיד הבחור הזעזער באמצע.

104) **ישועות משיחו**, תקפ"ח. המחבר הוא דון יצחק אברבנאל. את כתב-היד של ספר זה מצא הרב זונצהיים מפאריז בספריית נאפוליאון ומסרו להאחים מרדכי ליב ואפרים ביסלכיש, שעסקו במולות והם מסרוהו להמדפיס ר' זכריה, שהדפיסו בהעלמת מקום הדפוס, עם שתי הסכמות שניתנו ע"ש ר' מרדכי ליב (ראה הפקסימיליות המצורפות) ושתי הקדמות, הראשונה של ר' מרדכי ליב והשניה של ר' אפרים. יערי כותב שר' אפרים ביסלכיש כותב בהקדמתו שאחיו ר' מרדכי ליב נפטר בטרם הספיק להדפיס את הספר. אילו קרא יערי את ההקדמה קריאה של ממש היה מוצא להיפך, שר' אפרים מברך את אחיו ר' מרדכי ליב בברכת החיים: יאריך ימים, ומאחל לו הצלחות. ברכתו גם נתקיימה ור' מרדכי ליב האריך עוד ימים הרבה, למעלה מעשרים שנה, והספיק להדפיס עוד כמה כת"י. האח שנפטר הוא את שני, בשם בנימין, שלא היתה לו כל שייכות להדפסת הספר. ר' מרדכי ליב ביסלכיש זה היה מוכר ספרים ומו"ל, וחובב ואספן כתבי יד ישנים, שכמה מהם הדפיס במשך שנות תקפ"ח-ת"י. בהקדמתו לספר, מאמר יקוו המים" לר"ש אבן תבון, שהדפיס בשנת תקצ"ז, הוא כותב קצת מתולדותיו ומההרפתקאות שעברו עליו ומחפושיו אחרי כת"י ישנים. הספר הראשון שהדפיס מכת"י היה ספר "ישועות משיחו" זה, שהרב זונצהיים מפאריז מצא את כת"י באוצר הספרים של הקיסר נאפוליאון ומסרו

לידיו להביאו לדפוס. הספר האחרון שהדפיס הוא ספר „הפליט“.
בהקדמתו לספר זה הוא כותב שהזקין וכחו כשל, ואין ביכלתו יותר
לעסוק בענייני פרנסה, ורצונו למכור את כתה"י שאסף למי שידע את
ערכם, ומכיוון שהוא מבין שלא יגיעו עוד לדפוס החליט להדפיס לכל
הפחות רשימה מהם, שישאר זכרם בעולם, ופנה לד"ר צונץ, המומחה
לדבר, בבקשה להעריך רשימה מהם. הלה קיבל את ההצעה וערך את
הרשימה (סד כת"י ועשרה אינקונבלים), והחוקר שניאור זקש הוסיף
עליה הערות חשובות והוא הדפיסה, בשם „הפליט“, בברלין סמוך
לפטירתו בשנת תר"י (לפי נ. י. גלבר ב„תולדות יהודי ברודי“ נפטר ר'
מרדכי ליב בשנת 1851).

יערי נותב עוד, שהספר נדפס בשנת תקפ"ח, ותקפ"ו היא רק שנת
כתיבת הקדמתו של ר' אפרים. באמת גם ההקדמה נכתבה בשנת
תקפ"ח, ולכן כתב ר' אפרים לא כראוי „בשנת תקפ"ו“, אלא „שנת
בתקפ"ו“, כלומר, גם אות ב' באה בחשבון = תקפ"ח.

בהדפסת ספר זה יש כמה תמיהות הדורשות פתרון. על עצם
העובדה שהעלימו את מקום הדפוס ואפילו הוסיפו הטעיה מכוונת
„נדפס בקארלסרוא“ אין לתמוה, שכן מצד תוכנו אי-אפשר היה בשנים
ההן להדפיסו ברוסיה. מרשימתו של יערי אמנם אין לעמוד על טיבו
של ספר זה, ונדמה שהוא פירושים על אגדות הז"ל, אך באמת הוא ספר
פולמוס נגד ספרי וויכוח של מומרים-נוצרים (מתפקרים בלשון
המחבר), שבשנים קודמות היו מכריחים את רבני ישראל להתיצב
לוויכוח עמהם, וגם כתבו ספרים שבהם רצו להוכיח דוקא מאגדות
התלמוד ומדרשי הז"ל שהמשית כבר בא והוא הוא משיחם. והרי דברי
המחבר בהקדמתו לספר זה: „... ויעשו להם האנשים הפושעים
בלשונינו ספרי מינים וחבורי פקורי כאשר עשה המופקר הגדול שמו
בישראל לפני לודקו' יש"ו ראש הפוקרים... על כן אמרתי אקומה נא
אחבר במאמר הזה... להסיר תלונות זרע מרעים בנים אכזרים בפירוש
הגדות והמדרשים הקשים... בענין משיחנו... מסיר שפתי שקר הם
המדברים על ה' ועל משיחו...“ והרי דברי הרב המסכים, ר' אברהם די
קולוניא מפאריש: „... אין ערוך אליו... לסתום פיהם של מינים...
נלחם נגד טופלי שקר לנתוש ולנתוץ את כל טענותיהם...“ בתנאי
הצנזורה בימים ההם ברוסיה, ובפרט בימי שלטונו של הקיסר העריץ

(1) טעות הדפוס וצ"ל „לורקיי“. הוא המומר יהושע הלורקי שהיהודים היו קוראים לו „גנדי“, ראשי-
תיבות של שמו כנצרות; מאישטרו גירונימו דיי-סעי. באריכות עליו ראה בספר „שבט יהודה“.

ניקאלאי הראשון, אי אפשר היה להדפיס ספר זה אלא במחותרת, וליתר בטחון הוסיפו על השער גם הטעיה מכוונת שנדפס בקארלסרוא, וגם תאריך מתוחכם קצת², בכדי להכביד על המפקחים על הדפוס שהיו משתמשים במומרים ובמלשינים עמי הארץ, שלא יוכלו לזהות את מקום הדפוס ואת המדפיסים האמיתיים.

מהאי טעמא גופא אין לתמוה על מה שנהגו כאן שלא כרגיל בשמו של ר' זכריה. מאז ומקדם נהוג בישראל כשמזכירים שמו של אדם פרטי נותנים בו סימנים: אם שם אביו – פלוני בן פלוני, או שם עירו, וכאן סתם ר' זכריה (את שם אביו ושם עירו הוסיף יערי מדעתו, על פי הסכמה על ספר „שבט מוסר“, מס' 53 ברשימתו). גם זה הוא בכדי להכביד על המפקחים לזהותו. שהרי כמה ר' זכריה איכא בשוקא.

מה שמתמיה כאן באמת הוא ענין שינויי טופסים בספר זה. בטופס שרשם יערי מספר הדפים הוא [7], 50. על השער כתוב שכתה"י נמצא בידי האחים ר' מרדכי ליב ור' אפרים ביסלכיש מבראד והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה. מעבר לשער שתי הסכמות מרבני פאריש, שתיהן על שמו של ר' מרדכי ליב למשך עשר שנים, ושלושה דפים שאחרי השער מכילים שתי הקדמות של שני האחים הללו. מצויים אמנם טופסים שמספר הדפים בהם הוא [4], 50, משום שהוסרו מהם שלשת הדפים עם הקדמות שני האחים. הוסר גם השער והוחלף בשער אחר, בהשמטת הדברים הנ"ל שכתה"י היה בידי שני האחים והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה, ובכדי למלאות את השער האריכו בשבתי המחבר. גם ההטעיה „נדפס בקארלסרוא“ נשמטה. כן נשמט התאריך המתוחכם, שמכל מקום לא כל כך קשה לפענחו, ובמקומו נדפס תאריך הטעיה: „ביאת משיח צדקך“ באותיות גדולות, שאי-אפשר לפענחו. בשתי ההסכמות שמעבר לשער שניתנו לר' מרדכי ליב נשמט בטופסים אלו שמו של ר' מרדכי ליב, והוכנס במקומו שמו של ר' זכריה. בדרך זו, הרי בטופסים אלו לא יזכר ולא יפקד שמם של שני האחים המוליי"ם הנ"ל. מה ראו על ככה? הלא דבר הוא! תיקו.

כפלים לפליאה; כיצד הרשה ר' זכריה לעצמו להוציא מן ההסכמות את שמו של זה שניתנו לו – ר' מרדכי ליב – ולהכניס בהן במקומו את שמו שלו עצמו? אפילו אם נניח שר' מרדכי ליב מכר לו את זכותו בהסכמות, הרי ברוסיה של הימים ההם, שהסכמות היו כסחורה עוברת לסוחר, והיו כאלה שמלכתחילה היו מקבלים

(2) חמשה ממאה: ושלזונה מעשרה: ושמונה לאחדים יהיו בידך לפיק, ראה הצילום.

הסכמות שלא בכוונה לעסוק במו"לות אלא לשם סחורה בלבד, מכל מקום כשהדפיס קונה ההסכמה יחד עם הספר, לא העיז להוציא ממנה את שם מקבלה המוכר ולהכניס את שמו במקומו, אלא הדפיס את ההסכמה כמו שניתנה, והוסיף הודעה שאף על פי שההסכמה ניתנה על שם פלוני בן פלוני הרי פלוני זה מכרה לו. אבל בטופסים אלו העיז ר' זכריה להשמיט מההסכמות את שמו של מי שניתנו לו ולהכניס את שמו, ועושה רושם כאילו לכתחילה ניתנו ההסכמות על שמו. גם זה תיקו.

ועוד בה שלישיה; בטופס שרשם יערי אין שום קישוט על השער, אפילו לא מסגרת כל שהיא, ואילו בטופסים אלו, חוץ מפרח קטן באמצע יש מסגרת-קישוט מרובעת מסביב לשער. מסגרת-קישוט זו היא מסגרת של דפוס בליטש בסדילקאב, והרי תמיהה נוספת, אם ר' זכריה היה לו דפוס משלו באוסטרהא והדפיס ספר זה באוסטרהא, מה לו ולסדילקאב? גם זה תיקו.

כשאני לעצמי הריני מסופק בעצם קיומו של דפוס ר' זכריה באוסטרהא, והרי נימוקי; את שמו של ר' זכריה כמדפיס אנו מוצאים ברשימת יערי רק פעמיים: פעם ראשונה בשנת תקע"ה - ספר שבט מוסר - ופעם שנית בשנת תקפ"ח - ספר ישועות משיחו זה, וזה הכל. הגע עצמך; אדם טורח טרחא גדולה, מוציא הוצאות גדולות, מקים דפוס עברי, מדפיס ספר אחד, שובת ארבע עשרה שנה, מדפיס ספר שני ונעלם, אין דבר זה מתקבל על הדעת כלל. ח.ד. פרידברג אמנם קורא בשמות ששה ספרים שנדפסו בשנות תקע"ה-תקפ"ח בהעלמת מקום הדפוס ומיחסם (שרירותית - כדרכו) לדפוסו של ר' זכריה באוסטרהא ומוסיף, שבוודאי הדפיס עוד כמה ספרים בהעלמת מקום הדפוס, יוצא לפי זה שדפוסו של ר' זכריה היה דפוס מחתרתי מובהק שלא הדפיס בגלוי שום ספר. גם זה אין מתקבל על הדעת. הדפוסים הרבים בערים הקטנות ברוסיא של אז כולם היו דפוסים גלויים בעלי רשיונות, אם מן הרשות המרכזית, אם מן ה"פריץ" שהעיירה, מקום הדפוס, היתה אחוזתו הפרטית. היו גם משלמים מסים ונושאים ונותנים עם הצנזורה לקבלת רשיונות להדפסת ספרים חדשים, ולכן היתה להם גם האפשרות, מפעם לפעם, בין הדפסות גלויות ברשיון, להדפיס בחשאי גם ספר שמטעם זה או אחר לא יכלו או לא רצו להדפיסו בגלוי ולקרוא את שמם עליו בפרהסיא, אבל שיתקיים דפוס מחתרתי מובהק בעיירה קטנה במשך ארבע עשרה שנה ולא יתגלה על ידי הרשות קשה לקבל על הדעת. לכן דעתי נוטה שר' זכרי' זה לא היה כלל מדפיס. בעל

בית-דפוס משלו, אלא רק מו"ל, ובתור שכזה היה יכול להדפיס בכל דפוס שהוא, ואת ספר „ישועות משיחו“ הדפיס לא באוסטרהא אלא בסדילקאב. סמך לדעתי זו, שר' זכריה עסק במו"לות, אנו מוצאים ברשימת יערי גופא. במס' 87 הוא רושם סידור תפלה שנדפס בשנת תקפ"ה (כשלוש שנים לפני „ישועות משיחו“) בדפוס ר' פייוול אייזנברג: „ועל ידי ר' זכריה...“. אם ר' זכריה היה בעצמו מדפיס למה היה לו להדפיס אצל ר' פייוול? לע"ע אני מציע זה בדרך השערה. וצ"ע.

(117) **מדרש רבות**, תקצ"ד. בידי צילום שער חלק שני מסודר בסדר אחר ובתאריך תקצ"ה. צילום זה עשיתי זה כמה שנים, ובינתיים אבד אצלי גוף הספר, ואיני זוכר אם היו שינויים גם בגוף הספר או רק השער חדש.

(123) **קיצור מעבר יבק**, תקצ"ה. את מספר הדפים יערי רושם: [1]. 4. 61, [3]. ואילו בטופס שלפני מספרם הוא: 61, [3].

(124) **סדר סליחות** ... בשער העברי כתוב: ע"י הרבני וכו' מוהר"ר אברהם מרדכי מסלאוויטא. מלשון זו נראה שהיה רק מו"ל, אבל בחלק הרוסי של השער כתוב בדפוס אברהם מדכי, משמע שהיה מדפיס. ברוסית - שם משפחתו - משולח.

(125) **שלחן ערוך אורח חיים**, תקצ"ו. יערי כותב שראה רק חלק א'. לפי מספר הדפים שרושם הרי ודאי שראה דוקא את חלק ב'. מסתבר שהוא פליטת הקולמוס של יערי, או טעות הדפוס, וצ"ל ח"ב. רשימת ספר זה לקויה פה, ראה לעיל ברשימת ההוספות מס' 19.

(127) **תנא דבי אליהו**, תקצ"ח. תמיהני על הכנסת ספר זה לרשימה זו. הרי מפורש על השער שנדפס ביוזעפאף, אלא בתבנית אותיות אוסטרהא. אם באנו לרשום את כל ה„כמ"ש"ים ואת כל ה„באותיות“ אין אנו מספיקים, דיינו לרשום את הזיופים.

סדר

הגדה

של פסח

ך: גבורותה: עדליות אפרים :

א: על כחתי: לרוב ניסים: ואימץ גבורתה: ויני ענהר גדיא: היני בדיקת רמץ
ל: לעית במצות: היני לישת מצות: היני רגעלה: היני סדר של פסח:

קחוגיה
פוח גדילת רשת סגים גרתי: ונלוריס נאים וכדורים :

גדרוקמא זין פסטיג זין וזלניסן
ניכערניקס פיע כפחילטונג
לינד סעכט פערדעצן קיערלגן
ענח' זין וזלנל:
ד פ רשון רעמקור זין זין סעמטעכער
למסרס זלח חמ"ח

מלל טורכטן סקיס לוזס
שודליהי רשילורני
זידלר לטפולטנו
ז פאזילאיש
ז' לוזס' רלסבין בלמלדל
מסאכיש יוזס סדו :

באוסטר הא

לענכ סכא: מדרגים (1921) לסיק

בשנת

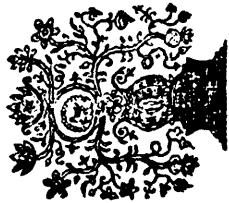
הושענות

עם פירוש צח על לשון אשכנז וכתבם
אשורית אשר הועתק מסידור שנת
השמים :

ג' אלה לחכמי כינו מרעתם כי לא כנוים שרזו כימי חכמי השמים
וילתים האלה אשר אנו מתנודדים בארצות כי המה היו עובדי
כוכבים ומולות ודבקים בכל החועכות לא ידעו אז יי ואת דבר קדשו
לא ידעו ואל העמים שבומניעו את יי הארואים ונתחנן כבוד לתורתו
עושים משפ' צדק בארצות וחדר עשה יהודים העוסקים
בנפישת חלילה לז' לדבר או לכתיב שום גנאי עליהם וכל מקום שיש
יסטוריא נכדי או איה וכרומה הכוונה על עכרים אתם שרזו
כימי חכמי המשנה

ממשלת : ארזינו הקיסר אוסע פריסויבל והיש
דערואנוישע ווליקי האסיראר אילפראד
עכסנדר פאולאוויטש סאמיט דערייטש
יי ראסיקי האסיראר אוסע מילסמאנדישע יודות
נדפס באוסטריה
ולפרט הישע נא את שארית ישראל

וזאת
 מביא
 ארבעה
 חלקים
 ואלה
 הם
 חלק
 הראשון
 חלק
 השני
 חלק
 השלישי
 חלק
 הרביעי

תחת
 מסגול
 ארבע
 חלקים
 חלק
 הראשון
 חלק
 השני
 חלק
 השלישי
 חלק
 הרביעי

חלק
 הראשון
 חלק
 השני
 חלק
 השלישי
 חלק
 הרביעי

ותשלם
 כל
 חוב
 אשר
 יהיה
 עליך
 ביום
 זה

חלק
 הראשון
 חלק
 השני
 חלק
 השלישי
 חלק
 הרביעי

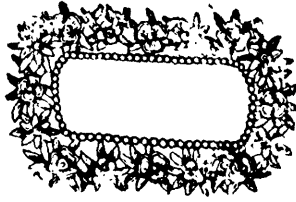
כפר

ישועות משיח

אשר חיבה העד המפס' הגשד הנדול גאון הגאונים הרב דון יצחק
אברבנאל ז"ל אשר כל דבריו מחוקים מרכש ונפת
צופים ובפרט בספר הזה הפליא לעשות לדדים מכשול מעל
עמינו בני ישראל הנחונים בגולה וסובלים צרות וצוקות ומקוים
לביאת משיחנו במדה בימינו והיוק את האמונה אלינו בני ישראל
שלא לייאש מרגאולה וביאת משיחנו ולא נאמר אכרה תקתינו
ויכשה עצמותינו חלילה: ומתריץ ומסביר כמה וכמה אגרות
וסדרשו' המרכר' מענין משיחנו וסותרים זה את זה: וכבר חבר
הרב המחבר מענין זה ספר מעייני הישועה פירוש על דניאל:
ועכשיו מסיף והולך כמרגליו' הרוו' ושכח זה הספר אין להעריך
ולמס' וכל מי שיעיץ כפנים הספר יראה ויבין טעמו ואמריו
הסתוק': ה' אלהינו יקל מעלינו צרותינו וישלח לנו משיחנו
במדה בימינו אמן

בשנת
ביאת משיח צדקה
הפיק

מישניות

סדר זרעים

עם פירוש הגאונים המפורסמים

דבינו עובדי מברטנורה : ותוספות יום טוב :
ותוספות חדשים

החסיד השלם הרב המפורסם מהר"ר שמשון זצ"ל ז"ל מאלטונא ומשאר הגאונים
עם כל הלופי גמלות ונוסחאות - בלשון המשנה או לעומת זו מובאות - למען היות דבריהם מכוונים
ובמקום שרתיים מקצר בהעתקת המאמרים - דבריו על הגליון מכוונים - וכל הדינים הנהגים כאלו
הובגים - במסקנת שיע ונהלי אחרונים :

ואלה מוסף על הראשונים

מסיני ועיקר הדין הגאון מהר"ר ישעיה בערלין נרו - הראה מקום המשנה בשים ויקרא לו שם
ראשי לציין

לא כל המוספים יבנו ומתקני כי לא נבנים עמו כפי כלם ז"ל מוסים סלב אחר לנו שגוריים בל-חזק - כי ספס סין עובדי
מובנים ומאום הבנים בכל מסתובי לא ידעו אם כי ולאם דבר קדמו לא מביח - מכל המוספים שגורינו אף כי הם יראים ומחכים
נתח למורשו עומים משקט ונזק בל-טעם ומחד עם סימורים מחכים סחם מנישים הליט לנו לדבר או למנוח אום גנאי עליהם ולי
מאזר במפרים נ"ו לו נכרי או למוסם סעולם והדפוס סכוותם על מוסם סכוים סטין בימי המוסם :

חד - וכל סוכ לא מחד - וסיס
ומסולם - בכו לא יסולם :

היא
בה

מסל מסל סקורל סטין - כל אום סוכת
מסל מסל - ומסנס מסונס

עין חיים
למחזיקים

האלינישען ניבערעמאס מיס
פערארענמן קייזערליכן
לפיץ ע"י המוסים הרבני
בער פגיל סרפיים

החכם אין אסמרא אין
בעול יגוע אייר העכשם
עגור אין ריע בשנת תקס
פדדע שמאל במודד ישר

באוסטריה

החת ממשתלת
לחיה סקיי סלרי ססיד מוסם מיסמוליווי דערמוליסען חיליק ססלדלר פיינילישע
פאוויל פעמראויץ סלמיס דערשום מואש רלסקי ססלדלר מוסם פילספודיע ל"ס :

ספר

סדר ש רבות

על תורה וחמש מגילות

חלק שני

כל המדרשים - מלכא מקדמה תל - חלה ששחם - הרב חתה סאני - האנ די מסכ - הקלויסס
פולר - מאנר סיו ברשם אלווקטרס וזרחי - ומאנ רבי אליסור - וזירש אט לחנוסס :

נדפס

באוסטריה

פל די ברנני המופול סניד שיארד גאס לייטא מרנאח

שח תקנ"ט ע"ק

СЕФЕРЪ МЕДРАШЪ РАБО

ш. е.

Полное Пяти Книгъ Моисея, Начинаящеса словами Раби Гошад Рабо.

ЧАСТЬ II.

ОСТРОГЪ.

3ъ Типографіи Шаона Лейзера Маргольеса.

1835.

סדר
סליחות

מתוקנות ומסודרות במנהג קהלות קדושות
דמדינות ליטא ורייסין וזאמיט יצ"ו

דרכו סלאוויטא

ע"י דרכני וכ"י מורדקא

באוסטרהא

למ"ק

תקצו

בשנת

седерь селихошь ш, е,
молишва одъ оплущеній
грыховь

въ Острога

въ Типографій Абрама мордка

Мйшылахъ

1836

ספר

פרי מגדים

פרי מגדים

חלק ראשון

הוא כבוד רש וחדש מספק על שולחן ערוך ספר אורח חיים ומשם יורד והלשני ראשון : עם הדבר משכנעת ורוב פרוש מספק על דברי סרטא ורבנא הנאן בעל המדר והב ויל וישם השני אשל אברהם סאר כל דברי הנאן סרטא והנאן הנאן בעל מן אברהם ויל :

גם כמה הדישי ימים משלה האשנים החדשים מה שלא הכונו כבודשים הקדמים : ולפעמים בא החסר כבודה בגלל הסברא דרך שילה כאילו רוב כבוד יהיה הפעין בנים החדש : גם לדבות כל החדשים והחדשים שדבר על השני ספר אורח חיים אמן החסר מכל רמיהם איהו רין מחדש הוצא מוכנס הדיגם מה חספת סכ"ל אל הקדש : וכמות כי טוב הדב' והעלוליו כי רוב א"ש לרבי' פת' כי קרה הידע' מחביל לכושם החסר' כבוד' פירש' על זה סקרי' מעט' לרף כבוד' יהיה הרו' עם ועקולה בכל הלכות' שם החסר' פחה וכבוד' נלא באורך כלל' מחדש' ויפול' עצום על כל הלכות בשלש וכברם בחזרה כולל' כרש הספר ופדחה : להלכות שבת ויל' ופדחה : להלכות פסח ובכעם העיקר שלשה חמה נלאו חוץ' שאר הפדחות יהיה הפעין נמאט' סם ור' ומלש"ס הספר ומעשה במשפט ספר : פרי מגדים על יהיה דעה הרגום כבר האמנם נחל יהיה כבוד הדיבר והא מראשון בבמה פעולת סוכת חם / שנים / עשר' פעולת סוכת ויפאם הפעין כחוכים ככורן סקרי' מעט' לרף : גם בהלכות פסח עם החסר' מההוא סדר מההוא יפסחו והלשנים יפאט' בו הפענים הדישי דנים ורבה הקדוח רבות קלודים ליעים ובו נכלל דנים רבים השיכים יהיה דעה : גם סדר החסר' כגון שלשה פורים בהנחת אלה השואל עם רגשאל ורבים נמאט' לא שופט עין עד כה כבוד נאה וכלים קפנים לכל' ד' חלק השני וקת שינים ל' זה : אשר ידבר יהיה הרב המלמד מחדש יפאט' נרו בעל החסר' פדחת זוכה וספר' גינת ודרים וספר' פרי מגדים על יד וספר' רב פנינים אשר הוא אנדי ור"ם רלקן פדחה וסקים היה מ"ם ומ"ן בקק לטוב מלל' סמלא סקם אכיו הרב המלמד הדישן וסוכה החל וסדר הפדחתם כבוד מהיר' סאר ול תואמים שיה' מ"ם בקק לעמוד נפאט' ובקק לטוב ומ"ן עם : בעל החסר' מ' כרבת' זוכה ואליהו רב"א : ממשחת תואמים כבוד יהיה הרב מהיר' ששאל תואמים מרוא' : מן הנאן ספר' יהיה יפאט' על שדה א"ל' בקק' קראקא חיל הספרים שהדבס והטב כענין קת הולמים חבס האמן זרם וכיסט יושע יהדה ויהושע אמן :

והנה הדיבר הלז הוא מרשאו ורד סרטא של השני א"ח באחת לבית אבתם ידוע לכל שהראשונים קוד' לר' שכלם וגם ידוע דבו של רבנן אברהם ול הרבו לקרי' סאר ורבי'ו מוחסים לפעמים ובעיה כבוד' זה יהיה הפעין נמאט' ון תיה ון ביב לכן כל הפעין סאר לקת הספר הזה מזה עקבד וספר' מספרים אמן :

נדדוקה אן מילקאב אן ווארטן גיבטיגט פרו באדילענג איר העכטש פערדענאן קייזרליכן צענוו' ים א לבנא ע"ם רשיון רבענווי מילטאט סן אלה תיה י"ם למספר

בסדילקאב

בשנת תקצ"ט לפ"ק

ספר

פּרֵי מַגֵּדִים

תַּמַּר מֵלֵךְ הַיָּהוּדִים הַקָּטָן עַל אֲדָמַת הַיָּהוּדִים אֲחֵרֵי הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים עַד מֵי הַיָּהוּדִים הַמִּשְׁבָּחָה הַבָּה יִישׁ

מֵלֵךְ הַיָּהוּדִים הַקָּטָן עַל אֲדָמַת הַיָּהוּדִים אֲחֵרֵי הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים עַד מֵי הַיָּהוּדִים הַמִּשְׁבָּחָה הַבָּה יִישׁ

מֵלֵךְ הַיָּהוּדִים הַקָּטָן עַל אֲדָמַת הַיָּהוּדִים אֲחֵרֵי הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים עַד מֵי הַיָּהוּדִים הַמִּשְׁבָּחָה הַבָּה יִישׁ

מֵלֵךְ הַיָּהוּדִים הַקָּטָן עַל אֲדָמַת הַיָּהוּדִים אֲחֵרֵי הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים עַד מֵי הַיָּהוּדִים הַמִּשְׁבָּחָה הַבָּה יִישׁ

מֵלֵךְ הַיָּהוּדִים הַקָּטָן עַל אֲדָמַת הַיָּהוּדִים אֲחֵרֵי הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים עַד מֵי הַיָּהוּדִים הַמִּשְׁבָּחָה הַבָּה יִישׁ

רִאשׁוֹן
נִיבְרָחֵנוּ מִתּוֹ כִּי אֵין לָנוּ
קִוְיָנוּ לְעוֹלָם וָעֶד
אֵלֵינוּ

תֵּלֶךְ

הַדְרָקָה אֶת הַסְּפָרִים אֵין מִיִּשְׂרָאֵל
הַקְּבָצָה מִיִּשְׂרָאֵל מִיִּשְׂרָאֵל
עַד שֶׁיִּשְׁכַּח מִיִּשְׂרָאֵל

בַּצֵּר מִפְּרֵי הָאֵל

תַּחַת הַמְּשֻׁלָּה הַזֶּה הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים הַיָּהוּדִים הַחֲסִידִים
אֲנֵינוּ מִיִּשְׂרָאֵל מִיִּשְׂרָאֵל מִיִּשְׂרָאֵל מִיִּשְׂרָאֵל מִיִּשְׂרָאֵל

לִישׁ

הַדְרָקָה

לִישׁ

ספר

פרקי אבות

פרקי אבות
 בלשון קודש וגם הטעם ללשון קודש על
 לשון ישר בלשון קודש וכן בלשון קודש
 עם נקודות לשון ישר כל ושיש לקרית ירושלים הקורא בו יצאנו
 כל ושיש פירש מות ומצד על הקודש

באוסמרהא

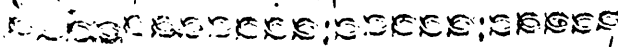
תחת משל אדוננו הקיסר אוסע פריטימליישי
 דערוואנישא ווליקי האסידא אימפדאמד
 אלעקסנדר פאולאויש שאמי דערוויש
 אוסע ראסיסקי האסידא אוסע מילעשינושיע

ידה

לפק

תקעו

בשנת

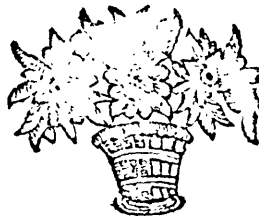
ספר

פרקי אבות

בלאן קידש וגם העתק מלאן קידש על לבן לעו בלאן
לא ונקי ובאחיות הקידש עם נקורות למען ייבלי טף
הגם לקרות וירון הקורה ט וינינו טף וגשים פירוש לוח ולוח מלאן הקודש :

ים הלה להנמים ינינו מדעתם כי ללא טוים שהיו בימי חכמי הש"ס ז"ל הגוים הילה
חשר היו מחבורים בלרועהם : כי המה היו עובדי טבכים ומזלות ודנקים בכל
הרועות לא ידעו את יי ואת דגד קדשו לא הכירו חנל העמים שנזמניו את ה ירחים
ומתנים כבוד להרדו עושים משפט ולדקה בלרועתם וחסד עם היהודים הרובים תחת
משיהם וחלילה לנו לדבר לו לכחוב שים גלאו עליהם וכ"ת שזכר בשפרים גוי מו כגרי לוו
למות השולם וכדומה הכוונה על תוהם עט"ס שהיו בימי התשנה :

מורה"ר אליעזר
משה
מייזן
מאוסטרהא

על ידי הרבני
פייבול
במור
בלאן

באוטרהא

תחת מחלת אדונוי הקיבא אווסע פרוסיטליטו דערזאוינישא יולקי האבחהר
הימפרהטר אלעקסנדר פאוולאוויטש סחזים דרוטש
המסידה תוסט
המסידה תוסט

מילעכטיוויטש יר"ה

בשנה תקע"ו לש"ק

סדר

קנינות לתשעה באב

גם הוספנו מנילה איכה וגם הוצגנו על אנתיות
 גדולות ונייה יפה וקריו שחור : למען ירוץ
 הקורא בו: וגם הונגה בכל חוקת עוז כירי
 המובה:

ארוינו הקיסר לוסט

דרוזאוניש וליקי

אימפרטור

פאודל אוריטש

אוסט ראיסקי

מילעטיוויטע ירה

תחת

האסידאר

אלכסנדר

מחמיע דערויטש

האסידאר לוסט

מודעה

רצה כי לא כנוים שהיו צימי חכמי הש"ס ז"ל הגויים האלה אשר
 אנו מתגוררים בארצותם כי המה היו עובדי כוכבים וחללות
 אצל העמים שצוננו אח ה' יראים ועושים חסד עם היהודים וחלילה לנו לכתוב
 גנאי עליהם וכ"ח שזכר גוי או כרי וכדומה הכונה על אותם עכו"ם שהיו צימי
 חכמי הש"ס ז"ל :

באוסטרהא

בשנת תקפ"א לפ"ק

ספר

שבתיר' חיים וויטאל

הדרור אחס ראו זס דבר חדש כובא תארץ הקדוש **תוב"ב** אשר ער
 כס לא נדרסה • עד בהראש אלינו איש חסידו
 אשר בעת קנייתו בארץ הקדושה • וסראטו בכחיצור כלו גדל חידושה וכסכמו
 לכרפיה אוחס מחדשה • למען יאחמינו באחונס חוקס וקבס בנ' ובחסידיו ככחוב
 בקורח משה • כשנחו גאלוים נשירס חדשה • ועד כנס סיה סספר סלו כנעשה •
 כחוב ככחב מעשיט"א בין אנשי ארץ הקדושה • וגס השליח כמציא בעיד דפני ככל
 נעשה • בפני נכהב וכפני נחחס איש מפי איש עד כפל כמעשה • ס"כ כמחורסס
 סלין לריך ראוי מפורשה כר"ר **חיים וויטאל** נשמחו בנמי רוס
 סקדושה • וגס חללינו פס דברי פי חכס
 זרשיה • וי"ש פ"ס משובלים במשכלות הרפוס מחדשה • ומעס ח"ל גס פס
 דיעמינו סיא בפירושה • כןן אחינו בני ישראל עדס הקדושה • אשר סאמינו כס'
 גדו משה • גס עשה כרמינו כחסידיא ופרישא • כסמחבר כלו ר' חיים וויטאל
 ובנשמחו סקדושה • וכזוטח זס נזכס לראוח כשמחח ידעוילס ובחידושה אחן :

איסטראק תרפ"ז

גם אלה למנפים ובינו חדפתס כי לא נגוים סכין כישו סמרו • סשים ז"ל כגוים סאלה אשר סלי
 מחנוריים כפרזותס כי כהס סיו כוכדי כונניס ומולוח ודנקיס ככל סאופנוח לא ידעו
 את ס' וזה דבר קדשו לא כהדרו סכל כעמיס סנזסנינו את ס' כס יד סיס וסחמינ כבוד למורתי
 סזיס סכעט ונדק כפרזותס וכה עט סיכודיים סאסיס סמה כמיסס וסלנפ לגו לדבר סו
 לכחוב סוס גנלי פליכס וכל מקוס סנזנו כספריש' גו' סו כרי סו א"ס ונדקסס סכוונס ס'
 סנר"ס סקס ססין כמי סל' סאסס :

שולחן ערוך

מטוב

אורה חיים

עם

באר הטוב ואשל אברום

ועתה נחשבו שני הנורים הרשום האחד בקרה נסס
שערי השיבה והשני זה שני נאס יד אפרים
אל נחשו כסס והשני בחוכא כסס עיערו חסיה ומה נחשו
כסס כסס

עלי הרבה הגד טובדו אליעזר פייבל לויין ברר
כסס חקצו לפר

באוסטרהא

ОРАХЪ ХАИМЪ

и е, Путь Стеза Жизни

въ ОСТРОГА

въ Типографіи Ф, Айзінберга

1836

שולחן ערוך

מטור

אורח חיים

חלק שני

חברו הגאון מנחת חנוך יוסף לארו זצ"ל עם קודמיו
דיונים שהסתיימו בגאון הו"ל והתאחדם בגאון מורה
משה איסרלש זצ"ל : ועם גאר הו"ל : ואם באר היטב

מגאון יודרה אשכנזי זצ"ל : דיון דק"ק שיקטין ועם
מידושי דיונים ממך כפי אבן העזר

ועם ילקוט חיים מו"ח ומוסק"ה מדעי' וגם יסעי' : מנח"מ הגאון סמ"י :
מחנה הרב רמב"ם מייזר אברהם אופנהיים נר"ו וקרא
אח"כ : אשר אברהם פתח נדעם מקדש גאמטורלס

ואדה מוסף על הראשונים בני חבורי יקרים כפי שערי חשבה
וכפי יד אפרים ותקטל לפרו אילי זמנתיכם : נקדש הלא
הס כח"י : בקריאת חזק רחמן והקדמה לחלק שני זיל קרינ'

ע"י הדפוס הישר אליעזר פיבל סייון בלוג נשט תקצ"ו

באוסטרהא

Орахъ Хайимъ.

ш. е. Слезя жизни.

часть 2

въ оспрога

въ Типографіи ф. айзинберга.

1856

ספר . פ .

שיר השירים וקהלת

עם שני פירושים : ינוחח כאישים : טעמם כטעם
 לשד השכן : כעשה ידי אומן : ה"ה הרב
 כוהרר יחיאל הילל נר"ו בק"ק יאכרוב ומלפנים
 היטה תמנוהו בק"ק עמדין יע"א : בת"ה הרבני
 המופלג המפורסם החכם השלם המנוח כוהרר דוד
 וצלה"ה ארט שולר :

הפירוש	הפירוש
הסני נקרא צמס	האחד נקרא צמס
מצודת ציון	מצודת דוד
צו ימלא שדשי המלוק	צו ימלא חבורי המלוק
המסופקות :	הענין :

הובא לבית הדפוס ע"י הרב המחבר נר"ו :

בדפוס הטיק לר' המסופקים ור' מהם האלוק
 התורני הנגיד תו' אהרן צמס
 יונה יל"ו :

באוסטרהא

תחת ממזלח אדונינו המיוחס הגדול החסיד
 יאכביע וייעלמוני סגוביסלאווה גאלעניטש
 הרבני מארחווסקי ביוזעגא ריפארענדר
 וייעלקנא קארניעגא ארדערא פאלסק ח קאווליער :
 צמס את צמח דוד לפ"ק

סדר

כמנהג פולין ליטא ור״סין ומעדות
עם פירוש

ראב"ן

כמנהג אשכנז

חלק ראשון

הפירוש הזה הישר אדונינו מורינו ורבינו
הגדול הגדול היה רבי אליעזר ברכי נתן ז"ל
אחד מבעלי התוספות ונתחבר הפירוש
הגדול בסוף אלף תמושות :

עם פירושים בלוקטים בספרים יחסי דאמנות ונתחברו
מתקבלים על לב נערים וקנים :

גם כדפסנו בו משניות תפכה יוסף עם פירוש כב ונתן באר יוכל
שאסו כל אדם באסתמו זלמרת בימים גוראים ליושב אוכלים
כעובד דרך .

באוסטרהא

בשנת שאו לפנים עיניכם . . לפיך

סדד

תבלת ישראל
כמנהג אשכנז

Свѣдѣнїе Тѣмъ изъ израель т.е.
по поводу Еврей-
скихъ молитвъ

Острога
Въ Типографіи А.
Клуцкаинъ
851 г.

נאוסטרדא

ספר

חקוני שבת

חקוני שבת
בלשון קודש ונס העתק מלשון קודש על לשון לשון
לא ונקי ובלתי-זויות הקודש עם נקודות למען יוכלו טף
הש"ס לקרות וידון הקורא כי ויבינו טף ונשים פירוט אחר ואחר מלשון הקודש :

גם חלה לחכמים יבינו מדעתם כי לא נגזרים שהיו צימית חמית הש"ס ז"ל הטוים האלה
אשר אלו מהנורדים בלתי-הם : כי כמה סיו עובדי כוכבים ותולדות ודנקים בכל
החובבות לא ידעו מה יי ואלה דבר קדשו לא הכירו חבל העמים שנזמנינו מה ה' ירחים
ונומנים כבוד לתורתו עושים משפט ולדרך בלתי-הם וחסד עם היהודים החובבים חחת
עושים וחליה ללו לרצו או לכהונ שום נגלי עליהם וכ"ת אכור נספרים טי לו נכרי או
למנות העולם וכדומה הכוונה על אחים עט"ם שהיו צימית המשנה :

מובהרר אליעזר
משה מייזין
מלובכטרהא

על ידי הרבני
פייבול צמור'
צארט

באוסטריה

חחת מתגלת ארוננו הקיסר ארבע פריסטליטי דער-אויניש ווליק האסידאר
אויספראש אדעקסנדר פאולאויטש סאמיע דערזעש
האסידאר ארבע ראשי-ה
אילעסטיווישע יר"ה

גרט אל יצא ארש מתקנתו ביום ה-שניעיני לפ"ק

ש ב ח י אברהם אבינו

דא זיידר דער ציילט דו גרושי וויינדר אז דער
מלך נמרוד האט זיך גמאכט פראיינ עיז אונ
אז אברהם איז גכארין נוארין אונ איז אלט
נווארין צוואנציג טאג הט ער שין גמאכט
וויסן אז עס איז נאר דא איין גאט אונ הומל
איז דו יועצים פין נמרוד האבן אלו אן מודה
נווען איז האבן גנלייבט אז עס איז אמת :

נאוטטרהא

אויף געזעצט
פריער

ספר שערי ציון

שחבר הרב הכולל המקובל אלקי כמוה' נתן נאמן
 בן הקדוש מו' משה הטוב
 צ"ל הי"ד חשכניז תלמיד
 הרב מוסר"ר חיים
 זל"ה תלמיד מוסיק של הרב האלה
 מוס' יצחק לודיא זל"ה עם מוספות
 על קודש על קודש

תיקון סעודה | ספר יצירה

מפי הקדוש התגא	עם נקודות ודבר
האלקי הרשב"י	דבור על אופניז
וצ' ללקיי"פוח השלחן	להקל הקורא בו
אשר לפני ה';	מנג' מאיש אלקי
	האר"י וצ"ל:

באוסטרהא כמ"ש

ואלה מוסף על הראשונים

סדר פרוזן כפס : וחפלה על החולה אחר הפדיון
 חכלה לעלירת נשמים : חפלה לרטי הגשמים : והמסורת
 מודעה הגדול : גם הזוהר מה שאומרים בג' סעודות
 של שבת : הכל על אוחיות גדולות עם נקודות כאשר
 עיניכם הרואים תחזיה מישרים :

תרגום יידי בלתי ידוע של ספר „אלף לילות ולילה“

סיפורי „אלף לילות ולילה“ היו ידועים שנים רבות רק בארצות המזרח. לארצות המערב הגיעו רק בתחילת המאה הי"ח, כשהתחילו לתרגם לשפות אירופיות. לראשונה הופיע התרגום הצרפתי, וממנו תורגמו לגרמנית ולרוסית ועוד, עד שבמאה הי"ט נתפרסמו בכל העולם בתרגומים לכל השפות. אשר לתרגום יידי רושמים הביבליוגרפים את התרגום הראשון — פרנקפורט דאדר, תקנ"ו [1796]. בנוסח השער של תרגום זה אנו קוראים: „...צו ערשט ווער זיא אין (אראבישי) שפראכע דא פאן זיא דען נאמן האט (אראבישי ערצעהלונג). דער נאך ווארד זיא אין פראנצעזישען אונד אין האללענדישען אונד האך דייטשען אונד יעצט אין יודיש דייטש איבר זעצט...“.

נעלם מהביבליוגרפים שהתרגום היידי קדם לתרגומים שאחרי הצרפתי, והדפסתו החלה מיד בסמוך להשלמת התרגום הצרפתי. כבר בשנת תע"ח [1718] — אחרי שבשנת 1717 הופיע החלק האחרון של התרגום הראשון, הצרפתי — החלה הדפסת התרגום היידי, אלא כנראה, לא אסתייעא מילתא, ומטעמים בלתי ידועים לי הופיעו רק 21 לילות.

המתרגם העלים את שמו. מסגנונו בהקדמתו ובפתיחה, נראה שהיה בר אוריין וגם קרוב לספרות חילונית. ספר חדש זה, בצרפתית, אך זה הופיע, וכבר הגיע לידו והתחיל בתרגומו, וע"כ אולי היה המתרגם תושב מדינת צרפת. בתרגומו נתקלים אנו במלים צרפתיות כגון: אמברא, מאדאם, ועוד, אך אין להביא ראיה מזה. ואפשר הוא אגב שיגרא של הלשון הצרפתית שממנה תירגם. את מחיר הספר קבע במטבע שילינג. מתרגם זה היה גם פלאגיטור, שכן בנוסח השער, ובהקדמתו, אין אפילו רמיזה קלה לכך שאין הספר הזה מקור, אלא תרגום. אדרבא; מלשונו בהקדמתו מתרשם הקורא שלפניו ספר יידי — מקורי. הרי הוא כותב בין החרוזים: „...פון מיר אויז גטראכט, אונ וואול אונ היפש גמאכט...“. אף גם לא השתמש בשם הספר המקורי,

(1) באוסף פירקוביץ בלינגרד ישנם שרידי כתי של „סיפורי אלף לילה ולילה“ בערבית באותיות עבריות, שזמנם, לדעת החוקרים, מהמאה העשירית או האחת-עשרה.

„1001 נאכט“, אלא נתן לו שם עברי. אודה ולא אבוש, שכשהגיע הספר לידי לראשונה, וראיתי את שמו, והצצתי בנוסח השער וההקדמה והפתיחה, הנחתי שלפני תגלית חשובה: נוסח יהודי של סיפורי „אלף לילות ולילה“, חיקוי לנוסח הערבי. נתאכזבתי אחר כך, כשהצצתי בסיפורים וראיתי שאינם אלא תרגום סיפורי הנוסח הערבי הידוע. וזה נוסח השער:

ב"ה נדפס בק"ק וואנזבעק «מראות הצבאות» דז בוך ווערט (שפיגל) פון דער וועלט. «פון אוונז בילד אלזו גימעלט: «דרינן זיך איין יעטוועדר שפיגלן קאן: «יונג. אלט. רייך. ארם. פרויא אונ מן: «פון ש"ס"ה מעשיות איז עז איין גריכט: «דרויז קומט דר וועלט איין גרוס ליכט: «פון אלי חכמות מוסר אונ גרעכטיקייט: «אין יראת שמים צו פר ברענגן די צייט: «אך הקב"ה זיין גבורות צו פר שטיהן: «ווערט מן אין דיזן בוך פיל ערזעהן: «בשנת דא שפיגלט איין [תע"ח] לפ"ק» בדפוס הר"ר ישראל ברי אברהם ז"ל פ"ב דף. 8. אותיות צו"ר.

התוכן: מעבר לשער – דף ב: הקדמה; דף ג–ו: הקדמה שניה; דף ז–מו: אינגג [פתיחה] צו דיא מעשיות (בראשי העמודים מעשה); דף מז–פב: היסטוריא פון דעם ערשטן טאג – היסטוריא פון דעם זיבנטן טאג.

ספר זה רשום ברשימת שטראאלן של ספרי המוזיאום הבריטי, אך לא הרושם עצמו ולא הביבליוגרפים וחוקרי יידיש שאחריו העלו על דעתם, כי מאחורי שם זה מסתתר תרגום יידי של סיפורי אלף לילה ולילות.

ב

לסיפורים קודמת פתיחה, שתוכנה הוא סיפור שמחוץ לסיפורי 1001 לילות, ואינו נמנה עמהם, אלא משמש להם מסגרת:

מעשה בשאהריאר מלך פרס, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג. מאז נהג לשאת בכל יום אשה חדשה, ולהוציאה להורג כשהאיר היום

- (2) ראויה לציון מידת ההעזה שלו, שהעז לשבח כך מקחו, „סיפורי אלף לילה ולילה“.
- (3) נדמה לי שזוהו הספר היחיד שה„לפ"ק" ניתן בו בידיש.
- (4) לפי ח.ד. פרידברג העביר מדפיס זה, בשנת תע"ח, את בית דפוסו מעיר קיטן לעיר יעסניץ (תולדות הדפוס העברי באירופה, עמ' 76), אבל מספר זה אנו רואים שבין קיטן ליעסניץ התעכב בוואנזבעק והדפיס שם (ואולי גם עוד ספרים).

כ"ה

נרמס בק"ק
וואנזבויח

מראות הצבאות

דו בוך ווערט (שפיגל) און דר וועלט •
 און חונג בילך וולגו גראעלט :
 דרינג זיך מיין יעטווערר טשינאן קאמ :
 יונג • זלט • רייך • מרק • ערויז מול אן :
 און שס"ה מעשיות מיין עומיין גרוכט :
 ררויז קואט דר וועלט מיין גרויט ליכט :
 עין מליחלאוה אוכר מונ גרעכטיקייט :
 מיין יראת שמים לו אר ברענגן ריזניט :
 זך הקב ה זיין גבורה לו אר סטיהן :
 ווערט אן מיין דיון בוך פיל ערויזקען :
 בנתי דא שפיגלט אייך לסי

בדפוס הר"ד ישראל
בר אביהם ז"ל

למחרת ליל חופתו. שרי המדינה לא מצאו שום עצה לזה. לימים, הציעה בתו של אחד השרים — שאהאראזאדה שמה — לאביה, שישאנה למלך, ובטוחה היא שתוכל לבטל את הגזירה וישאירנה בחיים. אביה גער בה, אבל ללא הועיל, והיא נישאת למלך. בלילה הראשון התחילה לספר סיפור מרתק, ולא הספיקה לגמרו עד שהאיר היום. המלך שהשתוקק לשמוע סוף הסיפור, דחה את הוצאתה להורג ליום המחרת. בלילה השני סיימה את הסיפור דאומול, אבל מיד התחילה בסיפור חדש, מרתק יותר מהראשון, ולא הספיקה לסיימו, וכך מדי לילה, מסיפור לסיפור, עד 1001 לילות. בינתיים הרתה וילדה והמלך השאירה בחיים ונתבטלה הגזירה.

סיפור זה, בנוסח זה, מצוי במהדורות הרבות של סיפורי 1001 לילות, כולל המהדורה היידית הנ"ל, פרנקפורט דאדר תקנ"ו, וידוע הוא לכל⁵.

המתרגם האנונימי שלנו תירגם רק את סיפורי 1001 לילות, ואת סיפור הפתיחה הזה לא תירגם, אלא הדפיס פתיחה משלו, וגם בה סיפור-מסגרת, אבל בנוסח אחר לגמרי; לא שאהריאר מלך פרס, אלא בענדרארי הגדול מלך הודו, והמלך אינו הורג יום את נשיו, אלא שאינו רוצה כלל לשאת אשה. מספרת הסיפורים לא שאהאראזאדה שמה אלא מילילא שמה. את הסיפורים אינה מספרת בלילות אלא בצהרים, ולא בחדר השינה של המלך אלא בגינת הביתן שלו, ובנוכחות שרי המלך, ואינה מפסקת באמצע אלא מסיימת, ולא במשך 1001 לילות אלא במשך ש"ה ימים. זהו סיפור ארוך, בן 80 עמודים, מלא הרפתקאות מסובכות, סכנות והצלחות ומאורעות שונים — ביניהם גם משעשעים — ולא חסרה גם קצת פורנוגרפיה:

מעשה בבענדרארי הגדול מלך הודו, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג, ואעפ"י שעדיין לא היו לו בנים לא רצה לשאת אשה חדשה, משום שהחליט שנשים נאמנות לבעליהן אין בעולם. גדולי המלוכה שהיו מודאגים מאד מכך שלא ישאר יורש לזרע המלוכה, וכסא

(5) כסיפור עצמאי נדפס סיפור זה בשם: „איין שיינה היסטאריע פון איין קיניג אויש דעם לאנד פערסיען“. חמושי"ד, [23] עמ' 80. אותיות צו"ר. מכיוון שהוא מנותק מסיפורי 1001 לילות הזכרח המו"ל האלמוני לסיימו בנוסח אחר, והרי נוסח הסיום בסיפור זה: „...אזו ערציילט זיא (שעכהראזאדע) פיל פייני גישיכטי אונ דער (סולטאן) הערט זיא צו אונ עש גיפעלט אים זייער וואל ער זאגט איך מעכט גערן אויש הערין דיא גישיכטין אונ עש דויארט זייער לאנג ביז עש איז פר גאנגין דער צארין פון דעם (סולטאן) אלזא לאזט ער זיא לעבן אונ זיא זייא זעהין קינדר אונ קינדש קינדר. ענדי די גשיכטי“.

המלוכה יעבור לזרים, דברו על לבו שלטובת המדינה חייב הוא לשאת אשה ולהשאיר יורש. כשהתמידו בהפצרותיהם ימים רבים, נעתר להם סוף סוף, אבל בתנאי שאם יטיל איזה חשד על האשה שיקח, אפילו קל שבקלים, יוציא להורג אותה ואת כל משפחתה ואת כל השרים שיעצו לו לשאת אשה: את הסכמתם לתנאי זה יצטרכו לתת לו בכתב ובחתימות ידיהם. שום אשה לא רצתה להסתכן בתנאי זה. לימים הציעה בתו של אחד השרים — מילילא שמה — לאביה, שישיאינה למלך והיא בטוחה בעצמה שלא ימצא בה שום עילה לחשוד בה, אפילו חשד כל שהוא. אביה גער בה, כיצד היא מעיזה להסתכן בעצמה ולסכן את משפחתה ואת השרים שיחתמו על התנאי, אך כשהתעקשה הכניסה אביה אל המלך, והיא הציעה למלך נסיון לשנה, כלומר: שלא ישאנה מיד, אלא יכניסנה לארמונו למשך שנה, ויום יום תספר לו סיפורים, שמהם יוכח המלך, שהחלטתו כי אין בעולם נשים נאמנות, אינה נכונה, ואגב, במשך השנה, יוכל לשים עין על התנהגותה, ובתום השנה יוכל לדון עפ"י התנהגותה, ויחליט, או שישאנה בלא שום תנאי או שיגרשנה מארמונו וחסל. המלך הסכים להצעתה, הכניסה לארמונו, ויום יום היו מתכנסים, המלך ושריו, אחרי סעודת הצהריים, בגן המלך, והיא היתה באה ומספרת להם סיפורים, עד שהיו חוזרים לבתיהם. כך הספיקה לספר במשך השנה שס"ה מעשיות, ובתום השנה נישאה למלך בלא תנאי, והם חיו חיים טובים והשאירו יורש לכסא המלוכה. שס"ה מעשיות אלו הוא הולך ומדפיס עתה.

לפי זה סיפורי 1001 לילות הם פלאגיאט, אבל סיפור הפתיחה הוא מקורי והוא כולו שלו, אם לא שנניח שגם סיפור זה לקח מאיזה מקור אחר, והוא רק הרחיבו בהוספת נופך משלו. והדבר צריך בירור.

מובן מאליו שלפי פתיחה זו לא יכול היה להשתמש בתרגומו בשם המקורי „1001 לילות“, ולכן החליפו בשם עברי, „מראות הצובאות“. כנהוג בימים ההם שהיו נותנים שמות עבריים גם לספרי יידיש, וכרגיל, שמות עבריים לספרים, רוב רובם אינם מרמזים על תוכנם⁶.

ג.

חוץ מהפתיחה הנ"ל הקדים המתרגם גם שתי הקדמות. בראשונה שבהן הוא כותב, שבעבר היה אדם עשיר וישר הולך. כשהעשירות פרתה ממנו ונשאר עם היושר בלבד, התחיל חושב מחשבות במה

6) ראה: זלאטקין, מנחם מענדל, „שמות הספרים העבריים“, ניישאטעל, תשי"ב.

ה' אפן דעם זינקשאן טאג

העלי מינט קלמהר • דמו יום גמר מויגן שייניך אערקטין •
 דמו חלי פשי מין רעק זעה דין יעניגן גלייכטיג • וועלדי דער
 פייך מין דען פאלאסט גיברחלט • דער זולאמן הייזט זיך
 הימר מן רעק חובר דחט אהרש חוין • מינט חוט ער דח
 פייזי מייניגי לייט אט העלטר פער וומי היגן מן גיזעהן
 החטה • פראנטע ער זייני המן בעדינטין • חב עט דען
 אעליך וועהרי • דט יום דיון זעה • דט יתיר זום נכהנט
 מן זינר שטחט זייני ניהאחלט גיזעהן העטיג • חכט וומרטטין
 מיהק • דמו יום זום גמר ניהאחלינט דח סון • גטין עט וומחט
 הערין זמנין • דח ווייל מיהר דען טון חלי היריגן חובר מין
 קחאט • זחנטי דגר זולטה לו חיהן • דט מיר נעאלזך
 ו רחאלין רחטין עטומא החבט גהערט • זום בייך מיר זח וומהל
 ח'ז מיהר חובר ד גה ניימי בנעבגהדיט זעהר בעוומונדרט •
 החבי מיר מויר עטטלחסקי ניכט ווידר לו ריקע מין איינין
 פחלמסט לו גיהן • עהי מיר ווייש וומרוק רטר זעה היר זייח •
 חילגלייזן וומרוק קיינר מנדרי חלז פשי פמו חיהר חרלי פארבן
 דמריגן גליונרן ווגררן • חלז ער ריון זייגן חנטלום ענטרעקט
 ביפמהל ער גלייך דז מן קחאמיהרן זולטי •

הישטוריא פון דעם זיבנטן טאג

דעש חנררין טחגט' חלז טון דער אירגן סטערן ער
 העליט פאר פייגטה זיך דער זולאמן מין דחט
 גילעלט חונט זחגט מינט גיהייאט • לו חיק • פעליד מיר בין
 גחלן חוק רוחט מין איין גייט • דער זעה וועלכר היח הער
 פמר זעלט • דער אחיהר • וועלכר חונט מין איינס קחבנעט
 פריטיגן • ריח פייזי • וועלכר איר החבן רירן הערין •
 בר ננן אינה ביריחידה דעראחסו חוין • דחט זיך איין פמר
 להננין ניכט חנדרט חלז מין ער פחארטונג דעט זעלביגן סטילין
 קחן • מין ב טחמלסטונג • דעסקי החב איר מין גווישט פמר
 החבין לו ביווערק שטעלין פעסטי פור גיזעלט • מיר ווייל מיר
 גחנ?

חונט זמתי מינק איכן יונגן אנגטן • דער זגער ווחול גקליירט •
 חוץ מינק טרחהו זילן • • דער ניר חין עטומט חון דער
 עררי מרהיבט ווחהר • ריח טרוימריקייט זמתי אעו ווחול חין
 זיינק גניבט • דער זולסטן גינגי חוץ מיהק לו • חולריסטי
 מיהק • דיזר יונגר אנגט : מונקט מיהק • דחער זיינק הויבט
 קעגן מיהק נייגטי • מול זיח ער נון ניכט חוץ טטונרי •
 זוח זמנט ער הרקעגן לו העק זולסטן : איין הע- • חיק ווייט
 ווחהל • דו חיר חר רינט • דחו חיק חוץ טטונרי • חייך
 גלימדרר אחסין עמס זינגה • חול חלי איגליכטי עהרי ערוויי •
 חבר עט שטיהט חיר חוין נמר טטח-קי מוהרזמלי • זמאלט לו
 טוהן • חנקעגן • וועלכט מיהר חיר דען ניכט זיבל רייטן
 זינגט • איין הער • מנסווחרטיי דער זולסטן • חיק
 בין חייך פר ריח גטי איינגג • זוח חיר חון איר חמסיר •
 מול ענטליך פמר בונדן • ווחט ריח מרזמלי רעסו • דחו חיר
 ניכט קעהנט חוץ טטיהן • חו זמנט • זוח נעהחי חיק
 חייערי ענטטולרינגג • זיחזיין חוץ וויח זיח נמר ווחהל •
 פחן גרוגר העט הערלינט חון • חיק בין דמך חייברי
 קלמגן • זוח ווחול חזט דמך חייברי קוחהל • בוימגן
 ווחררן • ריח הער לו קחמן • מול חייך מיכה רינטטה לו
 חייערה הילטה דמר לו ביטן • גיטעלט עט גחט • דחט ער
 פחן איר חמר זמנט • חייך חין חייערן גרוטן חונגליק •
 טרמסט לו געבין • דח ווערדי חיק חיק חייטרטה באיחן •
 חיק טאייכלה איר חייט דער המלונג • חיר ווערריט זוח
 גייטיג זיין • מען ריח גטיכטה • חייערט לו גסטומגין חונגליקט
 איר מרליזין • חבר • זמנט חמר הערה ווחט רען • דער
 געה בסייטיט • דר ניכט ווייט חמו חיר מינט • חין וועלכט
 זיך סיטה חוק חיר חונטר טירינין חמרבן בלינדן • ווחט רייט
 שינה טלחם בייטיטט • ווחרוק חיר חיר • מול לו חמר חונגליין
 זייט : חו טמט נון • דח ריח זינגי אנגט העטי חיריין
 געלין דען זולסטן מנסווחררען • זוח זינגה ער חו ביטליך לו
 ווייך

להתפרנס, שלא יצטרך לבריות, והחליט שיעשה ספר ויתפרנס ממכירתו, והרי הוא מוסר עכשו ספר זה לדפוס בתקווה שיקנו אותו, ובבטחון שהקונים יהנו מקריאתו, שכן ימצאו בו הרבה דברים שלא ראו ולא שמעו מעודם: דברי מוסר, דברי חכמה, נמוסי מדינות, סיפורי מלחמות ומאורעות העולם, ואגב הנאת קריאה יקיימו גם מצות גמילות חסדים עמו. הספר גם יביא תועלת להולכי בטל, שיקראו אותו ולא יבלו זמנם לבטלה, שהבטלה, כידוע, מביאה לידי שעמום. מכיון שאין בידו די אמצעים להדפיסו, החליט להדפיסו לאט לאט, במשך שנה, ב' „בויוג“ לשבוע, שיעלה לקונים שילינג או שנים, ובהוצאה שבועית קלה שכזו יקבלו בכל שבוע חומר קריאה מרתק. בתום השנה יכרכום ויהיה בידם ספר שלם. בלי התאמצות מצדו בהדפסה ומצדם בקנייתו. מסתבר, שמצא, כי ב'בויוג יכולים להכיל שבעה סיפורים, סיפור ליום לשבעה ימי השבוע, ובמשך נ"ב שבועות השנה יספיק בדיוק להדפיס את שס"ה הסיפורים לשס"ה ימות השנה. אפשר אפילו להניח שמשום זה הפך את הלילות לימים, דחק והכניס את 1000 לילות לשס"ה ימים, כדי שיצא סיפור ליום. יותר קרוב, אמנם, להניח, שחליפין אלו, בצירוף השם „מראות הצובאות“, הם רק להסתיר את הפלאגיאט.

בהקדמה ראשונה זו הוא גם נותן טעם, מה ראה לקרוא לשס"ה סיפורים אלה בשם „מראות הצובאות“. ראשית, משום שרוב הסיפורים הם על נשים ושם זה מרמז על מה שכתוב בסי' שמות (לה, ח) בשבחן של הנשים במדבר, שהביאו את המראות שלהן למשכן וזכו שיתקבלו לעבודת המשכן, בשכר שסירבו למסור את תכשיטיהן למעשה העגלה. שנית: שם זה מרמז שסיפורים הללו הם „א שפיגל פאר דער וועלט“, כלומר: הם משקפים, כמו בראי, את החיים בעולם על כל מעלותיהם ומגרעותיהם. כשם שבמראה אדם מסתכל ורואה לכלוך בפניו ומנקה אותם, כך אדם קורא בסיפורים אלו ורואה לכלוך בהנהגתו ומסירו. וכשם שהמראה עיקר שימושה הוא להתקשט ולהתיפות, כך סיפורים הללו משפיעים על הקורא להתיפות לפני הקדוש ברוך הוא ולשפר את מעשיו. ובמלה אחת, שם „מראות הצובאות“ מרמז שסיפורים אלה הם „ספר מוסר“.

מטעמים שונים — הוא מוסיף — לא יגלה את שמו עד תום השנה. כשישלים הדפסת כל הספר.

(7) כחובות נ"ט, ע"ב.

(8) מדרש רבה במדבר, כ"א, י"א.

ד

קָשׁ מֵתֵרֵגֶם אֲנוֹנִימֵי זֶה שִׁיצְאוּ עוֹרְרִין עַל „סֵפֶר מוֹסֵר“ זֶה, וְהַקְדִּים רִפּוּאָה לִמְכָּה, הַקְדָּמָה שְׁנִיָּה וְבָה תְּשׁוּבוֹת עַל עֵרְעוּרִים אֲפְשָׁרִים.

א. מְדוּעַ רֹב הַסִּיפּוּרִים הֵם עַל נָשִׁים?

מִשּׁוֹם שֶׁרָאָה שֶׁמִּצַּב הַנָּשִׁים בְּזִמְנֵנוּ מְאֹד בִּשְׁפָל. כִּשְׁהֵם מִתְחַתְּנִים אִין הַבְּרִיּוֹת מִדְּקָדְקִים עַל הַ„קֶרֶן“ – הַמְשׁוֹדְכֵת גּוֹפֵא – אִם טוֹבָה הִיא אִם לֹא, מִיּוֹחֶסֶת אִם לֹא וּבִלְבַד שֶׁתְּכַנִּיס נְדוּנֵיָא הַגּוֹנָה. בְּעֵלִים אִינֵם מִתִּיחִסִּים לְנִשְׁוֹתֵיהֶם בְּכַבּוּד הַרְאוּ. מִפִּי הָעַם רְגִילִים לְשִׁמוּעַ אִימֵרָה: „עַשׂ אִיז דָּאָךְ נִיקֵשׁ אֵלּוּ אִיין נְעָרִישָׁה פְּרוּיָא“ (כְּלוֹמֵר: הִרִי אִין זֹו אֵלּא אִשָּׁה פְּתִיָּה). וְדָאִי יֵשׁ נָשִׁים שֶׁאִינֵן מֵהוֹגְנוֹת, שֶׁמִּבִּיאוֹת רַעָה לֹא רַק לְעִצְמָן אֵלּא גַם לְבַעֲלֵיהֶן וּלְצִאֲצִיָּהֶן. עֲלֵיהֶן הַכְּתוּב אֹמֵר: שֶׁקֶר הַחֵן וְהַבֵּל הַיּוֹפִי, כְּלוֹמֵר: הַחֵן הוּא רֵאשִׁי תִּיבּוֹת: הַדְּלָקָה, חֵלָה, נְדָה, הַלּוֹא הֵן שְׁלֹשׁ הַמִּצְוֹת שֶׁנִּמְסְרוּ לְנָשִׁים, וְנָשִׁים אֲשֶׁר הַחֵן אֲצֵלָן שֶׁקֶר, שֶׁמִּתִּיחֶסוֹת אֲלֵיהֶן בְּרִשְׁלוֹנוֹת וּמִטְפִּלוֹת רַק בְּיוֹפִין, יוֹפִין הוּא הַבֵּל בְּלִבָּד. אֲבֵל הַקּוֹרָאִים סִיפּוּרִים אֵלּוּ רּוֹאִים שֶׁיֵּשׁ בְּעוֹלָם נָשִׁים מֵהוֹגְנוֹת, חֲכָמוֹת וְחֲשׁוּבוֹת, וְאֲדַרְבָּא, יֵשׁ בְּעוֹלָם יוֹתֵר גְּבָרִים פְּתָאִים מִנְּשִׁים פְּתִיּוֹת⁹, וְבִזְהָ יֵרוֹם בְּעֵינֵיהֶם קֶרֶן הַנָּשִׁים. שֶׁבַחִי נָשִׁים מִצִּינוּ גַם בְּמִקְרָא, כִּגּוֹן: מִצָּא אִשָּׁה מִצָּא טוֹב (מִשְׁלֵי יח, כב) שֶׁהַכוּוֹנָה לְמִי שֶׁלֹּא רָדַף אַחֵר הַמִּמּוֹן – הַנְּדוּנֵיָא, וּמִצִּינוּ גַם נָשִׁים שֶׁהִבִּיאוּ גְּאוּלָּה לְעוֹלָם, כִּגּוֹן: אִסְתֵּר, יַעֲלֵ וְיִהוּדִית. גַם בְּגִמְרָא¹⁰ מִצִּינוּ שֶׁהִרְבָּה טוֹבָה בָּאָה מִנְּשִׁים, וְכִי תִלְמִידֵי חֲכָמִים הִתִּיחֶסוּ בְּכַבּוּד לְנִשְׁוֹתֵיהֶם, וְלִכֵּן אִין תִּימָא בִּכְךָ שֶׁהוּא מְגִישׁ לְקוֹרָאִים סִיפּוּרִים עַל נָשִׁים. וְלֹא עוֹד, מוֹסִיף הוּא, שֶׁאֲעַפְּיֵי שְׂרׁוּב הַסִּיפּוּרִים הֵם לְטוֹבַת הַנָּשִׁים, יִבִּיאוּ תוֹעֵלַת גַם לְגְבָרִים. כְּמוֹכֵן, לֹא לְתִלְמִידֵי חֲכָמִים, שֶׁהֵם מוֹצֵאִים הַכֵּל בְּתוֹרָה, אֵלּא לְפִשְׁוֵטֵי עַם וּבִפְרֵט לְהוֹלְכֵי בְּטֵל, שְׁכֵנֵי־לְבַטְלָה מִבִּיָּאָה לְיַדֵּי שְׁעָמוּם. שְׁעָמוּם אִין פִּירוּשׁוֹ שֶׁגִּעוֹן, אֵלּא מְעַשִּׂים לֹא טוֹבִים וּמְגוֹנוּם, שֶׁכֵּן מְכִיוּן שֶׁהֵם בְּטֵלִים מִמְּלָאכָה, הֵם מִתְּפַרְנְסִים מִרְמָאוֹת וּגְנִיבָה וְעוֹסְקִים בְּדַבְרֵים הַמִּבִּיָּאִים

(9) מִשְׁלֵי, לא, ל.

(10) בְּרוּז דוּד גִּינְצְבוּרְג, בְּמֵאֵמְרוֹ עַל כְּתַב הַיָּד שֶׁל „סִיפּוּרֵי 1001 לִילוֹת“ בְּעֵרְבִית שְׁהִיָּה בִּידוֹ, מְדַגֵּישׁ שֶׁבְּסִיפּוּרִים אֵלּוּ עוֹבֵר כְּחוֹט הַשְּׁנִי קוֹ יַחַס שֶׁל כְּבוֹד לְנָשִׁים.
Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества. Том 5. С.-Петербург, 1891. [= כְּתָבֵי הַמַּחְלָקָה הָאוֹרְחִית שֶׁל הַחֲבֵרָה הָאַרְכֵּיאוֹלוֹגִית הָרוֹסִית, כֶּרֶךְ 5. סֵט. פֶּטֶרְבוּרְג, 1891].

(11) רָאָה, אֲגַב, עַל הַשְּׁפָעוֹת רַבִּיּוֹת בְּסִפּוּרִים אֵלּוּ:

Perlé's, Rabbinische Agada's in 1001 Nacht (MGWJ, XXII), 1914 J.

לידי חילול השם, ובסיפורים אלו יראו שאנשים אינם הולכי בטל, אלא עוסקים במלאכות ובעבודות שונות, מתפרנסים בכבוד וחיים חיי כבוד. הסיפורים יביאו תועלת גם לבנים ובנות צעירים שילמדו לשמוע בקול הורים ומורים ולדבר בתרבות עם מבוגרים, ועל אלה מהם, שמזלם גרם שהם מוכרחים להיות משרתים בבתי זרים, ישפיעו הסיפורים שלא להתחצף ולהיות נאמנים לאדוניהם, ועל ידי זה יתנהגו עמהם בחסד וברכות, ויעזרו להם להשתדך בשידוכים טובים.

ב. אין בספר זה אלא מעשיות ומשלים ולא דברי מוסר, אך כשמתבוננים בהם מוצאים שהם גופם מוסר. גם בתורה מוצאים אנו מעשיות ומשלים, ואינם אלא מוסר. כך, למשל, שלמה המלך כתב ספר משלי, שהוא כולו משלים, שאינם אלא מוסר. אשה טובה אינה אלא התורה; אשה רעה אינה אלא עבודה זרה; חכם אינו אלא צדיק; כסיל אינו אלא רשע. גם בגמרא מצינו: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה, והרי כל מעשה איוב אינו אלא מוסר, שאדם שהיה הון ועושר בביתו, והתענג על כל טוב, ופתאום אבד הונו בענין רע, יסרב לשטן שרוצה לבלבלו ולא יתרעם על הקדוש ברוך הוא ולא יבעט ביסורים, אלא כשם שמברך על הטובה יברך על הרעה.

ג. הרבה סיפורים בספר הם בעניני אהבות שבין בני מלכים, ומה מוסר יש בהם? והתשובה — בעבודת הקדוש ברוך הוא יש העובדים מיראה, כלומר מפחד עונשין. יש שמפחד מעונשין בעולם הבא, ויש שמפחד מעונשין גם בעולם הזה, שלא תבא מאירה בממונו או יסורים בגופו. כנגדם יש העובדים מאהבה, אהבת הקב"ה ואהבת התורה. הקורא בסיפורי אהבות של בני מלכים ימצא, שיש ביניהם אהבות לא-אמיתיות ויש אהבות אמת, ויזכור שגם באהבת הקב"ה יש אהבה לא-אמיתית, כגון שלומד תורה שלא לשם שמים, אלא לשם התפארות וגאווה, ויש אהבה אמיתית, כמו שכתוב בתורה: ואהבת... בכל לבבך — בכל שלם; בכל נפשך — אפילו נוטל את נפשך; בכל מאודך — בכל ממונך, זוהי אהבה אמיתית. גם בשיר השירים שהיא קודש קדשים, כותב שלמה המלך על אהבה אמיתית בין איש לאשה, ואינו מתכוון אלא לאהבת הקב"ה וכנסת ישראל.

בסיום הקדמה שניה זו הוא כותב, שהוא מתחיל, בדרך שכתב

(12) בבא בתרא, טו.

(13) ברכות מ"ח, ע"ב.

(14) ידים, פרק ג', משנה ה'.

בהקדמה ראשונה – ב' „בויגן” לשבוע, הדפסת שס"ה הסיפורים הנ"ל, שהם סיפור אחד ליום, לשס"ה ימות השנה, והוא מבטיח שבסוף כל סיפור יפרש גם איזה מוסר או חכמה אפשר ללמוד ממנו, מסתבר שאף כי לדעתו הספורים הם גופם מוסר, לא סמך על הקוראים בזה שיבינו בעצמם.

שבעת הסיפורים שבספר, מכיוון שהם לשבוע הראשון, היה צורך להקדים להם את שתי ההקדמות ואת הפתיחה הנ"ל, ולכן לא הספיקו ב' בויגן והיה הכרח להדפיס פ"ב דף. את הבטחתו הנ"ל בהקדמה, שאחרי כל סיפור יוסיף לכתוב את המוסר היוצא ממנו, קיים בחמשה סיפורים, לסיפור הששי והשביעי דחה, מן הסתם, את הוספת המוסר לשבוע השני, אבל אעפ"י שבעמוד האחרון הוא כותב: „הישטוריא פולגט פון אכטן טאג פון דעם פרינצן דער שווארצן אינזלין: זיינר פר צויברונג אונ ערעטונג”, ומשמע שהיה מוכן להמשיך את ההדפסה בשבוע השני, לא מצאתי בשום רשימה זכר לזה, משמע שלא הצליח, ויותר משבוע אחד לא הופיע.

לוח התיקון חלק א'

צ"ל	נדפס	עמוד
בווילנא	מווילנא	בתוכן עמ. 2, שורה ד.
5	ת	20, הערה 26
ד 1	ד	38, שורה 2
שלו	של	ש"ה גם
להוסיף עמ. 32	אחרי תיבות בפרק ג'	40, שורה 6
און	אות	54, הערה (1) שורה 2
אגרות	אגרת	55, סוף הערה 3, שורה אגב
פינסק	פינקס	66,
12	הערה 11	71, בגוף הטקסט
13	הערה 12	
לא להחליף	ולא החליף	72, בהערות ש"ה המפורסם
למחוק	(א)	74,
חב"ד	חב"ט	75, בראש הגליון
התרל"ד	התשל"ד	88, שורה 12
בשמי	דבשי	97, הערה 32
להלן עמ. 134	עדיין בכתב־יד	105, הערה 3
	הבחור הזעצער	106, הערה 5, שורה כמו
למחוק	במהדורת אידיש	
ושלוח	ושלח	133, ש"ה ברכותי'
למחוק את הכוכב		149, בכותרת
פולן	פולן	155, שורה 1
ג' בטו"ב	ב' טו"ב	171, ש"ה עם
להוסיף תיבת „אחריו“	אחרי תיבת אה"ו	180, שורה המתחלת אריה
מייזלש	מייזל	204, ש"ה ליפמן
בווילנא	מווילנא	217, בכותרת
במאמרי	[במאמרי	232, שורה שנדפסו
[באידיש]	באידיש]	שורה באידיש
להוסיף: ועיין להלן		
במאמר „זאת תורת האדם“		
אשר	ואשר	263, שורה ספרותית
שאל	שמואל	306, שורה כל
נדפסה	נדפס	311, שורה בשנת
(איוב גה)	איוב (גה)	324, שורה במספר
לעיל עמ. 319	במאמרי שם עמ. קעב	327, שורה בדוגמאות
השיבו: מחיטה	השיבו מחיטה	344, שורה השיבו
2129	מ/1219	355, ש"ה ב, בית

צ"ל	נדפס	עמוד
עוכומ"ז	עכומ"ז	363, שורה (האשה
וראיתי	(וראיתי	421, ש"ה (חוץ
(6	[6]	422, שורה [6]
אונזערע	אונזרע	435, ש"ה זאל
חובות	חובת	455, בכותרת
וכן עם	וכן ע'	459, בהערה 2
בלאשצוב	בלשצוב	476, שורה כי
להוסיף:		שם ש"ה לאשצוב
(בקריית ספר י"ד).		
להוסיף:		483, בהערה 1
נדפס באהל רחל ת"ב.		
את	ת	487, בהערה 13,
ווארשא, בדפוס	וולנא, בדפוס	494, ש"ה ווילנא
[תקס"ז]	[תקפ"ז]	512, שורה בשופר
למחוק טולצין	טאלאטשין טולצין	520, בכותרת
קראקא	רוסיא	536, שורה דפוס על הגליון
למחוק	דפוס רוסיא	547, על הגליון העליון
מינסק	מיסק	558, ש"ה חלק
אפיקו לי מאניי ³³	אפיקו לי מאוניי ³³	573, ש"ה וטורפין
ושד שמתא	ושדי שמתא או	
זו	זה	582, שורה הנ"ל אין
		582, לפני ש"ה לעיל להוסיף הערה זו:

„מעניינת העובדא, שדרשותיו הנלהבות של ר' בירך הלהיבו
והדליקו דוקא את היהודים הליטאים במינסק, אבל השאירו
אדישים את היהודים הגליצאים בבראדי, שאדרבא לעגו לו, כמו
שכותב הרב ר' אפרים זלמן במכתבו הנ"ל (לעיל עמ. 570)

צילומי שערים

שנשמטו מחלק ראשון

ספר

שאלות ותשובות

חומת השני

אשר הוציא לאור בנן של קדושים יגיע ישועים ה'ה הרב המופלא המופלא בתורה ובחכמה משמח אלקים ואנשים מילה עמוקות מינו תושך אור תורתו מאיר כתרשישים ומילה סמוכות ויקרא אתהן חמת יאר הזמן מה' יאר חיים נר'ובן המנוח הזמן הדרשו הרב המופלא כשהר'ר שמשון נ'ע אשר מצורתו היתה פרושה ואמר'ה'ים בק'יק וירמייא האנשיה : ומחמת שאינו בנמצא אפילו אחר בעיר ושגום במשפחה לזאת הדפסתו אותו מחרש כרו לזכות את הרבים :

СЕРФЕРЪ ХУТЬ ГАШАНИ

m e

МАШИНЫИ СНУРЪ
СИДЛАКОВЪ

Въ Типографіи П. Мадфиць 1833

ספר

חומי השני

אשר הוציא לאור בנן של קדושים • גנע וישׁשים • ה'ה הרב
 ! המפלא המופלג בתורה ובחכמה משמת אלקים ואנשים •
 מלה עמוקת סגני חסד אור תורתו מאור כתרשׁושים ומלה סמומת
 ויקרא אתן חומי יאר כמרר"ר **יאר חיים** נר"ו בן דמנת הראן
 הדרשן הגדול הרב המפלא כמרר"ר **שבשן** ג"ע אשר מצודתו
 היתה פיוטה • ואכ"ד ור"ם בק"ק הדיסייא האגזיה • ומחמת שאנו
 בנסצא אגילו ארד בעיר חתום במשפחה לואת הרפנט אותו מרש
 בדי לכות את הרבים :

ספר יוסף

אשר

כבר לא היה זמנה לעולם והוא
 היה נגזר ונצמד מרוב חבדו שרבים
 ובשאר פני קודש לחלוף הודו כמובן מידו
 בחדו לא יכלו מעו חודו ונקדו מי אלו
 ספר יוסף שדקו חודו ונקדו מי אלו
 מונח בלתי חרסו חסדו חודו ונקדו מי אלו
 וחינו לבית חרסו חסדו חודו ונקדו מי אלו
 חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו
 (ספר יוסף) חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו
 אל חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו
 נמצא בקרב לא חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו
 חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו
 חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו חודו ונקדו מי אלו

ספר יוסף חודו ונקדו מי אלו

בעוה"ז

עולם חסד יבנה

בשם ה' אלהי ישראל • רב שלמים כהררי אל • לראש מעלת דוד ה' וידו"ג • הרב המנהיג • וענה ל כבוד
התאחד הגולה • העני ומגדול • טוביניא דחמימי • ברח ובדקאי • רב נהרואי • רבם
הטלל בכל מדע וחוש • הגאון המפורסם כהר"ר יוסף לאטש אב"ד ור"מ בעת ריגין ה' עליו יאל'

ובכלל הברכה יתברכו מהאל הטוב הבורר בליון והאשון בירושלם יחשיב ק"ק ומשלת אור איתח ארתו • בשפע ברכה משפע
ברכה עליונה אביר :

אצרי עמרת החיים והאדם שלח עקמלני רבני • ואמט חפלותי ברה ה' בכל עת מאז או חפלה וביחד אלל כותל
מערבי • מזכר שמי טוובה לברכה • למען ירחום הדו תרבי גדולתו • ויכה לחות כהן נעבודו •
הכהן ילבש חזו • להקריב קרבן החמד כמעט • בבית טעמו :

הן להרבות דברים אך נמחר • והכי בד חזו"ו השד"ר היקר המופלא נחורה • וי"ד אלרו • פאר היחסין כש"ת מו"ה
מנחם נחום במרדכי ל טעו הגאון האצוי חרש"א זטקללה"ה מכתב כללי ערוכה בלודז על דבר
המשה רבה המסודות חברה ביקור חולים ומכרת לינת הצדק • ובאלט הלום ביחד לבקש רחמים רבים חלפני
כסא כבודו באשר לאל דוד יאכה נא במסדו

בכני עו וחטאמו • ונכרח מדקדק • וישת חבונתו דברי פי חסן קן ילחי לבטח אחב"י אשר כל אש ואשה יפרישו ברכה
מרים ונדעת ברכה מלא' ונחש' להרב משה רבה הגו אשר במק"נ הוי' • והכי אין קך דבר שעתה כפני פיקוח
ויחשרו זאת הברכה ביד מעלת השד"ר הגו ויהי' נרשם שמות המתנדבים בעם כמות

המת ברכתם בהפגש אשר ת' • השד"ר • למען יחברו ויפקדו לגריה בשמחתם בחקיהותי חתח פעולתם הטובה • והנה
בכעטר גדול האטריות ונחזיה להרב מצוה רבה • הלכו • וקשה הדבר לשלוח שד"ר כפעם כפעם • לואח
הורמעותא רמלא קדישא ובכח תודה ק • ובח קוישת ירושלים • הבח והאומות

כאשר לידם זאת החזונה תרומת ה' מגדרי עמים חמדין כסדון כפי האעמד שיעשה השד"ר הוי' • אשר ע"כ חלתי
נא ברחמים דבישין יקח בידו משה רבה הואח לקבל טור הבציות על ראשו • ומה שיתאסף ויתקבן

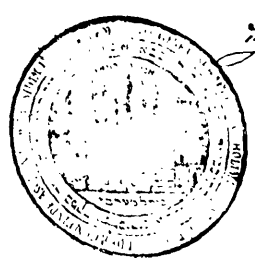
חחד דוד בכל שנה ישנה ליד הגזולה והרמה ונעלה
אשר מחד כעט יהי'שלח נשמתי נירושלם לטובה חברת הגו'למען מק"נ • ומכונים אמת נשטח בקלות כדח ובכתיב לשמו הטוב
רה' באשר יגיע לט מכתב מהשד"ר הוי' אשר כבודו הגדול קבל עליו משרה הגבולות • אזי ברטח ה' נעלה ל נשטח הטוב מתחב
גבולות בכל חוקק ועו עם מכתב בעולל ת"ח קן • ובשער זה האל הטוב יטיב חסדי לרחום קן כבודו ויכה לחות כעטע ה'

ובכך כחיכלו • כבוד אחר כנו • כנפשו היקרה בשמים מתענ ובנסת דידיו עמוסי החלואות • יחבי ישעוה • אמרכלים ובנאס
דחצרת קודש הגו' • בחקיהות ק"ק חסידים אשכנזים החיחיים בשלם יום כש"א לחש • שנת
חצתים כבה ה' בחיכני ירושלים • עה"ק חונב"א • ורב שלם על כל ישראל • ובא ליון נואל :

נא"ח האמיתין מן ישראל
[Handwritten signature]

נא"ח
[Handwritten signature]

אשר ה' אלהי ישראל

[Handwritten signature]

ב

בעזרת ה'

על דר נבנה. על לך מבשרה ציון דרמי בבח קולך מבשרת יה שלום
דרמי אל תדאי אמרי לערי יהודה דגה אלקיסם

אחינו בני ישראל שמעו נא ודאו פועל פעל ה' בימים, בקרב ראיון מרד הקדוש יהושלם, נלאים
 מעשי ה' לכם לספר, הן כאשר זרק בישראל מיום נלותם מעל אדמתם, על כן גם אחינו
 אנשים אשר קדשו יומדם לה' לעלות לערוק יהושלם תו אשר כבוד ה' ישכן שמה תמיד, על כן גם אחינו
 בני ישראל הושבים בארצות איהוא אף כי העיקר הם מערי הקדוש יהושלם, גם דמה ישלחו את נפשם
 מנגד לבוא הנוכחי יהושלם, כי עדי הוא ארבת ציון ויהושלם כלב כל מאמין בה' זה ימים כמרים אשר היו
 סה אחינו הנקראים אשכנזים, לרם היה ארנית נחלה סה לכריתנם ובתי מדרשים ודגה זה כסאה
 ורכשים שנה כי קטנה יד נגשו' על דארין האות בעת הריה על האשכנזים, דגה ברחו לנשפותם מפי',
 ואדות נחלתם נחרכו ושאתה שכמה, ודגה זה כרכשים שנה אשר אנתו בני ישראל האשכנזים עליו עדי
 הפעם לערוק יהושלם תו וארנו תל הקוד על ארחת נחלתו ושבענו עמל יקן ואנתה, הו ערנו עי השק
 הגדול יעיראל קנכול עשטרין בערי אלכסנדר באראן לורין ויה כי השתדל אצל מלך מצרים כי יוכל
 לדחוק בגלות אבותיו ולבנותו ותוקני בה ובניו עליה בתי מדרשים ובתים לשיבת תשובי' להמיר ובתים
 לשיבת תכמים, הרמים הלכה סה, בית להבנות איהום, בית מדרון וכל צדרי רבים, אס מקום בית הבנות
 התיבה, היה נשאי חרב כי לא יגדלו חקי השמעאלים לבנות, תל כי צר היה לנו המקום להתפלל, עיב
 השלנו תתננו לפני השק באראן שלמה ולמן פאן ראמדישירל דל כי יביא דבריו לבנות הבריבנים לפני
 הקיסר האדיר הרבמן במדינת עשטרין ויה השק דגו לא השיב פניו רקס הדיבי הדבר לפני ממשלת
 עשטרין ויה, ואו הפקדי ממשלת עשטרין ויה על יעיראל קנכול ביהושלם לראף פינאמאני ויה ועל
 המעטעטע עשטרין ויה אשר כנאמטאנאטינאסל כי דמה דרשו על הדבר בממשלת מלכות ישמעאל, כי
 לפה לא נבנה הבית הבנות? ודרשו השרם הרמנים ויה ותמן ממשלת ישמעאל פקדה, כי יוכל לבנות
 הבריבנים כי מיסים היה על אמתתו בריבנים אך לבלתי נבנה הבריבנים ויהי נדולה מחדת הבריבנים
 התיבה כי כן מנזקי השמעאלים, ודגה הוואת לא הבלה ערת האשכנזים עיב לא בניו הרבני, ויה כי
 ראה ה' והלחין אשר בממשלת מלכות ישמעאל להאנשים אשר לא יחזקו באמנת השמעאלים ותן ה' כלב
 קשר וכליו איהוא ויה כי ידרשו כי ינתן רעהו להאנשים הרבה, וכס ה' כי השולטאן ויה יסר למישקעת
 קשר ומלכי איהוא ויה ותתן רעהו לכל איש ואיש במלכות ישמעאל: או נתן דת במלכות ישמעאל כי
 יוכלו האשכנזים אשר ביהושלם לבנות כרבים נבחרים כחשק לבנם: בעת הריה נבוי אחד בישראל מבגוד
 נתן תרומת ה' לבנות הבריבנים ונם אחינו בני מדינת פייסין בריסין ממשלת מלך פייסין ויה גם דמה ערנו
 לבנות הבריבנים. ברך ה' כי בניו בריבנים נדולה ומשאדה למאד*) למום נלות ישראל מארצם אל היה להם
 כרבים מאת ביהושלם גם כי הדלת לבנות הבריבנים לא הוית יכולים לבנותה באות נשוינו כי ערנו לפני
 השמעאלים הררם במאד הרום נחלתו, אך היות לה' כי ממשלת עשטרין ויה כחסה, וששטי בערך
 היום נתן כסא כסא מלכותה ויה חסרה וצדקה נגדה איהו גם על שר ויה עיב היעיראל קנכול
 עשטרין נאף פינאמאני ויה הוא כמטה חסרו ויא לערנו ובניו הבריבנים באות נשוינו.
 ותנה אחרי כי תקרבו ותתן תודה לה' על כל תחסד הוה עמנו הדינו נא לבככם הדינו, לישמע את
 תהנתו ושאלתו כסם, הלא דרשו כי ערנה לא נוכל לבוא לרתשלל בבריבנים כי לא נשולטם רק עי דתם
 רפה והמכס ועדי צורך לשנת עשר כמנה וטוח סוד מבית, הולתת וחולות ורצפ ורצפ ומדיני איהם לפני
 ועליו ערנו נשים ואן לבדתי להשלים כי כשל סה הבלל לישא על חיות כי לא מאני די הרבית הנו אף
 על הבניו אשר בניו עדי סה כי עתה רבו דוניום סה ותקדו צדרי בניו והלשלים כל מלאכת ביהבנים וצורך סה
 בסיים, עיב ישלחו לפניכם את דוב המישל ירא מכות כרה מדיכו כוראשיו ל כי יבקש פליבנים כי תתן
 כסת דתם לבככם על השלבת הבריבנים עיב אחנו אל תמנין את חסדיכם מאתנו הדימו תיבנה לה' על
 הדיבנים איש אשר כבדות ה' אשר עליכם תל סגר יתכ נרפת כל איש ואשה ולכס תיזה צדקה לפני ה'
 כי יתן לכם כרסה עדי כלי ד', כד חכמי דובני נבכו ופקדי נחלת אשכנזים בערוק ודושים תו הנקראה עי'
 סה רבינו יהודה חסד וצל.

- נאם שמעון ודחי הרב המאוועני
- נאם יעקב האומים
- נאם מרדכי מאיר ראבינזאהן
- נאם אריי באאי מוה ירחמיאל ולהיה נאמן
- נאם יוסף זוגדל סלאנט
- נאם יעקב בטהודרי ידל ברלך ולהיה
- נאם הק' משה פניל נאוועמענסע
- נאם דוד שעשער

* דגה סה דרבים שנתה תשרם אמת באמת הנוק ארנו שלשים וחד הנוט השנים, חליתנו אל עיב פני עישים ושנתה ויהיה איהו
 אה ויה ס' תהאית לסק בלית הבני עי' תפי עליה עי' חסאה אלז סף' וזה וקאנצו מלכי' שנתה הליצם אשר סה תלעלי
 קישי רסאנה סוה תחלת הבנות עי' עתה.

שמירה לבית ולילדת

ירי רצון מלפניך ירוה אלהי ישראל שתצוה למלאכה הקדושים

שיר

למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי : עזרי מעם ה עשה שמים וארץ : אל יתן למוט רגלך אל ינום שמרך : רגה לא ינום ולא יישן שומר ישראל : יי שמרך יי צלך עד יד ימינך : יומם השמש דא יכבה וירח כלילה יי שמרך מכל רע ישמר את נפשך : יי ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם :

שירי קרע שטן

מכשפה לא תהיה	אדם	והוה	מכשפה תחיה לא
לא תהיה מכשפה	אברם	ושרה	לא מכשפה תחיה
תהיה מכשפה לא	יצחק	ורבקה	תחיה לא מכשפה
	יעקב	ולאה	

פיני וסנכיני וסמנגלוף פנימה לילית וכל כח דילה תיך אם אשכרך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני כחכי אם לא אעדה את ירושלם על ראש שמחתי דר החים

מקום מקדשו

מקום מקדשו

הנה זה עומד אחר כולנו כותל המערבי הגם קצתו בחזאנו אגם לו אגסט אגם לו קאזא דרפס פעה'ק ירושלים תוכב'א נשח' רב לרשיע' ופי'ק

קמיע ירושלמית.

שטררה מנזיפה, משריפה, מפנע רע, מעין רעע, מגודה רעה, מכשוף, ומכל דבר רע.
רפואה לחולי העצבים, לחלשה דגוף והאברים, למחלת ילדים, לכל מיני רויז מכאוב.

The main talisman is a square with a double-line border. Inside, there are four large circles, each containing a complex geometric pattern of lines and numbers. In the center is a circular emblem with a bird (possibly a phoenix or eagle) and a human face. The entire page is filled with Hebrew text, including instructions for use and descriptions of the talisman's powers. On the left and right sides, there are illustrations of palm trees and a menorah. Below the main talisman, there are several smaller diagrams and text blocks, including a circular diagram with numbers and a diagram with two figures.

מגולה לאריות חיש, לפרנסה, להצלחה, לזרעא חייא וקומא, עושר וכבוד, חסד ורחמים.
 ברכה לשיערא דמטיא, ובריות נזא, לחיי איילא, בני בריכא, מוני רויח, וכט'ם.
 איסור השנת נבול קיים לעד, ונכה לא ינקה בענשא רמלכותא.
 מנחה ומזודה, בקרתא קרישא ירושלמים דדובא, ע"י אבאין בין אבאין.

כפר

נועם אלימלך

זה החיבל אשר חנני, הזה חבל המקולקל
 החסיד המפורסם איש אלקים קדוש
 אמר לו אשר מעייניו יצא הצנח ותוררתי
 אמורתי כנורת אמת על חמטה חסדי
 תורה כאשר עיניכס תחונת משרים ;
 גם כמה ליקומים על פכוקים ונגזרות ודרשים
 מוסדים על אדני פו להורות לעם מי
 הדך ה את המעשה אשר
 יעשן .:

הובא עבשו לבית הדפוס כמקדם על ידי רבי-תרי
 אחים דאז הרבני המופלג החסיד המפורסם מוהרר
 אלעזר ואתיו הקמן הזה הרבני חת"ק החסיד המפורסם
 מוהרר אליעזר ליפמן נרץ : ועיי המסייע הזה
 חאלקו התרגי הגיד מוהרר יעקב רוב בער חלמי
 הר שטואר ריים מקק לרוב
 כהיום כפי מחנת חלק

ספר

חיים תורת

אשר חיבר בפני חלמידים . למדרס על גמרא ופוסקים ככמה
 מקומות בש"ס וקצת שיטתם שרוב לומדים עוסקים בהם .
 ה"ס החורני והרבני המופלא ומפלב החריף השיטן כבוד שמו מוה"ל ר
 חיים בן המנוח מוהרר אפרים זצ"ל מק"ק אפמא :

נדפס פה עיר ווארשאה . אצל ארונית זאוואצקא .

חמת ממשלת ארונינו המלך פרידריך וילהלם השלישי

לפרט חיים הם למוציאיהם ולכל בלוי מרפא לפי

WARSCHAU 1798.

Gedruckt in der Koeniglichen Privilegirten Druck-
 rey Von der Madame ZAWADZKA

אגרת

אל רועי שה פורה ישראל המה הרבנים
ומורי צדקותורה יצו ואליכם
הנגידים העומדים בראש
כל קהל ועדה אשר
במלכות גאליציה
ולודומיריא:

לעמבערג

תקנ"ח

ממני

הירץ הומפירג

המשגיה עלבתי ספר בבני ישראל
אשר במלכות גאליציה וודומיריא :
אני שלום ! וכי אדבר צרק וענות אמת
מפי יצאו : -

שמעוני !

ספר

נחלת צבי

על חמשה ג'ומשי חורה

חלק שני

ריון (דברי אומר) פון (והר הקדוש). החבן איר אפתיק גיוען חוג גקליבן ריון (דברים פטוטיק).
 ט אהלן סרייקען ריון הייליג גאיון. די קוונטנדיג ווערט פון טיפּי כרוק וועט זיין ויסר חו החלקי
 חוג גזיסרטס חו זיך גאזר. וועט דט הט נאמלס דר געטליכר הנא רבי שמעון בן יוחאי. אים
 זייט הייליג צעריק. ט דר וויסן ריון חוידן פון (עברים). וועט זיין כהנלס חו גחט. חוג (אודיע) טח
 זיין ריון (אנלף התורה) חוג זיירי (חקק חוג אטשטיק) וועט זיין רעלס פֿארטיג. חוג ריון (אנלף) פון
 (כטיף תורה) חוג טוטן (לוקה). חוג די (אדרגל הנטאול) וועט זיין ריון פון (עברית). וויח זיין וזינגן
 העבר ריון אנהלפיק פון היילן. חוג דעם טנאט פון רעטיש וועט זיין ווייט פון (רחל ה'). חוג פון זיין
 (תורה) טוטן זיי אג קערן. חוג זייער החלן חיו חין דעם געטאחרקס וויי ברעגן חין פֿאָש פֿייער פון (גיהנא).
 חוג זייער פֿלס וועט ווערן געווערן חין (כל הקוט). חיו חולן געטאטלס גומחן חוילן חטיילי (סדרה) פון ווערן.
 דעט חלם (אחבר) גיוען (הרש הדרטן הגרן) צבי חורש זילן כהר"ר ירחמיאל זילן חחטט אקדמיק בן
 האנח הרב אהר"ר יוסי זילן אבינח). וכחליל דעם גערק וועט חטיי בויליגן חוג פֿאר כעאן חונורי
 (תלף) חין זיין (כיל האקרט). וועט ער וועט חוג ביחן. כאהרה ביוטס חאן סנה :

- מיר החבן ריון טייערן ספר גידרוקט פֿון דעט טייט. אים (כאה אנלף) וועט זיט גיוענון חיו חין ריון
 ערטטי וועט טוין פון פֿין זימרו פֿר בייח :
- א איר החבן דח חרין גיברחלס חיל גחלני (אחאריק) חויד חנדרי פֿילן ווערט וועט געפֿעהן חלם חין די
 ערטטי. חוג חילנד החבן איר חיל (אחאריק) חויד חנדרי (חמריק) חול געטעלט חוילן זייער חרט.
- ב ריון (פסקים) פֿון חילך חויד חנדרי זיט גיוויליכלע (נסן הקודם) ווערט חול דח גיברחלס ווערט.
 דחבן איר געטעלט חוילן עברי טייטס .
- ג איר החבן געטעלט טייטס חיליכלעט בוונדר (ענין) אים חין חלסק בקודה) חרר לוויח (קודות) ככר
 וחולן קעט פֿר טטיין. גאר דעט גאיון. גריט חוג קליין .

נרפס כחכליה תהודור והויפוי. וכאשר נרפס מלפנים

כאמשטרדם

נחלת צבי

[קעניגסבערג]

לע' 417

ספר

נחלת צבי

על

תמישה תומשי תורה

דס הילוני ספר האט מחבר גרעזון דער נעטליכער

תנא רבי שמעון בן יוחאי

כיד האבין דאס טיערע ספר גירחקט פון דאס נייא י מיט (כמה מעלות) וואס ניש
גירען אין אן דאס ערשטי וואס זענן פריער גירחקט גווארן

בזו האבן דאס איין נייאכט אלס נאנץ (מאס) און אנדער פיל דערס האט געקלעט האט און
דער ערשטער און האבן פון אלע סאטערס און אנדער (היינט) אלס אין געשעלט און דער
אין אן דאס (מסקים) פון תוך און אנדער ניש געהינגעליכע (לשון הקודש) ווערן האט דא
געהאט ווערן האבן פון דא איז ניעמט און עבני טישע :

דעס געבליב פרידו וטימי ומלש דעס גלפסט

בוטאמור

PRINTED IN POLAND

**סדר
תחינות**

איר לכה שיבר אל אידן טוט
 זעלן. ע דיר לכה נייחה
 תחיה אל טוט דו קיפן. אל אהט
 דיר בט דין ע טיחה דו זעלט דיר
 דיר טוט אל נאלט. דיבר דער
 תודה גיטרהלט. אל דאך דו בט
 עפון אידן זאמלט. נאר אכער
 חסד יתברך. דען קיט ביהונט
 מירם תודה קטן דין טוט זי.

גדפס בקק הומבורג

אן דע הא

בשנת תפו לפק

ע' שמשותבן הדרר זלמן

הענט ול

זאת הלוואה
ע"י ש"ס סדרה חתונה

תחנות ובקשות

היזרה/א/א/א

תגה מי גדרוקט גומין מויל ניי... עם מי לו אזא גדרוקט גומין
מבר יי נעק סין ומג סר ביים . מא איר המבן גסטענס מאסלה
עלה מויל מיר מירט . וויא עם מי גדרוקט גומין מין דיהרסקרט .

ש"ס תבארת נעק מיט לו גיקונן מיר גוייט ויח מיר גומען ויין דרי
ובכולת זה וכח וליינגאל בארעך בארעך מין סלה
המבן איר מויל גומען . (פאר) מויל טייטש גום מין סערך פאר מין
פן הרע :

המבן איר מויל גומען מין תגה פן ראש חודש כענטין גום מין
תגה פון פרע ים כענור ביים דים ויכט אמלן .

איר המבן גסטעלט טיאקס פון דים תחנות וכן וטן ברמיל זמן מין
ויח מין ואל ויח גיפוק :

V SUDYLKOWJE VI ELEZORA
MORDKOWICZA BILIC 1824 ROKU

תקומת
כחשוויטליוויט
האיסדעל יחמלרסט
פארדאמיש
טווסע ראטיסקי
מילעטיוויט
יר"ש

תחת
טווסע
לערנוליסע ווילקי
אלכסנדרה
אלטיס לערנוליסע
כאפילער

סדרילקאב

התפיה
1825

פסק

דיע טנה תחינה וואן דיר ווייבר זאגן אז ר"ה וי"ג זיין יעליגו לשבח
עמר כירעים ומשתחויים זיין דיר גבורה :

עלינו לשבח

אזרון הכל חוץ איר [כב"ע] זיין דיר גורד לו זוכן ריין הייליגן זאון
[כחאה] איט שמרצט זאוס לו ביטן לו זעניסן ריין כחמהערליגקייט .

זויב זיך סאהן וואלדן בין איט עבירות בעו"ה (בעל הרחמים נקראת וירך תשובה הור"ה)
ביזט דאז דורך כחמהערליגן זונד האטט זונס גארנט רען זעג פאן תשובה וא קוס זיך
[יפ"כ] פאר ריין געזאמערטן נאמן (הה"ל על נפש ועל ענין) לו ביטן חוץ איר זונד ויין
אזון זונד קינדר (בכריעה וזה"תתחיה) זונד פאן חוץ אין פניס ביראה זכארוח לו ביטן
דיין הייליגן נאמן (וואך וואלי האליץ הק"בה) דען חסד וחסד דוח האטט געטון איר זונד
איין זאון זונד קינדר פאן יוגענד ביע היינטיגן טאג (ווא אזא חמאס) זאס איך ווייטער ריין גמאר
זונד כחמהערליגקייט ניט פאר זאון עאפשאנג איט רחמים זונד תפלה ויין יעלנד זיין עת
לזון זייט זעני כסח כבורדן וואלט זונדרי עבירות וואן זיין וויא דאז האטט פאר זיכרט לו
אטה רכיני ע"ה זיין דיר הייליגן לייטן (סאהתי כדברך) דאז וואלט אהא זיין זונדרי
עבירות וואלדי איר וואלודר ויין בלז נטכר וזרכה זיין ווקבל זונד תפלות (כתפלת חנה)
דין דח האט גזאגט (אטה קטת רוח) חלבי זיין פרויט איט כזריכטן ביטר געמאט בין זיך
(ווא תפוח באטשט זענין) זיין איך ניט דן באטשט (כי אז ידך זעניק כל חי) ויין קיין
געטט ניכט ריין זייט פאן עבירות . זונד ווען ח'ו דער (אקטרג) וואלט אהגבר זיין זאס
געטט ריין אדה פאן חסד ורחמים טטעהי זיין אכסח הרון ועטן דרך על כסח רחמים
זיכר גאט יי"ו יי"ו ווען זיין געליבטע עבליגקייט חוץ איר (גב"ע) זונד איין זאון זונד קינדר
זונד יי"ו זאב זונדרי עבירות כרחמין הרבים זאל אז עליך יסורים וואלמס רשע רבט'ע וויא
לו ברעכט איר זיין הערל ווען זיך גרענק וויא דס בית הא קדש זייט געטאמטן זונד דער כהן
גדול האט דיר עבודה געטאהן זיין קדשי קדשים זא חייט דער רויט פאן זיין ווייס געזוורן .
זא הזבח דיר ישראן גענויסט זייהר תפלה חייט זאן געטען געזען . זינער בעו"ה הזבח איר
קיין בית האקרט קיין כהן גדול קיין קרבן חוץ זונט אכער לו זיין הזבח איר גאר קיין זונדרי
אנחה זאן זונד תפלה זא פאר נעם זונד תפלה ברחמים זונד גיב איר זונד איין זאון עטירות
אלו זיך ווא קענק זאחיק זיין ווארי תורה זונד לו געבן לרקא זעניסן וואלוינסן כטריס זונד
ניט ח'ו זאן איר זונד עטירות זאן זעגן לו גאזה טרייבן זונד לו הערשטן זיכר ענייס (גולה
זא ידך) עפען ריין אלטי האנד זונד טפייט זיך זונד דיר ח'ו זעטוואו וואלט גרטר הזבח
יהי לזון זארי פי איין ריר וואן זיין כויליגט פאר דיר . זונד ווען זיך ח'ו זעטוואו וואלט גרטר הזבח
זאס ניט רעכט זיין בינה הגיגי פראז איין לו כראליון גראנקן וועלכס כטריבט זייט איין
זייט זונד טרייזן זאון זאן ויין פאר איר זונד איין זאן זונד קינדר . זויב זיך טון ניט
ווערדן בין לה"ל על עלאי אכל טכן חוץ זיין זאן זונד קינדר . דאז האטט זאכר פרויכרס
עוטה חסד וואלדיג ריין גמאר געהט חוץ פאן טויזענט . זא פאר נעם איין תפלה זאס זיין
טרעהרן ניט זייהר זאב ווי"ן בויא ריין בית האקרט ביאלו זאן זונד טעג זאן דער כהן גדול
זאן עבודה טאהן זיין קדשי קדשים זאן סאה :

קונטרס
יכונה

שאלות ותשובות מן השמים

טאקד

קדוש מיבנן קמאי ה"ה הרב החסיד
רבינו יעקב הלוי זלה"ה
מונרויש ומקורניל.

עד כה

הי' נמצא בכתי"י אצל יחידו סגולה שהעתיקום
מכתי"י הנשלח מירושלים עיר הקדש.

ועתה נרפס ראשינה
ע"י הנחאכ"ן להוציא לאיר חיבורי קודש, ששל.

ליובאוויטש

לחלק שני ע' 67

צילומי שערים

מספרים נדירים דפוסי רוסיא

בסדר

ספר
אחר

שחיבור ה"ח התורני הרב
המופלא מו" אקיהו כהה
הרב המאה"צ מוהרר אדרן
מק"ק פאטנוב חיבור נאה על רשי

נדפס פה ק"ק ארעקסניץ

תחת
ממשלת אלוניט המיוחס כגדול בחסיד הדוכס
יו"ף עשרה-אריבקי סטחליק ליטעווסקי
סטערמסטי לשאקי י"ה

בדפוס המחוקק מוהרר צבי הירש
במהורר ארי' ליב יצ"ו

לסדר ולפרש אשרי שאל יעקב בעזרו לס"ק

ק"ק

ק"ק

ספר

שערי אפרים

אשר הכריזו אל הארץ ברבבות אפרים ולבן ק לא יאז כרז סג' כחריף ופקי סמפ' חי מנחם מאגיש מרגליות
 זל'ס'ס תק"ק בראר וסס תיפודים על דני קריאת הזורה והזמנבותי' משעת הולאזם עד שוכה לתנותה' ננסו
 בעצמם בערים - וסס נופים מחולקים לכעפים קרים-בלון לח וקאר בו ירוץ כל קרא - כי יפתחו לו שערי אורם
 וכו הדברים קרובים - נכוחים וטובים - אל כל עזלי חורם בתהלים לבטח דרך קרה - ונקל עוד מואה על המורם - כי יפלא
 ממנו דבר בעתו - וחי' בקול לחו - בעתים סאלה למלא דבר חפז ודיו שעתו - ומי סאז סחפן לכבין ולסכיל מולא סדברים
 ומקרים - ולקפז ולקקר איזכ דרך יסקן אורם : סלא סס כחובים על קונטרס חדודן אבר נקרא **סו**

פתחי שערים

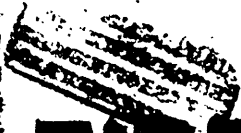
ובערועמאז
 פערלאזאז
 ואלעטשן
 חיינד סכעכע
 טוילנא :

נידוקט אין דובנא אין
 מע בחעלזע
 קערליק לעמור דקארעזיא

תחת מדלת ארוננו סקפוד חוסע פרוטוועליווטי דערזאונעז ווילניו סאסדלד' אומפראטר **אלקסנדר**
 פאולאוויטש סאזע דערזיז'ת חוסע ראשקי סאסדלד' חוסע מלאסעיוויע ד'ס :

דובנא

שערי אפרים **בשנת** לט"ק

ספר

שערי אפרים

אשר חסדו אני הצעיד כעבודת אפרים ולמן בן לארא הרב הדגן החריף ובני המנו' מזה
 מצדו מאגילי מגילות אלה מק' סגור הם מוסרים על דיני קיימת העדה
 והתנהגותי ששעת הנצחה ער שובה למנוחה נכנסו בעשרה שערים : הם גופים מחלקים
 לסעיפים קצרים : בלשון צהוקתו בו ירוח כל קרא : כי יפתחו לו שערי אורה והיו הרברים
 קרובים : נסדום וטובים : אל כל עמילי חדה המתאים לשנות דבר קצרה : ונקל עור סאת על
 המדה : כי יפלא סמנו דבר בעתו : הרי הנקל לכתו : בשערים האלה למנוח דבר הפך ורוח שעתו
 וסי האיש הפך להבין ולהשכיל כוצא הרברים וסקרים : ולחפש ולחקוד אחר דרך ישכון
 אדם : האלהם כעובים על קשטם אחרן אשר נקרא שמו

פתח שערים

הנה מתגלת הרוגטו הקיסר אוסט, פרסויעליושי דעחואוסינא וולקי האסחילר
 חיומחילר אלכסנדר פאודלאחריטשו סלמיס דסחיוטע אוסטע חאסיסקי
 באסחילר אוסטע מילאשטיוטש יר"ה :

רובנא

לפי'ק

שערי אפרים

בשנה

MADON

מוזייף

סדר

קריאת ותיקין

בלילי הג' השבועות
והשיענה רבא

זו פדכדכר ב"שני לחיות הברית עם בנינו
כניית הארני י ל ובאכרו הוהר השייכים
לליר הושיענא רבא ודיל שבועות
יבחה נרסכו תרסס כמטעות עם לוקיות וקרוי
ופרום על מלית קבית והפסקות בין סעניים
ימרוקן מכל סעניות שהיו בראשונים יקרה היל
מפניים כלשר עיניכם החונם מיכרים
עדים נאמנים כע נ

באמשטרדם

בבית ידשים

ט"ו תמוז ה'תרס"ח אהרן בהנחת ביה"ר
ינה יציה ה' והשני ה' התלמידיה ה' יוסף
כ"ה ה' יהודה ליב יציה
בשנה נפש אחד בלילה

ה' תמוז ה'תרס"ח
ה' תמוז ה'תרס"ח
1877
ה' תמוז ה'תרס"ח
ה' תמוז ה'תרס"ח

[דובנא]

נַסִּים וְנִפְלְאוֹת

דא ווערין דר ציילט ווינדערליכע מעשיות
אין מופתים וואס הרב הגאון הקדוש הצדיק
המפורסם מוה' יהושע העשיל זצלה"ה מאפטא
האט באוויזען אין דער וואך וועט דאס לייניג
וועט זעהן וויא דער כח פון צ. יקים איז גרוס אז
דער צדיק האמת קאן פועל זיין וואס ער
סערלאנגט פון הש"י ובזכות הצדיקים יבא משיח
צדקינו במרה בימינו אמן :

וויין

דפוס רוסיא לפני גזירת תקצ"ז

ספר

שער הגמול להרמב"ן זלה"ה

אשר כבר נדפס פעמיים : ומרוב חבת
 הקודש לית בהו שירים : ונחשורר
 איש אחד מיוחד לזכות הרבים : להדפיסו מחדש
 באותיות היפס • באשר הוא למראה עינים :

✻ פה ✻

ק"ק הוראדנא הבירה

בהוצאת הדפוס ה"ה מוהרר ברוך כהנא
 יוסף ז"ל מ"ס מקהילתנו י"ו

✻ לסדר ולפרט ✻

✻ השירה ליהיה כי גמל עלי ✻

מסכת תמיד

מן תלמוד בבלי

עם פ"ה הראש : ופ"ה הר"ב נר תמיד : גזור מצות אביך
 • ואל תטעם תורת אבך קשרם על לנך תמיד : כי
 ידוע כל דבר שלא נבנה בה"מק בימיו : כאלו נבנה בימיו
 ואין תמיד להזכר : וזוהי לנו נבאר : ס"ח העושה"הי' בהלכות
 עבודה מעלה פליהם באילו הקייב : ונבנה בה"מק בימיו
 כדן נמוד : ע"כ נהוו אנשי מעשה כל יום מס' חייב לנאמר
 ואיש קדוש תמיד אלנו עובר ואומר : בן אדם מה לך נרדם
 קום קרא פ"ה הראש הוא השני ומבאר : פירוש תפילה
 וקרי : אלה שם : המד"כר : מרוב הסעות ורוב הסדר : ונס
 כמה מדיניות קשי : בנה כרוך נעקבו ההגדר : וכשי"ש על
 חקונה : כ"א יגמד זו מס' קשנה : בכל יום המעורר ועל וקנה
 ומיד קחתי הכל ומך : שפל כרוך : כחמי"ס גסמך : להטלות
 נר תמיד להאיר עיני החלמידים : להודו מודו להרא"ש כחקוני
 וכל דבר הקשה ימלאהו מענה : ועיני סמיד חל"ס' שיוכח
 להניח לאור' שאר חידושי : בו אפי' תמיד נשט לנפשי
 ה"ק ברוך בענדמ' באת' דה"ס זיהיר משה
 זללס"ס האנ"ד דק"ק'ימל

גדפס פה עיד ויפד ק'ה הוראדנא הדינה

כדפוס של אלוניט המלך האדיר הזמיר חכם המלכים
 מטאנים לרא אנוסמוס
 מלך סולין
 דוכס גדוד
 דליעא פסקרם עקרם ירום טורו אמן :

לפרס אמת ואמונה לפ"ק

אבן גדולה

על
יורה דיעה

ויהיו יורה כהן ומלאו כולם דיעה

אשר הוצר לפני מלך רוב המלכות המפורסם מזה
ארץ כהנורר ישראל וזהו גלן ארץ - ופחד
נפין - ועסק קולר - נהרן - ועד מהרה היריה ירוק ובי
כארכית רמבט - לאו כל מוחין - גלן הכלת הכינה -
וכזה הסדר חשב הכיות ורב הלויות זרואת - ליע"ה קק
מלא גיה חמנה - והקל חסוף ונכט ארץ לנכ הקוס סתרה
סניה - וזה הכל הכתב יסנה - כסריות כל יסנה - כל
כן טיטו הוכר קט ואל תריכו על חמנה - וזהו סתרה
מלא ישרך להסג בניירות ש"ס"ה קק - וזהו
כסריות מוכתקוס סתרה

כרשיון הענינואר אשר באקרעמיה היראה :

גדפס פה ק"ק

ווילנא

הוכא לבית הדפוס ע"י בני החברה רוב מחרלה
ניסן י"א וכדו הכרטיס ש"שמואל סתה
כן - ונכד כל המהרה וזהו :

במזות ובהלויות כ"ה הכרטיס סתה והגיוס מחר
חיים זעריגן כמי **אברהם זעיל**
כ"זיטל :

ברפוס של מחותר' **מנהם מן**

כמי **ברוך ז"ל :**

כשנת ההקעה לכ ע

ספר

מעט הכתוב רוב האיכות

התפוח

היורה למש והבטיס

אריסטמוס

לנמד לכני יקודא וישראל - עמוד השאר'
סגש רובס קלדס העולה לאל - מה
שזורה ראש חתהיטס כדכט סכסלי
זכרנכ גדולל חכ"ה ס : זכר - הוא' ל'
כל חותמר ד"ח אשילו מ'

ישחק חסין טרני נכט מר' ל"א פן קלי
לכרי אברדס בר חסדאי

דדכס פה ק"ק

ווילנא יע"א

פיר גובכסחקיל ליתא

ברפוס הודש אשר הוקם להפצרת כל ישר
מחשבות ה"ה הרבנים ארי
ליוב בני חתומל ויפגש לוריא :

כשנת חקנמט ל"א

ספר

שטרא ברורין

בעוה"י אחלל להדפוס חק המשו - ניבא בעול
עם הכירו זקק זכור מברשו : והעיקן
מתנה לחכמי נהרך לאודישו יואל סרף החתמו ומששו
ועשיתו חקיקתן חקיקתו בלא חקיקת הנמל' : כדי שיוק
הקדוה כחמורו - ויהלל חקיקת מה עשו : כי לא נגמל
מלאכתי או לא נהנתה כדדי הלה חשב לה בנישמעוס -
וען החינוגס אהם ויבטיסם - הלו התלמודים - ומעלין
בקודם ורין מורדין - ככהן מתקני לה המועדות : מה
עשבס מכני טיכול לחורר ולהדות - וא"ל להתקין כדדי
שיעשו לערב : כי הכפירים טראגוס לערף - ואלכלו
הת-מקוס : כי חוקק שחין מוילנא מהתה ידו דכר שחין
מתוקן :

כשנת התקעט

ווילנא

ספר עמרת ישועה

ראו זה דבר חדש • ברכה מלא ונדוש • למלא כל איש מבוקשו • כשישים עיניו עליו לדרשו • ימלא חרונשו
לנפשו • שמעי עמי ולדברי • כי זה לנו עז ואורה • בלילה הש"ס ותדרשים וזכור אר חורה • זכעבור
זה נגדתי בדעתי לזכות אז רבנים ולבעמידם בדרך סלולה וישרה • ע"פ ערינים בדרך א"ב להשגן ירון
הקורא ימלא מבוקשו בלא טריחה יתירא • אשר עבדתי בעניי אני כלעיר יואל בת' יהושע העשיר
ני' בהרב כתיבתי' יעקב אב"ד דק"ק סאכטשוב ומק"ק סאקלאוו בהרב מ' יואל אב"ד דק"ק ארלע בן להרב
מ' יעקב בעה"ס זרע ישראל על ר"ה ומילכ • בן להרב בגאון מ' יוסף בעה"ס ראש יוסף החגן
בגאון מו"ס משה אב"ד דק"ק חילנא יע"א :

ברמים

הראש הנגיד מו"ח טובי' כמ"י אנרדם אבלי וזלהיה • והרבני
המיופלג האברך הנגיד מו"ח ארי ליב בהמנוח המפורסם מו"ח טובי'
ולח"ח ושותפיהם מו"חילנא יע"א :

באתחל קרישא רנחייט

ווירנא יע"א

עיר גובערסקיא רליסא

לפ"ק

חקני"מ

בשנח

w WILNIE

w Typ: Jana Jasieńskiego i Kompanij.

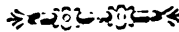
Roku 1799. Nr. 7.

המאסף

אינך

אספתי בו כמה מיני החבולות וכבילות
גם איזה דבר אחד להועלת בני עמינו האנשי
הכפזים ודיברו עירוב קצנים **ד** אין להם
(דלקציר) או לומר ורופא לומר :

כל אלה העתקתי מן כיה ספרו לישו אשר נדפס
כיה פעמים בשני (שילוב) יג כרו כגלי וכתב סוף
בני שים מורה (יורף עזא אהמתי כולן אהמתי
מקתן) :

דער זאמליר

אין

זייער נולדן קליינד בוך פלצין חיד החבולות
לו הויך דוחויות אונ (נשתיר) **נ**
(סויטי) ספרים : דריטן גישינט ויך פיל (נחבולות)
חודר **נ** מליר השפה **נ** : **נ** חיד חוין
פיו (רשומות וסגולות) פל דים לייט אהט גיטן חוין די
דערפיר מא קויגע טטכט מא החבין קין דזקסיר
נחהנט : קחנין זיח דים חייגעטע (רשומות) (נלכטט
נלין) :

ווילנא

חלק ראשון משאלות ותשובת הגאונים בתראי

הנה הגאונים החפרכמיים א.ש.י. שה וקדושה אשר ברחץ תמה בברכות החיים הגאון בעל תוספתא י"ט והגאון פעל בית חדש והתנו הגאון בעל סורי זבב והגאון בעל מניי שלמה והגאון מוהר"ר הבשיל משאר וארי ארץ משמר תורה פתומה נתנה ומתקם יד כל אלס בו בשאלתו ותשיבתי אשר היו משדריו שביבין וזקוקין ליריח זה היה שאלים חה אל זה קוראי"ם בקריאה של חיבה למית דתוספתא חת כל אלה אסף בחפ"ו ודרך בשמלה בריר כבוד הגאון הגדול החפרכס ארי"ט בעל מ"ה ארי"ר ארי"ט ז"ל חידנו של בעל סורי זבב בעל המהבר חשיבת שגות ארי"ט ארי"ר דק"ק קרח"ק והגליל ובחמי וטובים ידו כשה את כל הגביר והכ"ך הגורח הזה ובחידודו קודם לליכודו בירד ולכן השאלות ותשובת הגאונים כדמקום שדרו מנה"ת בכל הגמותיו ובמהה מקיפת חתם שמו הקדוש למסן ידסון כי מה"ג נה"ה הוא בנימו ומה"ה מסיו יגאל ורי הספר הזה מאמת הדורס אין להמכלל דבטי דריסה עד אשר קם ונתפרר ה"ה כבוד רדב"ו המיסלג המרויך והשנין מ' אליהו במ' מהס גרסון מק"ק ס' חשיב בעל המהבר ספר מטנה אליהו והוא זבב מכיסו ובכסאי מלא קנה את הספר הג"ל ושרת ויגע עד כי הבח אתם קלה לבית הדפוס כדי כי ירכיב ה' את גבילו ויומחר אי"ה במלואו ומוכרו : ולאת חקיו וחלואי ירכס' יבכף מטנה ק"ו בירכס' להאליח הספר הזה לבתיכס' זכות הגאונים הג"ל יבמיד לכס' וברכת התורה יקיס בכס' ולמרתם וחתם את בניכס' :

נרפס פה קק טורקא

ברפוס התעבה של בני תרי שיתפס ה"ה ירלס הקיין האניג סור"ר ירוסיוט הטשל במ' שני הרס זי"ל : וביורו ה"ר האלויף חזירני חרלס מתרגם כמהור"ר שלמה בן הקדוש מהור"ר מאיר זי"ל ה"ר :

וטונה כג"ה סדייקת ובתום ח' חות סמלית ממחת מרות המוקה ש'מלל בספר יסן טקן ב"י ה"ה הרב : והיפלא מ' מאיר בהזירני מ' שלמה מדפוס מפ"ק סורקא :

לסדר ולפרט הנתן פה ה' אליהו תאמת נקל

ספר

שאלות ותשובות הגאונים בתרא

היה הגאונים המפורסמים מנצי שם וקדושים אשר נצרך בהם נבחרות הדיים הנאמן בעל הוספת י"ט ונאמן בעל
 בית חרש והחש הבטן בעל טורי זבב והנאמן כפל מעיני שלום והנאמן מוכר"ר העשיל חב"ר גלויי טרן כשבר
 חירה החונה נחנה ומתם יד כל האדם בו בשאלתו ותשובתו אשר היו מחדרין ענינין וקוקין דעורין זה לזה
 זולת זה ה' 56 זה קורא"ים בקריאה של חונה למוות דעתם ולחל כל טלה אסף בחכמו וזר בשמלכ טורו כבוד
 הנאמן גדול המפורסם פרי' דבי' פילט' מוכר"ר רזי' ליב זצ"ל מירנו של בעל טורי זבב בעל החבר האונת שלכת
 מרי' שהיה אב"ר דק"ק קראקא והגליל יבכמו ועולם ידו עשה למ כל הכבוד והכריץ. הטרם היה ונחידו
 קרה לליבונו בירר ולינו הגאונים ותשובת הגליל עד מקום שדו מנה"ל ככל כנבואה ונכמת מקומות חסם שזו
 הקדום לעין ידעון כי נה"ם גדיה האל בעלמו והג"ס מפיו ילא וז' הספר היה טענה ודורס טרן לה מכלל רכשי
 דיוכס עד אשר קם ומעשירו היה כבוד הרבני המופלג החריף והשטן פ' אליהו כמ' משה נשוק מק"ה פניגטוב
 בעל החבר ספר מנהג אליהו והיל זבב מוכר"ו ונכסף מלך קנה לח הספר הגליל וטרח ויגע עד כי הביא אלפס קנה
 לבית הדפוס עד כי ירמז ה' למ נבולוויגניז ט"ים במלואו וטינו : לואה חזקו ולחמ' דייכס • וכסף חסדקה
 בירכס : לתחל' קספר היה לנחמס • זסם בגאונים הגליל יעמד לכה • ונרכה התורה יק"ס ככה :
 ולקדמם טוסה לח בניכס :

לרהו דיוני טיש באמתחתו כמה חסכמת ממאני ומטני אשר דעלי נודא רבא בגזירת נח"ש
 לבית ירום איש את דיו להשיג גבוליו עד שנת חקציה רק מחם היצא דדפו בו
 רבה היא ע"כ לא העבר פרי:

СЕРИИ: КНН: 0
АОВ: НСМ: А
РА: Я: ЕО: СМН
ВАК: 18395

ספר

גליא רוא

חיברו וגם יסדו חד מכני עלייה • הוא גלי עמיקהא ומכרהסא גלי' לדרעי' וכל נכורא פילר •
וגם המחבר הלא נכקדמס דמע"ל הוכח וכוטלכ • כרס עלי' זין רמא ננוק הככר
כדף כ"א ובדף ל"ג רמז נלס ומעולס • לקרילת כס ככר זס וכוטל כלמי •

כבית וכרמס ה"ה הרבני הנגיד מה' צבי ואב כהרבני הנגיד כהו' דוד רבין שטיין יצו:
ברשיון הצענאר דאקרעמי דווילנא

בכל כקס ש"זכר בזה הכפר •
גיו או עב"ס ובדוכה • אין
אשר זנו הוסיכ בעלם • אולם
אשר היו בדרווח דראטונים •
כפרי קודש :

חכמים יכינו מדעתם אשר
היבה נכרי או
הכוונה על האוסית שבזמן הזה
הכוונה על העכו"ם הקודמים
כמבואר ברמב"ם ובשאר

תחת מחסלה חלוניט הכיסר אווכס כריסוויטליווי דרוזיוויטט וויליקו לכיידר אימכולטור
אלעקסנדר פאזולוויטש פלמיע דרוטטטט אווכס רלכו' הלכטלר לווכט
מלכטיוויטט יד"ס :

במאהלוב

לפ"ק . בשנת תקע"ב

ספר

לקיטי הקצת

אשר חיבר בית המדרש הגדול המפורסם
 מאריך ובקי בפרד"ם על ד"לים יסמלות
 מו' **יצחק** חייק אב"ד דק"ק יארשי"ב בכרכ
 אב"ג המפורסם בעס"פ ספר עיני
 יראת מנוע שור ויא"ל ספר **לקיטי הקצת**
 ר"ח סמך קדוש

מאתרי חכמינו וקע"ח קמה פונדאם מנחם חרשה
 דיני חפילס וקדיש וברכת המזון ודיני בין האגרים
 וסעטה ב"ט ורעני טבס . וסאר כלכחות ופירוש
 סתפלק ד"חם קגרים מהזאר חוסר טדס וחיקונים
 וסאר ויגיד משהיב קצירתי סמחבר ע"ס סג"ס
 וסוסקיש . וכלל סג"ל דברים סגוסים תלום :

דפוס פס ק"ק **מזינר**

תרה במסלת ארונינו כתיובס סג"ל יג
 פרלאווסקי סעגדוי זמאסן סללנסקי

בסוף ויעא **יצחק** לשה נש"ה לסי

ספרי

ספורי בעל שם טוב

אין דיון עזר אנוס ער גילט סיני אנשאל פון רבי ישראל בעני"ש. זעלן פון ספורי
 גרוניק באוויק אלס קיין אנוס אלטעס נאך מיט גיהצט און גיווען. ידוע היב פון
 איר ליפונטן פון א"ב דעס ספר אמתק גאטק פון און חקור פון סינס ברי עס זאל
 קען פיסליר געטק וועק דיון זיין. און פיסליר אנוס קען זיך לויט נעמן פון (אמר
 זאמל) נאכ בי"ה לויק. וכולל כל חלקיק זאלן איר זאל זיין. פילט אשיינע באשד
 ביאנו) זאן סוף :

דאס פאר אלט (אמיק) גאטן פון דעם ספר **שבתי בעשית** און חקור
 און פילט היי האבך רבני סוד"ר כיון בעה"ר יעסר כסר פאך שילוב זאלן

בנתי הווארט

1912

W NOWO DWOR
 W Drukarni J. A. Kriger

געדיקט און דער פירולעגער דוקריא פון יאמאן אנהאם פירער
 זעט רינג צוריקס ביז **לישרים** נאך זעלה פאך

איגרת מוסר

איין שיין ליבליך

מוסר ביכל

אויף טייטש גידרוקט

שמעו אלי הערט לז מיר מיר פרומי אים .
 מיר זאלט דעם ביכל ליעגן מלי
 צים : מז מיר וועט ליעגן וועט מיר טוח דריקן טפעלין ,
 וועט מיר מים (הש"י) הילף בורמי וומול גיפען : מיר
 זאלט מיני ריד נעמן גיס מין זיין , זאל וועט מיר
 (הש"י) מים גמלן חרלן דיין : דיור מוסר ביכל מין
 גיסטעלט גיווען מין גראס . זאל דרוק וועט מיר
 דריין גיסען מין טעם : מיר האב מיר עט נאך דען
 (אלף ביה) גיסטעלט וועט עט פירם זיך מים דעם
 מענטשן מיר דר וועלט : עט דארף זיך קינר ניט דעם
 ביכל ליעגן לז טעמין . דען ער קאן זיך פיל זומער
 דרויט נעמין :

בנאווי דוואהר

ספר הישר

לרבינו תם
בעל התוספות זצ"ל

זה הספר הישר : ארבע חיים והוכח' תועב :
מדרך עקב לסור : ללכת בנתיב ישר בנינו
אלקים ואדם ומי יפלא גדול סוף המעלות והפסח
ספר המעשה סוף מעט הכשות ורוב האכיל' אום
אשר יראת אלקים בלבנו יסקוד סוף הספר יום
יום ויום לו למזכרת אש יסכת יוסירו : אש יבנה
ויחירו ויהיה לעשרו מיררו ושב ורכב לו : יקבץ
ספר טב בעמלו : סוף וככל בעלו יוכרך ה' מינו :

בדפוס שלר יתקן אייזק ווייצן פיעד
בשנת תקצ"ו לפ"ק

ב ס ד י ל ק א ב

Сеферь Гаяшарь Лерабелу шамь
ш. е.

Нравственная книга. Соч. Раби-
номъ шамь

въ Судзишковѣ

въ Типографіи айзика

Вейццифельда.

1836

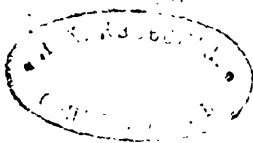
ספר הישר
לרבינו תם
בעל התוספות זצ"ל

זה הספר הישר : אורח חיים והוציא מוסר : מדרך עקשלוסור :
 לכתב בנתיב הישר בעיני אנשים ואדם ומי יפאר עול עול
 הישגות והתליות ספר הנחמד הזה מעט הכתוב ורב האינו אדם אשר
 ירחיק אנשים בלבבו יספק בזה הספר יום יום יהיה לו לחזקת
 אם יבנה ויסדר : אם יבנה ויסדר יהיה ליתרו חזונו וסב ורפא לו .
 ויקבץ ספר טוב בערלו : ביה ובנה נעולו ויכרך הי יעלו :

ברשים של הישגות אי"ק ווייצן פעלד
בסדר ילק א ב

Сеферъ Гаяшеръ Лерабену тамъ
ш. е.
Правственная книга Соч. Раби-
нумъ тамъ
въ Судзьяковѣ
въ Типографіи айзика
Бейциффельда. 1836

הספר הזה הוא ספר הישר לרבינו תם
 בעל התוספות זצ"ל וזהו ספר הישר
 אשר ירחיק אנשים בלבבו יספק בזה
 הספר יום יום יהיה לו לחזקת אם יבנה
 ויסדר : אם יבנה ויסדר יהיה ליתרו
 חזונו וסב ורפא לו . ויקבץ ספר טוב
 בערלו : ביה ובנה נעולו ויכרך הי יעלו :

ספר

236

אהל משה

דבור נחמד כלול מרובת ספרים : אשר כהמת הדקדוק מתווכים : נהנינו לכן
 בקדש זו ספרים : יגלו וכתבו זו אקסו ושנים : כי זו נכתרו טעו עבריים
 בתם ורכו וסדר העצמים וסדור העניינים : ומתו רצף האגה נסור הספרים) המורים
 בעומם בספר מה יום : במשקל יתו ותעשה כספה ספרים קצרים : והיו המרים
 הרבני מוסר **ארתן משה** ספר דמין בק"ה לבנו עור המוסר והספרים הוא ארתן
 משה ז"ל המהיר ספר **הלכה למשה מסיני** בהשגל למורים : ה"ה ב
 הקטור הרבני מוא"ר **צבי הורש** ו לייאקס שני ידיו נדו המטוסס מוא"ר
שביאל ז"ל ז"ל ונדו הניחן המטוסס מוא"ר **שלמה** פ"ל ז"ל א"ל
 ומ"ה דק"ה **כ"ב** ז"ל ז"ל מן המטוסס הרבני דמין מוא"ר מניל לכתו : בן המטוסס
 בק"ה המטוסס מוא"ר מעדל ר"י הירש מלבוז א"ה :

דפטר הלז הדפס זה גון רב וכבר כטו תמו מרוב הניכחם ואיום תלמים בלז ורבים
 התלזו חילה להביאו בכן ספסו מתענו להעליזו על תכנס הרובים מהם
 ובחוקטת מרובה כמתה מעלות על רח"טוים היינו ספרים נס כהדפוסים בעין
 ונדו ח"ה מדויקת ועל ידיו יפה נאלט עינים לזכה ידיו ועל ח"ה לא ידע על
 מעט כסף כי כ"ה יטל להוט בעליוטת הכמת הדקדוק :

[סדילקאב] לפני גזירת תקצ"ו

צלומי שערים מספרים נדירים דפוסי רוסיא

ספר ציורים

הנמן והמסדס דני בתול הבין אצ
 כס תלמידי ויניל ווחוחו ככר ינד
 נחכות כהנת' ופי יני בלו כמבול ככר' כמכ
 כעת כדרכו עליו פלמס :

כשת נהלי א לט לוקה

הנתן לנני ענר
 1792

27. ноября 1836. П. С. С. Ханге
 руко переименовано в
 руко 1837 П. С. С. Ханге
 руко 1837 П. С. С. Ханге

[סדילקאב]

דברי

תקצו

ע"י דוכני סהוד יודק סדעס

כשת

תקצו

כסריקאב

д. е. ш. е.

собрание еврейских писемъ

С ДЗ И Л К О В Ъ

въ Типографіи и цка маафиса

1836

ספר

מפענח נעלמים

בעזרת רס על כל רמים. הערה אי בנימין ס ר מרדכי ספר הלו. התעין בספר הזה
 ימלא בו כמה עשמים: המחקרים כחור וזלזות עם כל ראש בשמים
 על כמה קדו' וכבוד ואחיות גחלת וקצות 'שבתניף' ומאמר' רבנן זיל הכוונים
 גם ימלא התעין בספר הזה דרכי ה' היום זמחם עם קמיוס ;
 דכן קרו מחברי ואל תחשו על כספיהם : וקוט לרישת ימים ולגנו תחמים :

בשנת

תקפ"ו

לפ"ו

Printed in Russia

[סדילקאב]

סדר

ברכת המזון עם הגדה בצעורים

כמנהג אשכנז ופולין

אין נשאלים איה עברי טייטש : בענטשן : און קראן שמע : און פירן חנון : דא ברכת ש'ן סעודה
 ולבית מילה : וזמר לחנוכה : ושנים על לבם עם החזקטו סעודהא השייכים לכל מערה וסודה של שבת
 וזמן בו פשת השלח עם רבתי של עולם : וקדוש ליום טוב של ראש השנה ולפסח : והגדה של פסח : עטרת
 פירוש ש'ן נאמרן איה גרושי אמתות : הכל על נכון : וזכות זו נעלה לציון ברנה אמן :

גם אלה להכמים יבנו מדעתם כי לא כנים שהיו כמי הכמי הש"ס דל רגום אשר אנו מתגוררים בהם
 כי רמה היו עברי כוכבים וסולות ודבקים בכל התועבות לא ידעו את ה' ואת דבר קדשו לא הוסיף
 אצל העמים שבמענו את ה' הם ידאים ונתנין כבוד לתורתו עושים משפחתך בארצותם והסד עם אלהים
 והסס תרע כנצורם וחלילה לו לדבר א' לכתוב שום ענין עלים וכ"ס שנוכר בספרים זו א' נביא
 א'הוכרמה הבונה על עתים אתם שהיו כמי הכמי דמשנה :

פירוש הש"ס : דעוונות : חילוקי המצו
 פארלאויטש : סאנס : דענדלשט
 מלכטורשע : דייט

הדפן : פאסטת אהנט : הקט : אוסע
 אלכסנדר : איםפאריג : האסער : האסדא : זעט

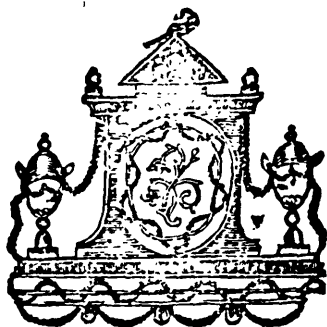
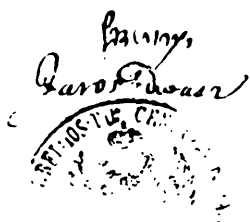
בסדילקאב

Слободское Издательство
 1914

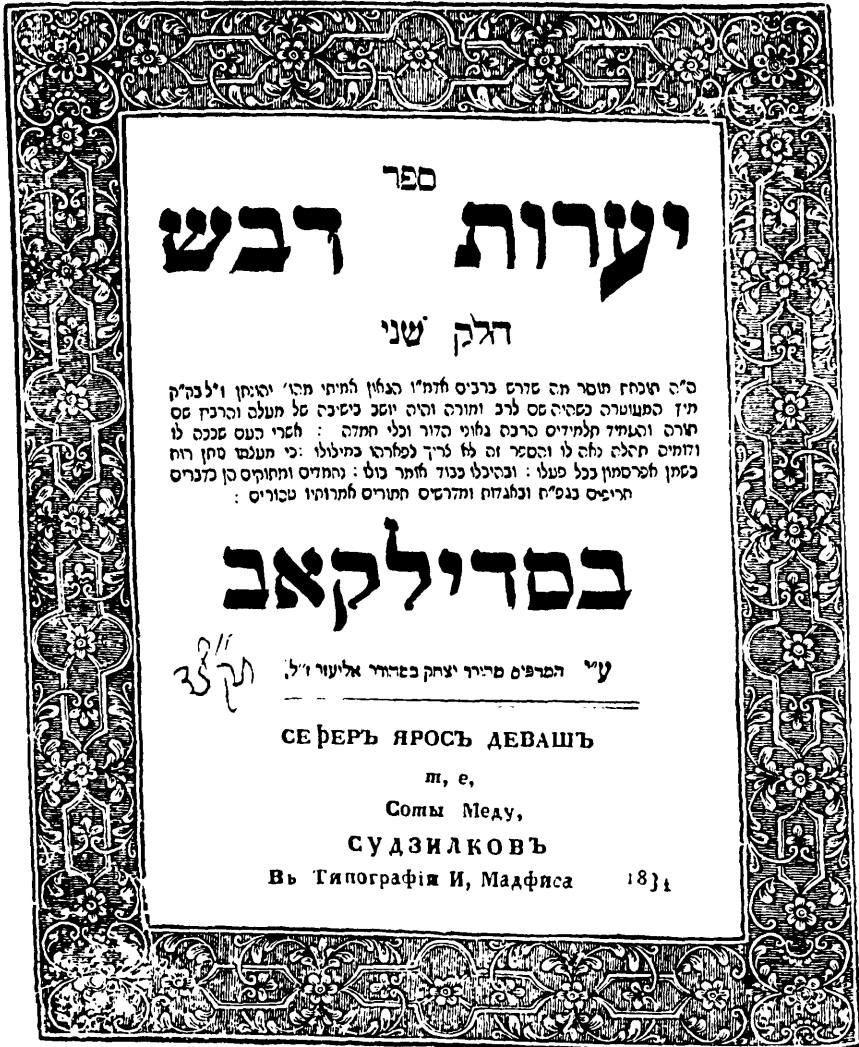
חלק שני

מספר יערות דבש

ה'ה תוכחת טוסר מה שדרש ברבים אדמ'ו דנאן אמיתי מה'ו אהנתן זיל זקיק מיין
 המעושרה : כשהיה שם לרב ומורה : והה יוטב בישיבה של מעלה : ודרכין
 שם תורה : והעמיד תלמידים הרבה : נאוני הרור וכלי רמדה : אשרי העם שככה
 לו . דומיה תהלה נאה לו . והספר זה לא צדיך לפארהו במילולו : כי מעצמו נחתן
 ריח בשמן אפרסמון ככל פעלו : וברוכלו כבוד אוסר טולו :

[סדילקאב] אינו מצונזר

ספר
יערות דבש

הלק שני

כ"ה תוכחה חסר מה שדרש ברבים אח"כ האזין לחימי מר"י יוסטון וילב"ק
מ"ך המעוטה נשקיה סס לרב ומורה וכו' יושב בישיבה של מעלה וברכך סס
חרה והגומד תלמידים רבנה גאון הדור וכלי חמה : אשרי העם שככה לו
ודמים חלה נלה לו והספר זה לא נר"ך לפארבו במילולו : כי מעגש סתן רוח
כשמן אשרימון בכל פעלו : ובקילו כבוד אומר בוס : והמחיים ומתוקים סן כדברים
הישיש בנפ"ח ובלגזח ומדרשים חמרים אמרוזיו סטוריס :

בסדילקאב

תק"ל

ע"י המרפ"ס סטירי יצחק בשרדור אליעזר ז"ל

СЕФЕРЪ ЯРОСЬ ДЕВАШЪ

ш, е,

Соты Меду,

СУДЗИЛКОВЪ

Въ Типографіи И, Мадфиса

1831

ספר יערות דבש

היה תוכחת מוסר מה שדרש כרכים אדמ"ו הנאמן אמיתי מה"ו יהונתן ויל בק"ק סי"ן
 המעשרה: כשהיה שם לב ומודה: והיה יושב בישיבה, של מעלה, ה' הדבין שם
 תודה: והעמיד תלמידים הרבה: גאני הרוד וכלי חמדה, אשרי העם שכבה לו:
 ודומיה תהלה נאה לו: והספר זה לא צריך לפארהו בשלולו: כי מעצמו נתן ריח
 בשמן אפרסמן בכל פעלו: ובהיכלו כבוד אומר כולו:

ספר

יערות דבש

Handwritten cursive text

חלק ראשון

היה תלמוד וטרי זה שהם ברבים אלמני כאלון אלמני חכמי יבואון וילכה'ק
 חיו המשגרה כשזיה סס לרב וטרה והים יושב בישיבה של מעלה והרביץ סס
 חוזה והעודד תלמידים הרבה גלויי סדור וכלי חמדה : אשר העם סככה לו
 ויחיים חזלה נזה לו והספר זה לא ירד לפארה במילוט : כי מעלתו טחן רוח
 כשון חשימתון ככל פעלו : יבהילו כבוד חמר בוט : נהמים ומוחקים סן כדברים
 ריבשים כגפית ובלאחזק ומורשים העורים אמרוקיו עבורים :

בסדר ילקאב

הפרטים סרודר יצחק בסרודר אליעזר דל

СЕРФЕРЪ ЯРОСЬ ДЕВАШЪ

и, е,

Солы Меду,

СУДИЛКОВЪ

Въ Типографіи И, Мадфиса

1834

ספר

שאלות ותשובות מהר"ל

הכרם הגאון ד'טופלנ ריש גלוחא בהרר יעקב כנ"ל תל"א נשכחו צרורה בצרו
החיים אמן כן יהי רצון

קדמו ט"ס אחר ט"ג ט"ז : זל מן רור על ירל להיות נדבית : נני' לנכ רכה
צורך שאלת טובות : חר ספר אמרי שר שאלה והשובות ט"ך נכף לכן ר"ה לכני' בהמל'
מוזכות : הלל כול הגלון מכו"ר יעקב כנ"ל :

מסס פסס ולטון בקרמיה שח ט"ו : ובהה נדמס כמס בני

כסלאפקוויין

תחת מחשבת לדוניט כקבר אוכט נריכוויכלויכט דבראויניכט ווילני כלכילד ייסכרלכלר
אלככנדד האולוויטש כלחייט דפרינעט אוכט נליכייכוי כלכילכר אוכט
מילעכטיוויטש יר"ה :

לפ"ק

הכס"ו

כשנה

ספר עובר אורח

דיוס קלרים לטוברי דרך : וחסילות הבוכה גדולי
 מרד : וסגולה נשלחה לכל כהלי בך : גם נשלח
 נשגבות ושלחיות בעת האורך : השילכה ספריות
 נטרה קדישה וקדושח וכרכו לכבורה הכנורך :
 הניאוחה לרפוח אוי בקנן ושל כל כנרך : השמן
 בהר"ר מאר זל"ל כ"ה התעתיק ספר ק' ככה"ג
 לזכה בזה הכשר כל טוברי דרך : רב לבוביט
 נח"ט

בכנה לעובר אורח ע"פ

בקארלסרוה

תחת משלה אדוננו הקיכר האיר אוסיס
 פריסווסטלייסי דיטראווייסי וויטליין
 האכיר יחסיאמאר אלכסנדר פאוולאוויץ
 שחייט דיטרויטס אויביט דאסוסקי האסוראר
 אווייט מילעכבוטי יר"ה :

קמתי חיים ופוא (ניון) ברכה (חיים) הנקרא

אבן השעות

שמיר אדוני אני מ'ו הרב המאה'ג המפורסם בדורו מוה'ד'
אחרן בתו' ישראל זללה'ה מנזע אינסי'נין וממשפחה
 ברודא ומשאל וואל והוא מטע אהרן אשר נטע
 ואשר בנה לחוטלח גדול בעיה'ה הללו שלא חשכה חורה
 ע'ישראל ע"י מסירת וסימנים מלמא דיקרא אלבשיהו ולא
 בא בנוח'ח הנס'ה רק בדרך קרה • בלשון לזכרה •
 כאשר יראה הקורא • וידעח שאפילו מי שאין לו רק רוח
 החורה • וכסר קסן והיה שגורה • ידע הדין מהרה •
 חמליח ומקורה • באיח סימן וכמה פעמים משס בארה •
 בעגים מובהקים מפשה גורא • צו יגיל וישמח החורה •
 שרע בדור עני ונזון הוה שברודים ושרויים בעש לרה •
 והיא הכאר אשר חדרוהו על כל ד' ש"ע בעורח הנורה •
 ויהיה לו כל דין בעפה ברורה מכל ספ"ר כהורה • כל די
 מחסורה • ע"כ עושו מישו קו מהרה • כי מליון חלא חורה •
 והיא מרגליות ואכן יקרה ואדוני אני זללה'ה עשה עמו
(אות) לטובה שמחך כך זכרה • ויראו שונאינו ויכשו
 אתן גזכה לעלוח לניון ימהרה • ויקנך נדחינו
 מארבע **כנפות** לס"ק :

והובא לבית הדפוס ע"י בנו הרב מיהרר **ניסן** אב"ד
 דק"ק **ראדון** ינ"ו :

ברפום מחותני של הרבני הראש מו' **ברוך** מים
מקהלתנו פה ק"ק הוראדנא הבירה

זה השער ליי צ'י'קים יבאו בו ספר

ידקוט הרש

והוא נלקט בשמן עטורש ושום שלגלגל ספר זכר גדול וזכר חרש ותקוני זכר , מונח אלס וספר
 ססונות , ועפרה מאגרות ויילת רחף ולכחות , כל מה שיהיו לדרוש ברכים , ואין לנו עסק
 ב:ספרות , גם חרשי עדרשים כמגללים כלאגטי , ומגלה עמוקות , וחודשי עניינים מספר חסידים גם
 מדרשים תמימים מנקוט כגדול ופרק רבי אלעזר וסוף כהקלל ישראל .

במצות ובסוללות זכר ה' יסמון למטה ה"ה פרטנו באופלג הויזק והסדר ירחל חלקים מוזכר יספ
 כ"י ככרם בקדוש כחש המצורחם אחר עולם פאר הדור ופלאו שזכר **מרהבי** כ"י מקר עמלי .

נרשם פה קיה

תחת המלה ארוננו כקסר אחשכ פריסויע'י'טשי הערואונרש וילקי (סאס'אנדר) ליגער'אג
 אלכבנדר פאולראוי'טש כלשע דרזיסט אונט לאשעץ באהולק אונט
 מילכסטיווישע יר'ס

בשנת יצא השנה לדקף ארונות לפיק

י" ספר

אבן תקומה

ויבטחו ויבטחו לפני הטובה • בני כח הטובים • מחי • מחי • חקם
 תשינה כפיוחך • וחיש מקיך החטבה • הר האלהים מורכב :
 זרלי הגלתי רפס • אף וזשס • בני מוכה החשוקה • גונו בשן רפה •
 ידים • מוכב' העללה • וסנעלה • כך חשק ס' למגולה • וחזר כעמק' החמות
 מנולה :
 חזר ארשם ולקברי הרפס • כרנח:ח:בוקל • ירפס' אהס ירפס • הלכחם
 אהר סאגל • ברנחחם וגם ירפס' • ללכח נקט ולששח זכל :
 ונעה המליצה
 אושר לטולח סגל • ולבכירות הפס • ולבניה סורס איבה סלכנה לאנן •
 הגן לחמרי • ולמה ירש סלמס אח הבכירס • קרלחיו • אבן יקרה
 ..לפי סלכני טלס • מוככית • כהרני • ודרושי • סגלי
 ברתי יקר מסנן • קרלחיו מלוחח אבן :
 יד סכני מנקס חל' חס' סל סלח • כי קטון הוא ומה חשורס סכיל' •
 ללס כסדר ויחרק : כי סל סוב לחבור • כי קטנו לחסרון :
 בדרהם כלח' סוכרל' ללכטטט' עטרת בקודש כנחף ישל : נק'ס
 הדוכאקי י"טו :
 זסד כהס גבר סלי • סאולל' יר • שלכס חבור' עול יופים ססדו •
 להוליס ללור סלכ מעשה ארלפס :

נרפס באמשטרס

בשוח תקעב לז'ק

[שקלאוו]

סדר

הושענות

על כתב עברי

ובלשון אשכנז

היות שכבר אסרו חכמינו וכוונם לברכה
 בכל יום היו מקיפין את המזבח
 בערב ההוא אמרם אנא ה' הושיעה נא ר' אמר
 אצי והו הושיעה נא והנה כעדת אף שנל' יע
 וכלטוט מארצינו עמדו ותקנו חכמינו ולהיה
 על כד יום ויום וזכר למקדש ענין ופומן נאה
 כאשר נפ' שמו בכל תפוצות הגולה ובפרט ביום
 ז' של הג' שבו נדון על הפים והנה לאר' נים
 יחכמו להביץ לשונם לשון זהב על כן הפ' י
 בעורת השם בורא קצות עולם להדפיס אורו
 בלשון צח ונקי בזכות זה יבוא גואלינו במתה
 בימינו אמן :

ספר

ילקוט ראובני

על

עונג שבת

אשר חבר בעל ילקוט ראובני וגם חיבר

ילקוט על פי דעתו איב"ה דרב המרוסם

סודר' ראובן טון בן המנחם סודר'ר

האשקני כ"ץ ז"ל ה"ה חתן הנטון

הגדול אשר היה לפנינו נשיא אלהים

בישראל האלוף המרוסם סודר'ר אפרים

ז"ל איש לאגטשיץ אב"ד ור"ם בק"ק

פראג דעיר הגדולה והמקדלה עיר ואם בישראל

ישחרם האל ער ביאת העאל אמן ק יהי רצון:

לסדר ולפרט עליון ברוב' סוף יום

השנת ויקראנו

דפוס רוסיא

Handwritten note: (1) 1000

נישאלעאן דער ערשטע

דער גראסע קאזער דער פראנצאזען

ט"ס דען

יב על שם פאן בארדיטצאב.

Napoleon der I.

פעסט, תרכ"ט.

וערדאג אינדר איינענטהום פאן ר' מרדכי אפרים לעוו"ס זאָהן.

טעלעגראפישע פאסטאמט.

ספר הישר

ספר טלל כמה סכורה ומדרה ר"ל כל חמשה חומשי חדר
 וקלח מספר יאשט ופופטיס, בלשון לח וערב תושב לכות
 אדם להכיר כפלאות ה' ומחברו • לאווראלו ספר חדש מירושלם
 מלא וגיון יאזא ספר כשר בעיני אלהים ואדם • להבין
 י: אלהים תתם שבט. מוסר ולהדריכן בנתיב כושק ומנוחה
 טובה בלשון לח ונקי :

ק. ז. י. ק. ג.

געררוקט ביא יאזעק.

הראש אנצקיא קיזירליבער

קעניגליבער דייטש אונד

בראעישען האף בוכרוקער אונד ביובהענדלער • אים
 טעלקער האפע, געכט רעם שאממען טהאפע :

ל"ג

תקפה

בשנת

לוח
ברכת הנהנין

מהרב הגאון הגדול החסיד המפורסם בעל **מאמר ספר התניא**

יען כי רבים הלכותיהם ורבים הנכסלים בהם * זה היום שקיינו תולדו סהניע לידנו קונטרס מהרב הגאון נר"ו מלוקט מפי פוסקים ראשונים וחדושים יבחר וליבן הדרך פתחיה והעמידה בלשון לז ונקי ונכסה בורה * הלכות קבועות ספר כלל בלשון המשנה הלכות קבועות חזק ונכסיות * ונס דיע **נמילה ידים** אשר סנה כחלמדין בדרך קצרה * ולהיות מחולק עתקת בנרה תשובה חזר ס לנדר ימינו זו הלכה :

עוד • היום בנינו לעמוד על * * * יח חרות על הלכות מכת קדש אשר יקור קצת ידו למה שפירא * * * אה עמי לעמידה לחד כעוים בינה כיל יאהו הטובה עליו הסכימו סכ * את ידיו רב לו וסנה לחלמדין בדרך קצרה :

סדר נטי' לסעודה וקצת הלכותיה בקצרה

ב הרוצה לקיים מצות נטילת ידים לדבריו הכל : צריך לטוהר לשפך על כל יד ב' פעמי' לעולם אף ששפך רביעית ויותר (לא כיד ורשב"א מהירושלמי ובר' יוקי רפ"ב ד"דים דלא בר"מ) : ושילעו המי' בכל שטח היד פכיב עד הפרק כמו כשפיכה הראשונה ממיש' בי חמים שעל היד משפכי' הראשון נממאו מהיד והמי' השמים מטהריר את הראשונים : ולכן צריך לשפך עניי פעמים רצופי' : ולא יגע בכלי בידו הלחה בין שפיכה לשפיכה פן יגע בידו השני' בכלי חיות זו שעל הכלי שבאה ממים טבאים יגעל ידו הראשונה : ואף שיחזור וישפוך על ידו השניה ביז אין המים שעל ידו מטהרים את לחלוחית מים טבאי' שנטמאו מיד הראשונה : ואפילו אחר ששפך שני פעמים על ידו חזר שלא יגע בה בידו השניה שאנת נטולה :

א גרסינן בגמרא המולול בטילת ידים בא לידו עניות * ופרשי' שאינו רוחץ ומשפשף יפה אלא מעט מים כעורך כיעית בצמצום : אמר רב חסדא א"א משיא מלא חפניא מיא ויהבי לי מלא חפני טיבה א : ועל כן אין לישול כרביעית מים בצמצום אלא יכול בשפע גם על חפניו עד הפרק * דתינו עד מקום חבולת היד לקנה הירוע : ויזהר לעיין היטב שניעו המים בכל שטח חיד * טביב סביב * ונכ בכל אורך האצבעות יכרחן סביב * ויהיה ריוח מעט בין אצבע לאצבע * ויהיו מוגבהין כלפי מעלה קצת * כמדי שניעו שם המים היטב : ונמ על ראשי האצבעות * ואם בשפיכה אחת לא הגיעו רגלים בכל שטח היד * אין רתקה לשפוך על אותה מקום לכדו שלא הגיעו המים * שאין נמלה להצאן * אלא צדן לחזור וירשפך על כל היד כסתחלה :

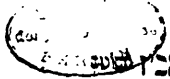
ואם יגע צריך לנמס במזה חתיה אלף יפה

לוח משנת תקצ"ו לפ"ה

עם כל המועדים והצומות מולדות ותקופות
קריאת הפרשיות והפמרת פרקי אבות סדר
הושענות ושאר הגהגות :

גם ראשי הרשים והגים כמנהג רייסין ופולין
ד"רי מדינות רוסיא שהמה בעת חונגים
ביחד וגם אותן שהרייסין חונגים לכדם סימנם
(מ"ר) לבדם (ומ"פ) לבדם : עם כל העינים
והירידין השייכים להם :

גם כצננו כל כזמנים של קור ומוס על כל ¹⁵⁸ ₃₃ ~~158~~ ³³ כפי המלות
של ז' כוכבי לכת :

תקניעות משנה זו **הבין** ~~הבין~~ ^{הבין} ~~הבין~~ ^{הבין}

ימים **משד"י** לא נאמנו וטבהותים כושיטע **נ"א**
שנה עשירית לתחזור קטן **רצ"ה** ללכנס שנת **כ"ד**
לתחזור גדול **ר"ל** לחתם ושכנ **ג'** בשמיטת לדעת
בגאונים ולמנהג א"י יצ"ו
וכנולרים מונין תקל"ה עד כ"ג ימים נחודש טבח
ומשם ואיך הונין תקל"ו

158 53:

דפוס רוסיא

אײן שפראך פון ווערס

דא זין איך גיקומין אין. ערשטין מאל אין דאס צעשטן מאל או פאר
באקין אין ע פאר שטרעכין דער בארץ ווארום זאל גלייבן
שטיין אין די קלייני ווערס אין דיא מאדין זאלין אפ גיין אין דער
מדבר שטייט איין שווארצער אוקס : פון דעס קינד זאל אנוועק גיין
דאש פייאר אהין או דעס אוקס זיין קאפף זאל דעס אוקס צרענין
זייני אדרין זאל אים טרענין זיין פלייש זאל אים עסין זיין צלוט זאל
אים זויגן אונ דעס קינד זאל זיין קאפף ניט צרענין זייני אדרין זאל
אים ניט טרענין זיין צלוט זאל אים ניט זויגן זיין פלייש זאל אים ניט
עשין עש זאל פאר האקט יוערין איג פאר שפראכין ווערין עש זאל
פון די ווערס ניט קומן קיין פייאר אונ קיין שטעכניש אין קיין צרעכניש
(אונטן) זאל לייבן די רעכטי האנט או דער ערד אונ זאל זאגן וויא
דיא ערד אין שטויס אזו זאל פאר שטעמט ווערין דאש ווייטג אין
דאש פייאר פון דעס קינד) :

דפוס רוסיא

עמוד האחרון של הלוח משנת תקצ"ו

לוח

ער עשרים שנה

משנת תקפ"א עד שנת תר

עם כל המועדים ותקופות ומולדות וגם זמני הקור וחוס
 וגם ושלג ודוח ופך ימים של כל שנה ושנה וסדרות
 והפסקות וכדר הטובם של שבעה טכני לכת בכל שטע וכחם
 קשת מן זריחה עד שקיעה כל יום ויום והאתן הימים
 שסכנה להקזו ובכנה ליבנע והמים שלא לדרך.
 : א לבית ויהי רטון חלפני אביט שלא נלטרך
 לזה ויהא השנה סוף ללרסט
 רשלה אשית לרקינו ויסמם
 לבט אמן בלה

שנת כתבם על לוח לכתך לפיק

סכנה לישבע	תשרי	סכנה להקז	המים שיצא
לניכ יכיה	כז יז יח	לדך או לבית	לדך או לבית
א' ו' ע' ס' סז	קז יז ט	חשן	חשן
כ' נ' ז' יח י"א	א' ז' י"א ט	כסליו	כסליו
ד' ו' ע' י"ד ע"ו	א' ב' ע' ה' ז'	טבת	טבת
כד ט	ח' ע"ו י"ז י"ח	שבט	שבט
ד' ו' ח' ח"ט ט'	ה' ו' ח' ו' י"ח ט	אדר	אדר
י"ד ג' י"ח	י"ח ט"ו י"ז י"ח	ואדר	ואדר
ח' ס' כ"ז למד	א' ו' ז' ח' כ"ה	ניסן	ניסן
ט' י"ט ט	ז' ע"ז י"ז כ"ז	אייר	אייר
א' ה' ח' ט	כ"ט ט	סיון	סיון
א' ד' ו' כ"ט	ג' ו' ט"ז כ"ז כ"ז	תמוז	תמוז
א' ד' ה' י"ח כ"ה	ט"ו י"ז כ"ה כ"ז	אב	אב
א' ג' כד כ"ז	א' י"ט כ' כ"ז כ"ז	אלול	אלול
ג' ו' ט' כ"ד ט	י"ב ט"ז י"ח ט		
		<p>סכנה להקז</p> <p>אכל באנקטס או (כל'א) קמפ ט זעלין איע בכלל הקזה דפרמטן וואל זעלין</p>	
		<p>סכנה להמביא</p> <p>אה חבירו באחד בניסן ה' באקיר ד' בסיון לישבע וואו ישבע לשקר ימות אף הישיביע</p>	

ספר לקומי צבי

זה ספרנו כבר בקנה מידה על ידי ההדפוס הר"ר לבי היום
 בן הר"ר היום גם כול-עלמי מעל החבר מהתפר זה : אבל
 הדפוס בלא הדור ובלא מדור : רק לקט אח כהפלה ובקטנה
 מן ריש אליל עדי-מג הסעוטה ועח ערה-באהר, להדפוס. מניח
 והיגרו כסדרו כדי שכל אדם יוכל לראו הפוקטו בני הימים
 ובכך בטן כדי שוכל טאח באמתחתו : והכל כהדור ובסדר
 נאה : באוהייה וסוף, בנייר לבן ועדיו טהור, כאשר עיניכם רואה
 עיני עושו גיבו הוש' ועל כספיקם אל המוסו להגות ברכה בבהוסה :
 והומו-לר"קה בטהרה בנוכס-זנעוהוש' חתן :

הח"ת ממלכת-הרונינו יהקים"ר אלושט פריקוויטליוושי דארזאוונש
 יועדו האסיף, היחיד-אשר ארבע-בגדר באילוניש
 באסיף גריהטס אלוסו האסיף-ר אלושט מילטטוויטליש-יכ"פ

ב"מ בעיר המהוללה

ברין

אוד זרוע לליקו ולמני לב זשחה

דפוס רוסיא

ספר

מאור עינים

בשמו בן היא שחזר לעולם טולו בכבודו כבוד תורה קודם אמת ולא משהו כה קדוש חור כהיל וקדושי נ"י עיה
 פ"ה טעם הדור והדור אור הקודם קדוש הא מכובד בחון עוזבו ומאור עיניו רבא דעמיה ועדכריל
 זמנתי כבוד קדש מיהרתי מנתם נחום מ"מ והובר ליה דה"ה מ"שארנאביל ופזרי קה"לית הקודש
 כנשתרל :

וטחנין כבוד לתורתו
 שובים משכנע ולדק
 בחרושים והסד עס
 היהודים החוסים תחת
 כנפיהם ומליה לנו לרבר או
 לכתוב שום גנאי עליהם וכ"מ
 שזכר בספרים גוי או נכרי
 או ח"ה וכדומה :אגוניה של
 חוקם עמו"ס שהיו כימו
 יבמי המשה :

חלה להכניס עיניו
 מדעתו כי לא כעיס
 הוא כימי חכמי היל
 על העינים האלה אשר אלו
 מתעוררים בחלומות כי
 המה היו שובדי סככים
 זמנתי ולכ"ו בכל ההושבתי
 על ידשו ח"ה וזה דבר
 קדשו לא הכירו אבל הפמתי
 כנאקניע לת ה"הס ירחים

בשנת מאור עינים ישמח לב וכמועה טובה תדען שום לפ"ה

ספר

מאירת עינים

לראיר זו עינים הבחומים להדריך את האדם בדרך
 חיים תוכחה מוסר ולהורות טוה כיא דק
 יסרה שיצור לו האדם הרולל עיקרי התורה והדרך יסרה
 להדרך לאשים בדרך סלולה וגדפס בדרך קטן למען
 יוכל אדם לשאת טוחו בידו ואל יהיה עליו למשא ויהנה
 בו חמיד , יומם וליילה לא ימיש . על כן אגשי טמה ירטי
 השם אל תחטבו על ספכס כי יש שממונו חגיב עליו
 מגופו וחתי נפשיכם בו הלא מלצר היא . ויטוב רשע
 דרכו ושג אל ה' וירחמנו ושג ורפא לו :

לארט מצות ה' ברה מאירת עינים לפ"ק :

אלהי ישראל בראשית ה'

ספר

עונן שבת

אשר חיבר בעל ילקוט ראובני וגם חיבר
ילקוט על פי הערוך איב היה האלוף
סוהר"ר ראובן כהן כן האלוף סוהר"ר
האשקן כ"ץ ויל היה חתן הגאון
הגדול אשר היה לפניו נשיא אלהים
בישראל האלוף המומי סוהר"ר אפרים
זצ"ל איש לונגשיץ אב"ד ורים בק"ק פראג
העיר הגדולה והמהוללה עיר ואם בישראל
ישמרו האל עד ביאת דגואל אמנן יהי רצון :

לכבוד

ועל

ויקרא

לכבוד ולפרט על בן ברך ה' את יום השבת

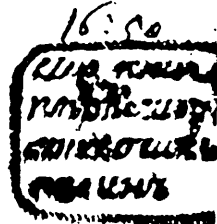
ויקרא

דפוס רוסיא

ספר

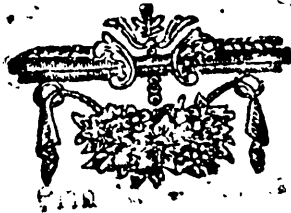
פועל צדק

אלה המצות אשר צוה יי אה משה אל בני ישראל בהר סיני אשר
 יעשה אותם האדם וחי בהם : סדרם על נכון כסדר התורה בדרך
 קצרה למען יהא בנקל לכל איש ישראל לקריא אותם הבר יום ביומו :
 היה גאון עזיז עטרת ישראל המפורסם כמחוריר שבתי כהן זל בעל
 שפתי כהן ונדפסו כמה פעמים ומרוב חניכות הקונים היה מחטפים
 להפיק רצון השירים : קם ונתעורר התורני המופלא הגאון כמחוריר
 זסוף בהרב המופלג בתורה ובחסידות הגאון מודרני שלמה אביד
 גרין מקק ליסא :

הזוסיף נופך משלו בתוספת מרובה מה שליקט מספרים יקרים : לחנך
 את הנעדים : לקחת מוסר השכל ברמז הרומז לכל העובר על
 יפקודים ומה רב טוב הצפון כל מי שקוראת ומעלה בלבו לעשות מעלה
 עליו המקום כאילו עשה יתקן שבר טוב : עמלו ויברך יי חילו :

Handwritten signature or text.

ונדפסו במסגרת ההדמה: הדריף עשרת הפאת ישראל נור הקודש
 מוריר דוד אביד ד"מ דקק

ברלין

דפוס רוסיא לפני גזירת תקצ"ז

ספר שלחן ארבע

זה השולחן אשר לפני

חברו הרב רבינו בח"י זל

בספר (למה דוד) מיהם איתו ובהוציא הוא דנים ונעמים הסיכון
 לבור השולחן ולאיטיות : ד שמים : א עכ בליות הסנהו חתן
 האילנה : ב כל הדרמות והמנה ללבושה ענין התענית :
 ההדק לחן על השולחן : ולמה האבות היו עשירי סעודות והלא מות :
 מסעדות הלדיקים לעתיד לבוא ספר גומחה יחזיקים גומחה : חקיות היתרים
 וישיב כל איש לעת האוכל לדרך שלהו לפני : ט ואכל אכילה ודלית אכילתו קבוצת
 וכלל אח הו והצטנן פליו כלי אכילתו שנהו טג חקיה ציה :

יין כי ספר הנהגה הלוה חטט הכרת ורוב הלכות היתרות לסיכון חבור
 לעבוד המעלה גברא היום האכילתו ייאל קדושה : חשב הקדוש ראוי
 וזו לרש חיצה הסגנות ישרים המנוי זכיות המנוי עדים מהנהגות
 ישרים אשר נרכס בכל אדם אשר חלי ופס כספיה קדושה הו
 בלג לבחונת צעירות האכילה צימו הרל צו : צ צימו :
 שבת קדוש כצולה בשנה עירוב חשב הארץ וכל
 וביחודי החשב לי אכילת אכל השלוח על סעודת
 צריך הוא ועניו יאמר זה השולחן אשר
 לפני השם :

מספריים נדירים דפוסי רוסיא
 ויה לזכור

דפוס רוסיא לפני גזירת תקצ"ז

צלומי שעריים מספריים נדירים דפוסי רוסיא

דשברון הנפש

מיט א מוסר השכל

פערטאכט טון

נעליא בת ר' משה ז"ל

פערסיין.

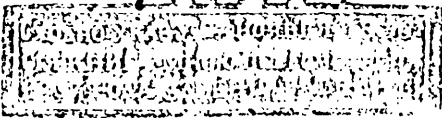
ספר

מאמני לשון הקדש

שהכיר החכם הגדול רבי אברהם
בן מאיר הספרדי יצו המכונה
בן עזרא בעיר רוני :

נדפס בשנת ש"ו לפ"ק : בעיר

ירושלים

שנת החכם הגדול ר' אברהם לפ"ק ע"כ

מס